

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΑ ΡΟΓΑΡΗ

ΓΛΩΣΣΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΟ
ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ
(1911-1924)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2010

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία, με θέμα *Γλώσσα, πολιτική και παιδεία στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1911-1924)*, χρησιμοποιώντας τα έντυπα του Δελτίου ως πηγή έρευνας παρακολουθεί την πορεία των εκπαιδευτικών εξελίξεων στα περιεχόμενά τους. Με τον τρόπο αυτό διευρύνει το ερευνητικό πεδίο της και πέρα από τη φυσιολογία των εντύπων ελέγχει και τη δυνατότητά τους να συμβάλουν στην προβολή παιδαγωγικών θέσεων σε θέματα γλώσσας αλλά και εκπαιδευτικής πολιτικής. Μια δυνατότητα που δεν έχει μέχρι σήμερα αντιμετωπιστεί συνολικά και συστηματικά.

Το περιοδικό του Εκπαιδευτικού Ομίλου συνδέθηκε με τους σταθμούς στην Ιστορία της Εκπαίδευσης των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα, τα νομοσχέδια του 1913 και τη μεταρρύθμιση του 1917, ενώ μέσα από τις σελίδες του τονώθηκε η πνευματική και επαγγελματική συνείδηση των εκπαιδευτικών. Αξιόλογες προσωπικότητες, όπως ο Α. Δελμούζος, ο Μ. Τριανταφυλλίδης και ο Δ. Γληνός, συνδέθηκαν με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα κατά τον προηγούμενο αιώνα και το έργο τους που είναι αποτυπωμένο κατά ένα μεγάλο μέρος στις σελίδες του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου, μπορεί ακόμα και σήμερα να υπογραμμίσει τις προϋποθέσεις που είναι απαραίτητο να τηρηθούν για να γίνει δυνατό να ολοκληρωθούν οι σχετικές διαδικασίες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.

Η σκέψη μου να μελετήσω βαθύτερα το καίριο αυτό κεφάλαιο της Ιστορίας της Εκπαίδευσης έχει αφετηρία πριν από κάποια χρόνια όταν ως φοιτήτρια στα τμήματα των Παιδαγωγικών, της Κλασικής Φιλολογίας και της Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά και αργότερα ως άπειρη εκπαιδευτικός βρέθηκα στη σχολική τάξη και αντιμετώπισα την εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Η ολοκλήρωση της εργασίας έγινε με τη διαρκή και ουσιαστική συμβολή των τριών μελών της συμβουλευτικής επιτροπής, πανεπιστημιακών δασκάλων, Α. Παπαϊωάννου, διευθυντή του Εργαστηρίου Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού της σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Σ. Πανταζή και Ε. Κουτσουβάνου, σ' ένα κλίμα γόνιμης συνεργασίας που χαρακτηρίζει γενικότερα το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών της σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων προς το οποίο εκφράζω τις ευχαριστίες μου.

Ιδιαίτερα θερμά ευχαριστώ τον κ. Α. Παπαϊωάννου, επιβλέποντα καθηγητή της διατριβής, ο οποίος με το αμέριστο ενδιαφέρον και τις γνώσεις του με καθοδήγησε ουσιαστικά. Θα ήταν μεγάλη παράλειψη αν δεν ευχαριστούσα τον διακεκριμένο Ιστορικό της Εκπαίδευσης Α. Δημαρά ο οποίος μου πρότεινε το θέμα και με τις καίριες επισημάνσεις του με στήριξε στην προσπάθειά μου.

Ξεχωριστή αναφορά θέλω να κάνω στην αδελφή μου Ε. Ρογάρη, υπεύθυνη της βιβλιοθήκης του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, για την ενθάρρυνση και αμέριστη συμπαράστασή της, ηθική και επιστημονική, σε όλες τις φάσεις της εργασίας. Ευχαριστώ τέλος τη μητέρα μου για την ηθική της υποστήριξη καθώς και το σύζυγό μου Σάββα και τα παιδιά μου, Κωνσταντίνο και Φωτεινή, γιατί μοιράστηκαν μαζί μου την επίπονη πορεία για να έρθει σε πέρας η εργασία που ανέλαβα.

Πολύτιμα εργαλεία για την εργασία μου ήταν το *Συγκεντρωτικό Ευρετήριο Περιεχομένων Παιδαγωγικών Περιοδικών* του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας, καθώς και τα βιβλία του Α. Δημαρά, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910 - 1927* και *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831 – 1991*.

Για τις παραλείψεις και τις αδυναμίες της εργασίας αυτής αναλαμβάνω την αποκλειστική ευθύνη.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εισαγωγή

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 1

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΥΠΟ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

- 1. 1 Οι απαρχές της ελληνικής δημοσιογραφίας και ο περιοδικός τύπος στις ελληνικές παροικίες της Ευρώπης.....17
- 1. 2 Ο ελληνικός περιοδικός τύπος μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.....24

Κεφάλαιο 2

ΓΛΩΣΣΑ - ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ – ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

- 2. 1 Εισαγωγικές επισημάνσεις.....29
- 2. 2 Το γλωσσικό ζήτημα.....32
- 2. 3 Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός - Εκπαιδευτικός Όμιλος.....42

Κεφάλαιο 3

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

- 3. 1 Η Ιστορική Έρευνα.....47
- 3. 2 Η Ανάλυση Περιεχομένου.....50
- 3. 3 Ερευνητικά ερωτήματα.....53

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ (Δ.Ε.Ο.)

Κεφάλαιο 1

ΤΟ Δ.Ε.Ο. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1911-1914

Πορεία προς την πολιτική και κοινωνική μεταρρύθμιση

1.1 Το στίγμα της εποχής.....	57
1.2 Τα περιοδικά.....	64
1.3 Οι εργασίες στον Εκπαιδευτικό Όμιλο.....	68
1.4 Οι θεματικοί προσανατολισμοί.....	72
1.5 Θέματα γλώσσας και παιδείας στη Βουλή.....	83
1.6 Προσπάθεια αναμόρφωσης της δημοτικής ελληνικής εκπαίδευσης.....	94
1.7 Συστηματική και μεθοδική κίνηση για την εκπαίδευση.....	110
1.8 Εκφάνσεις του γλωσσικού ζητήματος.....	115
1.9 Το ζήτημα της γλωσσικής διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο....	120
1.10 Σχολική διγλωσσία και γλωσσική πολιτική.....	130
1.11 Οι ξενόφωνοι ομογενείς.....	136
1.12 Τα αναγνωστικά στο Δημοτικό Σχολείο.....	142
1.13 Το παιδικό βιβλίο.....	150
1.14 Οι Γραμματικές της γλώσσας μας.....	156
1.15 Οι ξένοι για το γλωσσικό.....	162
1.16 Γλώσσα και εξέλιξη.....	167
1.17 Προσπάθεια αναμόρφωσης της μέσης εκπαίδευσης στο σχολείο του Βόλου.....	175
1.18 Από τα σχολεία της Ευρώπης.....	184
1.19 Μια εικόνα από τα σχολεία του Δήμου Αθηναίων.....	189
1.20 Τα Προγράμματα.....	193

Κεφάλαιο 2

ΤΟ Δ.Ε.Ο. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1915-1920

Πολιτικός φανατισμός – Το άπλωμα της γλωσσικής Ιδέας

2.1 Τα νέα δεδομένα.....	203
2.2 Τα περιοδικά.....	209
2.3 Οι θεματικοί προσανατολισμοί.....	217
2.4 Οι εργασίες στον Εκπαιδευτικό Όμιλο.....	230
2.5 Προτάσεις στο Κοινοβούλιο για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.....	239
2.6 Προς τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση.....	243
2.7 Η νέα σχολική γλώσσα και η αντίδραση.....	247
2.8 Τα νέα αναγνωστικά.....	257
2.9 Μαθήματα στο διδακτικό προσωπικό.....	267
2.10 Ο αγώνας για το δημοτικισμό.....	276
2.11 Η δημοτική στη λογοτεχνία, στην κοινωνική ζωή και στην επιστήμη.....	281
2.12 Γλώσσα και εθνική ενότητα.....	290
2.13 Το ζήτημα της γλωσσικής διδασκαλίας στους ξενόφωνους.....	295
2.14 Λειτουργία σχολείων δεύτερης ευκαιρίας.....	300
2.15 Παιδεία και τέχνη στα σχολεία της Αγγλίας.....	304

Κεφάλαιο 3

ΤΟ Δ.Ε.Ο. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1921-1924

Ανατροπή της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης

3.1 Η κατάσταση.....	309
3.2 Τα περιοδικά.....	316
3.3 Οι θεματικοί προσανατολισμοί.....	321
3.4 Οι εργασίες στον Εκπαιδευτικό Όμιλο.....	329
3.5 Οι δημοτικιστές απέναντι στην πολιτική μεταβολή.....	331
3.6 Παιδεία και Πολιτική.....	337
3.7 Γλωσσική διαμάχη Χατζιδάκι – Τριανταφυλλίδη.....	340
3.8 Απολογισμός για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.....	343
Συμπεράσματα.....	357
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	365

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σημασία της μελέτης του περιοδικού τύπου για την πληρέστερη κατανόηση των ιστορικών φαινομένων και την παραγωγή γνώσης έχει υπογραμμιστεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια. Παρουσιάζεται μια εντυπωσιακή στροφή στη μελέτη των παλαιών περιοδικών κι ένα ενδιαφέρον για την εξέταση του ρόλου που έπαιξαν στην πνευματική πρόοδο του ελληνισμού από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ως σήμερα. Ενδεικτικό του ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν τα ελληνικά περιοδικά, τα προεπαναστατικά, της εποχής του ελληνικού ρομαντισμού, των χρόνων του μαχητικού δημοτικισμού και τα νεότερα, είναι το γεγονός ότι αυτά όχι μόνο γίνονται αντικείμενο επιστημονικής μελέτης αλλά και ότι αρκετά από τα περιοδικά αναπαράγονται φωτογραφικά από το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο. Η προσφορά του πρωτογενούς υλικού είναι πολύτιμη για τον μελετητή, ο οποίος μέσα από μελέτες, άρθρα και επίκαιρα σημειώματα παρακολουθεί την εξέλιξη των ιδεών, "αναβιώνει" τα πρόσωπα και τα εντάσσει στην ιστορική ροή¹.

Σημαντική θέση στη φιλολογική και στην πνευματική ζωή του ελληνισμού κατά τη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα κατέχει το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου (Δ.Ε.Ο.). Υπήρξε το βήμα από όπου προβλήθηκαν νέες παιδαγωγικές και κοινωνικές ιδέες και καταπολεμήθηκαν οι επιστημονικές και αισθητικές προλήψεις του παρελθόντος για τη δημοτική γλώσσα. Το περιοδικό αυτό δεν έχει μέχρι σήμερα αποτελέσει ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας. Η έως τώρα έρευνα για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο δεν ασχολήθηκε συστηματικά με το Δελτίο, το βασικό όργανο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, και το ρόλο που έπαιξε στην εκπαιδευτική και τη γλωσσική μεταρρύθμιση. Αρκετοί συγγραφείς, παιδαγωγοί και μελετητές της Ιστορίας της Εκπαίδευσης έχουν αναφερθεί στην αρθρογραφία του περιοδικού, προκειμένου να στηρίζουν πτυχές της εργασίας τους αλλά μία, κατά το

¹ Ο Δημαράς στο άρθρο του *Αστικός εκσυγχρονισμός και εκπαιδευτικά προγράμματα* στο συλλογικό τόμο *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, σ. 21, καθώς και στο έργο του *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος μελών 1910-1927*, σ. 27-28, υποστηρίζει την ανάγκη περαιτέρω αναζητήσεων σε ανεκμετάλλευτες, ως τώρα, δημοσιευμένες πηγές (κυρίως εφημερίδες και περιοδικά) αλλά και σε αρχειακό υλικό. Επίσης ο Σ. Μπουζάκης στο έργο του *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1913-1929* τόμος Α', σ. 13-14, προτείνει τη διεξοδική διερεύνηση όλων εκείνων των στοιχείων, συμπεριλαμβανομένων και των περιοδικών, που θα διαφωτίσουν τη γνώση μας για το παρελθόν και θα μας επιτρέψουν τη σφαιρική κατανόηση της πορείας των εκπαιδευτικών πραγμάτων.

δυνατό, αναλυτική παρουσίαση του περιοδικού του Εκπαιδευτικού Ομίλου δεν έχει επιχειρηθεί. Το κενό αυτό επιχειρείται να καλυφθεί με την παρούσα εργασία που αποσκοπεί να καταγράψει και να ερμηνεύσει, μέσα από τις σελίδες του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου, τις απόψεις και τις τάσεις για τα θέματα γλώσσας και γλωσσικής πολιτικής κατά την περίοδο της δεύτερης και τρίτης δεκαετίας του 20ού αιώνα καθώς και τις επιδράσεις που είχαν αυτές στην εκπαιδευτική πολιτική. Βασικό της ερευνητικό πεδίο είναι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της δεύτερης δεκαετίας του προηγούμενου αιώνα ενώ προσεγγίζεται και ο προβληματισμός για το πώς τα προβλήματα παιδείας μπορούν να αντιμετωπιστούν από την εκπαιδευτική πολιτική. Με αφορμές που δίνουν τα δημοσιεύματα του Δ.Ε.Ο. εξετάζονται "συμπεριφορές" και άλλων περιοδικών εντύπων απέναντι στα ίδια ζητήματα καθώς και σχετικά άρθρα στον ημερήσιο τύπο. Ακόμη, υπενθυμίζονται γεγονότα της πνευματικής ζωής, ώστε να γίνει δυνατή, μέσα από τη σύγκριση, τη συσχέτιση και την αναλογία, η προσφορά και η αποτίμηση του περιοδικού.

Δεν περιορίζεται η παρούσα εργασία μόνο στον ιδιαίτερο χαρακτήρα του περιοδικού, τα εσωτερικά και εξωτερικά χαρακτηριστικά του αλλά προχωρά και στη διερεύνηση των παραγόντων που διαμόρφωσαν τη φυσιογνωμία του. Μέσα από το σύνολο των άρθρων του περιοδικού αναδύονται η πορεία, τα επιχειρήματα και η ποιότητα του λόγου που οι δημοτικιστές του Εκπαιδευτικού Ομίλου χρησιμοποιούσαν για να πείσουν τους συγχρόνους τους σε θέματα παιδείας και γλώσσας. Ακόμη, η κατανόηση της ιδεολογικής και κοινωνικής λειτουργίας των φιλελευθέρων διανοουμένων στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα σε σχέση με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση καθώς και η γνώση της κοινωνικής σύστασης της αντίδρασης στη γλωσσική μεταρρύθμιση είναι επιμέρους στόχοι της εργασίας.

Επιλέγοντας ένα καίριο κεφάλαιο της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης, τον "Εκπαιδευτικό Όμιλο", καταβάλλεται προσπάθεια να προβληθούν με την παρούσα εργασία μέσα από τα τεύχη του επίσημου δημοσιογραφικού οργάνου του που κυκλοφόρησαν κατά τη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα, τα θέματα της γλώσσας και της παιδείας καθώς και της εκπαιδευτικής πολιτικής της εποχής αυτής. Την περίοδο αυτή, κατά τον Α. Δημαρά, διατυπώνεται εντονότερα και πιο συγκεκριμένα το αίτημα για μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος. Ο κύριος πόλος γύρω από τον οποίο οργανώθηκαν οι σημαντικότερες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της περιόδου ήταν το κίνημα του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού. Το γλωσσικό, που είχε αναδειχθεί σε σημαντικό πολιτικό και πολιτισμικό ζήτημα,

συνδέθηκε τότε και με την ανάγκη για ριζικές ανατροπές στα εκπαιδευτικά. Οι τρεις ηγέτες του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, Μ. Τριανταφυλλίδης, Δ. Γληνός και Α. Δελμούζος, αποτέλεσαν, μάλλον διαδοχικά παρά συλλογικά, την ηγεσία του Εκπαιδευτικού Ομίλου, του σωματείου που προβλήθηκε, από το 1910 μέχρι το 1927, ως κύριος φορέας της αστικής εκσυγχρονιστικής κίνησης στην ελληνική εκπαίδευση. Με την ειδίκευση και τα ευρύτερα ενδιαφέροντά του ο καθένας, συνέβαλαν στη προβολή της αδιάσπαστης σύνδεσης των στόχων του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού : Ο Μ. Τριανταφυλλίδης στο γλωσσικό, ο Α. Δελμούζος στα παιδαγωγικά, και ο Δ. Γληνός στην κοινωνική διάσταση.

Το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, παιδαγωγικό περιοδικό της πρώτης εικοσιπενταετίας του 20^{ου} αιώνα, ως αντικείμενο έρευνας αλλά και η γλώσσα, η πολιτική και η παιδεία που, ως θεματικοί άξονες, αναζητούνται στα περιεχόμενά του, εντάσσονται στο ερευνητικό πεδίο της Ιστορικής Έρευνας. Η Ιστορική Έρευνα όμως, προκειμένου να διερευνηθούν οι τάσεις στα περιεχόμενα του περιοδικού και να αναλυθούν τα άρθρα που περιλαμβάνουν στοιχεία καταγραφής και ερμηνείας απόψεων και τάσεων για τη γλώσσα και την εκπαιδευτική πολιτική, συνεπικουρείται και από τη μέθοδο της Ανάλυσης Περιεχομένου. Η ιστορική έρευνα δίνει τη δυνατότητα να αναζητούνται στο παρελθόν λύσεις σε σύγχρονα προβλήματα και παράλληλα φωτίζει τάσεις του παρόντος και του μέλλοντος. Έτσι, αυτή η εργασία στηρίζεται σε υλικό ήδη καταγραμμένο αλλά με τη μελέτη παρουσιάζεται συστηματοποιημένο σε μια συνθετική-εκθετική μορφή που προσφέρεται για ερμηνευτική αξιοποίηση των στοιχείων.

Η παρούσα εργασία μετά την εισαγωγή διαρθρώνεται σε δύο μέρη. Στην εισαγωγή, όπως ήδη διαπιστώθηκε, υπογραμμίζεται η σημασία της μελέτης του περιοδικού τύπου και συγκεκριμένα του Δ.Ε.Ο., το κενό που η εργασία αυτή επιχειρεί να καλύψει, ο γενικός σκοπός καθώς και οι επιμέρους στόχοι της εργασίας. Τα τρία κεφάλαια του Α' μέρους αφιερώνονται στο θεωρητικό και το μεθοδολογικό πλαίσιο με βάση τα οποία διεξάγεται η έρευνα. Στο πρώτο κεφάλαιο, η αναφορά στον ελληνικό περιοδικό τύπο μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα κρίθηκε αναγκαία για την υπογράμμιση των σκοπών που υπηρετήθηκαν σ' αυτά, του περιεχομένου τους και της επιρροής τους στη γλωσσική παιδεία και τη γλωσσική πολιτική. Λεπτομερέστερη παρουσίαση του περιοδικού τύπου της χρονικής περιόδου από το 1911-1924, περίοδο που κυκλοφόρησε το Δ.Ε.Ο., γίνεται στο Β' μέρος της εργασίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσεγγίστηκαν πρώτα οι όροι γλώσσα, γλωσσική παιδεία και γλωσσική

πολιτική και στη συνέχεια αφιερώθηκαν δύο ενότητες στο γλωσσικό ζήτημα, στον Εκπαιδευτικό Δημοτικισμό και στον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύσσονται οι μέθοδοι της έρευνας, η Ιστορική έρευνα και η Ανάλυση Περιεχομένου και διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα.

Το Β' μέρος αποτελεί ουσιαστικά τον κορμό της έρευνας. Εδώ καταγράφεται και παρουσιάζεται μέσα από την αρθρογραφία η φυσιογνωμία του περιοδικού, οι συνεργάτες του, οι απόψεις και οι τάσεις για τα θέματα γλώσσας, γλωσσικής πολιτικής καθώς και οι επιδράσεις που είχαν αυτές στην εκπαιδευτική πολιτική. Η ενότητα διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια που αντιστοιχούν σε τρεις χρονικές περιόδους, η Α' για τα έτη 1911-1914, με υπότιτλο *Πορεία προς την πολιτική και κοινωνική μεταρρύθμιση*, η Β' για τα έτη 1915-1920, με υπότιτλο *Πολιτικός φανατισμός – Το άπλωμα της γλωσσικής Ιδέας*, και η Γ' για τα έτη 1921-1924, με υπότιτλο *Ανατροπή της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης*. Σε κάθε κεφάλαιο προηγείται το ιστορικό πλαίσιο της χρονικής περιόδου. Για τη σύνθεσή του στηρίχτηκα σε γνωστά ιστορικά συγγράμματα και επιδίωξα την ανάδειξη εκείνων των στοιχείων τα οποία, κατά γενική ομολογία, επηρέασαν την εξέλιξη των εκπαιδευτικών πραγμάτων και απασχόλησαν τα μέλη της εκπαιδευτικής κοινότητας. Ακολουθεί η παρουσίαση των περιοδικών που κυκλοφόρησαν κατά την εξεταζόμενη κάθε φορά χρονική περίοδο. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στις εργασίες του Εκπαιδευτικού Ομίλου, όπως καταγράφονται από τις σελίδες του Δ.Ε.Ο. Οι θεματικοί προσανατολισμοί καθώς και η διερεύνηση των άρθρων που προβάλλουν τις απόψεις και τάσεις στα θέματα γλωσσικής και εκπαιδευτικής πολιτικής σε κάθε χρονική περίοδο χωριστά, είναι το τελευταίο στάδιο αυτής της εργασίας.

Με τη διερεύνηση αυτή οδηγούμαστε στα Συμπεράσματα της εργασίας τα οποία απορρέουν από τα στοιχεία της ταυτότητας και της φυσιογνωμίας του περιοδικού και τη μελέτη των άρθρων που προβάλλουν τα θέματα γλωσσικής και εκπαιδευτικής πολιτικής στο αναγνωστικό κοινό.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Κεφάλαιο 1

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΥΠΟ ΜΕΧΡΙ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

1.1 Οι απαρχές της ελληνικής δημοσιογραφίας και ο περιοδικός τύπος στις ελληνικές παροικίες της Ευρώπης

Οι ρίζες της ελληνικής δημοσιογραφίας πρέπει να θεωρηθεί ότι βρίσκονται δύο χιλιάδες χρόνια πριν, όταν ο Λουκιανός χαρακτήριζε όσους διάβαζαν τα ημερολόγια της εποχής του "εν εφημερίσι φιλοσοφούντες". Αργότερα, ο Μέγας Αλέξανδρος στη διάρκεια της εκστρατείας του, εξέδιδε εφημερίδες με τον τίτλο *Βασίλειοι* ή *Βασιλικαί*. Στις εφημερίδες αυτές, που ήταν από πάπυρο, αποτυπώνονταν διάφορες πληροφορίες στρατιωτικού ή πολεμικού αλλά και καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος. Στην περίοδο του Βυζαντίου έχουμε μια άλλου είδους ενημέρωση : τα *Χρονικά*. Τα περιοδικά με τη σύγχρονη έννοια, έντυπα που περιλαμβάνουν συλλογή διαφόρων κειμένων, συχνά εικονογραφημένων, που εκδίδονται σε τακτά χρονικά διαστήματα, αρχίζουν να εμφανίζονται μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας στην Ευρώπη, ενώ το πρώτο χυτήριο για την κατασκευή ελληνικών τυπογραφικών χαρακτήρων στήνεται από τον Γουτεμβέργιο, στα 1465². Το υλικό που δημοσιεύουν απευθύνεται σε διάφορες κατηγορίες αναγνωστών με συγκεκριμένα ή ποικίλα ενδιαφέροντα και για το λόγο αυτό το περιοδικό καταλαμβάνει τον ενδιάμεσο, δύσκολα οριοθετούμενο χώρο ανάμεσα στο βιβλίο και στην εφημερίδα. Παράλληλα, όπως υπογράμμισε ο Κ. Μαρξ, το περιοδικό σε σχέση με την εφημερίδα έχει το πλεονέκτημα, ότι « ... επιτρέπει να εξετάσει κανείς τα γεγονότα σε ευρύτερη κλίμακα και να συγκεντρώσει την προσοχή του στα σπουδαιότερα από αυτά»³.

Ο ελληνικός περιοδικός τύπος γεννιέται στις ελληνικές παροικίες της Ευρώπης, στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Οι πρώτες ελληνικές εφημερίδες είδαν το φως στην πρωτεύουσα της Αυστρίας, τη Βιέννη, στην εποχή της

² Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ *Παρελθόν και παρόν*, Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών, σ. 7

³ Μαρξ Κ. και Ένγκελς Φ., *Άπαντα*, 2^η έκδοση, τ. 7, σ. 1

Μαρίας Θηρεσίας, τότε που ολόκληρο σχεδόν το εμπόριο της Ανατολής βρισκόταν στα χέρια ελληνικών εταιρειών. Οι Έλληνες λόγιοι της Βιέννης, του Παρισιού και του Λονδίνου στηριγμένοι σε μια μακρόχρονη τυπογραφική παράδοση συμβάλλουν στην έκδοση και κυκλοφορία εφημερίδων και περιοδικών στις χώρες που ζουν. Τα πρώτα αυτά έντυπα παίζουν σημαντικό ρόλο στην ενημέρωση και την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης. Πολλές φορές η επίσημη αυτή εκδοτική δραστηριότητα συνδυάζεται με την παράνομη κυκλοφορία φυλλαδίων και τη διοχέτευσή τους ακόμη και στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα.

Μετά την πρώτη αποτυχημένη εκδοτική απόπειρα, την εφημερίδα με άγνωστο τίτλο του Γεωργίου Βεντότη στη Βιέννη το 1784⁴, εκδίδεται η εφημερίδα με τίτλο *Εφημερίς* από τους αδερφούς Μαρκίδες Πουλίου, που κυκλοφορεί από το 1790 έως το 1797⁵. Αργότερα κυκλοφορεί η εφημερίδα με τίτλο *Ειδήσεις δια τα Ανατολικά Μέρη*⁶ του δασκάλου Ευφρονίου Πόποβιτς το 1811, ενώ εκδίδεται το 1812 ο *Ελληνικός Τηλέγραφος*⁷ του γιατρού Δημητρίου Αλεξανδρίδη με ειδησεογραφική και πολιτιστική ύλη. Ο Δ. Αλεξανδρίδης εγκαινιάζει το έτος 1817 ως συμπλήρωμα του ειδησεογραφικού φύλλου το περιοδικό με τίτλο *Φιλολογικός Τηλέγραφος*. Η μεγάλη προσφορά φιλολογικών ειδήσεων και άρθρων που είχε ο Δ. Αλεξανδρίδης για τον *Ελληνικό Τηλέγραφο* τον κατεύθυνε στο να εκδώσει αυτοτελώς τον *Φιλολογικό Τηλέγραφο* μια φορά την εβδομάδα⁸. Σ' αυτό καταχωρίζονται μελετήματα φιλολογικά, παρουσιάσεις βιβλίων, επιστημονικά άρθρα, νέα για το ελληνικό θέατρο, για βιβλιοπώλες και βιβλιοπωλεία, ποίηση σε πρωτότυπο και μεταφράσεις, ειδήσεις για την πρόοδο και λειτουργία ελληνικών σχολείων και πολλά άλλα νέα που κάλυπταν σε εκτεταμένη κλίμακα την πνευματική και πολιτισμική ζωή όπως την διαμόρφωνε ο ελληνισμός⁹. Για τις ξένες κυρίως ειδήσεις, ο Δ. Αλεξανδρίδης χρησιμοποιεί για πηγές του στον *Φιλολογικό Τηλέγραφο* ευρωπαϊκές εφημερίδες. «Αι πηγαί προς σύναξιν ταύτης της εφημερίδος θέλουσιν είναι μάλιστα των σοφωτέρων εθνών της Ευρώπης, οίον Άγγλων, Γάλλων, Γερμανών τε και Ιταλών αι φιλολογικαί εφημερίδες. Τοιαύτα τινα και τηλικαύτα μέσα δυνάμενος να έχω, θέλω φιλοτιμηθώ

⁴ Αικ. Κουμαριανού, *Ο Ελληνικός Προεπαναστατικός Τύπος Βιέννη – Παρίσι (1784-1821)*, σ. 22

⁵ ό.π. σ. 28

⁶ ό.π. σ. 60-62

⁷ ό.π. σ. 68

⁸ Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών, *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά Ευρετήριο Γ'*, σ. λθ'

⁹ Αικ. Κουμαριανού, *Ο Ελληνικός Προεπαναστατικός Τύπος Βιέννη – Παρίσι (1784-1821)*, σ. 78

να καταστήσω κατ' ολίγον και τον *Φιλολογικόν Τηλέγραφον* όσον το δυνατόν άξιον του ονόματος της φιλολογικής εφημερίδος»¹⁰.

Η έκδοση και κυκλοφορία ελληνικών εφημερίδων μαζί με φιλολογικά έντυπα από τα τέλη ήδη του 18^{ου} αιώνα σε διάφορα κέντρα της ελληνικής διασποράς στη δυτική Ευρώπη, υπήρξε, ανάμεσα σε άλλες πολιτισμικές και οικονομικές εκδηλώσεις και δραστηριότητες του ελληνισμού, το αποτέλεσμα και η απόληξη μακρών, αργών διαδικασιών. Το κίνημα για την προαγωγή της παιδείας και τη διάδοση των γνώσεων παρουσιάζεται ήδη στον 17^ο αιώνα. Ωστόσο οι εξελίξεις υπήρξαν αργές. Ολιγότερο αισθητές έως τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, εντείνονται στις τελευταίες δεκαετίες του για να αποκτήσουν δύναμη στον αρχόμενο 19^ο αιώνα και να φθάσουν στην πλέον ενδιαφέρουσα και σημαντική φάση τους στη δεκαετία που προηγήθηκε από την ελληνική επανάσταση του 1821. Σ' αυτήν ακριβώς τη δεκαετία ο ελληνικός Τύπος αποκτά εγκυρότητα και χαρακτήρα. Από το γεγονός ότι δημιουργήθηκε μέσα στο φιλελεύθερο, δημοκρατικό κλίμα, διάχυτο στη δυτική Ευρώπη στο γύρισμα του αιώνα, προορίστηκε να διαδραματίσει ρόλο σημαντικό στην ενημέρωση του ελληνισμού, αλλά και στη διαμόρφωση των νοοτροπιών και των συνειδήσεων, αποβαίνοντας στοιχείο προόδου στη ζωή του έθνους¹¹.

Την ίδια χρονική περίοδο, το 1811, αρχίζει να εκδίδεται στη Βιέννη το δεκαπενθήμερο φιλολογικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* ή *Φιλολογικά Αγγελία* με διευθυντή τον λόγιο κληρικό Άνθιμο Γαζή. Ο Κ. Θ. Δημαράς σημειώνει για τον *Λόγιο Ερμή* : «Πραγματικά δε νομίζω ότι μπορεί να παραβληθεί η ακτινοβολία του περιοδικού τούτου στα προεπαναστατικά χρόνια με κανενός από τα άλλα αντίστοιχα δημοσιεύματα της εποχής του, ούτε, συνεπώς, η συμβολή του στην διαμόρφωση του νέου ελληνισμού· αυτά, ανεξαρτήτως από τον μικρό αριθμό των συνδρομητών του»¹². Ο μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος επικεφαλής των μελών της Φιλολογικής Εταιρείας του Βουκουρεστίου πρωτοστατεί στις ενέργειες για την έκδοση του *Λόγιου Ερμή* ενώ τα μέλη της Εταιρείας αναλαμβάνουν να ενισχύσουν την έκδοση του περιοδικού. Έτσι εγκαινιάζεται η ίδρυση φιλολογικών περιοδικών στην ελληνική γλώσσα. Την πρόταση για την ανάγκη να αποκτήσει ο ελληνισμός "εφημερίδα πολιτοφιλολογικήν γραμμένην εις την κοινώς λαλουμένην γλώσσαν",

¹⁰ Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών, *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά Ευρετήρια Γ'*, σ. μ'. Ο *Φιλολογικός Τηλέγραφος* έπαυσε να κυκλοφορεί τον Φεβρουάριο του 1821.

¹¹ Αικ. Κουμαριανού, *Ο Ελληνικός Προεπαναστατικός Τύπος Βιέννη – Παρίσι (1784-1821)*, σ. 84

¹² Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών, *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά Ευρετήρια Β' Ερμής ο Λόγιος 1811-1821*, σ. γ'

είχε διατυπώσει ολίγα χρόνια ενωρίτερα προς το πανελλήνιο ο Αδαμάντιος Κοραής. Στο ίδιο κείμενο των *Αυτοσχεδίων Στοχασμών* υποδείκνυε τον Άνθιμο Γαζή ως «επιτηδειότερον εις τοιαύτης εφημερίδος σύνταξιν» και συγχρόνως τη Βενετία ή τη Βιέννη ως τους πλέον κατάλληλους τόπους για την πραγματοποίηση του φιλόδοξου αυτού εγχειρήματος¹³. Προκρίθηκε η Βιέννη, όπου είχε προηγηθεί η έκδοση ελληνικών δημοσιογραφικών φύλλων ήδη από τον προηγούμενο αιώνα και όπου τα τυπογραφεία της, αυστριακής και ελληνικής ιδιοκτησίας, προωθούσαν με αναπτυσσόμενους ρυθμούς την ελληνική παραγωγή χάρη και στα προνόμια τα οποία τούς είχαν παραχωρηθεί, αλλά και για τη γεωγραφική της θέση, στο κέντρο του ευρωπαϊκού χώρου, που επέτρεπε την αμεσότερη επικοινωνία με την υπόλοιπη Ευρώπη. Ο Άνθιμος Γαζής ήταν ο πρώτος εκδότης του *Λόγιου Ερμή* κατά τα έτη 1811-1815, ακολούθησαν οι Θεόκλητος Φαρμακίδης κατά το έτος 1813 και αργότερα κατά τα έτη 1816-1819, και ο Κωνσταντίνος Κοκκινάκης κατά τα έτη 1816-1821¹⁴.

Το πρώτο τεύχος του *Λόγιου Ερμή* κυκλοφορεί την 1^η Ιανουαρίου του 1811 ενώ το τελευταίο με το οποίο κλείνει η δεκαετής διαδρομή του έχει ημερομηνία της 1^{ης} Μαΐου του 1821. Οι αρχικοί στόχοι του περιοδικού, όπως είχαν διατυπωθεί από τον Κοραή¹⁵, είναι η προβολή των ελληνικών πνευματικών και πολιτισμικών επιδιώξεων και επιτευγμάτων καθώς και η αξιοποίηση της ευρωπαϊκής πολιτισμικής και πνευματικής προσφοράς. Ο κύριος όγκος της ύλης, όπου αναδεικνύεται ο ελληνικός χαρακτήρας του *Λόγιου Ερμή*, καλύπτεται από μελέτες, αναγγελίες και σχολιασμό νέων εκδόσεων, βιβλιοκρισίες και άρθρα γύρω από την αρχαία γραμματεία και τη γλώσσα. Επίσης, περιλαμβάνονται άρθρα αρχαιολογικού περιεχομένου, όπως ανασκαφές και ευρήματα, επιγραφές των οποίων η δημοσίευση και η ανάγνωση προωθεί συν τοις άλλοις και ζητήματα γλωσσικού ενδιαφέροντος, ειδήσεις για τις προσπάθειες διάσωσης και διαφύλαξης των ελληνικών αρχαιολογικών θησαυρών με τη σύσταση εταιρειών και την ίδρυση μουσείων, δημοσίευση του καταστατικού της Φιλομούσου Εταιρείας των Αθηνών και ειδήσεις για τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες, αναφερόμενες κατά κύριο λόγο στη λειτουργία των σχολείων, στην ίδρυση νέων σχολικών μονάδων και στην καλύτερη οργάνωσή τους. Παρουσιάζονται ακόμη οι απαρχές του νεοελληνικού θεάτρου, έργα και παραστάσεις, αλλά και θεωρητικά κείμενα για τη σημασία του θεάτρου ως μέσο

¹³ Αικ. Κουμαριανού, *Ο Ελληνικός Προεπαναστατικός Τύπος Βιέννη – Παρίσι (1784-1821)*, σ. 90

¹⁴ ό.π. σ. 196

¹⁵ ό.π. σ.112

διαπαιδαγώγησης. Η ποίηση και οι καλές τέχνες περιλαμβάνονται και αυτές στην ύλη του περιοδικού, όπου παρουσιάζονται συστηματικά και μελέτες σε θέματα των θετικών επιστημών και των νέων επιστημονικών αναζητήσεων που προωθούν τις σπουδές γύρω από τις φυσικές επιστήμες και δημιουργούν προϋποθέσεις για ανταλλαγή απόψεων και γνώμων, κάποτε αντιθετικών. Πραγματείες ανθρωπολογικού και εθνολογικού περιεχομένου, της ιατρικής επιστήμης, της γεωγραφίας, της αστρονομίας και των μαθηματικών, έχουν επίσης ισότιμη παρουσία στις σελίδες του περιοδικού¹⁶. Ακόμη, στο *Λόγιο Ερμή* παρουσιάζεται το γλωσσικό ζήτημα, με ιδιαίτερη έμφαση και επιμονή, δίνοντας αφορμή σε άφθονη αρθρογραφία με πολύ έντονη την κριτική διάθεση. Η γλωσσική διαμάχη, που πρέπει να τοποθετηθεί σε ένα ευρύτερο πλέγμα ιδεολογικών αντιπαραθέσεων, έφτασε σε βίαιες συγκρούσεις και προκάλεσε την έκδοση μαχητικών φυλλαδίων από τις αντιμαχόμενες μερίδες.

Η ελληνική εκδοτική παραγωγή, όπως διαμορφωνόταν σ' αυτές τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα στα τυπογραφεία έξω απ' τον ελληνικό χώρο, στη Βιέννη, στη Βενετία, στο Παρίσι, στη Λειψία, στη Πετρούπολη, παρουσιάζονται στις σελίδες του *Λόγιου Ερμή*, αλλά και των άλλων δημοσιογραφικών φύλλων, είτε με τη μορφή προκηρύξεων για να αναγγελθούν μελλοντικές εκδόσεις είτε με τη μορφή αγγελιών και την προεγγραφή συνδρομητών, είτε ακόμη με τη μορφή βιβλιοπαρουσιάσεων και βιβλιοκρισιών¹⁷. Ό,τι λοιπόν χαρακτηρίζει τη γενική γραμμή του περιοδικού και συνιστά την επιτυχία του είναι ακριβώς η συνειδητοποίηση του ελληνικού του χαρακτήρα και η ένταξή του σε πλαίσια ευρωπαϊκά. Απ' αυτούς τους δύο βασικούς του στόχους το περιοδικό δεν απομακρύνθηκε ποτέ. Σ' όλη την πορεία του προσπαθεί ν' αξιοποιήσει όσο γίνεται την ευρωπαϊκή προσφορά και συνάμα να προβάλλει τις ελληνικές πνευματικές επιδόσεις και επιτεύξεις. Ο Κοραΐς που είχε εξαρχής την ιδέα της δημιουργίας ελληνικού φύλλου, δεν έπαυσε ποτέ να μεριμνά για τον *Λόγιο Ερμή*. Ο ίδιος συνεργάζεται με προσωπικές του εργασίες και παρακολουθεί πάντα από κοντά το περιοδικό. Είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει τον Οκτώβριο του 1816 στο Ιάκωβο Ρώτα για να του επισημάνει τη σημασία και τη σπουδαιότητα του περιοδικού και την ανάγκη να το ενισχύουν συνεχώς ώστε να βελτιώνεται για το καλό του γένους: «Το μέγα μέσον, ή αν θέλεις, η μεγάλη κουτάλα, ο *Λόγιος Ερμής*, άρχισε να λαμβάνει την οποία προ πολλού επεθύμουν μορφήν. Όσοι λοιπόν από σας επιθυμείτε ειλικρινώς την αναγέννησιν της ταλαιπώρου πατρίδος, πρέπει όχι μόνον να

¹⁶ ό.π. σ. 116

¹⁷ ό.π. σ. 122

εμποδίσετε την παύσιν του θείου τούτου μέσου, αλλά να συνδράμετε εις την επί μάλλον και μάλλον τελειοποίησίν του. Ολίγας ημέρας έχω ακόμη να ζήσω· όθεν παρακαλώ με δάκρυα [...] και σε και τους ομοίους σου να κρίνετε τον *Λόγιον Ερμίν* ως το μέγα σας κανόνιον, με του οποίου τας φλόγας μέλλετε να κατακαύσετε το πολύμορφον και πολυκέφαλον θηρίον της παιδευσίας»¹⁸.

Ο *Λόγιος Ερμής* έκλεισε μετά την έναρξη της επανάστασης το 1821, όταν ο ένας εκδότης του, ο Κωνσταντίνος Κοκκινάκης, συνελήφθη και φυλακίστηκε, ενώ ο δεύτερος, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, αποφάσισε να συνεχίσει τη δράση του στην Ελλάδα. Το 1819, εξάλλου, είχαν εκδοθεί και άλλα περιοδικά, όπως η *Καλλιόπη* στη Βιέννη, η *Μέλισσα* και η *Αθηνά* στο Παρίσι και το *Μουσείον* και η *Τρις ή τα νυν Ελληνικά* στο Λονδίνο.

Στη Βιέννη πραγματοποιήθηκε η έκδοση του περιοδικού *Καλλιόπη* από τον Αθανάσιο Σταγειρίτη με κύριο όμως εμπνευστή τον Παναγιώτη Κοδρικά, πολέμιο του Διαφωτισμού και αντίπαλο του Κοραή, όχι μόνο ως προς τις γλωσσικές θεωρίες. Είναι προφανές ότι οι έντονοι αγώνες γύρω από τη γλώσσα είχαν τις ρίζες τους σε αίτια βαθύτερα. Κύριο χαρακτηριστικό άλλωστε των δημοσιευμάτων αυτών, στα οποία πρωτοστατούσαν ο Κοραής και ο Κοδρικός ως αρχηγοί της διαμάχης, είναι η οξύτητα με την οποία παρουσιάζονται και υποστηρίζονται οι εκατέρωθεν απόψεις. Το περιοδικό *Καλλιόπη* εκδίδεται κατά τα έτη 1819-1821 και κρίνοντας κανείς τα περιεχόμενά του, παρατηρεί ότι δεν διαφέρει πολύ ως προς τους πνευματικούς του στόχους από αυτούς των άλλων ανάλογων εντύπων. Θέματα από τις επιστήμες, τη φιλολογία και τη γλώσσα, την αρχαιολογία και τις τέχνες, το βιβλίο και τις εκδόσεις, τα σχολεία του ελληνισμού, εγγράφονται στα ζητούμενα του εκδότη Αθανασίου Σταγειρίτη, καθηγητή της ελληνικής γλώσσας στην Καισαροβασιλική Ακαδημία των Ανατολικών Γλωσσών της αυστριακής πρωτεύουσας. Ενώ στον *Λόγιο Ερμή* κυριαρχεί η πολυφωνία, στην *Καλλιόπη* επικρατεί γλωσσικός αλλά και πνευματικός σχολαστικισμός, δεσμευτικός σε κάθε νεότερο κίνημα¹⁹.

Η *Μέλισσα*, μαχητικό περιοδικό, περιλαμβάνει στις σελίδες του άρθρα και κείμενα προωθημένης, προοδευτικής ιδεολογίας και εθνικών προβληματισμών. Το περιοδικό εκδίδεται στο Παρίσι κατά τα έτη 1819-1821 από τον Σ. Κονδό το 1819, ενώ από το 1820 συνεχίζει την έκδοση ολιγομελής εταιρεία στην οποία μέλη είναι ο Κ. Νικολόπουλος, με αυξημένη ευθύνη στα εκδοτικά καθήκοντα, και οι Δ. Ν.

¹⁸ ό.π. σ. 128 και *Ερμής ο Λόγιος*, τ. Γ' (1810-1816), σ. 513, επιστολή 714

¹⁹ Αικ. Κουμαριανού, *Ο Ελληνικός Προεπαναστατικός Τύπος Βιέννη – Παρίσι (1784-1821)*, σ. 138

Φωτίλας και Κ. Γαλάτης. Η εταιρεία έχοντας την έδρα της στο Παρίσι, κοντά στον Κοραή, ενισχύεται από φιλοκοραϊκούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, του Βουκουρεστίου και του Ιασίου, της Κέρκυρας και της Οδησού²⁰.

Το περιοδικό *Αθηνά*, με πλήρη τίτλο *ΑΘΗΝΑ ή Εφημερίς περιοδική, φιλολογική, επιστημονική και εμπορική*, εκδίδεται στο Παρίσι το Φεβρουάριο και το Μάιο του 1819 με υπεύθυνο εκδότη τον Π. Ιωαννίδη και επιδίωξη να παρέχει στους αναγνώστες γνώσεις γενικού ενδιαφέροντος, τόσο στα γράμματα και τις επιστήμες όσο και στην πολιτική θεωρία και την οικονομία²¹.

Το πλέον βραχύβιο περιοδικό της προεπαναστατικής περιόδου που κυκλοφορεί σε ένα μόνο τεύχος τον Ιούλιο του 1819 είναι το *Μουσεϊόν* που εκδίδεται στο Παρίσι. Τα θέματα που περιλαμβάνει είναι η γλώσσα, η παιδεία και τα σχολεία, η θέση της Εκκλησίας και της εκκλησιαστικής ιεραρχίας καθώς και άλλων συλλογικών σωμάτων του έθνους. Θέματα κρίσιμα που απασχολούσαν βαθύτατα τον ελληνισμό την ιστορική αυτή στιγμή. Ο εκδότης του Π. Ιωαννίδης αναστέλλει την έκδοση της *Αθηνάς* και αντ' αυτής εκδίδει το *Μουσεϊόν*. Χαρακτηρίζοντας κανείς συνοπτικά το βραχύβιο αυτό περιοδικό μπορεί να υπογραμμίσει ότι κατατάσσεται στη σειρά των μαχητικών φυλλαδίων που εκδίδονται συχνά αυτά τα χρόνια προκειμένου να στηρίξουν τις άκρως αντιτιθέμενες απόψεις της ελληνικής διάνοησης.

Το τελευταίο περιοδικό αυτής της περιόδου είναι η *Ιρις* ή *Τα νυν Ελληνικά* που ανακοινώνεται στις σελίδες του *Λόγιου Ερμή* ότι θα εκδοθεί στο Λονδίνο το 1819 με εκδότη τον John Murray, τον γνωστό Λονδρέζο εκδότη των ελληνικών βιβλίων, και επιδιώξεις την ενημέρωση των ξένων για όσα συντελούνται την περίοδο αυτή στον ελληνισμό στα πλαίσια της παιδείας και του πολιτισμού καθώς και τη γνωστοποίηση, τη "μετακένωση" όλων των "καλών" όσα συμβαίνουν στην Ευρώπη, με ιδιαίτερη έμφαση όσα συντελούνται στη Βρετανία, "υπέρτατη έδρα Μουσών και ελευθερίας"²². Τελικά το περιοδικό αυτό δεν έφτασε ποτέ στην ολοκλήρωση και την κυκλοφορία.

²⁰ ό.π. σ. 146

²¹ ό.π. σ. 162

²² ό.π. σ. 190

1.2 Ο ελληνικός περιοδικός τύπος μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Το κέντρο δράσης του ελληνικού Τύπου μετατοπίζεται στον ελλαδικό χώρο με την κήρυξη της Επανάστασης, το 1821. Έμπειροι τυπογράφοι και εκδότες, όπως ο Κ. Τόμπρας και ο Θ. Φαρμακίδης, αλλά και δραστήριοι φιλέλληνες, όπως ο Ιταλός Ιωσήφ Κιάππε και ο Ελβετός Ιωάννης-Ιάκωβος Μάγιερ, έσπευσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, συνειδητοποιώντας την ανάγκη να ενημερώσουν για τις εξελίξεις του Αγώνα τόσο στις επαναστατημένες περιοχές όσο και στην Ευρώπη. Χρειάστηκε ωστόσο κάποιο χρονικό διάστημα ώσπου να οργανωθούν τα τυπογραφεία και να ξεπεραστούν άλλες βασικές ελλείψεις, όπως η ανυπαρξία ταχυδρομικού συστήματος, που ήταν απαραίτητο για τη διανομή. Στο διάστημα αυτό, το ειδησεογραφικό κενό καλύφθηκε από χειρόγραφες εφημερίδες που διαδίδονταν από περιοχή σε περιοχή με τη μέθοδο της αντιγραφής. Από το πρώτο τυπογραφείο που ήδη έχει στηθεί στην Καλαμάτα και το οποίο έχει φέρει μαζί του ο Δ. Υψηλάντης, τυπώνεται τον Αύγουστο του 1821 η *Ελληνική Σάλπιγξ* με εκδότη τον Θ. Φαρμακίδη, άνθρωπο με ευρεία μόρφωση και φιλελεύθερο πνεύμα. Η πρώτη αυτή έντυπη εφημερίδα πρόφτασε να βγάλει μόνο τρία φύλλα γιατί ο εκδότης της παραιτήθηκε αρνούμενος τον έλεγχο της από τον Δ. Υψηλάντη.

Στη συνέχεια κυκλοφορούν κι άλλες εφημερίδες τοπικού κυρίως χαρακτήρα αλλά μέχρι το 1827 ο ελληνικός Τύπος αντιμετωπίζει αρκετές προσπάθειες ελέγχου από την πολιτική εξουσία παρόλο που το δικαίωμα της ελευθεροτυπίας έχει κατοχυρωθεί με ειδικά άρθρα στα Συντάγματα του 1823 και του 1827. Από το 1828 όμως, όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας ο Ι. Καποδίστριας, ο Τύπος μπήκε ανοιχτά στο στόχαστρο της πολιτικής εξουσίας, με αποτέλεσμα να κλείσουν οι περισσότερες εφημερίδες και να διωχτούν οι εκδότες τους. Η πολιτική αυτή επικυρώθηκε και νομοθετικά με το "Ψήφισμα περί Τύπου" του 1831, που απαγόρευε την κριτική στο κυβερνητικό έργο και επέβαλε τη λογοκρισία, "προεξέτασιν". Ενδεικτική είναι η πορεία των εντύπων που κυκλοφόρησαν κατά την Καποδιστριακή περίοδο: η φιλολογική *Ηώς* του Εμμανουήλ Αντωνιάδη (Ναύπλιο 1830-1831), ο αντιπολιτευτικός *Απόλλων* του Αναστάσιου Πολυζωΐδη (Υδρα 1831), αλλά και τα περιοδικά γενικής παιδείας *Αθηνά* του Γ. Χρυσίδη (Ναύπλιο 1831) και *Αιγυναία* του

Γ. Αποστολίδη Κοσμητή (Αίγινα 1831), αναγκάστηκαν να κλείσουν αφού κυκλοφόρησαν για μικρό χρονικό διάστημα.

Κατά την πρώτη περίοδο του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και την πορεία προς τη διαμόρφωση του κοινοβουλευτικού συστήματος με την αρχή της "δεδηλωμένης", ο ελληνικός Τύπος διατηρεί τα βασικά χαρακτηριστικά που έχει αποκτήσει στα χρόνια της Επανάστασης και της διακυβέρνησης του Καποδίστρια. Τα έντυπα εξακολουθούν να εκδίδονται με περιορισμένα τεχνικά μέσα και σε μικρό αριθμό φύλλων με κύρια ύλη την πολιτική αρθρογραφία ενώ παρατηρείται αύξηση τόσο στον αριθμό όσο και στην κυκλοφορία των δημοσιογραφικών εντύπων. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα αρχίζουν ν' αναπτύσσονται τα περιοδικά, στρέφοντας το ενδιαφέρον τους κυρίως σε ιστορικά και φιλολογικά θέματα, όπως η *Ευτέρπη* (1848-1854) του ιστοριοδίφη Γ. Καμπούρογλου, η *Πανδώρα* (1850-1872) των Ν. Δραγούμη, Κ. Παπαρρηγόπουλου και Α. Ρίζου Ραγκαβή, η *Χρυσάλλης* (1863-1866), η *Εθνική Βιβλιοθήκη* (1865-1873) και ο *Παρθενών* (1871-1873). Το 1876 αρχίζει να εκδίδεται το φιλολογικό περιοδικό *Εστία* από το οποίο προήλθε αργότερα η εφημερίδα *Εστία* (1894), με εκδότη τον ποιητή Γ. Δροσίνη, που εξακολουθεί να εκδίδεται μέχρι σήμερα, διατηρώντας αμετάβλητα τη μορφή και το γλωσσικό ύφος της.

Η παράδοση των ελληνικών περιοδικών συνεχίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οπότε εκδίδονται ο *Βύρων* (1875-1880), ο *Παρνασσός* (1877-1895), η *Αθηνά* (1889) και τα *Παναθήναια* (1900-1915) του Κ. Μιχαηλίδη, που περιήλθε αργότερα στον Γ. Βλάχο. Ένα νέο πνεύμα εκφράστηκε απ' τις αρχές του 20^{ου} αιώνα με την *Τέχνη* (1899-1900) του Κ. Χατζόπουλου που εγκαινιάζει τον τύπο των περιοδικών που αργότερα αποκαλούνται "φύλλα λόγου και τέχνης" ή "περιοδικά γραμμάτων και τεχνών"²³. Στην ιστορία του ελληνικού τύπου, τα περιοδικά λόγου και τέχνης έχουν τη δική τους αυτόνομη παρουσία και σημασία: αποτελούν το πρώτο εκφραστικό όργανο των λογοτεχνών, τον πρώτο και ευρύτερα διαδεδομένο τρόπο επικοινωνίας του συγγραφέα με τον αναγνώστη²⁴. Ακόμη, το νέο πνεύμα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εκφράστηκε με τον υπέρμαχο του δημοτικισμού *Νουμά* (1903-1931) του Δ. Ταγκόπουλου, την *Αναγέννηση* (1926-1928) του Δ. Γληνού, τη *Νέα Εστία* (από το 1927 μέχρι σήμερα) του Γ. Ξενοπούλου και τα *Ελληνικά Γράμματα* (1927-1930) των Κ. Μπαστιά και Β. Μαλατάκη. Από το 1879 εκδιδόταν επίσης το παιδικό περιοδικό

²³ Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά-φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, σ. 15

²⁴ Χ.Λ.Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*, σ. 19

Διάπλασις των παιδων, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη νέων λογοτεχνών (έκλεισε στα μέσα της δεκαετίας του 1960). Επίσης, στα τέλη της δεκαετίας του 1920 εκδόθηκε και η βραχύβια *Νεοελληνική Επιθεώρησις* του Α. Πουρνάρα, περιοδικό που εξέφραζε τις απόψεις των φιλελεύθερων διανοούμενων της εποχής. Το περιοδικό αυτό συγκέντρωσε στις σελίδες του τα εγκυρότερα ονόματα της πνευματικής και κοινωνικής ζωής, όπως Α. Παπαναστασίου, Γ. Καφαντάρη, Αρ. Καμπάνη, Θ. Βορέα. Ειδικότερους επιστημονικούς τομείς κάλυψαν τα περιοδικά *Αρχείο Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών* (1921-1970) του καθηγητή Δ. Καλιτσουνάκη και *Αρχείο Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών* που εκδόθηκε την περίοδο του μεσοπολέμου. Παράλληλα κυκλοφορεί κατά τη δεκαετία του 1920 και μια νέα κατηγορία περιοδικών με ψυχαγωγικό κυρίως χαρακτήρα, όπως το *Μπουκέτο* του Κ. Θεοδώρου και ο *Θεατής* του Γερ. Πετροβίκη. Την ίδια περίοδο αναπτύσσονται και άλλα είδη περιοδικών, όπως τα αισθηματικά *Ρομάντζο*, *Διάβασέ με*, τα αστυνομικά *Μυστήριο*, *Μάσκα* και τα περιπετειώδη *Μικρός Ταρζάν*, *Ζούγκλα* και *Αστήρ*.

Ο Κ. Γ. Τσιγκάκης στην εργασία του *Ελληνικός Νεανικός Τύπος 1915-1936*²⁵ καταγράφοντας τους προσανατολισμούς των εντύπων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπογραμμίζει την κυριαρχία των μαθητικών και λογοτεχνικών εντύπων.

Γενικά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το ελληνικό περιοδικό παίρνει υπόσταση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, απομακρύνεται από τις νόρμες των εντύπων του 19^{ου} αιώνα και αποκτά μόνιμη παρουσία στην πνευματική ζωή ενώ η κάθε ξεχωριστή κατηγορία περιοδικών απευθύνεται σ' ένα διαφορετικό κοινό και σε άτομα με ειδικότερα ενδιαφέροντα. Άλλωστε, το είδος και η μορφή ενός περιοδικού εξαρτώνται από το περιεχόμενο και το αναγνωστικό κοινό του. Έτσι, τα μαζικά κοινωνικοπολιτικά και τα λογοτεχνικοκαλλιτεχνικά περιοδικά έχουν περιεχόμενο με ανασκοπήσεις και επισκοπήσεις για διάφορα συναφή θέματα, άρθρα, μελέτες, ρεπορτάζ, ποιήματα, διηγήματα, νουβέλες, μυθιστορήματα, που συνήθως δημοσιεύονται σε συνέχειες. Στις σελίδες αυτών των περιοδικών όλο και σε ευρύτερη κλίμακα καταχωρίζονται κείμενα διασκεδαστικού και γνωστικού χαρακτήρα, όπως σταυρόλεξα, διάφοροι διαγωνισμοί, καθώς και εφαρμοσμένου χαρακτήρα, όπως μόδα, συμβουλές προς τις νοικοκυρές, επίσης σχέδια, γελοιογραφίες, φωτογραφίες,

²⁵ Κ.Γ.Τσιγκάκης, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1915-1936) Καταγραφή*, σ.18. Ακόμη, κατάλογος παιδαγωγικών περιοδικών, από την αρχή της κυκλοφορίας τους στο ελεύθερο κράτος, παρουσιάζεται από τον Α. Ανδρέου στο πλαίσιο του βιβλιογραφικού οδηγού, περιοδικό *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 22, Μάης-Ιούνης 1985, σ. 97-101.

φωτομοντάζ, αντίγραφα πινάκων ζωγραφικής. Στα επιστημονικά περιοδικά υπερτερούν τα μεγάλα άρθρα, δημοσιεύονται επιστημονικές ανακοινώσεις, σχόλια περιλήψεις και χρονικά της επιστημονικής ζωής.

Είναι γεγονός ότι με την ανάπτυξη των εφημερίδων, της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και την αύξηση του όγκου και της πολυπλοκότητας των πληροφοριών που παράγει και καταναλώνει η σύγχρονη κοινωνία ο ρόλος του περιοδικού ως μέσου επιλογής, ανάλυσης και εκτίμησης του πραγματικού υλικού αυξάνεται ουσιαστικά.

Κεφάλαιο 2

ΓΛΩΣΣΑ - ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ – ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

2. 1 Εισαγωγικές επισημάνσεις

Η γλώσσα ως σύνολο ακουστικών ή οπτικών συμβόλων ή σημείων αλλά και ως όργανο επικοινωνίας είναι προϊόν συλλογικής δημιουργίας. Κάθε λαός κινείται, ζει και δημιουργεί μέσα στην παράδοσή του, η οποία εκφράζεται με τη γλώσσα. Η γλώσσα είναι κάτι που μεσολαβεί ανάμεσα στη σκέψη και την πραγματικότητα. Η σκέψη που αναφέρεται στην πραγματικότητα αποδίδεται με τη γλώσσα²⁶. Επειδή κάθε γλώσσα είναι ένα σύστημα επικοινωνίας που λειτουργεί τόσο μέσα σε ορισμένο χρόνο και μέσα στα πλαίσια της γλωσσικής κοινότητας που το χρησιμοποιεί, δηλαδή συγχρονικά, όσο και ως προϊόν της περασμένης ιστορίας της και πηγή μαζί της μελλοντικής της ανάπτυξης, δηλαδή διαχρονικά, κάθε σπουδή της πρέπει να επιδιώκεται κι από τις δυο αυτές πλευρές, τη συγχρονική και τη διαχρονική.

Η λέξη γλώσσα περικλείει πλήθος διαφόρων σημασιών, δύο απ' αυτές είναι η γλώσσα ως καθολική, καθοριστική ικανότητα του ανθρώπου και οι γλώσσες ως ποικίλες εκδηλώσεις αυτής της ικανότητας. Οι ανθρωπολόγοι μιλούν για τη σχέση γλώσσας και πολιτισμού. Η γλώσσα μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά ως πολιτιστικό κληροδότημα. Μ' άλλα λόγια η γλώσσα είναι αντικείμενο μάθησης, ενώ σε μικρότερο βαθμό η γλώσσα διδάσκεται κιόλας από τους γονείς στα παιδιά. Τα παιδιά κατακτούν τη μητρική τους γλώσσα – την πρώτη τους γλώσσα – κυρίως με τη σύνθεση μιας γραμματικής που στηρίζεται στα δεδομένα ενός τυχαίου δείγματος φωνουμένου λόγου, με το οποίο έρχονται σε επαφή. Αυτό που ονομάζουμε διδασκαλία γλώσσας στο σχολείο αφορά είτε στην εκμάθηση μιας δεύτερης γλώσσας είτε στη μητρική γλώσσα του μαθητή και εντοπίζεται κυρίως στη διδασκαλία της γραφής και της ανάγνωσης, της λογοτεχνικής παράδοσης, του τυπικού της γραμματικής και της υποτιθέμενης ορθής χρήσης της γλώσσας, η οποία συχνά απέχει

²⁶ Σ. Γκίκας, *Φιλοσοφικό Λεξικό*, σ.68

πολύ από την ορθή χρήση της τοπικής ή κοινωνικής διαλέκτου του μαθητή. Αυτού του είδους η γλωσσική διδασκαλία προϋποθέτει και στηρίζεται πάνω στην προϋπάρχουσα γνώση της μητρικής γλώσσας ή του βασικού λεξιλογίου της και της δομής της, πράγμα που έχει ήδη επιτευχθεί κατά την προσχολική ηλικία και συγκεκριμένα στο προαναγνωστικό στάδιο²⁷.

Όσο είναι αλήθεια ότι η γλώσσα μεταβιβάζεται ως πολιτιστικό στοιχείο, άλλο τόσο είναι αλήθεια και ότι ο πολιτισμός ως σύνολο μεταβιβάζεται κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος του μέσα από τη γλώσσα, στο βαθμό που αυτή διδάσκεται συστηματικά. Η εκμάθηση μιας ορισμένης συμπεριφοράς, που αποτελεί την κυριότερη έκφραση του πολιτιστικού φαινομένου, είναι στο μεγαλύτερο μέρος της μια διαδικασία που στηρίζεται στη γλωσσική διαπαιδαγώγηση²⁸.

Η διαδικασία με την οποία συντελείται η κατάκτηση της μητρικής γλώσσας, στο προφορικό της μέρος, και η διδασκαλία με την οποία μαθαίνει κανείς να διαβάζει και να γράφει διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Και οι δύο δεξιότητες, το να μιλάει και το να γράφει κανείς, αφορούν στη μάθηση· αυτό είναι όμως και το μοναδικό κοινό τους σημείο. Το παιδί μαθαίνει στην αρχή τη μητρική του γλώσσα ακούσια και χωρίς να έχει συνείδηση του γεγονότος – απλώς με το να έρχεται σ' επαφή με τυχαία δείγματα της γλώσσας, ακόμη δηλαδή κι αν δεν προσπαθήσει κανείς να του τη διδάξει. Αντίθετα, η γραφή και η ανάγνωση αποτελούν συνειδητή μάθηση και συνειδητή διδασκαλία. Υπάρχουν πολλές απόψεις σχετικά με το ποια είναι η καλύτερη μέθοδος ή η καλύτερη τεχνική για να δοθούν οι στοιχειώδεις γνώσεις στο μαθητή, ανάλογα με το κοινωνικό και το γλωσσικό του περιβάλλον. Η μετάδοση των στοιχειωδών αυτών γνώσεων προϋποθέτει τη γνώση της βασικής δομής και του βασικού λεξιλογίου της γλώσσας, της οποίας η γραπτή μορφή θα διδαχτεί και η προφορική μορφή θα χρησιμοποιηθεί ως μέσο διδασκαλίας²⁹.

Στην εκπαίδευση η γλώσσα του σχολείου, ως αντικείμενο αλλά και ως μέσο διδασκαλίας, αποτελεί διαχρονικά πεδίο πολιτικής και ιδεολογικής αντιπαράθεσης. Ειδικότερα, στο γλωσσικό σχεδιασμό³⁰, όπου περιγράφονται οι σκόπιμες και

²⁷ Σ.Χ.Πανταζής-Χ.Κ.Ζάραγκας, *Ανάγνωση και νοητικές εικόνες Ψυχοπαιδαγωγική Προσέγγιση*, σ.28

²⁸ R. H. Robins, *Γλώσσα, Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, σ.357

²⁹ ό.π. σ. 360

³⁰ Ο γλωσσικός σχεδιασμός είναι νέος, υπό διαμόρφωση ακόμη, επιστημονικός κλάδος· γι' αυτό η ορολογία του χαρακτηρίζεται από σχετική ρευστότητα. Οι βασικότερες έννοιες που εμπλέκονται είναι "αλλαγή", "ρύθμιση", "πολιτική" και "γλωσσικός σχεδιασμός". Ο όρος "γλωσσικός σχεδιασμός", ο οποίος προέρχεται από τον E. Haugen (1959), αναφέρεται αφενός σε συνειδητές παρεμβάσεις σε γλώσσες και αφετέρου στον επιστημονικό κλάδο που έχει ως αντικείμενο τις παρεμβάσεις αυτές (βλ. X. A. Παπαρίζος, *Γλωσσική πολιτική και γλωσσική παιδεία*, σ. 155).

συνειδητές ενέργειες που προκύπτουν από πολιτικές αποφάσεις και αποβλέπουν στο να παρέμβουν στην εξέλιξη της γλωσσικής αλλαγής και να την τροποποιήσουν κατά βούληση, αποτυπώνονται οι λεγόμενες "γλωσσικές πολιτικές" που αφορούν ρητούς κανόνες της ανθρώπινης επικοινωνίας. Οι πολιτικές αυτές συγκροτούνται συχνά προκειμένου να αντιμετωπίσουν μια κατάσταση διαμάχης ή ρήξης, κατά την οποία οι παραπάνω κανόνες αδυνατούν να ρυθμίσουν σωτηρά τις σχέσεις γλωσσικής επικοινωνίας των χρηστών. Εδώ εμπίπτουν θέματα που σχετίζονται με πολιτικές αποφάσεις για γλωσσικές αλλαγές και ρυθμίσεις, όπως είναι η επιλογή ή επιβολή γλώσσας ή ιδιώματος προς χρήση ή διδασκαλία, η εκπόνηση γραμματικής, ζητήματα γραφής, ορθογραφίας καθώς και αναλυτικά προγράμματα γλωσσικής εκπαίδευσης³¹. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών³² αναφερόμενος στη γλωσσική πολιτική την παρουσιάζει ως πρόγραμμα, εφαρμογή ή πολιτική που θα προβλέψει, θα καθορίσει και θα διενεργήσει τη βαθμιαία αντικατάσταση της παλιάς κρατικής γλώσσας με τη νέα γλώσσα, τη γλώσσα της λογοτεχνίας και της "πρώτης παιδείας". Άμεσο αντικείμενο του γλωσσικού σχεδιασμού, κατά τον ερευνητή Χ. Παπαρίζο³³, δεν είναι το γλωσσικό σύστημα, αλλά οι ομιλητές μιας γλώσσας ως μέλη μιας κοινότητας. Έτσι, η γλώσσα προσεγγίζεται έμμεσα, διαμέσου της χρήσης η οποία πραγματώνεται από τους ομιλητές³⁴.

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες συγκροτήθηκε και αναπτύχθηκε το νεοελληνικό κράτος οδήγησαν τη γλωσσική χρήση σε μια διχοτόμηση. Η επικοινωνία μέσα στη νεοελληνική γλωσσική κοινότητα εξελίχθηκε με βάση τη διγλωσσία, καθαρεύουσα – δημοτική. Με την προγραμματική τοποθέτηση υπέρ της δημοτικής ενός μεγάλου τμήματος της πνευματικής ηγεσίας των ανερχόμενων φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων στις αρχές του 20ού αιώνα, η επικοινωνιακή εμβέλεια της

³¹Χ. Α. Παπαρίζος, *Γλωσσική πολιτική και γλωσσική παιδεία*, σ. 156

³²Η ομιλία αυτή έγινε στην αίθουσα της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών στις 27 Μαρτίου 1934 (βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, *Οι νέοι και το Γλωσσικό ζήτημα*, σ. 11)

³³Χ. Α. Παπαρίζος, *Γλωσσική πολιτική και γλωσσική παιδεία*, σ. 159

³⁴ Πολύ ενδιαφέροντα είναι η προσέγγιση από τον Χ. Παπαρίζο του ευαίσθητου θέματος "των κινδύνων της γλώσσας", «η οπτική αυτή από την οποία θεωρεί τη γλώσσα ο σύγχρονος αυτός επιστημονικός κλάδος (γλωσσικός σχεδιασμός) θα μπορούσε ίσως να βοηθήσει τη συζήτηση γύρω από ευαίσθητα θέματα, όπως εκείνο των κινδύνων της γλώσσας. Είναι γνωστό ότι η έννοια του κινδύνου, όταν συνδέεται με το ζήτημα της επιβίωσης της ελληνικής γλώσσας, τουλάχιστο, συνήθως φορτίζεται συναισθηματικά, με αποτέλεσμα να μην διατυπώνονται συλλογισμοί και επιχειρήματα, αλλά αξιωματικές κρίσεις, προσωπικές δηλώσεις και εκφράσεις συναισθημάτων [...] η προοπτική επιβίωση μιας γλώσσας είναι συνάρτηση – λίγο πολύ – συγκεκριμένων παραμέτρων. Μία απ' αυτές είναι οι χρήστες, οι οποίοι αποτελούν πληθυσμό, δηλαδή ποσό με τη μαθηματική έννοια του όρου, σύμφωνα με την οποία το ποσό αυτό υπόκειται σε αύξηση ή ελάττωση. Το γεγονός ότι παραδοσιακά οι απόψεις για το αναφερόμενο θέμα ήταν προϊόντα διαίσθησης, πίστης, πατριωτισμού ή σκοπιμότητας καθιστά αναγκαία τη συστηματική του προσέγγιση από μηδενική βάση.» (βλ. ό.π. σ. 159).

καθαρεύουσας άρχισε να υποχωρεί. Η διαμάχη για τον καθορισμό της γλώσσας που θα χρησιμοποιείται και θα διδάσκεται στα σχολεία δεν εκδηλώθηκε μόνο ως ανταγωνισμός για την πρόσβαση σε στρατηγικές θέσεις σε σχέση με τον προγραμματισμό και την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής. Εκδηλώθηκε και ως λόγος. Οι γλωσσικές μεταρρυθμίσεις μπορούν να νοηθούν και σαν απόπειρες επαναπροσδιορισμού του συσχετισμού ανάμεσα στις δύο γλώσσες, δηλαδή σαν προσπάθειες διεύρυνσης της επικοινωνιακής εμβέλειας της δημοτικής και περιορισμού της αντίστοιχης της καθαρεύουσας. Τα άτομα και οι ομάδες που έχουν τον έλεγχο της επικοινωνίας δεν δέχονται κατά κανόνα την απώλεια αυτού του ελέγχου χωρίς διαμαρτυρία, όταν περιορίζεται ή συρρικνώνεται η εμβέλεια του αντίστοιχου γλωσσικού οργάνου. Η υπεράσπιση ενός γλωσσικού καθεστώτος δεν είναι κατά βάση ούτε ανοησία, ούτε εμπάθεια, ούτε προκατάληψη. Είναι υπεράσπιση ενός μηχανισμού μέσω του οποίου παράγεται, αναπαράγεται και διευθετείται κοινωνικά η γλωσσική και γενικότερα η πολιτισμική διαφοροποίηση³⁵.

2.2 Το γλωσσικό ζήτημα

Το γλωσσικό ζήτημα, ένα απ' τα σημαντικότερα προβλήματα που ανεφύησαν κατά τη μακραίωνη εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας, «ουδέν αληθώς άλλο παρ' ημίν ζήτημα μετά το "Ανατολικόν" το της Εθνικής ημών ενώσεως, κατέστη τόσον πολύκροτον όσον το περί μορφώσεως της Εθνικής ημών γλώσσης»³⁶, αρχίζει βασικά ως διαμάχη των λογίων για το ποια πρέπει να είναι η επίσημη γλώσσα του έθνους, με αναφορά είτε στη γλώσσα των λογίων παλιότερα, είτε στη γλώσσα του κράτους στους νεότερους χρόνους. Το γλωσσικό ζήτημα είναι μια πολύ παλιά υπόθεση, αφού η διάσπαση προφορικής και γραπτής μορφής της ελληνικής γλώσσας, ανάγεται ήδη στον 1^ο π.Χ. αιώνα, όταν παίρνει τη μορφή αντίθεσης ανάμεσα στις τάσεις του "αττικίζειν" και του "ελληνίζειν". Αυτό μόνο που αλλάζει στη μακραίονα περίοδο της ιστορίας του ζητήματος είναι η μορφή που παίρνει κάθε φορά, η ένταση της

³⁵ Α. Ε. Γκότοβος, *Παράδοση και γλώσσα στο σχολείο*, σ. 10

³⁶ Α. Ε. Μέγα, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, μέρος Α' σ. 10

διαμάχης, τα αντιμαχόμενα μέρη, και οι επικοινωνιακές, παιδευτικές, εκπαιδευτικές, κοινωνικές και εθνικές ανάγκες που καλείται να ικανοποιήσει.

Η συνειδητοποίηση το γλωσσικού ζητήματος και οι εκτενείς ιδεολογικοκοινωνικές συζητήσεις και αντιπαραθέσεις αρχίζουν κατά τον πρώιμο διαφωτισμό του 16^{ου} αιώνα και με εξάρχουσα μορφή τον Νικόλαο Σοφιανό, υποστηρικτή της κοινής γλώσσας και συγγραφέα της πρώτης γραμματικής της νεοελληνικής γλώσσας κατά τη δεκαετία του 1540, περίοδο της εθνοδιαφωτιστικής δραστηριότητας του Ν. Σοφιανού³⁷. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης έχει μιλήσει για "εκκλησιαστικό δημοτικισμό"³⁸ αναφερόμενος στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, υποστηρίζοντας ότι οι πρωταγωνιστές είναι εκκλησιαστικά πρόσωπα, απλοί ή ανώτεροι ιερωμένοι αφιερωμένοι στην παιδεία του Γένους. Στο πλαίσιο αυτό, του θεολογικού γλωσσικού διαφωτισμού, το γλωσσικό ζήτημα παίρνει, μέσα από έντονες και εξειδικευμένες στο θέμα της γλώσσας αντιπαραθέσεις, τη μορφή με την οποία είναι ευρύτερα γνωστό στους νεότερους χρόνους.

Καθοριστικό για την εξέλιξη του γλωσσικού φαίνεται ότι υπήρξε το έργο μιας προσωπικότητας του νεοελληνικού διαφωτισμού, γνωστής για την επίδραση που άσκησε σε άλλους διαπρεπείς διαφωτιστές αλλά και στον Ρήγα Φεραίο³⁹. Πρόκειται για τον ιεροδιάκονο Ιώσηπο Μοισιόδακα, του οποίου οι γλωσσικές θέσεις ήταν υπέρ της κοινής γλώσσας. Οι θέσεις του Μοισιόδακα⁴⁰ δίνουν αφορμή σε μια αντίθετη υπερασπιστική θέση της ελληνικής, τη "γλωσσαμυντορική", διατυπωμένη με οξύτητα απ' το μεγάλο διδάσκαλο του Γένους, ειδικό στα θέματα της φιλοσοφίας, τον Ευγένιο Βούλγαρη. Η κριτική και ο αφορισμός από τον Ευγένιο Βούλγαρη των θέσεων που υποστήριζαν τη χρήση της κοινής γλώσσας σε ευρύτερη κλίμακα και μάλιστα και στον επιστημονικό λόγο είναι η πρώτη οξεία αποδοκιμασία αιτημάτων για ευρύτερη χρήση της κοινής γλώσσας.

Με τον Βούλγαρη και τον Μοισιόδακα λοιπόν, το γλωσσικό ζήτημα τίθεται για πρώτη φορά καθαρά με τη μορφή της αντιπαραθέσης λόγιας - αρχαΐζουσας και απλούστερης - κοινής γλώσσας. Το περιεχόμενο της λεγόμενης κοινής, όπως γράφεται από τον Μοισιόδακα και άλλους, είναι πολύ κοντά σε ότι αργότερα θα ονομαστεί απλή καθαρεύουσα. Πρόκειται δηλαδή για μια απλούστερη μορφή λόγιας,

³⁷ Η Γραμματική αυτή δημοσιεύτηκε το 1870 από τον Ε. Legrand *Νικολάου Σοφιανού του Κερκυραίου Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσας νυν το πρώτον κατά το εν Παρισίοις χειρόγραφον εκδοθείσα επιμελείς και διορθώσει Αιμυλίου Λεγραντίου*, Παρίσι 1870

³⁸ Μ. Τριανταφυλλίδης *Νεοελληνική Γραμματική*, Ιστορική εισαγωγή, Άπαντα τόμος 3, σ. 430

³⁹ Π. Κιτρομηλίδης, *Μοισιόδαξ Ιώσηπος*, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό

⁴⁰ Α. Μέγα, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, τόμος Β', σ. 11 κ.ε.

θα λέγαμε σήμερα, γλώσσας, που αποφεύγει τους αρχαϊσμούς, ενώ υιοθετεί και ενεργοποιεί φειδωλά ακόμα τύπους και στοιχεία της προφορικής γλώσσας. Το περιεχόμενο της λεγόμενης κοινής είναι ρευστό και αμφιλεγόμενο μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, κυμαινόμενο ανάμεσα στη διαλεκτική γλώσσα ή την έντονα λαϊκή έως μια πιο προσεγμένη και καλλιεργημένη προφορική γλώσσα μεγαλύτερων πόλεων και ακόμα έως μια μορφή απλής καθαρεύουσας.

Στο β' μισό του 18^{ου} αιώνα, ο Δ. Καταρτζής (1730-1807)⁴¹ από τη μια υποστηρίζει τη λαϊκότερη και προφορικότερη μορφή της γλώσσας, ο Νικηφόρος Θεοτόκης (1731-1800) από την άλλη υποστηρίζει τη λογιότερη μορφή, που πλησιάζει τη μορφή της καθαρεύουσας, γι' αυτό και ο Ν. Θεοτόκης θεωρείται και ο κύριος διαμορφωτής της καθαρεύουσας.

Σταθμός στην πορεία της ελληνικής γλώσσας είναι η διδασκαλία του Α. Κοραή, κύριου υποστηρικτή της απλής, προφορικής γλώσσας, της κοινής Ελληνικής. Η διδασκαλία του Κοραή, της μεγαλύτερης προσωπικότητας του νεοελληνικού Διαφωτισμού, σφράγισε την πορεία της νεοελληνικής γλώσσας, αποτελώντας την κυριότερη, πριν από την εμφάνιση του Ψυχάρη, ανακίνηση του θέματος της επίσημης γλώσσας στη νεότερη Ελλάδα. Το γλωσσικό ζήτημα με τον Αδαμάντιο Κοραή (1748-1833) ξεσηκώνει τους διανοούμενους της εποχής και τους χωρίζει για πρώτη φορά σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Για τον Κοραή το θέμα της γλώσσας δεν είναι ένα απλό φιλολογικό ή αισθητικό ζήτημα ή πρόβλημα τεχνικό, επικοινωνιακό. Είναι προϋπόθεση για την απόκτηση παιδείας από τους υπόδουλους Έλληνες, η οποία με τη σειρά της είναι προϋπόθεση για το φωτισμό των Ελλήνων, που θα τους οδηγήσει στην ένοπλη διεκδίκηση της εθνικής τους ελευθερίας και στην κατοχύρωσή της. Ο Κοραής ήταν αυτός που είχε το μεγαλύτερο κύρος αλλά και τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και επιρροή στο θέμα της γλώσσας. Ο Κ. Θ. Δημαράς αναφερόμενος στη συμβολή του Κοραή στον Αγώνα με τη φράση του Π. Αργυρόπουλου σημειώνει ότι εξέδιδε «παρενέσεις ως διαταγές σχεδόν ακουόμενας εις τόπους κατά τριακοσίας λεύγας απέχοντας!»⁴². Ο ίδιος ο μελετητής σημειώνει χαρακτηριστικά για τον χαρακτήρα του Κοραή: «ο τρόπος που ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία του Κοραή είναι η αποφυγή των ακροτήτων, η σύνθεση και η

⁴¹ Το πραγματικό του όνομα ήταν Δ. Φωτιάδης

⁴² Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, σ. 193

εξισορρόπηση των αντιθέσεων, η αριστοτελική μεσότης»⁴³. Ο Κοραΐς γίνεται ο υποστηρικτής, θεωρητικός και πρακτικός, της "μέσης οδού" στο γλωσσικό ζήτημα. Απορρίπτει την ακαλλιέργητη λαϊκή, τη "χυδαία", και την ιδιοματική, "γλωσσημαντική", μορφή της γλώσσας από τη μια και την αρχαϊζουσα μορφή από την άλλη. Τάσσεται με όλες τις δυνάμεις του, με πάθος και με λογική, επιστημονική επιχειρηματολογία, υπέρ της κοινής γλώσσας, υπέρ της απλούστερης προφορικής γλώσσας. Για να αναχθεί όμως η κοινή της εποχής σε επίσημη γραπτή γλώσσα, χρειάζεται, κατά τον Κοραΐ, καθαρισμός, δηλαδή απομάκρυνση και αντικατάσταση με ελληνικά των ξένων στοιχείων, κυρίως λεξιλογικών, και διόρθωση γενικότερα με την παρέμβαση των λογίων στο δομικό επίπεδο της γλώσσας, στη μορφολογία, τη γραμματική και τη σύνταξη.

Ο Κοραΐς υποστηρίζοντας τη μέση οδό δέχθηκε πολλές επιθέσεις που προέρχονταν και από τις δύο πλευρές, από τους αρχαιστές και από τους οπαδούς της απλούστερης λαϊκής. Σκληρότεροι στις επιθέσεις τους ήταν οι πρώτοι και σκληρότερος από όλους ο Π. Κοδρικάς (1762-1827) ο οποίος πέρασε στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος ως κύριος πολέμιος του Κοραΐ. Για τον Π. Κοδρικά ο Κ. Θ. Δημαράς σημειώνει την εύστοχη κρίση: «Οι επιθέσεις του εναντίον του Κοραΐ μόνο τη δική του μνήμη αδίκησαν, του άξιζε να αφήσει στην ιστορία κάτι περισσότερο από την ανάμνηση ενός – έστω και επιδέξιου – λιβελογράφου»⁴⁴. Ο Κοραΐς πέτυχε, στο πλαίσιο της γενικότερης ιδεολογίας του για τον Νέο Ελληνισμό, να προβάλει και να καταστήσει σεβαστά και τα δικαιώματα και την αξία της προφορικής γλώσσας του ελληνικού λαού. Ιδιαίτερα βαρύνει η γνώμη ενός πρωταγωνιστή του γλωσσικού ζητήματος στη νεότερη φάση του, του Μ. Τριανταφυλλίδη: «Ο Κοραΐς δεν παρουσιάστηκε μόνο γλωσσικός ρυθμιστής (αν και είχε ο ίδιος επιφυλάξεις για την προσπάθειά του) και αντιμέτωπος της παντοδύναμης θεωρίας του αρχαϊσμού, που επιζητούσε να καθιερώσει την αρχαία γλώσσα. Πολέμησε έντονα και το πατροπαράδοτο ξερό και ολέθριο εκπαιδευτικό σύστημα, τα "κακά γραμματικά", και, φιλελεύθερος και δημοκρατικός, παρουσιάστηκε και γενικότερα σαν κριτικός της κοινωνικής, πολιτικής και εκκλησιαστικής ζωής [...] παρουσιάστηκε στην παντοδύναμη αντίδραση, όταν άρχισε με τις ελαστικές του

⁴³ ό.π. σ. 200-201

⁴⁴ ό.π. σ. 207

θεωρίες και με την επιβολή του έργου του να κλονίζει τον αρχαϊσμό, σαν ο κύριος επαναστατικός αντιπρόσωπος της αστικής τάξης»⁴⁵.

Σταθμός στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος είναι οι γλωσσικές θέσεις των λεγόμενων "προδρόμων"⁴⁶ της νεότερης λογοτεχνίας, του Α. Χριστόπουλου (1772-1847) και του Ι. Βηλαρά (1771-1823) και λιγότερο του Ρήγα Φεραίου (1757-1798). Στο διαφωτιστικό έργο του ο Ρήγας χρησιμοποίησε αρχικά την κοινή γλώσσα, όσο όμως προχωρεί στη διαφωτιστική του προσπάθεια, δεν διστάζει να φτάσει και στον αρχαϊσμό, παρασυρόμενος από το όραμα της προγονικής δόξας. Η παρατήρηση του Κ. Θ. Δημαρά ότι για τον Ρήγα η γλώσσα είναι μέσο και όχι σκοπός είναι εύστοχη και ερμηνεύει τη θέση του Ρήγα στο γλωσσικό που δεν ήταν αμετακίνητη⁴⁷. Αντίθετα με τον Ρήγα, σταθερές προσωπικές θέσεις στη γλώσσα, ριζοσπαστικές, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν, έχουν ο Χριστόπουλος και ο Βηλαράς. Και οι δύο προέρχονται από το φιλολογικό-γλωσσικό κύκλο του Καταρτζή, είναι αντίθετοι στις απόψεις του Κοραή και προχωρούν, περισσότερο από άλλους υποστηρικτές της κοινής γλώσσας, στη διατύπωση θεωρητικών ή ιδεολογικών θέσεων.

Όλες οι προσπάθειες για τη χρήση της απλούστερης προφορικής γλώσσας, της δημόδους ή δημοτικής ή κοινής, είναι σποραδικές, αποσπασματικές, ατομικές γενικά προσπάθειες, χωρίς ευρύτερη απήχηση, με εξαίρεση τη διδασκαλία του Κοραή, και χωρίς φανερά αποτελέσματα. Υπογράμμισαν βέβαια την ανάγκη αναγνώρισης της προφορικής γλώσσας ως γραπτής, επίσημης γλώσσας και δημιούργησαν προβληματισμούς και συζητήσεις. Ωστόσο η γλώσσα που γραφόταν σχεδόν αποκλειστικά ήταν η καθαρεύουσα, μια καθαρεύουσα που προερχόταν από την εκκλησιαστική γραπτή γλώσσα, απλουστευμένη από την επίδραση της Κοινής της Αγίας Γραφής και της υμνογραφίας αφενός και αφετέρου από τα διδάγματα του Κοραή υπέρ της απλούστερης κοινής γλώσσας.

Το κύρος του γενάρχη της νεοελληνικής λογοτεχνίας, του Δ. Σολωμού (1798-1857), ο οποίος υπήρξε μαζί ποιητής, διανοούμενος και εθνικός μαχητής αλλά και, πάνω απ' όλα, εισηγητής ενός "δεύτερου" διαφωτισμού, που απέβλεπε στον ιδεολογικό, πνευματικό και γλωσσικό εκσυγχρονισμό της ελεύθερης Ελλάδος, συνέβαλε αποφασιστικά στην καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας. Ενέπνευσε και ενθάρρυνε έναν εκλεκτό πυρήνα λογοτεχνών, επιστημόνων και διανοουμένων να

⁴⁵ Μ. Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνική Γραμματική, Ιστορική Εισαγωγή*, σ. 455-456

⁴⁶ Π. Μαστροδημήτρη, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, σ. 115

⁴⁷ Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, σ. 172

εκφραστούν στη ζωντανή προφορική γλώσσα, η οποία μπορούσε με κατάλληλη καλλιέργεια να εξελιχθεί σε άριστο εκφραστικό όργανο. Η Επτανησιακή σχολή που δημιουργήθηκε με τις ιδέες του μπορεί να υποχώρησε πρόσκαιρα στην επικράτηση της Παλαιάς Αθηναϊκής σχολής, αλλά μπόλιασε το πνευματικό κλίμα της Ελλάδας, δίνοντας την αίσθηση ενός αξιόπιστου προοδευτικού κινήματος, λογοτεχνικού, γλωσσικού μαζί και ιδεολογικού, πάνω στο οποίο μπορούσε κανείς να στηριχθεί ή να αναφερθεί με σιγουριά.

Στην κρίσιμη δεκαετία του 1880 και στην επόμενη που θα λήξει στην καμπή απ' τον 19^ο στον 20^ο αιώνα, το γλωσσικό ζήτημα μπαίνει στην οξύτερη και καθοριστική φάση του. Η παλιά καθαρευουσιάνικη Αθηναϊκή σχολή δίνει περί το 1880 τη θέση της στη δημοτικιστική Νέα Αθηναϊκή σχολή, στη σχολή του Παλαμά, που έρχεται να σφραγίσει πια για πάντα τη γλωσσική μορφή της λογοτεχνίας με την κυριαρχία της δημοτικής γλώσσας. Κυρίως όμως στη δεκαετία του 1880 τίθεται για πρώτη φορά δημόσια το θέμα της επισημοποίησης της δημοτικής γλώσσας σε επιστημονική βάση και με επιστημονική γλωσσολογική επιχειρηματολογία από τον γλωσσολόγο Γ. Ψυχάρη (1854-1929). Την ίδια δεκαετία εμφανίζεται και ο ιδρυτής της γλωσσικής επιστήμης στην Ελλάδα, ο Γ. Χατζιδάκις (1848-1941). Διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1881, υφηγητής της ίδιας σχολής το 1883 και πρώτος καθηγητής της Γλωσσολογίας στην Ελλάδα το 1885. Το ίδιο έτος γίνεται καθηγητής στη Σχολή Ανωτέρων Σπουδών στη Σορβόνη και ο Γ. Ψυχάρης, αναλαμβάνοντας την πρώτη έδρα Νεοελληνικών Σπουδών που ιδρύεται στην Ευρώπη, την έδρα Νεοελληνικής Γλώσσας και Φιλολογίας. Μαθητής μεγάλων Γερμανών γλωσσολόγων ο Γ. Χατζιδάκις, του G. Curtius, του K. Brugmann και του B. Delbruck, και στην Ελλάδα του Κ. Κόντου, του Κ. Παπαρρηγόπουλου, του Σπ. Κουμανούδη και άλλων. Μαθητής μεγάλων επίσης γλωσσολόγων και ο Γ. Ψυχάρης, του Saussure, του M. Breal, του G. Paris, του Aur. Darmsteter και του L. Havet. Με τον ιδρυτή μάλιστα της Σύγχρονης Γλωσσολογίας, τον Saussure (1857-1913), ο Ψυχάρης συνυπηρετεί ως συνάδελφός του από το 1885 έως το 1891 και αντιπροσωπεύει τις καινοτόμες γλωσσολογικές ιδέες του μεγάλου γλωσσολόγου. Στη δεκαετία του 1880 ο Ψυχάρης παίρνει θέση στο γλωσσικό το 1888 σε μια πραγματεία του με τίτλο *Ζητήματα ιστορίας και γλωσσολογίας*, σκόρπια ήδη στο έργο του *Μελέτες ιστορικής γραμματικής της νεοελληνικής*, και κυρίως στο γλωσσολογικό του μανιφέστο του 1888, που είναι γνωστό με τον τίτλο *Το ταξίδι μου*. Το έργο αυτό του Ψυχάρη είναι ασυνήθιστο λογοτεχνικό έργο και συντάσσεται για ν' αποτελέσει

γλωσσικό παράδειγμα εφαρμογής των γλωσσολογικών απόψεων του Ψυχάρη και των γλωσσικών νόμων που διέπουν, κατά τον Ψυχάρη, τη δημοτική γλώσσα⁴⁸.

Με τον Ψυχάρη η συζήτηση του γλωσσικού διατηρεί την εθνική, κοινωνική και εκπαιδευτική της διάσταση, με την οποία επιχειρηματολογούσαν και οι παλιότεροι υποστηρικτές της κοινής γλώσσας, αλλά τώρα η υποστήριξη γίνεται κυρίως σε ένα τεχνικό-επιστημονικό-γλωσσολογικό επίπεδο. Τώρα γίνεται λόγος για σύστημα, για κανόνες, για μεταβολές σε γλωσσικά επίπεδα, για δομή γλώσσας και για γραπτό και προφορικό λόγο. Η συλλογιστική του Ψυχάρη είναι απλή: Η σύγχρονη ελληνική γλώσσα είναι αυτή που είναι κοινό κτήμα όλων των Ελλήνων, ανεξάρτητα μόρφωσης, ηλικίας, προέλευσης και κοινωνικής τάξης, δηλαδή είναι η κοινή δημοτική γλώσσα. Η γλώσσα αυτή προέρχεται εξελικτικά από την αρχαία ελληνική και έχει σχηματιστεί με σειρά μεταβολών σ' όλα τα επίπεδα της δομής της, με νόμους γλωσσικούς που οδήγησαν να πάρει τη μορφή που έχει σήμερα. Οι νόμοι αυτοί καθορίζουν και τη δομή της, μπορούν δε να περιγραφούν και να αποτελέσουν τους κανόνες της σύγχρονης γλώσσας. Το σύνολο αυτών των κανόνων απαρτίζει το σύστημα της νεοελληνικής δημοτικής γλώσσας. Αυτή η γλώσσα, η προφορική δημοτική γλώσσα, πρέπει να αποτελέσει και την επίσημη γλώσσα της Ελλάδας και στο γραπτό λόγο, αυτόν που χρειάζεται η Διοίκηση, η Εκπαίδευση και η Επιστήμη.

Ο Ψυχάρης, επηρεασμένος και από το γλωσσολογικό κλίμα που έχει δημιουργήσει ο Saussure στη Σορβόννη, δίνει μεγάλη έμφαση στον προφορικό λόγο, στη σύγχρονη μορφή της γλώσσας – και όχι στην ιστορική-διαχρονική της εξέλιξη – στη διαλεκτική της ποικιλία, που δείχνει τις δυναμικές τάσεις της γλώσσας, και στη χρήση της γλώσσας. Ακόμη, με την επιστημονική επιχειρηματολογία του γλωσσολόγου και με τη μαχητικότητα του ασυμβίβαστου αγωνιστή κατάφερε να εμπνεύσει και να κινητοποιήσει ένα ανθρώπινο δυναμικό από λογοτέχνες, επιστήμονες, καλλιτέχνες, φοιτητές, απλούς ανθρώπους που πίστεψαν στο κήρυγμά του για την ανάγκη επισήμοποίησης της δημοτικής γλώσσας και αγωνίστηκαν γι' αυτό. Έτσι το γλωσσικό ζήτημα πήρε τη μορφή και τις διαστάσεις ενός ιδεολογικού κινήματος μάλλον παρά ενός επιστημονικού ή λογοτεχνικού ρεύματος που χώρισε τους Έλληνες σε στρατόπεδα, στους υποστηρικτές της δημοτικής και στους οπαδούς

⁴⁸ Στον πρόλογο του *Ταξιδιού* ο Ψυχάρης δηλώνει καθαρά τις γλωσσολογικές προθέσεις του κατά τη συγγραφή του ιδιότυπου αυτού λογοτεχνικού έργου χρησιμοποιώντας καθαρά γλωσσολογική ορολογία: «Μου φαίνεται πως πρώτη φορά σ' αυτό το βιβλίο, γράφτηκε με κάποια σειρά κι η ενότητα η γλώσσα του λαού. Προσπάθησα να τη γράψω κανονικά, να φυλάξω τους νόμους της, να προσέξω στη φωνολογία, στη μορφολογία, στο τυπικό και στη σύνταξη της δημοτικής γραμματικής» (βλ. Γ. Ψυχάρη, *Το ταξίδι μου*, β' έκδοση, σ. 19)

της καθαρεύουσας. Από την άλλη μεριά, ο τρόπος που διεκδίκησε τα δικαιώματα της δημοτικής ο Ψυχάρης, ήταν συχνά από άκομπος έως πρακτικά ανεπιτυχής. Έτσι, για παράδειγμα, το ύφος και η γλωσσική διατύπωση που χρησιμοποίησε, ακόμη και στα επιστημονικά κείμενά του, για να υπερασπιστεί τη δημοτική, πολλές φορές απωθούσαν τους αναγνώστες και γεννούσαν αμφιβολίες και δυσπιστία για την ορθότητα των απόψεών του. Ο Γ. Κορδάτος αναφερόμενος στο *Ταξίδι* του Ψυχάρη και στον "ψυχαρισμό" σημειώνει : «Από τότε που πρωτοφάνηκε το *Ταξίδι* του Ψυχάρη, σχηματίστηκε μια ομάδα γύρω σ' αυτόν, που καλά και σώνει ήθελε η δημοτική να γράφεται απάνω στη γραμματική και στο τυπικό της γλώσσας των δημοτικών τραγουδιών. Αυτοί ονομάστηκαν "ψυχαριστές" και οι πιο σημαντικοί από δαύτους είναι ο Α. Πάλλης, ο Βλαστός, ο Μαρκέτης, η Παπαμόσχου, ο Παρορίτης. Ακόμα έκαναν κ' έν' άλλο, μεταφράζοντας ξένα βιβλία ή γράφοντας δικά τους, έφκιαναν νέους όρους και πολλές φορές μάλιστα όρους που δε στέκουν καθόλου και σε κάνουν να γελάς με τις τέτοιες γλωσσοπλαστικές ανοησίες τους. Έτσι, ο "ψυχαρισμός" ξέφυγε από το στέρεο έδαφος της ελληνικής γλωσσικής πραγματικότητας και κατάντησε αίρεση.»⁴⁹.

Το 1892 δημοσιεύονται τα *Είδωλα* του Ε. Ροΐδη. Το βιβλίο αυτό γίνεται λόγω του κύρους του συγγραφέα του, η σημαντικότερη στήριξη της υπόθεσης του δημοτικισμού. Όπως δηλώνει αργότερα ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, από τα *Είδωλα* του Ε. Ροΐδη και πέρα χρονολογείται το "οριστικό διαζύγιο" της ελληνικής λογοτεχνίας με την καθαρεύουσα⁵⁰. Ο Ψυχάρης εφοδίασε το δημοτικισμό με τα στοιχεία και τα συνθήματα που τον βοήθησαν να γίνει κίνημα, όμως την αποφασιστική ώθηση στην ανάπτυξη μιας δημοτικιστικής συνείδησης την έδωσε η συμβολή του Ε. Ροΐδη, αυτού του κατεξοχήν νεοτερικού συγγραφέα, του μοναδικού τεχνίτη του καθαρολογικού ύφους⁵¹.

Ο αντίποδας της διδασκαλίας του Ψυχάρη ήταν οι θέσεις του Γ. Χατζιδάκι, του μεγαλύτερου Έλληνα γλωσσολόγου. Με τα πρωτότυπα και αυστηρά επιστημονικά δημοσιεύματά του ο Γ. Χατζιδάκις καθιερώθηκε ως ο κύριος και πρωτοπόρος ερευνητής της νεοελληνικής γλώσσας, της μεσαιωνικής Ελληνικής και

⁴⁹ Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, σ.219

⁵⁰ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, σ.24

⁵¹ ό.π. σ. 25

της αρχαίας, ενώ αναγνωρίστηκε διεθνώς ως ο επιστήμονας που θεμελίωσε στην Ελλάδα την επιστημονική σπουδή της ελληνικής γλώσσας⁵².

Στη στάση του Γ. Χατζιδάκι απέναντι στο θέμα της γλώσσας υπάρχει μια αντίφαση. Ο θεμελιωτής της σπουδής της γλώσσας μας και της ίδιας της δημοτικής δεν υπήρξε υποστηρικτής της δημοτικής και ως γραπτής επίσημης γλώσσας. Δεν βοήθησε δηλαδή με το απαράμιλλο επιστημονικό κύρος του στην έγκαιρη ανάδειξη της δημοτικής σε επίσημη γλώσσα, ενώ δεν παρέλειψε ποτέ να υποστηρίξει τα δικαιώματα της δημοτικής ως προφορικής γλωσσικής παράδοσης των Ελλήνων. Ο Χατζιδάκις ακολούθησε με το δικό του τρόπο ό,τι θεωρούσε για την εποχή του μέση οδό. Κατηγόρησε τους αρχαϊστές χαρακτηρίζοντας την ταύτιση της επίσημης γλώσσας με την αρχαία ως "μεγάλη εθνική συμφορά" και από την άλλη μεριά υπεράσπισε τη λόγια παράδοση ως μια απαράγραπτη ιστορική πραγματικότητα που κακώς παραγνώριζαν οι δημοτικιστές ζητώντας την κατάργησή της. Πίστευε δε ο Χατζιδάκις ότι με τη συνεχή απλοποίηση της απλής καθαρεύουσας θα συνέπιπταν βαθμιαία καθαρεύουσα και δημοτική και θα σχηματιζόταν αβίαστα και ομαλά με την πάροδο του χρόνου ενιαία μορφή "ομιλουμένης" και "γραφομένης" γλώσσας. Βέβαια η μέση οδός, όπως και στην περίπτωση του Κοραή, έκανε ώστε ο Χατζιδάκις να δεχτεί τα πυρά και των δύο ακραίων πλευρών: και των αρχαϊστών και των ακραίων δημοτικιστών.

Σ' ένα τόσο σύνθετο θέμα, όπως είναι το ζήτημα της επίσημης εθνικής γλώσσας, ο Χατζιδάκις, διεθνούς κύρους επιστήμονας, προσπάθησε να αποφύγει και να αποτρέψει τη ρυθμιστική παρέμβαση στη γλώσσα από τους ξένους μελετητές. Ως επιστήμονας, και μάλιστα γλωσσολόγος, δέχτηκε ως πραγματικότητα την "ομόχρονη διγλωσσία", την ύπαρξη δηλαδή και παράλληλη χρήση δύο μορφών της ελληνικής γλώσσας, άλλης στην προφορική επικοινωνία και άλλης στη γραπτή επικοινωνία. Υποστήριξε τα ιστορικά δικαιώματα τόσο της προφορικής γλώσσας όσο και της γραπτής.

Και φτάνουμε στα "Ευαγγελικά" και στα "Ορεστειακά", όταν το 1901 δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* μετάφραση του Ευαγγελίου, που εκπονήθηκε από τον Α. Πάλλη, με την υποστήριξη της βασίλισσας Όλγας, κι ακολούθησαν διαδηλώσεις, ψηφίσματα, βιαιοπραγίες, αιματοχυσία στο κέντρο της Αθήνας. Δύο χρόνια αργότερα, το 1903, επαναλήφθηκαν οι ταραχές, όταν το

⁵² Γ. Μπαμπινιώτη, *Ελληνική Γλώσσα: παρελθόν-παρόν-μέλλον*, σ. 55-75

Βασιλικό (Εθνικό) Θέατρο ανέβασε την *Ορέστεια*, μεταφρασμένη στη δημοτική από τον Γ. Σωτηριάδη. Είναι τα χρόνια του ηρωικού ή μαχητικού δημοτικισμού με κυριαρχούσα μορφή τον Ψυχάρη και συναγωνιστές τον Α. Πάλλη, τον Α. Εφταλιώτη, τον Κ. Παλαμά, τον Μ. Τριανταφυλλίδη, τον Α. Δελμούζο και τον Δ. Γληνό. Έτσι, την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα προκαλούνται εντάσεις και συγκρούσεις στο γλωσσικό που συμπίπτουν με μεγάλα εθνικά γεγονότα, όπως ο ελληνοτουρκικός πόλεμος και η εθνική ταπείνωση του 1897, τα οποία συγκλονίζουν και τους πνευματικούς ανθρώπους, που προσγειώνονται από παλιότερους αρχαιοπρεπείς ρομαντισμούς σε μια σκληρή πραγματικότητα. Πρόκειται για ένα κλίμα που επηρεάζει και το γλωσσικό.

Η απόληξη της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα θα οδηγήσει στην ωρίμανση των συνειδήσεων εκείνων που ζητούν μια πιο οργανωμένη κίνηση για την ανανέωση της παιδείας του ελληνικού λαού. Σιγά σιγά γίνεται συνείδηση ότι για να εδραιώσει η δημοτική γλώσσα το κράτος της στη λογοτεχνία, αλλά και για να το επεκτείνει στο σχολείο και ακόμη μέσα στην όλη πνευματική και κοινωνική ζωή, έπρεπε να διαμορφώσει ένα γλωσσικό τύπο που να μην είναι εντελώς αποκρουστικός σε όσους διατηρούσαν προλήψεις στο θέμα της γραπτής γλώσσας του έθνους⁵³.

Η δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, που μπορεί να θεωρηθεί και ως αρχή της δεύτερης φάσης του γλωσσικού ζητήματος, είναι αυτή που προσδιορίζει την πορεία του γλωσσικού. Αυτό γίνεται με τρία καθοριστικά γεγονότα: την πρόβλεψη περί επίσημης γλώσσας στο Σύνταγμα του 1911, την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910) με την έκδοση του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1911) και τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 με εισαγωγή για πρώτη φορά της διδασκαλίας της δημοτικής στις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Το Σύνταγμα του 1911 που ψηφίζει η κυβέρνηση του Ε. Βενιζέλου, προκειμένου να αποκατασταθεί ένα ήπιο κλίμα, ορίζει την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Η πολιτική κατευνασμού των πνευμάτων δεν αντιπροσωπεύει τις πραγματικές απόψεις του Ε. Βενιζέλου, προοδευτικού πολιτικού, ο οποίος επιλέγει συνεργάτες όπως ο Δ. Γληνός και ο Ν. Καζαντζάκης. Έτσι το 1917 αναθέτει στους Δ. Γληνό, Α. Δελμούζο και Μ. Τριανταφυλλίδη την ευθύνη για το σχεδιασμό και την εφαρμογή μιας γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Εισάγεται για πρώτη φορά η διδασκαλία της δημοτικής στο δημοτικό σχολείο, ως γλώσσας των αναγνωστικών και ως οργάνου

⁵³ Ε. Κριαράς, *Λόγιοι και Δημοτικισμός*, σ.32

διδασκαλίας. Πρόκειται, βέβαια, για μια μορφή δημοτικής γλώσσας, που απέκτησε μια περισσότερο αποδεκτή μορφή με σειρά δημοσιευμάτων στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, υιοθετώντας στη φωνητική και στη μορφολογία τύπους, προερχόμενους συχνά από την καθαρεύουσα. Είναι ο περίφημος «συμβιβασμός», τον οποίο ψέγει από τις στήλες του *Νουμά*⁵⁴ ο Ψυχάρης, κατηγορώντας ιδίως τον Τριανταφυλλίδη ως υπεύθυνο για υποχωρήσεις προς την καθαρεύουσα που νοθεύουν τη γνήσια δημοτική. Τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση της τριετίας 1917-1920, με διετή διακοπή, συνεχίζει η μεταρρύθμιση των ετών 1922-1925 με τα ίδια πρόσωπα.

2.3 Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός - Εκπαιδευτικός Όμιλος

Στη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα το κίνημα του δημοτικισμού, πολιτικά και ιδεολογικά ετερογενές κίνημα, θεωρώντας το σχολείο κρίσιμο κρίκο για την επικράτησή του, θα εστιάσει στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και θα εξελιχθεί σε εκπαιδευτικό δημοτικισμό. Σύμφωνα με τις επισημάνσεις της Α. Φραγκουδάκη⁵⁵ τα βασικά συστατικά στοιχεία του εκπαιδευτικού δημοτικισμού σχετίζονται με το περιεχόμενο της γνώσης και την παιδαγωγική του σχολείου. Στο θέμα του περιεχομένου της γνώσης ο Δ. Γληνός θα υποστηρίξει τη στροφή στη σύγχρονη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα, που συνδέεται με τη δημοτική γλώσσα, επικρίνοντας τον προσανατολισμό προς την κλασική αρχαιότητα. Σχετικά με το δεύτερο θέμα, την παιδαγωγική του σχολείου, ο προβληματισμός θα περιστραφεί γύρω από την έννοια του Σχολείου Εργασίας.

⁵⁴ *Νουμάς*, τ. Η' (1910)

⁵⁵ Α. Φραγκουδάκη, *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και ο γλωσσικός συμβιβασμός του 1911*, σ.81-85 και *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, σ.43

Έτσι, εκπαιδευτικός δημοτικισμός θεωρείται⁵⁶ η δεύτερη φάση του γλωσσικού ζητήματος, που αρχίζει με την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου αλλά κυρίως με την εισαγωγή της δημοτικής στο σχολείο (1917). Στη δεύτερη αυτή φάση πρωτοστάτησε ο Μ. Τριανταφυλλίδης, ο οποίος ζώντας μέσα στην ελληνική και τη γλωσσική πραγματικότητα ήταν φυσικό να είναι πιο συγκρατημένος έναντι των γλωσσικών θέσεων που πήρε στο γλωσσικό ο Ψυχάρης. Από τη μια ζούσε την καθημερινή χρήση της γλώσσας στο γραπτό και στον προφορικό λόγο, ενώ από την άλλη ήταν γλωσσολόγος μιας εποχής που η γλωσσική επιστήμη είχε σημειώσει μεγάλη πρόοδο στην περιγραφική θεώρηση της γλώσσας, έτσι ήταν αναμενόμενο να είναι πιο διαλεκτικός και πιο μετριοπαθής στην αντιμετώπιση των προβλημάτων της γλώσσας. Αυτή η μετριοπάθεια και η εκλογικευμένη στήριξη της δημοτικής γλώσσας σε συνδυασμό με τη στρατηγική καθιέρωσής της στο σχολείο, στο πλαίσιο αυτού που ονομάστηκε εκπαιδευτικός δημοτικισμός, οδήγησε στο να περάσει η δημοτική σε ευρύτερα στρώματα πέρα από το στενό κύκλο των μαχόμενων δημοτικιστών και των λογοτεχνών. Στην περίοδο του κρατικού δημοτικισμού, όπως την ονομάζει ο ίδιος ο Τριανταφυλλίδης, την περίοδο από το 1917 και εξής, βρέθηκε στην ηγεσία του γλωσσικού κινήματος ο Μ. Τριανταφυλλίδης, ένας μετριοπαθής αλλά μαχητής δημοτικιστής, ένας μη παιδαγωγός αλλά παιδαγωγικά σκεπτόμενος γλωσσολόγος, ένας μη αριστερός αλλά προοδευτικός και φιλελεύθερος πολιτικά επιστήμονας, και, πάνω απ' όλα, ένας ιδεολόγος αφιερωμένος στην υπόθεση της γλώσσας και της παιδείας, που και τη ζωή του και την περιουσία του αφιέρωσε στην ιδέα της καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας.

Μέσα στους κόλπους του δημοτικιστικού κινήματος δημιουργούνται αλληλοσυγκρουόμενες ιδεολογικές συσπειρώσεις που συνυπάρχουν πίσω από την κοινή γλωσσική πεποίθηση. Τα ιδεολογικά ρεύματα που εντοπίζονται στους χώρους του δημοτικισμού κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα είναι ο φιλελευθερισμός, που υπερισχύει ως προς το μέγεθος της επιρροής του και που μας

⁵⁶ Ο Δ. Γληνός στο άρθρο του *Η κρίση του δημοτικισμού*, όπου μιλάει για διπλή κρίση του δημοτικισμού, εσωτερική και εξωτερική, διατυπώνοντας τους προβληματισμούς του ως προς το τι θεωρήθηκε εκπαιδευτικός δημοτικισμός σημειώνει : «Πού βρίσκεται σήμερα ο δημοτικισμός ως ιδανικό; Για να μπορέσουμε να απαντήσουμε στο προβληματικό ερώτημα πρέπει να ερωτήσουμε τι ήτανε δημοτικισμός και όχι τόσο τι ήτανε, όσο τι θεωρήθηκε. Για μια ιδέα το τι ήταν είναι κρίση εκ των υστέρων, το τι θεωρήθηκε από τους οπαδούς της είναι η έκφραση της ενεργητικής της ύπαρξης.»(βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΙΑ' σ. 7). Στο ίδιο άρθρο ο Δ. Γληνός αναφέροντας τα τρία στάδια του δημοτικισμού, αττικισμό, καθαρευουσιανισμό και δημοτικισμό, υπογραμμίζει τη στενή σχέση που ενώνει το πρόβλημα του δημοτικισμού με όλη τη διαμόρφωση του νεοελληνικού πολιτισμού. Στη συνέχεια δίνει στην εξέλιξη του δημοτικισμού τυπική μορφή χωρίζοντάς τον σε τρία στάδια, τον φιλολογικό, τον εκπαιδευτικό και τον εθνικοκοινωνικό (βλ. Δ.Ε.Ο., τ. ΙΑ' σ. 3-45).

παραπέμπει στη "γλώσσα του λαού" και "στη γλώσσα της λαϊκής βούλησης", και η σοσιαλιστική συσπείρωση που θεωρεί τη δημοτική γλώσσα πνευματικό όπλο της εργατικής τάξης. Το δεύτερο ρεύμα θα βρίσκεται για ένα μεγάλο διάστημα σε μια κριτική στάση απέναντι στις ιδέες του φιλελευθερισμού, χωρίς ωστόσο να αποσπάται από τους κόλπους του δημοτικιστικού κινήματος τουλάχιστον ως το 1927, οπότε με τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, μορφοποιείται η ρήξη ανάμεσα στους φιλελεύθερους και τους σοσιαλιστές δημοτικιστές. Οι λόγοι για τους οποίους υπερίσχυσε μέχρι την τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα το ρεύμα του φιλελευθερισμού είναι πολιτικοί και συνδέονται με τις ιδέες που ταυτίζονταν με τις αντιλήψεις και τη φιλοσοφία των πολιτικών δυνάμεων που ήσαν τότε στην εξουσία, δηλαδή τις ιδέες που αντιστοιχούσαν στους πολιτικούς οραματισμούς των κυβερνήσεων του Ε. Βενιζέλου. Αυτό είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα γεννηθεί το 1910 η σύγκρουση ανάμεσα στους ιστορικούς αρχηγούς του δημοτικιστικού κινήματος και τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, που μόλις ιδρύεται, και θα εξελιχθεί σε έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στον ψυχαρισμό και τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό.

Με το σκοπό να βοηθήσει την εκπαιδευτική αναγέννηση της ελληνικής παιδείας ιδρύεται στην Αθήνα από μέλη της κοινωνίας ο Εκπαιδευτικός Όμιλος το 1910, η πρώτη μεγάλη προγραμματική εκδήλωση του δημοτικισμού⁵⁷. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης γράφει χαρακτηριστικά για το γραμματικό πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου : «Οι επιφυλάξεις και οι αντιρρήσεις που γεννήθηκαν είτε εξαρχής, από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, είτε σιγά σιγά, με την πρακτική καλλιέργεια, σε πολλούς λογοτέχνες και άλλους που δοκίμασαν να καλλιεργήσουν τη δημοτική σύμφωνα με τη διδασκαλία του Ψυχάρη, ξεκαθαρίστηκαν προς το τέλος της εποχής αυτής στο γραμματικό πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου, σε συντηρητικότερο σύστημα δημοτικής, ενιαίας πάντα και με τη δυνατή μορφολογική ομοιογένεια. Οι φραστικές δυσκολίες αντικρίζονται λιγότερο απόλυτα και μονοκόμματα αλλά και πιο σύμφωνα με τις γλωσσικές συνθήκες και ανάγκες του πεζού λόγου και το αίσθημα των απροκατάληπτων μορφωμένων. Θεμελιωμένο στη βάση που χάραξε η λογοτεχνική καλλιέργεια ως τότε και η αποχτημένη εμπειρία και αποβλέποντας σε τύπο γραμματικό που να εξασφαλίζει την επάρκεια στο νέο γλωσσικό όργανο της παιδείας και της επιστήμης, διατηρούσε στη γλώσσα αυτή το μεγαλύτερο μέρος από το ζωντανό λόγιο λεξιλόγιο [...] Απόφυγε προσεχτικότερα τα ιδιωματικά, ποιητικά

⁵⁷ Μ. Τριανταφυλλίδη, *Άπαντα*, τόμος Γ' σ. 122

στοιχεία. Αναγνώρισε στη φωνητική τη λόγια επίδραση και δέχτηκε και στη μορφολογία μερικούς λόγιους τύπους.»⁵⁸.

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος υπήρξε το κύριο προϊόν του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και η κατεξοχήν ομάδα πίεσης, η οποία όχι μόνον επεξεργάστηκε την εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων του Ε. Βενιζέλου, αλλά κατόρθωσε επιπλέον και για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα να προβάλλει τη δημοτική γλώσσα ταυτόχρονα ως σύμβολο επαναστατικού λόγου και ως πραγμάτωση πολιτικής βούλησης⁵⁹. Σύμφωνα με την ιδρυτική διακήρυξη και το καταστατικό του, ο Όμιλος αποκλείει σιωπηλά από το πεδίο δράσης του δύο κατηγορίες απόψεων: Στο ιδεολογικό επίπεδο αποκλείει την άποψη σύμφωνα με την οποία η γλώσσα αποτελεί αντικείμενο συγκρουόμενων κοινωνικών συμφερόντων, ενώ στο γλωσσικό επίπεδο αποκλείει την ψυχαρική ορθοδοξία⁶⁰. Έτσι, αμέσως μετά τη συγκρότηση του Ομίλου, δημιουργούνται δύο αντίπαλα στρατόπεδα με επικεφαλής δύο τριανδρίες: από τη μια, ο Ψυχάρης, ο Α. Πάλλης και ο Α. Εφταλιώτης, από την άλλη ο Δ. Γληνός, ο Α. Δελμούζος και ο Μ. Τριανταφυλλίδης. Η διένεξη θα κορυφωθεί με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 και θα διατηρηθεί ως το τέλος της δεκαετίας του 1920 οπότε, μετά τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1927 και το θάνατο του Ψυχάρη το 1929 θα αλλάξει χαρακτήρα και φορείς.

Κατά την περίοδο αυτή, τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα, ενώ είχαν επιτευχθεί κάποιοι σημαντικοί στόχοι, παρουσιάζονται στο δημοτικιστικό κίνημα οι οξύτερες συγκρούσεις και οι μεγαλύτερες αντιφάσεις. Η εικόνα που διαμορφώνεται είναι η εξής: Οι φιλελεύθερες βενιζελικές δυνάμεις των διανοουμένων μαζί με τους σοσιαλίζοντες Κοινωνιολόγους εκφράζονται μέσα από τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό, ένα κίνημα που εξειδικεύεται από τους τότε επικεφαλής του υπουργείου Παιδείας, δηλαδή τον Δ. Γληνό, τον Α. Δελμούζο και τον Μ. Τριανταφυλλίδη. Τον ψυχαρισμό, δηλαδή την εμμονή σε ένα γλωσσικό σύστημα με την ταυτόχρονη απόρριψη της κυβερνητικής πολιτικής την οποία επεξεργάζεται και εκφράζει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, τον υιοθετούν οι ιστορικοί αρχηγοί και μεγάλη μερίδα σοσιαλιστών δημοτικιστών, με επικεφαλής τους συνεργάτες του *Νουμά* Ρ. Γκόλφη και Κ. Παρορίτη. Στη διάρκεια της περιόδου αυτής, η τριανδρία των ιστορικών αρχηγών θα παίρνει όλο και πιο συμβολικό χαρακτήρα μέσα στο κίνημα, πράγμα που

⁵⁸ Μ. Τριανταφυλλίδη, *Άπαντα*, τόμος Γ' σ. 123

⁵⁹ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, σ. 125

⁶⁰ Μ. Τσιριμώκου, *Ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, περιοδικό *Νέα Εστία*, Ι' (1927), σ. 404-406.

θα ενισχύεται και από την έλλειψη της φυσικής παρουσίας και της ενεργού ανάμειξης στα ελληνικά πράγματα, αφού ζουν, όπως είναι γνωστό, και οι τρεις μόνιμα στο εξωτερικό⁶¹.

⁶¹ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, σ. 127

Κεφάλαιο 3

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

3.1 Η Ιστορική Έρευνα

Το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, παιδαγωγικό περιοδικό της πρώτης εικοσιπενταετίας του 20^{ου} αιώνα, ως αντικείμενο έρευνας αλλά και η γλώσσα, η πολιτική και η παιδεία που, ως θεματικοί άξονες, αναζητούνται στα περιεχόμενά του, εντάσσονται στο ερευνητικό πεδίο της Ιστορικής Έρευνας⁶². Η Ιστορική Έρευνα όμως, προκειμένου να διερευνηθούν οι τάσεις στα περιεχόμενα του περιοδικού και να αναλυθούν τα άρθρα που περιλαμβάνουν στοιχεία καταγραφής και ερμηνείας απόψεων και τάσεων για τη γλώσσα και την εκπαιδευτική πολιτική, συνεπικουρείται και από τη μέθοδο της Ανάλυσης Περιεχομένου.

Η Ιστορική Έρευνα, ως συστηματική και αντικειμενική εστίαση, εκτίμηση και σύνθεση των αποδεικτικών στοιχείων του παρελθόντος έτσι ώστε να θεμελιωθούν γεγονότα και να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με συμβάντα μιας περασμένης εποχής, αποσκοπεί σε μια πράξη ανασύνταξης που γίνεται με πνεύμα κριτικής αναζήτησης με στόχο να πετύχει την πιστή αναπαράσταση μιας προηγούμενης περιόδου. Η Ιστορική Έρευνα για τα θέματα με τα οποία ασχολείται, δομείται από μια σειρά από στάδια που ξεκινούν με την επιλογή και την εκτίμηση ενός προβλήματος ή μιας ερευνητικής περιοχής. Ακολουθεί ο ορισμός του προβλήματος με πιο συγκεκριμένους όρους, η επιλογή των πληροφοριών, η ταξινόμηση και η προώθηση των πληροφοριών και τέλος η σύνθεσή τους σε μια ισορροπημένη αναφορά⁶³. Η σύνθεση της ιστορικής διαδικασίας απαιτεί από τον ερευνητή α)να επιλέγει το συμβαντολογικό περιεχόμενο του παρελθόντος, β)να ανασυσταίνει το μη συμβαντολογικό περιεχόμενο, αυτό που βρίσκεται "κάτω" από την επιφάνεια της ιστορικής διαδικασίας και γ)να χρησιμοποιεί τη γνώση του μη συμβαντολογικού

⁶² Ν. Μελανίτης, *Η μέθοδος της Ιστορικής Παιδαγωγικής Ερεύνης*, Αθήνα 1957, σελ. 36-37, και Cohen, Manion, *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, σελ. 70-100.

⁶³ Cohen, Manion, *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, σελ.74

περιεχομένου για να εξηγήσει τόσο τα συγκεκριμένα γεγονότα, αποκαλύπτοντας τα αίτια τους, όσο και τις κανονικότητες που τα συνδέουν ως σύνολα⁶⁴.

Στην έρευνα αυτή το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου ως πνευματικό δημιούργημα της εποχής του, δε νοείται αυτοτελώς αλλά είναι ενταγμένο στο χώρο, το χρόνο και τις γενικότερες συνθήκες που επηρεάζουν την κυκλοφορία και το περιεχόμενό του και αντιμετωπίζεται ως μέσο επικοινωνίας, επιστημονικής ενημέρωσης και επιμόρφωσης των μελών της εκπαιδευτικής κοινότητας. Η αναζήτηση και ανάλυση της φυσιογνωμίας του αναδύεται απρόσκοπτα με την καταγραφή και ταξινόμηση των άρθρων του και δε χωρίζεται από τον ιστορικό περίγυρο μέσα στον οποίο αυτό εντάσσεται.

Η ιστορική διαπλοκή της γλώσσας με την εκπαίδευση και την πολιτική αλλά και ειδικότερα ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, θέματα που αναπτύσσονται στο περιεχόμενο ορισμένων άρθρων του περιοδικού, ως αντικείμενα της Ιστορικής Έρευνας εντάσσονται στην περιοχή της μελέτης ενός κινήματος του οποίου την πορεία μπορούμε να παρακολουθήσουμε μέσα από την αρθρογραφία. Στην προκειμένη περίπτωση, η καταγραφή των άρθρων και η ανάλυσή τους σύμφωνα με το πνεύμα της Ιστορικής Έρευνας θα συμβάλει όχι μόνο στην πληρέστερη κατανόηση της σχέσης του κινήματος με τους παιδαγωγούς που το στηρίζουν ή το επικρίνουν αλλά, αναζητώντας διασυνδέσεις με πρόσωπα και πράγματα που κινούνται σε χώρους εξωεκπαιδευτικούς, θα διευρύνει το πεδίο των αναζητήσεων σε ένα πλαίσιο αιτιακών εξηγήσεων και θα επιτρέψει αποτιμήσεις και αξιολογήσεις χωρίς προκατάληψη και εμπάθειες.

Η αξία της Ιστορικής Έρευνας στο πεδίο της εκπαίδευσης μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστική διότι αν και η εκπαίδευση αποτελεί από τους πιο δύσκολους τομείς για διερεύνηση, αφού όσα συμβαίνουν στο σχολικό χώρο είναι μη επαναλαμβανόμενα, τα αποτελέσματα της έρευνας στο χώρο αυτό μπορούν να επιφέρουν μεγάλο κέρδος στους εκπαιδευτικούς και στην κοινωνία γενικότερα⁶⁵. Οι Hill και Kerber αφού κατηγοριοποίησαν τις αξίες της Ιστορικής Έρευνας επισημαίνουν την ικανότητα της ιστορίας να ανατρέχει στο παρελθόν για να προβλέψει το μέλλον και να χρησιμοποιεί το παρόν για να εξηγήσει το παρελθόν, πράγμα που δίνει στην Ιστορική Έρευνα μια

⁶⁴ Γιέρτζι Τοπόλσκι, *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας* (μετάφραση Μ. Μαραγκού-Γ. Μαραγκού), Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ. 33

⁶⁵ *ό.π.* σ. 73

διπλή και μοναδική ποιότητα η οποία την κάνει εξαιρετικά χρήσιμη για κάθε είδους μελέτη και έρευνα⁶⁶.

Η Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου στο έργο της *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική* επισημαίνει ότι η σημασία της Ιστορικής Έρευνας, ως οργανικού τμήματος του πολιτισμικού γίνεσθαι, τείνει να συρρικνωθεί και να περιοριστεί στην αντίληψη ότι η έρευνα αυτή δεν συνιστά τίποτα περισσότερο από μια συσσώρευση δεδομένων. Η πιο ευδιάκριτη από αυτές τις τάσεις είναι το κυνήγι του θεωρητικού λόγου αποσπασμένου από τα ερευνητικά του ερείσματα. Το κυνήγι αυτό της θεωρητικοποίησης της θεωρίας έχει βάλει σε δεύτερη μοίρα τον επίπονο ερευνητικό αγώνα που διεξάγεται προκειμένου να εντοπιστούν τα στοιχεία εκείνα της πραγματικότητας με τα οποία θα συνδεθεί και θα αναμετρηθεί η θεωρία. Τα στοιχεία αυτά δεν μπορούν να είναι άλλα από τα προϊόντα της έρευνας. Η διόγκωση της σημασίας ενός αφηρημένου λόγου με τη συνεπακόλουθη χαλάρωση των δετήρων που συνδέουν τα θεωρητικά σχήματα με την ερευνητική υποδομή, μπορεί να οδηγήσει στη διαμόρφωση μιας νέας ρητορείας και στην απαξιωτική στάση απέναντι σε ένα εγγενές στοιχείο της ιστορίας ως επιστήμης. Το στοιχείο αυτό είναι η τεχνική της. Και η τεχνική αυτή έχει ως στόχο να αναδειξεί, μέσα από την προσέγγιση των πηγών, τους μηχανισμούς που οικοδομούν μια κοινωνία στο σύνολό της⁶⁷.

Η μελέτη αυτή λαμβάνοντας υπόψη το αποδεικτικό υλικό παρακολουθεί την κυκλοφορία των τευχών του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου, αφού όσα στοιχεία αναδεικνύονται από τη μελέτη τους, συνδεδόμενα με την εποχή τους, θα επιτρέψουν να προβεί κανείς σε διαπιστώσεις, να ενισχύσει απόψεις και να απαντήσει στα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας.

⁶⁶ Οι αξίες της Ιστορικής Έρευνας σύμφωνα με τους Hill και Kerber είναι: 1) επιτρέπει λύσεις σε σύγχρονα προβλήματα τα οποία έχουν ρίζες στο παρελθόν, 2) ρίχνει φως σε τάσεις του παρόντος και του μέλλοντος, 3) υπογραμμίζει τη σχετική σημασία και τα αποτελέσματα των ποικίλων αλληλεπιδράσεων που μπορούμε να τις βρούμε μέσα σε όλους τους πολιτισμούς και 4) επιτρέπει την επανεκτίμηση των δεδομένων σε σχέση με τις επιλεγμένες υποθέσεις, θεωρίες και γενικεύσεις που ισχύουν σήμερα για το παρελθόν (βλ. J. E. Hill and A. Kerber, *Models, Methods, and Analytical Procedures in Educational Research*, Cohen and Manion, ό.π. σ. 72).

⁶⁷ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, σ. 16-17

3.2 Η Ανάλυση Περιεχομένου

Η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου είναι μια μέθοδος έρευνας που βασικά χρησιμοποιείται στις κοινωνικές επιστήμες⁶⁸ και θέτει ερωτήματα που έχουν στόχο την ποσοτική ταξινόμηση του περιεχομένου σύμφωνα με ένα σύστημα κατηγοριών, σχεδιασμένο έτσι ώστε να μας δίνει στοιχεία για συγκεκριμένες πλευρές του περιεχομένου του κειμένου. Σύμφωνα με τον Berelson: «Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια τεχνική έρευνας για την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του περιεχομένου της επικοινωνίας»⁶⁹. Σύμφωνα με άλλο ορισμό η μέθοδος αυτή αποδίδεται ως εξής: «Η ανάλυση περιεχομένου είναι η τεχνική, με την οποία κάνεις ερμηνείες συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του μηνύματος που ορίζονται συστηματικά και αντικειμενικά»⁷⁰. Η ανάλυση περιεχομένου, ως σύνολο διεργασιών εφαρμόσιμο σε διάφορα γνωστικά αντικείμενα, από την κλινική ψυχολογία έως τη μελέτη των νοοτροπιών και των ιδεολογιών που αποτελούν αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών⁷¹, προσφέρεται για τη μελέτη των παιδαγωγικών περιοδικών, ως μέσων επικοινωνίας της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της ανάλυσης περιεχομένου είναι η αντικειμενικότητα, το σύστημα και η γενίκευση. Η προϋπόθεση για την αντικειμενικότητα απαιτεί ότι η ανάλυση περιεχομένου πρέπει να ορίζεται με τόση ακρίβεια, ώστε διαφορετικοί αναλυτές, αν την εφαρμόσουν στο ίδιο περιεχόμενο, να έχουν τα ίδια αποτελέσματα. Σε μια συστηματική ανάλυση η εισαγωγή και η εξαγωγή του περιεχομένου ή των κατηγοριών γίνεται σύμφωνα με αυστηρά κριτήρια επιλογής. Για την εφαρμογή της ανάλυσης περιεχομένου ακολουθείται η εξής πορεία:

Αφού καθοριστεί το θέμα – πρόβλημα, πρέπει να βρεθούν οι σχετικές πηγές. Το επόμενο βήμα είναι ο καθορισμός των μονάδων ανάλυσης. Γι' αυτό το σκοπό απαιτείται ο καθορισμός της μονάδας ανάλυσης, του συγκεκριμένου δηλαδή τμήματος περιεχομένου, στο οποίο εντοπίζεται η εμφάνιση ενός στοιχείου. Μονάδες

⁶⁸ Β. Φύλιας, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα 1977

⁶⁹ Β. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, New York 1952, University Press, σ. 8

⁷⁰ Ο. Holsti, *Content Analysis for the social sciences and humanities*, Addison-Wesley Publishing company, U.S.A. 1969

⁷¹ Μ. Πάλλα *Η ανάλυση περιεχομένου*, περιοδικό *Φιλολόγος*, 67, σ. 45

ανάλυσης που χρησιμοποιούνται συχνά στην ανάλυση περιεχομένου είναι η λέξη, η πρόταση, η παράγραφος, η σελίδα, το θέμα. Στην εργασία αυτή ορίζεται ως μονάδα ανάλυσης η σελίδα.

Η κατηγοριοποίηση του υλικού σε κατηγορίες είναι το επόμενο βήμα. Επιτυχημένες έρευνες οφείλονται στο βαθμό στον οποίο οι κατηγορίες ήταν καλά σχεδιασμένες και προσαρμοσμένες στο πρόβλημα και στο περιεχόμενο⁷². Οι κατηγορίες που δημιουργούνται καθορίζονται από το σκοπό της έρευνας καθώς και από το γενικό θεωρητικό της υπόβαθρο. Στην ποσοτική ανάλυση περιεχομένου, που εφαρμόζεται σε συνδυασμό με την ποιοτική ανάλυση στην παρούσα μελέτη, οι αρχικές κατηγορίες δεν μεταβάλλονται, ενώ επιδιώκεται η ανάλυση της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας του περιοδικού, η ανίχνευση των τάσεων από το σύνολο των άρθρων του καθώς και η επεξεργασία του περιεχομένου τους, από την οποία προκύπτουν χρήσιμες πληροφορίες που επιτρέπουν την εξέλιξη και την προώθηση της έρευνας.

Όπως έχει αναφέρει ο Berelson, η ανάλυση περιεχομένου εξυπηρετεί τρεις στόχους. Κατά τον πρώτο, ο ερευνητής ενδιαφέρεται για τα χαρακτηριστικά αυτού καθαυτού του περιεχομένου που συγκροτεί το ερευνητικό του υλικό. Κατά το δεύτερο, προσπαθεί να εξάγει έγκυρα συμπεράσματα για τα χαρακτηριστικά των δημιουργών του περιεχομένου ή για τις αιτίες του, από τη φύση του ίδιου του περιεχομένου. Με τον τρίτο στόχο προσπαθεί να ανακαλύψει στοιχεία για τη φύση του κοινού, στο οποίο απευθύνεται η επικοινωνία ή για τις επιπτώσεις του περιεχομένου σε αυτό⁷³.

Σύμφωνα με τον πρώτο στόχο της ανάλυσης περιεχομένου το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην ίδια την πηγή της έρευνας, του κάθε τεύχους του περιοδικού, ως μορφή και περιεχόμενο. Καταγράφονται τα άρθρα κάθε τεύχους και με βάση τους τίτλους και το περιεχόμενό τους εντάσσονται στις θεματικές κατηγορίες. Μετά τη θεματική κατηγοριοποίηση των άρθρων είναι δυνατόν να συμπληρωθούν και οι μεταβλητές που επιτρέπουν τον έλεγχο των υποθέσεων. Έτσι, αν θεωρήσουμε ως ανεξάρτητη μεταβλητή τα πολιτικά γεγονότα της χρονικής περιόδου από 1911 έως 1924, η θεματική κατηγοριοποίηση των άρθρων παίρνοντας τη θέση της εξαρτημένης μεταβλητής, επιτρέπει το συσχετισμό της αρθρογραφίας του περιοδικού με την περιρρέουσα ατμόσφαιρα. Αυτός ο συσχετισμός οδηγεί στο δεύτερο στόχο της

⁷² B. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, New York 1952, University Press, σ. 147

⁷³ Β. Φίλιας, *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*, Αθήνα 1977, σ. 197-205

ανάλυσης περιεχομένου που συνίσταται στην προσπάθεια να αντληθούν πληροφορίες δια μέσου των χαρακτηριστικών αυτού του ίδιου του υλικού, για τις αιτίες παραγωγής του. Οι θεματικές επιλογές των αρθρογράφων οριοθετούν τη στάση τους απέναντι στα εκπαιδευτικά και πολιτικά ζητήματα της εποχής τους. Η έμφαση σε ορισμένα θέματα, η χαλαρή προβολή ή και η αποσιώπηση γεγονότων που απασχολούν την εκπαιδευτική κοινότητα, αποτυπώνονται στο περιοδικό και η καταμέτρηση της έκτασής τους επιτρέπει την εξαγωγή των ανάλογων συμπερασμάτων.

Σύμφωνα με τον τρίτο στόχο της ανάλυσης περιεχομένου, η μέθοδος δίνει τη δυνατότητα να αποκαλυφθούν και τα χαρακτηριστικά του κοινού στο οποίο απευθύνεται το περιοδικό. Οι θεματικές επιλογές κάθε τεύχους διαμορφώνουν τη φυσιογνωμία του με βάση την οποία βρίσκει ανταπόκριση στο αναγνωστικό κοινό και εξασφαλίζει μεγάλη ή μικρή αποδοχή εκ μέρους του. Ο χρόνος διάρκειας του περιοδικού συνδεδεμένος με τα περιεχόμενά του μπορεί να συνδυαστεί με την απήχυσή του στους αναγνώστες του και να δώσει, κατά έμμεσο τρόπο, πληροφορίες για τη δική τους φυσιογνωμία.

Η συστηματική μελέτη του ερευνητικού υλικού οδήγησε στην επιλογή των κατηγοριών. Η ύλη όλων των τευχών του περιοδικού επιμερίστηκε σε πέντε κατηγορίες, *Γλωσσικά*, *Εκπαιδευτικά*, *Νομοθετικές διατάξεις*, *Εργασίες Εκπαιδευτικού Ομίλου* και *Διάφορα*. Ακόμη, η συστηματική μελέτη του ερευνητικού υλικού οδήγησε και στη διάκριση τριών χρονικών περιόδων, Α΄ περίοδος (1911-1914), τόμοι Δ.Ε.Ο. 1^{ος} – 4^{ος}, Β΄ περίοδος (1915-1920), τόμοι Δ.Ε.Ο. 5^{ος} – 8^{ος}, Γ΄ περίοδος (1920-1924), τόμοι Δ.Ε.Ο. 9^{ος} – 11^{ος}.

3.3 Ερευνητικά ερωτήματα

Με τη μεθοδολογική διαδικασία που ακολουθείται για την καταγραφή και επεξεργασία του ερευνητικού υλικού επιχειρείται να απαντηθούν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα που λειτουργούν ως άξονες εργασίας:

- 1) Ποιος είναι ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του Δ.Ε.Ο. και ποιοι παράγοντες διαμορφώνουν τη φυσιογνωμία του;
- 2) Πώς, μέσα από το σύνολο των άρθρων του Δ.Ε.Ο. που είναι το επίσημο δημοσιογραφικό όργανο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, αναδύονται η πορεία, τα επιχειρήματα και η ποιότητα του λόγου που οι δημοτικιστές του Εκπαιδευτικού Ομίλου χρησιμοποιούσαν για να πείσουν τους συγχρόνους τους πάνω στο γλωσσικό θέμα;
- 3) Συναρτάται το γλωσσικό θέμα, όπως παρουσιάζεται στα περιεχόμενα του Δ.Ε.Ο., με γεγονότα ευρύτερου πολιτικού και εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος ή οι σχετικές δημοσιεύσεις καταχωρούνται ανεξάρτητα προς την περιρρέουσα ατμόσφαιρα;
- 4) Ποια σχέση αναπτύσσει το Δ.Ε.Ο. με τον επίσημο φορέα της εκπαιδευτικής πολιτικής και τα αμιγώς εκπαιδευτικά γεγονότα της εποχής του;
- 5) Ποια πρόσωπα αναλαμβάνουν την παρουσίαση της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, ποια τα είδη των άρθρων και ποια η πορεία τους;

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ (Δ.Ε.Ο.)

Κεφάλαιο 1

ΤΟ Δ.Ε.Ο. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1911-1914

Πορεία προς την πολιτική και κοινωνική μεταρρύθμιση

1. 1 Το στίγμα της εποχής

Στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα διαδραματίζονται σημαντικά για την υπόσταση του έθνους ιστορικά γεγονότα, όπως ο Μακεδονικός Αγώνας και οι Βαλκανικοί πόλεμοι, που έχουν ως αποτέλεσμα το διπλασιασμό των ελληνικών εδαφών. Η έκβαση των εκλογών της 28^{ης} Νοεμβρίου 1910, καθώς και των εκλογών του Μαρτίου 1912, αποδείχθηκε αποφασιστική για τη διαμόρφωση της νέας πολιτικής φυσιογνωμίας της χώρας. Η άνοδος της αστικής τάξης στην εξουσία, για πρώτη φορά, με επικεφαλής τον Ελ. Βενιζέλο επιφέρει θεαματικές αλλαγές στην οργάνωση και τη λειτουργία του κράτους⁷⁴. Ο νικηφόρος εκλογικός σχηματισμός, το κόμμα των Φιλελευθέρων, εισάγει ορισμένους νέους κανόνες στην πολιτική ζωή του τόπου. Ο ίδιος ο Βενιζέλος στον προεκλογικό λόγο των Αθηνών⁷⁵, στις 26 Νοεμβρίου 1910, διακηρύσσει την πεποίθησή του στην ανάγκη για την οργάνωση κόμματος «πολιτικού» -σε αντιδιαστολή προς τα «προσωπικά» κόμματα – ικανού να αντλεί δύναμη από μια ευρύτερη οργανωτική βάση. Η καθιέρωση κόμματος «αρχών» με στελέχωση ανταποκρινόμενη στην ανάγκη της ουσιαστικής συμμετοχής πλατύτερων λαϊκών μαζών στον κομματικό οργανισμό, γίνεται πραγματικότητα. Όμως, ενώ το κόμμα των φιλελευθέρων φιλοδοξεί να συσπειρώσει γύρω του την ανερχόμενη αστική τάξη και να πραγματώσει τα οράματά της, η καταλυτική προσωπικότητα του αρχηγού του εμποδίζει την εξέλιξή του σε πραγματικό κόμμα αρχών. Στις εκλογές του Μαρτίου το νέο κόμμα επικρατεί οριστικά, παρά τη συμμετοχή στον εκλογικό αγώνα και των παλιών πολιτικών δυνάμεων. Εκλέγει 146 σε σύνολο 181 βουλευτών.

⁷⁴ Σβορώνος Ν. Επισκόπηση.....σ. 100-118

⁷⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεότερος Ελληνισμός τόμος ΙΔ' σ. 271-279

Ο Ελ Βενιζέλος είναι αναμφισβήτητα η ηγετική προσωπικότητα κατά την περίοδο αυτή⁷⁶.

Το νομοθετικό έργο της Β΄ Αναθεωρητικής Βουλής θέτει τις βάσεις για την κατοχύρωση της δικαιοσύνης, την εξυγίανση της διοίκησης και την καλύτερη απόδοση των δημοσίων οικονομικών. Οι νέες συνταγματικές ρυθμίσεις, όπως καθορίζονται στο τελικό κείμενο του Συντάγματος, δεν μεταβάλλουν ούτε τη μορφή του πολιτεύματος, ούτε την οργανωτική δομή της πολιτείας. Η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων και η καθιέρωση νέων κανόνων στην άσκηση της κρατικής εξουσίας αποτελούν τον καθοριστικό γνώμονα της αναθεώρησης του 1911. Ανάμεσα σε αυτά είναι η καθιέρωση της δωρεάν παρεχόμενης υποχρεωτικής στοιχειώδους εκπαίδευσης⁷⁷, ενώ περιέχει για πρώτη φορά άρθρο για τη γλώσσα που ορίζει την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους.

Κατά τις συζητήσεις για την αναθεώρηση του Συντάγματος, και ειδικότερα για το θέμα της γλώσσας, όσα υποστηρίχτηκαν αποτέλεσαν θλιβερή σελίδα και για την ιστορία της Βουλής και για το όλο πνευματικό επίπεδο των πολιτικών ηγετών της εποχής. Διαδραματίζονται γεγονότα και μέσα στη Βουλή και έξω από το χώρο της. Η όλη αναταραχή γύρω από το θέμα κράτησε από τον Ιανουάριο έως το τέλος Μαρτίου του 1911. Κύριος υποκινητής της αναταραχής ήταν ο καθηγητής Μιστριώτης. Η ομιλία του στο πανεπιστήμιο στις 24 Ιανουαρίου 1911 «περί εννόμου αμύνης της εθνικής γλώσσης»⁷⁸ έδωσε το έναυσμα στη σύγκρουση. Παράλληλα ο ίδιος ο καθηγητής σε όλη την περίοδο της έξαρσης των γεγονότων συντάσσει μανιφέστο, διατυπώνει συκοφαντικές κατηγορίες, γίνεται αντικείμενο μήνυσης βουλευτών, εξετάζεται και ανακρίνεται, επικαλείται ενίσχυση της αντιπολίτευσης, περιοδεύει κάνοντας εκρηκτικές ομιλίες στην Πελοπόννησο, τιμωρείται τέλος με τρίμηνη παύση για συμπεριφορά αταίριαστη σε καθηγητή πανεπιστημίου. Κατά τη διάρκεια του πρώτου τριμήνου του 1911 συγκροτείται «Επιτροπή νομίμου αμύνης της γλώσσης», όπως ονομάστηκε, με επίτιμο πρόεδρο τον τότε οικουμενικό πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄, οργανώνονται συλλαλητήρια εναντίον των δημοτικιστών, δημοσιεύονται στις εφημερίδες άρθρα γλωσσαμυντόρων, υποκινούνται από τους φοιτητές ταραχές, ζητείται επέμβαση της αντιπολίτευσης και της Εκκλησίας, γίνονται επιθέσεις στη

⁷⁶ Β. Σκουλάτου-Ν. Δημακόπουλου-Σ. Κόνδη, ιστορία νεότερη και σύγχρονη σ. 29

⁷⁷ Άρθρο 16 «Η εκπαίδευσις διατελούσα υπό την ανωτάτην εποπτείαν του Κράτους, ενεργείται δαπάνη αυτού. Η στοιχειώδης εκπαίδευσις είναι δι' άπαντας υποχρεωτική, παρέχεται δε δωρεάν υπό του Κράτους...»

⁷⁸ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β΄ σελ. 85-86

Βουλή κατά επιστημόνων, που χαρακτηρίζονται «μαλλιαροί», γίνονται ακόμη κατασχέσεις ποιητικών και άλλων κειμένων, τιμωρείται ο Παλαμάς με παύση από τη θέση του. Από την άλλη παράταξη γίνονται μερικές επεμβάσεις συνετών βουλευτών στις συζητήσεις της Βουλής, όπως του Λορέντζου Μαβίλη και του Κωνσταντίνου Μάνου, καθώς και μερικών άλλων, υπογράφονται διαμαρτυρίες λογοτεχνών, λογίων και δημοσιογράφων, φίλων του δημοτικισμού, καθώς επίσης και Ελλήνων φοιτητών που σπουδάζουν στη Λειψία. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο συλλαλητήριο που είχε γίνει με την παρακίνηση του Μιστριώτη το Φεβρουάριο του 1911 εναντίον των δημοτικιστών και του Βενιζέλου, όταν ο πρωθυπουργός παρουσιάστηκε εμπρός στο πλήθος, «υβρίστηκε» και χαρακτηρίστηκε «μαλλιαρός»⁷⁹. Χαρακτηριστικό της πολιτικής οξύτητας που είχε τότε δημιουργηθεί είναι και ότι βουλευτές που είχαν ταχθεί με το μέρος της δημοτικής αποκηρύχθηκαν από τους εκλογείς τους. Ο Βενιζέλος, ενώ ο ίδιος είναι υπέρ της ομιλούμενης γλώσσας, μπροστά σε έντονη πίεση από την αντιπολίτευση αλλά και τους κοινωνικούς και μορφωτικούς θεσμούς (την Εκκλησία και το Πανεπιστήμιο) θα συμβιβαστεί, μπροστά στο κύμα της αντίδρασης, που φοβήθηκε μήπως καταποντίσει το σύνολο του ανορθωτικού του έργου, αναγκάζεται να υποχωρήσει (28 Φεβρουαρίου). Δέχτηκε να περάσει στο Σύνταγμα το ανελεύθερο άρθρο για τη γλώσσα. Διατυπώθηκε το άρθρο ως εξής: «Επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα. Πάσα προς παραφθοράν αυτής επέμβασις απαγορεύεται»⁸⁰. Παρόλα αυτά ο Βενιζέλος— από το 1911 και ύστερα — έχει «...κάθε λόγο να προβάλλει (και να υπερβάλλει) τις σχέσεις του με τους ηγέτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου και να καλλιεργεί την εντύπωση ότι διατηρεί στενούς δεσμούς με το δημοτικιστικό σωματείο, προκειμένου να συγκρατήσει στελέχη και οπαδούς που θα είχαν την τάση να τον απαρνηθούν μετά τον λεγόμενο «γλωσσικό συμβιβασμό» στο Σύνταγμα και την ταυτόχρονη σχεδόν δίωξη του Παλαμά...»⁸¹. Το Μάρτιο του 1911 ανακινήθηκε πάλι το ζήτημα στη Βουλή. Οι ανακρίσεις που είχαν γίνει για αντεθνική τάχα δράση των «μαλλιαρών» δεν έχουν τίποτα αποδείξει. Ο Βενιζέλος όμως αναγκάζεται να προτείνει να συγκροτηθεί ειδική επιτροπή για να ερευνήσει τις κατηγορίες κατά των δημοτικιστών⁸². Με τα νέα δεδομένα, το διπλασιασμό των ελληνικών εδαφών, η ανάγκη αναδιοργάνωσης της παρεχόμενης

⁷⁹ Μ.Τριανταφυλλίδη, Άπαντα Δ' σ. 102 κ.ε.

⁸⁰ Α.Δημαράς, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τ. Β' σ.307

⁸¹ Α. Δημαράς, Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος μελών 1910-1927 σ.27

⁸² Μ.Τριανταφυλλίδη, Άπαντα Στ' σ. 311

εκπαίδευσης προς τον ελληνικό λαό γίνεται επιτακτικότερη, το εκπαιδευτικό ζήτημα είναι κορυφαίο ζήτημα της πολιτικής και πνευματικής ζωής της χώρας. Η κατάσταση στην εκπαίδευση χαρακτηρίζεται κυρίως από τη φορτισμένη ιδεολογικοπολιτικά έντονη αντιπαράθεση γύρω από το θέμα της γλώσσας. Στο δημοτικιστικό στρατόπεδο οι πρωτεργάτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου επικεντρώνουν τη μάχη στον εκπαιδευτικό θεσμό και αγωνίζονται να γίνει η ομιλούμενη ελληνική η γλώσσα του σχολείου. Το σημαντικότερο έργο του Ομίλου, την περίοδο αυτή, γίνεται στον τομέα της ενημέρωσης, «ο Εκπαιδευτικός Όμιλος έχει κάνει από την εποχή της ίδρυσής του σημαντική δουλειά που αποδεικνύει την ανάγκη αναδιάρθρωσης των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Έχει διαδώσει με διαλέξεις και άρθρα , τις απόψεις του για την αθλιότητα που επικρατεί . Έχει δείξει την τεράστια ανασταλτική επιρροή που έχει επάνω στη διανοητική ανάπτυξη των παιδιών, στα πρώτα τους σχολικά βήματα, η διδασκαλία μιας γλώσσας άλλης από τη μητρική τους»⁸³. Τα μέλη του Ε.Ο. προχωρούν σε ομιλίες και διαλέξεις που απευθύνονται κυρίως στην εκπαιδευτική κοινότητα, με σκοπό να τη διαφωτίσουν για τη σημασία της εισαγωγής της δημοτικής στο σχολείο, την ενοποίηση γραπτού και προφορικού λόγου, την απαραίτητη αλλαγή των σχολικών βιβλίων, την αναθεώρηση των σχέσεων μεταξύ δασκάλου μαθητή και γενικά για το περιεχόμενο της αγωγής και το σκοπό του εκπαιδευτικού συστήματος.

Παράλληλα, η περίοδος αυτή σημαδεύεται από γεγονότα που κορυφώνουν παλαιότερες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Το Σχολείο του Βόλου δοκιμάζει τις καινούριες ιδέες στην πράξη (ακολουθεί στις επόμενες σελίδες αναλυτικότερη παρουσίαση). Το Λαϊκό Κόμμα εντάσσει στο πολιτικό του πρόγραμμα τις αρχές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης υπογραμμίζοντας και την ανάγκη αύξησης του αριθμού των εξαταξίων δημοτικών σχολείων και «την θεμελίωσιν της εν αυτοίς διδασκαλίας εις την αλήθειαν δια καλλιέργειας της ομιλουμένης γλώσσης και δια αντικαταστάσεως της αχρήστου και απηρχαιωμένης ύλης με γνώσεις θετικής και πρακτικής, αίτινες είναι απόρροια των τελευταίων ερευνών της επιστήμης και ανταποκρίνονται εις τας ανάγκας της λαϊκής τάξεως»⁸⁴, ενώ στο προοίμιο του προγράμματος αναφέρεται : «Να μεταρρυθμισθεί το εκπαιδευτικόν σύστημα κατά τρόπον εξασφαλίζοντα την προαγωγήν και διάδοσιν των επιστημών εις τον λαόν, από της ταχύτερας πνευματικής αναπτύξεως του οποίου θέλει εξαρτηθεί προφανώς και η

⁸³ Άννα Φραγκουδάκη, Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι,σελ. 47

⁸⁴ Α. Δημαρά , Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Β΄ τόμ. σελ. 78

αύξεις της πολιτικής επιρροής του και η προς το συμφέρον του μεταρρύθμισης του οικονομικού οργανισμού.»⁸⁵

Οι φοιτητές στη Φοιτητική Συντροφιά, υιοθετούν με ενθουσιασμό καινούργια πνευματικά ιδανικά, σύμφωνα δε με την προκήρυξή τους «το ζήτημα το γλωσσικό ενδιαφέρει όλους τους Έλληνες, γιατί δεν είναι ζήτημα φιλολογικό και επιστημονικό μονάχα, ουδέ ζήτημα για το αν κανείς συμπαθεί τη δημοτική ή την καθαρεύουσα, το ζήτημα είναι τούτο: ποια από τις δυο γλώσσες (αδιάφορο αν είναι πλούσια ή φτωχή, ευχάριστη ή δυσάρεστη κλπ.) είναι ωφέλιμη και αναγκαία στο έθνος, δηλαδή είναι ζήτημα πραχτικής, ζήτημα εκπαιδευτικό, κοινωνικό και εθνικό. Θα το εξετάσουμε λοιπόν μέσα στο σχολείο...».⁸⁶

Η ίδρυση Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης, ένα σημαντικό γεγονός για την εκπαίδευση, που αφορά στην επιμόρφωση και μετεκπαίδευση του διδακτικού προσωπικού του Ελληνικού (Σχολαρχείου) και του Γυμνασίου, με Διευθυντή τον Ν. Εξαρχόπουλο, τον καθηγητή της παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών⁸⁷, αποτελεί μια ακόμη εκδήλωση αντίδρασης στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στο χώρο της εκπαίδευσης. Με το Διδασκαλείο το κράτος εξασφαλίζει να επηρεάζει αμεσότερα το σύνολο του διδακτικού προσωπικού της γενικής εκπαίδευσης αφού ελέγχει έτσι και τους καθηγητές του ελληνικού σχολείου και του γυμνασίου οι οποίοι ως τότε έμεναν αποκλειστικά με τις επιδράσεις της φοίτησής τους στο Πανεπιστήμιο· εκεί η διακίνηση των ιδεών – τουλάχιστον ανάμεσα στους φοιτητές – ήταν οπωσδήποτε πιο εύκολη και πιο ελεύθερη⁸⁸.

Δυο χρόνια μετά το συμβιβασμό του 1911 βρήκε ο Βενιζέλος την ευκαιρία να ανακινήσει πάλι το μεγάλο θέμα της παιδείας και της γλώσσας. Επί υπουργίας Ιωάννη Τσιριμώκου καταρτίζονται τα σημαντικά νομοσχέδια του 1913, που επιδιώκουν κάποια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Στην έκθεση που τα συνοδεύει διαπιστώνεται η θλιβερή κατάσταση της δημοτικής εκπαίδευσης. Μεταξύ άλλων αναφέρεται: «Μολονότι το κακόν κατενοήθη εν τοις πλείστοις από χρόνου μακρού, μολονότι κατ' επανάληψιν Κυβερνήσεις ισχυραί υπέβαλον εις την Βουλήν σειράν μεταρρυθμιστικών του όλου εκπαιδευτικού ημών συστήματος νομοσχεδίων, εν

⁸⁵ Γ. Π. Ρογάρη, *Αλέξανδρος Παπαναστασίου Η συμβολή ενός πολιτικού άνδρα στην εκπαίδευση*, 36

⁸⁶ Α. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Β' τόμ. σελ. 79

⁸⁷ . «Τα νομοσχέδια του 1913 πολεμήθηκαν και από τον καθηγητή Νικόλαο Εξαρχόπουλο, που εδημοσίευσε σχετικά άρθρα στον τύπο...» βλ. Άννα Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, σελ. 27-34.

⁸⁸ Α. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σελ. λζ'

τούτους μέχρι σήμερα ούτε καν απαρχή συστηματικής προς θεραπεία των κακών εργασίας εγένετο υπό της πολιτείας ακόμη.»⁸⁹ Έχει αναγνωριστεί ότι τα νομοσχέδια αυτά αποτελούν σταθμούς εξόρμησης για την ανακαίνιση της εκπαίδευσης μετά τη λειτουργία του Σχολείου του Βόλου (1908) και την ίδρυση του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» (1910). Γινόταν προσπάθεια να γίνει κάποια προσαρμογή στις κοινωνικές απαιτήσεις της εποχής με την υποχρεωτική εκπαίδευση, τη στροφή προς τις θετικές επιστήμες. Βασικό στοιχείο της προτεινόμενης μεταρρύθμισης ήταν η επιδίωξη προς την αυτοτέλεια του δημοτικού σχολείου. Καταργείται σ' αυτό η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών και τονώνεται η διδασκαλία της νέας γλώσσας.⁹⁰ Τα νομοσχέδια προχωρούσαν ασφαλώς πέρα από την εποχή τους και γι' αυτό δεν ψηφίστηκαν. Παρά το γεγονός αυτό, οι τάσεις τους μαρτυρούσαν ότι οι δημοτικιστικές ιδέες είχαν αρχίσει ευνοϊκά να επηρεάζουν το κράτος.

Το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου, που ιδρύθηκε το 1908, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους σταθμούς στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης αφού για πρώτη φορά έγινε πράξη μια προοδευτική παιδαγωγική, επηρεασμένη από τα ισχυρότερα παιδαγωγικά ρεύματα του 20^{ου} αιώνα στον ευρωπαϊκό χώρο, σύμφωνα με τις αρχές του Σχολείου Εργασίας και τις επιταγές του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού⁹¹. Ήταν μια προσπάθεια απομάκρυνσης της ελληνικής εκπαίδευσης από το στείο λογιολατρισμό και τον κλασικισμό. Ο Δελμούζος εφαρμόζει τις αρχές της αυτενέργειας, του παιδοκεντρισμού και της βιοματικής μάθησης, καθώς και, για πρώτη φορά στην ιστορία της χώρας, τις αρχές του δημοτικισμού, με εκπαιδευτικά αποτελέσματα που θα χρησιμοποιηθούν για καιρό ως παράδειγμα που αποδεικνύει πόσο ορθή είναι η γλωσσική πολιτική των δημοτικιστών και πόσο μεγάλες ανάγκες υπηρετεί η δημοτική γλώσσα⁹². Οι καινοτομίες στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο του Βόλου είναι πρωτοποριακές ακόμα και σε παγκόσμιο

⁸⁹ ό.π. σελ.93.

⁹⁰ Ο Α. Δελμούζος (Μελέτες και πάρεργα Β', σελ. 224) μας πληροφορεί ότι στα 1912 ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος» είχε στείλει στο κεντρικό εποπτικό συμβούλιο του υπουργείου Παιδείας για το πρόγραμμα του δημοτικού σχολείου, του ανώτερου παρθεναγωγείου και του διδασκαλείου υπόμνημα-μελέτη. Από κει εμπνεύστηκε η νομοθετική εκπαιδευτική εργασία το 1913 επί Τσιριμώκου. «Κυριότερος εργάτης» της κατά το Δελμούζο ήταν ο Γληνός, πρόκειται πάντως για ομαδική εργασία με συνεργάτες και έξω από τον Όμιλο. Σύμφωνα δε με τον Α. Δημαρά (Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος μελών σ. 27) η «Μεταρρύθμιση του 1913» έχει ιδιαίτερα στενούς ιδεολογικούς δεσμούς με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της κυβέρνησης Θεοτόκη, τα «νομοσχέδια Ευταξία», του 1899.

⁹¹ Ν. Τερζής, Η παιδαγωγική του Αλ. Δελμούζου: συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του, 1983.

⁹² Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980*, εκδ. Αλεξάνδρεια, σελ. 20.

επίπεδο για την εποχή. Η συντηρητική ελληνική κοινωνία αντιδρά δίνοντας το μήνυμα πως είναι πολύ νωρίς για εκπαιδευτικές καινοτομίες στο ελληνικό σχολείο. Έτσι, στην προσπάθεια του Αλ. Δελμούζου στο Παρθεναγωγείο του Βόλου, επιστρατεύεται και πάλι η προπαγάνδα και η λασπολογία σε βάρος του. Δημιουργούνται αναταραχές με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Δημητριάδος Γερμανό, που οδηγούν στη διακοπή της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου το 1911, ενώ ο Δελμούζος και οι συνεργάτες του παραπέμπονται σε δίκη στο Ναύπλιο το 1914, γνωστή ως «Αθεικά», με σοβαρές κατηγορίες για ανατρεπτικές ενέργειες κατά της κοινωνικής και κρατικής έννομης τάξης⁹³. Οι κατηγορίες επικεντρώνονται στη διδασκαλία των Θρησκευτικών και σε ζητήματα παιδαγωγικών σχέσεων δασκάλων-μαθητριών. Ο Δελμούζος κατά τη διάρκεια της δίκης υποστηρίζει ότι στο σχολείο του Βόλου επιχείρησε να διαμορφώσει ζωντανούς ανθρώπους, έτοιμους να ανταποκριθούν στη ζωή. Τελικά οι πρωτεργάτες της προσπάθειας του Βόλου αθώνονται αλλά μια μεγάλη καινοτομία στον ελληνικό εκπαιδευτικό χώρο έχει ανακοπεί. Η αντίδραση της συντηρητικής ελληνικής κοινωνίας απέναντι στην εκπαιδευτική αυτή καινοτομία είναι μια πρώτη συνέπεια του συνταγματικού άρθρου της αναθεώρησης του 1911 υπέρ της καθαρεύουσας, ενώ η δίκη στο Ναύπλιο το 1914, όπου παραπέμπεται ο Δελμούζος με τις κατηγορίες ότι «εδίδασκε την μαλλιαρήν», ήταν «αναρχικός», «άθεος» και «ανήθικος», είναι ένα από τα ιστορικά τεκμήρια των ακραίων μορφών κοινωνικής σύγκρουσης που παίρνει το γλωσσικό θέμα⁹⁴.

⁹³ Α. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β' σελ. 101 κ.ε.

⁹⁴ Άννα Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980*, σελ. 20.

1.2 Τα περιοδικά

Για την παρούσα μελέτη έχει ιδιαίτερη σημασία η παρουσίαση και η αναφορά στα παιδαγωγικά περιοδικά και επετηρίδες της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, αφού το πολύτιμο υλικό τους έχει και την αξία της συγχρονικότητας με πρόσωπα και πράγματα. Κατά το χρονικό διάστημα από το 1911 έως το 1914 κυκλοφορούσαν, όχι μόνο στα γεωγραφικά όρια του ελληνικού κράτους αλλά και στα μεγάλα αστικά κέντρα του έξω ελληνισμού, Σμύρνη, Κων/πολη, Αλεξάνδρεια, Λευκωσία, που επηρέασαν και αυτά την εξέλιξη των ελληνικών εκπαιδευτικών πραγμάτων και τη διαμόρφωση μιας νεοελληνικής παιδαγωγικής σκέψης, συνολικά δεκατέσσερα (14) περιοδικά μεταξύ των οποίων τα τέσσερα κυκλοφόρησαν για πρώτη φορά το 1911, ένα το 1913 και δύο το 1914⁹⁵. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, υπάρχει γενική αυξητική τάση στην παραγωγή του περιοδικού τύπου στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Συγκεκριμένα, κυκλοφορούσαν οι παρακάτω περιοδικές εκδόσεις⁹⁶:

«Το Δημοτικόν Σχολείον», περιοδικό του Συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, κυκλοφορεί στην Αθήνα από το 1901 έως το 1914, με μια διακοπή τεσσάρων χρόνων το έτος 1903, και με υπεύθυνο έκδοσης τον Γεώργιο Π. Αρβανίτη, πρόεδρο του Συνδέσμου. Είναι μηνιαίο και εκπροσωπεί κυρίως τους δασκάλους της Αθήνας με στόχο την αύξηση της εσωτερικής συνοχής του δασκαλικού κλάδου αλλά και την προώθηση των επαγγελματικών του συμφερόντων. Τα περισσότερα κείμενα στο περιοδικό είναι ανυπόγραφα, ενώ γράφουν επώνυμα οι Μ. Βρατσάνος, Θ. Αποστολόπουλος, Ε.Αρκάς, Σ. Ψαρός, Β.Βογιάς και άλλοι κυρίως δάσκαλοι.

«Επετηρίς του Ελληνογερμανικού Λυκείου Σμύρνης», ως τόπος έκδοσης αναγράφεται η Αθήνα και η Σμύρνη και η χρονική περίοδος κυκλοφορίας καλύπτει το διάστημα από το 1906 έως το 1913. Η Σύνταξη του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου παρουσιάζει την επετηρίδα αυτή και αναφέρει μεταξύ άλλων « το Ελληνογερμανικό Λύκειο του κ. Γιαννίκη, επλούτισεν ως τώρα την παιδαγωγική μας φιλολογία με πέντε τόμους. Από τις πραγματείες, που δημοσιεύτηκαν εκεί σημειώνομεν τις μελέτες του κ. Γεωργακάκι, παιδαγωγού της κλασσικής Ερβαρτιανής Σχολής... οι εργασίες του κ. Γεωργακάκι είναι όλες με επιμέλεια και

⁹⁵ Α. Δημαράς, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991* Α' Φάση, σελ. 14 κ.ε.

⁹⁶ Τα περιοδικά απαριθμούνται κατά τη χρονική σειρά που εκδόθηκαν .

ακρίβεια γραμμένες, αν και θα είχαμε να παρατηρήσουμε γενικά ότι ο Ερβαρτιανισμός του καταντάει αποκλειστικός πολύ και χάνει την επαφή του με τη σύγχρονη επιστήμη», ενώ σε άλλο σημείο αναφέρεται «θα ηθέλαμε π. χ. να ξέρομε αν το πρόγραμμα των Ελληνικών, που διατύπωσε στον Α' τόμο της επετηρίδας ο κ. Δ. Γληνός εξακολούθησε και εφαρμόστηκε σε όλες τις τάξεις του Λυκείου»⁹⁷.

«Παιδαγωγικόν Δελτίον», εκδίδεται κάθε τρεις μήνες στην Αθήνα από το 1906 έως το 1914. Είναι έκδοση του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου με σκοπό, σύμφωνα με το καταστατικό του συλλόγου, την έρευνα και τη μελέτη των θεμάτων της εκπαίδευσης αλλά και την «ηθική και υλική αρωγή πάντων των λειτουργών της εκπαιδευσεως». Ο Σύλλογος συγκεντρώνει αποκλειστικά λειτουργούς της Μέσης Εκπαίδευσης, ενώ δημοσιεύονται παιδαγωγικές μελέτες και μελέτες διδακτικής των Κυπάρισσου Στέφανου, καθηγητή του Πανεπιστημίου και προέδρου του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου, Νικ. Εξαρχόπουλου, Δημ. Λάμψα και Παντελή Κοντογιάννη, υπευθύνων της έκδοσης του περιοδικού, Ανδρέα Σκια, Αχιλλέα Τζαρτζάνου, Δημ. Γληνού και άλλων.

«Σάλπιγξ», εκπαιδευτική και εθνική εφημερίδα, όργανο της «Ενώσεως των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων αμοτέρων των φύλων», εκδίδεται στην Αθήνα κάθε εβδομάδα, από το Νοέμβριο του 1908 έως το Μάιο του 1919, με διακηρυγμένο στόχο την ευρύτερη μόρφωση των δασκάλων και την προάσπιση των επαγγελματικών τους συμφερόντων. Είναι φανερά φορέας της Μεγάλης Ιδέας, φιλική προς το Παλάτι και ένθερμος υποστηρικτής της επανάστασης στο Γουδί. Μεταξύ των υπευθύνων της έκδοσης αναφέρονται και οι Γ. Παπασωτηρίου, Δ. Δέπος, Δ. Ζαφειρόπουλος, Β. Βόγιας, Θ.Μπακόπουλος και η Ειρήνη Δραγάτη. Δημοσιεύονται κείμενα κριτικής εκπαιδευτικής πολιτικής, ανακοινώσεις και οδηγίες προς τους δασκάλους, επιστολές δασκάλων αλλά και κείμενα για εθνικά και εμμέσως πολιτικά θέματα.

«Ασπίς», ως τόπος έκδοσης αναγράφεται η πόλη των Χανίων και η χρονική περίοδος κυκλοφορίας καλύπτει το διάστημα από το 1910 έως το 1912.

«Εραμιστής», ως τόπος έκδοσης αναγράφεται η Σμύρνη και η χρονική περίοδος κυκλοφορίας καλύπτει το διάστημα από το 1910 έως το 1912.

«Στατιστική της Δημοσίας Εκπαιδευσεως», εκδίδεται στην Αθήνα από το 1910 έως το 1911.

⁹⁷ Δ.Ε.Ο. Τ. Β'(1912), σ. 90

«Ανατολή», εκδίδεται κάθε μήνα στη Σάμο κατά το διάστημα από το 1911 έως το 1912, από τον Εμμανουήλ Ιακωβίδη ο οποίος φιλοδοξεί να αναπληρώσει το κενό αφού «καθ' άπαντα τον υπό την Τουρκίαν Ελληνισμόν δεν εκδίδεται ουδέ έν άξιον λόγου παιδαγωγικών περιοδικόν», καθιστώντας την «Ανατολή» μια «συστηματικήν επιθεώρησιν της συγχρόνου παιδαγωγικής και εκπαιδευτικής κινήσεως των Ευρωπαϊκών λαών». Η επιδίωξη της εθνικής αγωγής μέσα σε ένα ξένο κράτος αποτελούσε το στόχο του γι' αυτό το περιοδικό απευθύνεται προς όλους, όχι μόνο προς τους δασκάλους. Τα περισσότερα άρθρα γράφονται ή μεταφράζονται από τον Ε. Ιακωβίδη ενώ στα περιεχόμενά του συμπεριλαμβάνονται εκτός από παιδαγωγικές μελέτες και μια λεπτομερής ειδησεογραφία για ξένα εκπαιδευτικά συνέδρια. Η Σύνταξη του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου παρακολουθώντας την κίνηση του Παιδαγωγικού τύπου σημειώνει στο πρώτο τεύχος του έτους 1912 τις παρακάτω κρίσεις για την «Ανατολή» και τον εκδότη της. «Είναι το πρώτο παιδαγωγικό περιοδικό, που με πρόγραμμα πλατύ, επιστημονικό και θετικό βγαίνει στην Τουρκία...το όργανο αυτό το δημιούργησε η φιλοπονία και η δραστηριότητα ενός κατάλληλα μορφωμένου ανθρώπου του Ε. Ιακωβίδη, καθηγητή των παιδαγωγικών στο Ιεροδιδασκαλείο της Σάμου. Στα εννιά φυλλάδια του περιοδικού, που βγήκαν ως τώρα, βρίσκομε διατυπωμένες πολλές σκέψεις που αναφέρονται στις συνθήκες εργασίας των δασκάλων στην Τουρκία. Ο Ιακωβίδης προσπαθεί να νικήσει την αδιαφορία και τη μοιρολατρεία του δασκαλόκοσμου, να του κάνει συνειδητή την αποστολή του, και να τον σπρώξει σε πνευματική και κοινωνική αυτοτέλεια και αυτενέργεια. Η αλήθεια είναι πως σ' αυτές τις σκέψεις, ενώ φαίνεται να καταλαβαίνει ο Ιακωβίδης και τα άλλα τα βαθύτερα και τα αλληλένδετα με την πνευματική ζωή του δασκάλου ζητήματα, μιλάει μόνο με αοριστίες και αποφεύγει να αγγίξει τις πληγές...»⁹⁸. Στην ίδια κριτική αναφέρεται ότι η «Ανατολή» παρακολουθεί αρκετά καλά, κυρίως από ρωσικές πηγές την πειραματική παιδαγωγική, που στην Ελλάδα την περίοδο αυτή είναι άγνωστη.

«Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου» (αντικείμενο της παρούσας μελέτης).

«Δελτίον Ειδικόν δια τους Δημοδιδασκάλους και Υποδιδασκάλους», εκδίδεται από την Ελληνική Γεωργική Εταιρεία στην Αθήνα, αναγράφεται ως αρχή της κυκλοφορίας ο μήνας Μάρτιος του 1911 αλλά σύμφωνα με την ίδια πηγή⁹⁹, από όπου αντλούνται όλες οι πληροφορίες για όλα τα περιοδικά της περιόδου αυτής, είναι

⁹⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Β'(1912), σ. 87-88

⁹⁹ Α. Δημαρά, Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Α' Φάση, σελ. 97.

άγνωστη η χρονολογία του τέλους της κυκλοφορίας του. Διανέμεται δωρεάν στους δασκάλους με στόχο να τους δώσει τις απαραίτητες γνώσεις που πρέπει να διδάξουν, μέσα από πρακτικά και επίκαιρα γεωργικά θέματα, αφού επισημαίνεται ότι οι δάσκαλοι, εκτός από τη διδασκαλία, οφείλουν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των γεωργών της περιφέρειας, προκειμένου να επιτευχθεί η βελτίωση της αγροτικής παραγωγής.

« Φως », εκδίδεται στην Αθήνα από το 1911 έως το 1912.

« Παιδική Προστασία », εκδίδεται κάθε μήνα στην Αθήνα, κατά το χρονικό διάστημα από τον Οκτώβριο του 1913 έως το 1914, από τον Ιωάννη Β. Ιωαννίδη, Παιδαγωγό. Αποσκοπεί στην ευαισθητοποίηση προσώπων και φορέων, ώστε να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που προκάλεσαν οι βαλκανικοί πόλεμοι στα παιδιά και τους εφήβους, γράφεται δε ολόκληρο από τον Ι. Ιωαννίδη.

« Αγωγή », εκδίδεται στην Κων/πολη κάθε τρεις μήνες και η χρονική περίοδος κυκλοφορίας καλύπτει το διάστημα από τον Ιανουάριο του 1914 έως το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου. Υπεύθυνος έκδοσης είναι ο Σερ. Χαραλαμπίδης, μέλος της διοίκησης του Διδασκαλικού Γυμναστικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. Το περιοδικό έχει στόχο παιδαγωγικό και συνδικαλιστικό αλλά παράλληλα και εθνικό, « Ο αγών, τον οποίον εμπνέει [...] το αίσθημα της αυτοσυντηρήσεως και της ατομικής αξιοπρεπείας, συμπίπτει μετά του αγώνος υπέρ της εν Τουρκία Ελληνικής εκπαιδεύσεως »¹⁰⁰.

« Οδηγός του Διδασκάλου », εκδίδεται στην Αθήνα κάθε μήνα, κατά το διάστημα από το Δεκέμβριο του 1914 έως το Φεβρουάριο του 1915. Υπεύθυνος έκδοσης είναι ο Ε. Λαχανοκάρδης, ενώ αρχισυντάκτης και συγγραφέας όλων των κειμένων είναι ο Εμμ. Ιακωβίδης με κύριο στόχο τη θεωρητική διαμόρφωση και την πρακτική εφαρμογή μιας σύγχρονης ελληνικής παιδαγωγικής. Αφορμή για τα κείμενα του Ιακωβίδη, που αναφέρονται στη σύγχρονη Παιδαγωγική, αποτελούν τα Νομοσχέδια του 1913, στα οποία ασκείται έμμεσα ήπια κριτική.¹⁰¹

Είναι φανερό από την παρουσίαση των παιδαγωγικών περιοδικών και επετηρίδων της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου ότι τα περισσότερα απ' αυτά εκδίδονταν στην Αθήνα και εκπροσωπούσαν εκπαιδευτικούς, κυρίως του κλάδου των δασκάλων. Οι στόχοι των περισσότερων περιοδικών εκδόσεων είναι η έρευνα και η

¹⁰⁰ Α. Δημαρά, Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Α΄ Φάση, σελ. 97.

¹⁰¹ Α. Δημαρά, Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991, Α΄ Φάση σελ. 59.

μελέτη εκπαιδευτικών θεμάτων και η παρακολούθηση της εκπαιδευτικής κίνησης των ευρωπαϊκών λαών, παράλληλα όμως αποσκοπούν και στην προάσπιση των επαγγελματικών συμφερόντων των εκπαιδευτικών.

1.3 Οι εργασίες στον Εκπαιδευτικό Όμιλο

Στις 15 Φεβρουαρίου του 1916, κατά την Τακτική Γενική Συνέλευση των μελών του Ομίλου ο Μ. Τριανταφυλλίδης έκανε μια γενική ανασκόπηση της εργασίας που έγινε στον Όμιλο από την ίδρυσή του μέχρι την ημέρα εκείνη και παρουσίασε το πρόγραμμα που εφάρμοσε ο Όμιλος. Η γενική αυτή ανασκόπηση δημοσιεύτηκε σαν πρόλογος στο πρώτο τεύχος του Ε' τόμου (1915) του Δελτίου που κυκλοφόρησε το Μάιο του 1916. Ο Τριανταφυλλίδης λοιπόν παρουσιάζει σ' αυτή τη Γενική Συνέλευση το έργο του Ομίλου - στόχος και των Δελτίων που κυκλοφόρησαν τα έτη 1911 έως και 1914 - επιμερίζοντάς το σε δύο κατηγορίες, την *προφορική προπαγάνδα* και τις *εκδόσεις του Ομίλου*¹⁰². Όσον αφορά την *προφορική προπαγάνδα*, σημειώνονται επιτυχημένες διαλέξεις, που οργανώθηκαν από τον Όμιλο, συγκεντρώσεις κατά τα τελευταία χρόνια μια ή δύο φορές την εβδομάδα, ενώ πριν πιο τακτικά, συζητήσεις που «δείχτηκε πως θα μπορούσαν αφού συστηματοποιηθούν να είναι κατάλληλο μέσο για να γίνουν πλατύτεροι και καθαρότεροι, οι πνευματικοί¹⁰³ ορίζοντες των μελών », καθώς και μαθήματα για την Ιστορία της Νεοελληνικής Φιλολογίας, που έγιναν με επιτυχία από τον Δελμούζο, κατά το έτος 1915.

Στις *εκδόσεις του Ομίλου* σημειώνεται ότι: 1. « στους τέσσερις τόμους του Δελτίου φιλοξενήθηκαν ως τώρα αξιόλογες μελέτες επιστημονικές ή διαφωτιστικές, φάνηκε όμως από την πρώτη μέρα όλο και περισσότερο, πόσο δύσκολο ήταν να εξασφαλιστεί η απαραίτητη συνεργασία στο περιοδικό και να ακολουθήσει το Δελτίο

¹⁰² ΔΕΟ, τόμος Ε' σελ.

¹⁰³ ΔΕΟ, τ. Δ' σελ. 332

το χαραγμένο δρόμο». Επισημαίνεται στο σημείο αυτό ότι η κύρια αιτία της δυσκολίας του περιοδικού να εξασφαλίσει συνεργασία είναι η έλλειψη παιδαγωγικής ζωής, ενώ ως δευτερεύοντες λόγοι αυτής της δυσκολίας αναφέρονται ο απόλυτος χαρακτήρας του Ομίλου και του οργάνου του, η έλλειψη αμοιβής για τη συνεργασία-θέμα που έχει αποφασιστεί για τα επόμενα χρόνια- και τέλος η έλλειψη μιας μόνιμης φροντίδας για τη διεύθυνση του περιοδικού. Για τον τελευταίο λόγο αλλά και λόγω των πολεμικών ανωμαλιών, υπογραμμίζει ο Τριανταφυλλίδης, βγήκαν προσωρινά κατά τα έτη 1913 και 1914 τα τεύχη του κάθε έτους σ' έναν τόμο, ενώ η μορφή του περιοδικού πήρε κάπως διαφορετικό χαρακτήρα. Το περιεχόμενό του δηλαδή, που ήταν στόχος να μένει πάντοτε στο ύψος ενός επιστημονικού περιοδικού, απλώθηκε σε κάπως πλατύτερα όρια, χωρίς έτσι να ξεφύγει από τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του περιοδικού, και δέχτηκε μελέτες λογοτεχνικές, γλωσσικές και φιλοσοφικές, που έτσι παρουσίασαν το Δελτίο ως ένα όργανο του Δημοτικισμού. 2. Συστήθηκε η Διαφωτιστική Βιβλιοθήκη, προκειμένου να υπηρετήσει το έργο του Ομίλου, το διαφωτισμό της κοινής γνώμης για τα εκπαιδευτικά και γλωσσικά ζητήματα. Εδώ δημοσιεύτηκαν μικρές «εκλαϊκευτικές μελέτες» για τη γλώσσα και την παιδεία οι οποίες ξανατυπώθηκαν από το Δελτίο¹. Υποστηρίζεται δε από τον Τριανταφυλλίδη ότι αν είχαν περισσότερα υλικά μέσα, θα δημοσιεύονταν στη βιβλιοθήκη αυτή μια σειρά από μικρές μελέτες, που θα κυκλοφορούσαν μαζί με τις παλιές σε χιλιάδες αντίτυπα, «φυλλάδια διαφωτιστικά, καλογραμμένα, λιγοςέλιδα κι ευκολοδιάβαστα, σταλμένα στα σχολεία και στους λειτουργούς της παιδείας, θα κυκλοφορούσαν και σε άλλους πλατύτερους κοινωνικούς κύκλους, κι έτσι θα έκαναν συνειδητότερα στον ελληνικό κόσμο τα προβλήματα που συγκινούν τον Όμιλο, και που περιμένουν από την κοινωνία να ξυπνήσει, να τα νιώσει και να τα λύσει.». 3. Ιδρύθηκε Παιδική Βιβλιοθήκη¹⁰⁴. Η σειρά αυτή, λόγω οικονομικών δυσκολιών, περιέλαβε λίγα βιβλία - 5 στον αριθμό- ωστόσο τα βιβλία αυτά, όπως ο ίδιος ο Τριανταφυλλίδης σημειώνει, έτυχαν ευνοϊκών κρίσεων από τον αθηναϊκό τύπο του μηνός Ιανουαρίου του 1916 και μάλιστα μετά τον πόλεμο κατά του Ομίλου «... που μας έκαμε άμα βγάζαμε τα πρώτα μας βιβλία για τα ελληνόπουλα να συλλογιστούμε αν δεν έπρεπε να αποκρύψουμε το όνομα του Εκπαιδευτικού Ομίλου». Θεωρεί, συνεχίζοντας ο Τριανταφυλλίδης, σημαντική νίκη την τόσο γρήγορη μεταστροφή της κοινής γνώμης υπέρ της γλώσσας των βιβλίων του Εκπαιδευτικού Ομίλου, σχόλιο που δημοσιεύτηκε

28.ΔΕΟ, τ. Γ' σελ.334

και στο συντηρητικό φύλλο *Αθήναι*, και συμπεραίνει πως η μισή νίκη είναι κερδισμένη, «...το παιδί που μορφώθηκε ελεύθερα με την παιδική του γλώσσα θα ξέρει πια αύριο να αποφασίσει και για τη γλώσσα που θα μεταχειριστεί σε κάθε της ζωής του περίπτωση». 4. Προκηρύχτηκε διαγωνισμός για ένα αλφαβητάριο.

Η μέχρι τώρα απαρίθμηση των ενεργειών του Ομίλου αφορά την εκπαιδευτική εργασία που έγινε. Στη συνέχεια τονίζεται η σημαντική θέση που παίρνει και στην αναμόρφωση της ελληνικής παιδείας και στο σκοπό του Ομίλου η γλωσσική μεταρρύθμιση. Οι πρωτεργάτες, άλλωστε στη σύσταση του Ομίλου, ο Πετροκόκκινος, ο Τσιριμώκος, ο Σωτηριάδης και ο Δραγούμης, ήταν από τους πρώτους που είχαν φωτιστεί και ενθουσιαστεί για τη γλωσσική ιδέα. Ο δημοτικισμός, η λαϊκή μόρφωση και η αναμόρφωση η εκπαιδευτική παρουσιάζονται τόσο «σφιχτοδεμένα από εσωτερικούς λόγους από τα χρόνια του Σοφιανού και του Δαμωδού ως τον Καταρτζή και τον Βηλαρά, ώστε καθώς ήταν φυσικό να απλωθεί τώρα τελευταία η κίνηση του δημοτικισμού κι έξω από τα στενά γλωσσικά ή λογοτεχνικά όρια, άλλο τόσο είναι φυσικό και απαραίτητο κάθε προσπάθεια ειλικρινής για πραγματική αναγέννηση της παιδείας να αρχίσει με τη γλώσσα ...να μπει η δημοτική στο σχολείο και να καθιερωθεί σε όλη την κοινωνική ζωή, πέρα πέρα, και στην επιστήμη». Ως προς τη σχολική γλώσσα, σημειώνεται ότι στα παιδικά βιβλία δόθηκε ο τύπος εκείνος που κρίθηκε από τον Όμιλο ως κατάλληλος για να καθιερωθεί στο σχολείο, ενώ παράλληλα στις προθέσεις του Ομίλου ήταν η έκδοση μικρής σχολικής γραμματικής. Ως προς την επιστημονική γλώσσα υπογραμμίζεται ότι έχει οριστεί από το 1913 να μη δημοσιεύονται στο περιοδικό του Ομίλου μελέτες που δεν είναι γραμμένες στη «ζωντανή γλώσσα», τη δημοτική, αν και, κατά παρατήρηση του Τριανταφυλλίδη, η επιστημονική γλώσσα έχει συχνά και πολυσυνθετότερη σκέψη από εκείνη που έτυχε να βρίσκεται στις μελέτες του Δελτίου. Στο σημείο αυτό τονίζεται ακόμη ότι χωρίς να οριστεί αποκλειστικά ένας μόνος γλωσσικός τύπος, κατορθώθηκε ώστε οι γραμματικές διαφορές στις μελέτες που δημοσιεύτηκαν να περιοριστούν στο ελάχιστο. Έτσι καλλιεργήθηκε μια επιστημονική γλώσσα, που παρά τα λόγια στοιχεία, όσα αναγκαστικά δέχτηκε, «είχε τη γραμματική της, όμοια σχεδόν με τη νέα μας γλώσσα και το κυριότερο, έδειξε την επάρκεια να εκφράσει ό,τι έπρεπε».

5. Ιδρύθηκε Επιστημονική βιβλιοθήκη με σκοπό την καλλιέργεια της νέας επιστημονικής γλώσσας αλλά κυρίως « για να δώσει πρότυπες επιστημονικές μονογραφίες». 6. Ιδρύθηκε Λογοτεχνική βιβλιοθήκη με σκοπό όχι μόνο γλωσσικό και

εκπαιδευτικό αλλά και κοινωνικό, κάνοντας φανερή την επιθυμία του Ομίλου « να γνωρίσει και να αγαπήσει η κοινωνία μας τη νέα της φιλολογία». Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται ο απολογισμός της εργασίας του Ομίλου και ο ομιλητής προχωράει στην κρίση αυτής της εργασίας « ώστε να φωτιστούμε καλύτερα και για την πορεία του σωματείου στο μέλλον». Κρίνοντας το έργο του Ομίλου στα πέντε πρώτα χρόνια, ο Μ. Τριανταφυλλίδης δηλώνει ότι «...δεν μπορούμε να μείνουμε ευχαριστημένοι με ό,τι έγινε ως σήμερα, ούτε να ησυχάζουμε με ανάλογες προβλέψεις για άλλα πέντε χρόνια ... όσοι εξαρχής ενθουσιάστηκαν με την ίδρυση του Ομίλου, χωρίς ίσως να συλλογιστούν λεπτομέρειες και δυσκολίες, περίμεναν πλουσιότερες τις απαρχές» και αποδίδει τις αιτίες, εκτός βέβαια της πολιτικής κατάστασης και των πολέμων 1912 και 1913, στην έλλειψη μιας σοβαρής οικονομικής βάσης καθώς και στη μη εξασφάλιση της απαραίτητης για τέτοιο έργο πνευματικής συνεργασίας. Η σχέση μεταξύ υλικών πόρων και πνευματικής συνεργασίας αποτελεί ένα φαύλο κύκλο ενώ διαπιστώνεται η ανάγκη να αναθεωρηθεί η βάση του Ομίλου, «όταν συστήθηκε ο Όμιλος αποβλέπαμε κυρίως στην ηθική υποστήριξη των ομόγνωμων στην κοινωνία, που και αυτή ήταν απαραίτητη για τον αγώνα του δημοτικισμού – ωστόσο σήμερα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η βάση εκείνη χρειάζεται κάποια αναθεώρηση. Γιατί αφού το έργο του Ομίλου είναι κυρίως να φωτίσει και να ετοιμάσει υλικό που αύριο μόνο θα αναγνωριστεί... αφού ο Όμιλος πολεμά την πρόληψη στην κοινωνία, και στο κράτος, κι έχει έτσι χαρακτήρα επαναστατικό, είναι φανερό πως όχι μόνο δεν μπορεί να ευδοκιμήσει καθώς μια συνηθισμένη εμπορική επιχείρηση, μα και για τα έξοδά του δεν μπορούν να του φτάνουν οι ταχτικοί πόροι... η ύπαρξη του σωματείου και η εργασία που πρέπει να γίνει απαιτεί πλατειά πολυμερή δράση με μεγάλη κλίμακα.». Παράλληλα ο Τριανταφυλλίδης, μιλά για «γληγοροχόρταστη» προθυμία που δείχνει συνήθως ο ελληνικός κόσμος όταν πρόκειται να υποστηρίξει μια πνευματική κίνηση, «ο ίδιος ο κόσμος που δεν κατόρθωσε ακόμη να αναδείξει ούτε ένα φιλολογικό περιοδικό της προκοπής, ακόμη κι όταν δεν ύψωνε την επαναστατική σημαία του δημοτικισμού». Έτσι, το κίνημα του Ε.Ο. «...ούτε να νοηθεί δεν μπορεί, άμα δε βγαίνει από ανάγκη κοινωνική και δε στηρίζεται σε μια κοινωνική μερίδα».

Όλα όσα αναφέρθηκαν στον απολογισμό των 5 ¹/₂ χρόνων που συγκεντρωτικά δίνουν κάποια ευνοϊκή εντύπωση, κατά την εκτίμηση του Τριανταφυλλίδη, έχουν σημασία και γίνονται έργο, δημιουργούν ζωή και γίνονται κίνημα μόνο αν δε φανερώνονται αραιά, μεμονωμένα, τυχαία και σποραδικά φαινόμενα αλλά είναι μια συστηματική, μελετημένη, ευρύτερη και πολυμερή εργασία, που σε μεγάλη κλίμακα

και με ορισμένο πρόγραμμα, δημιουργικά, διαφωτιστικά και αγωνιστικά, οδηγεί με σταθερά βήματα στην επιτυχία. Αντίθετα, ο ομιλητής βλέπει με ικανοποίηση ότι τα τελευταία χρόνια ωρίμασε η κοινή γνώμη, έγινε αισθητή πρόοδος ιδίως σε ό,τι σχετίζεται με τη μεταρρύθμιση, και είναι έργο κατά ένα μέρος και του Ε.Ο., παρόλο που παρατηρήθηκε ελάττωση στα μέλη του και στους συνδρομητές του Δελτίου.

Ολοκληρώνοντας ο Τριανταφυλλίδης τη γενική αυτή ανασκόπηση αλλά και τη κριτική θεώρηση της εργασίας του Ε.Ο. μέχρι το έτος 1915, επισημαίνει ότι το έργο του Ομίλου, όσο περισσότερο φωτίζεται η κοινή γνώμη, τόσο περισσότερο επιτακτικό πρέπει να γίνει, επιμερίζοντάς το σε τρεις άξονες:

Να δώσει περιεχόμενο και κατεύθυνση στις δυνάμεις που ξυπνούν.

Να τις οργανώσει κάτω από ένα πλατύτερο πρόγραμμα στο σκοπό του.

Να ετοιμάσει ό,τι θα χρειαστεί ένα νέο σχολείο που θα ιδρύσει μια φωτισμένη κοινωνία.

1. 4 Οι θεματικοί προσανατολισμοί

Κατά τη χρονική περίοδο 1911-1914 κυκλοφόρησαν τέσσερις τόμοι του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Συγκεκριμένα, ο Α΄ τόμος κυκλοφόρησε το έτος 1911 σε 4 τεύχη με 304 σελίδες συνολικά, ο Β΄ τόμος το έτος 1912 σε 4 τεύχη με 338 σελίδες, ο Γ΄ τόμος, για το έτος 1913, κυκλοφόρησε τον Απρίλιο του 1914 σε ένα τεύχος με 344 σελίδες και ο Δ΄ τόμος για το έτος 1914 κυκλοφόρησε το ίδιο έτος σε ένα τεύχος με 344 σελίδες. Η σελιδαρίθμηση είναι συνεχής ανά τόμο, οι σελίδες έχουν σταθερό σχήμα 22,5X15 εκ. Ο συνολικός χώρος που καταλαμβάνουν όλα τα τεύχη των τεσσάρων πρώτων τόμων του ΔΕΟ είναι 1330 σελίδες. Απ' αυτές αν αφαιρεθούν οι σελίδες που περιέχουν τα περιεχόμενα, οι κενές σελίδες-εσώφυλλα καθώς και οι σελίδες με την επωνυμία του τυπογραφείου, συνολικά 37 σελίδες, προκύπτει ότι η πραγματική ύλη καλύπτει 1293 σελίδες. Στα εξώφυλλα των

τεσσάρων πρώτων τόμων δημοσιεύονται πληροφορίες για τους σκοπούς, το έργο και τα ενδιαφέροντα του Ομίλου. Πιο αναλυτικά στα εξώφυλλα δημοσιεύονται:

Κατάλογος βιβλίων για το γλωσσοεκπαιδευτικό ζήτημα (βλ. Πίνακας 1 *Κατάλογος βιβλίων που συστήθηκαν στο ΔΕΟ*) στο 1^ο τεύχος του Α΄, Β΄ και Δ΄ τόμου καθώς και στο 4^ο τεύχος του Β΄ τόμου

Μικρές διαφωτιστικές μελέτες για την παιδεία μας, τη γλώσσα και κάθε άλλο ζήτημα που συγγενεύει με την πνευματική μας κίνηση, είναι η σειρά *Βιβλιοθήκη του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, στο 1^ο και 4^ο τεύχος του Δ΄ τόμου. Σ' αυτές περιλαμβάνονται *Η παιδεία μας και η γλώσσα της*, του Μ. Τριανταφυλλίδη, *Τρία χρόνια δάσκαλος*, του Α. Δελμούζου, *Τα αναγνωστικά μας*, της Π. Δέλτα, και *Η απολογία της Δημοτικής*, υπογραφόμενο από τα αρχικά Κ.Π.¹⁰⁵

Κατάλογος παιδαγωγικών, επιστημονικών και φιλολογικών περιοδικών (βλ. Πίνακας 2) στα εξώφυλλα όλων των τευχών του Β΄ τόμου καθώς και στο 1^ο τεύχος του Γ΄ τόμου.

Κατάλογος παιδικών βιβλίων (βλ. Πίνακας 3) στο 4^ο τεύχος του Γ΄ και Δ΄ τόμου.

¹⁰⁵. Για το άρθρο αυτό και τα αρχικά Κ.Π. ο Γ.Χ. Καλογιάννης στο βιβλίο του *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931)*, σελ. 203, συνδέοντας το άρθρο με τη δυσαρέσκεια κάποιων δημοτικιστικών κύκλων για την ενίσχυση του Νουμά, το έτος 1914, από τους Ψυχάρη, Ποριώτη και Γκόλφη, γράφει: «... κάποιος δημοτικιστής με τα αρχικά Κ.Π., γράφοντας στο «Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου» του 1914 μια πολυσέλιδη μελέτη με τίτλο *Η απολογία της Δημοτικής* αφιερώνει στον Ταγκόπουλο και στο «Νουμά» ελάχιστες γραμμές και πολύ περισσότερες σε γνωστούς καθαρευουσιάνους και αρχαίστες (Μιστριώτη κ.ά.)... Ο πραγματικός ωστόσο συγγραφέας της «Απολογίας» ήταν ο Μ. Τριανταφυλλίδης. Ο Ταγκόπουλος όμως παρασύρθηκε από τα αρχικά Κ.Π. και ξέσπασε στον Κλ. Παράσχο.»

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατάλογος βιβλίων που συστήθηκαν στο ΔΕΟ

- Κ. Ν. Σάθας *Νεοελληνικής Φιλολογίας Παράρτημα. Ιστορία του ζητήματος της Νεοελληνικής Γλώσσας*, τ. Β1, Β4
- Δ. Σολωμός *Απαντα τα ευρισκόμενα. Διάλογος ποιητή και σοφολογιοτάτου*, τ. Α1, Β1, Β4
- Ι. Πολυλάς *Η φιλολογική μας γλώσσα*, τ. Α1, Β1, Β4
- Ε. Ροΐδης *Το ταξίδι του Ψυχάρη. Τα Είδωλα*, τ. Α1, Β1, Β4
- Ψυχάρης *Το ταξίδι μου. Απολογία*, τ. Α1, Β1, Β4
- Κ. Krumbacher *Το πρόβλημα της νεωτέρας γραφομένης Ελληνικής και απάντησις εις αυτόν υπό Γ. Ν. Χατζιδάκι*, τ. Α1, Β1, Β4
- Κ. Brugman *Γραφή και Δημοτική και το Γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα*, τ. Α1, Β1, Β4
- Ε. Γιανίδης *Γλώσσα και ζωή*, τ. Α1, Β1, Β4, Δ1
- Π. Νιρβάνας *Γλωσσική αυτοβιογραφία*, τ. Α1, Β1, Β4
- Μ. Α. Τριανταφυλλίδης *Ξενηλασία ή Ιστοτέλεια*, τ. Α1, Β1, Β4
- Γ. Ν. Χατζιδάκις *Ακαδημεικά αναγνώσματα περί του γραπτού ημών λόγου*, τ. Β1, Β4
- Φ. Δ. Φωτιάδης *Το Γλωσσικό ζήτημα κ' η Εκπαιδευτική μας Αναγέννησις. Στη Φοιτητική Συντροφιά*, τ. Α1, Β1, Β4, Δ1
- Σ. Ραμάς *Τα Παλιά και του Καινούργια. Οι Λοξοί Στρατοκόποι*, τ. Α1, Β1, Β4
- Γ. Παπασωτηρίου *Μελέτη περί Δημοτικής Εκπαιδύσεως, ήτοι τι θα εκέρδιζε η Κοινωνία αν ήσαν καλύτερα τα Σχολεία*, τ. Α1, Β1, Β4
- Ν. Εξαρχόπουλος *Ποίος τις πρέπει να είναι ο δημοδιδάσκαλος*, τ. Α1
- Ε. Γ. Μπουρντώνας *Σχολικά προγράμματα και διδακτικά οδηγία. Α' το Νηπιαγωγείον των ξενοφώνων Ελληνικών κοινοτήτων. Β' το Κοινόν Δημοτικόν Σχολείον*, τ. Α1, Β1, Β4
- Χ. Παπαμάρκος *Τα αναγνωστικά βιβλία των μικρών Ελληνοπαίδων*, τ. Α1, Β1, Β4
- Β. Λασκαρίδης *Αλφαβητάριον*, τ. Β1, Β4
- Πρώτον Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συνέδριον *Πρακτικά των Συνεδριάσεων*, τ. Α1, Β1, Β4
- Α. Χ. Μπούντουρας *Οι Εθνικοί και γλωσσικοί Εφιάλται*, τ. Β1, Β4

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατάλογος παιδαγωγικών, επιστημονικών και φιλολογικών περιοδικών που δημοσιεύτηκε στο ΔΕΟ

- «Ανατολή» μηνιαίον παιδαγωγικό περιοδικό. Εν Σάμω. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Παιδαγωγικό Δελτίον» Ελληνικό παιδαγωγικού Συλλόγου. Αθήναι. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Φως» Επιστημονικών και Παιδαγωγικών Περιοδικών της Πανελληνίου Ενώσεως των δημοδιδασκάλων αμοτέρων των φύλων. Αθήναι τ. Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Ερανιστής» μηνιαίον περιοδικόν του εν Σμύρνη Ελληνο-Γερμανικού Λυκείου κ. Γιαννίκη. τ. Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Πόντος» Μηνιαίον Περιοδικόν. Δημοσίυμα φιλολογικών, επιστημονικών και παιδαγωγικών του Πόντου. Μερτζιφούν τ. Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Σάλπιγξ» όργανον της Πανελληνίου ενώσεως των δημοδιδασκάλων αμοτέρων των φύλων. Αθήναι. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Ασπίς» όργανον του παγκρητίου δημοδιδασκαλικού συλλόγου. Χανιά. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Η Διάπλασις των Παίδων» εικονογραφημένον περιοδικόν δια παιδεία κτλ. Αθήναι. τ. Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Εκκλησιαστικός Φάρος» επιστημονικόν θεολογικόν σύγγραμμα εκδιδόμενον κατά μήνα. Εν Αλεξανδρεία (εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου). τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Πάνταινος» εβδομαδιαίον παράρτημα του «Εκκλησιαστικού Φάρου». Αλεξάνδρεια. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Νουμάς» φιλολογικό περιοδικό. Αθήνα. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Παναθήναια» εικονογραφημένον δεκαπενθήμερον περιοδικόν. Αθήναι. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Γράμματα» φιλολογικό περιοδικό. Αλεξάνδρεια. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Νέα Ζωή» όργανο του ομωνύμου Συλλόγου. Αλεξάνδρεια. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Χαραυγή» περιοδικόν εικονογραφικόν δεκαπενθήμερον. Μυτιλήνη. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Χρονικά» δεκαπενθήμερον φιλολογικόν περιοδικόν. Κων/πολις. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Αλήθεια» Πολιτική και φιλολογική εφημερίς. Λεμεσσός-Κύπρος. τ.Β1, Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Κρήτη» Εβδομαδιαία πολιτική εφημερίς. Χανιά. τ. Β2, Β3, Β4, Γ1
- «Το Κράτος» Εφημερίς πολιτική φιλολογική και των ειδήσεων. Αθήναι. τ. Β1
- «Ευαγγελισμός», όργανον του ορθοδόξου θρησκευτικού Συλλόγου «Ανορθώσεως». Κωνσταντινούπολις. τ. Β4, Γ1
- «Ιερός Πολύκαρπος», θρησκευτικόν σύγγραμμα. Σμύρνη. τ. Β4, Γ1
- «Βιβλιογραφικόν Δελτίον», Αλεξάνδρεια. τ. Β4, Γ1
- «Δελτίον», μηνιαία γεωργική, βιομηχανική και εμπορική εφημερίς της εν Αθήναις Βιομηχ. και εμπορικής Ακαδημίας. τ. Β4, Γ1
- «Λαός», εβδομαδιαία κορινθιακή εφημερίς. τ. Β4, Γ1
- «Πινακοθήκη», μηνιαίον φιλολογικόν περιοδικόν. Αθήναι. τ. Β4, Γ1
- «Φιλιά», λογοτεχνικό περιοδικό. Καστελόρριζο. τ. Β4, Γ1

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κατάλογος παιδικών βιβλίων που δημοσιεύτηκε στο ΔΕΟ

- Γιάννης Βλαχογιάννης, *Μεγάλα Χρόνια* τ. Γ' Δ'
- Πηνελόπη Σ Δέλτα, *Για την Πατρίδα*, τ. Γ' Δ'
- Αδάμ, *Από το χωριό μου*, τ. Γ' Δ'
- *Τα Κοράλλια*, μετάφραση Α. Δελμούζου τ. Γ' Δ'

Σημείωση. Τα βιβλία και τα περιοδικά στους πίνακες 1, 2 και 3 έχουν τη σειρά με την οποία δημοσιεύτηκαν στο Δελτίο.

Τα βιβλία που προτείνονται από το περιοδικό είναι στην πλειονότητά τους βιβλία για θέματα της γλώσσας και της εκπαίδευσης, στοιχείο που επιβεβαιώνει τον γλωσσοεκπαιδευτικό προσανατολισμό του περιοδικού, όπως άλλωστε σημειώνεται στην αρχή του καταλόγου «σε όσους θέλουν να σχηματίσουν γνώμη φωτεινή για το Εκπαιδευτικό ζήτημα και για το Γλωσσικό μαζί – που τόσο στενά συνδέονται – ο Εκπαιδευτικός Όμιλος συσταίνει τα ακόλουθα βιβλία...»

Οι διακηρυγμένοι στόχοι του Δ.Ε.Ο., όπως είδαμε, είναι η παρουσίαση του έργου του Ε.Ο. και η καλλιέργεια της νέας γλώσσας. Στο άρθρο με τίτλο *Σε ειδικούς και μη*¹⁰⁶ αναφέρεται ότι τα ερωτήματα που θα τεθούν στο Δ.Ε.Ο. θα αφορούν το σκοπό του Δημοτικού σχολείου, την ύλη στα αναγνωστικά, τη διδασκαλία της ελληνικής ιστορίας και της ιστορίας των γειτονικών εθνών, την πρόσκληση παιδαγωγών για μελέτες-άρθρα καθώς και το πρόγραμμα του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου. Τα κείμενα δε όλων των τευχών του περιοδικού αναφέρονται σε θέματα γλωσσοεκπαιδευτικά, σε παιδαγωγικές, γλωσσοεκπαιδευτικές και κριτικές μελέτες για την πνευματική κίνηση, στα αναγνωστικά, στα αναγνώσματα των παιδιών, στη μουσική, στο σχολείο καθώς και σε άλλες μελέτες, κυρίως μετά τα πρώτα τεύχη, με θέματα λογοτεχνικά, ψυχολογίας και άλλα¹⁰⁷.

Για την προσέγγιση της ύλης, στους τέσσερες πρώτους τόμους όλα τα κείμενα, όλων των τευχών, επιμερίστηκαν σε πέντε κατηγορίες. Στη πρώτη

¹⁰⁶ Δ.Ε.Ο., τ. Α', 1^ο τεύχος

¹⁰⁷ Από τον Γ' τόμο τηρείται κάποια σταθερότητα στη θέση που καταλαμβάνουν τα θέματα, όπως: Α' Μελέτες, Β' Άρθρα, Γ' Ασημονημένες σελίδες, Δ' Επιθεώρηση, Ε' Απ' όσα μας γράφουν, και ΣΤ' Διάφορα.

κατηγορία με τον τίτλο *Γλωσσικά* εντάχθηκαν τα κείμενα που αναφέρονται στο γλωσσικό ζήτημα. Στη δεύτερη κατηγορία με τον τίτλο *Εκπαιδευτικά* εντάχθηκαν τα κείμενα που αναφέρονται στην αναμόρφωση της Ελληνικής Εκπαίδευσης μέσω του σχολείου και κυρίως του Δημοτικού, την ίδρυση του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου και του Σχολείου του Βόλου, τη στοχοθεσία, δομή και οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, τα βιβλία -αναγνωστικά και εξωσχολικά- τις παιδαγωγικές και διδακτικές μεθόδους, τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές και τα σχολικά προβλήματα. Στην τρίτη κατηγορία με τον τίτλο *Νομοθετικές διατάξεις* τα κείμενα που αναφέρονται σε μέτρα που ψηφίστηκαν και εφαρμόστηκαν σχετικά με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση καθώς και τα κείμενα που περιλαμβάνουν τις εκθέσεις των επιτροπών της Βουλής. Στην τέταρτη με τίτλο *Εργασίες του Ομίλου* εντάχθηκαν τα κείμενα που αναφέρονται σε ζητήματα οργάνωσης, ζωής και ενεργειών του Ομίλου. Η πέμπτη κατηγορία με το γενικό τίτλο *Διάφορα* περιλαμβάνει κείμενα που το θέμα τους δεν επιτρέπει την ένταξή τους σε καμία από τις προηγούμενες θεματικές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου των τόμων Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄ του Δ.Ε.Ο.

Αναλυτική κατηγορία	Σελίδες	
	Αριθμός	Ποσοστό (%)
Γλωσσικά	613,39	47,5
Εκπαιδευτικά	513,63	39,7
Νομοθετικές διατάξεις	17,39	1,3
Εργασίες Ε.Ο.	56,87	4,4
Διάφορα	91,29	7,1
ΣΥΝΟΛΟ	1292,57	100

Από τον πίνακα 4 γίνεται φανερό ότι τα κείμενα που αναφέρονται στο γλωσσικό ζήτημα καλύπτουν το 47,5 % της ύλης των τεσσάρων πρώτων τόμων του

περιοδικού και τα κείμενα που αφορούν στην αναμόρφωση της ελληνικής εκπαίδευσης μέσω του σχολείου το 39,7 %, σχεδόν στο σύνολό του αποτελείται από άρθρα σχετικά με το δημοτικισμό –γλωσσικά και εκπαιδευτικά – επιβεβαιώνοντας έτσι τον εκπαιδευτικό-γλωσσικό χαρακτήρα του περιοδικού. Ένα πολύ μικρό ποσοστό, 1,3 % της ύλης των τεσσάρων πρώτων τόμων, καλύπτουν τα κείμενα για τις νομοθετικές ρυθμίσεις και τις εκθέσεις των επιτροπών της Βουλής κι αυτό συνδέεται με το γεγονός ότι σ'αυτήν τη χρονική περίοδο δεν είχαμε εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, «...ο Όμιλος ιδρύθηκε για να προετοιμάσει τη μεταρρυθμιστική εργασία που το Υπουργείο της Παιδείας δεν αρκεί για να προετοιμάσει.»¹⁰⁸. Εφαρμόζοντας το δείκτη αξιολόγησης¹⁰⁹ στην αναλυτική κατηγορία με τον τίτλο *Γλωσσικά* διαπιστώνεται ότι όλα σχεδόν τα κείμενά της¹¹⁰ διάκεινται θετικά προς τις δημοτικιστικές ιδέες. Το Δ.Ε.Ο. φιλοξενεί στις σελίδες του κείμενα που υπηρετούν πιστά την ιδεολογία και τους στόχους που είχε θέσει προγραμματικά, δηλαδή την παρουσίαση του έργου του Ε.Ο. και την καλλιέργεια της νέας γλώσσας, της ομιλουμένης ελληνικής γλώσσας, είναι επομένως το Δελτίο ένα όργανο του Δημοτικισμού. Κύριο έργο του Ε.Ο., όπως τονίζεται από τον Μ. Τριανταφυλλίδη στη γενική ανασκόπηση των εργασιών του Ομίλου μέχρι το έτος 1915, είναι ο διαφωτισμός της κοινής γνώμης για τα εκπαιδευτικά και γλωσσικά ζητήματα.

Προσεγγίζοντας τα ερευνητικά ερωτήματα αυτής της μελέτης και μένοντας στην κατηγορία *Γλωσσικά*, παρουσιάζει εδώ ενδιαφέρον το ερώτημα ποιοι είναι οι συντάκτες των κειμένων (βλ. Πίνακα 5).

¹⁰⁸. Δ.Ε.Ο. Α' τόμος, Τδα, *Ένα φυλλάδιο*

¹⁰⁹. Krippendorff, K. *Content Analysis: an Introduction to its Methodology*, Sage, London-New York 1980.

¹¹⁰. Εξάιρεση αποτελεί το άρθρο του Ε.Γ. Μπουντόνα (εκτενής αναφορά σε αυτό θα γίνει πιο κάτω).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας *Γλωσσικά*

Όνομα	Ιδιότητα	Σελίδες	
		Αριθμός	Ποσοστό (%)
Ανώνυμος	-	2,32	0,5
Ανώνυμος	Δάσκαλος	2,26	0,5
Βλαστός Π.	Λογοτέχνης	6,41	1,1
Γιαννίδης Ελ.(Σταματιάδης Στ.)	Εκπαιδευτικός	17,61	2,9
Γληνός Δ.	Εκπ/κός-Φιλολόγος	15,82	2,6
Δραγούμης Ι.	Πολιτικός	11,00	1,8
Δ.Ν.	-	4,05	0,7
Μπουντώνας Ε.	Εκπαιδευτικός	66,37	10,7
Μπούτουρας Α.	Εκπαιδευτικός	24,55	4,1
Παπανδρέου Γ.	Πολιτικός	4,00	0,8
Σύνταξη		28,33	4,7
Τριανταφυλλίδης Μ.	Γλωσσολόγος	395,17	63,9
Τσιριμώκος Μ.(Ραμάς Στ.)	Λογοτέχνης	35,50	5,7
ΣΥΝΟΛΟ		613,39	100

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 5, το μεγαλύτερο ποσοστό των κειμένων (63,9 %) είχε συνταχθεί από τον Μ. Τριανταφυλλίδη¹¹¹ που ήταν υπεύθυνος για τους τόμους Γ'-Θ'¹¹², ενώ οι άλλοι συντάκτες είναι κατά πλειοψηφία εκπαιδευτικοί καθώς και αρκετοί από τα ιδρυτικά μέλη του Ε.Ο. όπως, οι Ι. Δραγούμης, μέλος και στο *Αδερφάτο της Εθνικής γλώσσας*, ο Δ. Γληνός, ο οποίος συμμετέχει στις ιδρυτικές διαδικασίες από το εξωτερικό και είναι μέλος στον *Ελληνικό Διδασκαλικό Σύλλογο* και στον *Εκπαιδευτικό Σύνδεσμο*, ο Μ. Τσιριμώκος που υπογράφει με το ψευδώνυμο Στ. Ραμάς, μέλος του Ε.Ο. μέχρι το 1922, οπότε παραιτείται, καθώς και μέλος στο *Αδερφάτο της Εθνικής γλώσσας* και ο Γ. Σωτηριάδης, φιλόλογος καθηγητής στο πανεπιστήμιο Αθηνών, ο μεταφραστής της «Ορέστειας» των Ορεστειακών¹¹³,

¹¹¹ Ένα μεγάλο μέρος των κειμένων του Μ Τριανταφυλλίδη που δημοσιεύτηκαν στο Δ.Ε.Ο. όπως το κείμενο με τίτλο *Η ορθογραφία μας* τόμος Γ', σελ.28-196, ήταν αποσπάσματα από τα έργα του.

¹¹² Α. Δημαράς, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά*, σ. 88.

¹¹³ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος μελών*, σ. 186

απόσπασμα της επιστολής του δημοσιεύεται από τη Σύνταξη του περιοδικού. Υπεύθυνοι της Σύνταξης κατά τη χρονική αυτή περίοδο είναι ο Μ. Τριανταφυλλίδης και ο Α. Δελμούζος και τα κείμενα αναφέρονται στην κατάσταση του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα, τους ξένους φίλους του δημοτικισμού, σε σελίδες από έργα λογοτεχνών, όπως του Γ. Βιζυηνού, σχετικά με το γλωσσικό καθώς και σε βιβλία για το γλωσσικό και εκπαιδευτικό ζήτημα. Με ευθύνη επίσης της Σύνταξης δημοσιεύτηκαν αποσπάσματα από επιστολές¹¹⁴ προς το Δ.Ε.Ο. με αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη *Η ορθογραφία μας*. Μεταξύ των αποστολέων είναι τρεις καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών όπως, ο Χρ. Τσουντας, καθηγητής της αρχαιολογίας στο Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, ο οποίος συμφωνεί με τον Μ.Τριανταφυλλίδη και υποστηρίζει ότι πρέπει να γίνει συμφωνία για την απλούστερη γραφή και ορθογραφία της δημοτικής γλώσσας, ο Ν. Χατζιδάκις, καθηγητής των Μαθηματικών στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, ο Γ. Σωτηριάδης και ο Γ. Παπασωτηρίου, Διευθυντής Διδασκαλείου και Πρόεδρος του Εποπτικού Συμβουλίου της Δημοτικής. Για την παραπάνω μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη στέλνουν επιστολές στο Δ.Ε.Ο. και οι Α.Thumb, Π. Λορεντζάτος, Αχ. Τζάρτζανος, Ι. Ζερβός και ο Γρ. Ξενόπουλος.

Σ' ένα από τα πρώτα άρθρα που δημοσιεύονται στο Δ.Ε.Ο. και ανήκουν στη Σύνταξη¹¹⁵, υπογραμμίζεται η ανάγκη της έκδοσης Δελτίου για να προετοιμάσει την κοινή γνώμη πριν την ίδρυση του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου. Οι μελέτες που θα δημοσιεύονται σ' αυτό, αναφέρεται στο ίδιο άρθρο, θα αφορούν ζητήματα εκπαιδευτικά αλλά κυρίως «ζητήματα που στενά συνδέονται με τη λειτουργία και την προκοπή ενός Δημοτικού Σχολείου». Τα εκπαιδευτικά επομένως θέματα τίθενται σε προτεραιότητα σύμφωνα με τις προγραμματικές εξαγγελίες του Ομίλου. Σημαντικό, λοιπόν, εδώ είναι να ερευνηθεί ποιοι είναι οι συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας *Εκπαιδευτικά* κατά τη χρονική περίοδο που εξετάζεται (βλ. Πίνακα 6).

¹¹⁴ Δ.Ε.Ο., τ. Γ' σελ.

¹¹⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Α' σελ.9

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας *Εκπαιδευτικά*

Όνομα	Ιδιότητα	Σελίδες	
		Αριθμός	Ποσοστό %
Ανώνυμος	Δάσκαλος	0,79	0,2
Γληνός Δ.	Εκπ/κός-Φιλολόγος	17,68	3,4
Δελμούζος Α.	Παιδαγωγός	182,38	35,5
Δέλτα Π.	Λογοτέχνης	43,92	8,5
Θεοδωροπούλου Αύρα	Καθηγήτρια	2,21	0,4
Κ.Κ.Κ.		26,00	5,1
Καζαντζάκη Γ.	Λογοτέχνης	16,00	3,1
Κολομοίρης Μ.	Μουσικός	11,47	2,2
Λέκα Β.	Εκπαιδευτικός	3,84	0,7
Λογοθέτη Μέλπω	Μουσικολόγος	9,00	1,7
Μπούτουρας Α.	Εκπ/κός-Φιλολόγος	8,11	1,6
Πετρίδης Α. ¹¹⁶	Εκπαιδευτικός	9,13	1,8
Πετροκόκκινος Δ.	Επιχειρηματ.-Λόγιος	10,13	2,0
Σύνταξη		102,68	20,0
Τριανταφυλλίδης Μ.	Γλωσσολόγος	18,29	3,6
Τσιριμώκος Μ.(Ραμάς Στ.)	Λογοτέχνης	36,74	7,2
Χατζηδάκης Ν.	Μαθηματικός	3,00	0,6
Χρηστάκου Π.	Φιλολόγος	12,26	2,4
ΣΥΝΟΛΟ		513,63	100

Από τον πίνακα 6 διαπιστώνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (35,5%) των κειμένων είχε συνταχθεί από τον Α. Δελμούζο, ιδρυτικό μέλος του Ε.Ο., μέλος της Εφορίας του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου αλλά και του *Αδερφάτου της Εθνικής Γλώσσας*. Ο παιδαγωγός Δελμούζος έχει την ευθύνη της σύνταξης του περιοδικού στα δυο πρώτα χρόνια της έκδοσής του, έχοντας δε και την εμπειρία από τη λειτουργία του Ανώτερου Παρθεναγωγείου του Βόλου δημοσιεύει στο Δελτίο το περιεχόμενο της παιδαγωγικής που εφάρμοσε στο σχολείο του Βόλου. Πιο

¹¹⁶ Η ιδιότητά του μαρτυρείται από τον ίδιο στο άρθρο του με τίτλο *Τα ελληνικά σχολεία και η μέση κοινωνική τάξη*, Δ.Ε.Ο. τ. Δ' σελ. 286

αναλυτικά, δημοσιεύονται εκτενή άρθρα¹¹⁷ του Δελμούζου στους τόμους Α΄, σελίδες 60, Γ΄, σελίδες 35, και Δ΄, σελίδες 86, με θέμα το Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο, το Ανώτερο Παρθεναγωγείο του Βόλου, εικόνες από τα σχολεία μας, ενώ στον Β΄ τόμο δεν δημοσιεύονται άρθρα του, εκτός των κειμένων της Σύνταξης, ο ίδιος αναφέρει¹¹⁸ ότι, όταν το 1912 επέστρεψε από τη Γερμανία ο Μ. Τριανταφυλλίδης «πέφτει στον Όμιλο σαν ανεμοστρόβιλος και γυρεύει να πάρει το Δελτίο στα χέρια του».

Ένα ποσοστό (20%) των κειμένων γράφεται από τους υπεύθυνους της Σύνταξης με θέματα Παιδαγωγικής Φιλολογίας αλλά και με αναφορά στο πρόγραμμα και τις μεθόδους του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, την προκήρυξη Διαγωνισμού για Αλφαβητάριο, το Υπόμνημα του Εκπαιδευτικού Ομίλου προς το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο της Δημοτικής Εκπαίδευσης¹¹⁹, τη Βιβλιοθήκη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, την Παιδική Βιβλιοθήκη και τα Αναγνωστικά.

Οι άλλοι συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας *Εκπαιδευτικά* είναι κατά πλειοψηφία εκπαιδευτικοί, ιδρυτικά μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, όπως Δ. Γληνός, Δ. Πετροκόκκινος, Μ. Τριανταφυλλίδης και Μ. Τσιριμώκος, απλά μέλη, όπως οι Π. Δέλτα, Α. Θεοδοροπούλου, Γ. Καζαντζάκη, Β. Λέκα, Ν. Χατζηδάκις και Π. Χρηστάκου, αλλά και μέλη του *Αδερφάτου της Εθνικής Γλώσσας (Αδερφάτο της Πόλης)*, όπως οι Π. Δέλτα, Δ. Πετροκόκκινος και Ν. Χατζηδάκις.

Η συμμετοχή των γυναικών ως συντακτών κειμένων στη κατηγορία αυτή είναι αυξημένη. Η Π. Δέλτα, μυθιστοριογράφος και διηγηματογράφος, ιδίως έργων προορισμένων για παιδιά και νέους, σύζυγος του Στ. Δέλτα, φωτισμένου δημοτικιστή που της έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσει με άνεση τη λογοτεχνική παραγωγή της δημοτικής, ήρθε σε επαφή προσωπική και επιστολική με τους συνεργάτες του δημοτικιστικού κινήματος. Το 1910 έγινε μέλος του Ε.Ο.¹²⁰ και η συμμετοχή της σ' αυτόν ενισχύει το ενδιαφέρον της για εκπαιδευτικά ζητήματα καθώς και για τη σύνταξη Αναγνωστικών. Στη χρονική αυτή περίοδο (1911-14) δημοσιεύει άρθρα στο Δ.Ε.Ο. με θέμα την ανατροφή των παιδιών και τα Αναγνωστικά. Η Αύρα Θεοδοροπούλου, καθηγήτρια του Ωδείου Αθηνών, ιδρυτικό στέλεχος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και μέλος του Ε.Ο. για επτά χρόνια, από το 1921-27,

¹¹⁷. Τα περισσότερα κείμενα των παιδαγωγών δεν γράφτηκαν ειδικά για το Δ.Ε.Ο. αλλά ήσαν γραπτές αποδόσεις των ομιλιών τους στα *Παιδαγωγικά Φροντιστήρια* και ορισμένα αναδημοσιεύσεις άρθρων τους από άλλα έντυπα.

¹¹⁸. Α. Δελμούζος, *Μελέτες και Πάρεργα*, Αθήνα 1958, σελ. 88.

¹¹⁹. Το υπόμνημα, σύμφωνα με Α. Δημαρά, *Κατάλογος άρθρων*, Κ.Ε.Ε., γράφτηκε από Δ. Γληνό και Α. Δελμούζο

¹²⁰. Α. Δημαρά, *Εκπαιδευτικός Όμιλος, Κατάλογος μελών 1910-1927*, σελ. 109.

γράφει στο Δ.Ε.Ο. άρθρα για μουσικά θέματα. Η Γαλάτεια Καζαντζάκη, σύζυγος του Ν. Καζαντζάκη, μέλος του Ε.Ο. μέχρι το 1927, συγγραφέας σχολικών Αναγνωστικών, συνέταξε κείμενα για το Δ.Ε.Ο. με τίτλο *Τι διαβάζουν τα παιδιά μας*¹²¹. Η Βέρθα Αρετή Λέκα¹²², μέλος στην Εφορευτική Επιτροπή της Ανωτέρας Γυναικείας Σχολής καθώς και στο Δ.Σ. του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων, μέλος του Ε.Ο. από το 1910-1926, υπογράφει άρθρο στον Γ' τόμο του Δ.Ε.Ο. με θέμα τα Αναγνωστικά. Η συντάκτης Λογοθέτη-Μερλιέ Μέλπω¹²³ εκτός από Μουσικολόγος είναι και εθνογράφος και ιδρύτρια του Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου και του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, κορυφαία μορφή στην προσπάθεια συγκέντρωσης και διάσωσης ιστορικών και λαογραφικών στοιχείων του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Το άρθρο της με τίτλο *Η Μουσική στα σχολεία* που δημοσιεύτηκε το 1913 στο Δ.Ε.Ο. είναι το πρώτο της δημοσιευμένο άρθρο ενώ μετά παρουσιάστηκαν στο Δ.Ε.Ο. και άλλες μελέτες της με θέμα τα βιβλία των παιδιών.¹²⁴ Η Π. Χρηστάκου¹²⁵, διδάκτορας Φιλολογίας, καθηγήτρια στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου συντάσσει για τον Α' τόμο του Δ.Ε.Ο. το άρθρο με τίτλο *Μια ματιά στο εκπαιδευτικό μας σύστημα* στο οποίο σχολιάζει τις αιτίες για την κρίση της εκπαίδευσης, προτείνει μέτρα για την θεραπεία της παιδείας και προσεγγίζει ζητήματα υγείας των μαθητών, γυναικείας μόρφωσης αλλά και γλώσσας.

1.5 Θέματα γλώσσας και παιδείας στη Βουλή

Μετά τη δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Συντάγματος του 1911, η Σύνταξη του Δελτίου¹²⁶ δημοσιεύει στο τρίτο τεύχος του Α' τόμου (1911) τις γλωσσικές και εκπαιδευτικές διατάξεις του νέου αυτού Συντάγματος με σχόλια από

¹²¹ στο ίδιο σελ. 118.

¹²² στο ίδιο σελ. 132.

¹²³ Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 1930-1973, τόμος Β'.

¹²⁴ Δ.Ε.Ο., τ. Γ' σελ' 322.

¹²⁵ Α. Δημαρά, Εκπαιδευτικός Όμιλος 1910-1927, Κατάλογος μελών σελ' 201.

¹²⁶ στο τέλος του κειμένου ο συντάκτης υπογράφει ως Δ.

την έκδοση των Μ. Δαβή και Γ. Παπαϊωάννου. Συγκεκριμένα, σχετικά με το άρθρο 2, που αναφέρεται στην απαγόρευση της αλλοίωσης της γλωσσικής μορφής του κειμένου των Αγίων Γραφών χωρίς την προηγούμενη έγκριση της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης, κατά ομόφωνη γνώμη της συνταγματικής επιτροπής της Βουλής το θέμα της γλώσσας της Εκκλησίας «υπάγεται εις την ιδιαιτέραν της Εκκλησίας εποπτεϊάν»¹²⁷. Οι Άγιες Γραφές δεν επιτρέπεται να διαβαστούν σε γλώσσα που δεν την εγκρίνει το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Το 1911 αποτελεί σημαντικό σταθμό για την εξέλιξη του γλωσσικού ζητήματος. Η Αναθεωρητική Βουλή ψήφισε έπειτα από θορυβώδεις συζητήσεις τριών ημερών (25,26 και 28 Φεβρουαρίου) το άρθρο 107 του Συντάγματος, με το οποίο καθιερωνόταν ως επίσημη γλώσσα του κράτους η καθαρεύουσα και απαγορευόταν κάθε επέμβαση με σκοπό την «παραφθοράν της». Ο Βενιζέλος ακολουθώντας μέση συμβιβαστική οδό απέρριψε και το «λογοιοτατισμό» του Μιστριώτη και το «μαλλιαρισμό» του Ψυχάρη και δέχτηκε τη συνταγματική καθιέρωση της καθαρεύουσας και το αμετάφραστο των ιερών κειμένων. Η συνταγματική επιτροπή, σχετικά με το άρθρο 107, υπογραμμίζει την αδιάσπαστη ενότητα της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού έθνους, την εξέλιξή της σύμφωνα με τις απαιτήσεις του δημόσιου και ιδιωτικού βίου αλλά και της επιστήμης. Η πρόταση βουλευτών για αναγραφή στο Σύνταγμα διάταξης για τον ακριβή καθορισμό της επίσημης γλώσσας «απηλλαγμένης οθνείων λέξεων, ξενισμών κ.λ.π.»¹²⁸, βρίσκει αντίθετη την επιτροπή της Βουλής γιατί «θα έθετεν ατόπως υπό αμφιβολίαν το ήδη καθεστώς και θα εγέννα κενόν φόβον κινδύνων εκεί, ένθα τοιούτοι είναι παντελώς ανύπαρκτοι...ενώ η Πολιτεία έχει δικαίωμα και μέχρι παύσεως τον υπάλληλον εκείνον, όστις εν τη υπηρεσία αυτού ήθελε ποιήσει χρήσιν γλώσσας απαδούσης προς την εμπρέπουσαν σοβαρότητα των δημοσίων πράξεων και την εν αυταίς καθιερωμένην επίσημον γλώσσαν». Επίσημη γλώσσα του κράτους, δηλαδή γλώσσα που συντάσσονται τα δημόσια έγγραφα, είναι οι διάφορες μορφές της καθαρεύουσας που γράφονται οι διάφοροι νόμοι και τα συντάγματα όσα συντάχτηκαν ως τώρα και όσα πρόκειται να συνταχτούν αργότερα. Απαγορεύεται να χαλαστούν οι άπειροι αυτοί τύποι της καθαρεύουσας. Όμως, «οι σοφοί κύριοι νομοθέτες έπρεπε να μας εξηγήσουν τον ακατανόητο όρο παραφθορά»¹²⁹, σημειώνει ο συντάκτης του άρθρου. Κατά την

¹²⁷. ΔΕΟ, τ. Α' σελ. 225

¹²⁸. ΔΕΟ, τ. Α' σελ. 226

¹²⁹. ΔΕΟ, τ. Α' σελ. 229

ψήφιση του συνόλου του συντάγματος προτάθηκε να προστεθεί διάταξη στο άρθρο 107 για να παύονται οι δημόσιοι υπάλληλοι που παραβαίνουν το άρθρο. Ο Βενιζέλος όμως δε δέχτηκε την ιεροεξεταστική αυτή πρόταση.

Με διάταξη του άρθρου 16 ορίζεται ως υποχρεωτική και δωρεάν παρεχόμενη υπό του κράτους η στοιχειώδης εκπαίδευση, στην οποία περιλαμβάνεται, σύμφωνα με ερμηνευτική δήλωση στα επίσημα πρακτικά, η βαθμίδα εκείνη της εκπαίδευσης που καλείται δημοτική, «έστω και αν ο κύκλος των ετών διδασκαλίας υπερβεί τους εξ ενιαυτούς»¹³⁰. Η επιτροπή αναγνωρίζει την υποχρέωση της κάθε ευνομούμενης Πολιτείας να ιδρύει σχολεία μέσης και ανωτάτης εκπαίδευσης και υπογραμμίζει ότι δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς ότι από τα κύρια καθήκοντα της Πολιτείας είναι όχι μόνο η γενική εποπτεία της παιδείας αλλά και «η παρ' αυτής πρωτίστως δι' ιδίων του κράτους σχολείων παροχή και της μέσης και της ανωτέρας εκπαίδευσέως». Δεν υποχρεώνεται όμως η Πολιτεία σε δωρεάν παροχή αυτής της εκπαίδευσης, ενώ δύναται να επιβάλει ή να επιτρέψει με μέτρο την πληρωμή διδάκτρων. Στο σημείο αυτό γίνεται μνεία για υποχρέωση του κράτους να μεριμνήσει για τους άπορους μαθητές που παρουσιάζουν εξαιρετική επίδοση και είναι ιδιοφυείς. Οι τελευταίες επισημάνσεις, δηλαδή κρατικά σχολεία για την ανώτερη εκπαίδευση και μέριμνα του κράτους για τους ιδιοφυείς μαθητές, παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον και φαίνονται τόσο επίκαιρες σαν να είναι γραμμένες το έτος 2000 και όχι το 1911. Αναφέρονται στην ίδρυση και λειτουργία κρατικών και μόνο πανεπιστημίων μη προβλέποντας λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων, επίμαχο θέμα των ημερών μας, αλλά και στην εκπαίδευση χαρισματικών παιδιών, θέμα που ακόμη το 2006 η επίσημη Πολιτεία δεν έχει αντιμετωπίσει αποτελεσματικά.

Στις 11 Μαρτίου 1911, κατά τη συζήτηση του άρθρου 16 του Συντάγματος οι καθαρευουσιάνοι ζήτησαν να αποκλεισθούν από τα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου τα δημοτικά τραγούδια, αλλά συνάντησαν την επίμονη άρνηση του Βενιζέλου που δε δέχτηκε την πρότασή τους. Η στάση του πρωθυπουργού προκάλεσε την έκρηξη του Μιστριώτη, ο οποίος κάλεσε το λαό σε συλλαλητήριο εναντίον του για τις 13 Μαρτίου. Η κυβέρνηση όμως αντέδρασε αστραπιαία: Ο εισαγγελέας Αθηνών κάλεσε αμέσως τον Μιστριώτη και του απήγγειλε κατηγορία «επί υποκινήσει εις στάσιν» με αποτέλεσμα να ματαιωθεί το συλλαλητήριο¹³¹.

¹³⁰ ΔΕΟ, τ. Α' σελ. 227

¹³¹ Θ. Ανθέμη, «το ιστορικό», περιοδ. Νουμάς, τ. Θ', σελ. 187.

Ο συντάκτης του άρθρου συμπεραίνει ότι «η παιδεία γίνεται με έξοδα του Κράτους που έχει και την ανώτατη εποπτεία της. Η πρώτη εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και γίνεται χάρισμα, με έξοδα του κράτους. Δηλαδή σ' αυτό επικράτησε η δημοκρατική σύγχρονη θεωρία που γυρεύει να γενικεύεται η παιδεία σε όσο γίνεται μεγαλύτερο κύκλο ανθρώπων. Η θεωρία που παραδέχεται το σύνταγμα για την υποχρέωση του κράτους να αναλάβει αυτό την ανώτατη και μέση εκπαίδευση είναι αντίθετη με την θεωρία των ατομικιστών Stuart Mill, Herbert Spencer και άλλων που υποστηρίζουν την ανεξαρτησία της παιδείας από το κράτος.»¹³²

Σχετικά με την πολιτική του Βενιζέλου στο γλωσσικό ο Στέφανος Γρανίτσας βεβαιώνει¹³³ ότι σε συγκέντρωση δημοτικιστών στον Εκπαιδευτικό Όμιλο επικράτησε η γνώμη του Μαβίλη να μην παρασυρθεί ο Βενιζέλος σε φανερό αγώνα για τη δημοτική, γιατί υπήρχε κίνδυνος να χαθεί ολοκληρωτικά εξαιτίας της συστηματικής συκοφαντίας ότι ο δημοτικισμός ταυτιζόταν με την αθεΐα, την προδοσία, το ρωσικό δάχτυλο κ.ά. Ο Βενιζέλος σε συνάντησή του με τον Γρανίτσα επέμενε να συζητηθεί το γλωσσικό, για να φωτιστεί ο λαός, αφού αλλιώς ήταν αδύνατο πέντε-έξι χιλιάδες δημοτικιστές να επιβάλουν τη θέλησή τους στα πέντε-έξι εκατομμύρια των Ελλήνων. Πάντως, συνεχίζει ο Γρανίτσας, ο Βενιζέλος τσάκισε τα είδωλα του αρχαϊσμού, τους Γαρδίκηδες και τους Μιστριώτηδες, και ωφέλησε τον αγώνα του δημοτικισμού. Παρόμοιες απόψεις μ' αυτές του Γρανίτσα υποστήριξε μερικούς μήνες νωρίτερα (Μάρτιος 1912) και κάποιος με το ψευδώνυμο «Επιθεωρητής»¹³⁴. Κρίνοντας τα αποτελέσματα των εκλογών της 11-3-1912 τα θεωρούσε αποφασιστικής σημασίας, γιατί ο λαός δεν παραπλανήθηκε από τις κραυγές της φαυλοκρατίας ότι ο Βενιζέλος είναι μαλλιαρός, άθεος και εχθρός του έθνους. Και οι δημοτικιστές στήριζαν την πολιτική του, αν και πικραμένοι από τη στάση του στο γλωσσικό, γιατί αναγνώρισαν το γεγονός ότι η πολιτική του βοήθησε ν' ανοίξει το πνεύμα του λαού σε ευρύτερους ορίζοντες που είναι η βάση κάθε αρχής πολιτισμού.

Στο 1^ο τεύχος του Δελτίου του έτους 1912 (Β' τόμος) δημοσιεύεται από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο χωρίς καμιά παρατήρηση η Έκθεση της Εξεταστικής Επιτροπής της Βουλής επί του γλωσσικού ζητήματος. Η Επιτροπή με προεδρεύοντα τον Ι. Καναβό, εισηγητή τον Π. Λαγοπάτη και μέλη τους Π. Γρυπάρη, Δ. Οικονόμου και Π.

¹³² 4. ΔΕΟ, τ. Α' σελ. 229

¹³³ Στ. Γρανίτσας, *Ο Βενιζέλος και ο ελληνικός υστερισμός*, περιόδ. Νουμάς, τ. Γ', σελ. 490.

¹³⁴ 2. Επιθεωρητής, *Αρχή πολιτισμού*, περιόδ. Νουμάς, τ. Γ', σελ. 172.

Ιατρόπουλο, εξετάζει αν υπάρχουν «οι επιβουλευόμενοι δια της γλώσσης τα εθνικά συμφέροντα»¹³⁵ και αρκείται στις καταθέσεις του καθηγητή Μιστριώτη. Από την αρχή τονίζεται στην έκθεση ότι δεν κατατέθηκε στοιχείο που να επιβεβαιώνει την από πρόθεση επιβουλή των εθνικών συμφερόντων ενώ η κατηγορία αποδίδεται σ' εκείνους που υποστηρίζουν διαφορετικά γλωσσικά συστήματα από την καθαρεύουσα χαλαρώνοντας τους δεσμούς της εθνικής ενότητας και βλάπτοντας τα εθνικά συμφέροντα. Η Επιτροπή δεν μπορεί να πάρει αποφάσεις για το γλωσσικό ζήτημα που είναι καθαρά γλωσσολογικό, ελλείψει ειδικότητας, και θεωρεί σκόπιμο, προκειμένου να επέλθει γαλήνη αλλά και να «αφαιρεθεί το μέσον από τους ολίγους προς εκμετάλλευσιν του γλωσσικού ζητήματος δια ποικίλους εκάστοτε σκοπούς», να εξετάσει για ποιους λόγους πιστεύεται ότι επιστρατεύονται οι εχθροί του έθνους κι εκμεταλλεύονται το γλωσσικό ζήτημα. Κάθε λαός, όπως ο ελληνικός, υποστηρίζει η Επιτροπή, συνδυάζει άρρηκτα τη Γλώσσα και τη Θρησκεία προς την Πατρίδα λόγω δε της γλωσσικής εξέλιξης ο ελληνικός λαός χρησιμοποιεί τη δημοτική γλώσσα στην καθημερινή συναναστροφή και την καθαρεύουσα στις υψηλότερες πνευματικές εκφάνσεις. Υπάρχει αντίδραση κατά της τεχνητής γλώσσας του μαλλιαρισμού και σύμφωνα με την Έκθεση η λαϊκή ψυχή υιοθετεί ως γλώσσα «παν ό,τι φέρουσιν η κοινωνική ζωή και οι μεγάλοι λογοτέχναι» και είναι αδύνατον μεμονωμένα άτομα να επιβάλουν μηχανικά μια γλώσσα σε μεγάλες λαϊκές ομάδες. Μεμονωμένοι λογοτέχνες, συνεχίζει η Επιτροπή, παρουσίασαν ένα ακαλαίσθητο δημιούργημα, το μαλλιαρό ιδίωμα. Ο λαός, γνωρίζοντας ότι μόνον αυτός μπορεί να ρυθμίζει τη γλώσσα του έθνους του, δεν προέβλεψε τον κίνδυνο της γλώσσας του και «ανεύρισκε θέματα δια κωμικάς παραστάσεις» ενώ μερικοί λόγιοι υπέρμαχοι της αυστηρότατης καθαρεύουσας διέδιδαν ότι η γλώσσα του έθνους κινδυνεύει από τη διάδοση του γλωσσικού κατασκευάσματος των μαλλιαρών προς το οποίον «συνέχεον την δημοτικήν γλώσσαν, ήτις γνησία και αύτη απότοκος της κλασσικής γλώσσης διεμορφώθη ούτω δια της εξέλιξεως και των ποικίλων και γνωστοτάτων άλλως κοινωνικών και εθνικών συνθηκών, υφ' ας δια μέσου των αιώνων διετέλεσεν ο Ελληνικός λαός και ήτις χρησιμεύει ως το επικρατούν όργανον του προφορικού λόγου, μόνη δε αύτη διερμηνεύει γνησίως το συναίσθημα».¹³⁶ Η ιδέα αυτή των υπέρμαχων της «υπερκαθαρεύουσας» υποστηρίχτηκε και από αυτούς που ποθούσαν

¹³⁵ 3.ΔΕΟ, τ. Β' σελ. 71

¹³⁶ ΔΕΟ, τ. Β' σελ. 74

πολιτική μεταβολή. Το λυπηρό είναι, κατά την κρίση της Επιτροπής, ότι ενώ οι υπέρμαχοι «της πατρίου γλώσσας» φαινομενικά καταφέρονταν κατά του μαλλιαρισμού, στην πραγματικότητα όμως διεξήγαγαν αγώνα κατά πάσης άλλης μορφής της καθαρεύουσας, πλην αυτής που οι ίδιοι χρησιμοποιούσαν και κυρίως κατά της δημοτικής γλώσσας.

Στη συνέχεια η Επιτροπή απαντώντας στο ερώτημα για το «πώς γεννώνται οι περί προδοτών θρύλοι» επισημαίνει τα ακόλουθα. Ο φόβος για τον κίνδυνο της ελληνικής γλώσσας προετοίμασε το έδαφος να «βλαστήσουν» υπόνοιες για ξενική επιβουλή και προδοσία Ελλήνων των οποίων οι συνειδήσεις εξαγοράστηκαν με νομίσματα και «ιδία ρουβλίων» για να διαδώσουν τη δημοτική και τη μαλλιάρη γλώσσα, προσδοκώντας «δια της καταστροφής της ελληνικής γλώσσας καταστροφήν του Ελληνισμού». Από την άλλη μεριά, το μαλλιάρό ιδίωμα προσβάλλει τόσο πολύ το κοινό γλωσσικό αίσθημα ώστε και οι πιο απαίδευτοι να πιστεύουν ότι πρόκειται περί καταστροφής της ελληνικής γλώσσας. Οι λεγόμενοι μαλλιάροι επειδή έχουν ιδίαν αντίληψη σε θέματα γλωσσολογικά, λογοτεχνικά αλλά και θέματα αισθητικής, στοχεύουν στη δημιουργία «ιδίου τυπικού προορισμένου να επικρατήσει». Αγνοώντας όμως, συνεχίζει η Επιτροπή, οι πολλοί «τα τοιούτου είδους ελατήρια, δεν δύνανται να ανεύρωσιν αποχρώντα λόγον της επιμονής των και δεν εδέχθησαν άλλον ή την προδοσίαν». Το μαλλιάρό ιδίωμα όταν εφαρμόζεται στα ιερά κείμενα, παρουσιάζεται τόσο ξένο προς την ελληνική γλώσσα προσβάλλοντας την κοινή γλωσσική αισθητική, ώστε και οι πιο απαίδευτοι «να διαβλέπωσιν εν αυτώ παν άλλο ή ελληνικήν γλώσσαν », γι' αυτό πιστεύουν ότι πρόκειται για την καταστροφή της ελληνικής γλώσσας, που δεν μπορεί να είναι έργο άλλων παρά ξένων και ντόπιων προδοτών. Το ότι μερικοί από τους οπαδούς του ιδιώματος του μαλλιαρισμού και μάλιστα οι πρωτεργάτες ζουν στο εξωτερικό, όπου πιο εύκολα θα έρχονταν σε διαπραγματεύσεις με τους εχθρούς του έθνους, αποτέλεσε, κατά την Επιτροπή, αποδεικτικό στοιχείο για την προδοσία του Ελληνισμού, μέσω της καταστροφής της ελληνικής γλώσσας. Εξάλλου ο λαός έβλεπε ότι διέδιδαν τα περί προδοσίας άνθρωποι ανώτερης μόρφωσης και τάξης που η γνώμη τους έχει μεγάλη επίδραση στην κοινή συνείδηση. Έτσι, υποστηρίζει η Επιτροπή, εξηγείται εύκολα η εξέγερση μεγάλου μέρους του ελληνικού λαού και η απαίτηση αυτού να στιγματιστούν οι προδότες. Η διπλή Βουλή αποκήρυξε κάθε γλωσσικό ιδίωμα που δεν είναι σε χρήση, παραδεχόμενη ως επίσημη γλώσσα του κράτους αυτήν που επικράτησε στα κείμενα των νόμων συγχρόνως δε κατήρτισε Εξεταστική Επιτροπή για το γλωσσικό ζήτημα,

για να βεβαιωθεί αν υπάρχουν Έλληνες προδότες. Ο μαλλιαρισμός επηρεάζει τη φυσική εξέλιξη της γλώσσας αλλά δεν μπορεί να δεχθεί κανείς, κατά την κρίση της Επιτροπής, ότι οι εχθροί του Ελληνισμού στρέφονται εναντίον κάποιου γλωσσικού ιδιώματος. Αν ξένος εχθρός θελήσει να καταστρέψει την υπόσταση του Ελληνισμού δια της γλώσσας, θα στραφεί κυρίως εναντίον της δημοτικής γλώσσας, «της φυσικώς ομιλουμένης, ήτις είναι αρκούτως εκκαθαρισμένη ξενισμών και χυδαιοτήτων δια της επιδράσεως του συγχρόνου ελληνικού πολιτισμού, τοσούτον συνδέεται προς την κλασσικήν γλώσσαν, ώστε και δι' αυτής τηρείται άμεσος ο δεσμός προς την ελληνικήν παράδοσιν». Η Επιτροπή, στο σημείο αυτό υπογραμμίζει ότι το γλωσσικό ζήτημα έχει ξεκινήσει από τον Κοραή, όταν η αρχαίζουσα, η «άκρως δημώδης» και η «κεκαθαυμένη δημώδης» διεκδικούσαν η καθεμία το έπαθλο της επικράτησης. Η εξέλιξη της γλώσσας τείνει σε συνάντηση και μείωση της διαφοράς μεταξύ γραπτού και προφορικού λόγου. Η δημοτική καθαρίστηκε από την επίδραση της καθαρεύουσας, ενώ παράλληλα η καθαρεύουσα απέβαλε αρχαιοπρεπείς τύπους. Η γενίκευση του μαλλιαρισμού οφείλεται και στην αντίδραση λόγω της υπερκαθαρεύουσας αλλά και στην κακή μέθοδο της διδασκαλίας των Ελληνικών στα σχολεία, που περιορίζεται στη Γραμματική και στο Συντακτικό, δηλαδή στον τύπο και τη μορφή της γλώσσας, όπως παρατηρεί ένας από τους εξετασθέντες μάρτυρες ο κ. Γαρδίκας.

Η Επιτροπή διαπιστώνει ότι τα παραπάνω πορίσματα είναι από στοιχειώδη και πρόχειρη έρευνα των γλωσσικών θεμάτων αλλά επιβεβαιώνονται και από την εξέταση των μαρτύρων, όπως του Μιστριώτη. Ο Μιστριώτης καταθέτει για τον αγώνα του κατά του χυδαϊσμού της γλώσσας υποστηρίζοντας ότι ο αγώνας του αυτός άρχισε από τότε που ο βασιλιάς επρόκειτο να προσλάβει δάσκαλο για το διάδοχο και «θαρραλέως παρέστησε προς την Α.Μ. τον κίνδυνον, εις ον περιέπεσεν ο ανήρ εκείνος, όστις έμελλε να βασιλεύσει των Ελλήνων, αλλά δεν εισηκούσθη και προσελήφθη ο μακαρίτης Πανταζίδης»¹³⁷ συνδεόμενος μετ' ανθρώπων ομογενών του»¹³⁸. Υπόνοιες υπάρχουν, κατά την κατάθεση πάντα του Μιστριώτη, κατά του

¹³⁷.Ο Πανταζίδης Ιωάννης, φιλόλογος και παιδαγωγός (1827-1900), το 1875 έγινε καθηγητής της ελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στο οποίο δίδαξε μέχρι το θάνατό του. Είχε προωθημένες για την εποχή του απόψεις, στο βιβλίο του *Γυμνασιακή Παιδαγωγική* κατέκρινε τη σχολαστική Γραμματική διδασκαλία και επέμενε ότι η αγωγή πρέπει να αποβλέπει στη σύμμετρη ψυχική και πνευματική ανάπτυξη.

¹³⁸.ΔΕΟ, τ. Β'σελ. 79

τρίτου αρχηγού των χυδαϊστών, του κ.Κρουμβάχερ - οι άλλοι δυο αρχηγοί είναι ο Ψυχάρης και ο Πάλλης- που θαυμαζόταν για την Ελληνική Γραμματολογία του, ενώ τώρα έγινε όργανο των Πανσλαβιστών. Στη συνέχεια αποκαλύπτει τους Σακελλαρόπουλο, Σωτηριάδη, Πολίτη, Λάμπρο καθώς και τους υπουργούς Παιδείας Στάη, Παναγιωτόπουλο και Αλεξανδρή ως χυδαϊζοντες. Καταγγέλλει για χυδαϊσμό το Εποπτικό Συμβούλιο της Μέσης Εκπαίδευσης, τον Μπουντώνα, τον Ι. Δραγούμη, τους Δροσίνη και Γεωργαντά. Η Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής υποστηρίζει ότι ο Μιστριώτης απλά απαριθμεί τους διαφωνούντας προς την περί τα γλωσσικά γνώμη του.

Και οι μάρτυρες Βάσης και Γαρδίκας καταθέτουν τα ίδια με τον Μιστριώτη. Η βάση, κατά την Επιτροπή, «πασών των υπονοιών των μαρτύρων τούτων...εισίν αι δαπάναι προς εκδόσεις». Σύμφωνα με την κατάθεση του Σεβασμιωτάτου Επισκόπου Μαντινείας και Κυνουρίας, που σπούδασε στο Κίεβο, η ελληνική γλώσσα εξευτελίζεται από τους καθηγητές και φοιτητές της Ακαδημίας στο Κίεβο επιμένοντας ότι η γλώσσα μας η σημερινή δεν είναι η εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής αλλά μίγμα λέξεων διαφόρων εθνικοτήτων.

Η Επιτροπή καταλήγει ότι οι παραπάνω καταθέσεις περί προδοτών της ελληνικής γλώσσας και του ελληνισμού οφείλονται σε φαντασία και φανατισμό. Άρα, συμπεραίνει ότι δεν υπάρχουν στο γλωσσικό ζήτημα άτομα που είναι όργανα επιβουλής των εθνικών συμφερόντων, ενώ «λεπτομερέστερη ανάλυση των καταθέσεων θα εδείκνυε πλείστας προς αλλήλας αντιφάσεις και σαφέστερον θ'α απεδείκνυε το ανυπόστατον των περί ρουβλίων διαδόσεων.».¹³⁹

Την ίδια περίοδο, δημοσίευμα στο περιοδικό Νουμάς¹⁴⁰ με τίτλο «Η βουβαμάρα της κοινοβουλευτικής επιτροπής», απευθύνεται στην κοινοβουλευτική επιτροπή και απαιτεί να δοθεί στη δημοσιότητα το πόρισμα της επιτροπής για να πάψει η δημαγωγική καπηλεία και ο στιγματισμός των δήθεν προδοτών. Ο Νουμάς θα επανέλθει αρκετές φορές στο θέμα απευθυνόμενος στον εισηγητή της επιτροπής Λαγοπάτη με τους εξής χαρακτηριστικούς τίτλους των σημειωμάτων: «Κύριε Λαγοπάτη, περιμένουμε το συμπέρασμά σου», «Κύριε Λαγοπάτη είναι χρέος σου να βγάλεις μιαν απόφαση», «Κύριε Λαγοπάτη, είναι αναξιόπρεπο να σκεπάζεις τα πράγματα», «Κύριε Λαγοπάτη, γίνεσαι συνένοχος του συκοφάντη Μιστριώτη».

¹³⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Β' σελ. 83

¹⁴⁰ Γ.Χ.Καλογιάννης, *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931) Γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες*, σ.196

Τελικά η επιτροπή με την έκθεσή της (17.12.1911) απέρριψε τις καταγγελίες του Μιστριώτη.

Το Νοέμβριο του 1913 ο υπουργός Παιδείας Ιωάννης Δ. Τσιριμώκος υποβάλλει στη Βουλή μια σειρά από μεταρρυθμιστικά νομοσχέδια για το εκπαιδευτικό σύστημα. Τα νομοσχέδια αυτά συνοδεύονται από αναλυτική εισηγητική έκθεση. Εκεί αναπτύσσονται οι βασικές αρχές που κατευθύνουν την εκπαιδευτική πολιτική. Τα νομοσχέδια εκφράζουν αστικές θέσεις, «πρέπει να παράσχωμεν εις εκάστην κοινωνικήν τάξιν όσο το δυνατόν αρτιωτέραν την εις αυτήν αναγκαιούσαν γενικήν μόρφωσιν»¹⁴¹. Είναι χαρακτηριστικό, όπως αναφέρει ο Α. Δημαράς¹⁴², πως ο Γεώργιος Παπασωτηρίου, ως Πρόεδρος του Κεντρικού Εποπτικού Συμβουλίου της Δημοτικής Εκπαίδευσης, είχε ζητήσει τον Ιανουάριο του 1912 τη γνώμη του Εκπαιδευτικού Ομίλου «περί των επιβαλλομένων τροποποιήσεων» στο πρόγραμμα «των εν τω Δημοτικώ Σχολείω [...] διδασκομένων μαθημάτων». Στο Υπόμνημα που υπέβαλε ο Όμιλος¹⁴³ τα σχετικά κεφάλαια συνέταξε ο Δημήτρης Γληνός. Στην Επιθεώρηση των εκπαιδευτικών θεμάτων του Γ' τόμου (1913) του ΔΕΟ, γίνεται εκτενής αναφορά στα εκπαιδευτικά αυτά νομοσχέδια που καταρτίστηκαν επί υπουργίας Ι. Τσιριμώκου και το σχετικό άρθρο υπογράφεται από τον Δ. Γληνό με τα αρχικά Δ. Φ. Στην αρχή του άρθρου¹⁴⁴ επισημαίνεται πολύ εύστοχα-και πολύ επίκαιρα- ότι κάθε υπουργός Παιδείας τα τελευταία δέκα χρόνια φιλοδοξεί να μεταρρυθμίσει την εκπαίδευση, «το πράγμα κατάντησε σχεδόν μόδα», συμπληρώνει όμως αμέσως μετά ο αρθρογράφος, ότι αυτή τη φορά, λόγω των εξωτερικών περιστάσεων, των Βαλκανικών πολέμων που έφεραν το διπλασιασμό των ελληνικών εδαφών αλλά και λόγω της γενικής τάσης για βελτίωση των όρων της κοινωνικής ζωής, τα νομοσχέδια του Τσιριμώκου κρίνονται κατεξοχήν αναγκαία. Τα νομοσχέδια αυτά, επτά στον αριθμό, προνοούν για την οργάνωση της Δημοτικής και της Μέσης εκπαίδευσης, για τα διδασκαλεία της Δημοτικής εκπαίδευσης και το διδασκαλείο της Μέσης, για την ίδρυση διδασκαλείου τεχνικών μαθημάτων, για τη διοίκηση της εκπαίδευσης και για τη μίσθωση των σχολικών κτιρίων. Ο Δ. Γληνός υπογραμμίζει ιδιαίτερα την ουσία και τους σκοπούς της ψυχικής και πνευματικής αναγέννησης, σύμφωνα με τις ιδέες του Εκπαιδευτικού Ομίλου και υποστηρίζει ότι σημαντικός

¹⁴¹.Α. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε τ. Β΄*, σελ. 93

¹⁴². Α. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε τ. Β΄*, σελ. λη΄

¹⁴³.Δ.Ε.Ο. τ. Β΄ σελ. 202 κ.ε.

¹⁴⁴.Δ.Ε.Ο. τ. Γ΄ σελ. 276κ.ε.

σταθμός για την αναγέννηση αυτή θα είναι η απαλλαγή του σχολείου από το σχολαστικισμό, τον τυφλό εμπειρισμό, την προγονοπληξία, «την αεροβασία, το λογοκοπάνισμα, την ασυνειδησία, την οχυρωμένη πίσω από την πρόληψη κάθε λογής». Επισημαίνεται η ανάγκη όχι μόνο αλλαγής του εξωτερικού οργανισμού και της διοίκησης των σχολείων αλλά κυρίως επιστημονικής και αληθινής μόρφωσης των δασκάλων και αλλαγής των κοινωνικών ιδεών και «αυτοαναγνωρίσεως της σημερινής ελληνικής κοινωνίας». Οι ιδέες μας, τονίζει ο Δ. Γληνός, πρέπει να συμφωνήσουν με την αληθινή υπόστασή μας, ενώ τα ιδανικά μας, που όργανό τους θα γίνει ο δάσκαλος και το σχολείο πρέπει να βγουν από το αληθινό «είναι» του ελληνικού λαού με τη μεγάλη παράδοση, τις μεγάλες έμφυτες αρετές, τη ζωτικότητα, την αντοχή, την ικανότητα προσαρμογής, τη θέληση ζωής. Στο σημείο αυτό εκδηλώνεται από τον αρθρογράφο ένας έντονος ενθουσιασμός για τη νίκη στο μέτωπο του πολέμου, που συνδέεται με τα ιδανικά της ελληνικής ψυχής.

Οι αλλαγές που φέρνουν τα νέα νομοσχέδια σχολιάζονται θετικά και καταγράφονται αναλυτικότερα οι επί μέρους τομείς όπου σημειώθηκαν οι αλλαγές. Αναφέρεται πρώτα το εξατάξιο κοινό και υποχρεωτικό Δημοτικό Σχολείο που χαρακτηρίζεται ως το πρώτο διαμάντι στα νέα νομοσχέδια. Είναι απαίτηση της επιστήμης, απαίτηση της κοινωνικής εξέλιξης, είναι απαίτηση των όρων της ελληνικής ζωής, «φως στο λαό, γλώσσα στο λαό, μάτι στο λαό, συνείδηση στο λαό, στο σκαφτιά, και στον τσοπάνο, στον εργάτη και στο μεροδουλετή, στον τεχνίτη, στον ελληνικό άνθρωπο το θαυμάσιο, που και χωρίς αυτά, με τα ορμέφυτά του μόνο θαυματουργήσε στον πόλεμο, μα που χρειάζεται τα όπλα αυτά για να θαυματοουργήσει και στην ειρήνη»¹⁴⁵. Ως δεύτερο διαμάντι στα νομοσχέδια χαρακτηρίζεται η μέριμνα για την πνευματική απολύτρωση της γυναίκας, αφού η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση «έρχεται να δώσει παιδεία στη γυναίκα». Το χτύπημα του επιστημονικού μονοπάλιου είναι, κατά τον Γληνό, το τρίτο διαμάντι των νομοσχεδίων. Είναι γεγονός ότι ένας πολύ μικρός αριθμός επιστημόνων –τρεις έως πέντε κάθε δέκα ή δεκαπέντε χρόνια- σπούδαζαν στην Ευρώπη μέχρι τη χρονιά εκείνη που καταρτίζονται τα νέα αυτά νομοσχέδια, ενώ με τα νέα νομοσχέδια καθιερώνεται να πηγαίνουν για σπουδές στην Ευρώπη κάθε χρόνο εκατό και πλέον επιστήμονες, μεταξύ αυτών εξήντα δημοδιδάσκαλοι. Με τα νομοσχέδια οργανώνεται σε νέα βάση η εκπαίδευση της μέσης αστικής τάξης, οργανώνεται επίσης σε νέα βάση

¹⁴⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Γ'σελ. 277

η κλασική παιδεία, μεγαλώνουν οι μισθοί των δασκάλων, ιδρύονται κοινοτικές επιτροπείες για τα Δημοτικά Σχολεία, αυξάνουν οι επιθεωρητές, κωδικοποιείται η νομοθεσία και προβλέπονται πολλά ζητήματα που έδειξε η πείρα πως πρέπει να λύνονται με νόμους και όχι με διατάγματα.

Αν και γίνονται σημαντικές μεταρρυθμίσεις σ' αυτά τα νομοσχέδια, δεν εφαρμόζεται όμως το πρόγραμμα των δημοτικιστών, γιατί όταν τα νομοσχέδια μιλούν για νεοελληνική γλώσσα «δεν εννοούν βέβαια τη δημοτική που θέλομε εμείς», παρατηρεί ο Γληνός και συνεχίζει προσθέτοντας ότι δεν υπάρχει ανησυχία στους δημοτικιστές για την έκταση που δίνεται στη διδασκαλία της «νέας ελληνικής», υπονοώντας την καθαρεύουσα, αφού η καθαρεύουσα δε διδάσκεται γιατί δεν είναι γλώσσα αλλά τάση. Οι υποστηρικτές δε της καθαρεύουσας κρίνοντας τα νομοσχέδια τα χαρακτηρίζουν ως μέτρα ενάντια στον κλασικισμό. Στο υπόμνημα¹⁴⁶ που υπέβαλε στην Κυβέρνηση η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, στις 14 Μαρτίου 1914, υπογραμμίζεται ότι τα νομοσχέδια θα επιδεινώσουν την κατάσταση στην παιδεία, τονίζεται δε ιδιαίτερα ότι «δια των νομοσχεδίων καταφέρεται πλήγμα δεινόν κατά της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσης και της ανθρωπιστικής καθόλου εκπαιδεύσεως». Η πλάνη τους, κατά τον Γληνό, είναι μοναδική, ίση με την αμάθειά τους γιατί νομίζουν ότι δημοτικισμός θα πει πόλεμος ενάντια στον κλασικισμό. Αντίθετα, τα πιο καθαρά φανερώματα του κλασικισμού στην Ελλάδα και η βαθύτερη αντίληψη του αρχαίου κόσμου ανευρίσκονται στη δημοτική φιλολογία, «ας διαβάσουν το *Ταξίδι* του Ψυχάρη, την ανάλυση του Φιλοκτήτη στην *Άρρωστη δούλα* του ίδιου, ας διαβάσουν τον *Ύμνο στην Αθηνά* του Παλαμά, τους *Αρχαίους Θεούς* ή τον *Κεραμεικό* από *Τα μάτια της ψυχής μου* του ίδιου, για να δουν ποιοι αισθάνονται, ποιοι αγαπούν, ποιοι λατρεύουν ποιοι εννοούν τον αρχαίο κόσμο, την ουσία και όχι τον τύπο, τη ζωή και όχι το γράμμα το ναρκωτικό, ας εξετάσουν να μάθουν, όσοι μάλιστα θέλουν να λέγονται και παιδαγωγοί, σε ποιο σχολειό ζωντανεύτηκε ποτέ ο αρχαίος κόσμος στην Ελλάδα, στα σχολαρχεία με την αττική γραμματική τους στα γυμνάσια με την αττική τους σύνταξη ή στο *Παρθεναγωγείο του Βόλου*, όπου κορίτσια 14 χρόνων ήξεραν όλη την Οδύσσεια και είχαν αισθανθεί ζωντανά τον ομηρικό κόσμο, όσο δεν αισθάνθηκαν όλοι οι Γαρδίκηδες των γυμνασίων»¹⁴⁷.

¹⁴⁶ Α. Δημαρά *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* τ. Β' σελ. 98-100

¹⁴⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Γ' (1913), σ. 278

Ολοκληρώνοντας το σχολιασμό των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων του Τσιριμώκου, ο Δ. Γληνός υπογραμμίζει ότι, αν και έχουν ανάγκη από πολλές διορθώσεις και συμπληρώσεις και στην εφαρμογή τους θα χρειαστεί να διαφωτιστούν πολλά ζητήματα, ανοίγουν όμως το δρόμο για την αναγέννηση της ελληνικής παιδείας.

1. 6 Προσπάθεια αναμόρφωσης της δημοτικής ελληνικής εκπαίδευσης

Το Μάρτιο του 1910, πριν ακόμα ιδρυθεί ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, οι δημοτικιστές Α. Δελμούζος, Κ. Δεμερτζής, Α. Διομήδης, Ι. Δραγούμης, Κ. Μελάς, Ν. Πάππος, Δ.Π.Πετροκκόκινος, Γ. Σωτηριάδης, Κ.Δ.Τοπάλης, Μ.Τσιριμώκος, Φ. Φωτιάδης¹⁴⁸ υπογράφουν ως Εφορία του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου μια εγκύκλιο στην οποία ασκούν αυστηρή κριτική στο ισχύον εκπαιδευτικό σύστημα και προσδιορίζουν το σκοπό της δημοτικής παιδείας : «να ετοιμάσει τον άνθρωπο ώστε να μπορεί να ζήσει τη σημερινή ζωή, παρέχοντας χρήσιμες για τη ζωή γνώσεις, γυμνάζοντας το σώμα του, μορφώνοντας το χαρακτήρα του και καθιστώντας το μυαλό του ικανό να σκέπτεται.»¹⁴⁹. Το κείμενο αυτό δημοσιεύεται στο Νουμά στις 2 Μαΐου του ίδιου χρόνου, ενώ καταλαμβάνει τη θέση του πρώτου άρθρου του πρώτου αριθμού του Δελτίου που κυκλοφορεί τον επόμενο χρόνο. Σ' αυτήν την εγκύκλιο αναγγέλλουν ακόμη τη δημιουργία του Εκπαιδευτικού Ομίλου, στο καταστατικό του οποίου, με χρονολογία Μάης 1910, δημοσιευμένο στο Νουμά το Σεπτέμβριο του 1910¹⁵⁰ καθώς και στο Δελτίο¹⁵¹ υπογραμμένο από τους Εφόρους και άλλα μέλη, διακηρύσσεται ως σκοπός του Ομίλου η ίδρυση ενός Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου στην Αθήνα για την αναμόρφωση των σχολείων, υπόσχεση του Ομίλου που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε. Τα μέλη της Εφορίας εκφράζουν την πίστη τους στο

¹⁴⁸ στη δημοσίευση του *Νουμά* φέρεται ως υπογράφων και ο Α. Μπενάκης

¹⁴⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ.3

¹⁵⁰ Νουμάς, τ. Η'(1910), σ.103

¹⁵¹ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 5-6

αναπόσπαστο της λαϊκής παιδείας και της δημοτικής γλώσσας και επισημαίνουν την ανάγκη να αποδειχθεί πειραματικά το κατάλληλο πρόγραμμα, η μέθοδος και τα βιβλία για να εκπληρώσει το δημοτικό νεοελληνικό σχολείο το σκοπό του. Τονίζεται ιδιαίτερα η σημασία και ο ρόλος της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στην πειραματική αυτή προσπάθεια. Τη θετική συμβολή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στον τομέα της εκπαίδευσης είχε τονίσει σε διάλεξή του και ο Μ. Τσιριμώκος, στις 24-12-1910¹⁵², όπου ανέφερε ότι για την ανατροφή του λαού η ιδιωτική πρωτοβουλία παντού και σε όλες τις εποχές πρωτοστάτησε κι επέτυχε τις μεγάλες μεταρρυθμίσεις, ενώ την ίδια επισήμανση είχε κάνει και η Π. Χριστάκου σε άρθρο της στο Δελτίο¹⁵³. Παράλληλα στην εγύκλιο υπογραμμίζεται η απόφαση των μελών της Εφορίας να επιμεληθούν, εκτός από τα πρότυπα διδακτικά βιβλία, κυρίως τα «μορφωτικά και βοηθητικά βιβλία του δασκάλου», μέτρο που τέθηκε σε εφαρμογή στην ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση μετά από 70 χρόνια, στη δεκαετία του 1980. Λαϊκή παιδεία και Δημοτικό Σχολείο, καταλήγουν τα μέλη της Εφορίας, θα υπάρξει μόνο από τη στιγμή που τα παιδιά θα ανατρέφονται με τη μητρική τους γλώσσα, το όργανο κάθε προόδου, ενώ ο απόφοιτος του Δημοτικού θα αισθανθεί πραγματική όρεξη «να συμπληρώσει τις γνώσεις του ή μόνος του ως πελάτης της Λαϊκής Βιβλιοθήκης, ή και ακολουθώντας την ειδική μόρφωση για το επάγγελμα που η φυσική του προδιάθεση και η κοινωνική του θέση τον προόρισε.».

Η Σύνταξη από τις πρώτες σελίδες του πρώτου αριθμού του Δελτίου απευθύνει κάλεσμα συνεργασίας προς όλους τους παιδαγωγούς υποστηρίζοντας ταυτόχρονα ότι η αποτυχία της γεφύρωσης του χάσματος μεταξύ υπάρχουσας παιδείας και των αναγκών και ιδανικών της γενιάς της εποχής τους, οφείλεται στη γλωσσική πρόληψη και στην αδυναμία απελευθέρωσης από τον κλασικισμό. Η ολοκληρωτική αναγέννηση της εκπαίδευσης, επισημαίνει η Σύνταξη, δεν είναι δυνατό να γίνει μονομιάς και σε όλους τους κλάδους της αμέσως, αλλά από τη βάση του συστήματος, το Δημοτικό Σχολείο, που αφορά όλες τις κοινωνικές τάξεις, πρέπει να γίνει η αρχή για μια συνειδητή αναμόρφωση. Η Πολιτεία και οι επίσημοι παιδαγωγοί παραδέχονται ότι όργανο διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο είναι ο ανεπιτήδευτος προφορικός λόγος των ανεπτυγμένων τάξεων. Η εργασία του Εκπαιδευτικού Ομίλου περιορίζεται στο τετρατάξιο Δημοτικό Σχολείο με προοπτική την προσθήκη δυο ακόμα τάξεων – όχι προπαρασκευαστικές για το σχολείο της

¹⁵² ό.π. σ. 67

¹⁵³ ό.π. σ. 174

Μέσης, αλλά συμπληρωματικές για πρακτική μόρφωση για εκείνους που δε θα κάνουν ανώτερες σπουδές. Τα ερωτήματα που θα τεθούν στο Δελτίο και δέχονται συζήτηση είναι: 1. σκοπός του Δημοτικού Σχολείου, 2. ύλη στα Αναγνωστικά, 3. διδασκαλία της ελληνικής Ιστορίας και της Ιστορίας των γειτονικών εθνών, 4. διδασκαλία της Γεωγραφίας, Πολιτικής, Φυσικής, Ιεράς Ιστορίας, Ευαγγελικής ηθικής και Γυμναστικής. Η Σύνταξη καταλήγει με δύο επισημάνσεις που αφορούν στη γλωσσική διδασκαλία και στο διδακτικό βιβλίο. Ο Όμιλος έχει σκοπό να κάνει στα παιδιά συνειδητούς τους γραμματικούς και συντακτικούς κανόνες που ασυνείδητα έχουν στα χείλη τους. Η γλωσσική διδασκαλία θα αποφύγει κάθε τάση μεταβολής του λεκτικού και τυπικού του παιδιού, εφόσον αυτό δεν απομακρύνεται για διαλεκτικούς λόγους, από την Πανελλήνια Κοινή Προφορική Γλώσσα. Το διδακτικό βιβλίο για να είναι άξιο της αποστολής του και να έχει «τελειωτικό τον σύγχρονο τύπο της γλώσσας πρέπει να γραφεί, αφού το υλικό του διδαχθεί πρώτα στο Σχολείο». Η τελευταία αυτή επισημάνση της Σύνταξης του Δελτίου αποδεικνύεται σήμερα ιδιαίτερα σημαντική δεδομένου ότι πολλά διδακτικά εγχειρίδια που δεν έχουν θεθεί από πριν σε δοκιμαστική εφαρμογή, κρίνονται εντελώς ακατάλληλα στην τάξη.

Το δεύτερο άρθρο του πρώτου αριθμού του Δελτίου, μετά την αναλυτική παρουσίαση του σκοπού του Ομίλου και την πρόσκληση για συνεργασία των ειδικών στα παιδαγωγικά, είναι η απάντηση ενός από τα μέλη της Εφορίας του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, του Α. Δελμούζου, στις κριτικές ειδικών που γράφτηκαν στον ημερήσιο τύπο, εφημερίδες «Αθήναι», «Ακρόπολις» και «Εστία», αμέσως μόλις βγήκε η εγκύκλιος του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου. Στις κριτικές αυτές απάντησαν και οι Ι. Δραγούμης, Δ.Π.Πετροκόκκινος, Κ.Δ.Τοπάλης, μέλη της Εφορίας αλλά και μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, όπως ο Ν. Καζαντζάκης. Ο Δελμούζος ανασκεύασε συστηματικότερα τις κυριότερες επιφυλάξεις και τα επιχειρήματα των επικριτών του Προτύπου Σχολείου. Οι επικριτές ήσαν πολλοί αλλά και οι αντιδράσεις φίλων υπήρξαν πολλές και ποικίλες. Ο Νουμάς¹⁵⁴ χαιρέτισε αυθόρμητα την απόφαση ως σημαντικό σταθμό στο γλωσσικό αγώνα, ενώ έκανε αρνητική κριτική στον Χατζιδάκι, την αντίδραση του οποίου προφανώς υπολόγιζε περισσότερο από εκείνη του Ξενόπουλου και του Μιστριώτη. Η Φοιτητική Συντροφιά¹⁵⁵ δημοσίευσε θετική κριτική για τις αντιλήψεις της Εφορίας στα γλωσσοεκπαιδευτικά θέματα επαναλαμβάνοντας τις ιδέες του Φωτιάδη,

¹⁵⁴ Νουμάς, φ. 390 της 2.5.1910, σ. 6 και 391 της 9.5.1910, σ. 5-6

¹⁵⁵ Νουμάς, φ. 392 της 16.5.1910, σ. 2-6 και 393 της 23.5.1910, σ. 2-5

υποστηρίζοντας την εξελικτική πορεία της γλώσσας που θα κυριαρχήσει ως δημοτική με ορισμένα δάνεια και ασήμαντες επιδράσεις της καθαρεύουσας. Με περισσότερο σκεπτικισμό, έντονο ιδεαλισμό και κάποια πικρή απογοήτευση για την εξέλιξη του δημοτικισμού, που φαίνεται να απομακρύνεται από τους αρχικούς φιλόδοξους στόχους του, είναι γραμμένο ένα άρθρο του Χρ. Χρηστουλάκη¹⁵⁶, «αφιερωμένο στο σοβαρό εργάτη της Ιδέας Ι. Δραγούμη». Ο αρθρογράφος χωρίζει τους Έλληνες σε προγονόπληκτους και γελοίους Νεοέλληνες, και σε «Δημοτικιστές» που αντιπροσωπεύουν το νέο πνεύμα. Κι από αυτούς όμως, συνεχίζει, λίγοι είναι οι έντιμοι και πολλοί οι έμποροι των νέων ιδεών που εξωτερικά μόνο δημοτικίζουν γι' αυτό χρειάζεται οι σεμνοί άνθρωποι, τα αληθινά πρότυπα, να ενωθούν για την αναγέννηση της ελληνικής κοινωνίας.

Δάσκαλοι από μακρινές περιοχές του εσωτερικού της Μ. Ασίας, της Μακεδονίας και των νησιών του Αιγαίου χαιρετίζουν την προκήρυξη για το Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο. Χαρακτηριστικό είναι το γράμμα του Γ. Ψαράφη από τη Σύλλη του Ικονίου, που εκφράζει τον ενθουσιασμό των δημοτικιστών του «Αδελφάτου» της Σύλλης «Γλώσσα και Ζωή», για την προοπτική που ανοίγει η ίδρυση του Πρότυπου Σχολείου¹⁵⁷. Δάσκαλος επίσης, διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου στο Νιχώρι της Προύσας ο Τοπάρης¹⁵⁸ βρίσκει αδικαιολόγητους τους φόβους ότι το Πρότυπο είναι πρόωρο ή ότι δεν υπάρχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη λειτουργία του.

Επικριτές της ιδέας του Πρότυπου Σχολείου είναι ο Α. Σκιας στην εφημερίδα «Αθήναι» της 26 και 27.6.1910, ο Γ. Χατζιδάκις στα φύλλα της 4 Μαΐου και 20 Ιουνίου 1910 της ίδιας εφημερίδας, και ο Γρ. Ξενόπουλος στους «Καιρούς» της 3.5.1910. Τις αντιρρήσεις του Χατζιδάκι και του Ξενόπουλου αλλά και τις παρατηρήσεις του τύπου γενικά, αντέκρουσε ο Δ. Πετροκόκκινος από τις στήλες του Νουμά¹⁵⁹. Ο Πετροκόκκινος δικαιολογώντας στην αρχή τη συντηρητική δημοτική της εγκυκλίου, αναφέρει ότι όσοι την υπογράφουν έχουν διαφορετικές απόψεις για τη μορφή της δημοτικής, αλλά συμφωνούν ότι η ζωντανή γλώσσα πρέπει να είναι το όργανο του Δημοτικού Σχολείου. Απαντώντας στην άποψη του Χατζιδάκι ότι δεν πρέπει να γίνονται πειράματα στην εκπαίδευση, διερωτάται τι άλλο συνιστούν τα εκπαιδευτικά συνέδρια εκτός από πειράματα και πώς σημειώθηκε τόση πρόοδος αν όχι με τους πειραματισμούς. Όσο για την απορία του Ξενόπουλου σχετικά με τη

¹⁵⁶Γ.Χ.Καλογιάννης, Ο Νουμάς και η εποχή του, σ.165-166

¹⁵⁷Νουμάς, φ. 396 σ. 7-8

¹⁵⁸ό.π. τ. Η' σ. 61-62

¹⁵⁹Νουμάς, φ. 396 της 13.6.1910, σ. 13

νομική δυνατότητα λειτουργίας του σχολείου, ο Πετροκόκκινος ομολογεί ότι υπάρχει αυτό το πρόβλημα, αφού μόνον οι ξένοι φαίνεται πως έχουν το προνόμιο να ιδρύουν σχολεία, προφανής η αιχμή για το διακριτικό δικαίωμα των ξένων σχετικά με τη δημιουργία εκπαιδευτικών μονάδων.

Ο Παλαμάς από τη πλευρά του δημοσιεύει στο Νουμά¹⁶⁰ ένα ανεπίδοτο γράμμα του στον Πετροκόκκينو στο οποίο διαπιστώνει ότι η γλώσσα της εγκυκλίου, αν και κάπως συντηρητική δημοτική ενόχλησε ωστόσο τον Μιστριώτη και όσους σχολαστικούς ή οπαδούς της μέσης οδού «μιστριωτίζουν». Γι' αυτό και προειδοποιεί την Εφορία του Σχολείου ότι χρειάζεται πόλεμος για να προοδεύσει η κίνηση για το Πρότυπο και για να μην εκφυλιστεί όπως η «Γλωσσική εταιρεία» που δεν τόλμησε να διαμαρτυρηθεί για τις βρισιές και τις συκοφαντίες από το φόβο της μομφής του μαλλιαρού ή του ψυχαριστή.

Η αρθρογραφία του Πετροκόκκινου καθώς και τα κείμενα του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου και του Εκπαιδευτικού Ομίλου, έδωσαν την ευκαιρία στον Ψυχάρη να πάρει θέση απέναντι στη μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Με τίτλο «Πάμε σχολειό»¹⁶¹ δημοσίευσε στο Νουμά μια εκτενή μελέτη, όπου με τη γνωστή αναλυτική μέθοδό του, με πολλή ειρωνεία για τον Όμιλο και τους ιδρυτές του, με απαρίθμηση των δικών του τίτλων και εμπειριών στα γλωσσολογικά, απορρίπτει τη συμβιβαστική στάση του Ομίλου και τον κατηγορεί ότι αποφάσισε για θέματα σοβαρά χωρίς σκέψη, χωρίς ψύχραιμη και επιστημονική εξέταση των πραγμάτων. Ο Ψυχάρης επαναλαμβάνει τις γνωστές απόψεις του: Ότι με την προσοχή στα ζητήματα της ορθογραφίας ο Ρωμιός θα μάθει το χρέος και την ηθική και θα χτυπήσει την ανεμελιά και την αναρχία: ότι η γλώσσα είναι ταυτόχρονα σκοπός και μέσο και ότι ο ίδιος δεν είναι κανένας δασκαλάκος, αλλά φιλόσοφος και ποιητής, του οποίου έπρεπε να ζητήσουν τη γνώμη: ότι τέλος και με το συμβιβασμό πάλι οι καθαρευουσιάνοι τους επιτέθηκαν. Γι' αυτό και προτείνει στους ανθρώπους του Ομίλου να συμφιλιωθούν μαζί του και να στηριχθούν για κάθε εκπαιδευτική προσπάθεια στη γλώσσα του λαού έχοντας όμως για οδηγό τους στη λαϊκή πολυτυπία τα δικά του βιβλία, που είναι γραμμένα σε επιστημονική γλώσσα και με ποιητικό ύφος.

¹⁶⁰.Νουμάς,Η'(1910), σ. 17-19.

¹⁶¹.Νουμάς,Η'(1910), σ. 257-62 και 273-77

Παράλληλα ο Εκπαιδευτικός Όμιλος σε αναγκαστική δήλωσή του στο Δ.Ε.Ο.¹⁶² παρακαλεί να μπει τέλος σε κάθε δημοσιογραφική πολεμική, αναφερόμενος στον Ψυχάρη και το έργο του *Πάμε Σχολείο* και προσθέτει ότι η Εφορία του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου και ο Εκπαιδευτικός Όμιλος σχηματίστηκε από ανθρώπους πολύ λίγο ειδικούς στα γλωσσικά, προσανατολισμένους όμως στον εκπαιδευτικό σκοπό, γι' αυτό κάνει παραχωρήσεις στα έγγραφα του όσο αφορά τη γλώσσα, υποστηρίζοντας ότι τους τύπους που εισάγει τους ανευρίσκει κανείς στο «στόμα των κατοίκων της σημερινής πρωτεύουσας του Ελληνισμού και ανήκουν στη δημοτική».

Ο Δελμούζος, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, απαντά με ένα εκτενές άρθρο¹⁶³ στους επικριτές του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου και ανασκευάζει συστηματικά τα επιχειρήματά τους, χωρίζοντας το κείμενό του σε 14 ενότητες ως εξής.

1.«Τα επιχειρήματα της εγκυκλίου»: Απαριθμούνται τα κύρια σημεία της εγκυκλίου και τονίζεται ιδιαίτερα η ανάγκη ανατροφής των παιδιών με την «πανελλήνιο δημοτική γλώσσα απηλλαγμένη πάντων των ιδιοματικών στοιχείων». Επισημαίνεται ακόμη, ότι τα κύρια σημεία της εγκυκλίου στηρίζονται σε αρχές της επιστήμης της Κοινωνιολογίας και της Παιδαγωγικής και ότι μόνο δυο απ' αυτά ανήκουν «εις το βασίλειον των γλωσσολόγων» και αναφέρεται συγκεκριμένα στο εδάφιο που χαρακτηρίζει την καθαρεύουσα γλώσσα «απονεκρωτική, παραμορφωτική, ψεύτικη» καθώς και στο σημείο όπου ορίζεται ότι υπάρχει πανελλήνια δημοτική γλώσσα απαλλαγμένη απ' όλα τα ιδιοματικά στοιχεία.

2.«Τα επιχειρήματα και η μέθοδος των αντιφρονούντων» : Στην εφημερίδα «Αθήναι», 26, 27 Ιουνίου, ο κ. Σκιάς χαρακτηρίζει ως επιπόλαιη προπαγάνδα κατά της καθαρεύουσας το πείραμα της ίδρυσης του Πρότυπου Σχολείου. Στην ίδια εφημερίδα, 4 Μαΐου και 20 Ιουνίου, «ανήρ της ειδικότητος του κυρίου Χατζιδάκι» χαρακτηρίζει εθνοκτόνο πλάνη την προσπάθεια ίδρυσης Σχολείου Πρότυπου. Ακολουθούν συνοπτικά οι αρχές, οι επικρίσεις και οι απορίες των αντιφρονούντων-αξισημείωτο είναι στο σημείο αυτό πώς διατυπώνεται ο σκοπός της δημοτικής παιδείας στην εγκύκλιο (βλ. σ. 23) και πώς από τους αντιφρονούντες, «να καταστήσει το παιδίον πολίτην μιας Ελλάδος, ώστε αυξηθέν να αισθάνεται την εθνικήν αλληλεγγύην και σύναψιν αυτού προς πάντας τους ομοφύλους και ομοθρήσκους και

¹⁶² Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 63

¹⁶³ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ.14-52

άμα την προς τας παρελθούσας του έθνους ημών γενεάς.» Ακόμη, οι αντιφρονούντες υποστηρίζουν, ότι γλώσσα με την οποία επιτυγχάνεται ο σκοπός του σχολείου, επομένως εθνική γλώσσα, είναι η καθαρεύουσα που διδάσκεται στα σχολεία, αυτή μπορεί με απλοποιήσεις που προτείνονται από τον Χατζιδάκι «να προσεγγίσει ουκ ολίγον προς την λαλουμένην υπό της εκλεκτής κοινωνίας, προς την ζώσαν και αληθή εθνικήν γλώσσαν, εις ην ανήκει το μέλλον».

Η απόπειρα εισαγωγής στα σχολεία της μητρικής γλώσσας, συνεχίζουν οι επικριτές, θα επιφέρει τη διάσπαση της εθνικής ενότητας, αφού η προτεινόμενη από τους ιδρυτές του Πρότυπου Σχολείου εθνική, μητρική, γλώσσα των παιδιών είναι οι διάφορες τοπικές διάλεκτοι. Αναφέρεται ως αντίστοιχο παράδειγμα η περίπτωση των γερμανόφωνων λαών, όπως οι Ελβετοί οι οποίοι μιλούν διάλεκτο πολύ διαφορετική από τη γλώσσα που διδάσκεται στα σχολεία καθώς κι απ' αυτή των εγγράφων των δημόσιων αρχείων. Διατυπώνεται το ερώτημα για την τύχη εκείνων των απόφοιτων του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου που θα αποφασίσουν να φοιτήσουν σε άλλο ανώτερο σχολείο και θα δυσκολεύονται να κατανοήσουν και να χειριστούν την επίσημη καθαρεύουσα γλώσσα, αφού δεν θα την έχουν διδαχτεί στο Δημοτικό.

Ο Χατζιδάκις ζήτησε διάλογο με τους ιδρυτές συστήνοντας να ακολουθήσουν και οι δυο πλευρές τη μεθοδολογική αρχή του Σωκράτη, δηλαδή να μεταχειρίζονται αμφοτέρωθεν επιχειρήματα που οι πάντες θα συμφωνούν για την ισχύ τους. Τα επιχειρήματα όμως της εγκυκλίου, εξαιρουμένου του πρώτου και δεύτερου που αναφέρονται στο σκοπό της δημοτικής παιδείας και στην αποτυχία των επίσημων σχολείων να εκπληρώσουν το σκοπό αυτό, δεν έχουν γενική ισχύ, αφού έχουν αναιρεθεί από τον Χατζιδάκι. Συγκεκριμένα, ο καθηγητής δεν αποδέχεται δυο κυρίως αρχές της εγκυκλίου, πρώτον ότι η καθαρεύουσα γλώσσα είναι απονεκρωτική, παραμορφωμένη, ψεύτικη, και δεύτερον ότι υπάρχει πανελλήνια δημοτική γλώσσα απαλλαγμένη πάντων των ιδιοματικών στοιχείων. Ο συντάκτης του άρθρου στο σημείο αυτό σπεύδει να αντικρούσει τον ισχυρισμό του καθηγητή υπογραμμίζοντας τη μεγάλη έκταση που έχει πάρει ο αγώνας για το γλωσσικό ζήτημα, για το οποίο έγραψαν ειδικοί γλωσσολόγοι, ο Χατζιδάκις και οι «ομοφρονούντες αυτό» αλλά και οι άλλοι, «την γνώμην των άλλων εύρομεν συμφωνοτέραν προς την λογικήν και τα πράγματα και ταύτην ησπάσθημεν, όπως και πλείστοι των περί το ζήτημα ασχολουμένων». Δεν έχει καταγραφεί ως εκείνη τη στιγμή, υποστηρίζει ο Δελμούζος, το σύνολο των ειδικών αυτών μελετητών για να είναι σε θέση να κρίνει κανείς ποια επιχειρήματα έχουν γενική ισχύ, είναι «τα μάλιστα ομολογούμενα». Παρόλα αυτά,

παρατηρεί ο Δελμούζος, η γνώμη των αντιφρονούντων ειδικών είναι γνώμη της πλειονότητας των λαϊκών, δηλαδή υποστήριξη πρόληψης, αναφέροντας πολύ ειρωνικά, στο σημείο αυτό τη γνώμη του Μιστριώτη που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Αθήναι* στο φύλλο της 12 Ιουνίου 1908, σύμφωνα με την οποία η γλώσσα μας αφομοιώθηκε προς την αρχαία ενώ οι πολιτισμένοι λαοί μάς αγαπούν γιατί είμαστε ο ίδιος λαός με τον αρχαίον ελληνικό. Ολοκληρώνοντας αυτή τη θεματική ενότητα ο συντάκτης του άρθρου υποστηρίζει ότι ο Χατζιδάκις έχει εκφράσει επανειλημμένα τον ίδιο πόθο με τα μέλη της Εφορίας, δηλαδή τη συνεννόηση μεταξύ τους, αφού σε πολλά σημεία συμφωνούν, όμως μολονότι το ζήτημα για τα μέλη της Εφορίας είναι κυρίως εκπαιδευτικό, η συζήτηση παρά τις προσπάθειες του Τοπάλη και των άλλων, περιορίστηκε στο γλωσσικό, γλωσσικό όμως ζήτημα ίσον σωρός προλήψεων στους αναγνώστες, υπονοώντας εδώ προφανώς τις πολιτικοκοινωνικές προεκτάσεις του.

3.«Νεκρά και ζωντανή γλώσσα»: Η γλώσσα δεν είναι σκοπός αλλά μέσον επικοινωνίας και μόρφωσης. Λέξη ζωντανή είναι «η συγχρόνως απαστράπτουσα λάμπις λέξεως και ιδέας». Αναφέρονται στη συνέχεια διάφορες λέξεις της δημοτικής, συγκρινόμενες με τις αντίστοιχες της καθαρεύουσας, καθώς και λέξεις από το Αλφαβητάριον Παπαμάρκου προκειμένου να καταδειχθεί ότι λέξεις νεκρές αντί να προκαλέσουν αυτόματα στους ακροατές και αναγνώστες την αντίστοιχη παράσταση, προκαλούν δυσάρεστα συναισθήματα, «αισθανόμεθα, ημείς οι σημερινοί θνητοί που τας μεταχειριζόμεθα, την καλαισθησία μας να διαμαρτύρεται». Τη ζωντανή γλώσσα, συμπεραίνει ο Δελμούζος, την αισθάνονται όλοι και την ομιλούν όλοι. Τη νεκρή την καταλαβαίνουν λίγοι, την ομιλούν σε ελάχιστες μόνο περιστάσεις αλλά δεν την αισθάνεται κανείς.

4.«Η αλλαγή του γραπτού μας λόγου επιβάλλεται»: Η γραπτή γλώσσα είναι μέσον επικοινωνίας και μόρφωσης και όπως εξελίχτηκε δεν εκτελεί τον προορισμό της, ενώ παραδείγματα από ευρωπαϊκές γλώσσες φανερώνουν ότι το υλικό από το οποίο αποτελείται ο γραπτός λόγος και ο τρόπος της σύνδεσής του, δηλαδή οι κανόνες της σύνταξης, είναι το ίδιο με το υλικό της «ζωντανής λαλιάς». Η επαναστατική αλλαγή της γραπτής γλώσσας επιβάλλεται γιατί η γλώσσα οφείλει να εξυπηρετήσει τη ζωή και αυτό μπορεί να γίνει μόνον, όταν ως βάση του γραπτού λόγου μπει ο ζωντανός, ο συνήθης προφορικός λόγος.

5.«Στοιχεία μιας γλώσσης»: ο Δελμούζος κρίνει απαραίτητο να επισημανθούν στον αναγνώστη του άρθρου του, έστω κι αν θεωρείται στοιχειώδης γνώση, τα τέσσερα

χαρακτηριστικά στοιχεία της γλώσσας, σύμφωνα με το έργο του Ελισαίου Γιαννίδη «Γλώσσα και Ζωή», δηλαδή «το λεξικόν, η φωνητική, το τυπικόν και η σύνταξις, π.χ. αν θα είπωμεν νερό ή ύδωρ, άρτος ή ψωμί, είναι ζήτημα λεξικού...», προκειμένου να εξεταστεί στις επόμενες ενότητες ποιος είναι ο συνηθισμένος προφορικός λόγος και ποιος ο γραπτός.

6.«Τοπικά ιδιώματα»: Γίνεται αναφορά στις διαλέκτους του Πόντου και της Τσακωνιάς καθώς και στα τοπικά ιδιώματα της Βορείου Ελλάδας, της Επτανήσου, των νοτίων Σποράδων, της Κύπρου και της Κρήτης. Τα ιδιώματα αυτά διαφέρουν κυρίως ως προς την προφορά, πολύ λίγο όμως ως προς το « τυπικόν και το λεξικόν » (κλαίσι, περιπατούσι, οι μήνοι, του βασιλιώς, κύρης-αφέντης=πατέρας κ.τ.λ.). Όλα τα τοπικά ιδιώματα έχουν την ίδια γραμματική, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, ιδίως ως προς την προφορά, η διαφορά δε της προφοράς στα περισσότερα φαίνεται μόνο στο χαρτί, «όπου με πολύν κόπο προσπαθούν να την αποτυπώσουν οι ειδικοί επιστήμονες, διότι στον προφορικό λόγο είναι μόλις αισθητή, παρά τους ολίγους όμως ιδιωτισμούς ζουν και τα αντίστοιχα πανελλήνια δημοτικά, είτε τύποι είναι, είτε λέξεις , και αν και δεν γίνεται συχνά χρήσις αυτών, μόλα ταύτα ήσαν και είναι πασίγνωστα και νοούνται κάλλιστα, διότι οι Έλληνες και στη σκλαβιά ακόμα επικοινωνούσαν μεταξύ των.».

7.«Κοινή δημοτική»: Τονίζεται και εδώ η ύπαρξη Πανελληνίου καθαρής δημοτικής γλώσσας απαλλαγμένης απ' όλα τα ιδιοματικά ή διαλεκτικά στοιχεία. Έχει την ίδια γραμματική, δηλαδή τον ίδιο μηχανισμό με τα τοπικά ιδιώματα και διαφέρει μόνον απ' αυτά ως προς το ότι έχει αποβάλει πολλές ιδιοματικές λέξεις, προπαντός ξενικές, και διατήρησε την καθαρότητα της προφοράς. Βασίζεται στο καθαρό ιδίωμα των δυτικών μερών της Πελοποννήσου, σ' αυτή δε δημοσιεύτηκαν τα δημοτικά μας τραγούδια, η συλλογή Αραβαντινού, τα έργα του Σολωμού και του Βαλαωρίτη. Η κοινή δημοτική αντικατέστησε πολλές ιδιοματικές λέξεις με λέξεις από την καθαρεύουσα, ενώ δανείστηκε από την καθαρεύουσα λέξεις προς δήλωση νέων εννοιών, μεταπλάττοντάς τες σύμφωνα με τη γραμματική της δημοτικής. Άρα, συμπεραίνει ο συντάκτης του άρθρου, η καθαρεύουσα «επλούτισε την κοινήν δημοτικήν χωρίς να αλλοιώσει ούτε κατά κεραίαν τον χαρακτήρα της».

8.«Μικτή»: Η κοινή δημοτική «παραμελούμενη και περιφρονούμενη», παρατηρεί ο Δελμούζος, καταδικάστηκε να μείνει ακαλλιέργητη κι έτσι έλειπαν απ' αυτήν οι λέξεις της επιστήμης, της φιλοσοφίας, των γραμμάτων καθώς και οι λέξεις που δηλώνουν λεπτότερες σημασιολογικές διαφορές. Πολλές τέτοιες λόγιες λέξεις,

απαραίτητες στο ζωντανό προφορικό λόγο, δανείζεται ο μορφωμένος από την καθαρεύουσα με τη μορφή που του επιβάλλεται με τη συστηματική διδασκαλία πολλών ετών. Έτσι, με την ανάμιξη δύο «λεξικών» επιβάλλεται και η ανάμιξη δύο γραμματικών, που αυτό σημαίνει, κατά τον Δελμούζο, πόλεμος των δύο τυπικών, των δύο φωνητικών και των δύο συντάξεων. Ο Σκιας παραδέχεται: «Εις τον πόλεμον αυτόν των δύο γραμματικών και όχι εις τας λέξεις δύναται να φανεί η ζωτικότητα των δύο γλωσσών.». Και ο Δελμούζος τονίζει στο σημείο αυτό ότι μετά από συστηματική προσωπική μελέτη των αποτελεσμάτων του πολέμου αυτού στο ζωντανό προφορικό λόγο των ανεπτυγμένων κοινωνικών τάξεων αποδεικνύεται η μεγάλη αφομοιωτική δύναμη της δημοτικής. Η καθαρεύουσα μετέπλασε στα χείλη του μορφωμένου πρώτα ως προς τη φωνητική δέκα λέξεις (σχολείο, σκέπτομαι, κτήνος, εξετάζω κ.τ.λ. οι οποίες στη δημοτική θα ήσαν αντίστοιχα σκολείο, σκέφτομαι, χτήνος, ξετάζω) - εδώ επισημαίνει ο αρθρογράφος ότι όσο λαϊκότερη είναι η λέξη, τόσο αποτελεσματικότερα αντιστέκεται στην επίδραση της λόγιας παράδοσης, όπως και το αντίθετο, ενώ λέξεις που πολύ λίγο ή καθόλου μεταχειρίζονται οι λαϊκές τάξεις, κρατούν τις περισσότερες φορές τη φωνητική της καθαρεύουσας (κτηνώδης, κτηνοτροφία, έκτασις, σχολαστικός, διδακτικά, διδασκαλία, παιδεία, γεύσις, εκδούλευσις κ.τ.λ.) - δεύτερον ως προς το τυπικό κάποιες άλλες (την ονομαστική και αιτιατική του πληθυντικού των σε -της οξύτωνων π.χ. οι φοιτηταί - τους φοιτητάς, αντί οι φοιτητές - τους φοιτητές κ.τ.λ.), απεναντίας όλες οι λόγιες λέξεις, οι απαραίτητες στον προφορικό λόγο αφομοιώθηκαν με το τυπικό και τη σύνταξη της δημοτικής (π.χ. τις φιλοσοφίες, την εξέλιξη, διεκδικούμε, διεκδικούσα, κ.τ.λ.). Αυτός είναι ο συνηθισμένος προφορικός λόγος των ανεπτυγμένων τάξεων, καταλήγει ο Δελμούζος και προσθέτει ότι η κοινή δημοτική με όλες τις λέξεις της, πολλές χιλιάδες, και με τη γραμματική της αποτελεί την κύρια βάση, ενώ οι λόγιες λέξεις με τη φωνητική κι ελάχιστους τύπους της καθαρεύουσας αποτελούν την εφεδρεία.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι με δήλωση της Σύνταξης¹⁶⁴ τονίζεται ότι το έργο του Ομίλου δεν είναι ούτε γλωσσικές θεωρίες ούτε γλωσσικές προπαγάνδες και ότι τη γλώσσα που γράφει ο Όμιλος δεν την παρουσιάζει ως πρότυπο αλλά τη θεωρεί ως μέσο για συνεννόηση με τα μέλη του.

9.«Η γλώσσα της εγκυκλίου» : Στη γλώσσα της εγκυκλίου του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, ελήφθη ως βάση ο μικτός προφορικός λόγος των αναπτυγμένων κι όχι η

¹⁶⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 233

κοινή δημοτική, αναφέρει ο Δελμούζος και προτιθέμενος να δικαιολογήσει την επιλογή αυτή παραθέτει απόσπασμα από την απάντηση του Χατζιδάκι «εις τα του Κρουμβάχερ έκδ. Μαρασλή, σελίς 759 και 773»¹⁶⁵ σύμφωνα με το οποίο ο καθηγητής υποστηρίζει ότι ο καθαρός λόγος των αναπτυγμένων τάξεων, ο συνηθισμένος προφορικός λόγος με τον οποίον οι αστοί συλλογίζονται, ονειρεύονται, εκφράζονται, οφείλει να θεωρηθεί από τους καλλιτέχνες και συγγραφείς ως πρότυπο καλού λόγου, τον οποίο πρέπει να ακολουθήσουμε γιατί αυτή είναι η φυσική μας γλώσσα. Ως προς το περιεχόμενο όμως που δίνει ο καθηγητής στο συνηθισμένο προφορικό λόγο των αναπτυγμένων τάξεων, διαφωνεί ο συντάκτης του άρθρου επικαλούμενος παραδείγματα από την καθημερινή χρήση του προφορικού λόγου, ενώ στη συνέχεια συνδέει την επιλογή του μικτού προφορικού λόγου ως γλώσσα της εγκυκλίου και με την επιστημονικότητα του θέματός της, διαπιστώνοντας τελικά ότι, λόγω της γλωσσικής αυτής επιλογής, συνδέθηκε το εκπαιδευτικό ζήτημα με το γλωσσικό, «ερρίφθη το μεγάλο εκπαιδευτικόν ζήτημά μας εις τον γλωσσικόν ανεμοστρόβιλον, όπου τόσαι δυστυχώς προλήψεις υπάρχουν».¹⁶⁶ 10.«Καθαρεύουσα» : Μεγάλος αριθμός λέξεων είναι κοινός και στις δύο γλώσσες, τη δημοτική και τη καθαρεύουσα, το τυπικό όμως της καθαρεύουσας, η φωνητική και η σύνταξη, δηλαδή ο χαρακτήρας και η ψυχή μιας γλώσσας, έχουν μεγάλη διαφορά από το τυπικό, τη φωνητική και τη σύνταξη της δημοτικής, σύμφωνα με τον Δελμούζο ο οποίος μετά από αναλυτική περιγραφή ονοματικών και ρηματικών τύπων και των δύο γλωσσών καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτές είναι δύο διαφορετικές γλώσσες.

11.«Γλώσσα και σχολείον» : Με πρόθεση να προσδιορίσει τη σχέση γλωσσικού ζητήματος και σχολείου, ο Δελμούζος ξεκινά από το σκοπό της δημοτικής παιδείας, έτσι όπως διατυπώθηκε στην εγκύκλιο, ενώ παράλληλα αναφέρεται στον Π.Π. Οικονόμου ο οποίος έγραψε στην εφημερίδα *Αθήναι* στο φύλλο της 24 Ιουνίου 1910 ότι η ίδρυση του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου φανερώνει μεγάλο αναχρονισμό, επικρίνοντας τον Τοπάλη και τις θέσεις του για το Πρότυπο. Με αφορμή αυτό το δημοσίευμα ο Δελμούζος απευθύνει προσβλητικό χαρακτηρισμό στον Οικονόμου και τον αποκαλεί ειρωνικά έναν «εκ των πρακτικότερων παιδαγωγών». Στη συνέχεια, επαναλαμβάνει ότι ο σκοπός της δημοτικής παιδείας δεν εκπληρώνεται από τα σχολεία, αποδίδοντας την κυριότερη αιτία αυτής της αποτυχίας στην περιφρόνηση

¹⁶⁵.ό.π. σ. 27

¹⁶⁶.ό.π. σ. 28

της ζωντανής γλώσσας και τονίζοντας ότι ο μεγάλος θησαυρός συγκεκριμένων παραστάσεων, τακτοποιημένος σοφά από τη φύση στη ψυχή του εφτάχρονου παιδιού, έχει ύπαρξη και ζωή μόνο με τις αντίστοιχες μητρικές λέξεις. Το σχολείο, ως συνέχεια του σπιτιού, πρέπει να «εξυψώσει το ασυνείδητον εις συνειδητόν και από τα γνωστά να προχωρήσει εις τα άγνωστα». Κατά την πρώτη ανάγνωση και γραφή το παιδί πρέπει να μαθαίνει τα νέα σύμβολα με το περιεχόμενο των παλαιών σημείων του νου, νοητική παράσταση, και των φωνητικών οργάνων, ακουστική παράσταση, δηλαδή στη νοητική και ακουστική παράσταση γάτα προστίθεται τώρα η οπτική και γραφική εικόνα γάτα, το σχολείο μας όμως γράφει γαλή, ους, ωόν κ.τ.λ. – στο σημείο αυτό ο αρθρογράφος μάς παραπέμπει στο έργο του Φ. Φωτιάδη *Το Γλωσσικόν ζήτημα και η Εκπαιδευτική μας αναγέννησις*. Έτσι, όχι μόνο η δυσκολία προς εκμάθηση της γραφής και ανάγνωσης τετραπλασιάζεται αλλά και κατατίθεται ο θεμέλιος λίθος της επιπολαιότητας και της ψευτιάς. Το παιδί, κατά τον Δελμούζο, διαβάζει και γράφει λέξεις που δεν καταλαβαίνει, και επαινείται, όταν διαβάζει και γράφει άπταιστα, πράγματα ακατανόητα ενώ συγχρόνως αρχίζει η αποξένωση από τη ζωή.

Στη συνέχεια παρατίθενται δυο κείμενα, το πρώτο στην καθαρεύουσα, ο λεξιλογικός πλούτος και οι ιδέες από αλφαβητάρια του Χ. Παπαμάρκου, το δεύτερο στη δημοτική, όπου συγκρίνονται δύο κόσμοι, ο ένας πραγματικός, ζωντανός, αρμονικός και «χυδαίος», ο άλλος ψεύτικος, νεκρός, «πλήρης όγκου, σεμνότητας και ευγενείας», χάνεται η λάμψη που αστράφτει συγχρόνως λέξη και ιδέα. Το αξίωμα της παιδαγωγικής «από τα γνωστά στα άγνωστα» το τροποποιεί το σχολείο, η ψυχή και το αίσθημα κοιμάται. Το σχολείο έμαθε στο παιδί να μισεί το βιβλίο κι όμως βιβλίο θα πει : «κυκλοφορία της σκέψεως μέσα σε ένα λαό, θα πει αιματοφόρο αγγείο που διοχετεύει την πνευματική τροφή, που πάει να ζωογονήσει και το τελευταίο κύτταρο του εθνικού οργανισμού και να το εμποδίσει να πέσει στον ύπνο τον πνευματικό». Στη γλώσσα του λαού, σύμφωνα με τον Δελμούζο, δίνεται στο παιδί λαχταριστή η εικόνα του νέου ελληγισμού καθώς και η εικόνα της απλής ωραιότητας της ελληνικής φύσης και αναφέρει ως παράδειγμα τη γλώσσα στα δημοτικά τραγούδια, στις παραδόσεις, στις παροιμίες, στα τραγούδια της ξενιτιάς, στα μοιρολόγια. Αντίθετα, οι αντιφρονούντες, το έτος 1908 με αφορμή ένα ποίημα του Δροσίνη γραμμένο στη δημοτική, με τίτλο *Χώμα ελληνικό*¹⁶⁷, πίστεψαν ότι κινδυνεύει η πατρίδα. Ολοκληρώνοντας ο Δελμούζος την προσπάθειά του να δείξει πώς ο ίδιος

¹⁶⁷ Γ. Χ. Καλογιάννης, *Ο Νουμάς και η εποχή του*, σ.152

αντιλαμβάνεται τη σχέση γλώσσας και σχολείου, τονίζει ότι ο νέος ελληνισμός είναι εκείνος που θα δώσει το κλειδί για να εισαχθεί το παιδί στον Βυζαντινό και προπάντων τον Αρχαίο Ελληνισμό, «η ομορφιά, η δύναμις, ο πλούτος των μεταφορών, η πλαστικότητα της αρχαίας γλώσσας αδύνατον να γίνουν αισθητά, χειροπιαστά, αν δεν στηριχθούν εις την σύγκρισιν και την μελέτην της δημοτικής μας γλώσσας.»¹⁶⁸.

12.«Συμβαίνει και εις την Γερμανίαν...» : Στις γερμανόφωνες χώρες, όπου μιλούν διάλεκτο διαφορετική από την επίσημη Γερμανική τέθηκε, κατά τον ισχυρισμό του Δελμούζου, το ζήτημα της μετάβασης από τις διαλέκτους στην επίσημη γλώσσα, μολονότι η επίσημη γλώσσα, και η Γερμανική και η Γαλλική που πρόκειται να μάθουν αυτοί που μιλούν ιδιαίτερη διάλεκτο είναι γλώσσα «λαλουμένη πάντα και παντού από εκατομμύρια ανθρώπους τόσον εις τον καθημερινόν των βίον, όσον και εις τον επιστημονικόν και τον επίσημον»¹⁶⁹. Στην επισήμανση δε διδασκαλικού συλλόγου της Γερμανίας για τη βλάβη που υφίσταται το σχολείο από το ότι η μητρική γλώσσα των παιδιών είναι διαφορετική από τη γραπτή γλώσσα, μεγάλοι παιδαγωγοί και γλωσσολόγοι απεφάνθησαν, πάντα κατά τον ισχυρισμό του Δελμούζου, ότι τα Αναγνωστικά των δημοτικών σχολείων πρέπει να γράφονται στη διάλεκτο των μαθητών και η μετάβαση στην επίσημη Γερμανική πρέπει να γίνεται μεθοδικά.

13.«Πως μαθαίνουν τα παιδιά μας την επίσημον γλώσσαν»: Το κύριο επιχείρημα των πολλών που αντιτίθενται στην ίδρυση του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου σχετίζεται με την αδυναμία των αποφοιτούντων από το Πρότυπο να μάθουν την επίσημη γλώσσα. Ο Δελμούζος υποστηρίζει ότι ούτε στα σχολεία που λειτουργούν, οι μαθητές μαθαίνουν την καθαρεύουσα, αφού από τα τετρατάξια δημοτικά αποφοιτούν κάθε χρόνο χιλιάδες Ελληνόπουλα και δεν μαθαίνουν περισσότερες από 100 λέξεις και ελάχιστους τύπους της καθαρεύουσας. Αυτό μπορεί κανείς να το διαπιστώσει, αν επισκεφτεί οποιοδήποτε σχολείο κάνοντας «απλά και αβλαβή πειράματα». «Επί τέσσερα χρόνια βασανίστηκαν οι δάσκαλοί τους με μοναδικό σκοπό να τους μάθουν την καθαρεύουσα», ισχυρίζεται ο Δελμούζος και συνεχίζει «τα παιδιά αποφοιτούν χωρίς να είναι σε θέση να διαβάσουν, ούτε να γράψουν, ούτε να διηγηθούν, επανέρχονται εις την μητέρα φύσιν, όπου επανευρίσκουν την Ελληνικήν τους ψυχήν

¹⁶⁸.Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 38

¹⁶⁹.ό.π. σ. 39

και γλώσσαν»¹⁷⁰. Στα εξατάξια σχολεία των πόλεων και των κωμοπόλεων η κατάσταση περιγράφεται σχεδόν το ίδιο με ελάχιστη βελτίωση. Παρατίθενται κείμενα γραπτού λόγου μαθητών του δημοτικού όπου διαπιστώνεται όχι μόνο η αποτυχία εκμάθησης της καθαρεύουσας αλλά και η γλωσσική σύγχυση των μαθητών καθώς και η απώλεια της φυσικότητάς τους. Στο τέλος απαριθμούνται και άλλες βασικές αιτίες για την αποτυχία αυτή των σχολείων, όπως ο σκοπός του δημοτικού και του ελληνικού σχολείου, η ποιότητα των εκπαιδευτικών, ο μεγάλος αριθμός μαθητών που αντιστοιχεί σ' έναν εκπαιδευτικό και κυρίως τα «τραγελαφικά και ασυνάρτητα» προγράμματα.

14.«Ο σκοπός και το πρόγραμμά μας» : Στη τελευταία αυτή ενότητα του κειμένου του ο Δελμούζος παρουσιάζοντας τον τύπο, το πρόγραμμα, τα βιβλία και τις αρχές του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, ιδέες και μεθόδους πολύ πρωτοποριακές όχι μόνο για την εποχή του Εκπαιδευτικού Ομίλου αλλά και τη σημερινή εποχή του 21^{ου} αιώνα , περιγράφει τα βασικότερα σημεία του παιδαγωγικού του συστήματος.

Επισημαίνεται στην αρχή ότι το περιεχόμενο της εγκυκλίου με τη δημοσιότητα που πήρε, ερμηνεύτηκε με εσφαλμένο τρόπο επειδή συνδέθηκε με το γλωσσικό ζήτημα, ενώ απευθυνόταν σε ορισμένα άτομα στα οποία όλες οι εξηγήσεις που προηγήθηκαν θα ήσαν περιττές. Σκοπός των μελών της Εφορίας είναι η συμβολή τους στη δημιουργία εθνικού σχολείου, γίνεται δε αναφορά στον τύπο του σχολείου που προσδιορίζεται ως αυθύπαρκτο Δημοτικό Σχολείο, όπου θα φοιτούν παιδιά που επιζητούν ανώτερη μόρφωση αλλά και παιδιά που «η ανάγκη τούς επιβάλλει να αποδοθούν αμέσως εις τον αγώνα του βίου».¹⁷¹ Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι γενικές αρχές του προγράμματος. Σε όλες τις τάξεις και σε όλα τα μαθήματα η διδασκαλία θα γίνεται με φυσικό και αβίαστο τρόπο με βασικό στόχο την εξάλειψη του χάσματος που χωρίζει το σχολείο από το σπίτι και τη ζωή. Υπογραμμίζεται ότι γλωσσικό ζήτημα όσο αφορά το δημοτικό, που είναι λαϊκό σχολείο, δεν υπάρχει αφού κατά τη διάρκεια των τεσσάρων πρώτων χρόνων θα γίνει προσπάθεια να εμπλουτιστούν και να συστηματοποιηθούν οι παραστάσεις τις οποίες φέρνει το παιδί από το σπίτι. Με τη γλωσσική διδασκαλία ο μηχανισμός της γλώσσας, τον οποίο κατέχει ήδη το παιδί, θα γίνει συνειδητός και θα μάθει να αποδίδει γραπτά και να διαβάζει το γνωστό του γλωσσικό υλικό. Τίποτα δεν θα ανατραπεί, θα επιδιωχθεί

¹⁷⁰.ό.π. σ. 40

¹⁷¹ Επιδιώκεται να ιδρυθεί ένα σχολείο ανάλογο με το Realschule της Γερμανίας, για να φοιτούν εκεί τα παιδιά της μέσης αστικής τάξης.

μόνο να αντικατασταθούν οι ελάχιστοι ιδιωτισμοί, όπου υπάρχουν, με τα αντίστοιχα πανελλήνια δημοτικά. Η γλωσσική διδασκαλία στα πλαίσια πάντοτε του γνωστού υλικού καμία δυσκολία δεν θα φέρει, οι ώρες του γλωσσικού μαθήματος θα ελαττωθούν στο ελάχιστο, επομένως θα μένει καιρός «για την εξέταση των πραγμάτων». Η παραπάνω καινοτομία σχετίζεται και με τη γνώμη την οποία εξέφρασαν στον τύπο οι Τοπάλης και Δραγούμης (Ιδας) : «είναι αποτότατον και εγκληματικότατον να βασανίζονται με την δήθεν εκμάθησιν της καθαρεύουσας όσοι μαθηταί φοιτούν εις τα τερατάξια μόνον σχολεία»¹⁷². Στα εξατάξια όμως δημοτικά η διδασκαλία της καθαρεύουσας είναι αδύνατη χωρίς Γραμματική αν και η δυσκολία της διδασκαλίας και της εκμάθησής της καθαρεύουσας δεν συνδέεται μόνο με την απουσία της Γραμματικής - σαφής υπαινιγμός εδώ γίνεται για τον Χαζιτιδάκι και τον Σκιά που δεν έχουν ακόμα μεριμνήσει για τη συγγραφή Γραμματικής της καθαρεύουσας – αλλά και με το γεγονός ότι δεν έχει οριστεί από κανέναν ως γλώσσα η καθαρεύουσα γιατί είναι εξελικτικές φάσεις μεταξύ της αρχαίας και της δημοτικής. Ο μηχανισμός της γλώσσας, την οποίαν κατέχει το παιδί μόλις φοιτήσει στο σχολείο, δε γίνεται συνειδητός με μεθοδική διδασκαλία, αλλά μένει υποσυνείδητος αφού δεν υπάρχει σύγκριση με το μηχανισμό της μητρικής γλώσσας του παιδιού. Στο σχολείο το παιδί διδάσκεται τη Γραμματική της αρχαίας γλώσσας και «αφήνεται στην ιδιοφυΐα του παιδιού ο τρόπος, κατά τον οποίο θα σχηματίσει την επίσημη γλώσσα του»¹⁷³. Για όλους τους παραπάνω λόγους τα μέλη της Εφορίας, συμπεραίνουν ότι στους μαθητές της Ε΄ και Στ΄ τάξης του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου πρέπει να διδαχτεί παράλληλα με την ομιλούμενη γλώσσα και η γλώσσα του Ευαγγελίου και το ίδιο το Ευαγγέλιο. Προβλέπεται δε από τα μέλη της Εφορίας να ζητηθεί να υποστούν οι απόφοιτοι του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου τις εξετάσεις των κοινών δημοτικών σχολείων προκειμένου να αποδειχθεί αν κατέχουν τις γνώσεις που απαιτεί το επίσημο πρόγραμμα του Υπουργείου. Έτσι, βγαίνει το συμπέρασμα ότι η επίσημη γλώσσα και η εθνική ενότητα δεν κινδυνεύει από την ίδρυση του Πρότυπου σχολείου καθώς ο απόφοιτος της ΣΤ΄ τάξης του Πρότυπου, θα κατέχει ασύγκριτα μεγαλύτερο αριθμό λέξεων της καθαρεύουσας, θα καταλαβαίνει το Ευαγγέλιό του και ο μηχανισμός της γλώσσας αυτού θα του είναι συνειδητός. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ακριβώς το εδάφιο εκείνο του κειμένου στο οποίο διατυπώνονται τα επιχειρήματα

¹⁷². Δ.Ε.Ο. τ. Α΄(1911), σ. 47

¹⁷³.ό.π. σ. 48

αυτά από τον Δελμούζο : «Δεν θα είναι βέβαια εις θέσιν να γράφει τας καθαρευούσας, θα δύναται όμως να γράφει απλά ό,τι γνωρίζει, και θα γνωρίζει πολλά, να διαβάξει όπως πρέπει τα βιβλία που θα γραφούν επίτηδες γι' αυτόν και για τον λαόν... εκτός αν ο κίνδυνος μέλλει να προέλθει από την ανάπτυξιν της κρίσεως του παιδιού και την πραγματικήν μόρφωσίν του. Εάν επρόκειτο να προχωρήσωμεν εις τους αποφοίτους των γυμνασιακών τάξεων του σχολείου μας, ούτε σκιάν πλέον από κίνδυνον της καθαρευούσης, δηλαδή της εθνικής μας ενότητος δυνάμεθα να διακρίνωμεν. Διότι αυτοί, αφού θα κατέχουν την αρχαίαν και την ομιλουμένην, φυσικά θα κατέχουν και θα δύνανται να χειρίζονται όλας τας φάσεις της καθαρευούσης από της συνθετωτέρας του κ. Μιστριώτου μέχρι της απλής του Βικέλα. Κίνδυνον πραγματικόν θα διατρέχει τότε ουχί η γλώσσα αλλά μερικοί από τους καθαρεύοντας συγγραφείς. Διότι η κρίσις και η καλαισθησία των μαθητών θα έχει αναπτυχθεί τόσον, ώστε θα είναι εις θέσιν όχι μόνον να διαβάζουν, αλλά και να καταλαμβάνουν τους λόγους π.χ. του κ. Μιστριώτου ή πολλών εφημερίδων».¹⁷⁴

Στο Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο θα εξεταστεί ο Νέος Ελληνισμός ως κόσμος με δική του οντότητα και χαρακτήρα. Τα παιδιά θα μορφωθούν με όλους τους θησαυρούς του ελληνικού λαού, παραμύθια, τραγούδια, παραδόσεις, μυθολογία. Η εθνική μουσική θα αποτελέσει τη βάση της ανάπτυξης του μουσικού αισθήματος. Θα εξεταστεί και θα χρησιμοποιηθεί η αξία των ελληνικών παιχνιδιών. Βασιζόμενοι στον Νέο Ελληνισμό, θα επιδιώξουν τα μέλη της Εφορίας να κερδίσει το παιδί την εικόνα του Αρχαίου και του Βυζαντινού Ελληνισμού. Στο δημοτικό σχολείο θα διδαχτεί ο Αρχαίος Ελληνισμός όχι με τις συνηθισμένες περιλήψεις αλλά με κατάλληλες μεταφράσεις ποιητών και πεζογράφων, ενώ στις ανώτερες τάξεις από το πρωτότυπο, έτσι ο μαθητής θα δει μπροστά του την πραγματική εικόνα της ενότητας και της συνέχειας της ελληνικής φυλής με όλα της τα ελαττώματα και τα προτερήματα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται από τον συντάκτη του κειμένου στο θέμα της διδακτικής μεθόδου : «Αρχή μας όχι μόνον γνώσεις, αλλά προπάντων γνώση. Αι γνώσεις δεν θα πνίξουν τη γνώση, αλλά θα την μορφώσουν, και θα υποταχτούν σ' αυτήν. Και δεν θα τας παραλαμβάνει ο μαθητής ετοιμούς, αλλά θα βοηθείται να τας κερδίζει μόνος του»¹⁷⁵, με άλλα λόγια, τα μαθήματα πρέπει να διδάσκονται με τρόπο που να μη φορτώνουν το μυαλό, αλλά να το μορφώνουν, όπως είχε αναφερθεί συνοπτικά και στο κείμενο της εγκυκλίου, ενώ την ίδια αντίληψη για τη μέθοδο

¹⁷⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ.50

¹⁷⁵ ο.π. σ. 51

διδασκαλίας και μάθησης τονίζει και ο Kerschensteiner¹⁷⁶. Βασική επιδίωξη των εμπνευστών του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου είναι να μορφώνεται όχι μόνο το μυαλό του παιδιού αλλά και το σώμα και ο χαρακτήρας του, η δε προσπάθεια επιβολής στους μαθητές πρέπει να επιτυγχάνεται με την αγάπη, την ελευθερία και την υπεροχή.

Ο Δελμούζος ολοκληρώνει με αναφορά στην εγκύκλιο, το πρώτο βασικό κείμενο από την ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου που περιέχει τα κυριότερα σημεία του εκπαιδευτικού του προγράμματος, τονίζει ότι η βάση και τα θεμέλια της εργασίας των μελών της Εφορίας είναι το δημοτικό σχολείο, απ' όπου θ' αρχίσει η αναμόρφωση της ελληνικής δημοτικής εκπαίδευσης, και χαρακτηρίζει το Πρότυπο ως εθνικό πείραμα. Τα μέλη επιθυμούν πρώτα να εκδοθούν σε ιδιαίτερα βιβλία τα αποτελέσματα συστηματικής και πολυετούς εργασίας και έρευνας, όπου τα πράγματα θα μιλούν καλύτερα από κάθε θεωρία. Η καταλληλότερη απάντηση θα δοθεί με την έκδοση των πρώτων βιβλίων της παιδικής βιβλιοθήκης και άλλων επιστημονικών έργων, ή πειραμάτων, ενώ οι συνεργάτες του Δελμούζου πιστεύουν στην ποιότητα των μαθητών και των μαθητριών που παραδίδει το σπίτι στο σχολείο.

1. 7 Συστηματική και μεθοδική κίνηση για την εκπαίδευση

Η Επιτροπή του Εκπαιδευτικού Ομίλου σε προλογικό σημείωμά της στη δημοσίευση του άρθρου του φιλολόγου Α.Χ.Μπούτουρα¹⁷⁷ δηλώνει ότι γενική αρχή στην οποία μένει προσηλωμένος ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, είναι ότι πρέπει να αρχίσει συστηματική και μεθοδική κίνηση και για την εκπαίδευση. Ακόμη, δηλώνει ότι ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αποστασιοποιείται από συμβουλές πολιτικής φύσης και η συνδρομή του αφορά αποκλειστικά στο καθαρό Εκπαιδευτικό-Επιστημονικό πεδίο προσφέροντας στην Πολιτεία έτοιμη θετική επιστημονική-εκπαιδευτική εργασία με

¹⁷⁶. Hermann Rohrs, *Die Reformpädagogik. Ursprung und Verlauf in Europa*, Hannover 1980, σ. 193

¹⁷⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 53

τη λειτουργία του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου. Τη θετική βέβαια αυτή τάση του Ομίλου δεν αναγνωρίζει στο συγκεκριμένο άρθρο του ο Μπούτουρας ο οποίος επικεντρώνει την όλη επιχειρηματολογία του στο ζήτημα της μεθόδου. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, όλες οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του παρελθόντος έμειναν χωρίς μεγάλα αποτελέσματα, επειδή ήσαν μονομερείς και χωρίς ορθή μέθοδο. Η μέθοδος ήταν ανατρεπτική των καθεστώτων χωρίς φροντίδα να επανορθώνεται τμηματικά κάθε καταστροφή και να καθαρίζουν πρώτα οι σκοτεινές, εσφαλμένες, αντιλήψεις της κοινωνίας, προκειμένου να βοηθηθεί το έργο των μεταρρυθμιστών. Σε μια μεταρρυθμιστική εκπαιδευτική κίνηση δεν υπάρχουν μόνο τα γλωσσικά ζητήματα αλλά και οι κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις. Η εκπαίδευση είναι η πηγή παντός καλού ή κακού στην κοινωνία ή στην Πολιτεία. Από την κακή εκπαίδευση ήλθε και η κατάπτωση του καθεστώτος. Μια εικόνα αυτής της κατάπτωσης δίνει ο ίδιος ο αρθρογράφος στα *Παναθήναια*, στο φύλλο της 30 Νοεμβρίου 1910. Σύμφωνα μ' αυτό το δημοσίευμα, αιτίες της κρίσης θεωρούνται η προγονολατρεία, η προκατάληψη που αφαιρεί την ελευθερία της σκέψης, και ο φόβος μπροστά στην αλήθεια. Ο Μπούτουρας υποστηρίζει ότι μετά από αλλεπάλληλα παθήματα, όπως αυτό του 1897, ο ελληνικός λαός μπορεί να βγει από την αυταπάτη που ζουν και πολλοί άνθρωποι υποστηρίζοντας ότι σιγά σιγά θα διορθωθούν τα πράγματα, διότι αν συνειδητοποιήσει κανείς το βαθμό της κοινωνικής κατάπτωσης θα αντιληφθεί ότι το αποτέλεσμα της σιγανής πορείας μόνο εκφυλισμός θα είναι. Η κοινωνία μας, κατά τον αρθρογράφο, μετά από πολλά έτη κακοδιοίκησης έπαθε ένα μεγάλο κακό, το οποίο μπορεί κανείς να το χαρακτηρίσει ως πολυμέρεια βούλησης και ατομισμό που συσπειρωμένος αποτελεί τον κομματισμό. Το τολμηρό κτύπημα στην κατάπτωση αυτή δόθηκε με την πολιτική αλλαγή. Εκφράζεται όμως προβληματισμός για το πώς η κοινωνία θα ξεφύγει από τη νοσηρότητά της και θα επέλθει η εξυγίανση σε κάθε κλάδο. Σφάλματα επί σφαλμάτων εξευτέλισαν την Πολιτεία η οποία διέφθειρε όλους τους άλλους κλάδους και μαζί μ' αυτούς την εκπαίδευση και την κοινωνία. Στο σημείο αυτό διατυπώνεται μια πολύ ενδιαφέρουσα και με διαχρονική ισχύ άποψη για την αναμόρφωση της εκπαίδευσης αλλά και της κοινωνίας : «Δια να υπάρξει εκπαίδευσις καλή έπρεπε να υπάρξει πολιτεία καλή, αλλά και πάλιν δια να γίνει πολιτεία καλή έπρεπε να προηγηθεί καλή εκπαίδευσις και κοινωνία. Από πού να αρχίσει κανείς δεν ήξευρε, γιατί το έργον του θα κατεστρέφετο από την επίδρασιν του άλλου περιβάλλοντος. Δι' αυτό κυβέρνησις ικανή να κρατηθεί έξω από το μέχρι τούδε περιβάλλον και τας μεθόδους του θα είναι η πρώτη αρχή επάνω εις την οποίαν ως εις

βάσιν θα οικοδομήσομεν όλα τα άλλα.»¹⁷⁸. Παράλληλα, κατά την κρίση του συντάκτη του άρθρου, η πορεία προς την αναγέννηση πρέπει να συνοδεύεται από συστηματική ενέργεια με βλέμμα στραμμένο προς το μέλλον και με ανοχή στο παρόν.

Η βαθύτερη μελέτη της ελληνικής πολιτικής ιστορίας, κατά τον ισχυρισμό του Μπούτουρα, φανερώνει την αδυναμία του ελληνικού λαού να ξεπεράσει την αποκλειστικότητά του, την νοοτροπία περιφρόνησης των άλλων λαών, με τους οποίους ερχόμενος σε συνεννόηση θα δύναται να αντιληφθεί καλύτερα τη θέση του προκειμένου να συμβιβάζει αυτή τη θέση σύμφωνα με την πρόοδο των άλλων εθνών. Ατυχήματα και σφάλματά μας προς τους γειτονικούς μας λαούς, ακόμα και σήμερα, επιβεβαιώνουν την ορθότητα της παραπάνω άποψης. Στο σημείο αυτό τονίζεται ιδιαίτερα η αναγκαιότητα του εξευρωπαϊσμού. Η πρώτη μέριμνα της κυβέρνησης πρέπει να είναι η αποστολή πολλών νέων για σπουδές στο εξωτερικό σε όλους τους κλάδους, οι οποίοι κατόπιν θα υποστηριχτούν για να εξυγιάνουν τους διάφορους κλάδους των δημοσίων υπηρεσιών.

Η μεταρρύθμιση στην εκπαίδευση, επαναλαμβάνει με έμφαση ο αρθρογράφος, πρέπει να χαρακτηρίζεται από μέθοδο, σκοπιμότητα, να είναι γενική, όχι τυπική αλλά ουσιαστική, προσθέτοντας ότι κακώς οι μεταρρυθμιστές αποφάσισαν, αναγνωρίζοντας την ανάγκη της απλοποίησης της γλώσσας στα σχολεία, να προτείνουν τέλεια ανατροπή της παιδείας και της γραφόμενης γλώσσας, διότι: «πρώτον η γραφόμενη γλώσσα είναι αναπόσπαστη με τη ζώσα γενεά ως συνδεδεμένη με όλες τις πρακτικές μας χρήσεις και δεύτερον η ζώσα γενεά είναι συνηθισμένη μ' αυτό το καθεστώς και θα αντιδράσει με βίαια κινήματα»¹⁷⁹. Ο Μπούτουρας υποστηρίζει τη σταδιακή αλλαγή, προκειμένου ένα μεγάλο τμήμα της κοινωνίας να κατανοήσει την πραγματικότητα και να υποστηρίξει το νέο καθεστώς, τη σταδιακή ταύτιση της κοινής γλώσσας με τη γραφόμενη γλώσσα, με στόχο να είναι κατανοητή σε όσο το δυνατό ευρύτερο κύκλο αναγνωστών.

Στη συνέχεια ο αρθρογράφος χαρακτηρίζει μονομερή εκείνη τη μεταρρυθμιστική κίνηση, που περιορίζεται στη γλωσσική μορφή του διδακτικού βιβλίου των δημοτικών σχολείων, και υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα του ρόλου του δασκάλου στη μόρφωση του μαθητή. Μονομέρεια επίσης χαρακτηρίζεται και η

¹⁷⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 57

¹⁷⁹ ό.π. σ. 58-59

άποψη της Εφορίας του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου ότι η αναμόρφωση της εκπαίδευσης πρέπει να ξεκινήσει από τη κατώτερη εκπαίδευση. Κατά τον ισχυρισμό του Μπούτουρα, το κύριο βάρος της κίνησης θα πρέπει να τεθεί προς την ανώτερη εκπαίδευση και όχι προς την κατώτερη γιατί από την ανώτερη εκπαίδευση θα προκύψει ο πολύ μορφωμένος δάσκαλος και η καλά σκεφτόμενη κοινωνία, ενώ η προσοχή πρέπει να στραφεί προς το πανεπιστήμιο, αφού απ' αυτό προέρχονται πολλά κακά και πολλές εσφαλμένες αντιλήψεις. Πολύ εύστοχα εδώ ο αρθρογράφος διατυπώνει τον προβληματισμό του για το πώς ονομαζόμαστε Νεοελληνικό έθνος και δεν διδάσκεται η Νεοελληνική γλώσσα στο Πανεπιστήμιο υπογραμμίζοντας παράλληλα και την έλλειψη του Νεοελληνικού Λεξικού.

Ολοκληρώνοντας τις προτάσεις του ο Μπούτουρας, επισημαίνει τις κύριες αιτίες για τη γενική κατάπτωση. Στο σημείο αυτό αξίζει να παρατεθεί ακριβώς το χωρίο στο οποίο διατυπώνεται και αποδίδεται με ακρίβεια η κρίση της παιδείας και της κοινωνίας αλλά και η πρόταση για το ξεπέρασμά της, για να διαπιστωθεί η διαχρονικότητά της: «Όπως κατήνησεν η μέση εκπαίδευσίς μας, τυπική μάλλον παρά ουσιαστική, φέρει τα ίδια αποτελέσματα και είναι προσιτή και εις τους μετριωτάτους ακόμη, ενώ η ευκολία της ανωτάτης εκπαιδεύσεως προσείλκυσε πολλούς αναξίους και εγέννησεν εις την κοινωνίαν την κακήν τάσιν της ψευδούς κοινωνικής θέσεως... πολλοί φροντίζουν δια ποικίλων πιέσεων και αθεμίτων μέσων να συσσωρεύσουν τίτλους, των οποίων δεν είναι άξιοι, δια των οποίων καταστρέφουν το έργον άλλων... άνθρωποι των γραμμάτων πρέπει να γίνονται οι άξιοι, οι οποίοι ολιγότεροι, αλλά καλύτεροι, θα εκτελώσι καλύτερον τον προορισμόν των. Των δε άλλων το πνεύμα θα τραπεί και πάλιν προς τους πρακτικούς κλάδους, εις τους οποίους τόσον υπελείφθημεν, και οι οποίοι υποστηριζόμενοι υπό των καταλλήλων εγκαταστάσεων θα δώσωσι τα νεύρα εις την πολιτείαν μας»¹⁸⁰.

Τη σταδιακή αλλαγή στην εκπαίδευση υποστηρίζει και η Π. Χριστάκου στο άρθρο της που δημοσιεύτηκε στο Δ.Ε.Ο.¹⁸¹. Οι ελλείψεις, κατά την αρθρογράφο, του εκπαιδευτικού μας συστήματος αφορούν στην πνευματική και σωματική υγεία των μαθητών, στη μόρφωση του δασκάλου, στον τρόπο διδασκαλίας, στο είδος των μαθημάτων, στην απόκτηση γνώσεων και στη διάπλαση του χαρακτήρα των μαθητών. Έχει αποδειχθεί, υποστηρίζει η καθηγήτρια, ότι και κατωτάτη και μέση και

¹⁸⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 60

¹⁸¹ . ό.π. σ. 174

ανωτέρα εκπαίδευση εξ ίσου χωλαίνουν ενώ τα τρωτά που έχει η μία κατ' ανάγκη πηγαίνουν και στην άλλη, για το λόγο αυτό επιβάλλεται η σταδιακή βελτίωση εκείνων των κακών που φέρουν την αμεσότερη βλάβη στο σύνολο της εκπαίδευσης, αφού είναι αδύνατον να θεραπευτούν όλα συγχρόνως. Μνημονεύει στο άρθρο της το κείμενο του Μπούτουρα με τίτλο «Πώς πρέπει να εννοηθεί και ποια μέθοδος να ακολουθήσει η μεταρρυθμιστική μας κίνησης», αλλά επιμένει ωστόσο ότι αναγκαία και πολύ δικαιολογημένη είναι η απόφαση των ιδρυτών του Εκπαιδευτικού Ομίλου να αρχίσουν την αναμόρφωση της εκπαίδευσης από το Δημοτικό Σχολείο. Προκειμένου όμως η αναμόρφωση της εκπαίδευσης να γίνει πραγματικότητα, η Π. Χριστάκου προτείνει τα παρακάτω: Το γλωσσικό ζήτημα πρέπει να θεωρηθεί δευτερεύον για να δοθεί προτεραιότητα στο γενικό πρόβλημα του εκπαιδευτικού συστήματος. Να ληφθεί πρώτιστα πρόνοια για τους υγιεινούς όρους λειτουργίας των σχολείων. Να ελαττωθεί το υπερβολικό φορτίο των γνώσεων, να δοθούν οδηγίες για τη βελτίωση του τρόπου διδασκαλίας, να καταργηθεί το υπάρχον σύστημα στις εξετάσεις και να βελτιωθούν τα προγράμματα των σχολείων. Στη μέση βαθμίδα ο δάσκαλος μπορεί να προσαρμόσει τη διδασκαλία του στο ζωντανό γλωσσικό τύπο και να προφυλάξει το μαθητή από την άγονη ζήτηση των αρχαϊζόντων τύπων. Ο μαθητής θα πρέπει να πάψει να διακρίνει τους γλωσσικούς τύπους σε χυδαίους και ευγενείς. Έτσι σιγά-σιγά ο μαθητής θα μάθει να αποδίδει σε ζωντανό προφορικό λόγο ό,τι αισθάνεται, ό,τι σκέπτεται, ό,τι θέλει. Ο δάσκαλος θα προετοιμάσει έτσι για το μέλλον το σύνολο της εκπαίδευσης να δεχθεί για τη ριζική μεταρρύθμισή της τα μέσα που θα έχει εφαρμόσει πλέον με την ιδιαίτερη και συστηματική εργασία το Δημοτικό Σχολείο, είτε το κάνει η πολιτεία είτε η ιδιωτική πρωτοβουλία. Αν κάνει αυτήν την εργασία το σύνολο της εκπαίδευσης, θα βοηθήσει το συστηματικότερο έργο του Δημοτικού Σχολείου, θα έχει φωτίσει την κοινωνία, ώστε να μπορέσει να δεχτεί τις υγιέστερες αρχές και να απαλλαχτεί από την πρόληψη που οδηγεί στην πλάνη.

Η αναμόρφωση της εκπαίδευσης πρέπει να αρχίσει από το Δημοτικό Σχολείο και η πολιτεία οφείλει να ιδρύσει τελειότερα Δημοτικά σχολεία. Αυτό είναι το συμπέρασμα της έρευνας που έκανε ο Α. Πετρίδης με θέμα την κοινωνική θέση των οικογενειών των παιδιών που φοιτούσαν στα δημόσια σχολεία της Ελλάδας κατά τη σχολική χρονιά 1910-1911. Ιδιαίτερα μελέτησε τα στατιστικά στοιχεία των σχολείων που ανήκουν στη βαθμίδα των ελληνικών σχολείων, τα οποία κατά το άρθρο 2 του Β.

Δ. της 31 Δεκεμβρίου 1836¹⁸² έχουν πρώτιστο σκοπό να προετοιμάζουν τα παιδιά για τα γυμνάσια. Ο μελετητής υποστηρίζει με τα επιχειρήματα των αριθμών, που είναι τα καλύτερα επιχειρήματα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ότι «...η πολιτεία σχολείο που να οπλίζει γερά τα παιδιά της τρίτης τάξης για την πάλη της ζωής δεν έφτιασε... αλλά αναγκάζει τα μισά παιδιά, τα παιδιά του εργάτη...να βασανίζονται τρία ολόκαιρα χρόνια (φοιτώντας στο ελληνικό σχολείο) προσπαθώντας να μάθουνε το τυπικό της αττικής διαλέκτου...»¹⁸³.

1. 8 Εκφάνσεις του γλωσσικού ζητήματος

Η διάκριση των δημοτικιστών σε ακραίους και μετριοπαθείς παίρνει μορφή κυρίως με την εμφάνιση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, καθώς οι οπαδοί των δύο ρευμάτων συσπειρώνονται, γύρω από τον Νουμά οι ορθόδοξοι ψυχαρικοί, γύρω από τον Όμιλο και το Δελτίο του οι αναθεωρητές¹⁸⁴. Το Δελτίο δημοσιεύει κείμενα δημοτικιστών που αναφέρονται στην πληρέστερη εξέταση του γλωσσικού ζητήματος.

Ο Ε. Γ. Μπουντώνας, γυμνασιάρχης και εκπαιδευτικός σύμβουλος¹⁸⁵, χαρακτηρίζει τον Εκπαιδευτικό Όμιλο ασύντακτο και απροετοίμαστο κίνημα των δημοτικιστών¹⁸⁶ που ανέρχονται σε εκατοντάδες επιστημόνων όλων σχεδόν των κλάδων και δεν κατατάσσονται στις αιρέσεις των μαλλιαρών. Ο ίδιος στο εκτενές άρθρο του για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο επιχειρεί να κάνει μια σκιαγραφία του γλωσσικού ζητήματος¹⁸⁷. Τα κύρια σημεία αυτής της προσέγγισης είναι τα ακόλουθα.

¹⁸² Δ.Ε.Ο. τ. Δ' (1914), σ. 285

¹⁸³ ό.π. σ. 291

¹⁸⁴ Γ. Χ. Καλογιάννης, *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931) Γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες*, σ.167

¹⁸⁵ Το όνομά του δημοσιεύτηκε σε κατάλογο μαλλιαρών, στις εφημερίδες τον Οκτώβριο του 1911, βλ. και Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος μελών 1910-1927*, σ. 217

¹⁸⁶ Δ.Ε.Ο., τ. Α' (1911), σ. 100-101

¹⁸⁷ Μέρος αυτής της μελέτης δημοσιεύτηκε σε φυλλάδιο πριν από τη συζήτηση του γλωσσικού ζητήματος στη Διπλή Βουλή.

Ο αυστηρότερος τύπος της καθαρεύουσας τείνει «εις πτώχευσιν» και γενικεύεται ο πόθος να γεφυρωθεί το χάσμα μεταξύ γραπτού και κοινού προφορικού λόγου, ενώ τα θεωρητικά στηρίγματα αυτού του πόθου τα δίνει ο Γ. Χατζιδάκις. Τη γεφύρωση του χάσματος εύχονται και οι συντηρητικότεροι που εκδηλώνουν αποστροφή προς τον υπερβολικό αρχαϊσμό και τάση για απλοποίηση του γραπτού λόγου. Αντίθετη προς την προηγούμενη τάση είναι εκείνη που αλλοιώνει το γραπτό λόγο, σύμφωνα με τη φυσική και ακατέργαστη μητρική γλώσσα, με γλωσσική μορφή που έχει μεταβληθεί φωνητικά, μορφολογικά, συντακτικά και λεξιλογικά – είναι γνωστά τα τραγελαφικά «το παγκριάς, η απανωσιά, η θεωρία της φυσικής ξεχωρισιάς, το καρβουνικό ξινό» – με κύριο εκφραστή τον Ψυχάρη. Η τάση του Χατζιδάκι είναι ορθή επιστημονικά και πρακτικά η μόνη χρήσιμη. Η κοινή γνώμη αποστρέφεται εξ ίσου «την αρχαιομανία του κοντισμού και τον οδοστρωτήρα του ψυχαρισμού». Σε ορισμένα λογοτεχνικά είδη, ποίηση, διήγηση, θεατρικό έργο, σημειώνεται αναμφισβήτητη ήττα της καθαρεύουσας. Η καθαρεύουσα παραμένει το αποκλειστικό όργανο της πολιτείας και ολόκληρης της εκπαίδευσης. Φαίνεται δύσκολο να πολεμήσει κανείς την καθαρεύουσα με επιτυχία χωρίς να τη μεταχειριστεί. Είναι συνδεδεμένη με την επιστημονική υπόσταση των μορφωμένων. Επειδή η ζωή της γλώσσας είναι η χρήση, λόγω της «μακράς έξεως» καταντά να φαίνεται ζωντανό εκείνο ακριβώς που μισείται και χαρακτηρίζεται ως νεκρό. Η κυριαρχία της καθαρεύουσας περιορίζεται στη λογιώτερη συνεννόηση. Τείνουμε προς τύπο του γραπτού λόγου απλούστερο και πλησιέστερο προς τον τύπο του κοινού προφορικού λόγου.

Ο Μπούτουρας επιχειρεί να παρουσιάσει τις τέσσερις εκφάνσεις του γλωσσικού ζητήματος σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο 3^ο τεύχος του Δελτίου¹⁸⁸ του 1911. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο, για το γλωσσικό ζήτημα δεν ειπώθηκε όλη η αλήθεια ούτε έγινε εξέταση ως προς όλες τις μορφές του, την επιστημονική, την κοινωνική, τη λογοτεχνική και την πρακτική. Προσεγγίζονται και περιγράφονται από τον ίδιο τον αρθρογράφο οι μορφές του γλωσσικού ζητήματος ως εξής. Επιστημονική μορφή του γλωσσικού ζητήματος είναι αφενός η ιστορία του, τα διδάγματα απ' αυτή και η εξέταση των τάσεων, αφετέρου δε η συζήτηση περί του τι είναι ορθό επιστημονικά σύμφωνα με τις γλωσσολογικές αρχές. Το πρώτο μέρος αυτής της μορφής δεν έχει θιχτεί, ενώ το δεύτερο φαίνεται σχεδόν εξαντλημένο στις συζητήσεις. Πόσο ανεπαρκές όμως είναι αυτό, τονίζει εδώ ο Μπούτουρας, δείχνουν

¹⁸⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Α' (1911), σ. 179-187

τα αποτελέσματα τα πρακτικά που δεν παρουσιάζουν σημαντική απ' αυτό βελτίωση. Μόνο από την εξέταση της ιστορίας του ζητήματος και των αποτελεσμάτων των κακών τάσεων, θα προκύψει υγιής κοινή γνώμη στην οποία θα στηριχτεί με επιτυχία κάθε μεταρρύθμιση. Σχετικά με την κοινωνική μορφή του γλωσσικού ζητήματος τονίζεται ότι αυτή απαιτεί ισχυρό και ανεξάρτητο χαρακτήρα. Οι εσφαλμένες κοινωνικές τάσεις σε συνδυασμό με πάθη προσώπων έχουν πάρει μορφή κοινωνικών καθεστώτων που αποκλείουν την ελευθερία λόγου. Χρησιμοποιήθηκε η επιβλητική και ιερή ιδέα του Πατριάρχη, ιδρύθηκε η «Επιτροπή Αμύνης της γλώσσας» και πέρασε η ιδέα στους ιδρυτές της «Αμύνης» για ένα «γλωσσικόν ελεγκτικόν συνέδριον» για να κρίνει αν κινδυνεύει ή όχι η γλώσσα. Η λογοτεχνική μορφή κρίνεται ως η απλούστερη μορφή του γλωσσικού ζητήματος η οποία έχει ξεφύγει από την εξέταση. Όσο αφορά, τέλος στην πρακτική μορφή, κρίνεται ότι κάθε κοινωνικό άτομο είναι ήδη ελεύθερος αναπτυγμένος οργανισμός και κάθε πρόθεση για επέμβαση στη γλώσσα του είναι ανελεύθερη και αφιλοσόφητη. Ο αρθρογράφος καταλήγει ότι δεν υπάρχει κατ' ουσία γλωσσικό ζήτημα αλλά εκπαιδευτικό. Δεν έπρεπε να τεθεί, υποστηρίζει, η διάταξη του Συντάγματος «περί επισήμου γλώσσας», διότι είναι μια έμμεση αναγνώριση της αδυναμίας της «παρ' ημίν επιστήμης και παιδείας», ενώ η διαφώτιση των αντιλήψεων ανήκει κυρίως στο πανεπιστήμιο που θα προετοιμάσει πεφωτισμένο διδακτικό προσωπικό και υγιή κοινή γνώμη. Είναι απαραίτητη όμως, συμπληρώνει, και η δράση ατόμων, ομάδων και της πολιτείας γενικά για την όσο το δυνατόν σκοπιμότερη μόρφωση του λαού, ενώ δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ο όρος «εργάζεται αντεθνικώς» γιατί κανείς δεν δικαιούται να ανυψώνει τις γνώμες του μόνος του σε «εθνικές».

Στο ίδιο άρθρο ο Μπούτουρας παρουσιάζοντας συνοπτικά το διάγραμμα της ιστορίας των γραμμάτων κατά την τελευταία 30ετία, καταλήγει στη διαπίστωση ότι ο ορθός λόγος στην αρχή καταδιωκόταν, έπειτα παρεξηγήθηκε και τέλος έλειψε εντελώς, ενώ μερικοί επιστήμονες μεταβλήθηκαν σε πολιτικούς προς το συμφέρον του κόμματος, γενικό δε αποτέλεσμα το αίσχος του «να παριστάμεθα προ του επιστημονικού κόσμου έχοντες ως αρχηγόν της πνευματικής μας κινήσεως ένα Μιστριώτην»¹⁸⁹. Οι νέοι επιστήμονες, τονίζει ο αρθρογράφος, πρέπει να ανορθώσουν τον ορθό λόγο για να δημιουργηθεί υγιής κοινή γνώμη.

¹⁸⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 185

Σ' ένα άλλο άρθρο του γραμμένο ενώ βρισκόταν στη Βιέννη και δημοσιευμένο στο Δελτίο¹⁹⁰, επανέρχεται στην εξέταση του γλωσσικού ζητήματος φωτίζοντας περισσότερο την επιστημονική έκφασή του. Εκεί υπογραμμίζει τα ακόλουθα. Η αιτία της διαίρεσης των μορφών της Νέας Ελληνικής δεν είναι η παράδοση αλλά η τάση για τεχνητή μίμηση αυτής της παράδοσης. Αιτία της τάσης αυτής είναι η πλάνη και οι προλήψεις. Έχουμε έλλειψη ενωτικού δεσμού της πραγματικής επιστήμης ανάμεσα στα δύο μέρη που διαιρέθηκε η μορφή της Νέας Ελληνικής γλώσσας. Η ουσία της επιστήμης ορίζεται «ως αρμονία των σκέψεων των οδηγούμενων υπό φιλοσοφικής ιδεολογίας και καθαρής παρατηρήσεως εις σύστημα». Επιστήμονας είναι αυτός που προσεγγίζει την παραπάνω ιδέα. Αντίθετα δεν είναι αυτός που στηρίζεται σε δευτερεύουσες ιδέες, ή «ο έχων ισχυρόν τον ατομισμόν και ζητεί εμπιαθώς να επιβάλει τις γνώμες του εις τους άλλους». Η φιλοσοφική παρατήρηση κατ' ανάγκη πρέπει να οδηγήσει τον επιστήμονα σε σύστημα στο οποίο φωτιζόμενος από το παρελθόν, εξετάζει το παρόν και δίνει κατευθύνσεις για το μέλλον. Μόνο να κρίνουμε το παρελθόν μπορούμε και να διδαχθούμε από τα σφάλματα αυτού και όχι να το διορθώσουμε. Άρα η ορθή θέση του γλωσσικού ζητήματος είναι όχι τι έπρεπε να είναι αλλά τι είναι. Καταλήγοντας τονίζει ότι πρέπει να εξεταστεί το παρόν, όπως έχει, για να εκτιμηθεί ορθά τι υπάρχει και ποιες είναι οι ατέλειές του, υπογραμμίζοντας κυρίως την έλλειψη συστηματικής μελέτης της δημόδους, λεξικού, γραμματικής και διδασκαλίας αυτής.

Σε τεύχος του Δελτίου του 1914 η Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού σημειώνει σχετικά με το κίνημα του δημοτικισμού : «...από τότε που ο δημοτικισμός άρχισε ν' απλώνεται μέσα στην κοινωνία και φανερώθηκαν μέσα στους πνευματικούς μας κύκλους και άλλες τάσεις, συχνά παρουσιάστηκε το ζήτημα αν ο δημοτικισμός είναι μόνο μια γλωσσική επανάσταση και μεταρρύθμιση ή κάτι που θα μπορέσει να εξελιχτεί κι έξω ακόμη από την εκπαιδευτική αναγέννηση και να κρατήσει ενωμένους τους οπαδούς του σε μια πλατύτερη κοινωνική κίνηση. Οι πρώτες συζητήσεις φάνηκαν στο Νουμά, έπειτα από του Σκληρού το Κοινωνικό Πρόβλημα, μα το ζήτημα ακόμη δεν έχει ξεκαθαριστεί για τους περισσότερους.»¹⁹¹.

Ο Γ. Παπανδρέου, μέλος του εκπαιδευτικού Ομίλου¹⁹², προσεγγίζοντας το παραπάνω ζήτημα σε άρθρο που δημοσιεύτηκε στο Δελτίο¹⁹³ υποστηρίζει ότι το

¹⁹⁰ ό.π. σ. 293-299

¹⁹¹ Δ.Ε.Ο. τ. Δ'(1914), σ. 300

¹⁹² Υπήρξε μέλος κατά τα έτη 1910-1918 και 1922-1925, βλ. Α. Δημαράς, Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος μελών 1910-1927, σ. 156

κίνημα του δημοτικισμού έχει σχέση με τα κοινωνιολογικά συστήματα χωρίς βέβαια να είναι ο δημοτικισμός κοινωνιολογικό σύστημα. Ο αρθρογράφος αναφέρει ότι τα κοινωνιολογικά συστήματα είναι τρία, αντίστοιχα του χρόνου : παρελθόν, παρόν μέλλον, ενώ οι κοινωνικές ιδεολογίες είναι τέσσερες, αντίστοιχες με τις τέσσερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις των σύγχρονων πολιτισμένων κρατών : συντηρητισμός, φιλελευθερισμός, προοδευτισμός και σοσιαλισμός. Σύμφωνα με τον Γ. Παπανδρέου, ο δημοτικισμός μπορεί να ανήκει στο συντηρητισμό αφού και ο συντηρητισμός και ο δημοτικισμός προτιμούν το χθες, την παράδοση, ο «Μιστριωτικός» όμως συντηρητικός επιθυμεί και βρίσκει την αληθινή παράδοση του έθνους στο απώτερο παρελθόν, ενώ ο δημοτικιστής, περισσότερο φωτισμένος, βρίσκει την παράδοση στο χθεσινό. Ακόμη, ο δημοτικισμός μπορεί να ανήκει και στο φιλελευθερισμό, αφού ο φιλελευθερισμός αναγνωρίζει την ελευθερία του λαού να ορίζει τη γλώσσα του, και επί πλέον ο δημοτικισμός είναι πολύ ευκολότερο να ταιριάζει και με τον προοδευτισμό, αφού ο προοδευτισμός έχει βαθύτατη συνείδηση της εξέλιξης, της οποίας αποτέλεσμα είναι και ο δημοτικισμός. Τέλος, υποστηρίζει ο Γ. Παπανδρέου, ο δημοτικισμός πιο πολύ ταιριάζει με το σοσιαλισμό αφού ο σοσιαλισμός χρησιμοποιεί όλα τα όπλα και όλες τις σωματικές και ψυχικές αξίες του προλεταριάτου, επομένως και τη δημοτική γλώσσα του και γενικά τη δημοτική του ιδιοσυγκρασία.

Σαν γενικό συμπέρασμα εξάγεται ότι ο δημοτικισμός ούτε κοινωνιολογικό σύστημα είναι ούτε ανήκει αποκλειστικά σε κάποιο, ενώ στο δημοτικισμό μπορούν να στηρίζονται οι συνεργασίες εκείνες που έχουν γλωσσικούς σκοπούς, αντίθετα δεν μπορούν να βασιστούν σ' αυτόν όσες συνεργασίες «σκοπούν πλατύτερη κοινωνική ενέργεια» γιατί αυτές οι συνεργασίες απαιτούν γενικότερη σύμπτωση της κοινωνικής ιδεολογίας των μελών.

¹⁹³ Δ.Ε.Ο. τ. Δ' (1914), σ. 297-300

1.9 Το ζήτημα της γλωσσικής διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο

Σκοπός της γλωσσικής διδασκαλίας στο Δημοτικό κατά τον Εκπαιδευτικό Όμιλο είναι η μεθοδική προαγωγή των μαθητών από τη διάλεκτο στον πανελλήνιο τύπο του προφορικού λόγου. Διατυπώνεται όμως το ερώτημα από τον Ε.Γ. Μπουντώνα σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο Δελτίο¹⁹⁴, αν δικαιούται η Εφορία του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου ή κάποιος άλλος να αποκλείσει από το Δημοτικό Σχολείο τον τύπο του γραπτού λόγου κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ο τύπος αυτός, ισχυρίζεται ο αρθρογράφος, παραμένει το αποκλειστικό όργανο της πνευματικής συνεννόησης του έθνους, γι' αυτό δεν πρέπει να αποκλειστεί από το Δημοτικό Σχολείο, ενώ η «διδάσκαλος γενεά» δικαιούται και οφείλει να καθορίσει τον τύπο της ελληνικής ως γλώσσας διδασκαλίας και να μην αναγνωρίσει σαν κοινό όργανο της συνεννόησης του έθνους γλώσσες ξένες προς την εθνική συνείδηση αλλά τον τύπο της γλώσσας που αποτελεί το κύριο όργανο συνεννόησης της «ενηλίκου γενεάς». Προβλέπεται για το μέλλον, από τη γενική τάση του έθνους, υποστηρίζει ο Μπουντώνας, η βαθμιαία άρση ή μείωση της διαφοράς του γραπτού και του κοινού προφορικού λόγου. Αυτό ακριβώς επιθυμεί και σκοπεύει η Εφορία, δηλαδή να δει το ταχύτερο δυνατό να συντελείται η αφομοίωση του γραπτού και του κοινού προφορικού λόγου. Η τάση όμως αυτή δεν είναι γεγονός και η εκπαίδευση δεν δύναται να στηριχτεί σ' αυτήν την τάση, παρά μόνο στην πραγματικότητα, τονίζει ο αρθρογράφος, ο οποίος πιστεύει ότι πρώτα πρέπει να γραφεί με δύναμη και τέχνη και να παρουσιάσει άφθονα και καλά λογοτεχνήματα ο ποθητός τύπος της γλώσσας, να επιβληθεί πρώτα στη σύγχρονη γενιά και τότε οι δάσκαλοι θα αξιωθούν να επιλέξουν τα κατάλληλα λογοτεχνήματα για το Δημοτικό Σχολείο, το οποίο είναι όργανο για τη μετάδοση πολιτισμού στην επερχόμενη γενιά και δε δημιουργεί αλλά μεταδίδει κυρίως τον «καθεστῶτα γλωσσικό τύπο». Συνεχίζοντας ο αρθρογράφος περιγράφει πιο αναλυτικά το ρόλο του Δημοτικού Σχολείου στο ζήτημα της γλωσσικής διδασκαλίας, ως εξής.

Ένα μέρος του πολιτισμού και όργανο ταυτόχρονα απαραίτητο για τη μετάδοσή του είναι ο προφορικός και γραπτός λόγος της σύγχρονης γενιάς, που είναι ο φορέας του μεταδιδόμενου πολιτισμού. Πράγματα και γλωσσική έκφραση

¹⁹⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 100-146 και 204-224

συνδέονται τόσο στενά, ώστε η σύγχρονη γενιά θα έπρεπε να καταφύγει σε ατελέστερα μέσα συνεννόησης, αν επιβαλλόταν σ' αυτήν να συνεννοηθεί προς την επερχόμενη γενιά με γλωσσικό όργανο άλλο παρά το συνηθισμένο σ' αυτήν. Είναι ευχής έργο να μη διαφέρει πολύ ο γραπτός λόγος του κοινού προφορικού, αλλά αυτό δεν είναι έργο «της ανηλικού γενεάς», προς την οποία απευθύνεται το Δημοτικό Σχολείο. Θα ήταν η μεγαλύτερη παραδοξολογία να απαιτήσει κανείς από τους ανήλικους του Δημοτικού Σχολείου να παραγάγουν εκείνο, που οι ενήλικοι, «η διδάσκαλος γενεά», δεν κατόρθωσε ακόμη να παραγάγει. Οποιοσδήποτε και αν είναι ο τύπος του γραπτού λόγου, το Δημοτικό Σχολείο είναι υποχρεωμένο να καταβάλει κάθε προσπάθεια ώστε να καταστήσει τον τύπο αυτό «ζώντα εις το στόμα και τον κάλαμον της επερχόμενης γενεάς»¹⁹⁵. Εφόσον το έθνος διατηρεί για την πνευματική του συνεννόηση αυτόν τον τύπο, η διδασκαλία του είναι για το Δημοτικό Σχολείο σκοπός αναγκαιότητας.

Οι δάσκαλοι μπορούν να κάνουν τα παιδιά να αγαπήσουν οποιονδήποτε γλωσσικό τύπο, αρκεί να χειρίζονται αυτόν με ευχέρεια και ασφάλεια και να ακολουθούν κατά τη διδασκαλία τις στοιχειώδεις διδακτικές αρχές. Δάσκαλος που δεν κατέχει τέλεια και δεν χειρίζεται άνετα και σχεδόν αυτόματα τη διδακτέα γλώσσα θεωρείται πολύ κακός δάσκαλος. Το Δημοτικό Σχολείο πρέπει να καταστήσει τους τροφίμους ικανούς να εννοούν και να χειρίζονται τον ισχύοντα τύπο του γραπτού λόγου. Το Δημοτικό Σχολείο και ολόκληρη η εκπαίδευση, ακόμα και η πανεπιστημιακή εκπαίδευση δεν έχει επιτύχει το στόχο αυτό. Είναι αδύνατη η χρήση με ετοιμότητα και ασφάλεια του γραπτού λόγου χωρίς ικανή γενική εκπαίδευση, συστηματική γλωσσική διδασκαλία, μακρόχρονη και ομοιόμορφη. Η εκπαίδευση για τη χρήση της γλώσσας διαρκεί μόνο κατά τα τέσσερα έτη του Δημοτικού Σχολείου, μετά όλοι αποσύρονται στον πρακτικό βίο. Ο αβίαστος και ευχάριστος προφορικός λόγος διαφέρει του γραπτού αισθητά. Την οικειότητα με το γραπτό λόγο μπορεί να τη φέρει η ορθή προφορική χρήση, που αναγνωρίζεται ως η αφετηρία και το κύριο όργανο της ορθής διδασκαλίας κάθε ζωντανής γλώσσας. Εφόσον οι διδάσκοντες δεν ομιλούν ασφαλώς τον τύπο του γραπτού λόγου δεν θα είναι δυνατή η διδασκαλία της χρήσης του γραπτού λόγου.

Χωρίς συγκαταβάσεις προς τον κοινό προφορικό λόγο είναι αδύνατη η χρήση του γραπτού με ασφάλεια, γιατί αποδείχτηκε πειραματικά ότι η τήρηση του αρχαίου

¹⁹⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 114

κανόνα, στον οποίο στηρίζεται η αυστηρή χρήση της καθαρεύουσας, είναι αδύνατη. Επομένως, ένα κύριο αίτιο της διδακτικής αποτυχίας είναι και η σύσταση του γραπτού λόγου. Γλώσσα, όπως η καθαρεύουσα, που ζει μόνο στη λογιότερη συνεννόηση, δεν είναι δυνατό να διδαχθεί κατά τα πρώτα τέσσερα έτη του Δημοτικού. Οι λίγοι που συνεχίζουν περαιτέρω τις σπουδές τους διδάσκονται την αρχαία ελληνική. Το λεξικό, η γραμματική και το συντακτικό της αρχαίας ελληνικής είναι οι μόνοι γνώμονες της ορθής χρήσης της ομιλούμενης ελληνικής. Έτσι, η διδακτική πράξη επιδείνωσε αντί να εξουδετερώσει τη διδακτική δυσχέρεια. Οι προσπάθειες «προς μετριασμόν του ατόπου» ναυαγούν λόγω των επιχειρημάτων «περί των αγαθών της κλασσικής παιδείσεως». Η παράδοξη αντίληψη για τα όρια του δυνατού κατά τη διδασκαλία του γραπτού λόγου κορυφώνεται με τη διδακτική θεωρία που υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν όρια που να διαχωρίζουν την αρχαία ελληνική από την ομιλούμενη και γραφόμενη γλώσσα, είναι αδύνατον επομένως να μιλάει και να γράφει κανείς ορθά αν δεν εννοεί τον Ξενοφώντα και το Ευαγγέλιο. Και καταβάλλονται πράγματι μεγάλοι κόποι και θυσιάζονται πολλά χάριν της γλωσσικής διδασκαλίας, αλλά η χρόνια πλάνη, στην οποία οφείλεται η απατηλή ομοιότητα του γραπτού λόγου προς την αρχαία ελληνική του Ξενοφώντα παρέσυρε την Πολιτεία στο αξιοθρήνητο λάθος να ζητάει τη διδασκαλία του αγνώστου «δια του αγνωστοτέρου». Όσο κι αν βελτιωθεί και γενικευτεί η εκπαίδευση του έθνους, τη γνώση της αρχαίας θα επιδιώκουν μόνο λίγοι.

Ενδιαφέρουσα είναι η θέση του Χατζιδάκι¹⁹⁶ σύμφωνα με την οποία όσοι έχουν ασχοληθεί με την αρχαία ελληνική ειδικά, οι διδάσκοντες αυτήν, δεν είναι και «οι ευχερέστερον ή ορθότερον χειριζόμενοι την νέαν ελληνικήν». Η γλώσσα του Ευαγγελίου μπορεί να είναι η πλησιέστερη φάση της αρχαίας προς τη νέα ελληνική και η κατανόησή της γενική ανάγκη του έθνους, αλλά είναι ζήτημα αν πρέπει το Ευαγγέλιο να γίνει αντικείμενο γλωσσικής διδασκαλίας. Πρέπει να προηγηθεί της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής συστηματική και σχετικά μακρά διδασκαλία μόνο της νέας ελληνικής. Ως άτοπα στην Εκπαίδευση χαρακτηρίζονται η υπερτίμηση της γραμματικής διδασκαλίας και η υποτίμηση της χρήσης της γλώσσας καθώς και το «δύσληπτον και ανομοιόμορφον των γλωσσικών κειμένων».¹⁹⁷ Τα κύρια αίτια για την αποτυχία της εμπέδωσης του γραπτού λόγου είναι η «πενιχρότης» της γενικής

¹⁹⁶ ό.π. σ. 211 και Γ. Χατζιδάκις, *Ελληνικά μελετήματα* σ. 81

¹⁹⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Α' (1911), σ. 213

εκπαίδευσης, η σύσταση του γραπτού λόγου και η διδακτική εξάρτηση της διδασκαλίας της νέας ελληνικής από την αρχαία.

Για όλους αυτούς τους λόγους πρέπει να γίνει πρώτα σαφής διάκριση ανάμεσα στο γλωσσικό ζήτημα της «διδασκάλου γενεάς» και το ζήτημα της διδασκαλίας στα σχολεία της ομιλούμενης γλώσσας. Συμφωνεί ο αρθρογράφος με την άποψη του Χατζιδάκι σύμφωνα με την οποία είναι ευχής έργο να βαίνει ελαττούμενη η διαφορά του γραπτού και του προφορικού λόγου χάριν του εθνικού και εκπολιτιστικού σκοπού της γλώσσας. Εδώ εκφράζει ο Μπουντώνας την πεποίθησή του ότι με την πρώτη κυβερνητική κρίση θα υπάρξει και νέα ανακίνηση του γλωσσικού ζητήματος, αφού στο γλωσσικό ζήτημα δε λείπει μόνο η ορθή αντίληψη αλλά η καλή θέληση και η ισχυρή επιβολή της Πολιτείας. Η γλώσσα δε δημιουργείται από τους συγγραφείς που φιλοτιμούνται να μεταχειρίζονται γραπτό λόγο απλούστερο και πλησιέστερο προς τον προφορικό, η γλώσσα ζει στο στόμα αυτών, η γλώσσα έχει ανάγκη συγγραφικής καλλιέργειας και οδηγός πρέπει να είναι όχι η γραμματική αλλά το γλωσσικό συναίσθημα των συγγραφέων. Πρέπει να γράφουν οι εγγράμματοι όπως ομιλούν οι ίδιοι, όχι όπως επιτηδεύονται να ομιλούν. Γλώσσα εντελώς «ομαλή γραμματικώς» ούτε υπήρξε ούτε θα υπάρξει ποτέ.

Η επικράτηση απλούστερου γραπτού λόγου είναι ζήτημα χρόνου. Απαιτείται να ενισχυθεί η γενική εκπαίδευση του έθνους και να διδαχθεί συστηματικά η νέα ελληνική. Προς τούτο: α) η διδασκαλία της νέας ελληνικής να κορυφωθεί με τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας και φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο, β) αποκλειστική διδασκαλία της νέας ελληνικής στα επτά πρώτα έτη της γενικής εκπαίδευσης καθώς και αναβολή της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής και βαθμιαίως προς το γραπτό λόγο προβιβασμός. Η πρόωρη διδασκαλία της αρχαίας είναι σοβαρό εμπόδιο για την εμπέδωση της νέας ελληνικής. Η γλώσσα ως όργανο της πρώτης συνεννόησης των αρχαίων πρέπει να είναι όσο το δυνατόν απλούστερη και πλησιέστερη προς την πραγματική τους γλώσσα. Η απότομη μετάβαση στον καθαρό τύπο του γραπτού λόγου είναι μεγάλο διδακτικό λάθος. Αυτό το λάθος τείνει να μεταβάλει όλη τη διδασκαλία του Δημοτικού Σχολείου σε καθαρά γλωσσική. Αναγνωρίζεται γενικά ότι ως πρώτη ασχολία του γλωσσικού μαθήματος εδεικνύεται η προφορική καλλιέργεια της γλώσσας, ενώ ακολουθούν η ανάγνωση, η γραφή και η γραμματική. Η χρήση του κοινού προφορικού λόγου, καταλήγει ο αρθρογράφος, είναι σταθμός της γλωσσικής διδασκαλίας αναγκαίος για το Δημοτικό Σχολείο.

Σε διάλεξή του ο Μ. Τσιριμώκος (ψευδώνυμο Στ. Ραμάς), που έγινε στα γραφεία του Εκπαιδευτικού Ομίλου στις 24-12-1910¹⁹⁸, τοποθετείται για το ίδιο ζήτημα, τη γλωσσική διδασκαλία στο Δημοτικό Σχολείο, και υποστηρίζει ότι η μορφή του γραπτού λόγου που θα κατέχει ο απόφοιτος του Δημοτικού θα είναι η εξέλιξη του γραπτού λόγου της λόγιας παράδοσης προς τη μορφή εκείνη που θα έχει το τυπικό του πυρήνα της γλώσσας προς την οποία οδηγεί η παντοδύναμη ασυνείδητη τάση του προφορικού λόγου.

Στο 4^ο τεύχος του Δελτίου δημοσιεύεται άρθρο του ιδίου¹⁹⁹ που έγραψε τον Ιούλιο του 1911 με αφορμή το άρθρο του Μπουντώνα. Σ' αυτό το άρθρο ο Μ. Τσιριμώκος, μέλος της Εφορίας του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, αρχικά σχολιάζοντας ειρωνικά το γεγονός ότι ο Μπουντώνας αυτοαποκαλείται μαθητής του Χατζιδάκι, παρόλο που δεν ακολουθεί τις μεθόδους του «σοφιστή» δασκάλου του, κρίνει στη συνέχεια με φιλική διάθεση τη μελέτη του Μπουντώνα για το γλωσσικό ζήτημα. Του εκφράζει ευγνωμοσύνη γιατί τα επιχειρήματα και τα συμπεράσματα της παραπάνω μελέτης τον υποχρέωσαν να κάνει πιο επίμονη έρευνα, όσον αφορά στα θέματα του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου αλλά και στο έργο του Ομίλου. Αναλυτικότερα, επισημαίνει τα ακόλουθα.

Η γνώμη της Εφορίας για την πανελλήνια κοινή προφορική γλώσσα ως μορφή διδασκόμενης γλώσσας στο Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο και για τον αποκλεισμό της μορφής του γραπτού λόγου στο Δημοτικό είναι αντίθετη με την άποψη του Μπουντώνα του οποίου όμως οι συλλογισμοί οδηγούν σε μια σπουδαία αρχή που μπορεί να πάρει και τη μορφή γενικού αξιώματος : Η σχέση που συνδέει τις πεποιθήσεις και τις βλέψεις μιας εποχής με το ιδανικό που το σχολείο της εποχής πρέπει να επιδιώκει, είναι τόσο στενή, ώστε μπορεί να λεχθεί ότι, ο χαρακτήρας του σχολείου και η τάση του είναι η έκφραση του τι είναι η εποχή και του τι ελπίζει. Το Πρότυπο Σχολείο θα έχει το χαρακτήρα του Ομίλου και η τάση του θα είναι η έκφραση του τι ελπίζει ο Όμιλος. Το Πρότυπο Σχολείο θα είναι επαναστατικό γιατί θα χρησιμεύσει ως διαμαρτυρία εναντίον της γενικής παιδαγωγικής κατάστασης της εποχής, θα μεταβάλει μια κατάσταση άθλια και ολέθρια για όλο το έθνος, θα πολεμήσει την αμάθεια, το δογματισμό, το φανατισμό και τη ρουτίνα των γραφειοκρατών. Ο σκοπός της γλωσσικής διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο, που είναι να μάθει η ερχόμενη γενιά τον προφορικό και γραπτό λόγο της σύγχρονης,

¹⁹⁸ ό.π. σ. 67

¹⁹⁹ ό.π. σ. 235-270

παραμελήθηκε συστηματικά ή παρανοήθηκε από τους «καταγινόμενους με το Δημοτικό Σχολείο». Η κυρίαρχη γνώμη είναι ότι πρέπει στο Δημοτικό Σχολείο να διδάσκεται μια γλώσσα απλή- απλοποιημένη καθαρεύουσα- που δεν είναι ούτε ο προφορικός ούτε ο τύπος του γραπτού λόγου. Το σχολείο, δηλαδή οι δάσκαλοί του και όλοι οι παιδαγωγοί από Χ. Παπαμάρκου μέχρι του Μπουντώνα, αντιμετωπίζει το παλιό διδακτικό πρόβλημα που έχει δυο μορφές : 1.πως θα διδαχτεί μια γλώσσα απλή στο Δημοτικό Σχολείο; Αυτή είναι η ειρηνική μορφή του προβλήματος υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ο Μ. Τσιριμώκος. 2.ποια πρέπει να είναι η απλή αυτή γλώσσα που θα διδαχτεί; Αυτή είναι η πολεμική του μορφή.

Ο Όμιλος από την ιδιοσυγκρασία του μπορεί να αντικρύσει τις δυο μορφές αλλά και μια τρίτη συγγενική «σε πόσα χρόνια θα διδαχτεί η γλώσσα; ». Με διαίσθηση επιστημονική διάλεξε για να λύσει το πρόβλημα έναν άλλο δρόμο : να υποτάξει τη γλώσσα στη διδακτική. Θα αποκρυσταλλώσει τον προφορικό λόγο σε γραπτό και θα χαρίσει στο Δημοτικό Σχολείο τη μητρική γλώσσα, το κλειδί των γνώσεων. Ο Όμιλος πρώτος μεταθέτει τη βάση και αλλάζει τη θέση του διδακτικού προβλήματος ως εξής : Ποια γλώσσα θα διδάσκεται στο Δημοτικό Σχολείο ώστε να μορφώνονται όλοι οι Έλληνες; Ο Όμιλος άλλαξε το διδακτικό πρόβλημα σε γλωσσοεκπαιδευτικό. Το Δημοτικό Σχολείο πρέπει να εκπληρώνει πρώτα τον όρο : «Να μορφώνει όλους» που είναι ο θεμελιώδης σκοπός στον οποίο πρέπει να υποτάσσονται οι μερικότεροι σκοποί, όταν δε οι μερικότεροι σκοποί, όπως η γλωσσική διδασκαλία, εμποδίζουν την καθολίκευση της μόρφωσης, πρέπει να τροποποιούνται. Στατιστικές παρατηρήσεις αναφέρουν ότι η στοιχειώδης εκπαίδευση παραδίδει 80% αγράμματους στην κοινωνία της Ελλάδας, ενώ οι μετρήσεις το 1906 σε άλλες χώρες της Ευρώπης έδειξαν χαμηλά ποσοστά αγράμματων, όπως στη Γερμανία 0,04%, στην Ελβετία 0,09%, στην Αγγλία 3,8%, στη Γαλλία 3,84%, στο Βέλγιο 10,1%, στην Ιταλία 33,8% και στην Ισπανία 50-60%.

Αν η αδυναμία αυτή του σχολείου οφείλεται στην αδυναμία να διδαχτεί ο τύπος του γραπτού λόγου, η Πολιτεία έχει καθήκον να αντικαταστήσει τον τύπο του γραπτού λόγου με τον κοινό προφορικό λόγο, σ' αυτό είναι σύμφωνος και ο κ.Χατζιδάκις. Ο Όμιλος πιστεύοντας ότι ο κοινός προφορικός λόγος μπορεί να χρησιμεύσει ως γραπτή γλώσσα του έθνους, θα δώσει στο Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο αναγνωστικά στη νέα γλώσσα. Η μετάβαση-προβιβασμός από τον προφορικό λόγο του παιδιού και του δασκάλου στον τύπο του γραπτού λόγου, όσο θα αναγκάζει το παιδί να μη δέχεται μόνο το απαραίτητο τυπικό μαζί με το νέο λεκτικό του

ανώτερου πνευματικού κύκλου, αλλά θα το υποχρεώνει να προσαρμόζει στο νέο τυπικό του νέου λεκτικού το γνώριμό του ήδη λεκτικό και να αντικαθιστά το παλιό συντακτικό και λεκτικό με δήθεν ισοδύναμα, θα παρουσιάζει τόσο μεγάλες δυσκολίες, ώστε θα μεταβάλλει όλη τη διδασκαλία σε γλωσσική. Η μετάβαση αν είχε τη μορφή μηχανικής ένωσης, δηλαδή αν ήταν παράθεση λίγου νέου λεκτικού και τυπικού δίπλα στο παλιό του παιδιού, θα μπορούσε με πολλές δυσκολίες να επιτρέψει κάποιο αποτέλεσμα. Η μετάβαση όμως, χημική ένωση διαφόρων λεκτικών, τυπικών και συντακτικών, καταδικάζει από πριν κάθε διδακτική μέθοδο σε αποτυχία. Επομένως, η μέθοδος του Μπουντώνα της ήρεμης μετάβασης δεν μπορεί να εφαρμοστεί. Πρέπει να προηγηθεί η αφομοίωση του γραπτού με τον προφορικό λόγο, που θα είναι ευλογία και λύση του γλωσσικού ζητήματος, για να διδαχτεί το διδακτικό προσωπικό το γραπτό λόγο. Ο τύπος του γραπτού λόγου είναι υποκειμενική γλώσσα, άρα η καθαρεύουσα δεν μπορεί να είναι γλώσσα σύγχρονη, ούτε αυτοτελής και δεν μπορεί να διδαχτεί γιατί είναι γλώσσα νεκρή.

Ο Μ. Τσιριμώκος υποστηρίζει ότι έπεσε σε αντιφάσεις ο Μπουντώνας γιατί θεώρησε αναγκαία τη διατήρηση της καθαρεύουσας, ενώ θεώρησε ως αξίωμα το ότι η διδακτική ακολουθεί τη γλώσσα, αγνοώντας τον προορισμό και της διδακτικής και της γλώσσας που είναι να μορφώσουν το έθνος. Ο Όμιλος θεωρεί, τονίζει στο άρθρο του ο Μ. Τσιριμώκος, ότι πρέπει να υποτάξουμε τη γλώσσα στη διδακτική ανάγκη. Ο Μπουντώνας κρίνεται ως συντηρητικός, θέλοντας να τα διορθώσει όλα χωρίς να θίξει την καθαρεύουσα. Η επιστήμη καλείται να δείξει πως ο προφορικός λόγος αποτελεί όργανο άρτιο, ικανό να αντικαταστήσει το σημερινό γραπτό λόγο. Θα αποδειχτεί πως όταν η γλώσσα του προφορικού λόγου διδαχτεί στο Δημοτικό Σχολείο θα έχουμε στοιχειώδη μόρφωση. Το Πρότυπο Σχολείο του Ομίλου φιλοδοξεί να είναι φως στο χέρι της Επιστήμης για να βρεθεί η αλήθεια. Για το θέμα της αλλαγής της διδασκόμενης γλώσσας στο Δημοτικό Σχολείο ο Χατζιδάκις αναφέρει ότι²⁰⁰ «περί τούτου θα διαλάβει και ο Έλλην διδάσκαλος και παιδαγωγός ο ορίζων τον σκοπόν, την έκτασιν εκάστου διδακτέου μαθήματος, ο λαμβάνων υπ' όψιν τας δυσκολίας ή ευκολίας, τους καρπούς ή τους κινδύνους τοιαύτης ή τοιαύτης γλώσσης εν σχέσει προς τα άλλα μαθήματα».

Είναι βέβαιο, κατά τον Μ. Τσιριμώκο²⁰¹, ότι πολλοί και καλοί – ένας απ' αυτούς ο συνιδρυτής του Ομίλου Ι. Δραγούμης – έχουν τη γνώμη ότι υπάρχει

²⁰⁰ Γ. Χατζιδάκις, *Ακαδημαϊκά αναγνώσματα*, 1910, σ. 29

²⁰¹ Δ.Ε.Ο. τ. Α' (1911), σ. 263

ολόκληρη φιλολογία γραμμένη σε γλώσσα δημοτική αρκετά ομοιόμορφη και αποκρυσταλλωμένη για να διδαχτεί στο Δημοτικό Σχολείο. Αυτή όμως η δημοτική γλώσσα, υποστηρίζει ο Τσιριμώκος, δε χρησίμευσε ακόμα για όλες τις πνευματικές ανάγκες, δεν είναι όργανο έτοιμο, τελειοποιημένο σε βαθμό ανάλογο με την πνευματική ανάπτυξη του έθνους. Η εισαγωγή δε στη διδασκαλία μιας γλώσσας, που δεν επαρκεί σήμερα στις πνευματικές ανάγκες, θα ισοδυναμούσε με στασιμότητα της πνευματικής ζωής του έθνους ως την εποχή που θα τελειοποιηθεί το νέο όργανο – η γραπτή γλώσσα των ορισμένων λογοτεχνικών έργων – και θα γίνει άξιο να χρησιμεύσει για την ανώτερη πνευματική ζωή. Θα αποδειχτεί όμως πειραματικά στο Πρότυπο Σχολείο ποια πρέπει και ποια μπορεί να είναι η γλώσσα του Δημοτικού Σχολείου.

Στο σημείο αυτό ο Μ.Τσιριμώκος, διαχωρίζοντας τη γνώμη του απ' αυτήν του Ομίλου και βεβαιώνοντας τους αναγνώστες ότι ο Όμιλος δεν έχει σχηματίσει ορισμένη γνώμη για το ζήτημα αυτό, αναλύει την προσωπική του άποψη ως εξής. Αν αποκλειστεί από το Δημοτικό Σχολείο η καθαρεύουσα – ο τύπος του γραπτού λόγου – επειδή δεν μπορεί να διδαχτεί, και αν η δημοτική, το λεκτικό και τυπικό του κοινού προφορικού λόγου των αμόρφωτων και του πυρήνα του προφορικού λόγου των μορφωμένων τάξεων, αναγνωριστεί πως δεν επαρκεί για τις πνευματικές ανάγκες, το ερώτημα «ποια θα είναι η γλώσσα του Δημοτικού Σχολείου;» θα αποδοκιμαστεί με την ίδια δύναμη από τα δυο γλωσσικά στρατόπεδα, των δημοτικιστών και των «καθαριστών». Επειδή τη γλώσσα δε δικαιούται κανείς να την εφεύρει, το παραπάνω ερώτημα υποχρεωτικά πρέπει να λάβει τη μορφή «ποια είναι η Νεοελληνική γλώσσα για να διδαχτεί στο σχολείο;». Γλώσσα Νεοελληνική είναι ο προφορικός λόγος που χρησιμεύει να συνεννοούνται μεταξύ τους οι Έλληνες, ενώ οι μορφωμένες τάξεις των μεγάλων κέντρων ανέπτυξαν προφορικό λόγο που επαρκεί για όλες τις πνευματικές ανάγκες. Ο προφορικός αυτός λόγος κατανοείται αμέσως και μαθαίνεται από κάθε Έλληνα, γιατί έχει βάση το λεκτικό και τυπικό του κοινού προφορικού πανελλήνιου λόγου, του απαλλαγμένου από διαλεκτικές ή ιδιοματικές διαφορές. Ο λόγος αυτός, παρόλο που φαίνεται αναρχικός, έχει κανόνες - αφού μιλιέται – και θα μπορέσει να αναδειχθεί σε γραπτό λόγο ανάλογο με τη μόρφωση του έθνους. Ο γραπτός αυτός λόγος θα διαφέρει από τον προφορικό λόγο των μορφωμένων τάξεων μόνο και μόνο γιατί θα είναι συνειδητά κανονισμένος σύμφωνα με τους κανόνες του προφορικού, κανόνες που ο τελευταίος δεν τους ακολουθεί με προσοχή και γι' αυτό φαίνεται αναρχικός. Η αυτόματη δημιουργία της γλώσσας ανήκει στο δημιουργό της λαό, η

πραγματική εξέλιξή της και ανάπτυξή της γίνεται αργότερα, μετά το συνειδητό κανονισμό εκ μέρους των λογίων και από την επίδραση των έργων τους. Το επαναστατικό Πρότυπο Σχολείο πρέπει να διδάξει τον αβίαστο προφορικό λόγο των μορφωμένων τάξεων, δεχόμενο ότι η γλώσσα που θα διδαχτεί οφείλει να είναι όργανο ανάλογο με την πνευματική ανάπτυξη της σύγχρονης μορφωμένης τάξης. Καταλήγοντας ο Μ. Τσιριμώκος υπογραμμίζει ότι μετά από το πείραμα, το Πρότυπο Σχολείο θα είναι σε θέση να προτείνει τη λύση του εκπαιδευτικού προβλήματος αποδεικνύοντας ότι η γλώσσα της μορφωμένης τάξης, που σχηματίστηκε με την ασυνείδητη εργασία του λαού και την επίδραση και άλλων γνωστών παραγόντων, μπορεί να αναδειχθεί σε γραπτή σύγχρονη γλώσσα του έθνους.

Ο Ι. Δραγούμης, μέλος κι αυτός της Εφορίας, σε άρθρο του με το ψευδώνυμο Ίδας, δημοσιευμένο στο 2^ο τεύχος του Δελτίου²⁰², προσεγγίζει το ζήτημα της γλωσσικής διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο, με αφορμή τη μελέτη του Μπουντώνα. Συμφωνεί αρχικά με την πρόταση για τη διδασκαλία του πανελλήνιου προφορικού λόγου στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου αλλά είναι εντελώς αντίθετος με τον ισχυρισμό ότι η καθαρεύουσα είναι όργανο της λόγιας συνεννόησης. Επικρίνει έντονα το γεγονός ότι δίνεται υπερβολική σημασία στη λόγια παράδοση από τον Λουκιανό ως τον Μιστριώτη, τονίζοντας ότι η παράδοση έγινε και από τον προφορικό λόγο και τη δημοτική φιλολογία, από τον Πτωχοπρόδρομο ως τον Παλαμά. Θεωρεί εσφαλμένο τον ισχυρισμό του Μπουντώνα ότι η καθαρεύουσα περιορίζεται στη λόγια συνεννόηση και υποστηρίζει ότι υπάρχει και λόγια συνεννόηση όπου η καθαρεύουσα δε χωρεί καθόλου, αναφέρει δε παραδείγματα από επιστολές της αλληλογραφίας του Λασκαράτου και του Βαλαωρίτη γραμμένες στη δημοτική, σημειώνοντας «όταν εμείς όλοι οι νεώτεροι δημοτικιστές επικοινωνούμε με τους παλαιότερους, με τον Σολωμό, τον Βηλαρά, τον Χριστόπουλο, κι αυτό είναι λόγια συνεννόηση και όμως γίνεται στη δημοτική, όταν ακούμε στο θέατρο την Αντιγόνη του Μάνου, την Ιφιγένεια ή τον Φάουστ του Γκαίτε μεταφρασμένα στην καθάρια δημοτική από τον Χατζόπουλο, κι αυτό είναι λόγια συνεννόηση, κι όμως γίνεται όχι στην καθαρεύουσα»²⁰³.

Με τον προφορικό λόγο, κατά τον Μπουντώνα, δεν θα μεταδοθεί η σοφία και ο πολιτισμός της «διδασκάλου γενεάς» γιατί αυτός ο πολιτισμός είναι σφιχτοδεμένος με την καθαρεύουσα γλώσσα. Για τη θέση αυτή εκφράζει έντονα την αντίθεσή του ο

²⁰² Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 147-157

²⁰³ ό.π. σ. 154

Δραγούμης διατυπώνοντας το ερώτημα αν θα πρέπει η «διδάσκαλος γενεά», που ανατράφηκε με τη διγλωσσία να αναθρέψει και την ερχόμενη γενιά με τη διγλωσσία, που είναι εμπόδιο σοφίας και πολιτισμού. Ο Όμιλος, υποστηρίζει ο Δραγούμης, παραδέχτηκε την ανάγκη της διδασκαλίας του κοινού προφορικού λόγου στο Δημοτικό Σχολείο όχι για να μάθει το παιδί αργότερα την καθαρεύουσα αλλά για να καταργηθεί η διγλωσσία, που είναι εμπόδιο σε κάθε εκπαίδευση και πολιτισμό. Επί πλέον στο άρθρο του Δραγούμη, γίνεται αναφορά στα *Είδωλα* του Ροΐδη, όπου αποδεικνύεται ότι η δημοτική είναι πολύ πλούσια σε λέξεις, γεγονός που έρχεται σε αντίφαση με τον ισχυρισμό του Μπουντώνα ότι λείπουν οι απαιτούμενοι όροι από τη δημοτική, για να μορφωθεί το άτομο με τη μητρική του γλώσσα.

Ο Δραγούμης συμφωνεί με την πρόταση, που είναι και πρόταση του Ομίλου, ότι είναι ανάγκη και από το Δημοτικό Σχολείο το παιδί να καταλαβαίνει τουλάχιστον την καθαρεύουσα, επειδή θεωρείται επίσημη γλώσσα του κράτους, και μπορεί να το καταφέρει αυτό διαβάζοντας το Ευαγγέλιο από την Ε΄ τάξη του Δημοτικού. Επαναλαμβάνει ότι το παιδί που θα βγει από το σχολείο του Ομίλου θα ξέρει καλά μια γλώσσα, το σημερινό προφορικό λόγο, η οποία θα αποτελέσει μια στέρεη βάση για να δεχτεί την άλλη γλώσσα. Σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «θα παραγνώριζε κανείς την ουσία της παιδείας γενικά, αν παραδέχονταν ότι είναι η παιδεία μόνον αποτέλεσμα της καταστάσεως της προηγούμενης γενεάς και δεν έβλεπε πως είναι η παιδεία και αιτία ή σκοπός για να δημιουργήσει μιαν ερχόμενη γενεά καλύτερη»²⁰⁴.

²⁰⁴ ό.π. σ.155

1. 10 Σχολική διγλωσσία και γλωσσική πολιτική

Κατά παράδοση, η γλωσσική πολιτική στη χώρα μας σχετίζονταν με την «εκπαίδευση ελληνοπαίδων εξωτερικού» και την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από τα δίγλωσσα παιδιά νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων, περισσότερο όμως ο όρος «γλωσσική πολιτική» παραπέμπει στο γλωσσικό ζήτημα και στην καθιέρωση της δημοτικής²⁰⁵. Στο επιστημονικό αυτό πεδίο, της γλωσσικής πολιτικής ή του γλωσσικού σχεδιασμού – όπως ονομάζεται η γλωσσική πολιτική σε μέρος της ξένης βιβλιογραφίας – διασταυρώνονται τα μεγάλα ζητήματα της κάθε εποχής και εξετάζονται οι διάφορες πλευρές της γλώσσας που σχετίζονται με τη συμβίωση και τη συνεργασία των ανθρώπων.

Σχολική διγλωσσία υπάρχει όπου το σχολείο αναγκάζεται να έχει ως επίσημο όργανό του διαφορετική γλώσσα από εκείνη που μιλούν τα παιδιά. Η σχολική διγλωσσία έχει πολλές μορφές και πολλούς βαθμούς, ανάλογα με τον τρόπο αλλά και το σκοπό για τον οποίο επιβάλλεται στα παιδιά η ξένη γλώσσα, τη σχέση που έχει η επίσημη γλώσσα του σχολείου με τη γλώσσα των παιδιών και τα δικαιώματα, που αναγνωρίζονται στη μητρική γλώσσα. Η πολιτική διγλωσσία, όπως ονομάζεται από τον μελετητή O.Ghibu²⁰⁶ η νεότερη μορφή της διγλωσσίας, δημιουργήθηκε κυρίως κατά το 19^ο αιώνα μαζί με την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των λαών. Ο O.Ghibu, ως μαθητής του παιδαγωγού W.Rein, μελετά το ζήτημα αυτό από την παιδαγωγική του πλευρά. Το έργο του O.Ghibu, *Der moderne Utraquismus oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule*, αξίζει να μελετηθεί και από τους Έλληνες δασκάλους, κυρίως όμως ενδιαφέρει, την εποχή αυτή που δημοσιεύεται στο Δελτίο, τα ελληνικά σχολεία της Τουρκίας που έχουν να αγωνιστούν ενάντια στους Τούρκους για την εσωτερική τους ελευθερία και για τη δατήρηση της ελληνικής γλώσσας, ως επίσημης γλώσσας του ελληνικού σχολείου. Στη μελέτη αυτή του O.Ghibu κατατάσσονται στα δίγλωσσα σχολεία και τα Δημοτικά Σχολεία της Ελλάδας.

²⁰⁵ Χρ. Παπαρίζος, *Γλωσσική Πολιτική και Γλωσσική παιδεία*, σ. 153 και Σ.Χ.Πανταζής, *Διαπολιτισμική Αγωγή στο Νηπιαγωγείο*, σ. 13, καθώς και Σ.Χ.Πανταζής-Μ.Ι.Σακελλαρίου, *Προσχολική Παιδαγωγική Προβληματισμοί-Προτάσεις*, σ.227

²⁰⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Α' (1911), σ. 188

Η Σύνταξη του Δελτίου δημοσιεύοντας ένα κεφάλαιο από την παραπάνω μελέτη²⁰⁷ επισημαίνει σε εισαγωγικό της σημείωμα ότι η ελληνική διγλωσσία δε δημιουργήθηκε από την ίδια αιτία, δηλαδή την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης του λαού, αλλά από πολλούς παράγοντες. Η Σύνταξη προσεγγίζει το ζήτημα φωτίζοντάς το από την πλευρά της φιλοσοφίας της αγωγής, υπογραμμίζει τη μεγάλη σημασία του αναφαίρετου δικαιώματος του πολίτη να διαπλάσσει τον εαυτό του με το δικό του ιδανικό αγωγής και παιδείας και θέτει τον εξής προβληματισμό: κατά πόσο είναι απόλυτο το δικαίωμα, που θέλει να έχει το κράτος να υποβάλλει όλους τους πολίτες σ' ένα δικό του ιδανικό και να τους εκπαιδεύει με τον ίδιο τρόπο, υποτάσσοντάς τους σε σχολικούς οργανισμούς, που το άτομο μπορεί ίσως να τους θεωρεί αντίθετους προς τις συνθήκες της ζωής, προς τις φυσικές και ψυχολογικές του προδιαθέσεις και την ιδεολογία του. Στην Ελλάδα, παρατηρεί η Σύνταξη του περιοδικού, λείπει τελείως η φιλοσοφία της ελληνικής παιδείας, γι' αυτό ο Ε.Ο. εκτός από το πρακτικό και θεωρητικό του έργο, μια από τις πιο σημαντικές υπηρεσίες που θα προσφέρει στην ελληνική αναγέννηση είναι να δώσει στην παιδεία της ελληνικής φυλής τη φιλοσοφία της, το ιδεολογικό της θεμέλιο στηριγμένο στη νεοελληνική ζωή, το μόνο που θα την υψώσει από τον τυφλό εμπειρισμό στην περιοχή της επιστήμης και θα την κάνει αληθινό όργανο εκπολιτισμού της φυλής.

Ο Ο.Ghibu λαμβάνοντας θέση πάνω στα ζητήματα της γλωσσικής πολιτικής, ιδωμένα όμως από την οπτική γωνία της φιλοσοφίας της παιδείας, σημειώνει τα ακόλουθα. Η πολιτική μεταχειρίζεται τη σχολική διγλωσσία για να απορροφάει τα μη ομόγλωσσα λαϊκά στοιχεία αφομοιώνοντάς τα πρώτα με τη γλώσσα και ύστερα και με το φρόνημα της κυρίαρχης φυλής. Έτσι η πολιτεία όχι μόνο επιβάλλει αυθαίρετα σ' ένα μέρος του λαού τη δική της γλώσσα, αλλά επί πλέον αρνιέται στις άλλες λαϊκές γλώσσες κάθε δικαίωμα ζωής. Τότε γεννιέται το ζήτημα: Είναι άραγε το κράτος, σαν κράτος, τελικός σκοπός της ζωής και πρέπει να θυσιάζεται για την επιτυχία των σκοπών του η ελευθερία των πολιτών, ή είναι μόνο μέσο, για να βρίσκει ο πολίτης υποστήριξη στους σκοπούς και στους αγώνες του και σύμφωνα μ' αυτή του την υπόσταση πρέπει και να διαμορφώνεται; Για την απάντηση σ' αυτό το ζήτημα ο Ο.Ghibu επικαλείται την άποψη του Robert von Mohl, που υποστηρίζει ότι δεν είναι σωστό να χρησιμοποιείται ο άνθρωπος ως απλό μέσο πολιτειακών σκοπών εφόσον η πολιτεία είναι μέσο για τους σκοπούς του πολίτη, καθώς και την άποψη του Schiller

²⁰⁷ ό.π. σ. 188-203

σύμφωνα με την οποία «η μέγιστη πολιτεία είναι έργο ανθρώπινο, ο άνθρωπος είναι έργο της άφραστης μεγάλης φύσης, η πολιτεία είναι δημιούργημα τυχαίο, ενώ ο άνθρωπος είναι ον αναγκαίον. Και τι άλλο κάνει λοιπόν την πολιτεία μεγάλη και τιμημένη παρά οι δυνάμεις των ατόμων που την αποτελούν ; Η πολιτεία είναι αποτέλεσμα μόνο της ανθρώπινης δύναμης, έργο της σκέψης, μα ο άνθρωπος είναι αυτή η πηγή της δύναμης, ο δημιουργός της σκέψης»²⁰⁸. Έτσι, αφού η πολιτεία δεν είναι τελικός σκοπός, μόνο μέσο για την επιτυχία της ευδαιμονίας στη γη, όχι μόνο δεν έχει κανένα δικαίωμα να περιορίζει την ελευθερία των πολιτών, αλλά είναι και υποχρεωμένη να κάνει ό,τι μπορεί για να τους αναπτύξει τις υπάρχουσες προδιαθέσεις και να τους εξασφαλίσει πνευματική ελευθερία, γιατί έτσι μόνο μπορεί με εμπιστοσύνη να στηριχτεί σ' αυτούς. Το κράτος λοιπόν είναι υποχρεωμένο να δίνει στους πολίτες την ευκαιρία να αναπτύξουν όλες τις δυνάμεις τους και να μη βάζει κανένα εμπόδιο στην εξέλιξη της προσωπικότητάς τους. Ανάμεσα σ' ελεύθερους ανθρώπους γεννιέται ζήλος, καλύτεροι δάσκαλοι βγαίνουν εκεί, όπου η τύχη τους εξαρτάται από την εργασία τους, παρά εκεί που κρέμεται από την προαγωγή που περιμένουν από το κράτος - αξιόλογη επισήμανση καθώς διαπιστώνεται ότι η αρχή την οποία διατυπώνει εξακολουθεί να αποτελεί τη θεωρητική βάση και των σημερινών προτάσεων, του 2006, για την αναγέννηση της παιδείας. Αγάπη και πίστη στην πατρίδα δεν είναι η εξάρτηση από κάποια δύναμη που να εμπνέει φόβο, ούτε η με τη βία εκμάθηση μιας γλώσσας άχρηστης και χωρίς αξία. Φιλοπατρία είναι η αγάπη για τις συνθήκες εκείνες που χρειάζονται για να αναπτύξει κανείς ελεύθερα τις δυνάμεις του και να μορφώσει τον νου. Είναι πλάνη να υποστηρίζει κανείς ότι μια γλώσσα, που δεν είναι η γλώσσα του λαού, μπορεί να αντικαταστήσει όλες τις αξίες. Η διγλωσσία, όπου αφύσικα υπάρχει, είναι κάτι νεκρό, μηχανικό. Το κράτος δεν πρέπει να έχει το μονοπώλιο της παιδείας και να δημιουργεί τέτοιους νόμους, με τους οποίους να επηρεάζεται ο χαρακτήρας του λαού αλλά αντίθετα να εξασφαλίζει ελεύθερη δράση στους ενεργούς παράγοντες της παιδείας. Η νομοθεσία για τη μόρφωση των παιδιών πρέπει να στηρίζεται στην ελεύθερη ενέργεια. Κατά τον Herder²⁰⁹ το μεγαλύτερο κακό που μπορεί κανείς να κάνει σ' ένα λαό είναι να του αρπάξει τον εθνικό του χαρακτήρα, την πνευματική του ιδιοφυΐα και τη γλώσσα του.

²⁰⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 189-190

²⁰⁹ ό.π. σ. 194

Στη συνέχεια ο O.Ghibu κάνει μνεία για τη θλιβερή επίδραση του πολιτικού κομματισμού στα σχολεία. Σε υποσημείωση επισημαίνεται η διαφορά των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα, που δεν είναι κόμματα πολιτικών αρχών αλλά προσωπικά κόμματα. Η πολιτεία, υπογραμμίζει ο μελετητής, πρέπει να ξυπνάει σ' όλους τους πολίτες το ενδιαφέρον για τον πολιτισμό και να υποβοηθάει κάθε ανεξάρτητη δράση. Σύμφωνα με τον πολιτειολόγο K.H.Politz²¹⁰ «η οργανωτική ενέργεια της πολιτείας πρέπει να υποστηρίζει τις ανθρώπινες προδιαθέσεις και ικανότητες», ενώ κατά τον Herbart, τον οποίο μνημονεύει ο O.Ghibu στο έργο του για τη σχολική διγλωσσία, στην παιδεία δεν μπορεί να προσφέρει το κράτος αλλά «μόνο η ιδιοφυΐα, η πίστη, η επιμέλεια, η αξιοσύνη, η μεγαλοφυΐα των ατόμων μπορούν με αγώνα να κατορθώσουν, με την ελεύθερή τους κίνηση να πλάσουν, με το παράδειγμά τους να διαδώσουν. Και τότε τίποτε άλλο δεν μένει να κάνουν οι κυβερνήσεις παρά να απομακρύνουν τα εμπόδια, να ισιώνουν το δρόμο, να ετοιμάζουν κατάλληλες ευκαιρίες για την ιδιωτική δράση και να την ενθαρρύνουν, που κι αυτό είναι βέβαια μεγάλη και αξιοσέβαστη υπηρεσία προς την ανθρωπότητα.»²¹¹. Καμιά επιστήμη, επαναλαμβάνει ο O.Ghibu, ούτε και η παιδαγωγική μπορεί να ευδοκιμήσει μέσα σε ανελεύθερη ατμόσφαιρα, ενώ, αν το κράτος δε λαμβάνει υπόψη του τις αρχές της παιδαγωγικής επιστήμης, ίσως «να φέρει κάποια κανονικότητα και ομοιομορφία ή να διαπλάσει λαό ολότελα ήσυχο(=σκληρωμένο)²¹², όμως μια τέτοια κατάσταση είναι πάρα πολύ αμφίβολο αν μπορεί να ονομαστεί ιδανική». Δεν υπάρχει πιο λανθασμένη άποψη, τονίζεται στη μελέτη, από το να παίρνει κανείς για πατριωτική εργασία τις συγκεντρωτικές τάσεις της πολιτείας ιδίως στο θέμα των μορφωτικών μέσων. Με άλλα λόγια, αν θέλει το κράτος να παιδαγωγεί, πρέπει ν' αφήνει τα άτομα ν' αυτενεργούν και να αυτοδιοικούνται, αφού δεν είναι φυσιολογικό να είναι τα σχολεία ομοιόμορφα και εξαρτημένα αλλά ποικίλα ώστε να αντιστοιχούν με την ποικίλη φύση των κατοίκων. Στο σημείο αυτό ο O.Ghibu κάνει αναδρομή στην ιστορία της γερμανικής παιδείας επισημαίνοντας τη θετική συμβολή των μικρών κρατιδίων στην ανάπτυξη της παιδείας και σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι «μόνο μια τέτοια ελεύθερη κίνηση των εσωτερικών ορμών δημιουργεί ζωή και άνθηση»²¹³. Παράλληλα τονίζεται ότι δικαιώματα για συμμετοχή στην παιδεία και συγκεκριμένα

²¹⁰ ό.π. σ. 195 και Χρ. Σαΐτης, *Οργάνωση και Δίοικηση της Εκπαίδευσης*, σ.13-17

²¹¹ ό.π. σ. 196

²¹² Η παρένθεση του αρθρογράφου

²¹³ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 200

στην επίλυση σχολικών ζητημάτων έχουν και η οικογένεια, η κοινότητα και η εκκλησία.

Με αφετηρία τις παραπάνω θεωρίες, συμπεραίνει ο συγγραφέας αυτής της μελέτης, μπορεί κανείς να δεχτεί τη σχολική διγλωσσία μόνο σε περιστάσεις, όπου προκύπτει μόνη της από την πραγματικότητα, όπως για παράδειγμα όπου συγκατοικούν δύο λαοί και έχουν τέτοια αλληλεπίδραση που όλοι οι κάτοικοι μιλούν και τις δύο γλώσσες, σε κάθε άλλη περίπτωση πρέπει να πολεμηθεί, προπαντός εκεί όπου συνδέεται με μεγάλους κινδύνους του πολιτισμού. Όσοι λαοί, καταλήγει ο O.Ghibu, έχουν το ατύχημα να έχουν σχολεία με υποχρεωτική διγλωσσία είναι καταδικασμένοι, η επιβολή της από το κράτος είναι σφάλμα, γι' αυτό πρέπει να καταπολεμηθεί και να της αντιταχθεί η μόνη σωστή αρχή της μητρικής γλώσσας.

Υποχρεωτική διγλωσσία επιβεβλημένη από το κράτος υπάρχει στην Ελλάδα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αφού το σχολείο αναγκάζεται από την πολιτεία να έχει ως επίσημο όργανό του διαφορετική γλώσσα από εκείνη που μιλούν τα παιδιά. Με το φαινόμενο αυτό ασχολήθηκε ο Μ. Τριανταφυλλίδης²¹⁴ δημοσιεύοντας στο Δ.Ε.Ο. μια σειρά μελετών και άρθρων σχετικά με τη γλώσσα του σχολείου. Επισκέφθηκε το Μάιο του 1909 πολλά σχολεία, παρακολούθησε διδασκαλίες, δίδαξε ο ίδιος και έλαβε ενεργό μέρος σε εξαντλητικές σχετικές συζητήσεις με εκπαιδευτικούς και επιθεωρητές. Ο Τριανταφυλλίδης κατέληξε σε οικτρές διαπιστώσεις που τον έκαναν να συνειδητοποιήσει την άμεση ανάγκη για ουσιαστική μεταρρύθμιση στην εκπαίδευση με προτεραιότητα την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο, που είναι η μητρική γλώσσα των παιδιών. Στο εκτενές άρθρο του « Η παιδεία μας και η γλώσσα της»²¹⁵ που είναι το πρώτο άρθρο μιας μελέτης, περιγράφει τις εντυπώσεις του από τα ελληνικά σχολεία και αναφέρει «τα γλωσσικά όργια που καθημερινά γιορτάζονται στα ελληνικά σχολεία κυρίως των μικρών πόλεων, οι μεγάλες πόλεις, όπου οι μαθητές έχουν διαφορετική γλωσσική προπαιδεία, αντιπροσωπεύονται λίγο στο άρθρο αυτό. Παρουσιάζοντας αναλυτικά τις παρατηρήσεις του από σχολεία διαφορετικών βαθμίδων της εκπαίδευσης, υπογραμμίζει τις συνέπειες της διγλωσσίας σε όλα τα μαθήματα. Πολλοί εκπαιδευτικοί, επισημαίνει ο Τριανταφυλλίδης, έχουν

²¹⁴ Στη μελέτη του «Σταθμοί της γλωσσικής μας ιστορίας» (1937) εξετάζει σημαντικές πτυχές του αττικισμού, ο οποίος αποτέλεσε την αρχή της διγλωσσίας ενώ στη μελέτη του «Οι νέοι και το γλωσσικό ζήτημα»(1934) διακρίνει τρία είδη διγλωσσίας, το πρώτο θεμελιώνεται στη διαλεκτολογική διάρθρωση της γλώσσας, το δεύτερο στη φύση της γραπτής γλώσσας και τη διαφορά της από τον προφορικό λόγο, και το τρίτο, η κυρίως διγλωσσία, στη φύση της καθαρεύουσας, μιας καθαρά τεχνητής γλώσσας.

²¹⁵ Μ. Τριανταφυλλίδης, Άπαντα, τ. Δ', β' έκδοση, σ. 57-92, και Δ.Ε.Ο. τ.Β'(1912) σ. 271-309

επίγνωση της ζοφερής κατάστασης που επικρατεί στην εκπαίδευση, δεν τολμούν όμως να μιλήσουν επειδή φοβούνται τους ανωτέρους τους. Λίγο αργότερα, μετά τις επισκέψεις του στα ελληνικά σχολεία, το φθινόπωρο του ίδιου έτους ο Τριανταφυλλίδης παρακολούθησε τον τρόπο διδασκαλίας σε διάφορα σχολεία της Ελβετίας. Στο παραπάνω άρθρο του περιλαμβάνει και τις εντυπώσεις του από το Ανώτερο Παρθεναγωγείο και το Διδασκαλείο της Ζυρίχης. Στην Ελβετία έχουν δυο γλώσσες, τα ελβετικά, που μιλούν όλοι οι μορφωμένοι και τα γερμανικά, την κοινή γερμανική, ως γλώσσα επίσημη, γραφομένη του σχολείου, φιλολογική. Ο καθηγητής, στο μάθημα του Διδασκαλείου τονίζει στις μέλλουσες δασκάλες ότι πρέπει να σέβονται τη γλώσσα των μαθητών τους, παράλληλα όμως υποστηρίζει και την επίσημη γερμανική γλώσσα.

Εικόνες από τα σχολεία²¹⁶ πήρε και ο Α. Δελμούζος, ένα σχεδόν χρόνο πριν τον Τριανταφυλλίδη, διαπιστώνοντας κι αυτός τη σχολική διγλωσσία, δείχνοντας όμως εικόνες από πόλεις και από την Αθήνα. Ο Α. Δελμούζος συμπεραίνει ότι η επιφύλαξη που είχε διατυπώσει ο Τριανταφυλλίδης για τη γλωσσική προπαιδεία των μαθητών των μεγάλων πόλεων δεν ισχύει, αφού οι εικόνες από τα σχολεία μαρτυρούν αδυναμία των παιδιών να κατανοήσουν την επίσημη γλώσσα του σχολείου, προσθέτοντας ως βαθύτερες αιτίες εκτός από τη γλώσσα και λόγους ψυχολογικούς και μεθοδολογικούς.

«Ο δημοτικισμός σιγά σιγά νικά...»²¹⁷, θεωρητικά το γλωσσικό ζήτημα έχει πια λυθεί, δε μένει παρά να φωτιστεί ο λαός, υπογραμμίζει ο Τριανταφυλλίδης στον επίλογο της μελέτης του «Απολογία της Δημοτικής»²¹⁸, δυο χρόνια μετά τη δημοσίευση του πρώτου άρθρου της μελέτης « Η παιδεία μας και η γλώσσα της», ενώ διαπιστώνεται το ίδιο από δημοσιεύματα των εφημερίδων «Έθνος», «Εστία», «Νέα Ελλάς», «Ακρόπολη», της κυπριακής «Αλήθεια» καθώς και στην προκήρυξη του διαγωνισμού των στρατιωτικών τραγουδιών που έκανε η επίσημη Πολιτεία²¹⁹.

Αφιερώνοντας την παραπάνω μελέτη του ο Τριανταφυλλίδης στους λόγιους και επιστήμονες που πίστεψαν στη γλώσσα του λαού και αγωνίστηκαν για την καθιέρωσή της, παραθέτει χαρακτηριστικά αποσπάσματα για καθέναν από αυτούς αρχίζοντας από τον 18^ο αιώνα ως το έτος συγγραφής της μελέτης. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στον Εμμαν. Ροϊδη που πρώτος στα νέα χρόνια πολέμησε

²¹⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Γ' (1913), σ. 257-263

²¹⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Δ' (1914), σ. 171

²¹⁸ ό.π. σ. 46-196

²¹⁹ ό.π. σ. 323-328

συστηματικά τη διγλωσσία και «...δεν άφησε ευκαιρία που να μη την πολεμήσει με τα πλούσια βέλη που του έδινε η γλωσσομάθεια, η πολυμάθεια, η καλλιτεχνική του αντίληψη, το γλωσσικό αίσθημα το ανέπαφο από το λογωτατισμό.»²²⁰. Ο Ροΐδης ήταν από μικρός δίγλωσσος γνωρίζοντας την ιταλική γλώσσα σαν μητρική του γλώσσα, «...μόλις δοκίμασε να γράψει ένιωσε πως η διγλωσσία μας είναι κάτι εξαιρετικό· και αυτός, ο γεννημένος συγγραφέας, δεν άργησε να δει ότι αδύνατο να γράψει χωρίς να προσκρούσει είτε σε τύπους αρχαϊκούς και άνοστους, είτε σε λέξεις δήθεν χυδαίες κι εξορισμένες γι' αυτό από τη γραφομένη μας...»²²¹.

Μαζί με τις ιστορικές, γλωσσολογικές και λαογραφικές σπουδές, που μεταφυτεύτηκαν από νέους επιστήμονες και στην Ελλάδα, απλώνεται και κάποια επιστημονικότερη αντίληψη για τη στραβή λύση που μια αγλωσσολόγητη γενιά είχε αναγκαστεί να δώσει στο γλωσσικό ζήτημα. Η γενικότερη όμως ψυχολογία των νέων επιστημόνων είναι συντηρητική, η γλωσσική μεταρρύθμιση θα έρχονταν σε άμεση αντίθεση με κοινωνικά καθεστώτα και ιδανικά κι έπρεπε να παρουσιαστεί επαναστατική. Το δημοτικισμό μόνο ακαδημαϊκά, σαν θεωρητική αλήθεια μπορούσαν να τον νιώσουν και να δείξουν επιστημονικό ενδιαφέρον και αγάπη πλατωνική.

1. 11 Οι ξενόφωνοι ομογενείς

Ανάμεσα στους δύο κόσμους, τον κόσμο του ελληνισμού και τον κόσμο της Ελλάδας, υπάρχει ένα οφθαλμοφανές συνδετικό στοιχείο, η κατεξοχήν απτή απόδειξη της ομοιογένειάς τους: η γλώσσα²²². Το ελληνικό παρελθόν δύσκολα στοιχειοθετείται σε σχέση με το έδαφος, το έδαφος συρρικνώνει την απόδειξη της εθνικής συνέχειας, ενώ η γλώσσα τη διευρύνει²²³. Η γλώσσα ως απόδειξη εθνικής ενότητας αλλά και εθνικής συνέχειας είναι σημαντικό στοιχείο σε πολυεθνικούς και οικουμενικούς

²²⁰ ό.π. σ. 27

²²¹ ό.π. σ. 87

²²² Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, σ. 138-139

²²³ ό.π. σ. 182

σχηματισμούς, ακόμη δε περισσότερο όταν ο σχηματισμός μετατρέπεται σε εθνικό κράτος.

Το θέμα των ξενοφώνων ομογενών, ως προς τη γλωσσική του διάσταση, θίγει ο εκπαιδευτικός Ε.Γ.Μπουντώνας²²⁴ σε εκτενές άρθρο του για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο και τους κινδύνους της καθαρεύουσας που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στο Δελτίο²²⁵. Κατά την εποχή που δημοσιεύεται το άρθρο η Παιδαγωγική της Ελλάδας αγνοεί την ύπαρξη αυτών των ομογενών, ενώ η εκπαίδευση πρέπει να εξυπηρετεί και την εθνική σκοπιμότητα, προτεραιότητα που είχαν επιβάλει οι Βούλγαροι και αργότερα οι Σέρβοι και οι Ρουμάνοι.²²⁶ Ο αρθρογράφος υποστηρίζει ότι προκειμένου για τη γλωσσική διδασκαλία στο Δημοτικό Σχολείο πρέπει να υπάρχει πλήρης κατανόηση της γλωσσικής ανάγκης, όχι μόνον της ανήλικης γενιάς των ελληνοφώνων αλλά και των αλβανοφώνων, των βλαχοφώνων, των σλαβοφώνων, των τουρκοφώνων, των αρμενοφώνων και των αραβοφώνων ομογενών. Το μειονέκτημα της αλλογλωσσίας, σημειώνει ο Μπουντώνας, υπάρχει και στους Γάλλους, αν και είναι λαός που θαυμάζεται για τη γλωσσική του ενότητα σε σύγκριση με άλλους ευρωπαϊκούς λαούς, όμως διακρίνονται σε γαλλόφωνους και ξενοφώνους. Οι νέοι Έλληνες έχουν τη διάκριση αυτή και εντός του κράτους και εκτός αυτού. Μέρος του πληθυσμού της Ελλάδας και σχετικά πολύ μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού που ζει εκτός αυτής, κατά τη χρονική αυτή περίοδο, έχει ακόμη μητρική γλώσσα άλλη και όχι την ελληνική. Ο ομογενής αυτός πληθυσμός επιθυμεί να προσθέσει στα γνωστά χαρακτηριστικά του εθνισμού του και τη γλώσσα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του καθηγητή Μαργ. Ευαγγελίδη που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Ξενοφάνης²²⁷. Ο Ευαγγελίδης, « ο εκ ξενοφώνων γεννηθείς και ξενοφώνων, ένα ζωηρότατον τρέφει εν τη ψυχή πόθον, δι' αυτού ζει και συν αυτό αποθνήσκει, τον πόθον να συνδεθεί και δια της γλώσσης μετά των ομοφύλων », ζει σε απόκεντρο χωριό της Μακεδονίας, έχει χάσει τα τρία του παιδιά σε επιθέσεις των σχισματικών²²⁸, ενώ η στάση του απέναντι στον μπέη του τόπου περιγράφεται ως

²²⁴ Για το ίδιο πρόσωπο βλ. και κεφ. 1.8. Εκφάνσεις του γλωσσικού ζητήματος.

²²⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Α' (1911), σ.100-146 και 204-224

²²⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεότερος Ελληνισμός, τ. ΙΔ' σ. 216

²²⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Α' (1911), σ. 116

²²⁸ Σχισματικοί είναι οι αποσχιζόμενοι από το σώμα της Εκκλησίας για τη δημιουργία ιδιαίτερης θρησκευτικής κοινότητας που συνεπάγεται την επίσημη εκκλησιαστική καταδίκη με συνοδική απόφαση. Στο βιβλίο *Ελλάς, η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα*, εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, τ. Β', σ. 148, αναφέρεται «...και το αποτελεσματικότερο μέσο για να διασπαστεί η ενότητα των χριστιανών κατοίκων αυτών των εδαφών της ευρωπαϊκής Τουρκίας ήταν η δημιουργία μιας αυτόνομης Βουλγαρικής Εκκλησίας, αποσπασμένης από το

εξής : « ότε μετά την τραγικήν ταύτην καταστροφήν ο μπέης του τόπου συνεβούλευε φιλικώς τον γέροντα να υποχωρήσει πλέον εις τους σχισματικούς του χωρίου και να στείλει τους μικρούς εγγονούς του εις το βουλγαρικόν σχολείον, ο γέρον απέκρουσε μετά αγανακτήσεως την πρότασιν. Και πως θα μάθουν, είπε, τότε τα ορφανά την ελληνικήν γλώσσαν, χάριν της οποίας απέθανον οι πατέρες των!»²²⁹. Από το γεγονός αυτό μπορεί κανείς να διαπιστώσει τον πόθο και τις μεγάλες θυσίες των ξενοφώνων ομογενών να συνδεθούν «δια της γλώσσης μετά των ομοφύλων ».

Ο Μπουντώνας διερωτάται αν επιτρέπεται να γίνονται συζητήσεις και νομοθετήματα για την περιφρούρηση της καθαρεύουσας, αφού δεν κατορθώθηκε ακόμη « να αναστήσωμεν εις τα χείλη των ξενοφώνων ομογενών πληθυσμών την γλώσσαν μας και αφήνομεν την εθνικήν συνείδησιν αυτών εκτεθειμένην εις τόσον σοβαρούς κινδύνους.»²³⁰. Είναι εύλογο να λαμβάνονται υπόψη και οι ξενόφωνοι ομογενείς όταν συζητιέται η γλωσσική διδασκαλία του Δημοτικού Σχολείου. Μάλιστα, στο σημείο αυτό ο αρθρογράφος προβληματίζεται αν θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και η ενδεχόμενη εκ μέρους των ξενόφωνων προτίμηση της καθαρεύουσας ή της δημοτικής αν και «πολλοί ισχυρίζονται ότι το έθνος και μάλιστα το ξενόφωνον προτιμά την καθαρεύουσας, άλλοι όμως επίσης πολλοί ισχυρίζονται ότι το έθνος προτιμά την δημοτικήν.»²³¹. Η «διδάσκαλος γενεά», κατά τον Μπουντώνα, δικαιούται και οφείλει να καθορίσει την ελληνική, δηλαδή το κοινό όργανο της συνεννόησης του έθνους, ως γλώσσα της διδασκαλίας, σε αντιδιαστολή προς άλλες γλώσσες πράγματι ξένες για την εθνική ψυχή, όπως είναι κάποια σλαβικά ιδιώματα, σαν το κουτσοβλαχικό. Υποχρέωση του Δημοτικού Σχολείου υπογραμμίζει ο αρθρογράφος, είναι να εξουδετερώσει το φυσικό μειονέκτημα της μη κατοχής της ελληνικής γλώσσας που έχουν τα παιδιά του ξενόφωνου πληθυσμού. Μνημονεύεται το προκαταρκτικό τμήμα των ξενόφωνων του Δημοτικού Σχολείου του ελληνικού πληθυσμού που λειτουργεί στην Τουρκία, με τα οικονομικά μέσα των ξενόφωνων κοινοτήτων, «εννοείται ότι και η τελειότερα λειτουργία του τμήματος τούτου και τα τελειότερα καθόλου σχολεία δεν δύνανται ούτε μόνα ούτε εις ολίγον χρόνον να

Οικουμενικό Πατριαρχείο, έτσι το 1870 ιδρύθηκε η Βουλγαρική Εξαρχία, την οποία το Οικουμενικό Πατριαρχείο κήρυξε ως σχισματική, κατηγορώντας τους Βουλγάρους ότι επιχειρούσαν να εισαγάγουν στην εκκλησία τον «εθνοφυλετισμό». Και όντως οι φόβοι αυτοί αποδείχθηκαν αληθείς στην πράξη, αφού, στο εξής, το εν λόγω σχίσμα επέβαλε την ιδέα ότι Εξαρχικός σημαίνει Βούλγαρος και Πατριαρχικός σημαίνει Έλληνας, ο βουλγαρικός εθνικισμός αναδεικνυόταν πλέον στη σοβαρότερη απειλή για την επιβίωση της Μακεδονίας.»

²²⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 117

²³⁰ ό.π. σ. 117

²³¹ ό.π. σ. 117

αποκαταστήσωσιν οριστικώς εις τα χείλη των ξενοφώνων αδελφών την ελληνικήν γλώσσαν ως μητρικήν »²³².

Οι αρχές στις οποίες πρέπει να στηρίζεται η γλωσσική διδασκαλία στα προκαταρκτικά αυτά τμήματα των ξενόφωνων στο Δημοτικό Σχολείο, κατά τον Μπουντώνα, είναι οι ακόλουθες²³³:

Οι γλωσσικές ασκήσεις πρέπει να γίνονται, από την πρώτη μέρα μόνο στα ελληνικά και να αποφεύγεται όχι μόνο η χρήση της μητρικής γλώσσας των αρχαρίων αλλά και η μετάφραση, η ερμηνεία δηλαδή της ελληνικής με τη μητρική.

Οι γλωσσικές ασκήσεις πρέπει να γίνονται μόνο προφορικά, να αποκλεισθεί δε απόλυτα η ανάγνωση και η γραφή.

Σκοπός των ασκήσεων αυτών είναι να συνδέσουν μεθοδικά τις εντυπώσεις του παιδικού βίου με την ελληνική τους έκφραση.

Η γλώσσα της πρώτης διδασκαλίας δεν πρέπει να διαφέρει οργανικά από την ομιλούμενη, τον κοινό προφορικό λόγο του έθνους ή αλλιώς την ανεπιτήδευτη γλώσσα της καθημερινής προφορικής συνεννόησης των εγγραμμάτων. Στο σημείο αυτό τονίζεται ότι η εγκύκλιος του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τη γλωσσική διδασκαλία των ξενόφωνων, έχει επηρεαστεί από το γλωσσικό ζήτημα και υπογραμμίζεται η ανάγκη επιβολής της καθαρότητας της γλώσσας,

Καταλήγοντας ο Μπουντώνας, τονίζει ότι η πρώτη γλωσσική διδασκαλία των ξενόφωνων πρέπει να αναφέρεται στα αντικείμενα της παιδικής αντίληψης και να περιορίζεται μόνο στον προφορικό λόγο, επιδιώκοντας τη γλωσσική εξομοίωση των ξενοφώνων αρχαρίων προς τους συνομήλικους ελληνοφώνους και προς τα τέκνα των εγγραμμάτων ελληνοφώνων οικογενειών. Τέλος ο αρθρογράφος²³⁴ επικαλούμενος μαρτυρίες²³⁵ ισχυρίζεται ότι οι ξενόφωνοι διαπιστώνουν ότι οι γλωσσικοί καρποί του σχολείου μαραίνονται μπροστά στην παντοδυναμία του περιβάλλοντος κι αυτό γιατί στο σχολείο διδάσκεται η γλώσσα της «λογιωτέρας συνεννοήσεως».

Η Σύνταξη του Δελτίου διατυπώνοντας την άποψή της για το θέμα των ξενόφωνων γράφει σε τεύχος του 1913, που κυκλοφορεί όμως τον Απρίλιο του 1914, τα εξής: «Πόσο η σημερινή γλωσσική κατάσταση μας ζημιώνει, κοντά στ' άλλα, και στους φυλετικούς μας αγώνες στη Μακεδονία και τ' άλλα μέρη, όπου έχομε να α φ ο

²³² ό.π. σ. 141

²³³ ό.π. σ. 141

²³⁴ Ο Ε. Μπουντώνας έχει εκτενώς ερευνήσει το θέμα των ξενόφωνων στο βιβλίο του: *Σχολικά Προγράμματα και διδακτικά οδηγία τ. Α', το Νηπιαγωγείο των ξενοφώνων ελληνικών κοινοτήτων (1908)*

²³⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 220

μοιώσω με με το εθνικό σχολείο τους ξενόγλωσσου²³⁶ και όπου κύριο όργανο για το σκοπό αυτό παρουσιάζεται η επίσημη γλώσσα του κράτους μας, πολλοί το ξέρουν και συχνά έλαβαν αφορμή να το τονίσουν άνθρωποι που έζησαν εκεί και άλλοι, δημοτικιστές και καθαρευουσιάνοι, δικοί μας και ξένοι. Το ζήτημα αυτό δεν πρέπει να νομίσωμε πως έπειτα από την νέα Ελλάδα που δημιούργησαν οι νίκες του στρατού μας έλλειψε πια, ή πως ελαττώθηκε η σημασία του. Γιατί γνωρίζομε πως ο αγώνας δεν τέλειωσε και ούτε λείπουν ακόμη έξω από τα όρια του μεγαλωμένου κράτους οι ξενόφωνοι, ούτε και για κείνους που ήρθαν μέσα του, σωστό θα ήταν να τους αφήσουμε στην τύχη τους. Και όμως φαίνεται σα να μην τους πολυσυλλογιζόμαστε όλους αυτούς. Και με όσα κι αν εδώ και κεί γράφηκαν ή ειπώθηκαν, λείπει ακόμα μια μελέτη που να φωτίσει και μια για πάντα να ξεκαθαρίσει το ζήτημα αυτό, ώστε να κινηθούν ίσως και κείνοι που χρέος τους είναι η αμεσώτερη ενέργεια.»²³⁷

Ακόμη, η Συντακτική Επιτροπή δημοσιεύει αποσπάσματα από επιστολή με σχετικό θέμα, που είχε σταλεί στο Δελτίο το 1912, πριν ακόμη μεγαλώσουν τα όρια του κράτους. Ο αποστολέας, του οποίου η ταυτότητα δεν δίνεται, είναι κάποιος που ζει και δουλεύει στην καρδιά της μακεδονικής γης, στο Μοναστήρι, «στην ελληνικότατη πόλη που δεν ήταν γραμμένο να ενωθεί με τη μητέρα Ελλάδα», όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζει η Σύνταξη του περιοδικού. Στην επιστολή αναφέρεται ότι το ζήτημα της γλώσσας για τους χιλιάδες Βλαχόφωνους, Αλβανόφωνους, Βουλγαρόφωνους, Τουρκόφωνους και Αρμενόφωνους είναι αρκετά σοβαρό, «ανυπολόγιστης εθνικής σπουδαιότητας», και είναι αναμενόμενο να ξεσηκωθούν όλοι αυτοί οι ξενόφωνοι Έλληνες ζητώντας χωριστή καλλιέργεια της μητρικής τους γλώσσας, ενώ οι ίδιοι αισθάνονται Έλληνες μόνο με τη βοήθεια του συντακτικού, της γραμματικής και των λόγων του Μιστριώτη. Την ίδια άποψη για τους ξενόφωνους είχε υποστηρίξει και ο Μ.Τριανταφυλλίδης σε άρθρο του δημοσιευμένο στο Δελτίο²³⁸. Συγκεκριμένα, είχε διαπιστώσει από επισκέψεις του σε σχολεία ότι ενώ πολλά παιδιά δεν έχουν για μητρική γλώσσα τα ελληνικά, γίνεται προσπάθεια να εξελληνιστούν με την ορθογραφία και τους κανόνες της γραμματικής.

Συνεχίζοντας ο επιστολογράφος την ανάλυσή του για το γλωσσικό πρόβλημα των ξενόφωνων σημειώνει το εξής παράδοξο: «ενώ η Βουλγαρία κατόρθωσε σε

²³⁶ Η υπογράμμιση είναι από το πρωτότυπο

²³⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Γ' (1913), σ. 324

²³⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 287

διάστημα είκοσι χρόνων να διαδώσει τη βάρβαρη κι απελέκητη γλώσσα της στους τουρκόγλωσσους κατοίκους της, εμείς έπειτα από τετραπλάσιο διάστημα βρίσκομε στα πρόθυρα πρωτεύουσας των Αθηνών πληθυσμούς από Έλληνες πολίτες, που μπροστά στη γλώσσα του Ξενοφώντος μένουν σαστισμένοι όσο και μπροστά στα κινέζικα... κι αν έχομε τέτοια αποτελέσματα στον πρώτο νομό του ελεύθερου κράτους με όλη την εργασία του στρατού και των εφημερίδων και τους λόγους των κομματαρχών, ας συλλογιστεί καθένας πόσες ακόμη χιλιατηρίδες μας χρειάζονται για να ελπίσομε πως θα εξελληνιστούν και όλοι εκείνοι οι ξενόφωνοι, που σκορπισμένοι και μοιρασμένοι σε όλη την ευρωπαϊκή και ασιατική Τουρκία πνίγονται από ένα άγριο και ακράτητο ωκεανό φυλών βαρβάρων αλλά και ακμαίων»²³⁹. Η πόλη του Μοναστηρίου ως τόπος όπου διασταυρώνονται αρκετοί λαοί, όπως Κουτσόβλαχοι, Σλάβοι, Αρβανίτες και Τούρκοι, είναι το καταλληλότερο μέρος για να μελετήσει κανείς την εργασία των ελληνικών σχολείων. Στην επιστολή αναφέρεται ότι πριν από 30-40 χρόνια όλοι οι χριστιανοί αισθάνονταν ότι ήσαν Έλληνες, από τότε όμως Βούλγαροι, Ρουμάνοι, Σέρβοι, και Αλβανιστές ιεραπόστολοι αλλά και Φράγκοι κι Αμερικάνοι, με χρήματα και με σχολεία, με σύστημα και μέθοδο, απέσπασαν ένα μεγάλο τμήμα τους και κυρίως σλαβόφωνους. Υπάρχουν σλαβόφωνα χωριά όπου διατηρούνται ελληνικά σχολεία αλλά δεν μιλάει κανείς ελληνικά, απεναντίας σ' όσα χωριά μπήκαν Βούλγαροι δάσκαλοι, παρατηρεί ο επιστολογράφος, έκαναν σε λίγα χρόνια όλους τους χωρικούς να διαβάζουν βουλγάρικες εφημερίδες.

Το πλέον παράδοξο, σημειώνεται στην επιστολή, είναι ότι όσοι από τους ξενόφωνους καταφέρνουν να μάθουν ελληνικά, δύσκολα μπορούν αργότερα να τα μεταχειριστούν, αφού ακόμη και τα πιο κοινά πράγματα, όπως το νερό, το κρασί, το χωράφι, το σπίτι, παρουσιάζονται στα μάτια του μικρού παιδιού «μασκαρεμένα». Οι Βούλγαροι λένε για τους ξενοφώνους ομογενείς ότι «παθαίνουν ανοσία της ελληνικής γλώσσας», ενώ από την άλλη μεριά «όσοι απ' αυτούς τους ίδιους, όχι πια παιδιά μα άντρες ώριμοι, εργάστηκαν με τα ελληνομακεδονικά σώματα, μπόρεσαν ευκολότατα σε λιγότερο καιρό και μόνο με το αυτί, να μιλούν ελληνικά τέλεια... Το ίδιο και με τους χριστιανούς της Μικράς Ασίας που στρατολογήθηκαν τελευταία κι έχουν πλημμυρίσει την πόλη μας ... Διαβάζουν και καταλαβαίνουν την εκκλησιαστική

²³⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Γ' (1913), σ. 325

γλώσσα ξέρουν πολλές αρχαιοπρεπείς λέξεις..., ελληνικά όμως δεν είναι σε θέση να μιλήσουν και να συνεννοηθούν»²⁴⁰.

Ανάλογες απόψεις εκφράζει κι ένα άλλο γράμμα που έλαβε ο Όμιλος από ένα δάσκαλο στη Μακεδονία σε σλαβόφωνο μέρος. Στο γράμμα αυτό²⁴¹ προβάλλεται η ανάγκη να στραφεί το έθνος προς τη ζωντανή νεοελληνική γλώσσα, για να μπορέσει έτσι να ανταγωνιστεί με επιτυχία τους άλλους βαλκανικούς λαούς. Γίνεται φανερός ο πόνος και η αγωνία του δασκάλου για την επιτυχία του έργου του με το νεκρό γλωσσικό όργανο που του παρέδωσε η Πολιτεία. Προσανατολίζει όλη του την προσπάθεια, υποκινώντας και κάθε Έλληνα της περιοχής σ' ένα σκοπό, σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «...όλοι βλέπομε ως σκοπό μας, το πώς θα αφομοιώσουμε τα ξενόφωνα μέρη»²⁴².

Ο Κάρολος Κρούμπαχερ, ο βαθύτερος μελετητής και γνώστης της μεσαιωνικής μας λογοτεχνίας, στο βιβλίο του «Το πρόβλημα της γραφομένης» (1913) σημειώνει : «Μεγάλη σημασία έχει το γλωσσικό ζήτημα και για την πολιτική των Ελλήνων, ιδίως για το ζήτημα πώς θα διατηρηθεί και θ' απλωθεί το έθνος τους. Στη μεγάλη άμιλλα που έχουν να συναγωνιστούν με άλλους νέους λαούς είναι ο σχολαστικισμός των λογίων τους μεγάλο εμπόδιο... Σέρβοι, Βούλγαροι, ακόμη και Ρουμάνοι, Αρβανίτες και Αρμένιοι κάνουν αποτελεσματικά προπαγάντα σε χώρες με ανακατωμένο πληθυσμό.»²⁴³

1. 12 Τα αναγνωστικά στο Δημοτικό Σχολείο

Τα αναγνωστικά βιβλία είναι για το Δημοτικό Σχολείο τα βασικά εγχειρίδια για τη διαμόρφωση των μαθητών, όχι μόνο τη γλωσσική αλλά και την ηθική, θρησκευτική και εθνική τους διαμόρφωση, δηλαδή τη γενική ιδεολογική

²⁴⁰ ό.π. σ. 326

²⁴¹ Εκτενής αναφορά στο περιεχόμενο του γράμματος που είναι σχετικό με τα αναγνωστικά, θα γίνει στο κεφάλαιο 1.12

²⁴² Δ.Ε.Ο. τ. Δ'(1914), σ. 330

²⁴³ ό.π. σ. 189

διαμόρφωση²⁴⁴. Στο γλωσσικό μάθημα τα αναγνωστικά είναι ένας από τους βασικότερους συντελεστές της γλωσσικής προαγωγής των παιδιών. Η ελληνική γλώσσα ως μάθημα έχει πάντα κυρίαρχη θέση στο πρόγραμμα του Δημοτικού Σχολείου, όπως συμβαίνει κατά κανόνα και με τις εθνικές γλώσσες των άλλων χωρών. Η ανάγνωση ως διαδικασία αποκωδικοποίησης και επικοινωνίας του αναγνώστη με το κείμενο κρίνεται λιγότερο ή περισσότερο ικανοποιητική στο βαθμό που ο αναγνώστης μπορεί να αποκωδικοποιήσει το κείμενο. Η λειτουργία αυτή της ανάγνωσης και γενικά ο ρόλος της στο γλωσσικό μάθημα έχει όχι μόνον υποβαθμιστεί αλλά και σχεδόν εκμηδενιστεί στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα - χρονική περίοδος που εξετάζεται σ' αυτό το κεφάλαιο, μέσα βέβαια από τις σελίδες του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου.

Το παραπάνω συμπέρασμα βγαίνει από την άποψη που διατυπώνουν όλοι όσοι αρθρογραφούν στο Δελτίο την περίοδο αυτή και θίγουν το θέμα των αναγνωστικών βιβλίων. Η Π.Χρηστάκου, διδάκτορας Φιλολογίας, στο άρθρο της με τίτλο «Μια ματιά στο εκπαιδευτικό μας σύστημα»²⁴⁵ κάνοντας αναφορά και στα αναγνωστικά βιβλία σημειώνει ότι η ανάγνωση αρχίζει στα αναγνωστικά σε λέξεις ως επί το πλείστον «ακατάληπτες», ενώ παράλληλα αρχίζει και το μαρτύριο της γραμματικής με την αποστήθιση κανόνων. Ο Ε. Γ. Μπουντώνας στο εκτενές άρθρο του²⁴⁶ τονίζει ότι η συγγραφή των κατάλληλων αναγνωστικών για τα πρώτα έτη του Δημοτικού Σχολείου δεν είναι έργο του τυχόντος, ενώ δεν παραλείπει να αναφέρει την πρόσκληση του καθηγητή κ. Σκιά που απευθύνεται στον Γεώργιο Χατζηδάκι και προς τον ίδιο, δημοσιευμένη στο φύλλο της 17ης Ιουνίου 1911, της εφημερίδας «Αθήναι» με σκοπό να υποδείξουν τον τύπο της απλούστερης γραπτής γλώσσας. Ισχυρίζεται στη συνέχεια ο αρθρογράφος ότι το μεγαλύτερο μέρος των εγκεκριμένων αναγνωστικών των πρώτων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου είναι ακατάλληλο από γλωσσική άποψη ενώ θεωρεί ότι είναι δυνατόν να γραφούν αναγνωστικά βιβλία με λέξεις και φράσεις ζωντανές χωρίς να προσβάλλουν το γλωσσικό συναίσθημα. Στο σημείο αυτό ο Μπουντώνας εκφράζει την αντίρρησή του για τη θέση του καθηγητή Σκιά σύμφωνα με την οποία η απλοποίηση του γραπτού λόγου, που επιδιώκεται χάρη του Δημοτικού Σχολείου, θα καταστρέψει τον « υπέρ πάντα άλλον επικρατέστερον

²⁴⁴ Α. Φραγκουδάκη, *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου*, σ. 11

²⁴⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ.166-178

²⁴⁶ ό.π. σ.204-224

τύπον της γραφομένης ημών γλώσσης»²⁴⁷. Ο Μπουντώνας απεναντίας υποστηρίζει ότι ο γραπτός λόγος επιδέχεται απλοποίηση, συντακτική, μορφολογική και λεξιλογική, απλοποιημένος δε επικοινωνεί προς την πραγματική ζωή, θέση που και ο κ. Γ. Χατζιδάκις αναπτύσσει στα «Ελληνικά Μελετήματα». Τονίζει όμως ο αρθρογράφος ότι «για να φωτίσωμεν την μικράν ηλικίαν θα συγκαταβώμεν εις την αδυναμία αυτής, αλλά με την πρόθεσιν να προβιάσωμεν αυτήν κατά μικρόν εις τον καθαρόν τύπον του γραπτού λόγου»²⁴⁸. Ο Χατζιδάκις προτείνει και ορθογραφική απλοποίηση χάρη του Δημοτικού Σχολείου, παράλειψη των τόνων και των πνευμάτων.

Ο Ε. Γιανίδης, μαθηματικός, συγγραφέας του βιβλίου²⁴⁹ *Γλώσσα και Ζωή*, στηριγμένος σε πραγματικά στοιχεία προερχόμενα από την ελληνική εκπαίδευση, την οποία ζούσε ως καθηγητής των μαθηματικών σε διάφορα σχολεία, εξετάζει το πρόβλημα της Γραμματικής της καθαρεύουσας στο εκτενές άρθρο του με τίτλο «Η διδασκαλία της καθαρεύουσας στο επίσημο σχολείο»²⁵⁰ και καταγράφει παραβάσεις της γραμματικής, όπως αντωνυμίες που δεν υπάρχουν στη Γραμματική, «ακαταστασίες» της Υποτακτικής, της Προστακτικής και συντακτικά λάθη που υπάρχουν στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου. Η Γραμματική, κατά τον Ε. Γιανίδη, πρέπει να οδηγήσει τον μαθητή να κάνει συνειδητούς τους νόμους της γλώσσας που ασυνείδητα ακολουθεί στην ομιλία του, η Γραμματική είναι μια άσκηση της κρίσης και το υλικό γι' αυτήν την άσκηση πρέπει να το δίνουν τα αναγνωστικά βιβλία, όμως ο μαθητής ποτέ δε θα μάθει απ' αυτά την ορθή χρήση της γλώσσας σύμφωνα με τους νόμους της²⁵¹.

Στη σειρά «Βιβλιοθήκη του Εκπαιδευτικού Ομίλου»²⁵² εντάχθηκε η μελέτη της Π. Δέλτα με τίτλο «Τα αναγνωστικά μας», ενώ παράλληλα δημοσιεύτηκε σε τεύχος του Δελτίου²⁵³. Στη μελέτη αυτή η Π. Δέλτα προσεγγίζει το θέμα των αναγνωστικών και υποστηρίζει ότι τέλεια αναγνωστικά είναι αδύνατον να γίνουν όσο

²⁴⁷ ό.π. σ.222

²⁴⁸ ό.π. σ. 223

²⁴⁹ Κατά τον Κ. Θ. Δημαρά, στο *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1968, σ. 400, το βιβλίο του Γιανίδη «γραμμμένο απλά, εύληπτα και πειστικά αποτελεί ως σήμερα την καλύτερη απολογία του γλωσσικού κινήματος».

²⁵⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 13-30

²⁵¹ Παρουσίαση της θέσης του Ε. Γιανίδη για τα βιβλία της Γραμματικής της καθαρεύουσας, όπως ακριβώς αποτυπώνεται στο παραπάνω άρθρο, γίνεται στο κεφάλαιο 1.14.

²⁵² Δ.Ε.Ο. τ. Δ' (1914), σ.332, «κοντά στην *Παιδική Βιβλιοθήκη* ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αποφάσισε πέρσι να ιδρύσει και μια άλλη βιβλιοθήκη, βγάζοντας μια σειρά βιβλιαράκια με τον τίτλο *Βιβλιοθήκη Εκπαιδευτικού Ομίλου*. Έχει την ιδέα πως η σημερινή κοινωνία είναι ανάγκη να φωτιστεί για διάφορα ζητήματα που σχετίζονται και με το σκοπό του Ομίλου...»

²⁵³ Δ.Ε.Ο. τ. Γ' (1913), σ. 232-256

επιβάλλεται στο σχολικό βιβλίο η καθαρεύουσα και ότι το ελληνικό αναγνωστικό δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις και στις ανάγκες της παιδαγωγικής. Από το αλφαβητάριο αρχίζει η καθαρεύουσα και «πηγαίνει αυξάνοντας με κάθε κεφάλαιο, σε κάθε βιβλίο»²⁵⁴. Στις μεγάλες τάξεις οι δάσκαλοι παραλείπουν κάποια κεφάλαια, γιατί και οι ίδιοι δεν μπορούν να τα κατανοήσουν. Τα παιδιά διαβάζουν « χωρίς να γυρεύουν να καταλάβουν». Σε διηγήματα απ' τα αναγνωστικά, όπου μιλούν παιδιά, η γλώσσα είναι ακατανόητη. Η Π. Δέλτα παρατηρεί ότι ένα παιδί 7-8 χρονών δεν μπορεί να ζωντανέψει τη διήγηση, γιατί κάθε λέξη αναγκάζεται να τη μεταφράσει για να μπορέσει να δει την εικόνα που αντιπροσωπεύει η λέξη αυτή, «διαβάζει χωρίς να γυρεύει να καταλάβει, και τότε παίρνει την παπαγαλίστικη, μονότονη φωνή, και αραδιάζει συλλαβές κόβοντας τις λέξεις στη μέση, αδιαφορώντας αν έχει ή όχι έννοια αυτό που λέγει»²⁵⁵. Αντίθετα, αναφέρει η Π. Δέλτα, τα παιδιά τρελαίνονται για τα ξένα βιβλία, ενώ τα ελληνόπουλα που δε μαθαίνουν ξένες γλώσσες, μεγαλώνουν χωρίς καμιά πνευματική τροφή. Η συγγραφέας διερωτάται αν ο υπουργός και η επιτροπή που εγκρίνουν τα «γελοία και σχολαστικά αυτά κεφάλαια» των αναγνωστικών, δοκίμασαν ποτέ να βάλουν ένα παιδί να διαβάσει «την άγρια αυτή γλώσσα» και καταλήγει ότι η ίδια η γλώσσα φταίει και για τη φτώχεια των εκφράσεων και για τη φτώχεια των ιδεών, ενώ το σχολείο και το βιβλίο φέρνει ατροφία στο παιδικό μυαλό. Στη συνέχεια η Π. Δέλτα αναφέρεται στο ηθοπλαστικό περιεχόμενο των αναγνωστικών. Ελλείπουν έννοιες ανώτερων αισθημάτων, όπως η ευγένεια, η υπερηφάνεια, η τόλμη, η αξιοπρέπεια και η αυτοθυσία. Αντίθετα, εκείνο που περισσότερο καλλιεργείται από τα αναγνωστικά στο παιδί, είναι η φροντίδα του εαυτού του, ο φόβος μην κακοπάθει, ο φόβος της αρρώστιας. Οι παρακάτω επικεφαλίδες διηγημάτων από τα αναγνωστικά²⁵⁶ επιβεβαιώνουν την άποψη αυτή:

«Τι παθαίνει εις βοσκός ψεύτης»

«Τι παθαίνει ο φιλόνεικος Έκτωρ»

«Τι έπαθον αι δυο φιλόνεικοι αίγεες»

«Τι έπαθε το απειθές ψαράκι»

«Τι παθαίνει εις βάτραχος όστις έβλαψε ένα ποντικόν»

«Τι παθαίνει εις υπερήφανος λύχνος»

«Τι παθαίνει εις πετεινός δια την υπερηφάνειάν του»

²⁵⁴ ό.π. σ. 232

²⁵⁵ ό.π. σ. 235

²⁵⁶ ό.π. σ. 241

«Τι παθαίνει εις κόραξ στολισθείς με πτερά παγωνίων»

Η Π. Δέλτα επισημαίνει ότι μεταδίδονται αντιπαιδαγωγικές αρχές στο παιδί, όπως το παιδί πρέπει να είναι καλό, γιατί ο κακός κινδυνεύει να κακοπάθει και όχι από υπερηφάνεια κι αξιοπρέπεια. Το παιδί συνηθίζει να περιμένει πάντα τιμωρία για την κακή πράξη και την αμοιβή της καλής, ότι κι αν κάνει, το κάνει με υπολογισμούς. Μετά από παραδείγματα και εκτενή αναφορά σε συγκεκριμένα κεφάλαια των αναγνωστικών, η Π. Δέλτα καταλήγει ότι τα αναγνωστικά βιβλία δεν καλλιεργούν τα ανώτερα αισθήματα του παιδιού, αντίθετα ξυπνούν μικρά και πρόστυχα ένστικτα και ενθαρρύνουν την υποκρισία και την πονηριά. Χαρακτηριστικά αποσπάσματα²⁵⁷ από τα αναγνωστικά που επιβεβαιώνουν τη λανθασμένη παιδαγωγική που ακολουθείται, είναι τα παρακάτω.

Στο αναγνωστικό της Γ΄ Δημοτικού, στο κεφάλαιο «Τι διδάσκουσι τα ζώα εις τον αγάριστον Λεωνίδα» περιγράφεται η σκηνή όπου η μητέρα του Λεωνίδα φέρνει κάποιο γλύκισμα, δίνει στο γιο της αλλά και στα ζώα που δείχνουν με κάποιο τρόπο την ευγνωμοσύνη τους εκτός από τον Λεωνίδα που ξεχνά να ευχαριστήσει, «...Δεν γνωρίζουσι να ομιλώσι και με αυτά τα σημεία εξέφρασαν τας ευχαριστίας των δια το γλύκισμα, το οποίον έδωκα εις τα καλά ζώα. Συ δεν είπες ευχαριστώ. Εάν έλεγες...
_Θα μοι το έδιδες όλον ; ηρώτησεν ο Λεωνίδας κατακόκκινος από εντροπήν.
_Βεβαίως, διότι δια σε το έφερον. Ο Λεωνίδας ελυπήθη διότι εφάνη αγάριστος εις την μητέρα του, δι' αυτό δ' εστερήθη εν τόσον ωραίον γλύκισμα. Είδεν όμως, ότι η μήτηρ του είχε δίκαιον». Το παιδί που διαβάζει αυτήν τη σκηνή οδηγείται στο συμπέρασμα ότι πάντα συμφέρει να λέει κανείς ευχαριστώ, αφού μπορεί να του φέρει σημαντικό κέρδος. Στο αναγνωστικό της Α΄ τάξης το παιδί μαθαίνει πως «ο Θεός έχει την κατοικίαν του εις τον ουρανόν και απ' εκεί βλέπει και κυβερνά όλον τον κόσμον». Η λέξη κατοικία δίνει στην ποιητική ιδέα του ουρανού όπου είναι ο Θεός κάτι υλικό και συγκεκριμένο. Στο αλφαβητάριο της Α΄ τάξης, δίνεται το ακόλουθο δίδαγμα, «Έχε σέβας εις τας αγίας εικόνας, η αγία εικών φυλάττει ημάς από κάθε κακόν, από βαρύν χειμώνα, από ξηρόν θέρος, από πείναν και από νόσον». Από το πρώτο μάθημα, επισημαίνει η Π. Δέλτα, το σχολείο διδάσκει ειδωλολατρεία στα παιδιά αντί να τους μαθαίνει τη θρησκεία μας κι εξακολουθεί η διδαχή αυτή ως την ΣΤ΄ τάξη, «το εικόνισμα εσώθη εκ των χειρών των εχθρών και έσωσε τον Μανώλη απ' αυτών. Ήτο απλούν συνηθισμένον εικόνισμα. Έκτοτε όμως έγινε θαυματουργό,

²⁵⁷ ό.π. σ. 246-247

διότι η Παναγία προ της τοιαύτης ευσεβείας του νέου χωρικού δεν απηξίωσε να περιβάλει αυτό δια της θείας αυτής χάριτος.». Στο θέμα αυτό η Π. Δέλτα υποστηρίζει ότι το ζήτημα της διδασκαλίας της θρησκείας δεν είναι εύκολο πράγμα, ούτε είναι στο χέρι καθενός να δώσει στο πνεύμα του παιδιού την κατάλληλη κατεύθυνση ώστε να χτίσει την θρησκεία του επάνω σε σοβαρή και βαθειά πίστη.

Το τελευταίο τμήμα της μελέτης της η Π. Δέλτα το αφιερώνει στη σύγκριση των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου με τα αγγλικά Royal Readers τα οποία κρίνει ανώτερα ως προς το ηθικοπλαστικό τους μέρος. Συγκεκριμένα, τα διηγήματα της αγγλικής σειράς αποτείνονται πάντα στην υπερηφάνεια του παιδιού, στην τιμότητα, στην καρδιά, στην παλικαριά, στη φιλοτιμία του. Ένα παιδί που ανατράφηκε με αυτές τις αναγνώσεις και τις ένιωσε, δεν μπορεί πια να πει ψέματα, να κάνει μικρούς υπολογισμούς, να καταδεχτεί τις μικροπονηριές και μικροπροστυχιές, έστω για να ξεφύγει καμιά μεγάλη τιμωρία. Στον πρόλογο κάθε χωριστού τόμου, των βιβλίων Royal Readers, κυριαρχεί η ίδια ιδέα, «το βιβλίο τούτο γράφηκε με την πρόθεση να κάνει το παιδί να ενδιαφέρεται σε εκείνο που διαβάζει και να ευχαριστιέται στο διάβασμα»²⁵⁸, ενώ από τον πρώτο ως και τον τελευταίο τόμο ακολουθείται ενιαία γραμμή στις ιδέες, στο ύφος, στη γλώσσα. Ακόμη, δίνεται μεγάλη σημασία στην εικονογράφηση αφού όπως παρατηρεί η Π. Δέλτα «για να γυμνάσομεν την παρατηρητικότητα και την κρίση πρέπει πρώτα πρώτα να έχομε αναγνωσματάρια με καθαρές και έμορφες εικόνες και με καλό χαρτί, όπου θα τυπώνεται καλά η ζωγραφιά. Ούτε είναι ανάγκη να στοιχίσει η έκδοση αυτή ακριβότερα, το αγγλικό βιβλίο κοστίζει 4 πένες, δηλαδή 40 λεπτά. Το ανόλογο ελληνικό αναγνωσματάριο με τις μουτζούρες για εικόνες και το κατώτερό του χαρτί στοιχίζει 1,15 δραχμές.»²⁵⁹. Αντίθετα προς την απλότητα του ύφους και της γλώσσας των αγγλικών αναγνωστικών είναι τα ελληνικά αναγνωστικά στα οποία κυριαρχούν οι κούφιε ρητορικές και σοβινιστικές μεγαλολογίες όπως, «Και είναι η Πατρίς ημών η ωραιότερα χώρα του κόσμου... μεγίστην δόξαν περιποιεί εις την πατρίδα ημών και η διόρυξις του Ισθμού της Κορίνθου...αλλ' η θεία πρόνοια προόριζε την δόξαν ταύτην δια την πατρίδα...»²⁶⁰. Την αγάπη της πατρίδας, υπογραμμίζει η Π. Δέλτα, την δυναμώνουν τα αγγλικά βιβλία με τις ιστορικές σελίδες τους, με ευστοχία και διακριτικότητα γραμμένες από τεχνίτες του λόγου, με διηγήματα που ζυπνούν την

²⁵⁸ ό.π. σ. 250

²⁵⁹ ό.π. σ. 252-253

²⁶⁰ ό.π. σ. 253

υπερηφάνεια, την ευγένεια, την παλικαριά, την αξιοπρέπεια του παιδιού, με ηθοπλαστικά μαθήματα όπου λείπουν συστηματικά οι αυτοθαυμασμοί, οι αισθηματικότητες, οι αμοιβές που πέφτουν από τον ουρανό.

Η συγγραφέας ολοκληρώνει τη μελέτη της για τα αναγνωστικά με την παρακάτω παρατήρηση: «Τα αναγνωστικά δεν πρέπει να γράφονται με την ιδέα πως μπορεί να βοηθήσει ο δάσκαλος, το παιδί μόνο του πρέπει να μπορεί να βγάλει από το αναγνωσμάτιο το μάθημα ολόκληρο, χωρίς καν να καταλάβει πως είναι μάθημα»²⁶¹.

Με αφορμή την παραπάνω μελέτη της Π. Δέλτα έγραψαν την ίδια χρονιά στο Δελτίο τη γνώμη τους για το ζήτημα των αναγνωστικών δυο μητέρες από την Αθήνα, οι οποίες συμφωνούν για την αρνητική επίδραση της καθαρεύουσας και το «σαχλό» περιεχόμενό τους παραθέτοντας και τη γνώμη των παιδιών. Πολύ εύστοχη είναι η παρατήρηση της κυρίας Β. Λέκκα, της πρώτης μητέρας, που αναφέρεται στη συγγραφή των αναγνωστικών «είναι γραμμένα βιομηχανικά, δηλαδή επίτηδες για να πετύχουν στο διαγωνισμό και από ανθρώπους όχι συγγραφείς από εσωτερική ανάγκη αλλά μόνο για την περίπτωση, τους λείπει λοιπόν κάθε εμορφιά και κάθε πρωτοτυπία»²⁶². Παρατήρηση τόσο επίκαιρη που ισχύει και για πολλά σχολικά βιβλία που έχουν γραφεί κατά τα τελευταία χρόνια. Η ίδια μητέρα παρατηρεί ακόμη ότι τα παιδιά βρίσκουν περισσότερη ευχαρίστηση στα αρχαία ελληνικά γιατί είναι καλογραμμένα και ο κόσμος που αναφέρονται είναι αληθινός, σημειώνοντας ως παράδειγμα τα απομνημονεύματα του Ξενοφώντα και τους νεκρικούς διαλόγους του Λουκιανού, ενώ αντίθετα στα αναγνωστικά υπάρχουν κακές μεταφράσεις μύθων ξένων συγγραφέων.

Στο Δελτίο της επόμενης χρονιάς, το 1914, δημοσιεύτηκε το γράμμα²⁶³ ενός επιθεωρητή που εστάλη στη Σύνταξη με αφορμή την ίδια μελέτη της Π. Δέλτα. Ο επιθεωρητής κρίνει ως επιτακτική ανάγκη τη μεταβολή της γλώσσας των αναγνωστικών θεωρώντας αυτό σπουδαιότερο θέμα από τις λανθασμένες ιδέες της ηθικής που προβάλλονται στα βιβλία και που μπορούν να εξευγενιστούν από δασκάλους με ευρύτερη αντίληψη της ηθικής.

Ο Π. Νιρβάνας έγραψε στη *Νέα Ελλάδα* άρθρο²⁶⁴ για το ζήτημα της γλώσσας των αναγνωστικών με επικεφαλίδα «Τα παραπλανηθέντα ρούβλια» με αφορμή

²⁶¹ ό.π. σ. 255

²⁶² ό.π. σ. 320

²⁶³ Δ.Ε.Ο. Δ'(1914), σ. 329

²⁶⁴ ό.π. σ.329

γράμμα δασκάλου σλαβόφωνου χωριού της Καστοριάς στη Μακεδονία, που εστάλη στον Όμιλο. Εκείνο που εντυπωσιάζει τον ίδιο τον αρθρογράφο είναι ο ισχυρισμός του δασκάλου για τη μεγάλη συμβολή του μαθήματος της πραγματογνωσίας στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας σε αντίθεση με το μάθημα της ανάγνωσης όπου τα επίσημα εγκεκριμένα αναγνωστικά βιβλία της Πολιτείας δυσκολεύουν το έργο του εξελληνισμού. Ολοκληρώνοντας ο Π. Νιρβάνας το άρθρο του σημειώνει χαρακτηριστικά: «ο δάσκαλος του χωριού κάμνει ό,τι μπορεί, ενθουσιάζεται, θερμαίνεται, ονειρεύεται να βρεθεί τριγυρισμένος από νέα Ελληνόπουλα, να πλάσει στα χέρια του την νέαν ζύμην του Έλληνας πολίτου και του Έλληνας στρατιώτου. Και έξαφνα έρχεται το μουχλιασμένον βιβλίον και του τα χαλά! Αν ξαναγυρίσουν τα παιδιά εις την σλαβικήν γλώσσαν, που τα τραβά τέλος πάντων όπως τραβά τον άνθρωπον κάθε ζωντανή γλώσσα, αν εξακολουθούν ν' απαρνούνται τον εθνισμό τους, αν μείνουν Σλάβοι κάτω από την ελληνικήν σημαίαν, το αναγνωσματάτιον του επισήμου κράτους δεν ενδιαφέρεται...έπειτα λέγουν, ότι επληρώθησαν από τους εχθρούς του γένους ρούβλια με το καντάρι δια την αναστύλωσιν της δημοτικής. Τι ανόητοι εχθροί!»²⁶⁵

Στο πρώτο επίμετρο της δημοσιευμένης στο Δελτίο²⁶⁶ μελέτης του Μ. Τριανταφυλλίδη για το θέμα της ορθογραφίας, γίνεται αναφορά στην ορθογραφία των εγκεκριμένων αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου. Οι παρατηρήσεις του συγγραφέα της μελέτης χωρίζονται σε τρία μέρη, στο πρώτο παρουσιάζονται οι ορθογραφικές δυσκολίες που συναντούν τα παιδιά των έξι και επτά χρονών στο Αλφαβητάριο, στο δεύτερο δίνεται μια εικόνα από τις διαφορετικές γραφές για τις ίδιες λέξεις, που υπάρχουν στα αναγνωστικά των άλλων τάξεων ενώ στο τρίτο μέρος του επίμετρου γίνεται μια σύντομη κριτική της ορθογραφίας των αναγνωστικών. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης καταλήγει στο παρακάτω συμπέρασμα. Τα επίσημα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου είναι συνταγμένα και τυπωμένα με τη μεγαλύτερη αμέλεια και δεν υπάρχει ούτε ένας σχεδόν κανόνας που να εφαρμόζεται συστηματικά και χωρίς εξαίρεση²⁶⁷.

²⁶⁵ ό.π. σ. 331

²⁶⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Γ' (1913), σ. 93-111

²⁶⁷ ό.π. σ. 46-47

1. 13 Το παιδικό βιβλίο

Ο συγγραφέας των αναγνωσμάτων για παιδιά, έχει διαρκώς υπόψη του το κοινό στο οποίο απευθύνεται προσαρμόζοντας ανάλογα το υλικό του. Ο δέκτης προϋποθέτει ή απαιτεί τη διατύπωση καθορισμένου αφηγηματικού μηνύματος. Τα μήνυμα αυτό δεν επιλέγεται ελεύθερα, υπακούει στην ανάγκη της μετάδοσης γνώσεων και της ηθικής και κοινωνικής διαπαιδαγώγησής²⁶⁸. Η προβολή των αρετών της τιμιότητας, της υπομονής, της υπακοής και της εργατικότητας και αντίθετα η τιμωρία της κακίας, χαρακτηρίζει τα περισσότερα από τα αναγνώσματα για παιδιά των παλαιότερων εποχών, 18^ο και 19^ο αιώνα. Τα ιπποτικά μυθιστορήματα, τα εξωτικά, τα περιπετειώδη και τα ιστορικά μυθιστορήματα, όπως και τα κλασσικά έργα των εθνικών λογοτεχνιών, Δον Κιχώτης, Ροβινσών Κρούσος, τα ταξίδια του Γκιούλιβερ, τα μυθιστορήματα του Walter Scott και του Alexandre Dumas, ανταποκρίθηκαν στις ψυχαγωγικές ανάγκες της παιδικής ηλικίας και στις καλλιτεχνικές απαιτήσεις της. Παράλληλα με την παιδική λογοτεχνία εξελίχθηκαν και τα περιοδικά για παιδιά. Τα ελληνικά παιδικά περιοδικά του 19^{ου} αιώνα έχουν σαν κύριο στόχο την ηθική και την θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των αναγνωστών τους. Τα περιοδικά αυτά αντιμετωπίζουν την παιδική ηλικία και τη νεότητα σαν αποκλειστικό αντικείμενο αγωγής και διαμόρφωσης και έχουν έντονο διδακτικό χαρακτήρα.

Τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου επρόκειτο να εκδώσουν ένα περιοδικό για παιδιά. Το καλοκαίρι του 1911 ο Α. Δελμούζος γράφει στην Π. Δέλτα: «Οι εργασίες του Ομίλου τον ερχόμενο χειμώνα θα μπουν σε τάξη: θα κάνω μια παιδική βιβλιοθήκη, ένα περιοδικό για τα παιδιά που ν' αντικαταστήσει σιγά σιγά τη Διάπλαση, διαλέξεις κ. ά.»²⁶⁹. Η έκδοση τελικά παιδικού περιοδικού δεν πραγματοποιήθηκε. Στο Δελτίο ωστόσο δημοσιεύτηκαν άρθρα που φωτίζουν το θέμα του παιδικού βιβλίου γραμμένα από λογοτέχνες αλλά και παιδαγωγούς.

Στις αρχές του 1912 μίλησε στον Όμιλο, στις προγραμματισμένες διαλέξεις, η Γ. Καζαντζάκη με αφορμή τη μελέτη της Π. Δέλτα «Στοχασμοί περί της ανατροφής

²⁶⁸ Β. Πάτσιου, *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922) Το πρότυπο και η συγκρότησή του*, σ. 10

²⁶⁹ Ξ. Λευκοπαρίδης (επιμ.), *Αλληλογραφία της Π.Σ.Δέλτα (1906-1940)*, Αθήνα 1956, σ. 238

των παιδιών μας» και επισήμανε τις βάσεις της ανατροφής των ελληνόπουλων. Τρεις θεωρεί ότι είναι οι βάσεις αυτές: 1. η θρησκευτικότητα, 2. η αγάπη της πατρίδας και 3. ο ευγενικός και δυνατός εγωϊσμός²⁷⁰. Στο τέλος του επόμενου χρόνου, Δεκέμβριο του 1913, η Γ. Καζαντζάκη διαβάσει στον Όμιλο τη μελέτη της με τίτλο «Τι διαβάζουν τα παιδιά μας» που δημοσιεύτηκε ολόκληρη στο Δελτίο²⁷¹. Στη μελέτη της αυτή υποστηρίζει ότι από την Ελλάδα λείπει το βιβλίο για τα παιδιά και ότι, αν εξαιρεθούν τα βιβλία της Δέλτα, όλα τ' άλλα βιβλία για παιδιά είναι μεταφράσεις από ξένα έργα. Οι συγγραφείς διστάζουν ν' ασχοληθούν με το παιδικό βιβλίο, «τίποτα το ψεύτικο και το αναίσθητο και το πλαστό δεν μπορεί να ανεχτεί η ευαίσθητη καρδιά του παιδιού»²⁷². Αναφερόμενη στο παιδικό περιοδικό που έχει τον ίδιο μορφωτικό σκοπό με το παιδικό βιβλίο ενώ είναι πολύ πιο ευχάριστο με τη μορφή και την ποικιλία των θεμάτων, παρατηρεί ότι η χώρα μας έχει ανάγκη απ' αυτό, αντίθετα στην Ευρώπη τα παιδιά έχουν πολλά δικά τους περιοδικά τυπωμένα με αφάνταστη πολυτέλεια και πλούσιες εικόνες που τους διδάσκουν άπειρα πράγματα και προ πάντων τους μαθαίνουν την ιστορία του έθνους τους.

Η Γ. Καζαντζάκη εξετάζει αναλυτικά μερικά από τα παιδικά περιοδικά που κυκλοφορούν στην Ελλάδα, αποδεικνύοντας ότι δεν αρκεί η θέληση για την επιτυχία ενός σκοπού αλλά είναι ανάγκη να βοηθήσουν πολλοί παράγοντες που φαίνονται δευτερεύοντες ενώ είναι οι μόνοι που θα οδηγήσουν στην επιτυχία του σκοπού. Αρχίζοντας από την *Εφημερίδα των Παίδων* του Καλαποθάκη (1868-1893) κρίνει ότι, ενώ άρχισε να εκδίδεται με θαυμάσιο μορφωτικό πρόγραμμα, δεν τα κατάφερε γιατί περιλαμβάνοντας αποσπάσματα από συγγράμματα φυσιολογίας, φυσικής ιστορίας, ζωολογίας, κοσμογραφίας, δε φρόντισε για την εθνική ελληνική μόρφωση του παιδιού. Το παιδί, σύμφωνα με την άποψη της Γ. Καζαντζάκη, διαβάζοντας όλα εκείνα τα περίεργα, δεν αισθάνεται καμιά συγκίνηση γιατί δε βλέπει μπροστά του ζωντανά και κινούμενα τα ζώα, τα λουλούδια και τα φυτά, ενώ στο θέμα της προσευχής το περιοδικό αυτό υπερβάλλει συνδέοντας την προσευχή με την υλική αμοιβή, παραβλέποντας την αξία της δραστηριοποίησης του ανθρώπου. Η *Εφημερίς των Παίδων*, καταλήγει η Γ. Καζαντζάκη, παρά την καλή της θέληση, παράβλεψε το μεγαλύτερο παράγοντα για την επιτυχία της που είναι η φιλολογική, η αριστοτεχνική διατύπωση του φυσικού κόσμου, η τέχνη και το αίσθημα. Στη συνέχεια αναφέρεται

²⁷⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Β'(1912), σ. 153

²⁷¹ Δ.Ε.Ο. τ. Γ'(1913), σ. 216-231

²⁷² ό.π. σ. 219

στο περιοδικό *Διάπλασις των Παίδων* (1879-1922). Η αρθρογράφος εκτιμά ότι έδωσε στα παιδιά διασκεδαστικά και αγαπητά θέματα χωρίς όμως καμιά ορισμένη μορφωτική κατεύθυνση και χωρίς εθνική ελληνική μόρφωση του παιδιού, σαν όργανο προπαγάνδας για τη διάδοση ξένων αναγνωσμάτων, «σαν η Ελλάδα νάταν κατοικημένη από ελληνόφωνα εγγλεζάκια, φραντζεζάκια ή ό,τι άλλο, χρόνια τώρα δίνει στα παιδιά μας τα έργα από συγγραφείς ξένους που αν συχνά είναι ωραία, όμως δεν είναι ελληνικά. Πουθενά μια ελληνική παράδοση, ένα δημοτικό τραγούδι, μια ιστορία ελληνικής οικογένειας, μια ηρωϊκή πράξη ενός ελληνόπουλου. Την ιστορία του Μεγάλου Ναπολέοντος διαδέχεται η ιστορία της Μαρίας Αντουανέτας, και τους Τρεις μικρούς Σωματοφύλακες, η ιστορία κανενός Τζόκεη»²⁷³. Η Γ. Καζαντζάκη επικρίνει έντονα τη στάση του περιοδικού στο θέμα της εθνικής αγωγής σημειώνοντας ότι, πριν κηρυχτεί στην Τουρκία το σύνταγμα, το περιοδικό απέφευγε να γράφει ακόμη και τη λέξη Ελλάδα για να μην εμποδιστεί η κυκλοφορία του φύλλου από την αυτοκρατορία, στερώντας έτσι την εθνική αγωγή από τα ελεύθερα ελληνόπουλα. Οι βλέψεις του περιοδικού χαρακτηρίζονται από την αρθρογράφο καθαρά ως συμφεροντολογικές, ενώ γίνεται λόγος για «συστηματική υφαρπαγή της παιδικής πεντάρας...δώσετε μια δεκάρα για να αλλάξετε ψευδώνυμο, αυτό που έχετε δεν είναι καλό...δώσετε μια δεκάρα για να δημοσιευτεί η φωτογραφία σας...δώσετε για...»²⁷⁴ και αναπτύσσεται έτσι μια σχέση εκχρηματισμού ανάμεσα στους συνδρομητές και το περιοδικό, αφού οι συνδρομητές πληρώνουν για να αποκτήσουν ορισμένα δικαιώματα. Η αρθρογράφος υπογραμμίζει ότι διδάσκεται έτσι στο παιδί πως σ' αυτόν τον κόσμο όλα αγοράζονται με το χρήμα. Το καλό της *Διάπλασης* ήταν ότι, για τα παιδιά που δεν ήξεραν ξένη γλώσσα, υπήρξε ένας καλός μεταφραστής. Η *Διάπλαση* δεν αντιπροσώπευσε την εθνική ιδέα, επιμένει η Γ. Καζαντζάκη, ενώ γνήσιο παιδί της *Διάπλασης* είναι το περιοδικό *Ο Παιδικός Αστήρ*. Η ύλη του περιοδικού είναι δανεισμένη και ξένη, με φρικτή καθαρεύουσα, κατά την κρίση της, και κατάχρηση στις πνευματικές ασκήσεις, στους διαγωνισμούς και στην αλληλογραφία. Το επόμενο περιοδικό που εξετάζεται είναι ο *Ελληνόπαις*. Περιλαμβάνει θέματα για την Ελλάδα και τη θρησκεία αλλά σε γλώσσα δύσκολη. Η ύλη του δεν έχει καμιά σχέση με τη λογοτεχνία αλλά είναι μια ξερή αρθρογραφία που δεν κινεί το ενδιαφέρον του παιδιού. Μ' αυτό το περιοδικό ολοκληρώνει την αναφορά της στο παιδικό περιοδικό η Γ. Καζαντζάκη υπογραμμίζοντας ότι η όλη

²⁷³ ό.π. σ. 222

²⁷⁴ ό.π. σ. 224

εξέταση και ανάλυσή της ήταν σύμφωνα με την προσωπική της αντίληψη εκφράζοντας παράλληλα την απορία της για την απουσία διαμαρτυρίας κυρίως εκ μέρους των γονέων, γι' αυτά τα παιδικά αναγνώσματα. Η κριτική μελέτη της Γ. Καζαντζάκη για τα παιδικά περιοδικά δείχνει την τόλμη και την ανανεωτική διάθεση του Δελτίου, ενός περιοδικού του Εκπαιδευτικού Ομίλου με πολλές φιλοδοξίες αλλά και πολλούς συνεργάτες.

Η σύνταξη του Δελτίου σε υποσημείωση²⁷⁵ αναφέρει το άρθρο του Ηλ. Βουτιερίδη, αρχισυντάκτη για ένα τρίμηνο του Νουμά, με τίτλο *Η Διάπλαση και τα Ρωμηόπουλα* που δημοσιεύτηκε στον Νουμά.²⁷⁶ Ο Βουτιερίδης από τις στήλες του Νουμά προσεγγίζει το περιοδικό από άλλη οπτική γωνία. Αναφέρεται στην επιζήμια τακτική της πολιτικής αγωγής των συνδρομητών της Διάπλασης, που καλλιεργείται με την προκήρυξη των δημοψηφισμάτων για την ανάδειξη του καλύτερου ψευδωνύμου. Τα δημοψηφίσματα αυτά θεωρούνται ότι έχουν ως αποτέλεσμα τη διαιώνιση της εκλογομανίας που χαρακτηρίζει την ελληνική φυλή, της κομματοκοποίησης και της ψηφοθηρίας και την αναπαραγωγή των πολιτικών ηθών και φιλοδοξιών των ενηλίκων, ενώ επιπλέον ο συντάκτης του άρθρου ανησυχεί για το γεγονός ότι στον προεκλογικό αγώνα για τα δημοψηφίσματα συμμετέχουν με προεκλογικές αγγελίες στο περιοδικό και συνδρομήτριες οι οποίες όταν θα έρθουν σε ηλικία θα ανακινήσουν και στην Ελλάδα το ζήτημα του δικαιώματος της ψήφου.

Πριν τελειώσει τη μελέτη της για το παιδικό βιβλίο η Γ. Καζαντζάκη, αναφέρεται στο ιδανικό παιδικό περιοδικό, που μαζί με την αναγέννηση της φυλής θα συντελέσει στη μόρφωση του Έλληνα με τον τίμιο χαρακτήρα και τα μεγάλα ιδανικά, παρμένα από τη ζωή την ελληνική, από τα ελληνικά ήθη και έθιμα. Παραπέμπει στους πλούσιους τόμους της Λαογραφίας του Ν. Πολίτη με θέματα για διηγήματα βγαλμένα απ' την ελληνική φυλή, από το πνεύμα το ελληνικό. Το ιδανικό περιοδικό, υποστηρίζει η Γ. Καζαντζάκη, πρέπει να γνωρίσει στο παιδί και τους γειτονικούς λαούς, τη δύναμή τους, την ιστορία τους, τις ικανότητές τους που δεν πρέπει το παιδί να τις υποτιμήσει. Ακόμη, ένα παιδικό περιοδικό πρέπει, κατά την αρθρογράφο, να περιγράφει εικόνες από την καθημερινή ζωή, τους βιοπαλαιστές, να κάνει το παιδί ν' αγαπήσει «τους ταπεινούς δουλευτάδες και να μην τους περιφρονήσει ποτέ, να μάθει ν' αγαπάει τα ζώα και τα λουλούδια, να γνωρίσει σε εξιστορήσεις ταξιδιών την

²⁷⁵ ό.π. σ. 228

²⁷⁶ Ηλ. Βουτιερίδης, *Η Διάπλαση και τα Ρωμηόπουλα*, Ο Νουμάς, αρ. 273, 9 Δεκεμβρίου 1907, σ. 6 και αρ. 274, 16 Δεκεμβρίου 1907, σ. 8

Ελλάδα όλη ...ν' αγαπούν την εξοχή και τα βουνά, γιατί αυτά κάνουν την ψυχή ελεύθερη, αγνότερη, πιο δυνατή...πάνω απ' όλα να γνωρίσουν και ν'αγαπήσουν τη Βυζαντινή ιστορία να πεθυμήσουν τη Πόλη»²⁷⁷.

Για το παιδικό βιβλίο έγραψε στον Εκπαιδευτικό Όμιλο μια κυρία υπογράφοντας με τα αρχικά Μ.Α.²⁷⁸ υποστηρίζοντας την άποψη ότι στην Ελλάδα λείπει το βιβλίο για παιδιά, εξαιρώντας μόνο τα βιβλία της Π. Δέλτα και τονίζοντας με περιγραφή συγκεκριμένων περιστατικών την επιθυμία και προτίμηση των παιδιών για τα ξένα βιβλία, όπως τη σειρά *Bibliothèque Rose* ή *General Dourakine*. Οι μεταφράσεις όμως των ξένων αυτών παιδικών σειρών, κατά την κρίση της ανωνύμου κυρίας, δε συγκινούν την ελληνική παιδική ψυχή αφού δεν έχουν πολλά κοινά, αντίθετα μια ελληνική ιστορία συγκινεί το παιδί γιατί μαθαίνει ένα κομμάτι της ιστορίας του, σελίδες από τη γεωγραφία της πατρίδας του και έτσι νιώθει βαθιά πως είναι Έλληνας.

Την ίδια χρονιά, 1913, η Σύνταξη του Δελτίου κάνει αναφορά για πρώτη φορά στην Παιδική Βιβλιοθήκη που ίδρυσε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος²⁷⁹. Στην αρχή οι συντάκτες υπογραμμίζουν τη δυσκολία ανεύρεσης ενός παιδικού βιβλίου χρήσιμου και ελληνικού, συνδέοντας το πρόβλημα αυτό με την ιδιαιτερότητα της δημιουργίας παιδικής φιλολογίας. Το κενό αυτό, υπογραμμίζει η Σύνταξη, έρχεται να καλύψει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αποφασίζοντας να τυπώσει μια σειρά βιβλία για παιδιά με τον τίτλο *Βιβλία για τα ελληνόπουλα*. Τα πρώτα βιβλία που βγήκαν συνοδεύτηκαν με το ακόλουθο κείμενο που φανερώνει και το σκοπό της Παιδικής Βιβλιοθήκης:

«Γνωρίζουμε όλοι μας ποια μορφωτική δύναμη έχει σε όλους τους πολιτισμένους λαούς το βιβλίο και πόσο άγνωστο και αδιάβαστο μένει στην πατρίδα μας το βιβλίο το ελληνικό. Για ν' αγαπήσει όμως ο λαός μας το διάβασμα πρέπει να νιώσουν τα ελληνόπουλα από μικρά την αξία και την αγάπη του βιβλίου, και γι' αυτό είναι τα καλά βιβλία από τα χρησιμότερα και πιο απαραίτητα που έχουμε σήμερα να δώσουμε στο έθνος μας.

Για να βοηθήσει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος το μεγάλο αυτό έργο αποφάσισε να βγάλει μια σειρά βιβλία για τα ελληνόπουλα.

²⁷⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Γ'(1913), σ. 231

²⁷⁸ ό.π. σ. 323

²⁷⁹ ό.π. σ. 334

Τα βιβλία αυτά θα έχουν πάντα λογοτεχνική αξία· γιατί μόνο ό,τι είναι όμορφο και με τέχνη γραμμένο μπορεί να συγκινήσει το παιδί, και αξίζει να του το δώσουμε.

Θα παίρνουν το υλικό τους από την εθνική ζωή, τη σημερινή και την περασμένη, καθώς και από το φυσικό κόσμο. Έτσι θα ζωντανέψουν για το ελληνόπουλο έθνος και φύση, και θα το κάνουν να νιώσει καλύτερα τη θέση του και τη σημασία του μέσα στο έθνος και τον κόσμο.

Θα είναι πρωτότυπες ελληνικές ιστορίες ή και ξένα κλασικά έργα σε μεταφράσεις και διασκευές, που να μπορούν να διαβαστούν με ωφέλεια από τα δικά μας παιδιά.

Θα χρησιμεύουν για να διαβάζονται από τα παιδιά μας σπίτι, σε συμπλήρωμα να πούμε της αγωγής που τους δίνει το σχολείο, θα έχουν όμως και μέσα στο εθνικό σχολείο τη θέση τους.

Περιτό να προσθέσουμε πως τα βιβλία αυτά θα είναι γραμμένα στη δημοτική μας γλώσσα. Γιατί μόνο σε αυτήν είναι δυνατό να νιώσουν τα παιδιά μας και ν' αγαπήσουν ό,τι διαβάζουν, και μόνο με αυτήν μπορούμε να τους δώσουμε αληθινή μόρφωση. Άφησε που δε γράφεται σήμερα έργο με φιλολογική σημασία σε άλλη γλώσσα από τη γλώσσα τη ζωντανή.»²⁸⁰

Τα βιβλία αυτά τυπώθηκαν με όμοιο σχήμα και χρωματιστό εξώφυλλο και κυκλοφόρησαν με χαμηλή τιμή²⁸¹. Η σύνταξη στο ίδιο δημοσίευμα προβαίνει και στη σύντομη παρουσίαση και κριτική των πρώτων παιδικών βιβλίων, προσθέτοντας την πληροφορία ότι ένα μεγάλο μέρος τους δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Διάπλασις των Παίδων* αλλά και σε άλλα περιοδικά και εφημερίδες. Ιδιαίτερη μνεία οι συντάκτες του Δελτίου κάνουν για τη φροντίδα της μορφής των βιβλίων ως προς τη γλώσσα και την ορθογραφία. Στην ορθογραφία δεν έγιναν ριζικές αλλαγές γιατί θα έρχονταν σε αντίθεση με την επίσημη σχολική ορθογραφία. Η γλώσσα τους είναι στο «λεκτικό» και «τυπικό» της ομοιόμορφη, σύμφωνα με τον κοινό τύπο της «γραφομένης». Η ομοιομορφία αυτή επιδιώχτηκε περισσότερο στα βιβλία που προορίζονται για παιδιά ηλικίας 8-10 ετών, ενώ για τα παιδιά 13-15 ετών δεν έγινε επέμβαση στη μορφή της γλώσσας, «ακόμη και μερικοί ιδιωματοίκοί τύποι που αφήσαμε στα διηγήματα του Αδάμ, αφόντας γεννηθήκαμαν μήλα δεν εφάγαμαν κ.τ.λ. βρίσκονται ταιριασμένοι με τις ιστορίες της «κυραμάνας» και κάνουν το ελληνόπουλο να

²⁸⁰ ό.π. σ. 335

²⁸¹ Κατάλογο των παιδικών βιβλίων που κυκλοφόρησαν το 1913 και 1914 βλ. στο κεφ. 1.4. σ. 11

προσέξει στον πλούτο της μητρικής του γλώσσας και να την αγαπήσει καλύτερα και πιο συνειδητά»²⁸².

Στα θέματα της Επιθεώρησης του Δελτίου και στο κεφάλαιο με τίτλο «Από τα ξένα περιοδικά και για τα ξένα βιβλία»²⁸³ γίνεται μια μικρή αναφορά στην άποψη της Jeanne Colin για το παιδικό βιβλίο. Η Colin εξαιρεί από τη παιδική βιβλιοθήκη το βιβλίο που λέγεται «διδασκτικό και διασκεδαστικό», το «σιχαμένο χρήσιμο βιβλίο, το δίχως φιλολογική αξία και το ανήθικο». Εκείνο που χρειάζονται τα παιδιά, υποστηρίζει η αρθρογράφος, είναι διάλογοι, μικροί μύθοι χαριτωμένοι και ευκολονόητοι με πολλές εικόνες, «πράξεις γρήγορες όπου φτάνομε στη λύση αμέσως», ενώ το ηθικό δίδαγμα δε χρειάζεται καθόλου, γιατί τα παιδιά σιχαίνονται τα «διηγήματα με τάση» και αποστρέφονται τις απ' ευθείας εφαρμογές στη συμπεριφορά τους ή στο χαρακτήρα τους.

1. 14 Οι Γραμματικές της γλώσσας μας

Ο συντάκτης της τρίτης στη χρονολογική σειρά²⁸⁴ νεοελληνικής Γραμματικής Σ. Πόρτιος έγραφε στο λατινόγλωσσο πρόλογό της (1638) : «όλοι σχεδόν την περιμένουν και την επιθυμούν, πολλοί την υποσχέθηκαν άδικα... αλλά κανείς ως τώρα δεν την έδωσε αρκετά καλά... Έργο μεγάλο ωστόσο και πολύ δύσκολο!»²⁸⁵. Το σχόλιο αυτό κράτησε την επικαιρότητά του για τα τριακόσια χρόνια που ακολούθησαν.

Ενώ στην Ελλάδα οι νεοελληνικές σπουδές μαραίνονται καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα με την περιφρόνηση της μητρικής γλώσσας, οι ξένοι ενδιαφέρονται, από πρακτικούς και θεωρητικούς λόγους, για τη σύνταξη και την έκδοση νεοελληνικών Γραμματικών, όπως είναι η Γραμματική του Γάλλου H. Pernot (1897)

²⁸² Δ.Ε.Ο. τ. Γ' (1913), σ. 337

²⁸³ Δ.Ε.Ο. τ. Δ' (1914), σ. 305

²⁸⁴ Προηγήθηκε η Γραμματική του Ν. Σοφιανού (1550) και του Girolamo Germano (1622)

²⁸⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 41

και η πρώτη επιστημονική νεοελληνική Γραμματική σε ιστορική βάση, του Γερμανού A.Thumb (1895). Παρόλο που από την αρχή του 20^{ου} αιώνα το θεωρητικό ενδιαφέρον δυνάμωσε στους κύκλους του δημοτικισμού και άρχισαν να βλέπουν το φως Γραμματικές της νεοελληνικής γλώσσας, όμως όπως και ο Μ Τριανταφυλλίδης γράφει πολύ αργότερα, το 1941 στα Προλεγόμενα της δικής του νεοελληνικής Γραμματικής, «...στα 1920 ακόμη δεν ένιωθαν πολλοί την ανάγκη να διδάσκεται νεοελληνική Γραμματική και μάλιστα την έλεγαν ανύπαρκτη»²⁸⁶.

Σύμφωνα με το σχετικό Διάταγμα του 1856, «Γραμματική της ελληνικής γλώσσας δια τα Δημοτικά Σχολεία ορίζεται η της αρχαίας και μόνη, συντεταγμένη όμως επί το απλούστατον, και περιέχουσα μόνους τους εις το καθαρώς γραφόμενον και λαλούμενον ύφος συνήθεις τύπους, εκτός των δυϊκών, των Αττικών, των εις –μι, και των μήπω εν χρήσει ανωμάτων ονομάτων και ρημάτων»²⁸⁷. Το 1910 εγκρίνεται «κατά τον νόμον ΒΤΓ»²⁸⁸ η Γραμματική «της ομιλουμένης και γραφομένης καθαρευούσης» για το Δημοτικό Σχολείο του Εμ. Γενεράλι. Ο Ελ. Γιανίδης εξετάζει σ' εκτενή μελέτη του, δημοσιευμένη στο Δελτίο²⁸⁹, τη γλώσσα που το βιβλίο του Εμ. Γενεράλι προσπαθεί να διδάξει, αποδεικνύοντας ότι η γλώσσα αυτή δεν είναι η καθαρεύουσα, ούτε καμιά άλλη, αλλά ένα αυθαίρετο σχέδιο γλώσσας που είχε μέσα στο νου του ο συγγραφέας της Γραμματικής. Η «Γραμματική της ομιλουμένης και γραφομένης καθαρευούσης» δεν είναι άλλο παρά η Γραμματική της αρχαίας ελληνικής ψαλιδισμένη, υποστηρίζει ο Ελ. Γιανίδης. Έχει παραλειφθεί η ευκτική και ο δυϊκός, ενώ παράλληλα προστέθηκαν οι αναλυμένοι χρόνοι των ρημάτων, και θεωρήθηκε ότι αυτή είναι η καθαρεύουσα, παρατηρεί ο αρθρογράφος. Ακόμη, υποστηρίζει ότι δεν έγινε προσεκτική μελέτη ούτε της γραπτής καθαρεύουσας ούτε της ομιλουμένης και δεν έχει γραφεί η γραμματική της καθαρεύουσας, ούτε έχει γίνει καμιά γενναία προσπάθεια για να γραφούν οι νόμοι της γλώσσας αυτής, όπως πράγματι μιλιέται στο δικαστήριο και στη Βουλή.

Πέρα από τη γενική κριτική του για την εγκεκριμένη Γραμματική, ο Ελ. Γιανίδης προχωράει σε συγκεκριμένες παρατηρήσεις για το περιεχόμενο του βιβλίου αρχίζοντας από τη Φθογγολογία. Παρατηρεί ότι στη συγκεκριμένη Γραμματική δεν αναφέρονται οι φθόγγοι της καθαρεύουσας – για παράδειγμα δεν αναφέρονται οι

²⁸⁶ Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνική Γραμματική*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. λα΄

²⁸⁷ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Α΄, Αθήνα 1983, σ. 136

²⁸⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Β΄(1912), σ. 13

²⁸⁹ ό.π. σ. 13-30

φθόγγοι *τσ, τζ* με αποτέλεσμα ο μαθητής να διαβάζει με δυσκολία λέξεις όπως, Δημητσάνα, Βαλτέτσιον, Τζαβέλλας – παρά μόνο αυτοί που αναγράφονται στη Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, ούτε ταξινομούνται τα ορατά σύμβολα των φθόγγων και τα διάφορα παθήματά τους, που είναι υποχρέωση και αποστολή μιας Γραμματικής, ενώ επιπλέον αποδίδονται εσφαλμένα ορισμένοι φθόγγοι, «το αυ λοιπόν παριστάνει μίαν φωνήν. Εξακολουθούν τα ψέματα. Τα *μ, ν...* έχουν ολίγη φωνήν, ενώ τα *β, γ...* δεν έχουν μονά ουδεμίαν φωνήν. Ψέμα κι αυτό»²⁹⁰. Στο κεφάλαιο των προθέσεων, παρατηρεί ο συντάκτης της κριτικής αυτής μελέτης, η ίδια η Γραμματική της καθαρεύουσας γραμμένη στην καθαρεύουσα αναιρεί με το ίδιο το κείμενό της τους γλωσσικούς κανόνες που διατυπώνει, όπως για παράδειγμα η πρόθεση *με* αποκλείεται από τον κατάλογο των προθέσεων της καθαρεύουσας, στο ίδιο όμως το κείμενο που παρουσιάζονται οι προθέσεις γίνεται συνεχής χρήση της πρόθεσης *με*. Ο συγγραφέας της Γραμματικής δεν αποκλείει την αρχαία σύνταξη συστηματικά αλλά «λησμονεί να τη μεταχειριστεί»²⁹¹. Ο Ελ. Γιανίδης στην παρατήρησή του για τα ουσιαστικά κύρια ονόματα που δεν περιλαμβάνονται στην εγκεκριμένη Γραμματική, σημειώνει «...και ο Κανάρης και ο Μιαούλης και ο Μπότσαρης και ο Καραϊσκάκης και ο Κολοκοτρώνης είναι έξω απ' τη νεοελληνική Γραμματική. Τα ονόματα εκείνων που έχυσαν το αίμα τους για να ιδρύσουν το κράτος δεν τα δέχεται η επίσημη γλώσσα του κράτους!»²⁹². Στο κεφάλαιο των αντωνυμιών παρουσιάζεται με όλη της τη δύναμη, παρατηρεί ο Ελ. Γιανίδης, η ασυναρτησία της καθαρεύουσας. Συγκεκριμένα, γίνεται πιστή αντιγραφή από την αρχαία Γραμματική, ενώ ο πίνακας των αντωνυμιών που η καθαρεύουσα γλώσσα μεταχειρίζεται στην πραγματικότητα, είτε στη γραπτή είτε στην προφορική μορφή, είναι πολύ διαφορετικός.

Παράλληλα, ο Ελ. Γιανίδης σχολιάζοντας και τη Γραμματική του Ν. Μεταξά και εκφράζοντας αρνητικές κρίσεις επισημαίνει σημαντικά λάθη. Αναφέρει χαρακτηριστικά το λάθος που γίνεται σχετικά με την αναφορική αντωνυμία *όστις* *ήτις* *ότι*, «το σπουδαιότερο λάθος, που κανείς θαρρώ απ' τους συγγραφείς των νεοελληνικών Γραμματικών δεν το παρατήρησε ως τώρα, είναι το να νομίζουμε πως το *όστις* έχει ουδέτερο *ό,τι*. Αν αυτό αλήθευε, θα μπορούσαμε όμοια με τις φράσεις *ο ανήρ όστις ήλθεν, η γυνή ήτις ήλθεν*, να γράψουμε και *το παιδίον ό,τι ήλθεν...* Το

²⁹⁰ ό.π. σ. 14

²⁹¹ ό.π. σ. 17

²⁹² ό.π. σ. 19

ό,τι στη δημοτική έχει κάποια ιδιαίτερη έννοια. Ας μου επιτραπεί να το ονομάσω *αόριστη αναφορική αντωνυμία*²⁹³. Αποδεικνύεται μέσα από πολλά παραδείγματα φράσεων της ομιλουμένης καθαρεύουσας ότι αυτή δεν κατάγεται από την αρχαία γλώσσα αλλά είναι τεχνητά μεταμορφωμένη δημοτική. Ακολουθούν παρατηρήσεις στα ρήματα. Σε πολλά παραδείγματα γραπτού αλλά και προφορικού λόγου προδίδεται καθαρά η τεχνική εργασία της καθαρεύουσας. Η καθαρεύουσα γεννήθηκε με τη μέθοδο της αντικατάστασης, υποστηρίζει ο συντάκτης, «το αρχικό σχέδιο μέσα στο αίσθημα η δημοτική, αλλά υπόδειγμα η αρχαία Γραμματική»²⁹⁴.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του ο Ελ. Γιανίδης υπογραμμίζει την ανάγκη σύνταξης Γραμματικής και απευθύνει προς τον κ. Σκιά παράκληση «να μας πείσει πως η καθαρεύουσα δεν είναι τεχνητή γλώσσα...να μας γράψει μια Γραμματική που να έχει κάποια σχέση με την πραγματικότητα»²⁹⁵.

Κριτική για τις Γραμματικές της νεοελληνικής ασκεί και ο Μ. Τριανταφυλλίδης μέσα απ' το άρθρο του με τίτλο «Ένα βιβλίο για τη γλώσσα μας»²⁹⁶. Στην αρχή παρουσιάζει το εγχειρίδιο της Γραμματικής της νεοελληνικής λαϊκής γλώσσας του Albert Thumb και υποστηρίζει ότι η λαϊκή γλώσσα έχει τους νόμους της και τη Γραμματική της, «καθώς κάθε λαού γλώσσα» που μπορεί να είναι κανονικότερη κι ομαλότερη όσο ο λαός είναι πιο αμόρφωτος, χωρίς επιμειξίες, χωρίς μεγάλη ιστορία. Το γλωσσικό αίσθημα ορίζει τους νόμους της γλώσσας, υποστηρίζει ο Μ. Τριανταφυλλίδης και αναφέρει ως παλιότερη Γραμματική της γλώσσας μας αυτή του Ν. Σοφιανού, γραμμένη πριν το 1950²⁹⁷. Ο Ν. Σοφιανός, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, φανέρωσε με το έργο του ότι η σύγχρονη γλώσσα του έθνους δεν είναι κατώτερη από το ιδίωμα των μεγάλων πεζογράφων της κλασικής εποχής, επομένως για να φωτιστεί το αμόρφωτο έθνος είναι ανάγκη να του δοθεί πνευματική τροφή στην αληθινή του γλώσσα. Στη συνέχεια αναφέρεται στις Γραμματικές του G. Germano, η οποία εκδόθηκε πάλι αργότερα από τον Pernot, του S. Portious, σε καινούρια έκδοση από τον Meyer-Lubke και με πολύτιμη εισαγωγή του Ψυχάρη, του Ρ. Νικηφόρου, του Β. Κρέδω και του Κ. Σπανού. Απ' όλες ξεχωρίζουν, κατά την κρίση του Μ. Τριανταφυλλίδη, οι τρεις πρώτες, του Σοφιανού, του Germano και του

²⁹³ ό.π. σ. 23

²⁹⁴ ό.π. σ. 27

²⁹⁵ ό.π. σ. 30

²⁹⁶ ό.π. σ. 41

²⁹⁷ χειρόγραφο της βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού και απ' αυτό το χειρόγραφο πρωτοτυπώθηκε για τη γνωστή συλλογή των νεοελληνικών κειμένων του Γάλλου ελληνιστή Ε. Legrand (1870)

Portious, που κυρίως διακρίνονται για τη μέθοδο και τις πληροφορίες τους. Οι Γραμματικές αυτές γράφτηκαν κυρίως από ξένους, συνήθως μοναχούς για πρακτικούς λόγους, για να μαθαίνουν οι ξένοι ευκολότερα την ελληνική γλώσσα. Πιο επιστημονικές, παρατηρεί ο αρθρογράφος, είναι οι Γραμματικές των τελευταίων χρόνων, των Mullach, Legrand, Pernot, Thumb, Ροντάκη και Φιλήντα. Η Γραμματική του Thumb, επισημαίνει ο Τριανταφυλλίδης, είναι η τελειότερη Γραμματική που γράφτηκε για τη γλώσσα μας, ενώ ο σκοπός της είναι κυρίως πρακτικός. Επιπλέον παρατηρεί ότι αυτή η Γραμματική επιδιώκει να γνωρίσει σε γλωσσολόγους και φιλόλογους τα στοιχεία της εξέλιξης της νεοελληνικής γλώσσας, δεν είναι ιστορική αλλά περιγραφική Γραμματική γιατί περιγράφει τους νόμους της γλώσσας. Ακολουθεί περιγραφή των περιεχομένων της κι από την αρχή υπογραμμίζεται ότι η γλώσσα, που τους κανόνες της επιδιώκει να καθορίσει η Γραμματική του Thumb είναι η κοινή δημοτική γλώσσα. Αναφέρονται και διαλεκτικοί τύποι καθώς και οι πολλαπλοί τύποι που βρίσκονται στην κοινή γλώσσα. Ο Ψυχάρης μόνο εργάστηκε, τονίζει ο αρθρογράφος, για το συστηματικό κανονισμό της γλώσσας, «για το κανονισμό της νέας μας γραφομένης ο μόνος σχεδόν που ως σήμερα εργάστηκε είναι ο Ψυχάρης. Του Ψυχάρη η εργασία αυτή, γινωμένη με την ακρίβεια και μέθοδο που έδειξε και σε ανάλογες εργασίες ο συγγραφέας του Ταξιδιού, ίσως φαίνεται σε μερικά σήμερα κάπως πρόωρη, μα δεν μπορεί παρά να εκτιμηθεί όλο και περισσότερο, όσο το άπλωμα της καινούριας γραφομένης κάνει τα ζητήματα της τελειωτικής της μορφής περισσότερο επίκαιρα και φλέγοντα».298

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου του Thumb, η *Χρηστομάθεια*, περιλαμβάνει τα γλωσσικά μνημεία, «που γέννησε η λαϊκή μούσα ή που δημιούργησαν όσοι συνειδητά καλλιέργησαν τη γλώσσα του λαού»²⁹⁹. Έτσι, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, η Γραμματική του Thumb παρουσιάζει σ' ένα αρμονικό σύνολο τη Γραμματική της λαϊκής γλώσσας και τη γλώσσα την ίδια, αφού από τη μια το δεύτερο μέρος της Γραμματικής μάς δίνει μια ιδέα όχι μόνο των έργων που γράφτηκαν στην κοινή δημοτική, μα και των διαφόρων διαλεκτικών μνημείων, από την άλλη το πρώτο μέρος λόγω της ενότητάς του με το δεύτερο μέρος – υπάρχουν αμοιβαίες παραπομπές – μας δίνει εξήγηση του κάθε γλωσσικού φαινομένου. Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι τα γλωσσικά μνημεία της συλλογής του δεύτερου μέρους της Γραμματικής ήταν εκείνα που όρισαν τη βάση και τα όρια της περιγραφής των νόμων της γλώσσας στο πρώτο

²⁹⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 47

²⁹⁹ ό.π. σ.49

μέρος. Στη συνέχεια, ο Μ. Τριανταφυλλίδης παρουσιάζει τα πεζά και τα ποιήματα της συλλογής με αναφορά στους δημιουργούς των, ενώ σχολιάζει αρνητικά το γεγονός ότι δεν συμπεριελήφθηκαν στη συλλογή οι δημιουργίες του Κ. Χατζόπουλου (Π. Βασιλικού), του Μαβίλη, του Γρυπάρη, του Πορφύρα και του προδρόμου όλων αυτών, του Κρυστάλλη. Χαρακτηριστικό είναι αυτό που σημειώνει ο Μ. Τριανταφυλλίδης για το έργο του Κ. Παλαμά, «αντιπροσωπεύεται στη συλλογή με το *Η υστερνή ματιά της παρμένο από τα Τραγούδια της πατρίδος μου*. Μα στα εικοσιπέντε χρόνια που πέρασαν από τα 1886, η εξέλιξη του ποιητή ήταν μεγάλη, και κοντά στους *Ιάμβους* και τον *Τάφο* είχαμε τα τελευταία χρόνια την *Ασάλευτη Ζωή*, είχαμε και το *Δωδεκάλογο του Γύφτου* και – αφού βγήκε το Εγχειρίδιο – τη *Φλογέρα του βασιλιά*. Και αφού εδώ εκφράζονται ευχές πρέπει να προστεθεί πως το έργο του πολύμορφου ποιητή, δε χαρακτηρίζεται μ' ένα μόνο ποίημα και μάλιστα αυτό που προτιμήθηκε»³⁰⁰. Σε αποσπάσματα απ' τα διαλεκτικά κείμενα με δείγματα από τη γλώσσα δεκαπέντε τόπων, φανερώνεται η γλωσσοπλαστική ενέργεια του λαού και καθρεφτίζεται η εθνική ψυχή. Οι διαφορές, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, ανάμεσα στην κοινή και τις τοπικές διαλέκτους, όσο αφορά στο τυπικό και τη σύνταξη, είναι ελάχιστες μπρος στις άπειρες αναλογίες και ομοιότητες, που μας κάνουν να αισθανόμαστε τη γλώσσα μία και ενιαία. Η κοινή γλώσσα υπάρχει από καιρό, υποστηρίζει ο Μ. Τριανταφυλλίδης - παρόλο που ο Χατζιδάκις³⁰¹ αρνήθηκε την ύπαρξή της - και τη δημιουργία της δεν τη χρωστάμε στο σχολείο και στην επίσημη γλώσσα του κράτους, αλλά στην επικοινωνία των «ελληνογλώσσων» μεταξύ τους, ενώ όσο προοδεύει ο πολιτισμός και δυναμώνει ο εθνισμός τόσο η κοινή παίρνει τη θέση των τοπικών ιδιωμάτων, «όσο κιαν λυπούνται οι γλωσσολόγοι...όσο κιαν θλίβονται κι εκείνοι που στην αγάλαστη κι ολόδροση φυσικότητα της λαϊκής γλώσσας ξέρουν και διαβάζουν της λαϊκής ψυχής τα μυστικά»³⁰². Κι ενώ, επισημαίνει ο αρθρογράφος, οι ξένοι μελετούν τη γλώσσα μας και προσπαθούν «να ξεσηκώσουν μια δίπλα της ιστορίας», απ' την άλλη μερικοί Έλληνες μιλούν περιφρονητικά για τη μητρική τους γλώσσα, ενώ θα 'πρεπε οι Έλληνες πρώτα κι όχι οι ξένοι να βάλουν τη βάση της «Νεοελληνικής Διαλεχτολογίας» και να κάνουν μια «Ιστορική Γραμματική» της γλώσσας τους³⁰³.

³⁰⁰ ό.π. σ.52

³⁰¹ ό.π. σ.65

³⁰² ό.π. σ.56

³⁰³ «Μια τέτοια Γραμματική μάς έχει τάξει κι ο Ψυχάρης, κι έχει κιόλας αναγγείλει για τα 1915 μια Επιτομή της» βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Β'(1912), σ. 57

Στο βιβλίο του Thumb *Γραμματική της λαϊκής γλώσσας* θα βρει κανείς κωδικοποιημένες τις γνώσεις της επιστήμης για την ελληνική γλώσσα, ενώ επιβεβαιώνεται το ενιαίο της γλώσσας και δίνεται η αμετακίνητη βάση όπου θα οριστούν τελειωτικά οι κανόνες της κοινής γλώσσας. Η κοινή ομιλουμένη των πόλεων, κατά το Μ. Τριανταφυλλίδη, δεν άλλαξε τόσο ώστε να χωριστεί από τη δημοτική, ενώ η νέα λογοτεχνία θα δείξει και στον τύπο του γραπτού λόγου το δρόμο της αλήθειας και της ζωής. Ο Thumb στο βιβλίο της Γραμματικής «εργάζεται παράλληλα με το φως της επιστήμης και με της τέχνης τα δώρα»³⁰⁴. Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του ο Μ. Τριανταφυλλίδης υπογραμμίζει τη σημασία της αρχής μιας πνευματικής αναγέννησης στη λογοτεχνία, επισημαίνοντας και την αξία της αληθινής επιστήμης, που είναι ένα ανώτατο κοινωνικό και εθνικό αγαθό. Τελειώνει με απόσπασμα του Κρούμπαχερ: «όσο περισσότερο δουλεύουμε γι' αυτόν τον σκοπόν, την αληθινή επιστήμη, τόσο καλύτερα βαθυθεμελιώνεται ο πολιτισμός μας, τόσο ασφαλέστερα μπορούμε να ελπίσουμε πως θα υψωθεί το πνευματικό επίπεδο της κοινωνίας, και θα γίνουν ευκολότερα τα σπουδαία και δύσκολα ζητήματα της κοινωνικής μεταρρύθμισης. Όσο περισσότερο ποτίζονται τα πλατιά εθνικά στρώματα με γνήσια μόρφωση, τόσο πιο συνειδητά θα συνεργαστούν για την αμοιβαία ανατροφή προς την κοινωνική αλληλεγγύη, και θα βοηθήσουν καλύτερα τους πνευματικούς αρχηγούς στη μεγάλη τους εργασία»³⁰⁵.

1. 15 Οι ξένοι για το γλωσσικό

Η συμπαράσταση επιφανών επιστημόνων και λογίων στον αγώνα για τη νεοελληνική γλωσσική μεταρρύθμιση καθώς και η συμβολή των δημοτικιστών της διασποράς στη διάδοση της γλωσσικής ιδέας ήταν σημαντική. Το Δελτίο πρόβαλλε σε κάθε ευκαιρία τις ευνοϊκές κρίσεις ξένων επιστημόνων ή εντύπων για τη δημοτική

³⁰⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 58

³⁰⁵ ό.π. σ. 59

γλώσσα και τους δημοτικιστές. Με την ευκαιρία της πραγματοποίησης του Συνεδρίου των Ανατολιστών στην Αθήνα το Μάρτιο του 1912, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος προσκάλεσε στα γραφεία του αλλά και σε επίσημο γεύμα αρκετούς από τους συνέδρους, επιφανείς επιστήμονες. Ανάμεσά τους ήσαν: Ο Έρχαρτ, πρότανης του πανεπιστημίου του Στρασβούργου, βαθύς μελετητής της Βυζαντινής Θεολογίας και συνεργάτης του Κρουμπάχερ, ο Έσσελικ, καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Leyden της Ολλανδίας και συγγραφέας του *Βυζαντινού Πολιτισμού*, ο Παβολίνι, καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας, μελετητής της νεοελληνικής φιλολογίας, ο R. F. Burrows, καθηγητής των Αρχαίων Ελληνικών στο πανεπιστήμιο του Manchester, ο Thumb, καθηγητής της γλωσσολογίας στο πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, ο Συν. Παπαδημητρίου, ο ομογενής καθηγητής της Βυζαντινολογίας στο πανεπιστήμιο της Οδησού, ο Περνό, ο γνωστός συγγραφέας της Νεοελληνικής Γραμματικής, και ο Μαάς υφηγητής της Βυζαντινολογίας στο πανεπιστήμιο του Βερολίνου. Η Σύναξη του Δελτίου αφιερώνει ξεχωριστό άρθρο³⁰⁶ για το γεγονός δημοσιεύοντας μερικές από τις προπόσεις του γεύματος, υπογραμμίζοντας ότι ήταν το «πρώτο τόσο μεγάλο δημοτικιστικό γεύμα που έγινε στην Αθήνα». Όλα ειπώθηκαν και γράφτηκαν στη δημοτική ενώ ο Περνό χαρακτήρισε τη φιλοξενία αυτή του Εκπαιδευτικού Ομίλου, σε σχέση με όλες τις φιλοξενίες κατά τις γιορτές του Συνεδρίου, σαν την «πιο όμορφη, πιο εγκάρδια, γιατί ήταν και η πιο Ρωμείκη»³⁰⁷. Η Σύναξη υπογραμμίζει στην εισαγωγή του άρθρου τη μεγάλη συμβολή των επιστημονικών εργασιών των ξένων μελετητών στην εδραίωση της πίστης για τη ζωτικότητα της ελληνικής φυλής, ενώ προσθέτει ειρωνικό σχόλιο για το λόγο του υπουργού Παιδείας, Απ. Αλεξανδρή, που εκφωνήθηκε στην Ακρόπολη κατά τον εορτασμό της εθνικής επετείου της 25^{ης} Μαρτίου, σύμφωνα με τον οποίο ο υπουργός υποστήριξε το αντίθετο, «η ύπαρξις του ελληνικού έθνους ενεταφιάσθη μετά του τελευταίου των Παλαιολόγων»³⁰⁸. Από τους ξένους επιστήμονες τονίστηκε ότι το ελληνικό έθνος εξακολούθησε να ζει και στον καιρό της Φραγκοκρατίας και της Τουρκοκρατίας «με τα βιβλία που έγραφε, τα τραγούδια που τραγουδούσε και τα σχολεία που συντηρούσε»³⁰⁹.

Ο Μ. Τσιριμώκος στο χαιρετισμό του προς τους προσκεκλημένους ξένους επιστήμονες υποστήριξε ότι ο Εκπαιδευτικός Όμιλος θεωρεί φίλους τους σοφούς συγγραφείς της Βυζαντινής ιστορίας και του Βυζαντινού πολιτισμού, τους ερευνητές

³⁰⁶ ό.π. σ. 156-166

³⁰⁷ ό.π. σ. 158

³⁰⁸ εφημ. *Εστία*, 26 Μαρτίου 1912, φύλλο 6513, σ. 3

³⁰⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ.156

των νόμων και των κανόνων της μητρικής μας γλώσσας. Αποκαλώντας τους «καλοσυνειδήτους μελετητές της μεσαιωνικής και της σύγχρονης εθνικής μας λογοτεχνίας», τόνισε ότι αυτοί δεν ανήκουν στους επιστήμονες εκείνους που μελετούν τον πολιτισμό ενός λαού χάριν της επιστήμης, χωρίς να νιώθουν ενδιαφέρον για το λαό αυτό, αλλά σ' αυτούς τους επιστήμονες που επειδή ασχολούνται μ' έναν πολιτισμό όπως το Βυζαντινό ή με τη ζωή του Ελληνισμού στα χρόνια της σκλαβιάς, τους διακρίνει και αληθινό, βαθύ ενδιαφέρον για τη τύχη του λαού που έχει την ίδια θρησκεία, έθιμα, παραδόσεις, γλώσσα και κρύβει την ίδια ζωτική δύναμη, ονομάζοντας τους προσκεκλημένους σοφούς Φιλονεοέλληνες. Ο Κρουμπάχερ, κατά τον Μ. Τσιριμώκο, επροφήτευσε την ημέρα που θα τιμηθούν οι Ευρωπαίοι επιστήμονες που εργάστηκαν για τον «αναπλασμό» της Ελλάδας. Ο Α. Thumb στην πρόποσή του υποστήριξε ότι η δημοτική είναι η ζωντανή γλώσσα και η φυσική έκφραση της νεοελληνικής ψυχής τονίζοντας ότι όσοι καλλιεργούν τη γλώσσα του λαού για να την ανυψώσουν στο ύψος της φιλολογίας και της τέχνης, υπηρετούν το έθνος. Στη συνέχεια έκανε αναφορά στον Φωτιάδη κρίνοντάς τον ως πρωτεργάτη της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, τονίζοντας όμως στο σημείο αυτό ότι ο ίδιος θεωρεί ως θεμέλιο της παιδείας και τα αθάνατα έργα των αρχαίων, τον αληθινό όμως κλασικισμό που θέλει την αρμονία του τύπου και των ιδεών και όχι τον ψευδοκλασικισμό με τους αρχαίους τύπους. Τη μεγάλη του συγκίνηση για τα αριστουργήματα της αρχαίας ελληνικής τέχνης τόνισε στη συνέχεια ο Hesseling που διαδέχτηκε τον Α. Thumb. Ο Παλαμάς, προσκεκλημένος από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο για το επίσημο γεύμα προς τιμή των ξένων επιστημόνων, στην αρχή εξέφρασε το «θρησκευτικό σέβας» που αισθάνεται για την επιστήμη και υποστήριξε στη συνέχεια ότι ο ποιητής στην Ελλάδα είναι πάνω απ' όλα θησαυροφύλακας εθνικών ιδανικών. Υπογράμμισε ότι ο Εκπαιδευτικός Όμιλος επιδιώκει την αναμόρφωση της παιδείας αρχίζοντας από τη ρίζα που είναι η γλώσσα. Ο Κ. Παλαμάς έκανε μνεία και στη διαμαρτυρία του καθηγητή d' Almeida, υπογραμμένη από ελληνοεπιστήμονες του Παρισιού, καθώς και στη δημοσιευμένη διαμαρτυρία του Α. Thumb εναντίον του πολέμου για την καλλιέργεια της δημοτικής γλώσσας. Η διαμαρτυρία του Α. Thumb τελειώνει με τη φράση: «η προκοπή στον πολιτισμό της νέας Ελλάδας είναι σφιχτοδεμένη με τη λαϊκή της γλώσσα»³¹⁰. Ο Κ. Παλαμάς προς το τέλος της ομιλίας του αναφέρθηκε στον φιλελληνισμό και είπε χαρακτηριστικά: «Σήμερα που μας

³¹⁰ ό.π. σ. 162

οδηγεί μια θετικότερη φιλοσοφία, ο φιλελληνισμός είναι λιγότερο λυρικός και είναι, στοχαστικότερα, επιστημονικός»³¹¹. Ο Συν. Παπαδημητρίου, επισήμανε την αδυναμία της ελληνικής φιλολογίας να δώσει σπουδαία έργα κατά το διάστημα των δυο χιλιετηρίδων που ακολούθησαν την κλασική εποχή, υποστηρίζοντας ότι η αδυναμία αυτή οφείλεται στη στροφή προς τα πίσω, «μετά την κλασική εποχή, χάριν εις την λάμπιν που παρείχεν αύτη, το έθνος συνήθισε να έχει τα βλέμματά του εστραμμένα πάντοτε προς τα οπίσω... αδύνατον να μεγαλουργήσει»³¹². Ο Έρχαρτ έκανε αναφορά στην πεποίθηση του Κρουμπάχερ, ως συνεργάτη του, ότι η Ελλάδα θα προκόψει καλλιεργώντας τη δημοτική, ερμηνεύοντας το γνωστό ρητό *Vox populi vox dei* ως εξής: φωνή λαού, δηλαδή γλώσσα του λαού, φωνή Θεού .

Ο R. Burrows, καθηγητής των Αρχαίων Ελληνικών στο πανεπιστήμιο του Manchester, κατά την ομιλία του υπογράμμισε τη σπουδαιότητα του κινήματος του Εκπαιδευτικού Ομίλου, «το δικό σας το κίνημα είναι κίνημα αληθινά ζωντανό που κινείται προς το φως. Αλλά τα ζωντανά κινήματα έχουν τις δυσκολίες και τους αγώνες τους. Όπως οι στρατιώτες σας, έτσι και εσείς θα γνωρίσετε *Το αίμα μαρτύρων και ηρώων*. Αλλά η δέησή σας θα είναι σαν εκείνη που έκανε ο Αίας εις την Ιλιάδα: *Εν δε φάει και όλεσσον* ».

Οι Ευρωπαίοι επιστήμονες που ερευνούν τη νεοελληνική γλώσσα, όλοι σχεδόν χωρίς εξαίρεση είναι με το μέρος της γλωσσικής μεταρρύθμισης και το έχουν κηρύξει καθαρά πολλές φορές. Η προηγούμενη παρατήρηση αφορά σχόλιο του καθηγητή A. Thumb σε άρθρο-διαμαρτυρία του³¹³ υπογραμμένο από ονόματα επιστημόνων του κλάδου της γλωσσολογίας και δημοσιευμένο στο ξένο περιοδικό «*Suddeutsche Monatshefte*» με αφορμή μελέτη του Μ Τριανταφυλλίδη για το γλωσσικό αγώνα, δημοσιευμένη στο ίδιο περιοδικό. Στη διαμαρτυρία του A. Thumb τονίζεται η αναγκαιότητα του αγώνα των Ελλήνων να αποκτήσουν νέο γλωσσικό τύπο, όπως οι Ρωμανικοί λαοί που από αιώνες έχουν λύσει το πρόβλημα της γλώσσας. Ακόμη, ο A.Thumb αναφερόμενος στον Μ.Τριανταφυλλίδη και τη μελέτη του για το γλωσσικό εξαίρει τη φιλολογική και τη γλωσσολογική του παιδεία καθώς και τις επιτυχίες του στον κύκλο της νεοελληνικής γλωσσικής έρευνας «που τούδωκαν το δικαίωμα ν' ακούεται η γνώμη του»³¹⁴. Αντίθετα, χαρακτηρίζονται ως αντεπιστημονικές οι θεωρίες με τις οποίες υπερασπίζονται το ζήτημά τους οι οπαδοί

³¹¹ ό.π. σ. 162

³¹² ό.π. σ.164

³¹³ ό.π. σ. 139-141

³¹⁴ ό.π. σ. 140

της επίσημης γλώσσας με επικεφαλής τον καθηγητή του πανεπιστημίου των Αθηνών Μιστριώτη. Διεξοδικά ιστορημένο το γλωσσικό ζήτημα, σύμφωνα με τον A.Thumb, βρίσκεται στο βιβλίο του K. Kumbacher, *Το πρόβλημα της νεοελληνικής γλώσσας*, όπου δικαιολογείται πειστικά η ανάγκη της γλωσσικής μεταρρύθμισης. Στις διατριβές³¹⁵ του A.Thumb με τίτλο *Οι τελευταίες ανησυχίες στην Αθήνα και η νεοελληνική μετάφραση της Γραφής* καθώς και *Για το νεοελληνικό γλωσσικό ζήτημα* παρουσιάζεται ο γλωσσικός αγώνας και τα αίτιά του.

Η παραπάνω διαμαρτυρία υπογράφεται από επιστήμονες γλωσσολόγους ως εξής : «Έχοντας την πεποίθηση, πως η πρόοδος του πολιτισμού της νέας Ελλάδας, είναι σφιχτοδεμένη με τη δημοτική γλώσσα, συμφωνούν με τα γραφόμενα των Μ. Τριανταφυλλίδη και A.Thumb για την άπρεπη καταπίεση της νεοελληνικής δημοτικής γλώσσας οι υπογραμμένοι. Δρ. Karl Brugmann, καθηγητής της Ινδογερμανικής γλωσσολογίας στο πανεπιστήμιο της Λιψίας, Δρ. Albert Ehrhardt, καθηγητής της Εκκλησιαστικής Ιστορίας στο πανεπιστήμιο του Strassburg, Δρ. Wilhelm Meyer-Lubke, καθηγητής της Φιλολογίας των ρωμανικών λαών στο πανεπιστήμιο της Βιέννης, Δρ. Paul Mark, συντάκτης της *Byzantinische Zeitschrift* Μόναχο»³¹⁶.

Ο Δρ. Karl Brugmann, ένας από τους Γερμανούς επιστήμονες που υπέγραψαν τη παραπάνω διαμαρτυρία του A.Thumb, στη μελέτη του *Γλώσσα που γράφεται και γλώσσα δημοτική, και το γλωσσικό ζήτημα των σημερινών Ελλήνων* (1906) δείχνει τον τρόπο που διαμορφώθηκε η γραπτή γλώσσα σε όλα τα πολιτισμένα έθνη, και φανερώνει γενικά το δρόμο που νομίζει πως πρέπει να ακολουθήσει η γλωσσική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Σημειώνει χαρακτηριστικά «πρέπει να γίνει συμβιβασμός, μα η κυρά Γραφομένη πρέπει να κατέβει από το θρόνο της πολλά σκαλοπάτια. Στη φωνητική, στο τυπικό, για τα ουσιώδη ακόμη και στη σύνταξη πρέπει να ακολουθήσουν τη γλώσσα του λαού, για να γίνει η γραφομένη από την αρχή όσο γίνεται περισσότερο ζωντανός οργανισμός.»³¹⁷.

³¹⁵ *Οι τελευταίες ανησυχίες στην Αθήνα και η νεοελληνική μετάφραση της Γραφής*, στο περιοδικό «Grenzboten», 1902 (1) σ. 137 κ. εξ. και *Για το νεοελληνικό γλωσσικό ζήτημα*, στο «Neue Jahrbucher für das Klassische Altertum», 17 (1906), σ. 246 κ. εξ.

³¹⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 141

³¹⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Δ' (1914), σ. 194-195

1. 16 Γλώσσα και εξέλιξη

Η γλωσσική επιστήμη μελετώντας ιστορικά και συγκριτικά διάφορες γλώσσες φωτίζει τα φαινόμενα και την ιστορία κάθε γλώσσας. Ο Γουλιέλμος Ουίτνεϊ, ινδολόγος, καθηγητής της γλωσσολογίας στις Ηνωμένες Πολιτείες (1854), στα κλασικά του έργα³¹⁸ *Αρχές της γλωσσολογίας και Ζωή της γλώσσας* συστηματοποίησε και ξεκαθάρισε τους γενικούς γλωσσικούς νόμους. Ο καθηγητής κήρυξε ότι αναγκαστικά κάθε γλώσσα με τον καιρό σιγά σιγά αλλάζει και ότι γλώσσα δεν είναι κάτι ξεχωριστό και αυθύπαρκτο μα σχετίζεται αμεσότητα με το λαό που τη μιλεί ασυνείδητα. Υποστήριξε ότι η γλώσσα μόνο στα χείλη του λαού και στην ψυχή του μπορεί αληθινά να ζήσει για να την πούμε γλώσσα του και γλώσσα ζωντανή.

Κατά τον E. Schwyzer³¹⁹, καθηγητή της γλωσσολογίας στο πανεπιστήμιο της Ζυρίχης, γνωστό κι από διάφορες εργασίες του για την ελληνική γλώσσα, οι γλώσσες συγγενεύουν μεταξύ τους όχι μόνο γιατί τις ενώνει η κοινή καταγωγή και διαμορφώθηκαν από τη βραδεία μεταβολή και την εξέλιξη μιας αρχαιότερης γλώσσας αλλά συγγενεύουν και όταν αιτίες πολιτικές και εκπολιτιστικές δημιουργούν ομοιότητες μεταξύ τους, ενώ η καταγωγή τους είναι εντελώς διαφορετική. Η νέα αυτή συγγένεια, κατά τον E. Schwyzer, είναι σημαντική όσο και η γενεαλογική και βρίσκεται εκεί όπου ένας μεγάλος πολιτισμός απλώθηκε σε λαούς αλλόγλωσσους. Την ίδια επίδραση, παρατηρεί ο E. Schwyzer, δέχτηκαν και οι νέες ευρωπαϊκές γλώσσες, που έγιναν όργανο στη μετάδοση του ευρωπαϊκού πολιτισμού στους γύρω λαούς. Ο εξευρωπαϊσμός όμως αυτός, σύμφωνα με τον ξένο γλωσσολόγο, περιορίζεται συνήθως μόνο στο γλωσσικό επίπεδο που χρησιμεύει για τη μετάδοση του ευρωπαϊκού πολιτισμού, ενώ παράλληλα δημιουργούνται και αντίθετα ρεύματα. Οι εθνικιστικές κινήσεις, παρατηρεί ο E. Schwyzer, που είδαμε κατά τον τελευταίο αιώνα, είχαν και το γλωσσικό τους αντίκτυπο. Για να πολεμήσουν τη ξένη επίδραση στη γλώσσα πήγαν πίσω στην αγνή λαϊκή γλώσσα και ζήτησαν βοήθεια. Στην

³¹⁸ ό.π. σ. 182

³¹⁹ ό.π. σ. 313

Ελλάδα, σημειώνει ο Μ. Τριανταφυλλίδης³²⁰, μόνο ο δημοτικισμός ζήτησε να μειώσει την ξένη επίδραση με την καλλιέργεια της λαϊκής γλώσσας και το δυνάμωμα της εθνικής ψυχής.

Η εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας και οι διάλεκτοι με τα ιδιώματα της Νεοελληνικής είναι το θέμα μιας σειράς άρθρων του Μ. Τριανταφυλλίδη που δημοσιεύονται στα Δελτία κατά τα έτη 1913 και 1914. Η εμπειρία του στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, του οποίου διετέλεσε συντάκτης από το 1913 ως το 1917 και η άμεση επαφή του με τις διαλεκτικές ποικιλίες της Νεοελληνικής – έχει προηγηθεί το 1908 η διδακτορική του διατριβή με τίτλο *Μελέτες για τις δάνειες λέξεις της μεσαιωνικής δημόδους ελληνικής γραμματείας* και η μονογραφία του με τον ίδιο τίτλο το 1909 – τον έκαναν να διαπιστώσει ότι οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα δεν είναι στατικές ποικιλίες αλλά ζωντανή πραγματικότητα, άποψη που υπογράμμισε και στα άρθρα του. Οι διάλεκτοι ενός λαού είναι μία απ' τις πολυτιμότερες πηγές για τον εμπλουτισμό της γραπτής του γλώσσας ενώ «όποιος μελέτησε τις ξένες γλώσσες και την ιστορία τους ξέρει πως όλες τους έχουν πλουτιστεί από τα ιδιώματα και πολλές φορές μάλιστα μεγάλοι λογοτέχνες συνειδητά εργάστηκαν γι' αυτόν το σκοπό»³²¹, σημειώνει στο άρθρο που δημοσιεύει στο Δελτίο με αφορμή τη μελέτη με τίτλο *Διαλεκτικά στοιχεία στον Goethe* που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «*Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins*» (1913)³²². Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή ο Goethe έδειχνε ιδιαίτερη προσοχή για τους διαλεκτικούς τύπους σημειώνοντας όλες τις ιδιοματικές εκφράσεις διαφόρων περιοχών, όπως Αλσατίας, Ελβετίας, Ολλανδίας, ενώ στον προφορικό του λόγο μεταχειρίζονταν ιδιοματικές λέξεις.

Οι εθνικοί συγγραφείς ξεχωρίζουν με επιτυχία τα κοινά από τα ιδιοματικά στοιχεία και προσπαθούν να εναρμονίσουν με τη λαϊκή γλώσσα τα λόγια στοιχεία που νομίζουν ότι πρέπει να διατηρήσουν, άποψη που είχε υπογραμμίσει ο Μ. Τριανταφυλλίδης στον επίλογο του άρθρου του με τίτλο *Απολογία της δημοτικής*³²³.

Σχετικά με την εξέλιξη της γλώσσας ο Ε. Γ. Μπουντώνας και ο Στ. Ραμάς, ψευδώνυμο του Μ. Τσιριμώκου, σε άρθρα τους που δημοσιεύτηκαν στο Δελτίο του 1911³²⁴ υποστηρίζουν ότι η εξέλιξη της γλώσσας είναι συνεχής αλλά αργή, «συμμεταβαλλομένη μετά των ανθρώπων από γενεάς εις γενεάν, αλλ' αι μεταβολαί

³²⁰ ό.π. σ. 314

³²¹ Δ.Ε.Ο. τ. Γ'(1913), σ. 292

³²² ό.π. σ. 293

³²³ Δ.Ε.Ο. τ. Δ'(1914), σ. 174

³²⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ. 126-127 και σ. 266-267

αύται υφ' ους τουλάχιστον όρους ζει και μεταδίδεται σήμερα η γλώσσα δεν είναι ούτε απότομοι ούτε συχναί. Γίνονται λεληθότως και κατά μικρόν»³²⁵. Κατά τον Μπουντώνα, η γλώσσα ζει κυρίως στο στόμα των ανθρώπων, η γραπτή με δυσκολία αποδίδει ολόκληρη την πραγματική ζωή και δεν μπορεί να διαδοθεί αναλλοίωτη, «πέραν στενού τινος κύκλου ανθρώπων ειδικότερον περί αυτήν ασχολουμένων»³²⁶, ενώ δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως τέλειο όργανο της κοινής συνεννόησης ενός έθνους. Η προφορική γλώσσα της νέας γενιάς, σε κάθε λαό γενικά, είναι εξαρτημένη από την προφορική γλώσσα της προηγούμενης γενιάς, «της διδασκάλου γενεάς». Προηγείται δε η προφορική για δυο λόγους, κατά τον Μπουντώνα, πρώτον λόγω της σύστασης των γλωσσικών παραστάσεων και δεύτερον λόγω της συχνότητας της προφορικής χρήσης. Κατά το σχηματισμό της γλωσσικής παράστασης, υποστηρίζει ο Μπουντώνας, δεσπόζουν οι ακουστικές εντυπώσεις αλλά και οι εντυπώσεις της κίνησης των φωνητικών οργάνων και γι' αυτό το λόγο η προφορική χρήση της γλώσσας αποτελεί τη βάση όλων των μορφών της γλωσσικής ενέργειας.

Ο Μ. Τσιριμώκος από την άλλη, σχολιάζει τη ζωή αλλά και την εξέλιξη της γλώσσας εντάσσοντάς την στον παγκόσμιο βιολογικό νόμο. Σύμφωνα μ' αυτόν, η γλώσσα έχει στην αρχή μια πορεία ασυνείδητη, με την εξέλιξη περνά από την κατάσταση του ασυνείδητου στην κατάσταση του συνειδητού. Η επόμενη όμως ανάπτυξή της ακολουθεί αντίθετη πορεία. Ο κανόνας στην αρχή συνειδητός τείνει να περάσει απ' αυτήν την κατάσταση στην κατάσταση του ασυνείδητου. Σύμφωνα με το γενικό βιολογικό νόμο στην περίπτωση της Νεοελληνικής γλώσσας, κατά τον Μ. Τσιριμώκο, ο λαός δημιουργώντας ασυνείδητα κι αυτόματα έναν προφορικό λόγο κάτω από την επίδραση κι άλλων παραγόντων, όπως της λόγιας παράδοσης, του σχολείου, της πολιτείας και της εκκλησίας, ακολουθεί τη φυσική εξέλιξη. Η δύναμη του ασυνείδητου, του προφορικού λόγου, θα εξακολουθεί να μεταμορφώνει το γραπτό λόγο, το συνειδητό, ενώ ο τελευταίος θα κανονίζει τον προφορικό. Αναφέροντας παραδείγματα ο αρθρογράφος από άλλες γλώσσες, ιταλική, γαλλική, αγγλική, παρατηρεί ότι μια επαρχία, ένα διαμέρισμα, ή και μια κοινωνική τάξη, δημιούργησαν ασυνείδητα τον προφορικό λόγο. Αυτός ο λόγος διαμορφώθηκε σε γραπτό συνειδητά με τη γνώση των κανόνων που περιέχονται στην εργασία του ασυνείδητου. Κατόπιν ο γραπτός αυτός λόγος με δεδομένους κανόνες, «εμόρφωσε συνειδητά (οι συγγραφείς) νέο λεκτικό και εν μέρει τυπικό που τα πέραναγε με τη

³²⁵ ό.π. σ. 126

³²⁶ ό.π. σ. 126-127

μόρφωση (σχολείο και βιβλίο) στον ασυνείδητο προφορικό λόγο των μορφωμένων τάξεων και εκείθε στο μορφούμενο Λαό»³²⁷. Έτσι, μ' αυτόν τον τρόπο, υποστηρίζει Μ. Τσιριμώκος, δημιουργήθηκε σ' αυτούς τους λαούς η εθνική γλώσσα, δηλαδή η γραπτή γλώσσα η οποία διαφέρει πολύ λίγο, στο λεκτικό μόνο, από τον προφορικό λόγο των μορφωμένων τάξεων και η οποία μεταβάλλεται βραδύτατα από την ενέργεια του ασυνείδητου, γιατί «τούτο συγκρατείται από τη θέληση του συνειδητού»³²⁸. Στην Ελλάδα, κατά την άποψη του Μ. Τσιριμώκου, ο προφορικός λόγος των μορφωμένων δεν προήλθε από το ανέβασμα του ασυνείδητα δημιουργημένου λόγου μιας επαρχίας ή μιας κοινωνικής τάξης σε συνειδητό λόγο αλλά είναι ασυνείδητο δημιούργημα μιας τάξης και συγχρόνως αποτέλεσμα της επίδρασης της βούλησης της πολιτείας αλλά και ιστορικών παραγόντων.

Θέλοντας να δώσει μια απάντηση για τη μορφή της γλώσσας στην οποία γράφονται τα Δελτία, ο Μ. Τσιριμώκος προσεγγίζει πιο αναλυτικά και απαριθμεί τα στοιχεία εκείνα από τα οποία αποτελείται ο προφορικός λόγος των μορφωμένων τάξεων. Τα στοιχεία αυτά είναι το τυπικό και το λεκτικό του πυρήνα της γλώσσας, δηλαδή της πανελλήνιας κοινής γλώσσας, το λεκτικό της λόγιας παράδοσης με το τυπικό του πυρήνα της γλώσσας καθώς και το λεκτικό της λόγιας παράδοσης με το τυπικό του Αττικού λόγου. Στο σημείο αυτό ο αρθρογράφος σχολιάζει επικριτικά τον καθηγητή Σκιά ο οποίος χαρακτήρισε τη γλώσσα των Δελτίων παρωδία της καθαρεύουσας και ψευδοδημοτική, τονίζοντάς του τις δυσκολίες που συναντά κανείς όταν πρόκειται να γράψει μια γλώσσα «αναρχική, αφού δεν κανονίσθηκε ακόμα»³²⁹ και προσθέτει ότι, σύμφωνα με την παραπάνω περιγραφή της διαμόρφωσης του προφορικού λόγου των μορφωμένων, είναι αναμενόμενο ο προφορικός λόγος να έχει και λόγιες λέξεις με το τυπικό του πυρήνα της γλώσσας.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης σ' ένα άλλο άρθρο του σχετικό πάλι με την εξέλιξη της γλώσσας, δημοσιευμένο στο Δελτίο με υπογραφή Κ.Κ. σημειώνει για τη γλώσσα των Ευαγγελίων: «η γλώσσα της Γραφής είναι η δημοτική γλώσσα της εποχής, κι όχι καμιά καθαρεύουσα που τάχα μιλούσαν τότε οι διαβασμένοι και λόγιοι»³³⁰. Η εξέλιξη μ' άλλα λόγια της γλώσσας της εποχής που γράφτηκαν τα Ευαγγέλια ήταν η μορφή αυτή που σε μια εποχή που ακολούθησε χαρακτηρίστηκε ως αρχαϊζουσα και κλασική γλώσσα, ενώ η γλώσσα της Καινής Διαθήκης αποτέλεσε την αρχή του Δημοτικισμού.

³²⁷ ό.π. σ. 266

³²⁸ ό.π. σ. 267

³²⁹ ό.π. σ. 268

³³⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Γ'(1913), σ. 290-291

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει ότι η κοινή γλώσσα θα διαμορφωθεί αφού παραμεριστούν τα ατομικά ή ιδιοματικά στοιχεία της γλώσσας του καθενός και επιλεγούν οι ζωντανοί γραμματικοί τύποι ολόκληρου του έθνους.

Για την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας και τη μορφή της νέας ελληνικής ο καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Παρισιού Κλαύδιος Κάρολος Φοριέλ και συγγραφέας της συλλογής *Δημοτικά τραγούδια της σύγχρονης Ελλάδας* σημειώνει: «είναι εύκολο να αποδείξουμε πως η δημοτική έρχεται από μεταβολή της αρχαίας· αρκεί μόνο να μη νομίσει κανείς πως η αλλαγή αυτή είναι γρήγορη, τυχαία και πρόσφατη... η νέα ελληνική είναι μια γλώσσα αξιοσημείωτη για όλα. Με υλικό ομογενές και πλούσιο καθώς τα γερμανικά, διαφανής σαν τα γαλλικά, πιο ευλύγιστη απ' τα ιταλικά και αρμονικότερη από τα ισπανικά, δεν της λείπει τίποτα ώστε από τώρα να μην την πιστέψουμε την πιο ωραία ευρωπαϊκή γλώσσα· και χωρίς καμιά αμφιβολία είναι εκείνη που δέχεται τη μεγαλύτερη τελειοποίηση. Με όποια γλώσσα και αν τη συγκρίνομε μόνο από τα αρχαία ελληνικά μπορεί να φανεί κατώτερη που είναι η νέα τους φάση»³³¹.

Ένα ακόμη ζήτημα που μπορεί να συσχετισθεί με τη γενικότερη θεώρηση της εξέλιξης της γλώσσας είναι ο κανονισμός της γραφής της. Η ρύθμιση της ορθογραφίας απασχόλησε τον Μ Τριανταφυλλίδη και στις μελέτες του³³² φωτίζει βαθύτερα το πρόβλημα της νεοελληνικής ορθογραφίας. Συγκεκριμένα, στην εισαγωγή της εκτενούς μελέτης με τίτλο *Η ορθογραφία μας*³³³ προσεγγίζει ιστορικά το ζήτημα και διαπιστώνει ότι η ακατανίκητη δύναμη του κανονισμού της γραφής της γλώσσας, σύμφωνα με τον τρόπο που ορίστηκε από την εποχή της ειδωλολατρίας, συνδέεται με την αντίσταση της φυλής προς την αλλοίωση που φέρνει ο χρόνος, μόνο που η επίμονη αυτή προσήλωση της φυλής είναι στα λιγότερο σπουδαία και περισσότερο τυπικά γνωρίσματά της. Ο δημοτικισμός σαν κίνημα πνευματικής επανάστασης δεν αντίκρισε το ζήτημα της ορθογραφίας με καινούργια αντίληψη. Παρ' όλα αυτά, ο Τριανταφυλλίδης σχολιάζει θετικά τις προσπάθειες που έχουν γίνει για τον κανονισμό και την απλοποίηση της πολύπλοκης και δυσκολομάθητης νεοελληνικής ορθογραφίας, παρουσιάζοντας το βιβλίο του Βλαστού με τίτλο *Κριτικά ταξίδια* που εκδόθηκε ένα χρόνο πριν (1912) εισάγοντας ορθογραφικούς νεωτερισμούς. Ένα νέο όμως ορθογραφικό σύστημα, σπεύδει ο ίδιος ο

³³¹ Δ.Ε.Ο. τ. Δ'(1914), σ. 177

³³² Δ.Ε.Ο. τ. Β'(1912), σ. 41-65 και τ. Γ'(1913), σ. 28-196

³³³ Δ.Ε.Ο. τ. Γ'(1913), σ. 29

Τριανταφυλλίδης να κρίνει ότι είναι δύσκολα εφαρμοστέο, όπως είχε χαρακτηριστικά επισημάνει σε συνέδριο των Ολλανδών φιλολόγων στο Leyden το Μάρτιο του 1910 ο van Yzeren, τονίζοντας ότι «η ορθογραφία που εξακολουθεί να είναι σε γενική χρήση έχει μόνο αρχαιολογική αξία, έχουν όμως οι Έλληνες για την ώρα τόσο πολύ να κάνουν με τον κυρίως γλωσσικό αγώνα, ώστε δεν μπορούν ν' αφιερωθούν στο ορθογραφικό ζήτημα...από την άλλη όμως μεριά μια ριζική μεταρρύθμιση της ελληνικής ορθογραφίας θα απαιτούσε τόσο βαθιές μεταβολές, που με το δίκιο του αμφιβάλει κανείς μη δεν πέρασε από καιρό η περίπτωση που θα μπορούσε να γίνει αυτό»³³⁴. Από την άλλη όμως το ορθογραφικό ζήτημα πρέπει να λυθεί επιτακτικά στην εποχή που το νέο κράτος «έχει να καλοσυλλογιστεί το πρόβλημα, πώς γρήγορα και καλύτερα θ' αφομοιώσει γλωσσικά τους καινούριους ελληνικούς πληθυσμούς που έκλεισε μέσα του, και πώς με τη γλώσσα του θ' αγωνιστεί – αποφεύγοντας τα παλιά λάθη – κι έξω από τα σύνορά του για τη διατήρησή του κι επικράτηση, το μεγάλο μας και διπλά εθνικό ζήτημα, το εκπαιδευτικό, παίρνει ακόμη μεγαλύτερη σπουδαιότητα παρά πρώτα, και κοντά του κερδίζει και το ορθογραφικό ζήτημα σημασία»³³⁵.

Στη συνέχεια της ίδιας μελέτης ο Μ. Τριανταφυλλίδης εξακολουθεί την αναφορά του στην ιστορία της ορθογραφίας και των δοκιμών που έγιναν για να κανονιστεί και να απλοποιηθεί, και εξετάζει την ιστορική και φωνητική ορθογραφία. Υπογραμμίζει με έμφαση ότι η χρησιμοποιούμενη ορθογραφία καθιερώθηκε στα 400 π.Χ. και ότι είναι η αρχαιότερη ορθογραφία σε σχέση με την ορθογραφία όλων των πολιτισμένων λαών της Ευρώπης. Σε κανένα άλλο μέρος του κόσμου δεν έγιναν οι διαφορές μεταξύ προφοράς και γραφής τόσο σημαντικές και δεν φορτώθηκε στο πέρασμα των αιώνων η ορθογραφία με τόσα περιττά σημάδια, όπως στην Ελλάδα. Για παράδειγμα ο φθόγγος *i* μπορεί να παρασταθεί με 68 διαφορετικούς τρόπους, τονισμένος και άτονος. Δεν έλειψαν και στους άλλους λαούς, υποστηρίζει ο Μ. Τριανταφυλλίδης, οι προσπάθειες να κάνουν την ορθογραφία τους πιο απλή, η σύγκριση όμως δεν μας φέρνει πάντα σε σωστά συμπεράσματα. Η αρχή της ιστορικής γραφής είναι μια, αλλά τα αποτελέσματα είναι διαφορετικά από την ανόμοια εφαρμογή της στις διαφορετικά εξελιγμένες γλώσσες. Μια μεταρρύθμιση που θα καθιέρωνε σ' εμάς λ.χ. το *i* για κάθε φθόγγο *i*, θεωρητικά είναι εύκολη κι απλή, και δεν θα έφερνε στη γραφομένη την αναστάτωση και το ανακάτωμα που όμοια

³³⁴ ό.π. σ. 123

³³⁵ ό.π. σ. 30

καινοτομία θα έφερνε στα αγγλικά ή στα γαλλικά. Στους λαούς της Ευρώπης το κράτος το ίδιο ανέλαβε και υιοθέτησε τον κανονισμό της καθιερωμένης ορθογραφίας, όπως στην Αγγλία άρχισε μια κίνηση για την απλοποίηση της ορθογραφίας. Το σημαντικότερο επιχείρημα των Άγγλων, σημειώνει ο συντάκτης του άρθρου, είναι πως τα παιδιά δυσκολεύονται και χάνουν τον καιρό τους. Για να πετύχει η μεταρρύθμιση, κατά το Μ. Τριανταφυλλίδη, δεν πρέπει να αλλαχτούν δια μιας πολλά. Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής η μεταρρύθμιση επιχειρήθηκε από ιδιώτες-συλλόγους. Στη Ρουμανία καθιερώθηκε η φωνητική ορθογραφία μετά από πολλά βήματα που έγιναν από τη Ρουμανική Ακαδημία. Στη Γερμανία πρώτο το επίσημο κράτος, το Υπουργείο Παιδείας «εγκολπώθηκε» τον κανονισμό και την απλοποίηση της ορθογραφίας. Και στη Γαλλία έγιναν, σε διάφορες εποχές, ορθογραφικές μεταρρυθμίσεις, πάντα με την προσπάθεια να πλησιάσει η γραφή στην προφορά. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Β. Ουγκώ δημοσίευσε τα έργα του σε τρεις διαφορετικές ορθογραφίες. Ενώ, η δική μας ορθογραφία ήταν εξ αρχής συντηρητική, επισημαίνει ο Μ. Τριανταφυλλίδης. Από την εποχή του Χριστού έως το 1800 η ελληνική γλώσσα εξακολουθούσε να γράφεται με όλους τους πολυποίκιλους κανόνες που είχαν ορίσει οι γραμματικοί στην Αλεξάνδρεια. Στα 1800 ο Καταρτζής, ο Χριστόπουλος, ο Ψαλίδας και ο Βηλαράς προσπάθησαν να καταργήσουν την ιστορική ορθογραφία. Σύμφωνα με την ιστορική αρχή, η γραφή πρέπει να υποδηλώνει, όσο γίνεται, την ιστορία του κάθε τύπου. Ο Χατζιδάκις είναι υπέρ της ιστορικής γραφής, νεωτέρισε όμως στην εφαρμογή της ιστορικής αρχής, είναι αντίθετος προς την κατάργηση της δασείας, της περισπωμένης και της βαρείας, «αφού τα αρχαία της ελληνικής γλώσσας μνημεία δεν δύνανται να τυπώνται και αναγιγνώσκονται άλλως ή όπως νυν γίνεται, είναι άντικρυς εθνοφθόρος πάσα πρότασις περί διαφόρου ορθογραφίας περί τους τόνους, τα πνεύματα, τους διφθόγγους κ.τ.λ.»³³⁶. Ο Χατζιδάκις αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη νεοελληνική συντηρητική άποψη, υποστηρίζει ο Μ. Τριανταφυλλίδης. Κατά το Χατζιδάκι η ιστορική ορθογραφία έχει μόνο ιστορική σημασία. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει ότι η ορθογραφική μεταρρύθμιση έχει μεγάλη εκπαιδευτική σημασία θεωρώντας πολύτιμη και τη γνώμη των δασκάλων. Στο στάδιο του ιστορισμού έγινε προσπάθεια αποτύπωσης με τη βοήθεια της γραφής της ιστορίας των λέξεων.

³³⁶ ό.π. σ. 140

Μετά την αναφορά στην ιστορία της ορθογραφίας και των προσπαθειών που έγιναν για να κανονιστεί και να απλοποιηθεί η γραφή της γλώσσας, ο Μ. Τριανταφυλλίδης προχωράει στη μελέτη των όρων σύμφωνα με τους οποίους μπορεί να απλοποιηθεί η γραφή της και περιγράφει αναλυτικά μερικούς γενικούς κανόνες ορθογραφικής μεταρρύθμισης. Τάσσεται υπέρ της απλοποιημένης ιστορικής ορθογραφίας καταδικάζοντας κάθε ακραία τοποθέτηση, όπως η εμμονή στην ξεπερασμένη απόλυτη ιστορική ορθογραφία από το ένα μέρος και η χρήση της φωνητικής γραφής ή η εισαγωγή του λατινικού αλφαβήτου από το άλλο.

Στο δεύτερο επίμετρο της μελέτης του ο Μ. Τριανταφυλλίδης παρουσιάζει δέκα ορθογραφικά συστήματα αρχίζοντας απ' αυτό της κλασικής εποχής μέχρι να καθιερωθεί το ιωνικό αλφάβητο, και φθάνει στη δική του πρόταση που είναι η τονική μεταρρύθμιση. Σύμφωνα μ' αυτή τα πνεύματα καταργούνται κι από τους τόνους παραμένει η οξεία μόνο όπου μπορεί να γεννηθεί ασάφεια.

Με αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη για την ορθογραφία εξέφρασαν σε επιστολές που έστειλαν στο Δελτίο³³⁷ τη δική τους άποψη για το ίδιο θέμα αρκετοί εκπαιδευτικοί αλλά και πανεπιστημιακοί δάσκαλοι. Ο Χρ. Τσουντας, καθηγητής της αρχαιολογίας στο Καποδιστριακό πανεπιστήμιο, καθώς και ο Γρ. Ξενόπουλος συμφωνούν με το Μ. Τριανταφυλλίδη ότι πρέπει να γίνει γρήγορα κάποια συμφωνία για την απλούστερη γραφή και ορθογραφία της ελληνικής γλώσσας. Ο Α. Thumb συμφωνεί για την κατάργηση και απλούστευση ορθογραφίας και τόνων ενώ ο Α. Χ. Μπούτουρας συμφωνεί για κάποιες μόνο μεταρρυθμίσεις. Ο Π. Λορεντζάτος προτείνει τη χρήση ενός μόνο τονικού σημείου, πρόταση που κάνει και ο Αχ. Τζάρτζανος. Ο Ν. Χατζιδάκις, καθηγητής μαθηματικών στο Εθνικό πανεπιστήμιο, προτείνει μεταγραφή στο πανευρωπαϊκό αλφάβητο. Ο Γ. Παπασωτηρίου, διευθυντής διδασκαλείου και πρόεδρος του Εποπτικού Συμβουλίου της Δημοτικής, δεν συμφωνεί με τις μεταρρυθμίσεις που προτείνει στους ορθογραφικούς κανόνες ο Μ. Τριανταφυλλίδης γιατί τις βρίσκει πολλές και δύσκολες για τους δασκάλους και τα παιδιά. Μια ριζικότερη μεταρρύθμιση – κατάργηση των ι, η, οι, υ – τη βρίσκει πιο ωφέλιμη αλλά υποστηρίζει ότι αυτή δεν γίνεται αφού οι δημοτικιστές την ανάγουν σε ζήτημα κοινωνικό.

³³⁷ ό.π. σ. 326-331

1.17 Προσπάθεια αναμόρφωσης της μέσης εκπαίδευσης στο σχολείο του Βόλου

Το Ανώτερο Παρθεναγωγείο του Βόλου όπου δοκιμάστηκαν οι νέες ιδέες στην πράξη, ήταν το μόνο σχολείο της μέσης εκπαίδευσης στην εποχή του που είχε διαφορετικό εκπαιδευτικό προσανατολισμό από τα άλλα σχολεία του ελληνικού κράτους. Το Παρθεναγωγείο άνοιξε το 1908, το ίδρυσε ο δήμος Παγασών, ύστερα από εισήγηση του δημοτικού συμβούλου Σαράτση, με το σκοπό να δίνει ανώτερη γενική πραγματική μόρφωση στα κορίτσια των αστών που τελειώνουν τα εξατάξια δημοτικά σχολεία³³⁸.

Ο Α. Δελμούζος επηρεασμένος από τη μεταρρυθμιστική Παιδαγωγική που γνώρισε στη Γερμανία εργάστηκε συστηματικά για να αναμορφώσει την εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Ελλάδα. Επιχείρησε να συνδυάσει στο χώρο της εκπαίδευσης και μάλιστα πρώτα στο Παρθεναγωγείο του Βόλου τη θεωρία και την πράξη, τον παιδαγωγικό στοχασμό και την εκπαιδευτική εμπειρία πιστεύοντας στη διαλεκτική σχέση τους. Οι τρεις βασικές καινοτομίες στο Βόλο, όπως ο ίδιος υπογραμμίζει σε γράμμα που έγραψε στις μαθήτριές του³³⁹, είναι ότι καταργεί τα διδακτικά βιβλία, την παθητική ακροαματική μέθοδο της διδασκαλίας και τη γλωσσική πρόληψη. Το πρόγραμμα του Βολιώτικου σχολείου περιέχεται στο ολοκληρωμένο *Πρόγραμμα Δημοτικού Σχολείου, Ανώτερου Παρθεναγωγείου και Διδασκαλείου κοριτσιών*, που υποβάλλει το 1912 ο Εκπαιδευτικός Όμιλος στο *Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο Δημοτικής Εκπαιδευσεως*, όπως μαρτυρεί ο ίδιος ο Δελμούζος³⁴⁰.

Στο παραπάνω γράμμα που απευθύνει στις μαθήτριές του αμέσως μόλις πήρε την οριστική απάντηση για την τύχη του σχολείου του και το θεωρεί ως πρόλογο και επίλογο της εργασίας που έγινε στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο του Βόλου, ο Δελμούζος εκθέτει τις προσωπικές του απόψεις για την προσπάθεια αυτή της

³³⁸ ό.π. σ. 1

³³⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Α' (1911), σ. 271-292

³⁴⁰ Αλ. Δελμούζος, *Μελέτες και Πάρεργα*, Αθήνα 1958, σ. 224

αναμόρφωσης της εκπαίδευσης μέσα απ' τη λειτουργία του σχολείου του Βόλου. Το κλείσιμο του σχολείου αφήνει στη μέση τη μόρφωση των μαθητριών. Η ιδέα που αντιπροσώπευε το σχολείο, ενδιαφέρει όλο τον ελληνισμό γιατί από τα σχολεία εξαρτάται το μέλλον ενός έθνους. Ο Δελμούζος υπενθυμίζει ότι πολλοί προσπάθησαν να βρουν την αιτία των κακών αποτελεσμάτων των σχολείων. Βρήκαν ότι φταίνε οι δάσκαλοι και το κράτος που δεν τους μορφώνει και πρότειναν τα Διδασκαλεία. Πρότειναν επίσης μεταρρυθμίσεις για τα βιβλία, τα κτίρια και τα εποπτικά μέσα. Παρ' όλες όμως τις μεταρρυθμίσεις, διαπιστώνει ο Δελμούζος, τα αποτελέσματα των σχολείων δεν είναι ικανοποιητικά. Ο απόφοιτος των δημοτικών και των ανώτερων σχολείων δεν έχει ούτε εθνική, ούτε θετική, ούτε στοιχειώδη μόρφωση, ούτε «δυο λόγια δεν μπορεί να γράψει απλά, φυσικά και αβίαστα»³⁴¹. Άρα η αιτία πρέπει να αναζητηθεί στο γεγονός ότι από τα σχολεία έχει εξοριστεί η ζωντανή, μητρική γλώσσα, καταλήγει ο Δελμούζος και προσθέτει ότι ως βάση πάντοτε και ως όργανο της διδασκαλίας πρέπει να χρησιμεύει η γλώσσα που μιλιέται από το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού. Η διδασκαλία, όταν έχει ως όργανο μια γλώσσα νεκρή, δεν μπορεί να είναι ζωντανή και παραστατική, ούτε κινεί το ενδιαφέρον και την προσοχή των παιδιών. Η γλωσσική πρόληψη, υποστηρίζει ο Δελμούζος, δεν μας αφήνει να μάθουμε όχι μόνο τη νεότερη Ελλάδα, μα ούτε και την αρχαία, και προσθέτει ότι επί έναν αιώνα το έθνος νόμιζε, πως θα γίνει μεγάλο όπως οι αρχαίοι Έλληνες, αν κατόρθωνε να ξαναζωντανέψει στα χείλη μας την αρχαία γλώσσα, ενώ πολλοί πιστεύουν ότι «η γλώσσα, που μιλούμε, είναι χυδαία, πρόστυχος, γέννημα ή ράκος της δουλείας, επομένως αποβλητέα· έτσι έλεγαν και οι περισσότεροι λόγιοι κι όλα τα σχολεία εργάζονταν γι' αυτό το ιδανικό»³⁴². Η γλώσσα όμως εξελίσσεται, η αρχαία γλώσσα με την εξέλιξή της έγινε η σημερινή δημοτική και οι αρχαίοι δεν έγιναν μεγάλοι, επισημαίνει ο Δελμούζος, επειδή είχαν τέλεια γλώσσα, αλλά είχαν τελειοποιήσει τη γλώσσα τους, επειδή ήσαν μεγάλοι, γιατί αγαπούσαν την πατρίδα, την ελευθερία, την εργασία, την κίνηση και τη ζωή. Με τη μεταρρύθμιση, που πρότειναν τα λίγα φωτεινά πνεύματα, βλάπτονταν τα όνειρα των «ψευτοκλασικών» ή «κλασικοφανών» και δημιούργησαν αντίδραση, διαπιστώνει ο Δελμούζος. Ξύπνησαν και τις προλήψεις που κοιμούνται στην ψυχή του αμόρφωτου λαού και «σήκωσαν τέτοια οχλοκρατία», που το κράτος, κι αν ήθελε ακόμη, δεν τολμούσε να κάνει σωστές και αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Η φωνή των αναμορφωτών όμως οδήγησε

³⁴¹ Δ.Ε.Ο. τ. Α' (1911), σ. 273

³⁴² ό.π. σ. 276

πολλούς να θέσουν ως ιδανικό της ζωής τους την εκπαιδευτική αναγέννηση του τόπου όπως τον Σαράτση, που πρώτος εφάρμοσε στην πράξη το ιδανικό κι επέτυχε. Στο Βόλο εφαρμόστηκαν οι μεταρρυθμιστικές ιδέες. Το σχολείο μας, τονίζει ο Δελμούζος, είναι η πρώτη προσπάθεια για το «εθνικό σχολείο» που θα βοηθήσει το έθνος μας να εκπληρώσει τον προορισμό του.

Συνεχίζοντας ο Δελμούζος, στο ίδιο γράμμα προς τις μαθήτριές του, την περιγραφή του για τη μεταρρυθμιστική εκπαιδευτική του προσπάθεια, αναφέρεται στο σκοπό και τη μέθοδο του σχολείου. Σκοπός του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου ήταν να δώσει στις μαθήτριές του ανθρωπιστική, εθνική, θετική και πρακτική μόρφωση, με τη μέθοδο της αυτενέργειας και με σωματική και πνευματική άσκηση. Ο σκοπός του Παρθεναγωγείου, όπως τον διατύπωσε ο Σαράτσης στο δημοτικό συμβούλιο του Δήμου Παγασών, όταν προσπαθούσε να το πείσει να ιδρύσει το σχολείο, ήταν «να μορφώσει το σώμα, το πνεύμα και την ψυχή των κοριτσιών της αστικής τάξεως, να μορφώσει δηλαδή Ελληνίδες με χαρακτήρα ηθικό και αυθύπαρκτο... γι' αυτό το ιδανικό εργάστηκε και η Εφορεία, δηλαδή ο κ. Σαράτσης, η κ. Ιωαννίδου, η κ. Κουκουσλή και ο κ. Γκλαβάνης, ο δήμαρχος των Παγασών, καθώς και ο κ. Χρυσοβελώνης, βουλευτής»³⁴³. Το σχολείο πέτυχε εν μέρει το σκοπό του γιατί δέχτηκε πόλεμο λόγω οικονομικών συμφερόντων και πολιτικών μικροφιλοδοξιών. Ένα μεγάλο ακόμη εμπόδιο ήταν οι κακές συνήθειες που έφεραν οι μαθήτριες μαζί τους από τα κοινά εξατάξια Παρθεναγωγεία. Ο Δελμούζος στο γράμμα αυτό περιγράφει αναλυτικά τις συνήθειες των μαθητριών και μάλιστα με τον ίδιο τρόπο που «ζωγράφισε» τις μαθήτριες στους γονείς τους, το Νοέμβριο του 1908.

Το πρόγραμμα και η μέθοδος του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου, δεν βοηθούν να συμπεράνουμε αν πέτυχε το σχολείο το σκοπό του, αν δεν έχουμε τα αποτελέσματα της εφαρμογής του. Τα αποτελέσματα βέβαια φάνηκαν στις γιορτές και στα λόγια των γονέων, που ήσαν επαινετικά, αλλά δεν είναι αξιόλογα γιατί περιορίζονται σε ένα στενό τοπικό κύκλο. Υπάρχουν όμως τα αρχεία του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου, όπου στις εκθέσεις των μαθητριών φαίνεται η εξέλιξή τους καθώς και ο τρόπος, η μέθοδος και όλη η σχολική ζωή. Τα αποτελέσματα αυτά, όπως φαίνονται από τις εκθέσεις, είναι ανώτερα από τα αποτελέσματα άλλων σχολείων όπου το εκπαιδευτικό σύστημα είναι αντίθετο προς την παιδαγωγική και κοινωνιολογική επιστήμη, προς την ελληνική φύση και προς το ελληνικό πνεύμα.

³⁴³ ό.π. σ. 279

Στο σχολείο του Βόλου δίνεται σημασία μεγάλη στις εκθέσεις και τη ζωγραφική των μαθητών γιατί είναι τα μόνα που μπορούν να παρουσιαστούν στην κρίση όλου του κόσμου και δεν μπορεί να τα αμφισβητήσει κανείς. Κατά τον Δελμούζο, το σχολείο πρέπει ν' αναπτύσσει και όσες πνευματικές και ψυχικές ιδιότητες «χωλαίνουν» στο μαθητή, ώστε να παρουσιάζει ένα αρμονικό σύνολο, συγχρόνως όμως το σχολείο πρέπει να φανερώνει και να καλλιεργεί τις ιδιαίτερες κλίσεις των μαθητών. Ο Δελμούζος υποστηρίζει ότι κανένα σχολείο στον κόσμο δεν μπορεί να δώσει τέλεια μόρφωση και ούτε είναι δυνατή η τέλεια μόρφωση σε νέους ή νέες 15 έως 16 χρόνων, «κάθε σχολείο είναι κυρίως δυναμογόνο· αναπτύσσει δηλαδή τον πόθο για τη μόρφωση και δίνει στους μαθητάς του τη δύναμη, τη θέληση και την ικανότητα να εξακολουθήσουν μόνοι τη μόρφωσή τους όχι πια στο στενό περιβάλλον του σχολείου, μα στη μεγάλη κοινωνική ζωή»³⁴⁴.

«Όταν βγήκε στη μέση το γλωσσικό ζήτημα στην πρωτεύουσα οι πολιτικοί το εκμεταλλεύτηκαν για τους σκοπούς τους...σπουδαιότατον όπλον εις τας χείρας των μαλλιαρών η σχολή του Βόλου...το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο ήταν εργαστήριο αναρχικών και αθέων με ορισμένο σκοπό την καταστροφή του έθνους»³⁴⁵. Τελικά οι εχθροί του σχολείου φανάτισαν τον κόσμο, το σχολείο «έσκυψε στη βία, έκλεισε». Ο Δελμούζος περιορίστηκε για μια εβδομάδα στο σπίτι του γιατί κινδύνευε, «ήταν η εποχή που οι φοιτηταί χυμούσαν να διώξουν από το πανεπιστήμιο τον Ποιητή (Κ.Παλαμά)»³⁴⁶. Η ιστορία δείχνει ότι κάθε νέα ιδέα που βασίζεται στην αλήθεια, βρίσκει μεγάλη αντίδραση, συχνά απαιτεί και θύματα αλλά στο τέλος επιβάλλεται. Η ιδέα που αντιπροσώπευε το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο, οδηγούσε στην εκπαιδευτική αναγέννηση του τόπου και θα νικούσε. Ο ίδιος ο Δελμούζος σημειώνει χαρακτηριστικά «η νίκη έρχεται αργά ή γρήγορα ανάλογα με τη δύναμή της, με τον αριθμό και το θάρρος των οπαδών της...μπορεί όμως η νίκη ν' αργήσει και πολύ, αν την εμπιστευτούμε στην εξέλιξη η νίκη αργεί... την άργητά της όμως την πληρώνουμε ακριβά με την εξασθένηση και τον εκνευρισμό του έθνους μας, γι' αυτό καθήκον όλων όσων αισθάνονται την ιδέα μας και τη σημασία της να υποβοηθήσουν τη διάδοσή της, την επιβολή, τη νίκη της. Η αντίδραση κυρίως πηγάζει από τις προλήψεις του όχλου... οι προλήψεις πάλι

³⁴⁴ ό.π. σ. 285-286

³⁴⁵ ό.π. σ. 288

³⁴⁶ ό.π. σ. 290

πηγάζουν και τρέφονται από την αμάθεια, και την αμάθεια μόνο με τη μάθηση και τη μόρφωση την πολεμάς»³⁴⁷.

Ο Δελμούζος στο τέλος της επιστολής του προς τις μαθήτριες προβαίνει σ' ένα σχόλιο για τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας. Υποστηρίζει συγκεκριμένα ότι ο κύκλος που μπορεί να δράσει κάθε κορίτσι φαίνεται στενός, αφού πεδίο δράσης έχει την οικογένεια. Τονίζει όμως, στο σημείο αυτό τη μεγάλη επίδραση της οικογένειας στην κοινωνία. Αξιοσημείωτο είναι ότι ανάλογο σχόλιο για τη γυναίκα είχε κάνει και η Γ. Καζαντζάκη σε διάλεξή της στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, «η γυναίκα πρέπει πάνω απ' όλα να είναι μητέρα και να περιορίσει όσο το δυνατόν μέσα στο σπίτι τη δράση της και τη φιλοδοξία της»³⁴⁸.

Σε διάλεξή του στον Όμιλο το χειμώνα του 1912³⁴⁹ ο Δελμούζος αναφέρθηκε αναλυτικά στο σύστημα που ακολουθήθηκε στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθενγωγείο του Βόλου. Αναφέρθηκε στην αρχή στην εκλογή, τη διάταξη και τη συγκέντρωση της ύλης που έπρεπε να διδαχτεί. Χωρίστηκαν τα μαθήματα σε φυσιολογικά και ιστορικοφιλολογικά. Στα δεύτερα λιγόστεψε τις ώρες τόσο, ώστε να μένει πολύς καιρός για τα γαλλικά, τα τεχνικά και πρακτικά μαθήματα. Από τον ιστορικοφιλολογικό κόσμο δόθηκαν οι γνώσεις που είναι απαραίτητες για να σχηματιστεί καθαρή εικόνα από τις διάφορες εποχές του ελληνικού πολιτισμού και για να κατανοήσουν οι μαθήτριες τη δική τους κοινωνία και τα προβλήματά της. Από το φυσικό κόσμο δόθηκαν οι γνώσεις που επιτρέπουν να καταλάβουν τα στοιχειώδη φαινόμενα, τους νόμους της φύσης και την αλληλουχία τους.

Ο Δελμούζος μίλησε σ' αυτή τη διάλεξη λεπτομερέστερα για την εκλογή και συγκέντρωση της ύλης από τα μαθήματα που υπάγονται στον ιστορικοφιλολογικό κόσμο, επειδή σ' αυτό το μέρος του προγράμματος καινοτόμησε το Ανώτερο Δημοτικό Παρθενγωγείο και μ' αυτό κυρίως επιδίωξε να δώσει στις μαθήτριές του πραγματική εθνική μόρφωση. Τον ελληνικό πολιτισμό τον διαίρεσε σε τρία μεγάλα μέρη, τον αρχαίο, το βυζαντινό και το νέο. Την εικόνα ενός από τα τρία αυτά μέρη έβαλε για μερικό σκοπό σε κάθε τάξη. Η γλώσσα από σκοπός που ήταν σε άλλα σχολεία λειτουργεί σαν απλό μέσο, ενώ με τα έργα των κλασικών σε μεταφράσεις τονίστηκε η δημοτική παράδοση στο βυζαντινό και το νέο πολιτισμό. Αρχίζουν στην Α' τάξη με το νέο πολιτισμό και στη Β' και Γ' τάξη προχωρούσαν στον αρχαίο και

³⁴⁷ ό.π. σ. 291-292

³⁴⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 154

³⁴⁹ ό.π. σ. 151

βυζαντινό πολιτισμό – κάτι που σήμερα γίνεται αντίστροφα. Αναφερόμενος στη συνέχεια ο παιδαγωγός Δελμούζος στο γενικότερο κλίμα του σχολείου του, τόνισε ότι η σχολική ζωή διαμορφώθηκε έτσι ώστε ν' αναπνέει φυσικά και ελεύθερα η παιδική ψυχή και να μορφώνεται το παιδί με την αγάπη, την ελευθερία και την υπεροχή, γιατί με τα άλλα μέσα «τον τρόπο δηλαδή και το ξύλο, μόνο σκλάβοι και ραγιάδες, ανατρέφονται»³⁵⁰.

Στο Δελτίο του 1913 δημοσιεύεται εκτενής μελέτη του Δελμούζου με τίτλο *Τρία χρόνια δάσκαλος* όπου περιγράφονται οι εμπειρίες από τα τρία χρόνια λειτουργίας του σχολείου του Βόλου. Ο Δελμούζος αρχίζει την περιγραφή από το πρώτο μάθημα και δίνει τις πρώτες εικόνες και εντυπώσεις που είχε από τις μαθήτριες, μόλις τις γνώρισε. Ο παπαγαλισμός εμπόδιζε την ελεύθερη ομιλία και την κανονική σκέψη των μαθητριών. Αποσπάσματα από τις εκθέσεις που έγραψαν οι μαθήτριες κατά τις πρώτες μέρες, έδειχναν όχι μόνο το χαμηλό επίπεδό τους στη γνώση της επίσημης γλώσσας του κράτους αλλά και την πνευματική σύγχυση και τη μειωμένη προσοχή τους, αφού οι μαθήτριες έγραψαν στα γραπτά τους ανακατεμένα πεζά και έμμετρα κείμενα που είχαν παπαγαλίσει χωρίς να προσέχουν το περιεχόμενό τους και κυρίως χωρίς στίξη, «κόμματα δηλαδή και τελείες, γιατί αυτά δεν είναι κάτι το μηχανικό, μα σχετίζονται με την τάξη που έχουμε στις σκέψεις μας»³⁵¹. Η ομιλία των μαθητριών μέσα στην τάξη, τον πρώτο καιρό, δεν είχε τη χάρη της φυσικής διήγησης ενός παιδιού, γιατί τις εμπόδιζε η διατύπωση στην επίσημη γλώσσα, «χρειαζόταν καιρός, επιμονή, υπομονή, σωστός αγώνας για να λυτρωθεί το μυαλό και η γλώσσα»³⁵². Ο τρόπος με τον οποίο είχαν μάθει να εργάζονται οι μαθήτριες στο μάθημα των Νεοελληνικών, καθρέφτιζε τη μέθοδο που εφαρμόζαν τα σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης, που είχαν τελειώσει όλες οι μαθήτριες. Και η μέθοδος αυτή δεν ήταν τίποτα άλλο από την τεχνολογία στα κείμενα και την ξερή μετάφραση. Ο Δελμούζος αναφέρει ότι τελικά μετά από πολλή προσπάθεια οι μαθήτριες έδειξαν μια αξιοσημείωτη πρόοδο, τάξη στη σκέψη τους και απλότητα στη διήγησή τους.

Λίγο καιρό μετά τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου, το Νοέμβριο του 1908, ο Δελμούζος είχε συνάντηση με τους γονείς των μαθητριών και θέλησε να τους δώσει τη γενική εικόνα που σχημάτισε για τις μαθήτριες δίνοντας χαρακτηριστικά στοιχεία από τη σωματική, πνευματική και την ηθική τους καχεξία. Τα κυρίαρχα γνωρίσματα,

³⁵⁰ ό.π. σ. 152

³⁵¹ Δ.Ε.Ο. τ. Γ' (1913), σ. 7

³⁵² ό.π. σ. 16

λόγω της ανθυγιεινής στάσης τους στα θρανία κατά τη φοίτησή τους στα προηγούμενα σχολεία, ήταν η κιτρινάδα στα περισσότερα πρόσωπα και η νευρική κατάσταση. Από τους λόγους τους έλειπε η συνοχή, το αίσθημα, η ζωή, μόνο «το μνημονικό τους εργάζεται», ενώ έλεγαν εύκολα το ψέμα, πίστευαν ότι μοναδικό προσόν η γυναίκα έχει την ωραιότητα, ο πατέρας την αυστηρότητα και ο δάσκαλος οφείλει να διατάζει.

Ο παραπάνω χαρακτηρισμός των μαθητριών στηρίζεται σε συστηματική μελέτη και παρατηρήσεις του Δελμούζου σε συνεργασία με το προσωπικό του Παρθεναγωγείου. Έτσι παρουσιάζεται μια εικόνα των αποτελεσμάτων που είχαν τα δημοτικά σχολεία του ελληνικού κράτους με τις μεθόδους και τα προγράμματα που εφαρμόζαν στα παιδιά του ελληνικού λαού. Η «ισοπεδωτική μηχανή» του δημοτικού σχολείου είχε αφανίσει κάθε ίχνος από ατομικότητα στις μαθήτριες, αφού όλες παρουσίαζαν έναν κοινό σχολικό τύπο με γενικά χαρακτηριστικά «τον παπαγαλισμό, το ραγιαδισμό και τη σωματική καχεξία».

Με τέτοιους όρους κάθε μορφωτική επίδραση του σχολείου ήταν αδύνατη, υποστηρίζει ο Δελμούζος και στη δεύτερη μελέτη του³⁵³ για τα τρία χρόνια λειτουργίας του Παρθεναγωγείου και θέτει ως προϋπόθεση της μορφωτικής επίδρασης του σχολείου την επιστροφή των παιδιών στο «γενικό φυσικό τύπο της ηλικίας τους». Τη δεύτερη αυτή μελέτη του που δημοσιεύτηκε στο Δελτίο του 1914, ο Δελμούζος τη χωρίζει σε δυο μέρη. Στο πρώτο που το ονομάζει «ηθικό και πνευματικό ξεσκλάβωμα»³⁵⁴ περιγράφει την πρώτη φάση της αγωγής στο Παρθεναγωγείο, ενώ στο δεύτερο μέρος, «η σχολική μας ζωή», αναφέρεται στους περιπάτους, στις εκδρομές και στις δραστηριότητες στο περιβάλλον.

Ο ίδιος ο Δελμούζος δηλώνει ότι στην προσπάθειά του να επιβάλει τη ζωντανή γλώσσα στο σχολείο με τρόπο φυσικό και αβίαστο, ανοίγοντας το σχολείο προς τη ζωή, έβρισκε στους συνεργάτες του διαφορετική αντίληψη, «που κάποτε έφτανε ως την αντίδραση»³⁵⁵. Έτσι, η ατομική προσπάθεια του Δελμούζου αναγκαστικά στράφηκε προς δύο κατευθύνσεις, από τη μια επιδίωκε να εξουδετερώσει κάθε αντίθετη επίδραση στο έργο του και από την άλλη να δημιουργήσει τέτοιες συνθήκες ώστε να προσαρμοστεί σ' αυτές ασυνείδητα η εργασία όλου του προσωπικού του σχολείου. Αυτό κατά ένα μεγάλο μέρος το πέτυχε

³⁵³ Δ.Ε.Ο. τ. Δ' (1914), σ. 197

³⁵⁴ ό.π. σ. 197

³⁵⁵ ό.π. σ. 198

αφιερώνοντας πολύ χρόνο στα παιδιά, μέσα στην τάξη, αφού είχε τα περισσότερα μαθήματα από όλους τους άλλους εκπαιδευτικούς, και έξω από την τάξη, στα διαλείμματα, στο περιβόλι και στους περιπάτους.

Το μάθημα της Ιστορίας και των Νεοελληνικών προσφέρονταν για ν' αντλήσει ο δάσκαλος υλικό από την πραγματική ζωή. Τα δημοτικά μνημεία, όπως οι παραδόσεις, τα τραγούδια, τα απομνημονεύματα αλλά και υλικό από τη νεότερη λογοτεχνία, προσφέρονταν για επεξεργασία στο μάθημα των Νεοελληνικών. Ο Δελμούζος αναφέρει χαρακτηριστικό στιγμιότυπο από τη διδασκαλία της νεότερης λογοτεχνίας, «θυμούμαι όταν τους πρωτοδιάβασα το πρώτο μέρος του εθνικού μας ύμνου και το αναλύσαμε, είχαν συγκινηθεί έτσι που για πολλή ώρα ύστερα από το μάθημα ένιωθες στη στάση τους και στις μορφές τους τη βαθιά επίδραση του ποιήματος»³⁵⁶. Ο γραπτός λόγος σε όλες σχεδόν τις μαθήτριες πλησίαζε σιγά σιγά προς τη φυσικότητα, αυτό όμως συνέβαινε, παρατηρεί ο Δελμούζος, στους διαλόγους και στα «ζωντανά και ασυνήθιστα θέματα». Παράλληλα, οι μαθήτριες μάθαιναν να μεταφέρουν φράσεις από την ομιλουμένη στην καθαρεύουσα ή και το αντίθετο, παρατηρώντας έτσι φαινόμενα γραμματικά, συντακτικά και άλλα, με σκοπό να ξεχωρίσει ο μηχανισμός των δυο γλωσσών και να γίνει συνειδητός. Ξεχωρίζοντας τις δυο γλώσσες οι μαθήτριες είχαν άμεση αναπαράσταση του φυσικού με το τεχνητό. Η γλωσσική τους ικανότητα στην καθαρεύουσα ήταν πολύ φτωχότερη από τις σκέψεις, τις παρατηρήσεις και τα συναισθήματα που είχαν να διατυπώσουν, παρατηρεί ο Δελμούζος, γι' αυτό μόνο στη ζωντανή γλώσσα μπορούσαν οι μαθήτριες να εκφραστούν.

Η ελευθερία που είχε δοθεί στις μαθήτριες, μόνο με την πνευματική, την ηθική αλλά και τη σωματική υπεροχή του δασκάλου μπορούσε να συγκρατηθεί στα όρια που έπρεπε, αναφέρει ο Δελμούζος, Ανώτερος βέβαια ρυθμιστής της ελευθερίας είναι η συναίσθηση της ατομικής ευθύνης και του καθήκοντος. Για να φτάσουν όμως οι μαθήτριες στη συναίσθηση αυτή της ατομικής ευθύνης και του καθήκοντος, χρειάζεται πολύς καιρός. Έτσι, κατά την κρίση του παιδαγωγού Δελμούζου η αυθεντία του δασκάλου πρέπει να ρυθμίζει τη συμπεριφορά των παιδιών μέχρι να ωριμάσουν, οπότε η αυθεντία του δασκάλου θα αποτραβηχτεί σιγά σιγά και θα χαθεί πίσω από την απρόσωπη κατηγορική προσταγή της μαθητικής κοινότητας.

³⁵⁶ ό.π. σ. 199

Το δεύτερο μέρος της μελέτης αυτής του Δελμούζου, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, αφιερώνεται στους σχολικούς περιπάτους, τις εκδρομές και το περιβάλλον. Οι σχολικοί περιπάτοι και οι εκδρομές, κατά τον Δελμούζο, έχουν διπλό σκοπό, πρώτα να υπηρετήσουν το γενικό σκοπό κάθε σχολείου, να συντελέσουν δηλαδή στη μόρφωση χαρακτήρων δυναμώνοντας τις σωματικές, τις πνευματικές και τις ηθικές δυνάμεις των παιδιών· και δεύτερον να υποβοηθήσουν τη βαθύτερη κατανόηση σε ορισμένα μαθήματα, ιστορικά, φυσιογνωστικά και άλλα. Ο περίπατος φέρνει τα παιδιά σε άμεση συνάφεια με τη φύση και τα πράγματα, την πηγή δηλαδή της γνώσης και των γνώσεων και τα παιδιά πλησιάζουν πιο πολύ το ένα με το άλλο αλλά και με το δάσκαλο. Όσο περισσότερο τα παιδιά παρατηρούν, υπογραμμίζει ο Δελμούζος, τόσο βαθύτερα αισθάνονται και τόσο πλουσιότερο ξυπνά εντός τους το ενδιαφέρον και η αγάπη προς τη φύση. Στο σημείο όμως αυτό τονίζεται ότι βασική προϋπόθεση για να επιτευχθεί ο σκοπός του σχολείου, είναι ο δάσκαλος, ο οποίος πρέπει να έχει όχι μόνο σωματική ικανότητα και αντοχή αλλά και ενιαία γενική μόρφωση ανώτερη, «να κατέχει καλά το φυσικό και ιστορικό κόσμο, και ν' αποτελεί μια συμμετρική ολότητα. Τότε μόνο μπορεί να εκμεταλλευτεί τις τόσες ευκαιρίες που του παρουσιάζονται για το σκοπό του, και τότε γίνεται πραγματικός δημιουργός. Απ' αυτή την άποψη ο καλύτερος παιδαγωγός είναι ο φιλόσοφος.»³⁵⁷. Ο Δελμούζος ολοκληρώνει το μέρος εκείνο της μελέτης του που αναφέρεται στους σχολικούς περιπάτους με την παρακάτω ομολογία, «στους περιπάτους μας υπήρξαν στιγμές πολλές που αισθάνθηκα βαθύτατα τη χαρά της δημιουργίας... υπήρξαν όμως και στιγμές που με πόνο και ντροπή δεν ένιωθα τον εαυτό μου στο ύψος ενός δασκάλου δημιουργού... δυστυχώς σε μένα έλειπε η συμμετρία, ο φυσικός κόσμος μού ήταν κάποτε σε ουσιαστικές λεπτομέρειες σφραγισμένος και άγνωστος, και επικρατούσε πολύ η αισθητική και η ιστορική γνώση. Και η μονομέρεια αυτή ήταν πιο αισθητή στους περιπάτους, όπου είχαμε εμπρός μας ολόκληρη τη φύση»³⁵⁸.

Σ' ένα σχολικό κήπο, κατά το Δελμούζο, μπορούν τα παιδιά να εργάζονται όλα μαζί για ένα κοινό σκοπό, ή το καθένα να καλλιεργεί ιδιαίτερα δικό του μέρος, ή να χωρίζονται σε ομάδες και κάθε ομάδα να παίρνει χωριστό τμήμα του κήπου. Για ν' αναπτυχθεί το πνεύμα της αλληλεγγύης και της άμιλλας των παιδιών, ο Δελμούζος προτίμησε στο περιβάλλον του Παρθεναγωγείου την εργασία κατά ομάδες. Έδωσε αυτοδιοίκηση στις μαθήτριες επιτρέποντας σ' αυτές να σχηματίσουν μόνες τους τις

³⁵⁷ ό.π. σ. 230

³⁵⁸ ό.π. σ. 244

ομάδες εργασίας. Οι μαθήτριες στις εκθέσεις τους περιγράφουν τα θετικά αποτελέσματα που είχε αυτή η ελεύθερη συνεργασία μεταξύ τους. Μέσα από το σχολιασμό των αποσπασμάτων των εκθέσεων υπογραμμίζονται και γνωρίσματα του χαρακτήρα της κάθε μαθήτριας, όπως για παράδειγμα στην έκθεση της Εβραιοπούλας διαφαίνεται και η ψυχολογία της φυλής της. Στα γραπτά τους έδωσαν την παιδική πραγματικότητα, όπου βασιλεύει η κίνηση, η δράση και η χαρά της ζωής,. Έδειξαν πως το Ανώτερο Δημοτικό Παρθενγωγείο κατόρθωσε να δημιουργήσει τέτοιο περιβάλλον όπου ανέπνεε ελεύθερη η παιδική ψυχή.

Στον επίλογο της μελέτης του ο Δελμούζος αναφέρει: «Στο Βόλο έγινε ένα πείραμα που δεν επιτρέπεται να ξαναγίνει. Το πείραμα αυτό ηθικά δικαιολογείται κυρίως γιατί επιτρέπει στους διαλεχτούς να πουν στην πολιτεία: Με μισά μέτρα, με χίλια δυο εμπόδια και άλλα τόσα λάθη έφτασε κάποτε ένα σχολείο σε αποτελέσματα που δεν συγκρίνονται με ό,τι μας δίνουν τα δικά σου σχολεία. Δώσετέ μας το σχολείο και την ελευθερία, και θα σας οδηγήσουμε σε μια παιδεία που να αξίζει το όνομα ελληνική»³⁵⁹.

1. 18 Από τα σχολεία της Ευρώπης

Από το 1909 και για τέσσερα συνεχή χρόνια το επαρχιακό Συμβούλιο του Λονδίνου συγκροτεί κάθε καλοκαίρι επιτροπές από καθηγητές και δασκάλους για να μελετήσουν τα μαθήματα που διδάσκονται στην κατώτερη εκπαίδευση προκειμένου να γίνουν προτάσεις για τη βελτίωσή της. Το 1912 η επιτροπή μελέτησε το θέμα της διδασκαλίας της Ιστορίας και ως πρόεδρό της είχε τον καθηγητή της Ιστορίας της Αγγλίας στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, κ. Pollard. Η έκθεση αυτής της επιτροπής δημοσιεύτηκε σε εβδομηντασέλιδο φυλλάδιο. Το Δελτίο δημοσιεύει άρθρο³⁶⁰ υπογραμμένο από τον Δ. Π. Πετροκόκκινο όπου σχολιάζονται τα συμπεράσματα της

³⁵⁹ ό.π. σ. 268

³⁶⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Β'(1912), σ. 66-70

επιτροπής. Η έκθεση της επιτροπής αναφέρεται στη διδασκαλία της Ιστορίας στα δημοτικά σχολεία της Αγγλίας αλλά και στα σχολεία των κτήσεων της Αγγλίας, στην Αυστραλία και στον Καναδά, αλλά και στα άλλα έθνη, στην Αμερική, Γερμανία, Αυστρία, Ουγγαρία, Νορβηγία, Ολλανδία, Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία και Ιαπωνία. Ως αρχή της η επιτροπή θέτει ότι σε δημοκρατικό κράτος τα παιδιά, ως αυριανοί πολίτες και εκλογείς, πρέπει να λάβουν και μια ιδέα της ιστορίας του τόπου τους, γιατί ό,τι συμβαίνει στον τόπο τους σήμερα, είναι η αναπόφευκτη συνέπεια εκείνου που συνέβη στο παρελθόν. Για το λόγο αυτό πρέπει να είναι σε θέση να μην κρίνουν τα πολιτικά ζητήματα ως «αφηρημένα δόγματα» αλλά ως απόρροια του παρελθόντος και να μετριάζουν την αρνητική επιρροή του κομματισμού και της «δημοκοπικής εφημεριδογραφίας». Αυτή η αρχή εφαρμόζεται και στην ιστορική εκπαίδευση των κοριτσιών, των αυριανών γυναικών με ψήφο σε κοινοτικά ή δημοτικά συμβούλια. Η επιτροπή μετά την εξέταση των μεθόδων και την παραβολή τους με τα συστήματα των άλλων εθνών, καταλήγει στα παρακάτω συμπεράσματα: α. Στη διδασκαλία ο δάσκαλος πρέπει να αφυπνίσει την κριτική δύναμη του μαθητή. β. Η απλή γνώση των ιστορικών γεγονότων δε σημαίνει και κατανόηση της σημασίας της Ιστορίας. γ. Κάθε σχολείο πρέπει να είναι ελεύθερο στην εκλογή ιστορικών λεπτομερειών ή περιόδων που θα διδάξει, ανάλογα με τη φύση του σχολείου ή το χαρακτήρα των μαθητών. δ. Για την επιτυχία του σκοπού του κάθε δάσκαλος πρέπει να παραλείπει πολλά από τα επίσημα προγράμματα. ε. Οι χρονολογίες είναι βλαβερές, εκτός όταν είναι αναγκαίες για να δίνουν την έννοια της εποχής. Η κατάχρηση των χρονολογιών δείχνει την Ιστορία σαν σειρά απομονωμένων επεισοδίων. στ. Το εγχειρίδιο της Ιστορίας δεν πρέπει να χρησιμοποιείται «στον καιρό της διδασκαλίας». ζ. Οι φωτεινές προβολές δεν πρέπει να είναι η βάση της διδασκαλίας.

Ακολουθούν οδηγίες για τη διδασκαλία της Ιστορίας στις διάφορες τάξεις. Στο νηπιαγωγείο όπου επιδιώκεται «να κεντήσει το ενδιαφέρον και να τους καλλιεργήσει το μυαλό», συστήνεται η εκλογή ιστορικών επεισοδίων αλλά και η παρουσίαση κατά χρονολογική σειρά παιδιών όλων των εποχών. Στα παιδιά ηλικίας 9 και 10 χρονών ο δάσκαλος πρέπει να αξιοποιήσει την περιέργεια, τη φαντασία και την τάση για φυσική και πνευματική δράση. Ψυχολογικά το παιδί είναι διατεθειμένο να καταλάβει την αρχέγονη κατάσταση των προϊστορικών προγόνων του, τους απλοϊκούς ήρωες. Ο δάσκαλος θα διδάξει με ερωτήσεις, με σχεδιάσματα στο μαυροπίνακα, με ζωγραφιές και με την παράσταση μεταξύ των μαθητών των δραματικών επεισοδίων της Ιστορίας. Στα παιδιά ηλικίας 11 έως 14 χρονών η

φιλοπεριέργεια γίνεται πιο συστηματική, η απόκτηση γνώσεων πιο ταξινομημένη στη συνείδησή τους, ανατέλλει η δύναμη της σκέψης, η συσχέτιση των γεγονότων και το ενδιαφέρον για τα αίτια και τα αιτιατά δυναμώνει. Γι' αυτό ο δάσκαλος θα πρέπει να επιλέξει τέτοιο υλικό που θα βοηθήσει το παιδί να μάθει την ανάπτυξη και την πρόοδο της φυλής του, τις πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις του ανθρώπου. Έτσι το παιδί θα συναισθανθεί κατά κάποιο τρόπο την ευθύνη του όχι μόνο στον τόπο του αλλά και στην ευρύτερη περιοχή.

Η τοπική Ιστορία μπαίνει σε όλα τα στάδια της διδασκαλίας της Ιστορίας, αφού ο τόπος του παιδιού είναι το πιο ενδιαφέρον θέμα του. Η τοπική Ιστορία πρέπει να διδάσκεται με επισκέψεις σε ιστορικά μνημεία και ιστορικούς τόπους. Στη διδασκαλία η τοπική Ιστορία πρέπει να σχετίζεται με την όλη Ιστορία του τόπου για να μην αναπτυχθεί στο παιδί ο τοπικισμός. Σε κάθε σχολείο πρέπει να υπάρχει βιβλιοθήκη, σειρές ζωγραφιών όχι μόνο των ιστορικών επεισοδίων αλλά και των εξελίξεων κάθε εκδήλωσης πνευματικής ή υλικής με ιστορικούς, γεωγραφικούς, φυσιογραφικούς άτλαντες και χρονολογικούς πίνακες. Η διδασκαλία της Ιστορίας πρέπει να συνδέεται με τη διδασκαλία της Γεωγραφίας, της Φιλολογίας και της Ιχνογραφίας. Η Ιχνογραφία πρέπει να σχετίζεται με τη διδασκαλία της Ιστορίας, γιατί τα παιδιά εντυπώνουν στο μυαλό τους τα ιστορικά γεγονότα αλλά επί πλέον συναισθάνονται την ιστορική σημασία των αντικειμένων. Η επιτροπή καταλήγει στην άποψη ότι οι δάσκαλοι πρέπει να μάθουν πως δε διδάσκουν για να ζουν αλλά ζουν για να διδάσκουν. Ο δάσκαλος με τη διδασκαλία μορφώνει τον εαυτό του και προσφέρει τη μεγαλύτερη «εκδούλευση» στην εποχή και τη γενιά του.

Ο Δ. Π. Πετροκόκκινος σ' ένα άλλο άρθρο του που δημοσίευσε στο Δελτίο³⁶¹ περιγράφει ένα πρότυπο δημοτικό σχολείο στο Sompting της επαρχίας Sussex στην Αγγλία. Το σχολείο αυτό ξεχώρισε για την ελεύθερη αγωγή που εφάρμοσε στα παιδιά, χωρίς βαθμολογίες, επαίνους, τιμωρίες αλλά με μαθήματα-παιχνίδια και το δάσκαλο οδηγό-σύντροφό τους στα παιχνίδια. Το σχολείο αυτό αποτελεί αντικείμενο μελέτης του Holmes, Άγγλου γενικού επιθεωρητή των σχολείων και συγγραφέα βιβλίων με θρησκευτικό και φιλοσοφικό περιεχόμενο. Ο ίδιος ο Holmes είχε επισκεφτεί το σχολείο αυτό και είχε διαπιστώσει ότι οι μαθητές ανατρέφονταν ελεύθερα χωρίς ηθικά παραγγέλματα και αμέτρητες συμβουλές και τιμωρίες.

³⁶¹ ό.π. σ. 119-124

Ο συντάκτης του άρθρου προβαίνει σε περιγραφή του τρόπου διδασκαλίας σε κάθε μάθημα χωριστά. Η Ιστορία μαθαίνεται με παράσταση. Τα μεγαλύτερα παιδιά παίρνουν μόνα τους επεισόδια της αγγλικής, ρωμαϊκής και ελληνικής ιστορίας και τα δραματοποιούν. Γράφουν διάφορες σκηνές, αφού συμβουλευτούν μόνα τους τη βιβλιοθήκη του σχολείου γεμάτη από τα ιστορικά μυθιστορήματα του Walter Scott, τα δράματα του William Shakespeare, τα δημοτικά τραγούδια και τις μπαλάντες της αγγλικής φιλολογίας. Τα μικρότερα παιδιά ακολουθούν τους μεγάλους μαθητές δουλεύοντας τα μικρότερα μέρη των έργων όπως τους χορούς. Μόνοι τους οι μαθητές κατασκευάζουν φορεσιές, όπλα, εθνόσημα, σημαίες και σκηνοθεσίες. Σιγά σιγά και ανεπαίσθητα φτάνουν στο σημείο να μαθαίνουν απ' έξω ολόκληρες σκηνές από τον Shakespeare, ενώ στα άλλα σχολεία τα παιδιά σε ένα χρόνο καταφέρνουν να μάθουν 100 στίχους από τον Shakespeare. Την ίδια μέθοδο ακολουθούν και στη Γεωγραφία. Από βιβλία ταξιδιών οι μεγαλύτεροι μαθητές παίρνουν ιδέες για τους διάφορους λαούς, τα ήθη και τα έθιμά τους και με τη βοήθεια των μικρότερων κατασκευάζουν από απλά υλικά πόλεις, φάρους, γέφυρες, ζώα, καταρράκτες και πάγους. Την Αριθμητική τη μαθαίνουν σχηματίζοντας μέσα στις τάξεις και στην αυλή του σχολείου αποθήκες, μαγαζιά και εμπορικά γραφεία. Γίνονται αγοραπωλησίες: το μέτρημα, όλες οι πράξεις της αριθμητικής, τα κλάσματα, τα μέτρα και τα σταθμά μαθαίνονται ανεπαίσθητα από τα παιδιά για να μπουν στο παιχνίδι τους. Ο έμπορος υπαγορεύει γράμματα στους υπαλλήλους του, δίνει γραπτές διαταγές στους ανταποκριτές του, κι αυτοί του στέλνουν εκθέσεις για τη θέση της αγοράς. Έτσι τα παιδιά βγαίνοντας από το σχολείο, ξέρουν να γράψουν ένα γράμμα και να εκθέσουν μια ιδέα. Τα μαθήματα της Φυσικής, της Βοτανικής και της Γεωλογίας γίνονται στη φύση. Τέλος η μαγειρική, η ραπτική, η κατασκευή εργαλείων και η κηπουρική γίνονται με πρακτικές εφαρμογές.

Ο συντάκτης του άρθρου παρουσιάζει στη συνέχεια τα αποτελέσματα της μεθόδου διδασκαλίας στο πρότυπο αυτό σχολείο της Αγγλίας που φαίνονται στη ζωή των αποφοίτων του σχολείου. Οι μαθητές που ήσαν παιδιά γεωργών, χωρικών, ανθρώπων αμόρφωτων, και ζούσαν σ' ένα χωριό αγροτικό όπου οι κάτοικοι δεν φημίζονταν για την εξυπνάδα τους, συνέβαλαν ωστόσο στην καλλιέργεια πρώτα των γονιών τους και μετά όλων των κατοίκων της τοπικής τους κοινότητας. Ίδρυσαν «Δραματικό Σύλλογο» και κατάφεραν να παίξουν έργα του Shakespeare, ενώ τα κορίτσια έκαναν μουσικούς συλλόγους, χόρεψαν τους εθνικούς χορούς και γενικά κατάφεραν οι απόφοιτοι να ανυψώσουν πολιτιστικά το χωριό.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης έζησε κατά τη διάρκεια του έτους 1909-1910 στην Ελβετία όπου μελέτησε το Παιδαγωγικό της σύστημα επισκεπτόμενος κάθε είδους σχολεία και κρατώντας σημειώσεις με σκοπό να εκδώσει ένα βιβλίο μ' αυτές, πράγμα που δεν έγινε. Φοβούμενος μήπως εκείνο το ημερολόγιό του δεν είναι προορισμένο να δει το φως, έστειλε στο Δελτίο³⁶² μερικές σημειώσεις με τις εντυπώσεις του από το Ανώτερο Παρθεναγωγείο της Ζυρίχης. Το Ανώτερο Παρθεναγωγείο έχει τέσσερα τμήματα, Διδασκαλείο, Γυμνάσιο, Εμπορική Σχολή και Συμπληρωτικό σχολείο, για όσες μαθήτριες θέλουν να συμπληρώσουν τις σπουδές τους, διαλέγοντας από το πλούσιο πρόγραμμα τα μαθήματα που τους αρέσουν.

Οι πρώτες εντυπώσεις είναι από την παρακολούθηση διδασκαλιών στο Διδασκαλείο. Στις σημειώσεις παρουσιάζονται πρώτα εικόνες από το μάθημα για τον Όμηρο. Ο Όμηρος προσεγγίζεται ιδεολογικά, αισθητικά, ιστορικά. Τελειώνοντας την περιγραφή του μαθήματος που παρακολούθησε ο Τριανταφυλλίδης σημειώνει χαρακτηριστικά, «ήταν δυνατό να καταλάβει κανείς τι είναι Όμηρος...χωρίς να διαβάσει το πρωτότυπο και χωρίς να βασανιστεί με τις γλωσσικές δυσκολίες του αρχαίου κειμένου» και συνεχίζει πιο κάτω «γιατί να γεννά σε μας το μεταφρασμένο τόση αντιπάθεια;... φταίει η γλώσσα, ή μήπως φταίμε εμείς, που φοβόμαστε την πνοή της ζωής;... όλα τα ελληνόπουλα που δε μαθαίνουν αρχαία, δε θα μπορούσαν να γνωρίσουν κι αυτά τον Όμηρο στη γλώσσα τους;... ή μήπως η γλώσσα του σχολείου μας χαλνά το κάθε σύστημα και δεν αφήνει ούτε το δάσκαλο τον ίδιο να αισθανθεί;»³⁶³.

Οι επόμενες εντυπώσεις που καταγράφονται στις σημειώσεις είναι από τη παρακολούθηση στο Διδασκαλείο μιας διάλεξης από μια μαθήτρια. Κάθε μαθήτρια είναι υποχρεωμένη, μέσα στο χρόνο, να ετοιμάσει μια ομιλία με θέμα που διαλέγει η ίδια και σε καθορισμένη ώρα. Η κάθε μαθήτρια διαβάζει τη μελέτη που ετοίμασε ή και μιλεί πρόχειρα, βοηθούμενη μόνο από πρόχειρες-σύντομες σημειώσεις. Το θέμα της κάθε ομιλίας πρέπει να εγκριθεί πριν από τον καθηγητή. Η διάλεξη που παρακολούθησε ο Μ. Τριανταφυλλίδης ήταν για τον Ίψεν και υπογραμμίζεται ιδιαίτερα η ωριμότητα των μαθητριών καθώς και η γόνιμη επικοινωνία του καθηγητή με τις μαθήτριες. Ακολουθεί η περιγραφή από ένα μάθημα Γεωγραφίας. Για το μάθημα της Γεωγραφίας το επίσημο πρόγραμμα του Διδασκαλείου ορίζει: «τα σημαντικότερα της τοπογραφίας στις διάφορες χώρες· επίδραση των φυσικών

³⁶² ό.π. σ. 125-138

³⁶³ ό.π. σ. 128

συνθηκών σε όλο το βίο των ανθρώπων κι επίδραση των κατοίκων στη γη τους»³⁶⁴. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης παρατηρεί ότι το μάθημα γίνεται με τη διήγηση του καθηγητή, με φωτογραφίες, εικόνες και κάρτες, «το μάθημα τόσο προσαρμοσμένο μου φαίνονταν στην ατομικότητα του δασκάλου, τόσο χρωματισμένο με το φως των δικών του ματιών, ώστε δυσκολευόμουν να το φανταστώ γινωμένο από άλλον, και που να μην είχε ταξιδέψει στα μέρη αυτά»³⁶⁵. Στη συνομιλία που είχε με τον καθηγητή πληροφορήθηκε ότι δεν είχε ταξιδέψει ο καθηγητής σ' αυτά τα μέρη που παρουσίασε στη διδασκαλία του, μόνο τα είχε μελετήσει πολύ, λέγοντας χαρακτηριστικά ο ίδιος ο καθηγητής: «μα ούτε μπορώ να πω πως με το ίδιο ενδιαφέρον μελέτησα όλες τις χώρες και δίνω πάντα όμοια μαθήματα»³⁶⁶.

Στο ίδιο Διδασκαλείο ο Μ. Τριανταφυλλίδης παρακολούθησε και την ενότητα «Πώς ετοιμάζομε ένα λόγο». Τα σημεία που υπογραμμίστηκαν κατά τη διάρκεια του μαθήματος ήταν: η έννοια του λόγου, ο σκοπός του, η διαφορά του από τη διάλεξη – με την επισήμανση ότι ο λόγος είναι προσωπικός – η διαίρεση και η κατάταξη των επιμέρους θεμάτων του λόγου, η περίληψη στην αρχή του λόγου, η συναρμολόγηση των επιμέρους θεμάτων, η σωστή φωνή και ο ενθουσιασμός από τον ομιλούντα. Οι μαθήτριες αυτής της τάξης σε μισό χρόνο βγαίνουν δασκάλες και ο σκοπός του καθηγητή είναι να ενθαρρύνει και να καλλιεργήσει σ' αυτές την προφορική διατύπωση που τη θεωρεί απαραίτητο εφόδιο για το μελλοντικό έργο τους.

1. 19 Μια εικόνα από τα σχολεία του Δήμου Αθηναίων

Σε διάλεξη που έγινε στον Όμιλο την 1^η Απριλίου του 1912 συζητήθηκε το θέμα της κτιριακής υποδομής των σχολείων του Δήμου Αθηναίων. Το περιεχόμενο όλης της διάλεξης δημοσιεύτηκε στο Δελτίο σε εκτενές άρθρο υπογραμμένο με τα

³⁶⁴ ό.π. σ. 131

³⁶⁵ ό.π. σ. 133

³⁶⁶ ό.π. σ. 134

αρχικά Κ. Κ. Κ. Ο συντάκτης του άρθρου αυτού επιδιώκει να δώσει μια απλή περιγραφή των σχολείων όχι μόνο από την άποψη των κτιρίων στα οποία στεγάζονται αλλά και των σχολικών οργάνων που έχουν στη διάθεσή τους καθώς και του αριθμού των μαθητών που φοιτούν σ' αυτά.

Τα κτίρια όπου στεγάζονται τα σχολεία του Δήμου Αθηναίων, μέχρι το έτος 1912, μπορούν να διαιρεθούν σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία αναφέρονται τα ιδιόκτητα κτίρια του Δήμου. Ιδιόκτητο κτίριο του Δήμου είναι μόνο ένα, αυτό στο οποίο στεγάζεται το σχολείο του Αδριανού, η «Δευτέρα Δημοτική Σχολή Αρρένων». Η κατάσταση του κτιρίου και του προαύλιου χώρου περιγράφεται ως άθλια. Στην πρώτη τάξη ένας μόνο δάσκαλος αντιστοιχεί σε 130 παιδιά. Υπάρχουν και σχολικά κτίρια του Δήμου που προέρχονται από δωρεές, όπως η «Α' Αστική Σχολή των Αρρένων» και η «ΣΤ' Αστική Σχολή Θηλέων», που βρίσκονται σε πολυσύχναστους δρόμους και είναι σε ελεεινή κατάσταση. Η αναλογία πάντα αριθμού μαθητών σε κάθε τάξη είναι πολύ μεγάλη σε σχέση με το χώρο. Στη δεύτερη κατηγορία κτιρίων αναφέρονται τα σχολεία που στεγάζονται σε κτίρια μισθωμένα από το Δήμο, εκτός από ένα που είναι η «Η' Δημοτική Σχολή των Θηλέων» και στεγάζεται στην αρχαία εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Υπάρχουν τρία σχολεία του Δήμου, είναι η τρίτη κατηγορία κτιρίων, τα οποία κατασκεύασαν ιδιώτες με σκοπό να επωφεληθούν οικονομικά αφού κέρδιζαν περισσότερα από τα υψηλά μισθώματα που προσέφερε ο Δήμος παρά από κάθε άλλη μίσθωση. Αναφέρεται, ότι ένας από αυτούς τους ιδιώτες είναι πρώην τμηματάρχης Υπουργείου και στο κτίριό του στεγάζεται η «ΙΣΤ' Σχολή Αρρένων» με δύο μόνο δωμάτια και άθλιες συνθήκες λειτουργίας. Τα σχολεία με την ονομασία «ΙΔ' Σχολή Αρρένων» και «ΙΓ' Σχολή Αρρένων» στεγάζονται επίσης σε ακατάλληλα κτίρια, ενώ το τελευταίο είναι κτίριο χωρίς παράθυρα παρά μόνο με ένα φεγγίτη στην ανατολική του πλευρά, με αποτέλεσμα οι εσωτερικοί χώροι να είναι υγροί. Όλα τα υπόλοιπα κτίρια που χρησιμεύουν για σχολεία του Δήμου Αθηναίων είναι μισθωμένα σπίτια σε κεντρικούς και πολυσύχναστους δρόμους.

Αξιοσημείωτο είναι ότι αναφέρεται σε όλα τα σχολεία μεγάλος αριθμός μαθητών κατά τάξη, όπως στην Α' τάξη της ΙΔ' Σχολής Αρρένων 129 μαθητές, στην Α' τάξη της Γ' Σχολής Θηλέων 93 μαθήτριες, στην Α' τάξη της Η' Σχολής Θηλέων 107 μαθήτριες, στην Α' τάξη της ΙΔ' Σχολής Θηλέων 175 μαθήτριες. Τα περισσότερα σχολεία περιγράφονται ως ισόγεια μικρά και ακατάλληλα για κάθε διδασκαλία, ενώ το μάθημα της Γυμναστικής γίνεται κατ' εξοχήν στις στενάχωρες αυλές των σχολείων

ή σε παραπλήσια οικόπεδα. Στην ΙΕ΄ Σχολή Αρρένων η αίθουσα της Β΄ τάξης είναι υπόγεια, «έχει μάλιστα τόση αποφορά από τη θέση του και από το αδύνατο του αερισμού του, ώστε ο διευθυντής αναγκάστηκε να φέρει απολυμαντικό του αέρα μηχανήμα με μυρωδιά ελάτης...»³⁶⁷. Όλα σχεδόν τα σχολεία που αναφέρονται έχουν πρόβλημα φωτισμού και αερισμού, «στη Στ΄ τάξη της Γ΄ Σχολής των Θηλέων μόνο ένα δωμάτιο, εξαιρεση απ' όλα τ' άλλα, είναι πολύ ευρύχωρο και πολύ φωτεινό αλλά «για να μη δημιουργηθεί κακό προηγούμενο στο σχολείο, το δωμάτιο αυτό βάφθηκε με βαθύτατο πράσινο χρώμα...γιατί το λευκό ή άλλο χτυπητό χρώμα θα έκαμε ίσως τις μαθήτριες ζωνρότερες»³⁶⁸. Στη ΙΒ΄ Σχολή Αρρένων τα παράθυρα ανοίγουν σε απόσταση 2-2,5 μέτρα από τις τουαλέτες. Δίνεται συνολική εικόνα από 33 σχολεία όπου ξεχωρίζουν κάπως τα 5-6 ως προς το φωτισμό και την ευρυχωρία.

Από την αναλυτική αυτή περιγραφή των σχολείων του Δήμου Αθηναίων διαπιστώνεται ότι τα σχολεία στεγάζονται σε κτίρια ανθυγιεινά και έτσι εμποδίζεται όχι μόνο η φυσική ανάπτυξη των μαθητών αλλά επηρεάζεται αρνητικά η πνευματική και ηθική αγωγή τους, δεν επιτελούνται μ' άλλα λόγια οι τρεις θεμελιώδεις σκοποί της αγωγής, η σωματική, η πνευματική και η ηθική ανάπτυξη των παιδιών.

Μετά την περιγραφή της κτιριακής υποδομής των σχολείων, γίνεται αναφορά στα διδακτικά όργανα, τα μέσα εποπτικής διδασκαλίας. Σε πολλά σχολεία τα θρανία είναι λιγοστά, σε άλλα είναι πεπαλαιωμένα, ενώ τα υπάρχοντα θρανία είναι ακατάλληλα λόγω του ύψους τους ή «δεν έχουν την πρέπουσα γωνία καθίσματος και αναλογίου»³⁶⁹. Υπάρχει έλλειψη πινάκων και αριθμητηρίων, ενώ τα μόνα διδακτικά όργανα που υπάρχουν σε όλα τα σχολεία είναι οι χάρτες, που εξέδωσε ο Κίπερτ από δωρεά του Ζαφειρόπουλου της Μασσαλίας, καθώς και οι εικόνες της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης τυπωμένες με έξοδα του Ευγενίδη από την Πόλη. Σχολικές βιβλιοθήκες δεν υπάρχουν στα σχολεία, ενώ σε λίγα σχολεία υπάρχουν ορυκτολογικές συλλογές και γεωμετρικά σχήματα, καθώς και εικόνες πραγματογνωσίας και ζωολογίας. Αναφέρεται πολύ χαρακτηριστικά ότι στη Γ΄ Σχολή Αρρένων αγοράστηκαν με τα χρήματα των παιδιών από τα κάλαντα, εικόνες φυσικής ιστορίας, ανθρωπολογίας, υδρόγειος σφαίρα, γεωμετρικά σχήματα και σημαία του σχολείου. Μεγάλη εντύπωση κάνει η έλλειψη ιστορικών εικόνων στη δεύτερη πρωτεύουσα του Ελληνισμού, τη Θεσσαλονίκη, «εδώ θα περίμενε κανείς να ιδει,

³⁶⁷ ό.π. σ. 185

³⁶⁸ ό.π. σ. 187

³⁶⁹ ό.π. σ. 194

όπως το κάμνουν στη Βουλγαρία, τα σχολεία να είναι τα ηρώα της εθνικής ιστορίας και μάλιστα της σύγχρονης, που να μπαίνει μέσα το παιδί και να φρονηματίζεται...και έπρεπε στα σχολεία του πρώτου Δήμου του ελευθέρου Ελληνισμού να είναι οι εικόνες αυτές σε όλην των την σειράν. Έτσι το παιδί θα συνήθιζε να βλέπει κάπως μακρύτερα στο παρελθόν και στο μέλλον το ιστορικό και κάπως μακρύτερα από τα όρια του ασφυκτικού βασιλείου.»³⁷⁰.

Τα στοιχεία από τη Στατιστική, που αναφέρονται στη συνέχεια, είναι επίσης αποκαρδιωτικά. Οι μαθητές και οι μαθήτριες από τάξη σε τάξη λιγοστεύουν απίστευτα, «από 3025 παιδιά της πρώτης τάξεως βρίσκονται στη δεύτερη τάξη 1923· διαφορά από 1100 και περισσότερα παιδιά, φυσική παρακράτηση, από την ελεεινότητα του κτιρίου, το μέγιστο συνάθροισμα στην πρώτη και την ανεπάρκεια του προσωπικού, για τη φιλαργυρία του Δήμου.»³⁷¹. Στην Α΄ τάξη βρίσκονται παιδιά ηλικίας από 8 έως και 14 χρονών. Αυτό αποδεικνύει ότι δεν εφαρμόζεται και ο νόμος για τη υποχρεωτική εκπαίδευση. Ο δάσκαλος αδυνατεί σε τάξεις των 100, 120, 150 και 175 παιδιών να ολοκληρώσει το διδακτικό του έργο, να τα κάνει όλα άξια για την ανώτερη τάξη, με αποτέλεσμα να τα αφήνει στάσιμα, τα οποία φεύγουν αγράμματα από το σχολείο. Στο σημείο αυτό αναφέρεται από τον συντάκτη του άρθρου ότι στην Τουρκία δεν έχουν τόσο υπεράριθμα τμήματα. Τα στατιστικά στοιχεία δείχνουν ακόμη, ότι σχεδόν τα μισά μόνο παιδιά από την πρώτη τάξη φοιτούν στη δεύτερη τάξη, ενώ στις μεγαλύτερες τάξεις δεν υπάρχει αυτή η φθίνουσα πορεία. Βρίσκονται μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά σε τάξεις με προβλεπόμενη μικρότερη ηλικία μαθητών. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι σ' ένα σχολείο οι μαθήτριες ήταν στη ΣΤ΄ τάξη με μικρότερη ηλικία, όπως 9, 10 και 11 χρονών, στοιχείο που δείχνει την τάση των γονιών για απόκρυψη της ηλικίας των κοριτσιών.

Καταλήγοντας ο αρθρογράφος διατυπώνει την άποψη ότι, παρόλο που όλα τα ιδιωτικά σχολεία δεν είναι ανώτερα από τα δημόσια, ως προς τα θέματα που εξετάστηκαν πιο πάνω, μπορεί κανείς για το καλό της παιδείας να βγάλει το συμπέρασμα πως η πρωτοβάθμια εκπαίδευση πρέπει να αφεθεί ελεύθερη, να χειραφετηθεί από το κράτος, ακόμη και στη σύνταξη των προγραμμάτων.

³⁷⁰ ό.π. σ. 195-196

³⁷¹ ό.π. σ. 196

1. 20 Τα Προγράμματα

Τον Ιανουάριο του 1912 το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο της Δημοτικής Εκπαιδευσεως μελετώντας μεταρρυθμίσεις στο πρόγραμμα των μαθημάτων που διδάσκονται στα Δημοτικά Σχολεία, τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία και τα Διδασκαλεία των Θηλέων, ζητά τη συνδρομή του Εκπαιδευτικού Ομίλου με «παρατηρήσεις περί των ατελειών του καθεστώτος προγράμματος και γνώμας ητιολογημένας περί των επιβαλλομένων τροποποιήσεων»³⁷², προκειμένου να συντελεστεί με επιτυχία το έργο της μεταρρύθμισης. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ανέθεσε στην ειδική για τα προγράμματα επιτροπή να καταρτίσει τη σχετική μελέτη. Η επιτροπή επεξεργάστηκε και τα τρία προγράμματα και συγχρόνως έκανε το διάγραμμα ενός οργανισμού για όλη τη γυναικεία εκπαίδευση. Σύμφωνα με ρητές δηλώσεις των μελών του Εκπαιδευτικού Ομίλου η σύνταξη των προγραμμάτων του 1912 είναι ατομικά έργα κατά το ένα μέρος του Δημήτρη Γληνού και κατά το άλλο του Αλέξανδρου Δελμούζου³⁷³. Ο ίδιος ο Γληνός γράφει στο Δ.Ε.Ο. πολύ αργότερα, το 1922³⁷⁴, ότι το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου είναι γραμμένο απ' αυτόν. Είναι χαρακτηριστικό ότι δυο ειδικοί, που είχαν στενότερους δεσμούς με τον κύκλο του Ομίλου, εξέφρασαν ζωηρές επιφυλάξεις για τα κεφάλαια αυτού του προγράμματος τα οποία αναφέρονταν στην ειδικότητά τους. Πρόκειται για την Μ Λογοθέτη και τον Μ. Καλομοίρη που επικρίνουν σε άρθρα τους, δημοσιευμένα στο Δελτίο³⁷⁵, κάποιες ρυθμίσεις για το μάθημα της μουσικής στα Διδασκαλεία, οι οποίες περιέχονται στο πρόγραμμα.

Το Μάιο του ίδιου χρόνου ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ανταποκρινόμενος στο αίτημα, έστειλε προς το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο της Δημοτικής Εκπαιδευσεως ένα υπόμνημα. Στην αρχή του υπομνήματος διατυπώνονται μερικοί στοχασμοί για τα τρία αυτά προγράμματα. Οι συντάκτες του κειμένου υπογραμμίζουν την έλλειψη μέριμνας για τα μέσα με τα οποία πρέπει να μορφωθούν τα ελληνόπουλα. Υπάρχει

³⁷² ό.π. σ. 202

³⁷³ Α. Δημαράς, Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927, σ.15

³⁷⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Ι' σ. 47

³⁷⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Γ'(1913), σ. 198 και 214

ένα είδος μοιρολατρίας, που έχει παραλύσει τον ελληνικό διδασκαλικό κόσμο. Σημειώνεται ότι από το 1894, που χάρη στον Παπαμάρκο δόθηκε από το κράτος αναλυτικό πρόγραμμα για τα τετρατάξια Δημοτικά Σχολεία, έχει λείψει σχεδόν κάθε προεργασία, κάθε πείρα διατυπωμένη σε συμπεράσματα, αφού τόσα χρόνια εφαρμόστηκε αυτό το αναλυτικό πρόγραμμα. Ελληνική παιδαγωγική παράδοση σταθερή, μελετημένη, με τις κύριες γραμμές της μελλοντικής εξέλιξης, δεν υπάρχει. Στην κοινωνία έγινε αισθητή η ανάγκη της αλλαγής. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος θέλησε να προκαλέσει τη συζήτηση για τα εκπαιδευτικά προβλήματα, προσπαθώντας να χρησιμοποιήσει την ελληνική και ξένη εμπειρία αλλά και την παιδαγωγική επιστήμη, προκειμένου να θεμελιωθεί ένα νέο πρόγραμμα, χωρίς να είναι τελειωτικό, πράγμα που θα ήταν και στο κράτος δύσκολο όσο δε δοκιμάζονται στην εφαρμογή τα νέα στοιχεία και όσο παράλληλα με το πρόγραμμα δε γίνεται γενικότερη οργάνωση της παιδείας στους τομείς των μεθόδων διδασκαλίας και της μόρφωσης του προσωπικού. Γι' αυτό ο Εκπαιδευτικός Όμιλος δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στο ερώτημα που του τέθηκε από το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο αλλά αγγίζει και τα ζητήματα σχετικά με την οργάνωση των σχολείων και τη μέθοδο διδασκαλίας. Σημειώνεται χαρακτηριστικά, «η ενότητα που ζητούμε στην εκπαιδευτική αναγέννηση και η σημασία που δίνουμε να στηριχτεί απάνω στα δεδομένα της ελληνικής ζωής, αφήνει να εννοηθεί καθαρά η ριζική αξία που έχει για μας το εκπαιδευτικό καθεστώς για την πρόοδο ή την αναγέννηση του ελληνικού λαού ... Σε λαούς που αποφάσισαν αληθινά ν' αναγεννηθούν η παιδεία πρέπει να αγκαλιάζει τα νέα ιδανικά. Αν δεν έχουμε τη δύναμη να κάνουμε τέτοια την παιδεία μας, τότε όχι μόνο δεν πρέπει να περιμένουμε πως αυτή θα βοηθήσει την αναγέννηση, παρά πρέπει και να παραδεχτούμε πως ο πόθος και η δύναμη για ν' αναγεννηθούμε πραγματικά δε νίκησαν και δεν υπάρχουν, ή είναι ακόμη περιορισμένα σε πολύ λίγους ανθρώπους.»³⁷⁶.

Οι συντάκτες του κειμένου αναφερόμενοι σε ξεχωριστή ενότητα στο Δημοτικό Σχολείο και το πρόγραμμά του, υποστηρίζουν ότι σ' όλους τους πολιτισμένους λαούς είναι φανερή η τάση να κάνουν πλουσιότερο το ποσό της παιδείας που δικαιωματικά και υποχρεωτικά πρέπει να παίρνει κάθε πολίτης προκειμένου ν' αναπτύξει τις πνευματικές του δυνάμεις και τις δεξιότητες για να διαπλάσει τον εαυτό του σε ελεύθερη προσωπικότητα. Το δικαίωμα κάθε πολίτη για τη λαϊκή μόρφωση και η υποχρέωσή του γι' αυτό είναι συνδεδεμένα με την έννοια

³⁷⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 205

του Δημοτικού Σχολείου. Σύμφωνα με το κείμενο «σκοπός του Δημοτικού Σχολείου είναι να ετοιμάσει, όσο μπορεί καλύτερα, όλους εκείνους τους πολίτες του έθνους, άντρες και γυναίκες, που δε θα πάρουν άλλη ανώτερη γενική αγωγή, για να ζήσουν σαν άνθρωποι και πολίτες ελεύθεροι τη σημερινή ζωή, μορφώνοντας τις σωματικές και ψυχικές τους ικανότητες παρέχοντάς τους χρήσιμες και απαραίτητες γνώσεις και προσπαθώντας να διαπλάσει το χαρακτήρα τους»³⁷⁷. Για να επιτύχει το σκοπό του το Δημοτικό Σχολείο πρέπει εκτός από την προσπάθεια ανάπτυξης ηθικού χαρακτήρα και αυτόβουλης ενέργειας, που είναι ο απώτερος σκοπός όλων των μαθημάτων, να καλλιεργήσει πρώτα σ' όλους τους πολίτες το όργανο που θα τους χρησιμεύει για να εξωτερικεύσουν τον ψυχικό τους κόσμο και να επικοινωνούν με τους ομοφύλους τους, στόχο που επιδιώκει η διδασκαλία της γλώσσας. Δεύτερο, το Δημοτικό Σχολείο πρέπει να βοηθήσει τους πολίτες να αποκτήσουν επίγνωση της χώρας τους, της φυλής τους, του φυσικού και ηθικού τους κόσμου, στόχο που επιδιώκει η διδασκαλία των φυσιολογικών, των μαθηματικών καθώς και των μαθημάτων της Ιστορίας και των Θρησκευτικών. Τρίτον, το Δημοτικό Σχολείο πρέπει να συμβάλει στη γύμναση κι ανάπτυξη σώματος, χεριού, ματιού, αυτιού, παρατηρητικότητας, κρίσης και αυτενέργειας, στόχος των μαθημάτων της Γυμναστικής και Αισθητικής Αγωγής. Κρίνοντας όμως οι συντάκτες του κειμένου, σύμφωνα με τον παραπάνω σκοπό, το ελληνικό σχολείο διαπιστώνουν ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει δημοτική παιδεία, παρόλο που υπήρχε εξ αρχής η πρόθεση, αναφέροντας ότι «ο Maurer ήθελε κι όλες στα 1834 εφτάχρονη υποχρεωτική παιδεία, μα ακόμη στο σωτήριο έτος 1912 δεν έχουμε ούτε τετράχρονη, ούτε τριχρονη, ούτε δίχρονη... καθένας όμως είναι ελεύθερος να στείλει ή να μη στείλει καθόλου το παιδί του σχολείο... κατά την επίσημη στατιστική 80% κορίτσια δεν πατούν καθόλου το κατώφλι του σχολείου»³⁷⁸. Η δημοτική παιδεία, υποστηρίζουν οι συντάκτες, δεν αποτελεί δικαίωμα του πολίτη αφού ο πολίτης φορολογείται έμμεσα από το βιβλίοσημο.

Τα Δημοτικά Σχολεία απέτυχαν, καταλήγει η επιτροπή σύνταξης του υπομνήματος, να καλλιεργήσουν και να μεταδώσουν το γλωσσικό όργανο, ενώ η υπερτροφία του γλωσσικού οργάνου έπνιξε την ελεύθερη ανάπτυξη των άλλων μαθημάτων, την αυτενέργεια και την κρίση. Η ακατάλληλη προπαρασκευή των δασκάλων, οι ελλείψεις των προγραμμάτων συνετέλεσε ώστε να παραμεληθούν οι δεξιότητες του χεριού, του ματιού, του αυτιού, ενώ τα ελληνικά σχολικά κτίρια και

³⁷⁷ ό.π. σ. 206

³⁷⁸ ό.π. σ. 207

έπιπλα λειτουργούν σαν την «κλίνη του σωματικού Προκρούστη». Η επιτροπή κάνει τις εξής προτάσεις: 1.Εξάχρονη, υποχρεωτική, δωρεάν (κατάργηση βιβλιοσήμου) δημοτική παιδεία, 2.Αυθύπαρκτο εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο, δηλαδή το πρόγραμμά του να μην είναι υποταγμένο στα προγράμματα των ανώτερων. 3.Υλοποίηση του γενικού σκοπού του Δημοτικού Σχολείου. 4.Επιμόρφωση των δασκάλων από τη πολιτεία.

Γίνονται επισημάνσεις από την επιτροπή για το κάθε μάθημα χωριστά.

Α΄ Γλωσσική Διδασκαλία. Σκοπός: καλλιέργεια του οργάνου της προφορικής και της γραπτής επικοινωνίας με τους ομοφύλους, που είναι η κοινή ομιλουμένη νέα ελληνική γλώσσα, η γλώσσα της δημιουργικής λογοτεχνίας. Η γλωσσική διδασκαλία αποτελείται από την ανάγνωση, την ομιλία, τη γραφή, τη γραμματική, τις εκθέσεις, και την ορθογραφία. Ανάγνωση : Το ζήτημα εδώ είναι το αναγνωστικό βιβλίο. Προτιμητέα η πρόταση που θέλει το περιεχόμενο του αναγνωστικού όχι αποτελούμενο από πολλά μικρά κομμάτια ή από ένα μόνο ανάγνωσμα, αλλά αποτελούμενο από ένα διάμεσο. Οι θεματικές ενότητες να είναι διαφορετικές για κάθε τάξη. Γραμματική : Εδώ σκοπός είναι η καλλιέργεια του σωστού συναισθήματος στη γλώσσα. Η Γραμματική ως μέσο, όχι ως σκοπός, να μη διδάσκεται ως ξεχωριστό μάθημα, όπου γίνονται λάθη να γίνεται γνωστό, συνειδητό κάποιο φαινόμενο της γλώσσας και τα παιδιά από τα παραδείγματα να βρίσκουν μόνα τους τον κανόνα και να τον καταγράφουν. Σημειωτέο εδώ ότι οι προτάσεις αυτές της επιτροπής του Εκπαιδευτικού Ομίλου που αφορούν στη διδασκαλία της Γραμματικής υλοποιήθηκαν μετά από αρκετά χρόνια, μόλις τη δεκαετία του 1980. Εκθέσεις : Ένα από τα σπουδαιότερα σημεία της γλωσσικής διδασκαλίας με σκοπό να εκφράζουν τα παιδιά γραπτά με συνέχεια και τάξη ποικίλες παρατηρήσεις τους. Ορίζεται η διδασκαλία της Έκθεσης από την Γ΄ τάξη και πάνω. Ορθογραφία : Συστηματική άσκηση από τη Β΄ τάξη. Προτείνεται απλοποίηση «στο περιττό βάρος των τόνων και των πνευμάτων», η ορθογραφία να μαθαίνεται με την αντιγραφή, με υπαγόρευση και απέξω γράψιμο. Β΄ Πραγματογνωσία. Σκοπός : η ανάπτυξη της παρατηρητικότητας και της σκέψης των παιδιών μέσα και από την άσκηση στην ομιλία. Δίνονται μόνο γενικές γραμμές του προγράμματος για τα κοινότερα πράγματα που βρίσκονται σε κάθε τόπο και δίνεται ελευθερία στους δασκάλους να συμπληρώσουν όλα τάλλα ανάλογα με το μέρος που γίνεται η διδασκαλία. Η επίγνωση του γύρω φυσικού και ηθικού κόσμου των παιδιών, ως δεύτερος σκοπός του Δημοτικού Σχολείου, υπηρετείται από τα μαθήματα Αριθμητική- Γεωμετρία, Πατριδογνωσία, Γεωγραφία-

Φυσιογνωσία., Ιστορία και Θρησκευτικά. Η επιτροπή προτείνει αναλυτικά την ύλη για κάθε μάθημα. Εντύπωση προκαλεί ότι η ύλη που προτείνεται να διδάσκεται είναι αρκετά υψηλού επιπέδου, όπως για παράδειγμα στη Δ΄ τάξη η κρυμμένη θερμότητα, στην Ε΄ τάξη οι χημικές ενώσεις. Για την Ιστορία χαρακτηριστικά σημειώνεται «το κορύφωμα της ιστορικής διδασκαλίας πρέπει να είναι η κατανόηση της σημερινής κοινωνίας, που μέσα σ' αυτήν προορίζεται να κινηθεί και να ενεργήσει κάθε πολίτης»³⁷⁹. Η επιτροπή επισημαίνει ότι υπάρχει η τάση να αρχίζει η διδασκαλία της Ιστορίας όσο μπορεί αργότερα, από την Ε΄ τάξη, διότι η κατανόηση των ιστορικών σχέσεων απαιτεί αρκετά προχωρημένη αντίληψη και κρίση. Η διδασκαλία της αρχαίας Ιστορίας πρέπει να έχει χαρακτήρα εξιδανικευμένο και συμβολικό, διότι η ωριμότητα των παιδιών της Δ΄ τάξης που αναγκαστικά θα διδαχτεί, επειδή με το εξατάξιο σχολείο μένουν μόνο δυο χρόνια για τη διδασκαλία της Ιστορίας, δεν είναι αρκετή για να κατανοήσουν τον αρχαίο κόσμο.

Η επιτροπή αναφερόμενη στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία και στα Διδασκαλεία κοριτσιών υποστηρίζει ότι το κράτος δε φρόντισε γενική μόρφωση, ανώτερη από τη λαϊκή, για τα κορίτσια, αλλά μόνο αναγνώρισε και «κανόνισε» τα προγράμματα για τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία που ίδρυσε η ιδιωτική πρωτοβουλία με σκοπό διπλό, την ανώτερη γενική μόρφωση των κοριτσιών και την προετοιμασία μαθητριών για τα Διδασκαλεία. Στη διαβάθμιση και τα προγράμματα των σχολείων των πολιτισμένων κρατών καθρεφτίζονται οι ανάγκες των κοινωνικών τάξεων. Η ιδιωτική επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα εκμεταλλεύτηκε την ανάγκη της αστικής τάξης για ανώτερη μόρφωση των κοριτσιών και ίδρυσε σχολές καλογριών. Η κοινωνία μας, υποστηρίζει η επιτροπή του Εκπαιδευτικού Ομίλου, είναι αμόρφωτη, γι' αυτό υψώθηκε ως ιδανικό σ' όλη σχεδόν τη μεσαία αστική τάξη η ψευτοαριστοκρατική αγωγή της κοπέλας με τους καλούς τρόπους και τις πολυποίκιλες γνώσεις, ενώ θάπρεπε να γίνουν από το κράτος σε κάθε πρωτεύουσα νομού τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία, «είναι ανάγκη να χτυπήσει η πολιτεία το ιδανικό της κούκλας γυναίκας»³⁸⁰. Οι συντάκτες του υπομνήματος κρίνουν ότι οι 37 ώρες διδασκαλίας την εβδομάδα που είχαν οριστεί από το 1904 για τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία, είναι πολύ βαρύ πρόγραμμα για ένα κορίτσι στην κρισιμότερη περίοδο της ανάπτυξής του, ενώ θυσιάζεται ο φυσικός κόσμος, 3 ώρες φυσικές επιστήμες, στη γραμματική μόρφωση, 9 ώρες Ελληνικά. Η ίδια η πραγματικότητα, οι ανάγκες της αστικής τάξης και του

³⁷⁹ ό.π. σ. 222

³⁸⁰ ό.π. σ. 240

πολιτισμού απαιτούν 10 χρόνια εκπαίδευσης στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία. Τελειώνοντας την 8^η τάξη του Παρθεναγωγείου τα κορίτσια πρέπει, κατά την κρίση της επιτροπής, να μπορούν να φοιτούν ή στο Διδασκαλείο ή στο Λύκειο για πλατύτερη και βαθύτερη μόρφωση. Προτείνεται ένας χρόνος περισσότερο βασικής εκπαίδευσης για τα κορίτσια πριν φτάσουν στο Πανεπιστήμιο, δηλαδή 13 χρόνια συνολικά, ενώ ο αντίστοιχος για τα αγόρια είναι 12 χρόνια. Σημειώνονται δε τα εξής: «ότι για τα κορίτσια χρειάζεται μεγαλύτερο χρονικό διάστημα για να φτάσουν στα ίδια αποτελέσματα με τα αγόρια, χωρίς να βλάψουν την πνευματική και τη σωματική υγεία τους το απόδειξε η επιστήμη και η πράξη στα πολιτισμένα κράτη»³⁸¹ και σε άλλο χωρίο αναφέρεται «τα κορίτσια διδάσκονται τα ίδια μαθήματα με τα αγόρια, ενώ ξέρομε πόση διαφορά υπάρχει μεταξύ τους και στην αντίληψη και στην κρίση και στην αντοχή και στο ενδιαφέρον, μάλιστα σ' εποχή που τόσο διάφορο χρονικώς και φυσιολογικώς είναι το φανέρωμα της ήβης στα δυο γένη»³⁸².

Η αναφορά της επιτροπής για το πρόγραμμα στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο γίνεται μόνο στη στενότερη σημασία του, δε θίγονται αρχές σχετικά με το δάσκαλο, τη μέθοδο και τη σχολική ζωή. Προτείνονται 4 χρόνια εκπαίδευσης, με μόρφωση ανθρωπιστική, εθνική και θετική αυτοτελή. Στο Ανώτερο Παρθεναγωγείο, κατά την επιτροπή, η Ιστορία γίνεται Ιστορία του πολιτισμού. Η εικόνα που θα σχηματίσουν οι μαθήτριες για μια ορισμένη εποχή, «τότε προπάντων έχει μεγάλη αξία γι' αυτές και μένει διαρκώς κτήμα δικό τους, όταν τη δημιουργήσουνε μόνες τους με τη βοήθεια των πρώτων πηγών»³⁸³. Για τη διδασκαλία των αρχαίων κλασικών έργων από μετάφραση σημειώνεται: «όσο κι αν χάνεται με τη μετάφραση η πλαστικότητα που έχει το πρωτότυπο, μένει πάντοτε η απλότητα και το βάθος στις ιδέες και στα συναισθήματα, η βαθιά παρατήρηση στην ψυχολογία των προσώπων, η ομορφιά της περιγραφής, η μεγάλη τέχνη»³⁸⁴. Αξιοσημείωτη είναι η πρόταση της επιτροπής που αφορά την ταξινόμηση της ύλης των μαθημάτων και προτείνει μια διαθεματική προσέγγιση, «τα μαθήματα να καταταχτούν έτσι ώστε το ένα μάθημα ν' ακολουθεί το δικό του δρόμο, να υπηρετεί όμως παράλληλα και το διπλανό του μάθημα και να βοηθεί την κατάληψή του»³⁸⁵.

³⁸¹ ό.π. σ. 242

³⁸² ό.π. σ. 239

³⁸³ ό.π. σ. 244

³⁸⁴ ό.π. σ. 248

³⁸⁵ ό.π. σ. 249

Η επιτροπή χαρακτηρίζει το Διδασκαλείο ως επαγγελματικό σχολείο, ειδικό για δασκάλες με φοίτηση σ' αυτό 5 χρόνια μετά το εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο και μετά από τις δυο τάξεις του Ανώτερου Παρθεναγωγείου. Υπογραμμίζεται ο τριπλός σκοπός του Διδασκαλείου, που είναι πρώτον η παροχή επιστημονικών γνώσεων και από τον ιστορικοφιλολογικό αλλά κι από το φυσικό κόσμο, δεύτερον η ανάπτυξη στις υποψήφιες δασκάλες της ικανότητας για να ασκήσουν τις δεξιότητες στα παιδιά και τρίτον η πρακτική άσκηση στο έργο του δασκάλου. Ο μεγάλος αριθμός Διδασκαλείων, αναφέρονται δέκα σ' όλη την Ελλάδα εκείνη την εποχή – ενώ υπάρχει ένα μόνο Διδασκαλείο αγοριών κι εκείνο με λίγους σπουδαστές - ερμηνεύεται σύμφωνα με τους συντάκτες του υπομνήματος από το γεγονός ότι υπάρχει έλλειψη άλλων σχολείων για ανώτερη γυναικεία παιδεία με αποτέλεσμα να υπηρετούν τα Διδασκαλεία την ανώτερη μόρφωση πολλών κοριτσιών. Παρατηρούνται ελλείψεις στα ήδη λειτουργούντα Διδασκαλεία, ενώ δεν εφαρμόζεται η βασική αρχή ότι η εργασία πρέπει να γίνει βάση της αγωγής. Η επιτροπή ολοκληρώνοντας τις παρατηρήσεις της για τη λειτουργία των Διδασκαλείων διατυπώνει μερικές προτάσεις που «θα μπορούσαν να διορθώσουν μερικά ελαττώματα και να κάνουν λιγότερο αισθητά τα αποτελέσματα των άλλων»³⁸⁶: 1. Το Διδασκαλείο πρέπει να είναι σχολείο ειδικό προορισμένο για να μορφώνει δασκάλες. Γι' αυτό ο αριθμός των Διδασκαλείων πρέπει να περιοριστεί κι ο αριθμός των σπουδαστριών να είναι ορισμένος και ανάλογος με τις πραγματικές ανάγκες. 2. Να οριστεί ως κατώτερο όριο ηλικίας των σπουδαστριών η ηλικία των δεκατεσσάρων χρόνων. 3. Το Διδασκαλείο να γίνει πεντατάξιο ώστε να παρέχεται πλατειά και βαθιά θεωρητική και πρακτική μόρφωση. 4. Να καλλιεργείται σε τέτοιο βαθμό μια ξένη γλώσσα, ώστε οι τελειόφοιτες να είναι σε θέση να συμπληρώνουν τη μόρφωσή τους από βιβλία και περιοδικά γραμμένα σ' αυτή τη γλώσσα. 5. Η ειδική παιδαγωγική μόρφωση πρέπει να γίνει αρτιότερη και μεθοδικότερη. 6. Να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στα τεχνικά μαθήματα. Εδώ τονίζεται το μάθημα της οικιακής οικονομίας, η εκμάθηση ενός μουσικού οργάνου και η κατάρτιση στο τεχνικό μέρος στην Ιχνογραφία, την Καλλιγραφία και στη Χειροτεχνία. 7. Η διδασκαλία να γίνεται σύμφωνα με τα διδάγματα της παιδαγωγικής επιστήμης. Σημειώνεται με έμφαση ότι πρέπει να απαιτείται παιδαγωγική μόρφωση από εκείνους που θα διδάσκουν στο Διδασκαλείο. 8. Ο πέμπτος χρόνος, να είναι ελεύθερος από το βάρος των άλλων μαθημάτων για να

³⁸⁶ ό.π. σ. 256

αφιερώνεται στην παιδαγωγική, τη μεθοδολογία, τα τεχνικά μαθήματα και την πρακτική άσκηση. Οι συντάκτες του υπομνήματος αναφέρονται και στον ακριβή ορισμό της φιλοσοφικής και παιδαγωγικής μόρφωσης που πρέπει κατά την άποψή τους να δοθεί στις μέλλουσες δασκάλες προτείνοντας και την κατάλληλη σειρά των σχετικών μαθημάτων και ορίζοντας το ωρολόγιο πρόγραμμα του Διδασκαλείου των κοριτσιών.³⁸⁷

Στο παραπάνω υπόμνημα ο Εκπαιδευτικός Όμιλος δίνει λεπτομερές ωρολόγιο πρόγραμμα και για τους τρεις τύπους σχολείων στους οποίους αναφέρεται. Το γεγονός ότι δεν είχε, κατά το έτος 1912, ιδρυθεί το Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο μας επιτρέπει να δεχτούμε ότι το όραμα του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, όπως διατυπώνεται αρχικά στην εγκύκλιο, συγκεκριμενοποιείται και αναλύεται στο πρόγραμμα για το Δημοτικό Σχολείο του 1912.³⁸⁸ Το πρόγραμμα αυτό είναι ριζοσπαστικότερο από τις σχετικές προβλέψεις των νομοσχεδίων Τσιριμώκου, όπως φαίνεται και από τον πίνακα 7³⁸⁹. Ο γενικός προσανατολισμός των δυο προγραμμάτων, Εκπαιδευτικού Ομίλου και Τσιριμώκου, φαίνεται εάν τα συγκρίνει κανείς και με εκείνο που ίσχυε πριν από το 1913.

³⁸⁷ ό.π. σ. 257-263

³⁸⁸ Ν. Τερζής, *Η Παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου*, σ. 87

³⁸⁹ Πηγές για τα τρία προγράμματα: Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Α' σ. 297, τ. Β' σ. 92 και Δ.Ε.Ο. τ. Β' (1912), σ. 234

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Ωρολόγια Προγράμματα Δημοτικού Σχολείου

Μαθήματα	Τετρατάξιο Δημοτικό Σχολείο (Διάταγμα της 12 Μαρτίου 1894)		Εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο (Εκπαιδευτικού Ομίλου, 1912)		Εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο (Τσιριμώκου, 1913)	
	Ώρες	Ποσοστό %	Ώρες	Ποσοστό %	Ώρες	Ποσοστό %
Θρησκευτικά	12	9,84	6	3,66	12	6,96
Ελληνικά	44	36,08	46	28,06	53	30,74
Αριθμητική	12	9,84	19	11,59	18	10,44
Γεωμετρία	2	1,64	4	2,44	2	1,16
Ιστορία	4	3,28	7	4,27	7	4,06
Γεωγραφία	6	4,92	15	9,15	14	8,12
Φυσική	4	3,28	8	4,88	10	5,80
Ιστορία						
Φυσική	2	1,64	4	2,44	4	2,32
Ωδική	12	9,84	11	6,71	12	6,96
Ιχνογραφία Καλλιγραφία. Χειροτεχνία.	10	8,2	26	15,86	28	16,24
Γυμναστική	14	11,48	18	10,98	12	6,96
Σύνολο	122	100	164	100	172	100

Σημείωση. Στις ώρες του μαθήματος της Γεωγραφίας, όσο αφορά στο πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου καθώς και στο πρόγραμμα του Τσιριμώκου, έχουν συμπεριληφθεί και οι ώρες των μαθημάτων της Πατριδογνωσίας και της Πραγματογνωσίας.

Τα προγράμματα του Εκπαιδευτικού Ομίλου και του Τσιριμώκου παρουσιάζουν ορισμένες διαφορές όχι μόνο ως προς τις ώρες της διδασκαλίας του μαθήματος των Ελληνικών και των Θρησκευτικών, που μειώνονται περισσότερο στο πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου, αλλά και στις ώρες που αφορούν στα μαθήματα του φυσικομαθηματικού τομέα, Μαθηματικά, Φυσική, Γεωγραφία, καθώς και του αισθητικο-καλλιτεχνικού τομέα, Ιχνογραφία, Χειροτεχνία, Ωδική, Γυμναστική, που αντίθετα αυξάνονται.

Η φιλοσοφία του προγράμματος του Εκπαιδευτικού Ομίλου καθορίζεται από την άποψη ότι στη θέση του ψευδοκλασικισμού, της στροφής στην αρχαιότητα ή στο παρελθόν μπαίνει το παρόν, ο νέος ελληνισμός που αποτελεί και τη φιλοσοφία του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, όπως άλλωστε υπογραμμίζει και ο ίδιος ο Δελμούζος όταν αναφέρεται στο πρόγραμμα του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου, «αντίθετα με το πρόγραμμα των μέσων κρατικών σχολείων αρχίζαμε στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο από τον νέο Ελληνισμό, γιατί μόνο αυτός μπορούσε να δώσει τη βάση για τη μόρφωση των παιδιών μας»³⁹⁰, και σε άλλο σημείο σημειώνει ότι «ουσιαστική παιδεία δεν μπορεί ν' αποχτήσουμε, αν δεν την θεμελιώσουμε στη δική μας, την πραγματική ζωή του νέου Ελληνισμού και το εκφραστικό του όργανο, τη γλώσσα του ελληνικού λαού και τη ζωντανή παράδοσή του. Μόνο έτσι θα έχουμε πραγματική στροφή στο παρόν και τις ανάγκες του»³⁹¹.

³⁹⁰ Α. Δελμούζος, *Το Κρυφό Σχολείο*, σ. 30

³⁹¹ *ό.π.* σ.22

Κεφάλαιο 2

ΤΟ Δ.Ε.Ο. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1915-1920

Πολιτικός φανατισμός – Το άπλωμα της γλωσσικής Ιδέας

2. 1 Τα νέα δεδομένα

Με τους βαλκανικούς πολέμους προστίθενται στον εθνικό κορμό νέα κέντρα, η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, η Καβάλα, η Μυτιλήνη, η Χίος και το Ηράκλειο, με εύρωστη οικονομική ζωή και πνευματική παράδοση. Η εσωτερική αγορά διευρύνεται, γεγονός που ευνοεί τη βιομηχανική ανάπτυξη και παραγωγή ενώ η αστική τάξη ενισχύεται σημαντικά παρά την εμφάνιση του προβλήματος της αφομοίωσης των Νέων χωρών που κατοικούνται και από άλλες εθνότητες. Την ευφορία των βαλκανικών πολέμων διαδέχεται η δίνη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και ο εσωτερικός διχασμός που προκαλεί νέες πολεμικές και πολιτικές αναστατώσεις στην Ελλάδα, ανακόπτοντας τις διαφαινόμενες δυνατότητες ανάπτυξης. Η διαφορά απόψεων ανάμεσα στο βασιλιά Κωνσταντίνο και στην κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου σχετικά με τη στάση που πρέπει να τηρηθεί καθώς και η επιδείνωση της κατάστασης στο μέτωπο της Μακεδονίας, κατάληψη από βουλγαρικές και γερμανικές δυνάμεις του οχυρού Ρούπελ, εκδίωξη ελληνικών πληθυσμών Ανατολικής Μακεδονίας από τους Βουλγάρους, κατάληψη Β. Ηπείρου από τους Ιταλούς, θα οδηγήσει στη Θεσσαλονίκη φιλοβενιζελικούς αξιωματικούς σε κίνημα Εθνικής Άμυνας³⁹². Το κίνημα επικρατεί με την υποστήριξη του αρχηγού των εκεί στρατευμάτων της Αντάντ στρατηγού Σαράιγ. Ο Βενιζέλος χαρακτηρίζει το κίνημα πρόωρο, τελικά όμως αναλαμβάνει την ηγεσία της νέας κατάστασης και από την Κρήτη κατευθύνεται ατμοπλοϊκώς προς Θεσσαλονίκη επικεφαλής κυβερνητικού σχήματος. Ενδιάμεσα αποβιβάζεται στη Μυτιλήνη όπου του επιφυλάσσεται ενθουσιώδης υποδοχή³⁹³ και

³⁹² Ν. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, σ. 121

³⁹³ Ο τίτλος στο κύριο άρθρο της τοπικής εφημερίδας *Σάλλιγζ* «Το θριαμβευτικόν ταξείδιον, η άφιξις της Εθνικής Κυβερνήσεως, ο συναγερμός και ο ενθουσιασμός του Λεσβιακού λαού, υποδοχή με τιμάς βασιλικάς», βλ. Μ. Κατσίγερας, *Ελλάδα 20^{ος} αιώνας οι πρώτες σελίδες*, σ.52

στις 26 Σεπτεμβρίου 1916 φθάνει στη Θεσσαλονίκη και σχηματίζει επίσημα κυβέρνηση³⁹⁴. Η Ελλάδα κόπηκε στα δύο. Η Αντάντ εξοπλίζει τη βενιζελική Ελλάδα και επιβάλλει τον αποκλεισμό στη βασιλόφρονα. Οι Σύμμαχοι – με πρωτεργάτη τη Γαλλία – θα αποφασίσουν να ανατρέψουν βίαια τον Κωνσταντίνο και την κυβέρνηση των Αθηνών³⁹⁵. Μετά την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου, τον Ιούνιο του 1917, ο Βενιζέλος σχηματίζει νέα κυβέρνηση και επαναφέρει τη Βουλή του 1915 που είχε διαλύσει ο βασιλιάς, ενώ κηρύσσει ταυτόχρονα τον πόλεμο κατά της Γερμανίας και της Βουλγαρίας, τάσσοντας την Ελλάδα στο πλευρό της Αντάντ, των δυτικών δυνάμεων. Δύο συνθήκες μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, η Συνθήκη του Νεϊγύ (Νοέμβριος 1919) και η Συνθήκη των Σεβρών (Αύγουστος 1920), επισφραγίζουν τον ελληνικό θρίαμβο³⁹⁶.

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι, αλλά και ο Παγκόσμιος χαρίζουν στην Ελλάδα νέα εδάφη, πλουτοπαραγωγικούς πόρους, αυτοπεποίθηση και μεγάλες προσδοκίες ιδίως οικονομικές. Η πολεμική αβεβαιότητα δεν ευνοεί φυσικά τις μεγάλες βιομηχανικές επενδύσεις στην Ελλάδα παρόλο που η παραγωγή και ο πλούτος της έχουν πολλαπλασιαστεί. Ο Βενιζέλος αναπτύσσει μεγάλη δραστηριότητα, για ν' αναπτύξει τη βιομηχανία, και εκδίδει νόμους που ευνοούν την ίδρυση και την οργάνωση νέων βιομηχανιών, ενώ συγχρόνως μεριμνούν για την τήρηση των όρων υγιεινής κατά την εργασία. Ιδρύει πρακτικές σχολές και οργανώνει την εκπαίδευση των μηχανικών και των αρχιτεκτόνων στο Πολυτεχνείο³⁹⁷. Εν τω μεταξύ, ο αγροτικός τομέας απασχολεί πολύ μεγάλο τμήμα των παραγωγικών συντελεστών της χώρας και παράγει ακόμη συντριπτικά μεγάλο τμήμα του προϊόντος της³⁹⁸. Τα πρώτα σοβαρά μέτρα για την αγροτική μεταρρύθμιση παίρνονται από την προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, που με τον αγροτικό νόμο του 1917 αποφασίζει την απαλλοτρίωση, έναντι αποζημίωσης, ενός μέρους των μεγάλων ιδιωτικών και μοναστηριακών κτημάτων, τα οποία διανέμονται στους ακτήμονες αγρότες και πρώτα στους αγρολήπτες και στους επίμορτους καλλιεργητές³⁹⁹. Ο νόμος αυτός συμπληρώνεται με

³⁹⁴ Η εφημερίδα *Σφαίρα* του Πειραιά της 28^{ης} Σεπτεμβρίου περιγράφει την υποδοχή: «ολόκληρος η παραλιακή ήτο ασφυκτικώς κατειλημμένη υπό των κατοίκων της πόλεως και των περιχώρων της Θεσσαλονίκης. Οι εξώσται, αι στέγαι, αι λέμβοι, αι φορτηγίδες κατεκλύζοντο υπό απείρου πλήθους ενθουσιωδώς ζητωκραυγάζοντος.» βλ. όπ. σ. 54

³⁹⁵ Ν. Πετσάλη- Διομήδη, *Η Ελλάδα των δύο Κυβερνήσεων 1916-1917, Καθεστωτικά, Διπλωματικά και Οικονομικά προβλήματα του Εθνικού Διχασμού*, σ.20

³⁹⁶ Ν. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, σ. 122

³⁹⁷ Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985)*, σ. 360

³⁹⁸ Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, τ. Α΄ σ. 606

³⁹⁹ Ν. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, σ. 125

το νόμο του 1919 και αρχίζει να εφαρμόζεται ουσιαστικά από το 1918⁴⁰⁰. Τον ίδιο καιρό, σειρά νόμοι καταργούν ό,τι απομένει ακόμα από το αγροτικό μεσαιωνικό καθεστώς στην Κέρκυρα, στη Ζάκυνθο, στην Αττική, στη Φθιώτιδα και στην Πελοπόννησο, ιδρύεται ειδικό Υπουργείο Γεωργίας (1917) και αναπτύσσονται οι αγροτικοί συνεταιρισμοί. Έτσι το κοινωνικό στοιχείο των μικρών και μεσαίων γαιοκτητών αυξάνεται και αρχίζει να παίζει σπουδαιότερο πολιτικό ρόλο. Παράλληλα, οι εργάτες πολλαπλασιάζονται και, υπό την επίδραση των σοσιαλιστικών ιδεών και κινήσεων της Ευρώπης, συνειδητοποιούν την κοινωνική τους δύναμη, οργανώνονται σε επαγγελματικά συνδικάτα και προβάλλουν τις διεκδικήσεις τους. Παρατηρείται αύξηση των εργατικών σωματείων, συνένωση των συνδικάτων σε Εργατικά Κέντρα και σε ομοιοεπαγγελματικές ομοσπονδίες⁴⁰¹. Το 1915 εκλέγονται 2 σοσιαλιστές αντιπρόσωποι στη Βουλή και υπερασπίζονται τα συμφέροντα των εργατών και των φτωχών τάξεων. Μετά την επικράτηση του Βενιζέλου το 1917 το πολιτικό κλίμα είναι ευνοϊκό προς κάθε ενέργεια εκσυγχρονισμού των κρατικών θεσμών, το συνδικαλιστικό κίνημα ενισχύεται και φθάνουμε στην ίδρυση της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος, ενώ το 1918 ιδρύεται το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος που τον Απρίλιο του 1920 θα προσχωρήσει στην Τρίτη Διεθνή και θα αλλάξει το όνομά του σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Ένα νέο κοινωνικό και πολιτικό σώμα ανεβαίνει στην επιφάνεια, το οποίο πολύ γρήγορα θα επηρεάσει την πολιτική ζωή της χώρας και θα προκαλέσει δυνατούς κλονισμούς στη δομή και στην εξέλιξη της νεοελληνικής κοινωνίας.

Όλο αυτό το διάστημα τα ελληνικά σχολεία πολλαπλασιάζονται σταθερά. Η αύξηση αυτή οφείλεται τόσο στην ενσωμάτωση νέων εδαφών στο ελληνικό κράτος, όσο και στις προσπάθειες που καταβάλλουν το κράτος, οι ευεργέτες και οι τοπικές κοινότητες για την παροχή σχολικής εκπαίδευσης σ' έναν πληθυσμό που αυξάνεται γρήγορα. Αναμφισβήτητα έχουν γίνει τεράστια βήματα προς τα εμπρός, εντούτοις το 66% των γυναικών και το 34,6% των ανδρών είναι αναλφάβητοι σύμφωνα με τα στοιχεία της επίσημης απογραφής πληθυσμού του Ιανουαρίου 1928⁴⁰². Την εποχή αυτή δεν έχει ακόμα γίνει αισθητός ο αντίκτυπος των διατάξεων του συντάγματος του 1911, που προβλέπουν υποχρεωτική και δωρεάν στοιχειώδη εκπαίδευση των παιδιών ως την ηλικία των 10 ετών, και η επίδραση των νέων μέτρων έχει περιοριστεί από

⁴⁰⁰ Κων. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, σ.178

⁴⁰¹ Β. Σκουλάτος-Ν. Δημακόπουλος-Σ. Κόνδης, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, σ.118

⁴⁰² D. Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, σ.381

έλλειψη χρηματικών μέσων και δασκάλων, από αδυναμία επιβολής του νόμου και από την εσωτερική αστάθεια που μαστίζει τη χώρα. Είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς για την ποιότητα της εκπαίδευσης στα δημοτικά σχολεία. Το πλεονέκτημά της είναι ο θρησκευτικός, πατριωτικός και ηθικός χαρακτήρας της, που δίνει στο μεγάλο πλήθος των μαθητών τα βασικά προσόντα και σε μερικούς την ευκαιρία να βελτιώσουν τη θέση τους.

Το εκπαιδευτικό θέμα έχει ήδη ενταχθεί, κατά τη χρονική περίοδο που αναφερόμαστε, μέσα σε ευρύτερα, όχι όμως απόλυτα συγκεκριμένα, πολιτικά πλαίσια, αφού η συνειδητοποίηση των γενικότερων επιπτώσεων του γλωσσικού ζητήματος είναι γεγονός. Τρία βιβλία οριοθετούν τις πρώτες φάσεις στην εξέλιξη αυτή: στα 1902 του Φ. Φωτιάδη « Το γλωσσικόν ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννησις» και το 1907 του Γ. Σκληρού «Το κοινωνικόν μας ζήτημα» καθώς και του Γ. Παπασωτηρίου «Μελέτη περί Δημοτικής Εκπαιδύσεως ήτοι τι θα εκέρδιζεν η κοινωνία αν ήσαν καλύτερα τα Δημοτικά Σχολεία». Μέχρι το 1914 το εκπαιδευτικό σύστημα ούτε βελτιωμένο είναι ούτε τους προσανατολισμούς του έχει αλλάξει. Απ' όλες τις προσπάθειες επιζεί μόνο το «Πρόγραμμα» του 1914⁴⁰³, απομονωμένο από το κλίμα που θα το αξιοποιούσε⁴⁰⁴. Η εναλλακτική λύση για το εκπαιδευτικό θέμα έχει πλέον διαγραφεί με σαφήνεια αφού θεωρητικά έχει θεμελιωθεί από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, πρακτικά έχει δοκιμαστεί στο σχολείο του Βόλου και έχει πάρει τη νομοθετική της μορφή στα νομοσχέδια του Τσιριμώκου. Η ελπίδα που δημιούργησαν τα νομοσχέδια του Τσιριμώκου (1913) πως μέσα στο γενικότερο κλίμα της κοινωνικο-πολιτικής αλλαγής θα έβρισκαν επιτέλους τη λύση τους και τα οξύτατα προβλήματα που συνδέονταν με τους στόχους, τη δομή και τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, παραμένει. Από το έργο του Υπουργείου Παιδείας στην περίοδο 1913-1915 έμεινε μονάχα ένα πρόγραμμα του Δημοτικού Σχολείου και μια σειρά από διδακτικά βιβλία για την ίδια βαθμίδα, που λίγο διέφεραν στην ουσία τους από τα παλαιότερα, και μόνο ξεχώριζαν για την κάπως απλουστευμένη γλωσσική τους μορφή⁴⁰⁵. Το μικρό διάστημα 1915-1917 ανάμεσα στις δύο πρώτες διακυβερνήσεις από τον Βενιζέλο δεν είχε να προσφέρει τίποτε στην ανέλιξη των πραγμάτων. Η δεύτερη περίοδος διακυβέρνησης από τον Βενιζέλο είναι περισσότερο αποδοτική από την προηγούμενη. Στην κυβερνητική προσπάθεια για εκπαιδευτική

⁴⁰³ Αναφορά σ' αυτό γίνεται στις επόμενες σελίδες

⁴⁰⁴ *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, τ. ΙΔ' σ. 413

⁴⁰⁵ Α.Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ.Β' σ.λθ'

μεταρρύθμιση μετέχουν άμεσα και τα τρία βασικά στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, Δημήτρης Γληνός, Μανόλης Τριανταφυλλίδης και Αλέξανδρος Δελμούζος, δίνοντας έτσι την εντύπωση πως το κράτος υιοθετούσε τις αρχές του Ομίλου⁴⁰⁶. Ο Όμιλος έχει εγκαταλείψει την ιδέα να ιδρύσει ένα Δημοτικό Σχολείο, όπου θα εφαρμόζονταν οι αρχές του, και έχει περιορίσει τα ενδιαφέροντά του κυρίως στα θέματα που συνδέονται άμεσα με το γλωσσικό. Έτσι και η κρατική εκπαιδευτική πολιτική στην περίοδο 1917-1920 φαίνεται να έχει κύριο άξονά της το γλωσσικό.

Το 1917 ψηφίζεται ο νόμος 827/5-9-1917, ο οποίος επαναφέρει τα νομοσχέδια του 1913 και τα οποία αυτή τη φορά γίνονται νόμος του κράτους. Σύμφωνα με τη νέα οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, μετά από το εξάχρονο Δημοτικό Σχολείο ακολουθούν δύο τύποι σχολείων: το Αστικό Σχολείο(τρία χρόνια) και το Γυμνάσιο(έξι χρόνια). Όσοι αποφοιτούν από το Αστικό Σχολείο μπορούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε ανώτερες επαγγελματικές σχολές ή να εγγραφούν στο Γυμνάσιο και μετά την αποφοίτησή τους να συνεχίσουν στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση⁴⁰⁷. Ο Α. Δελμούζος και ο Μ. Τριανταφυλλίδης ορίζονται Ανώτεροι Επόπτες⁴⁰⁸, ενώ ο Δ. Γληνός αναλαμβάνει Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας. Από τις νέες αυτές θέσεις τα κορυφαία στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου έχουν πλέον τη δυνατότητα να εισαγάγουν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Στα πλαίσια αυτά γράφονται νέα βιβλία στη δημοτική γλώσσα και επέρχονται μεταβολές στην εκπαίδευση των δασκάλων. Καταβάλλεται προσπάθεια να στηριχθεί η εκπαίδευση στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα εγκαταλείποντας την παλαιά προγονολατρεία. Καρπός αυτής της εργασίας είναι μερικά βιβλία υψηλής ποιότητας (κυριότερα ανάμεσά τους το «αλφαβητάρι με τον Ήλιο» και το «Τα ψηλά Βουνά»), καθώς και η καθιέρωση της δημοτικής στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού⁴⁰⁹. Όσο κι αν το βάρος πέφτει στο θέμα της γλωσσικής διδασκαλίας, τα καινούργια αναγνωστικά χαρακτηρίζονται και από κάποια αλλαγή νοοτροπίας. Σύμφωνα με το πρακτικό της επιτροπής που συγκροτήθηκε για τη σύνταξη των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου, «ο κυριώτερος σκοπός των αναγνωστικών βιβλίων

⁴⁰⁶ Α. Δημαράς, «Εκπαίδευση 1913-1941», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ' , σ. 489

⁴⁰⁷ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β' σ. 96-97

⁴⁰⁸ «Προς ανωτέραν παιδαγωγικήν και καθόλου επιστημονικήν εποπτείαν του έργου του προσωπικού των διδασκαλείων της δημοτικής εκπαίδευσεως και των νηπιαγωγών των δημοτικών σχολείων και νηπιαγωγείων και των επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων [...] διορίζονται δύο ανώτεροι επόπται της δημοτικής εκπαίδευσεως. [...]» (Ν. 826/1917, άρθρ. 3.2),βλ. ό.π. σ. 121-122

⁴⁰⁹ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β' σ. 121

είναι αναγνωστικός και γλωσσικός αλλά εξ ίσου σημαντικός σκοπός [...] είναι να επιδιώκωσι δια του περιεχομένου των τον καθολικόν σκοπόν του σχολείου, ήτοι την θρησκευτικήν, ηθικήν και εθνικήν αγωγήν»⁴¹⁰. Προστίθεται όμως και το εξής που είναι το κύριο σημείο των καινοτομιών: «το αναγνωστικόν τόσον καλύτερον επιτυγχάνει τους ποικίλους σκοπούς του, όσον ελκυστικότερον είναι δια τον μαθητήν και διεγείρει το ενδιαφέρον του». Έτσι μπαίνει στο ελληνικό διδακτικό βιβλίο η ευχάριστη εικονογράφηση, η ζωηρή διήγηση, η απεικόνιση της πραγματικότητας, και εγκαταλείπεται ο διδακτισμός, ο στόμφος και ο αρχαϊσμός.

Οι αλλαγές όμως αυτές συμβαίνουν μόνο στο χώρο του Δημοτικού Σχολείου και περιορίζονται στις πρώτες του τάξεις για τις οποίες συντάσσονται και αναλυτικά προγράμματα. Η μέση εκπαίδευση μένει ουσιαστικά αμετάβλητη, προσηλωμένη στον κλασικισμό της και στη μάταιη προσπάθεια να δώσει στους τροφίμους της μια «γενική μόρφωση» που ήταν εξωπραγματική. Εξαιρέση αποτελεί η νομοθέτηση από το 1915-1919 της ίδρυσης τριών ειδικών διδασκαλείων: της Τεχνικής Εκπαιδεύσεως, της Γυμναστικής και των καθηγητών Γαλλικής για τη βελτίωση του διδακτικού προσωπικού. Είναι ενδεικτικό του πνεύματος που επικρατεί, ότι η προσοχή αυτή συγκεντρώνεται στους χώρους που σε όλες τις προηγούμενες και επόμενες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες αποτελούν άξονες της αλλαγής. Ακόμη και στην τελευταία πενταετία του 1970, τα μεταρρυθμιστικά σχέδια ρίχνουν βάρος στη σωματική αγωγή, στα μη θεωρητικά μαθήματα και την τεχνική εκπαίδευση, στη διδασκαλία των ξένων γλωσσών.

Η προσπάθεια για τη βελτίωση του Δημοτικού Σχολείου δεν είναι μόνο μέρος μιας γενικότερης κίνησης για τη μεταρρύθμιση ολόκληρου του συστήματος αλλά έχει και έναν ευρύτερα κοινωνικό στόχο: Να καταστήσει το Δημοτικό Σχολείο πραγματικό σχολείο του λαού, όπου θα προσφέρονταν γνώσεις και θα καλλιεργούνταν στάσεις που μακροπρόθεσμα θα επέτρεπαν στις μεγάλες μάζες του πληθυσμού να αποκτήσουν και εφόδια για τη ζωή και επίγνωση της σημασίας που είχε ο ρόλος τους στην κοινωνική δομή⁴¹¹.

Στην ανώτατη βαθμίδα το ενδιαφέρον στράφηκε όχι στις παραδοσιακές θεωρητικές σπουδές, αλλά σε νέες, πρακτικότερες κατευθύνσεις. Το 1914 και το 1917 με δύο βασικούς νόμους, το «Σχολείον των Βιομηχάνων Τεχνών»

⁴¹⁰ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β' σ. 123-125

⁴¹¹ Α. Δημαράς, «Εκπαίδευση 1913-1941», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', σ. 490

αναδιοργανώνεται, μετονομάζεται σε «Εθνικόν Μετσόβιον Πολυτεχνείον» και γίνεται ισότιμο με το Πανεπιστήμιο. Το 1919 ιδρύεται το Χημικό Τμήμα στο Πανεπιστήμιο και το 1920 ιδρύονται δύο νέες μονάδες στην πανεπιστημιακή βαθμίδα: η «Ανωτέρα Γεωπονική Σχολή» και η «Ανωτάτη Σχολή Εμπορικών Σπουδών». Ο προσανατολισμός είναι σαφής, επηρεασμένος από το ίδιο πνεύμα που κυριαρχεί και στην κατώτερη εκπαιδευτική βαθμίδα. Η τάση του συγκεντρωτισμού, που αποτελεί πάγιο και βασικό χαρακτηριστικό του ελληνικού συστήματος, δεν έχει ακόμη επεκταθεί και στην ανώτατη εκπαίδευση. Οι καινούργιες σχολές δεν υπάγονται στο Υπουργείο Παιδείας, η Γεωπονική ελέγχεται από το Υπουργείο Γεωργίας και η Εμπορική από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας⁴¹².

Αυτά είναι σε γενικές γραμμές τα νέα δεδομένα και η κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα εκπαιδευτικά πράγματα μέχρι τις αρχές του 1920. Οι πόλεμοι, οι κοινωνικο-οικονομικές αναδιαρθρώσεις και οι πολιτικές εξελίξεις υπογράμμισαν ακόμη περισσότερο το παλαιό αίτημα για μια ριζική αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε.

2.2 Τα περιοδικά

Τα μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα δημιουργούν κατάλληλο κλίμα για την ανάπτυξη της εκδοτικής παραγωγής και ενώ, όπως σημειώθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, παρατηρείται κατά την ίδια χρονική περίοδο γενική αυξητική τάση στην παραγωγή των παιδαγωγικών περιοδικών, στην πενταετία 1915-1920⁴¹³ σημειώνεται μια μικρή ύφεση στην εκδοτική παραγωγή. Μετά το 1914 έχει ήδη σταματήσει η κυκλοφορία και έκδοση 11 παιδαγωγικών περιοδικών, συνεχίζουν να εκδίδονται μόνο τα περιοδικά «Σάλπιγξ», «Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου» και «Οδηγός του Διδασκάλου». Στην

⁴¹²ό.π. σ. 490

⁴¹³ Α. Δημαράς, Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Α΄ Φάση, σελ. 17 κ.ε.

εξεταζόμενη πενταετία εκδίδονται 9 νέα περιοδικά εκ των οποίων τα 4 κυκλοφορούν για πρώτη φορά το 1915, 1 το 1917 και 4 το 1920. Συγκεκριμένα, οι νέες περιοδικές παιδαγωγικές εκδόσεις που κυκλοφορούν από το 1915 έως το 1920, με τη χρονική σειρά έκδοσής τους, είναι οι παρακάτω:

«Αγωγή»⁴¹⁴, περιοδικό με υπότιτλο «Επιστημονικόν και παιδαγωγικόν περιοδικόν» του νεοσύστατου τότε Εκπαιδευτικού Συνδέσμου, ο οποίος προσπάθησε να συνενώσει τους εκπαιδευτικούς της Μέσης Εκπαίδευσης, εκδίδεται στην Αθήνα από το 1915 έως το 1917 και με εμπνευστή και βασικό στέλεχος τόσο του Συνδέσμου όσο και του περιοδικού τον Δ. Γληνό, διευθυντή τότε του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης. Είναι διμηνιαίο, χωρίς να τηρείται στην πράξη η περιοδικότητα, με στόχο την επίτευξη των σκοπών του Συνδέσμου που είναι επιστημονικοί αλλά και επαγγελματικοί. Ως υπεύθυνοι έκδοσης αναφέρονται οι Δ. Γληνός, Αθ. Μπούτουρας, Ι. Ρωμανός, Ζαφ. Γαβαλάς, Ι. Φωκίτης. Τα περισσότερα κείμενα στο περιοδικό είναι μελέτες παιδαγωγικές και διδακτικής κυρίως και δευτερευόντως φιλολογικές, ενώ γίνεται αναφορά και σε θέματα της τρέχουσας εκπαιδευτικής επικαιρότητας καθώς και σε δραστηριότητες του Εκπαιδευτικού Συνδέσμου. Ο πυρήνας των συνεργατών του περιοδικού προέρχεται από τον κύκλο των διδασκόντων στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαίδευσης και από τα μέλη της διοίκησης του Εκπαιδευτικού Συνδέσμου, συνεργάζονται όμως και καθηγητές και μέλη του Συνδέσμου όπως Κ. Σωτηρίου, Κ. Βάρναλης, Σπ. Καλλιάφας και άλλοι. Η «Αγωγή» είναι από τις ελάχιστες περιπτώσεις εκπαιδευτικών περιοδικών που αμείβουν τους συνεργάτες τους.

Η Σύνταξη του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου στον Ε΄ τόμο και στην ενότητα *Διάφορα* με τίτλο *Από τα Περιοδικά μας* υπογραμμίζει μερικά άρθρα από την «Αγωγή» με την παρατήρηση: «αναφέρεται από τα περιεχόμενα μόνο ότι νομίστηκε κατάλληλο»⁴¹⁵. Ανάμεσα σ' αυτά τα άρθρα είναι τα παρακάτω: τ. 1, αρ. 5-6, 1916, Α.Μπούτουρα, *Στοιχεία μεταδοθέντα εκ των ελληνικών ιδιωμάτων εις την νεοελληνικήν κοινήν*, Κ. Παπαϊωάννου *Περί του καταλληλοτέρου τρόπου και χρόνου προς έναρξιν της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών*, Κ. Σωτηρίου *Εκλογή και διάταξις της ύλης της ιστορίας εις τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσως*, Δ. Γουδή, *Αισθηματική ερμηνεία του β' στασίμου της Σοφοκλέους Αντιγόνης*, Σ. Κουγέα, *Ειδήσεις περί του αρχαίου σχολείου εξ επιγραφών και παπύρων*.

⁴¹⁴ Σοφία Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 198-202

⁴¹⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Ε΄ σ. 340-344

«Δελτίον του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως»⁴¹⁶, μηνιαίο έντυπο που εκδίδει το Υπουργείο Παιδείας στην Αθήνα, όπου δημοσιεύονται η νομοθεσία της εκπαίδευσης και των εκκλησιαστικών ζητημάτων από το 1915 ως το 1924, με μεγάλες όμως διακοπές. Υπεύθυνοι έκδοσης είναι οι Μ. Βολονάκης, Γ. Δροσίνης, Α. Τραυλαντώνης και Δ. Γεωργακάκης, ενώ το έτος 1920 αναφέρονται ως υπεύθυνοι εκδότες οι Δ. Γληνός, Γ. Δροσίνης και Κ. Γεωργακάκης. Το περιοδικό δεν περιορίζεται στην κοινοποίηση του νομοθετικού πλαισίου, αλλά περιλαμβάνει και εκθέσεις διοικητικών αρχών, στατιστικές που αφορούν στην εκπαίδευση, εκπαιδευτικές ειδήσεις ενώ μικρότερο μέρος του Δελτίου αφιερώνεται σε εκκλησιαστικά θέματα. Ακόμη, στο περιοδικό προβάλλεται αρχικά η εκπαιδευτική πολιτική των Φιλελευθέρων που επί πλέον παρωθεί τους εκπαιδευτικούς να διευρύνουν το ρόλο τους συμμετέχοντας στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της περιφέρειας. Αργότερα, με την άνοδο του Λαϊκού Κόμματος (1920), εκφράζεται η αντίθεση στην προηγούμενη εκπαιδευτική κατάσταση και υπογραμμίζεται η ηθική εκτροπή των δασκάλων και η παραμέληση των καθηκόντων τους. Χρήσιμα στοιχεία αποτελούν οι στατιστικές μελέτες για την εκπαίδευση, οι πληροφορίες που παρέχονται για την εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων της περιόδου, καθώς και η εικονογράφηση του περιοδικού που περιλαμβάνει σχέδια, κατόψεις και φωτογραφίες διδακτηρίων.

«Εκπαιδευτικός Ερευνητής»⁴¹⁷, περιοδικό που απευθύνεται στους δασκάλους με υπότιτλο «Διδασκαλικόν Περιοδικόν Εκδιδόμενον δις του μηνός», εκδίδεται στην Αθήνα κατά τα έτη 1915-16 και 1919-1920 με υπεύθυνο έκδοσης τον Χαράλαμπο Κυριακάτο. Ο στόχος του εντύπου είναι η βελτίωση της εκπαίδευσης και της θέσης των δασκάλων. Υπογραμμίζει την έλλειψη στοιχείων για τη συγκρότηση ελληνικής παιδαγωγικής που θα είναι σύμφωνη με τους ιδιαίτερους οικογενειακούς, σχολικούς, κοινωνικούς, εθνικούς και πολιτικούς όρους που ζουν τα ελληνόπουλα. Ο εκδότης επικροτεί τις ενέργειες της κυβέρνησης Βενιζέλου για τον εκπαιδευτικό κλάδο, ενώ το περιοδικό αποτυπώνει τις ζυμώσεις που συντελούνται στο διδασκαλικό κλάδο πάνω στο ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, παρέχοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα να δημοσιευτούν και οι αντίθετες απόψεις. Το κύριο άρθρο του είναι συνήθως θέματα της επικαιρότητας, στη συνέχεια εμφανίζονται κείμενα με

⁴¹⁶ Σοφία Μπαλά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 203-208

⁴¹⁷ ό.π. σ. 209-217

περιεχόμενο Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας καθώς και άρθρα ειδικής Διδακτικής. Στον «Εκπαιδευτικόν Ερευνητήν» αρθρογραφούν οι Δ. Γληνός, Μ. Τριανταφυλλίδης, Α. Δελμούζος, Α. Κουρτίδης, Σπ. Καλλιάφας, Γ.Ν.Χατζιδάκης, Δ. Γεωργακάκης καθώς και πολλοί επιθεωρητές και δάσκαλοι.

Από τις σελίδες του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου⁴¹⁸ συστήνονται ως κατάλληλα για τους αναγνώστες τα παρακάτω άρθρα από τον «Εκπαιδευτικόν Ερευνητήν»: (τ. 2, 1916, αρ. 24) Ν. Εξαρχόπουλου, *Σωματική και ψυχική εξέλιξις του παιδός*, Χρ. Λούπα, *Η περιέργεια*, Α.Τζιόβα, *Το αναγνωστικόν των ξενόγλωσσων σχολείων*, Χρ. Λούπα, *Το ψεύδος και το σχολείον*, Ι. Μαγγριώτη, *Η νευρασθένεια παρά τη μαθητιώση νεολαία*.

«Περιοδικόν της Πειραματικής Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας»⁴¹⁹, εκδίδεται και κυκλοφορεί στην Τρίπολη κάθε μήνα από το Φεβρουάριο ως το Μάιο του 1915, με υπότιτλο «Δια την μέσην και δημοτικήν εκπαίδευσιν». Ο εκδότης και συγγραφέας του περιοδικού, Δ.Γ.Μακρής, υποδιευθυντής του διδασκαλείου αρρένων Τρίπολης, επιδιώκει να μορφώσει παιδαγωγικά και ψυχολογικά τους δασκάλους και με επιστημονική ανάλυση και παραδείγματα υποδεικνύει τις ενδεδειγμένες για τη σχολική τάξη παιδαγωγικές και διδακτικές μεθόδους.

«Εκπαιδευτική Επιθεώρησις»⁴²⁰, εκδίδεται αρχικά κάθε δίμηνο και στη συνέχεια κάθε μήνα στην Αθήνα με υπεύθυνο έκδοσης τον Ζ. Δ. Ζαμάνη, διευθυντή του Μαρασλείου Διδασκαλείου, από το 1917 έως το 1920. Απευθύνεται τόσο στους δασκάλους του Δημοτικού όσο και στους καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης. Σκοπός του εκδότη να βοηθήσει τους δασκάλους «δια της επιστημονικής συζητήσεως εκπαιδευτικών ζητημάτων...να αρθούν πέραν των τεσσάρων τοίχων του σχολείου ... προς τα υψηλότερα εκπαιδευτικά ιδεώδη». Η ξεκάθαρη βενιζελική πολιτική τοποθέτηση του διευθυντή Ζ. Ζαμάνη από τη μια και η προτίμησή του προς την καθαρεύουσα από την άλλη ερμηνεύουν τη συχνά αντιφατική στάση του περιοδικού στα ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής. Το έντυπο εμφανίζεται σταθερά υπέρμαχο της εκπλήρωσης των αλυτρωτικών πόθων του Ελληνισμού, κάτω από την καθοδήγηση «της ηθικής μεγαλειότητος του Ελευθερίου Βενιζέλου». Στα περιεχόμενα του περιοδικού περιλαμβάνονται άρθρα Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας,

⁴¹⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' σ. 340

⁴¹⁹ Α. Δημαράς, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Α' Φάση*, σελ.379-380

⁴²⁰ Σοφία Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 218-225

Φιλοσοφίας, Λογοτεχνίας, μελέτες ειδικής διδακτικής, κείμενα με την εκπαιδευτική επικαιρότητα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό αλλά και με τη συνδικαλιστική δραστηριότητα των δασκάλων. Εκτός από το διευθυντή του περιοδικού Ζ. Ζαμάνη, γράφουν οι Κ. Άμαντος, Δ. Αναγνωστόπουλος, Α. Αργυρόπουλος, Α. Αλεβιζάτος, Γ. Βλαχογιάννης, Α. Βλάχος, Δ. Γληνός, Α. Θεοδοροπούλου, Θ. Κακριδής, Σ. Καλλιάφας, Κ. Κασιμάτης, Α. Μπούτουρας, Κ. Παλαμάς Γ. Παπασωτηρίου, Σ. Τρικούπης και άλλοι.

Το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου αναφέρει αρκετά άρθρα από την «Εκπαιδευτική Επιθεώρηση» συστήνοντάς τα ως κατάλληλα στους αναγνώστες⁴²¹, όπως, Δ. Γληνού, *Ο θεσμός των ανωτέρων εποπτών της δημοτικής εκπαιδύσεως*, Α. Μπούτουρα, *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισις και η ιστορία της γλώσσης*, Α. Τραυλαντώνη, *Ο γλωσσικός εξελληνισμός της Μακεδονίας*, Α. Παπαθεοδοροπούλου, *Τα νυχτερινά σχολεία θηλέων*, Β. Παπαγεωργίου, *Τα εν ξενοφώνοις πληθυσμοίς λειτουργούντα σχολεία*, Ζ. Ζαμάνη, *Τα μαθήματα των ανωτέρων εποπτών της δημοτικής Εκπαιδύσεως*.

«Διδασκαλικός Αγών»⁴²², εκδίδεται στην Αθήνα κατά τα έτη 1920-1924.

«Ερμής»⁴²³, δεκαπενθήμερο περιοδικό και από το 1924 και το τεύχος 96 εβδομαδιαίο, εκδίδεται στη Χαλκίδα από το 1920 μέχρι το 1927 και συνεχίζει την έκδοσή του στην Αθήνα από το 1927 έως το 1946. Υπεύθυνος έκδοσης είναι ο Αντώνιος Καραγιάννης και κατά τα δύο τελευταία χρόνια της έκδοσής του οι Βασίλειος Θεοφανόπουλος, από το τεύχος 779, και Δημήτριος Ευσταθόπουλος, από το τεύχος 789. Ο «Ερμής» απευθυνόμενος στους δημοδιδασκάλους εξελίσσεται σε μαχητικό συνδικαλιστικό έντυπο και συμβάλλει σημαντικά στη συγκρότηση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας (1922), της οποίας αποτελεί το άτυπο δημοσιογραφικό όργανο ως την έκδοση του Διδασκαλικού Βήματος (1924), οπότε εξελίσσεται σε όργανο της δεξιάς συνδικαλιστικής αντιπολίτευσης. Στο γλωσσικό ζήτημα είναι φανατικός πολέμιος της δημοτικής γλώσσας και των σχετικών με αυτή εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Στο πολιτικό επίπεδο είναι εμφανής η αντιπάθειά του στους Φιλελεύθερους. Το μεγαλύτερο μέρος του περιοδικού αφιερώνεται στη σχολιασμένη καταγραφή των συνδικαλιστικών και επαγγελματικών ζητημάτων του δασκαλικού κλάδου.

⁴²¹ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' σ. 251

⁴²² Α. Δημαράς, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991* Α' Φάση, σελ. 40

⁴²³ Σοφία Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 236-248

Ακολουθούν τα ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής και μελέτες για παιδαγωγικά θέματα και λιγότερο συχνά μελέτες για ζητήματα διδακτικής. Το πρωτοσέλιδο και οι «Κρίσεις και σημειώσεις» που δίνουν το στίγμα του περιοδικού γράφονται σχεδόν πάντα από τον εκδότη του, δάσκαλο Αντώνη Καραγιάννη. Ανάμεσα στους πολλούς συνεργάτες του είναι οι Γ. Χατζιδάκις, Ν. Εξαρχόπουλος, Σ. Καλλιάφας, Ν. Καζάζης, Θ. Βορέας, Π.Π. Οικονόμος και άλλοι κυρίως δάσκαλοι μαχητικοί συνδικαλιστές.

«Νεοελληνική Αγωγή»⁴²⁴, εκδίδεται στην Αθήνα το έτος 1920.

«Παιδολογία»⁴²⁵, μηνιαίο περιοδικό με υπότιτλο «Μηνιαίον εικονογραφημένον περιοδικόν δια την μελέτην της βιολογίας και εγκυκλοπαιδείας του παιδιού» και από το τεύχος 3 του Α΄ τόμου «Όργανον της Εν Αθήναις ελληνικής παιδολογικής εταιρίας». Εκδίδεται στην Αθήνα, με υπεύθυνο το γιατρό Κωστή Α. Χαριτάκη και διάρκεια από τον Απρίλιο του 1920 έως τον Αύγουστο του 1921. Το περιοδικό είναι αφιερωμένο στην Παιδολογία, την «Επιστήμη που εξετάζει το σύνολο των γνώσεων των αναφερομένων εις το Παιδί και την ανάπτυξίν του» και σκοπεύει στην έρευνα της ατομικής και λειτουργικής κατάστασής του. Μέσα από τα κείμενα του περιοδικού δίνεται η δυνατότητα σε κάθε ενδιαφερόμενο να παρακολουθήσει την επιστημονική κίνηση της εποχής σχετικά με τα ζητήματα της ψυχικής και σωματικής υγιεινής του παιδιού. Δημοσιεύονται άρθρα σχετικά με την παιδική ηλικία και την προστασία της, κείμενα που αφορούν το παιδί στη σχέση του με το σχολείο, κείμενα που αφορούν την ανάπτυξη του παιδιού καθώς και επιστημονικές μελέτες για την ανατομία και τις παθήσεις της παιδικής ηλικίας. Στην εικονογράφηση του περιοδικού περιλαμβάνονται σχηματικές αναπαραστάσεις της ανατομίας του παιδιού. Τα πρόσωπα που αρθρογραφούν είναι οι Σ. Γιαννακάκης, δημοδιδάσκαλος, Δ. Δίγκας, βουλευτής Σερρών, Α. Δοξιάδης, Αικ. Βαρουζάκη, Ε. Λαμπαδάριος, γιατρός-τμηματάρχης της σχολικής υγιεινής του Υπουργείου Παιδείας, Μ. Παπαμαύρος και άλλοι κυρίως εκπαιδευτικοί και γιατροί.

Στον Ε΄ και Ζ΄ τόμο του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου αφιερώνεται άρθρο⁴²⁶ με τον τίτλο *Τα Περιοδικά μας* στην ενότητα *Διάφορα* όπου παρουσιάζονται τα περιοδικά, όλα τα είδη όχι μόνο τα παιδαγωγικά, της χρονικής περιόδου από το 1915 έως το 1919 και αναφέρονται από τα περιεχόμενα οι τίτλοι από εκείνα τα άρθρα

⁴²⁴ Α. Δημαράς, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991* Α΄ Φάση, σελ.44

⁴²⁵ Σοφία Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 226-231

⁴²⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Ε΄ σ. 340-344 και τ. Ζ΄ σ. 250-253

μόνο που κρίνονται από τη Σύνταξη του Δελτίου κατάλληλα για τους αναγνώστες. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται τα παρακάτω περιοδικά⁴²⁷:

ΑΓΩΓΗ (1916), ΔΕΛΤΙΟΝ του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως (1915), ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ (1916), ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ (1917,1918), ΑΘΗΝΑ (1916,1917), «περιοδικόν της εν Αθήναις επιστημονικής εταιρείας», στα άρθρα που αναφέρονται είναι και τα εξής: Γ. Χατζιδάκι, *Σημεία αντιλεγόμενα*, Σ. Ψάλτη, *Η περί της αναμείξεως ιδιωματικών στοιχείων εν τη κοινή θεωρία*, Σ. Δραγούμη, *Εις Ησυχίου λέξεις, Έκθεσις του κατά το έτος 1916 γλωσσικού διαγωνισμού της γλωσσικής εταιρείας*, ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ (1916,1917,1918), Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής εταιρείας, ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ (1916), περιοδικό που συντάσσεται και εκδίδεται από τον Σ. Λάμπρου, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως (1915), ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ (1916), του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, στα άρθρα που αναφέρονται είναι και τα εξής: Γ. Χατζιδάκι, *Περί της Μεγαρικής διαλέκτου και των συγγενών αυτής ιδιωμάτων, απάντησις, Κατάληξις μέσης φωνής μεταδοθείσα εις την ενεργητικήν*, Α. Σκια, *Δευτερολογία περί του ζητήματος της απλοποιήσεως της γραφομένης γλώσσης και της ορθογραφίας*, Θ. Κακριδή, *Καιναί λέξεις. Καιναί και αήθεις σημασίαι*, Ν. Εξαρχόπουλου, *Σωματική και ψυχική εξέλιξις του ανθρώπου*, ΧΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ (1917), ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ (1916,1917,1919), περιοδικό του Πατριαρχείου της Αλεξάνδρειας, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ (1916), στα άρθρα που αναφέρονται είναι και τα εξής: Ε. Σπυρίδη, *Περί μεταναστεύσεως*, Ι. Θεοδωρίδου, *Η εγγύς ανατολή και η πολιτική της Ελλάδος*, Κ. Τριανταφυλλόπουλου, *Η ελευθέρα ερμηνεία του δικαίου*, Κ. Πολυχρονιάδου, *Οι σύλλογοι των δημοσίων υπαλλήλων*, Μ. Τσιριμώκου, *Διδάγματα ψυχολογικά από τον πόλεμο*, Δ. Κυριαζή, *Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας*, Αναστασίεβιτς, *Σλαβική Φιλολογία*, Ι. Δραγούμη, *Προγραμματικοί πολιτικοί στοχασμοί*, Σ. Μεϊτάνη, *Η οικογένεια ως παράγον της εγκληματικότητος των παιδων*, Μ. Στεφανίδου, *Αι φυσικαί επιστήμαι εν Ελλάδι προ της επαναστάσεως*, Ο. Ρουσόπουλου, *Γενική σχολική μόρφωσις*, ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ (1916), Πολιτική και κοινοβουλευτική, ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ (1916), ΓΡΑΜΜΑΤΑ (1916,1917), Φιλολογικό περιοδικό, στα άρθρα που

⁴²⁷ Το αναγραφόμενο έτος μετά τον τίτλο του περιοδικού αναφέρεται στο έτος που κυκλοφόρησε το συγκεκριμένο τεύχος του κάθε περιοδικού που παρουσιάζεται από το Δ.Ε.Ο., η σειρά δε με την οποία καταγράφονται οι τίτλοι των περιοδικών είναι η αντίστοιχη με την οποία τα παρουσιάζει το Δ.Ε.Ο.

αναφέρονται είναι και τα εξής: Μ. Περίδη, *Πρόλογος στη ζωή του Άγγελου Σικελιανού*, Ψυχάρη, *Προς το φως*, Αύ. Θέρου, *Η μουσική κίνηση στην Αθήνα*, Κ. Φλώρη, *Το εκπαιδευτικό μας ζήτημα*, ΝΟΥΜΑΣ (1916), στα άρθρα που αναφέρονται είναι και τα εξής: Ψυχάρη, *Στο παιδί που σκοτώθηκε στον πόλεμο*, Ρ. Γκόλφη, *Ο Μιστριώτης*, Γ. Σκληρού, *Απόσπασμα από το κοινωνικό μας ζήτημα*, Ν. Φιλήντα, *Γλωσσολογικά*, ΓΕΩΡΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ (1916), ΑΡΜΟΝΙΑ (1916), φιλολογικό περιοδικό, ΦΟΙΝΙΚΑΣ (1915,1916,1918), Καϊρινή λογοτεχνική έκδοση, ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ (1918), «Συντροφιά των εννιά», ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ (1916,1918), καλλιτεχνικό περιοδικό, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ (1917,1918), εικονογραφημένο περιοδικό, ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟ (1916), ΠΑΝΤΑΙΝΟΣ (1916), παράρτημα του Εκκλησιαστικού Φάρου, Ο ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΤΟΥ ΝΑΥΤΟΥ (1916), ΔΙΑΠΛΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΩΝ (1916,1917-1919), εικονογραφημένο περιοδικό για παιδιά, εφήβους και νεάνιδας, ΕΣΟ ΕΤΟΙΜΟΣ (1916,1917), επίσημο όργανο του σώματος Ελλήνων προσκόπων, ΔΕΛΤΙΟΝ (1916,1917), γεωργική, βιομηχανική και εμπορική εφημερίδα, ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ (1916,1917,1918), εικονογραφημένο περιοδικό που εκδίδεται στην Νέα Υόρκη, ΑΔΕΛΦΟΣΥΝΗ (1917,1918), Δελτίο του Ελληνογαλλικού συνδέσμου, ΠΥΡΣΟΣ (1919), λογοτεχνική έκδοση, ΛΥΡΑ (1919), λογοτεχνικό περιοδικό, ΒΩΜΟΣ (1918,1919), λογοτεχνικό περιοδικό, Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΟΠΩΝ (1917,1918), επίσημο όργανο του σώματος Ελλήνων προσκόπων, ΔΕΛΤΙΟΝ (1916), του Πατριωτικού Συνδέσμου των Ελληνίδων, ΕΜΠΟΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ, εικονογραφημένο περιοδικό, «προς εκλαΐκευσιν των επιστημονικών γνώσεων επί των εμπορευμάτων, της βιομηχανίας και των εφηρμοσμένων επιστημών».

Από την παρουσίαση των παιδαγωγικών περιοδικών της πενταετίας 1915-1920 καθώς και από την αρθρογραφία τους γίνεται φανερό ότι τα παιδαγωγικά περιοδικά αυτής της περιόδου, όπως και των προηγούμενων χρόνων, από τις αρχές της 2^{ης} δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, βρίσκονται σε συνεχή διαμόρφωση καθώς δέχονται την επίδραση μιας εκπαιδευτικής πραγματικότητας που χαρακτηρίζεται κυρίως από μικρής διάρκειας μεταρρυθμίσεις. Με εξαίρεση το «Δελτίον του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδύσεως», που αντιπροσωπεύει τη φωνή και το έργο του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδύσεως, το οποίο καθορίζει την εκπαιδευτική πολιτική, τα άλλα παιδαγωγικά περιοδικά είναι ανεξάρτητα και ως επιστημονικά έντυπα στοχεύουν στην έρευνα και μελέτη παιδαγωγικών θεμάτων, στην κατάρτιση των εκπαιδευτικών, υποδεικνύοντας

τρόπους αντιμετώπισης της διδακτικής πράξης, χωρίς να παραλείπεται βέβαια και η επιδίωξη της προάσπισης των επαγγελματικών δικαιωμάτων των εκπαιδευτικών. Με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 οι αρθρογράφοι των παιδαγωγικών περιοδικών αυτής της περιόδου αναλαμβάνουν ρόλο διαμεσολάβησης και καθοδήγησης : αναλύουν τους άξονες της εκπαιδευτικής πολιτικής και στηρίζουν επιστημονικά τον εκπαιδευτικό για να κατανοήσει το νέο πνεύμα που απαιτούσε η μεταρρύθμιση. Οι εκδότες και διευθυντές των περιοδικών είναι έμπειροι και νεότεροι εκπαιδευτικοί με ανώτερες θέσεις, όπως διευθυντές διδασκαλείων, με εξαίρεση τον εκδότη του περιοδικού «Παιδολογία», γιατρό Κ. Α. Χαριτάκη, ενώ οι συντάκτες είναι στην πλειοψηφία τους εκπαιδευτικοί που επιδιώκουν μέσα από τα περιοδικά την επικοινωνία, την ενημέρωση, την επιμόρφωση αλλά και το διάλογο με τους αποδέκτες-αναγνώστες.

2.3 Οι θεματικοί προσανατολισμοί

Κατά τη χρονική περίοδο 1915-1920 κυκλοφόρησαν τέσσερις τόμοι του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Συγκεκριμένα, ο Ε΄ τόμος, για το έτος 1915, κυκλοφόρησε το Μάιο και τον Ιούνιο του 1916 σε δύο τεύχη με 348 σελίδες συνολικά, ο ΣΤ΄ τόμος, για το έτος 1916, τον Ιούλιο του 1918 σ΄ ένα τεύχος με 224 σελίδες, ο Ζ΄ τόμος, για τα έτη 1917, 1918 και 1919, σ΄ ένα τεύχος τον Ιούλιο του 1919 με 256 σελίδες και ο Η΄ τόμος, για το έτος 1920, κυκλοφόρησε το Μάιο του ίδιου έτους σ΄ ένα τεύχος με 196 σελίδες. Η σελιδαρίθμηση είναι συνεχής ανά τόμο, οι σελίδες έχουν σταθερό σχήμα 22,5X15 εκ. Ο συνολικός χώρος που καταλαμβάνουν όλα τα τεύχη των τόμων που κυκλοφόρησαν κατά τα έτη 1915-1920 είναι 1024 σελίδες. Στα εξώφυλλα των τόμων αυτών δημοσιεύονται:

- Πληροφορίες για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, οι ιδρυτές του, η διοικητική του επιτροπή⁴²⁸, οι ελεγκτές του, ο επιμελητής του περιοδικού του Εκπαιδευτικού Ομίλου καθώς και ο σκοπός του σωματείου. Ακόμη, πληροφορίες για το Πρόγραμμα του 1914 και το καινούριο Καταστατικό⁴²⁹ υπάρχουν μόνο στα εξώφυλλα των τόμων Ε'(1915) και ΣΤ'(1916).
- Αφιέρωση στον νεκρό Κ. Τοπάλη.
- Πληροφορίες για την κυκλοφορία επόμενων τευχών του Δελτίου αλλά και αναφορά σε μέρος από τα περιεχόμενα των επόμενων τευχών, όπως η αναφορά στα πρώτα προγραμματικά μαθήματα των Ανώτερων εποπτών προς τους δημοδιδασκάλους Αθηνών, που έγιναν την άνοιξη του 1918, Α. Δελμούζου και Μ. Τριανταφυλλίδη, *Προς την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση*.
- Εκδόσεις του Ομίλου καθώς και έντυπα και βιβλία που πουλιούνται⁴³⁰ από τον Όμιλο. Σ' αυτά περιλαμβάνονται της Π.Σ. Δέλτα *Στοχασμοί περί της ανατροφής των παιδιών μας*, του Μ. Τριανταφυλλίδη *Οι ξένοι φίλοι του δημοτικισμού και ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, Από ένα ελβετικό παρθεναγωγείο, Ξενηλασία ή ισοτέλεια και Τα ευαγγέλια και ο αττικισμός*, του Ελισαίου Γιανίδη *Γλώσσα και ζωή*, του Φ. Φωτιάδη *Το γλωσσικό ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννηση*, του Μ. Φιλήντα *Γραμματική της Ρωμαϊκής γλώσσας*, του Π. Βλαστού *Γραμματική της δημοτικής και Φυσική μεταφρασμένη από τα αγγλικά*, στενογραφημένα πρακτικά της δίκης του Ναυπλίου, του Ίδα *Ελληνικός πολιτισμός και Μαρτύρων και ηρώων αίμα*, του Β. Λασκαρίδη *Αλφαβητάριο* (Μακεδονική βιβλιοθήκη της νεοελληνικής

⁴²⁸ Η σύνθεση της διοικητικής επιτροπής του Εκπαιδευτικού Ομίλου αλλάζει κατά τα έτη 1916 και 1917, έτσι ενώ στον Ε' τόμο αναφέρονται ως μέλη της οι Α. Δελμούζος, Ι. Δραγούμης, Ι. Θεοδωρίδης, Δ. Πετροκόκκινος, Γ. Σωτηριάδης, Μ. Τριανταφυλλίδης και Μ. Τσιριμώκος, στον ΣΤ' τόμο στη θέση των Ι. Δραγούμη και Μ. Τσιριμώκου αναφέρονται οι Π. Δέλτα και Α. Φωκάς. Ακόμη, ως αναπληρωματικά μέλη στον Ε' τόμο αναφέρονται οι Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Ε. Κορώνης, Ν. Καζαντζάκης, Α. Φωκάς, Β. Χόνδρος και Θ. Θωμόπουλος, στον Ζ' τόμο αναφέρονται στη θέση των Ε. Κορώνη, Ν. Καζαντζάκη και Β. Χόνδρο οι Ι. Δοανίδης, Δ. Κυριαζής και Β. Λέκα. Αλλαγή έχει γίνει επίσης και στα πρόσωπα που ορίζονται ως ελεγκτές, έτσι για το έτος 1915 αναφέρονται οι Φ. Δραγούμης και Ν. Ποριώτης, ενώ για το 1916 ορίζεται στη θέση του Φ. Δραγούμη ο Ι. Καμπίρης και για το έτος 1917 στη θέση του Ν. Ποριώτη ορίζεται ο Στ. Παντερμαλής.

⁴²⁹ Σχετικά με το Πρόγραμμα του 1914 ο Α. Δημαράς σημειώνει: «...οι παραλλαγές στη σύνθεση της δύναμης του Ομίλου (και ειδικότερα της Διοικητικής Επιτροπής του) θα εξηγήσουν και κάποιες χτυπητές εκφράσεις βαθύτερων μεταβολών. Γιατί δεν μπορεί να είναι τυχαίες οι (μικρές αλλά καθόλου ασήμαντες) διαφορές που παρουσιάζονται ανάμεσα σε δύο διαδοχικές (και ενδεικτικά απόμακρες) διαφορές του «Προγράμματος» του 1914...το «Πρόγραμμα» δημοσιεύθηκε αρχικά το 1915, σε αυτοτελές τεύχος μαζί με το καινούριο Καταστατικό. Η επόμενη δημοσίευσή του έγινε στο εξώφυλλο του ΔΕΟ, στον τόμο Θ' που κυκλοφόρησε το 1921.», βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 62

⁴³⁰ Στο εξώφυλλο του Ζ' τόμου και στην κατηγορία λογοτεχνική βιβλιοθήκη σημειώνεται ότι «Τα βιβλία αυτά δεν πουλιούνται πια στα γραφεία του Εκπαιδευτικού Ομίλου»

γλώσσης) και ανώνυμου συγγραφέα με τα αρχικά Κ.Κ.Κ. *Εντυπώσεις από τα σχολεία του δήμου Αθηναίων*.

- Βιβλιοθήκη «Επιστήμη και Ζωή». Σκοπός της βιβλιοθήκης αυτής είναι να κάνει γνωστά σε πλατύτερο κύκλο μελετήματα επιστημονικά που αγγίζουν την κοινωνική ζωή. Σ' αυτά περιλαμβάνονται οι μελέτες του Μ. Τριανταφυλλίδη *Ένα βιβλίο για τη γλώσσα μας και Η ορθογραφία μας*.
- Παιδική βιβλιοθήκη. Σ' αυτή δημοσιεύονται εκδόσεις που είχαν δημοσιευτεί σε προηγούμενα Δελτία (βλ. Πίνακα 3, Κεφ. 1) και επί πλέον η έκδοση της Π.Σ. *Δέλτα Παραμύθια και άλλα*, η διασκευή *Ιστορίες του παλιού καιρού* και το έργο της Ιουλίας Δραγούμη *Όλοι μαζί*.
- Διαφωτιστική βιβλιοθήκη. Στη βιβλιοθήκη αυτή δημοσιεύονται μικρές διαφωτιστικές μελέτες που είχαν συμπεριληφθεί στη σειρά *Βιβλιοθήκη του Εκπαιδευτικού Ομίλου* στα Δελτία προηγούμενων χρόνων (βλ. Κεφ. 1) καθώς και οι μελέτες *Τρία χρόνια δάσκαλος, Μέρος Β'*, *Προς τη φύση και προς τη ζωή, 1914*, του Α. Δελμούζου, *Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας* του Μ. Τριανταφυλλίδη και *Οι Νεοέλληνες και η καταγωγή τους*, του Α. Thumb, μετάφραση του Φ. Δραγούμη.
- Λογοτεχνική βιβλιοθήκη. Σ' αυτή δημοσιεύονται μεταξύ άλλων η *Ιφιγένεια εν Ταύροις* και ο *Φάουστ* του Γκαίτε, μετάφραση του Κ. Χατζόπουλου.
- Φιλολογικές σελίδες αφιερωμένες στα νέα έργα του ποιητή και κριτικού Κωνσταντίνου Χατζόπουλου κατά τη χρονική περίοδο 1915-1916. Παρατίθενται και αποσπάσματα από τις κριτικές για το έργο του Κ. Χατζόπουλου, κυρίως το μεταφραστικό, που δημοσιεύτηκαν σε εφημερίδες και περιοδικά του 1916. Ο Παύλος Νιρβάνας κατατάσσει τον Κ. Χατζόπουλο σε εκείνους τους λογοτέχνες που κατορθώνουν πάντοτε να προσαρμόζουν την έμπνευση και το αίσθημά τους προς το αγνό νόημα της τέχνης⁴³¹. Ο Φ. Πολίτης υπογραμμίζοντας από τους Έλληνες συγγραφείς τον Π. Βλαστό και το έργο του *Στον ίσκιο της συκιάς*, τον Ψυχάρη και τα διηγήματα της σειράς *Στον ίσκιο του Πλατάνου*, καθώς και τα διηγήματα *ο Μπαρμπαντώνης* και *η Αδελφή* του βιβλίου *η Τάσω* του Κ. Χατζόπουλου τα κρίνει ως κειμήλια της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας και σημειώνει χαρακτηριστικά «...Ο Κ. Χατζόπουλος δεν είναι ηθογράφος ... έχει την δύναμιν να δημιουργεί

⁴³¹ Εφημ. *Εστία* 22 Μαρτίου 1916

ζωντανούς ανθρώπους . Δεν περιορίζεται ευτυχώς, εις την αντιγραφὴν ηθῶν και εθίμων. Αντλεί μέσα από την ψυχὴν του, δημιουργεί καταστάσεις, ζωντανεύει αισθήματα, και έχει το δῶρον να δίδει μορφήν εις την ἔμπνευσίν του.»⁴³². Ακόμη, θετικά σχόλια δημοσιεύονται στο εξώφυλλο του Δελτίου για τον Κ. Χατζόπουλο και από τον Ρήγα Γκόλφη⁴³³, ενώ αναφέρονται ευνοϊκά σχόλια και για το μεταφραστικό ἔργο του Κ. Χατζόπουλου⁴³⁴.

- Στα εξώφυλλα του Ζ' τόμου υπάρχει αφιέρωση για τον Φ. Φωτιάδη ως εξής: «Αφιερώνεται ο τόμος αυτός στον προφητικό ερευνητή του εκπαιδευτικού προβλήματος Φώτη Φωτιάδη». Ακολουθεί το παρακάτω κείμενο από το βιβλίο του *Το γλωσσικόν ζήτημα κι η εκπαιδευτικὴ μας αναγέννησις*:

«Πολύ πιο καλό κι ουράνιο και θεῖο πράμα είναι να φτιάνει κανείς καινούριους κι ωραίους και γερούς ανθρώπους, παρά να γιατρεύει αρρώστους... Δεν ἔχομε ἀνάγκη από θεραπεία κακῶν, ἀλλ' από δημιουργία καλού.

Νους και Λαλιά είναι μια αχώριστη δύναμη. Νους είναι λαλιά δίχως ἦχο και λαλιά είναι νους με ἦχον.

Τρία στάδια ἔχει η ἐκπαίδευσίς μας: Κάτω, κατωτέρα και κατωτάτη· συγχύζει εις το πρῶτον, σκοτίζει εις το δεύτερον και σκοτώνει εις το τρίτον.

Την σπουδὴν της αρχαίας πρέπει να χωρίσωμεν από την σπουδὴν της εθνικῆς μας γλώσσης εντελῶς, δηλ. χειρουργικῶς.

Η ἰδέα ὅτι η μητρικὴ μας γλώσσα θα υψωθεῖ εις εθνικὴν και θα φωτίζει τον νουν ὅλων μας από την κούνια ἕως τας ακρωρείας ὅπου θα φτάσει η μεγαλοφυΐα, αὐτή είναι ἰδέα φωτεινὴ και ζεστή ὅπως ο ἥλιος».

⁴³² Εφημ. *Νέα Ελλάδα*, 6 Μαρτίου 1916

⁴³³ Περιοδ. *Νουμάς* 14, 1916, 68

⁴³⁴ Εφημ. *Νέα Ελλάδα*, 31 Δεκεμβρίου 1915 και 1 Ιανουαρίου 1916, εφημ. *Εστία*, 13 Απριλίου 1916

- Από τον ΣΤ΄ τόμο και μετά αναγράφεται στο εξώφυλλο ο παρακάτω υπότιτλος: «Περιοδικό τιμημένο με το Ζάππειο βραβείο από το Σύλλογο για την ενίσχυση των ελληνικών σπουδών στο Παρίσι».

Το Δελτίο, όπως δείχνουν και οι δημοσιεύσεις των εξωφύλλων του, συνεχίζοντας την εκδοτική του πορεία προσπαθεί να μείνει ένα επιστημονικό περιοδικό και παρουσιάζει την πνευματική, την παιδαγωγική και γενικά την εκπαιδευτική κίνηση της εποχής του. Τα περισσότερα βιβλία και έντυπα που δημοσιεύονται στα εξώφυλλα του περιοδικού κατά την περίοδο 1915-1920 αφορούν στη δημοτική γλώσσα, την παιδαγωγική, την ψυχολογία και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ενώ παράλληλα το ενδιαφέρον των συντακτών του στρέφεται σε πρόσωπα και θέματα από τη νεοελληνική λογοτεχνία.

Στην επέτειο των πέντε χρόνων λειτουργίας του Ομίλου ο Μ. Τριανταφυλλίδης είχε υποστηρίξει ότι το περιοδικό⁴³⁵ είχε από την αρχή ορισμένες δυσκολίες στη συγκρότησή του, ενώ ήταν δύσκολο να εξασφαλιστούν οι απαραίτητες συνεργασίες που θα επέτρεπαν στο Δελτίο ν' ακολουθήσει το χαραγμένο δρόμο. Τα προβλήματα αυτά μαζί με τις πολεμικές ανωμαλίες των χρόνων της περιόδου που εξετάζεται, αναγκάζουν το έντυπο να εκδίδεται με καθυστέρηση ενός και πλέον χρόνου κάθε φορά, ενώ το υλικό του δεν είναι πλούσιο και επίκαιρο. Χωρίς να ξεφεύγει από το γλωσσοεκπαιδευτικό χαρακτήρα του, απλώνεται και σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ύλης και δέχεται μελέτες λογοτεχνικές, ψυχολογικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές. Στους τόμους Ε΄, ΣΤ΄, Ζ΄ και Η΄ τα άρθρα ταξινομούνται⁴³⁶ στις ενότητες, *Μελέτες*, *Άρθρα*, *Μεταφράσεις*, *Επιθεώρηση*, *Απ' όσα μας γράφουν* και *Διάφορα*⁴³⁷. Τα άρθρα που κατατάσσονται στις δύο πρώτες ενότητες υπογράφονται από τα βασικά στελέχη του Ομίλου και συνεργάτες του περιοδικού, εκπαιδευτικούς, λογοτέχνες, επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων. Αφορούν στο γλωσσικό, την ιστορία του δημοτικισμού⁴³⁸, τη γλώσσα στα σχολεία της Μακεδονίας, τη γλώσσα στο Δημοτικό Σχολείο, τη νέα σχολική γλώσσα, τη νεοελληνική ορθογραφία, τα νέα

⁴³⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Ε΄(1915), σ.2-3

⁴³⁶ Η ταξινόμηση των άρθρων έχει ήδη αρχίσει από τον Γ΄ τόμο.

⁴³⁷ Στους τόμους ΣΤ΄, Ζ΄, και Η΄ έχουμε μια μικρή αλλαγή στις ενότητες, έτσι στον ΣΤ΄ δεν έχουμε την ενότητα *Απ' όσα μας γράφουν*, στον Ζ΄ δημοσιεύεται η ενότητα *Λησμονημένες σελίδες* αντί για την ενότητα *Μεταφράσεις*, ενώ στον τόμο Η΄ δεν έχουμε την ενότητα *Μεταφράσεις*.

⁴³⁸ Η Σύναξη του Δελτίου, με πρόταση του Μ. Τριανταφυλλίδη, ζήτησε τη συνεργασία των φίλων του δημοτικισμού για την παρακολούθηση της γλωσσικής κίνησης, ήδη από το Δελτίο του 1913(Δ.Ε.Ο. τ. Γ' σ. 339), προκειμένου να γραφεί η ιστορία του δημοτικισμού. Αφιερώθηκε για το σκοπό αυτό μια μόνιμη στήλη στο περιοδικό με τίτλο *Συμβολές στην ιστορία του δημοτικισμού* στον Ε΄ τόμο, *Γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση* στον Ζ΄ τόμο και *Από τη σχολική καθιέρωση της δημοτικής* στον Η΄ τόμο. Τις παραπάνω μελέτες υπογράφει ο Μ. Τριανταφυλλίδης.

αναγνωστικά, την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, την αισθητική αγωγή, τη Νεοελληνική Φιλολογία, την ψυχολογία. Από τις υπόλοιπες ενότητες οι *Μεταφράσεις* περιλαμβάνουν άρθρα που προσεγγίζουν θέματα από την αισθητική αγωγή αλλά και τη νεοελληνική λογοτεχνία. Ιδιαίτερη προσοχή έχει δοθεί από τη διεύθυνση του περιοδικού στην ενότητα *Επιθεώρηση* που παρακολουθεί την πνευματική κίνηση της εποχής και συγχρόνως αποκαλύπτει και τη στάση βασικών συντελεστών του Δελτίου με την κριτική που ασκούσαν στις νέες εκδόσεις. Στην ενότητα *Απ' όσα μας γράφουν* δίνεται η ευκαιρία στους αναγνώστες να παρεμβαίνουν, να υποβάλουν ερωτήματα και να διατυπώσουν τη γνώμη τους σχετικά με εκπαιδευτικά θέματα της επικαιρότητας. Στα *Διάφορα* εντάσσεται η εκδοτική κίνηση της εποχής. Καταγράφονται οι νέες εκδόσεις βιβλίων και περιοδικών, κυρίως παιδαγωγικών, του ελλαδικού χώρου αλλά και των μεγάλων αστικών κέντρων του έξω ελληνισμού, καθώς επίσης και τα έργα της βιβλιοθήκης του Ομίλου.

Όλα τα κείμενα των τόμων Ε', ΣΤ', Ζ' και Η' επιμερίστηκαν στις κατηγορίες: *Γλωσσικά*, *Εκπαιδευτικά*, *Νομοθετικές διατάξεις*, *Εργασίες Ε.Ο.* και *Διάφορα*, με κριτήριο το περιεχόμενό τους και με μονάδα μέτρησης τον αριθμό των σελίδων τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου των τόμων Ε', ΣΤ', Ζ', Η' του Δ.Ε.Ο.

Αναλυτική κατηγορία	Σελίδες	
	Αριθμός	Ποσοστό(%)
Γλωσσικά	512,03	50
Εκπαιδευτικά	261,95	25,5
Νομοθετικές διατάξεις	22,20	2,2
Εργασίες Ε.Ο.	32,30	3,2
Διάφορα	195,50	19,1
ΣΥΝΟΛΟ	1023,98	100

Από τον πίνακα 8 γίνεται φανερό ότι τα κείμενα που αναφέρονται στα γλωσσικά καλύπτουν το 50% της ύλης των τόμων αυτών, ποσοστό ιδιαίτερα

αυξημένο κατά την περίοδο αυτή, στοιχείο που ερμηνεύεται και από το γεγονός ότι την ευθύνη της σύνταξης των άρθρων του περιοδικού αυτή την περίοδο την έχει ο Μ. Τριανταφυλλίδης δίνοντας έμφαση στο γλωσσικό. Τα εκπαιδευτικά θέματα αυτή την περίοδο, σε σχέση με την προηγούμενη (1911-1914), είναι περιορισμένα ως προς την έκταση που καταλαμβάνουν στο Δελτίο, ενώ αντίθετα παρατηρείται αύξηση στην κατηγορία με τον τίτλο *Διάφορα* όπου έχουν ενταχθεί σελίδες με θέματα λογοτεχνίας, ψυχολογίας και φιλοσοφίας.

Προσεγγίζοντας τα ερευνητικά ερωτήματα αυτής της μελέτης είναι χρήσιμο να γίνει αναφορά στους συντάκτες⁴³⁹ των κειμένων και πρώτα στους συντάκτες της κατηγορίας *Γλωσσικά* που καλύπτει και το μεγαλύτερο ποσοστό της ύλης του περιοδικού στην περίοδο 1915-1920.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας *Γλωσσικά*

Όνομα	Ιδιότητα	Σελίδες	
		Αριθμός	Ποσοστό (%)
Βαϊανός Χ.	-	3, 4	0,7
Γιαλούρης Α.	Λογοτέχνης	6,7	1,3
Γληνός Δ. (Φωτεινός Δ.)	Εκπ/κός-Φιλολόγος	26	5,1
Γρηγορίου Ε.	Δάσκαλος	16,5	3,2
Πύρζας Π.	Επιθεωρητής	4,8	0,9
Σύνταξη		78,6	15,4
Τριανταφυλλίδης Μ.	Γλωσσολόγος	376	73,4
ΣΥΝΟΛΟ		512	100

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 9, το μεγαλύτερο ποσοστό των κειμένων (73,4%) είχε συνταχθεί από τον Μ. Τριανταφυλλίδη, ενώ οι άλλοι συντάκτες που τα κείμενά τους είχαν δημοσιευτεί στις ενότητες *Μελέτες* και *Άρθρα* του Δελτίου είναι κατά πλειοψηφία εκπαιδευτικοί, ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένοι με το γλωσσικό

⁴³⁹ Η διοικητική επιτροπή του Εκπαιδευτικού Ομίλου αποφάσισε (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ε' σ. 155) ν' αμείβονται, 2,5 δραχμές την τυπογραφική σελίδα, οι έκτακτοι συνεργάτες του Δελτίου. Η δαπάνη αυτή αναγράφεται μόνο στον οικονομικό απολογισμό του έτους 1916 (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' σ. 246).

γράφουν στο περιοδικό του Εκπαιδευτικού Ομίλου εκφράζοντας τις προσωπικές τους θέσεις αλλά και μεταφέροντας την εμπειρία τους από τη διδακτική πράξη. Ο Ευθ. Γρηγορίου, δημοδιδάσκαλος στα Γρεβενά στέλνει στο Δελτίο δύο άρθρα, σχετικά με το γλωσσικό θέμα. Στο πρώτο αποδεικνύει «πώς η δημοτική γλώσσα είναι προτιμότερη για το Δημοτικό Σχολείο, την ανάπτυξη και τη διαπαιδαγώγηση των ελληνόπαιδων και των ελληνίδων»⁴⁴⁰, ενώ το δεύτερο άρθρο είναι μια πραγματεία για τον κανονισμό των δικατάληκτων επιθέτων σύμφωνα με τη γραμματική της δημοτικής⁴⁴¹. Θετικά προς τις δημοτικιστικές ιδέες διάκεινται και άλλοι τρεις συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας *Γλωσσικά* που στέλνουν άρθρα από απομακρυσμένες περιοχές της Ελλάδας, όπως ο Πέτρος Πύρζας, επιθεωρητής Δημοτικών Σχολείων στο Σιδηρόκαστρο, το 1919, και συνδρομητής του Δ.Ε.Ο.⁴⁴², αλλά και από περιοχές εκτός Ελλάδας, όπως ο Γιαλούρης Αντώνης, πεζογράφος, ποιητής και θεατρικός συγγραφέας του λογοτεχνικού κύκλου της Πόλης και του περιοδικού της «Φιλολογική Ηχώ», ένας από τους πρωτεργάτες για την επιβολή της δημοτικής στο συντηρητικό πνευματικό περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης, στέλνει στο Δελτίο άρθρο με τη σύντομη ιστορία του δημοτικισμού της Πόλης⁴⁴³. Ακόμη, ένας νέος, ο Χ. Βαϊανός από το χωριό Σύλλια στην καρδιά της Μ. Ασίας, την Καππαδοκία, όπου βρίσκονται σκορπισμένα ανάμεσα στους Τούρκους διάφορα χωριά με Έλληνες κατοίκους που μιλούν ένα νεοελληνικό καππαδοκικό ιδίωμα ανακατεμένο με πολλά τούρκικα αλλά και με πολλούς αρχαϊσμούς από τη μεσαιωνική ελληνική γλώσσα, στέλνει στο Δελτίο ένα άρθρο, στο οποίο αφηγείται «το πώς γεννήθηκε και πόσο έζησε το γλωσσικό ζήτημα στη μακρινή πατρίδα του Σύλλια»⁴⁴⁴.

Στο τεύχος του 1915 δημοσιεύεται η μελέτη του Δ. Γληνού (ψευδώνυμο Δ. Φωτεινός) *Έθνος και Γλώσσα* (1^ο μέρος)⁴⁴⁵, όπου εξετάζεται η σοβαρότερη κατηγορία ενάντια στους υποστηρικτές της δημοτικής γλώσσας, ο κίνδυνος διάσπασης της εθνικής ενότητας και της ιστορικής παράδοσης της ελληνικής φυλής. Αξίζει να υπογραμμισθεί εδώ η απουσία του Δ. Γληνού από το περιοδικό κατά τα έτη 1916-1920, αφού η παραπάνω μελέτη του καθώς και μια επιστολή του που εστάλη στο Δελτίο στις 12 Μαΐου 1916 με αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη

⁴⁴⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 63-74

⁴⁴¹ Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1919-20), σ. 128-132

⁴⁴² Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 169

⁴⁴³ Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1919-20), σ. 133-139

⁴⁴⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 234-237

⁴⁴⁵ ό.π. σ. 47-62

Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας⁴⁴⁶ ήταν τα μόνα κείμενά του που δημοσιεύτηκαν στο Δελτίο στη χρονική περίοδο 1915-1920 κατά την οποία ο Γληνός ήταν παράλληλα διευθυντής του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης (1913-1916) αλλά και βασικό στέλεχος τόσο του «Εκπαιδευτικού Συνδέσμου» όσο και του περιοδικού «Αγωγή», ενώ από το 1917-1920 Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας⁴⁴⁷.

Με ευθύνη της Σύνταξης, στην ενότητα *Απ' όσα μας γράφουν* δημοσιεύονται κείμενα, σχετικά με το γλωσσικό, συνεργατών και αναγνωστών του Δελτίου κυρίως εκπαιδευτικών αλλά και επωνύμων, όπως του Α.Π. Παπαναστασίου, πολιτικού, ιδρυτικού μέλους του Εκπαιδευτικού Ομίλου⁴⁴⁸, του Α. Μυλωνά, δικηγόρου και πολιτευτή, Γενικού Γραμματέα στο Υπουργείο Γεωργίας (1917-1920) και ιδρυτικού μέλους του Εκπαιδευτικού Ομίλου⁴⁴⁹, του Ι. Αθανασάκη, πολιτευτή, Υφυπουργού Στρατιωτικών (1913-1920) και προέδρου του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού (από το 1922)⁴⁵⁰, του Σ. Λοβέρδου, διευθυντή της Εθνικής Τράπεζας⁴⁵¹, του Αλ. Βαμβέτσου, νομάρχη Φλωρίνης⁴⁵², του Μερκούρη Τσακίρη, δασκάλου από τη Σεβαστούπολη⁴⁵³, του Δ. Κοντογιάννη, επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων Πειραιώς⁴⁵⁴, του Κοσμά Μιχαηλίδη, δασκάλου⁴⁵⁵ και επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων Σμύρνης επί Υπάτης Αρμοστείας, ενώ μετά το 1922 επιθεωρητή Δημοτικής Εκπαίδευσης στο ελληνικό κράτος⁴⁵⁶, του Α. Μ. Θεοφανόπουλου, δασκάλου στο 13^ο Δημοτικό Σχολείο Πειραιώς⁴⁵⁷, του Μ. Φιλήντα, γλωσσολόγου⁴⁵⁸ και του Γ. Π. Κοκκίνη, επιθεωρητή⁴⁵⁹.

Εξετάζοντας την κατηγορία *Εκπαιδευτικά*, όπου εντάχθηκαν εκείνα τα κείμενα του περιοδικού που σχετίζονται με εκπαιδευτικά θέματα, είναι ενδιαφέρον να ερευνηθεί ποιοι είναι οι συντάκτες αυτών των κειμένων κατά τη χρονική περίοδο που εξετάζεται (βλ. Πίνακα 10).

⁴⁴⁶ ό.π. σ. 331-332

⁴⁴⁷ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 22-23

⁴⁴⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 332

⁴⁴⁹ ό.π. σ. 332 και Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 144

⁴⁵⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 334 και Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 77

⁴⁵¹ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 334

⁴⁵² ό.π. σ. 46

⁴⁵³ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919), σ. 243

⁴⁵⁴ ό.π. σ. 244

⁴⁵⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1920), σ. 177

⁴⁵⁶ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 141

⁴⁵⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1920), σ.179

⁴⁵⁸ ό.π. σ. 181

⁴⁵⁹ ό.π. σ. 182

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας *Εκπαιδευτικά*

Όνομα	Ιδιότητα	Σελίδες	
		Αριθμός	Ποσοστό (%)
Δελμούζος Α.	Παιδαγωγός	91,7	35
Δέλτα Π.	Λογοτέχνης	42	16
Θεοδωροπούλου Α.	Καθηγήτρια	13	4,9
Κωνσταντινόπουλος Π.	Επιθεωρητής	18	6,9
Λογοθέτη Μ.	Μουσικολόγος	5	1,9
Ναυπλιώτη Ζ.	Δασκάλα	7	2,7
Παπαμαύρου Μ.	Παιδαγωγός	16	6,1
Παρρέν Κ.	Δημοσιογράφος	1	0,4
Σύνταξη		45,3	17,3
Τριανταφυλλίδης Μ.	Γλωσσολόγος	23	8,8
ΣΥΝΟΛΟ		262	100

Από τον Πίνακα 10 διαπιστώνεται ότι και σ' αυτήν τη χρονική περίοδο, όπως και στην περίοδο από το 1911 έως το 1914, το μεγαλύτερο ποσοστό (35%) των κειμένων στην κατηγορία *Εκπαιδευτικά* είχε συνταχθεί από τον παιδαγωγό Α. Δελμούζο⁴⁶⁰. Στην περίοδο αυτή συναντάμε κείμενα γνωστών συνεργατών, από τα προηγούμενα χρόνια έκδοσης του περιοδικού, όπως της Π. Δέλτα, της Α. Θεοδωροπούλου, της Μ. Λογοθέτη. Η Π. Δέλτα, μέλος της διοικητικής επιτροπής του Εκπαιδευτικού Ομίλου από το 1916⁴⁶¹, γράφει για το ίδιο θέμα που είχε γράψει και παλιότερα⁴⁶², μελετώντας όμως αυτή τη φορά, με την καθιέρωση της δημοτικής στα σχολεία, τα καινούργια αναγνωστικά⁴⁶³. Η Σύνταξη του περιοδικού, με την επισήμανση ότι δε συμφωνεί σε μερικά σημεία, δημοσιεύει όλη τη μελέτη της Π.

⁴⁶⁰ Συγκρίνοντας τα κείμενα του Α. Δελμούζου ως προς τον αριθμό των σελίδων παρατηρείται ότι έχουν δημοσιευτεί πολύ λιγότερα κείμενά του αυτή την περίοδο σε σχέση με την προηγούμενη (1911-1914) δεδομένου ότι ο Α. Δελμούζος έχει την ευθύνη της Σύνταξης του περιοδικού μόνο στα δύο πρώτα χρόνια της έκδοσής του, βλ. Ευρετήρια Εκπαιδευτικών και Παιδαγωγικών Περιοδικών, 2, Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, Εταιρεία Σπουδών Ν. Π. Γ. Π., πολυγραφημένη έκδοση, Αθήνα 1984, σελ. 1.

⁴⁶¹ Βλ. εξώφυλλο του ΣΤ' τόμου του Δ.Ε.Ο.

⁴⁶² Δ.Ε.Ο. τ. Γ'(1913), σ. 232-256

⁴⁶³ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919), σ. 44-73 και τ. Η'(1920), σ. 19-30

Δέλτα εκφράζοντας την πεποίθηση ότι με τις απόψεις που παρουσιάζει η Π. Δέλτα θα τονώσει την άμιλλα των συγγραφέων και θα οξύνει το κριτήριο του διδακτικού προσωπικού. Η Α. Θεοδωροπούλου, Έφορος στο «Κυριακό Σχολείο Εργατριών», γράφει για το σκοπό και τη λειτουργία του σχολείου των εργατριών⁴⁶⁴. Η Καλλιρρόη Παρρέν, δημοσιογράφος⁴⁶⁵, με αφορμή το παραπάνω κείμενο της Α. Θεοδωροπούλου στέλνει επιστολή⁴⁶⁶ στη διεύθυνση του περιοδικού, όπου μνημονεύει τη λειτουργία και άλλων σχολείων για εργάτριες, καθώς και για το πρώτο Κυριακό Σχολείο που λειτουργεί στην «Επαγγελματική σχολήν της Ενώσεως των Ελληνίδων» υπό την προστασία της «βασιλίσσης μητρός». Η Μ. Λογοθέτη, όπως και σε προηγούμενα τεύχη του Δελτίου⁴⁶⁷, γράφει για την ελληνική μουσική και τη θέση της στο σχολείο⁴⁶⁸. Ακόμη, η Σύνταξη δημοσιεύει κείμενα και νέων προσώπων, όπως της Ζαχαρούλας Ναυπλιώτη και του Παναγιώτη Κωνσταντινόπουλου. Η Ζ. Ναυπλιώτη, δασκάλα, έκανε εισήγηση μαζί με το δάσκαλο Π. Αλεξόπουλο στους δημοδιδασκάλους στον Πειραιά στα πλαίσια της σειράς των μαθημάτων και φροντιστηρίων των ανώτερων εποπτών που έγιναν το Φεβρουάριο-Απρίλιο του 1919, με θέμα «Αι νεοελληνικά δημοτικά παραδόσεις και η χρησιμοποίησις των εις το σχολείον»⁴⁶⁹. Την εισήγηση αυτή δημοσιεύει το Δελτίο στο τεύχος που κυκλοφόρησε τον Ιούλιο του ίδιου έτους, κρίνοντάς την ως αξιόπαινη προσπάθεια και εκφράζοντας την ελπίδα «πως σιγά σιγά θα βγουν μέσ' από το δημοδιδασκαλικό κόσμο πολλοί, που θα μελετήσουν τα ζητήματα τα σχετικά με το δημοτικό σχολείο και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, και που θα συνεργαστούν στο περιοδικό μας»⁴⁷⁰. Εδώ αξίζει να υπογραμμιστεί η συμμετοχή των γυναικών ως συντακτριών κειμένων της κατηγορίας *Εκπαιδευτικά*. Ο Π. Κωνσταντινόπουλος, επιθεωρητής Δημοτικής Εκπαίδευσης από το 1914 έως το 1921 στη Γορτυνία Αρκαδίας⁴⁷¹, συντάσσει για το Δελτίο κείμενο με θέμα «Οι νεοελληνικές παραδόσεις στο Δημοτικό Σχολείο»⁴⁷². Ο Μ. Παπαμαύρου, παιδαγωγός, μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου κατά τα έτη 1923-25 και 1927⁴⁷³, υποδιευθυντής του Μαρμασλείου Διδασκαλείου επί Δελμούζου και

⁴⁶⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 75-87

⁴⁶⁵ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 160

⁴⁶⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 335

⁴⁶⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Γ'(1913), σ. 208-215

⁴⁶⁸ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ'(1916), σ. 194-198

⁴⁶⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919), σ. 196

⁴⁷⁰ ό.π. σ. 196

⁴⁷¹ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ.129

⁴⁷² Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1920), σ. 31-48

⁴⁷³ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 155

διευθυντής του περιοδικού «Εργασία» (1923-1925), ως ένθερμος οπαδός του σχολείου εργασίας γράφει στο Δελτίο για το έργο του παιδαγωγού Hermann Lietz.

Στην ενότητα *Επιθεώρηση* με ευθύνη της Σύνταξης αλλά και συγκεκριμένων σε κάθε τεύχος συνεργατών, ειδικών για ορισμένο τομέα, δημοσιεύονται συνήθως σχόλια ή βιβλιοκριτική σε έργα, φανερώνοντας έτσι και τη στάση των συντελεστών του Δελτίου με την κριτική που ασκούσαν στις εκδόσεις. Συνεργάτες σ' αυτήν την ενότητα στα τεύχη του περιοδικού για τα έτη 1915 και 1916 αναφέρονται, εκτός από τον Μ. Τριανταφυλλίδη για τα κείμενα στον τομέα *Γλώσσα* και τον Α. Δελμούζο για την *Παιδαγωγική*, οι Κωνσταντίνος Χατζόπουλος και Λέαντρος Παλαμάς⁴⁷⁴ για τον τομέα *Λογοτεχνία*, η Μέλπω Λογοθέτη (Μερλιέ Μέλπω, το γένος Λογοθέτη), μουσικολόγος, μέλος στον Εκπαιδευτικό Όμιλο από το 1911 έως το 1926⁴⁷⁵, συνεργάζεται για θέματα που αφορούν στη *Μουσική*, ο Δαμιανός Κυριαζής, οικονομολόγος, μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου κατά τα έτη 1917-1921⁴⁷⁶, γράφει κριτική⁴⁷⁷ για το βιβλίο του δημοτικιστή επιστήμονα Α. Πουλημένου *Το κοινωνικό ζήτημα στην Ελλάδα*, γραμμένο στη γερμανική γλώσσα, ο Κωστής Παλαμάς, παρουσιάζει κριτικά τις ομιλίες του Παρνασσού⁴⁷⁸, ο Στίλπων Κυριακίδης, καθηγητής της λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, συντάκτης στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών και ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, γράφει σχόλιο⁴⁷⁹ για το *Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων* του Ν. Γ. Πολίτου, ο Νώντας Έλατος, ψευδώνυμο του Επαμεινώνδα Παπαμιχαήλ, δάσκαλος⁴⁸⁰, απαντάει στην κριτική της Π. Σ. Δέλτα για τα νέα αναγνωστικά του 1914⁴⁸¹. Ακόμη, δημοσιεύονται κείμενα συνεργατών που υπογράφουν μόνο με τα αρχικά του ονόματός τους ή με ψευδώνυμα.

Στο περιοδικό δημοσιεύονται κατ' έτος οι οικονομικοί απολογισμοί και προϋπολογισμοί του Εκπαιδευτικού Ομίλου υπογεγραμμένοι από τον ταμία του Ομίλου Δ. Π. Πετροκόκκινο μέχρι και το Δελτίο που εκδόθηκε για το έτος 1920. Όσο αφορά στο συνολικό αριθμό των συνδρομών, τα στοιχεία που δημοσιεύονται στους

⁴⁷⁴ Λογοτέχνης, μέλος του «Αδελφάτου της Εθνικής γλώσσας», γιος του Κ. Παλαμά, βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 147

⁴⁷⁵ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 140

⁴⁷⁶ ό.π. σ. 129

⁴⁷⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 318-322

⁴⁷⁸ ό.π. σ. 323-327

⁴⁷⁹ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' (1916), σ. 210

⁴⁸⁰ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 215

⁴⁸¹ Δ.Ε.Ο. τ. Η' (1920), σ. 160-164

ετήσιους αυτούς απολογισμούς κάνουν διάκριση ανάμεσα στα μέλη στον Όμιλο και στους συνδρομητές του Δελτίου και δίνουν ξεχωριστούς αριθμούς για κάθε κατηγορία. Έτσι, με βάση τους οικονομικούς υπολογισμούς των αντίστοιχων ετών προκύπτει ότι ο αριθμός των συνδρομητών κατά την περίοδο 1915-1919 μειώνεται σε σχέση με τα πρώτα χρόνια έκδοσης του περιοδικού (βλ. Πίνακα 11).

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Συνδρομητές Δελτίου

Απολογισμός	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917- 1919	Σύνολο
Β', 174	225							225
Δ', 335	26	159+14	17+2					202+16
Δ', 337	15	121+2	370+40	17+5	1			524+47
Ε', 156	1	7	36+6	275+50	15+7	1		335+63
Ζ', 246		2	6	22+2	135+20	8+5	2	175+27
Ζ', 248				6	30+1	20+6		56+7
Η', 187				3	11	109+28	6+1	129+29
Η', 189					9	76+5	160+28	245+33
Θ', 345				16			97	113
Σύνολο	267	289+16	429+48	339+57	201+28	214+44	265+29	2004+222

Ο πίνακας έχει διαμορφωθεί από στοιχεία που επεξεργάστηκε ο Α. Δημαράς σε αντίστοιχες δικές του εργασίες στο *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*. Όπου σημειώνεται πρόσθεση, ο δεύτερος προσθετέος είναι οι «φτηνές» συνδρομές για δασκάλους και ελληνοδιδασκάλους.

Στο Δελτίο που εκδίδεται για το έτος 1915 η Σύνταξη σημειώνει για τους συνδρομητές: «Έτσι τα τελευταία χρόνια και τα μέλη του Ομίλου και οι συνδρομητές στο περιοδικό λιγότεσαν μ' όλες τις βελτιώσεις που προσπαθήσαμε να κάμομε στη λειτουργία τους, και αυτό ενώ σήμερα οι ιδέες του Ομίλου έχουν απλωθεί σε πλατύτερα στρώματα και η αντίδραση εναντίον του έχει αδυνατίσει.»⁴⁸²

⁴⁸² Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 154

2. 4 Οι εργασίες στον Εκπαιδευτικό Όμιλο

Στις 5 Φεβρουαρίου του 1921, χρονιά που η έκδοση του Δελτίου έκλεισε δεκαετία, κατά την Τακτική Γενική Συνέλευση των μελών του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ο Μ. Τριανταφυλλίδης έκανε μια ανασκόπηση του έργου του Ομίλου δίνοντας έτσι μια περιεκτική εικόνα για το έργο από τότε που ιδρύθηκε ο Όμιλος ως τη μέρα εκείνη, «αν και αναγκαστικά δεν απλώνεται όσο έπρεπε σε όσα ζητήματα αγγίζει»⁴⁸³, σημειώνει χαρακτηριστικά η Σύνταξη όταν δημοσιεύει στο Δελτίο αυτόν τον απολογισμό⁴⁸⁴. Ο Τριανταφυλλίδης παρουσιάζει το έργο του Ομίλου⁴⁸⁵ ανατρέχοντας στην ιστορία των δέκα και περισσότερων χρόνων του Εκπαιδευτικού Ομίλου προκειμένου να φωτιστεί η μελλοντική πορεία του Ομίλου από τα διδάγματα των περασμένων χρόνων.

Στην αρχή της ομιλίας του κρίνει ανύπαρκτες σχεδόν τις εργασίες του τελευταίου χρόνου (1920) μέσα στον Όμιλο, ενώ υπογραμμίζει ότι με το 1920⁴⁸⁶ κλείνει για τον Όμιλο μια εποχή και ανοίγει μια καινούρια. Βασική προϋπόθεση για τη διατήρηση αλλά και την ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στη νέα αυτή περίοδο είναι, κατά τον Τριανταφυλλίδη, η αποδοχή του Προγράμματος του Ομίλου από την ίδια την κοινωνία, όπως ακριβώς πρέπει να γίνεται για τη διάδοση κάθε αγαθού του πολιτισμού. Το «διαίτερό του πρόγραμμα»⁴⁸⁷ - το Πρόγραμμα του 1914⁴⁸⁸ - ο Εκπαιδευτικός Όμιλος το κυκλοφόρησε στα 1915 δημοσιεύοντάς το σε χωριστό φυλλάδιο μαζί με το νέο Καταστατικό του, ενώ, όπως αναφέρθηκε και στο

⁴⁸³ Δ.Ε.Ο. τ. Θ'(1921), σ. 5

⁴⁸⁴ ό.π. σ. 5-26

⁴⁸⁵ Το ίδιο είχε κάνει για τα πέντε πρώτα χρόνια του Ομίλου στην Τακτική Γενική Συνέλευση της 15^{ης} Φεβρουαρίου του 1916.

⁴⁸⁶ Τον Νοέμβριο του 1920 νικούν στις εκλογές τα αντιβενιζελικά κόμματα, έχουμε την παραίτηση Γληνού, Δελμούζου, Τριανταφυλλίδη από το Υπουργείο Παιδείας και ακολουθεί η «Επιτροπεία προς εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων».

⁴⁸⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Θ'(1921), σ. 7

⁴⁸⁸ Ο Α. Δημαράς γράφει για το Πρόγραμμα του 1914 : «...κρίνεται ως η σαφέστερη και πληρέστερη συνοπτική αυτοτελής καταγραφή των αρχών του εκπαιδευτικού δημοτικισμού.», βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 66

προηγούμενο κεφάλαιο, στο Δελτίο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο εξώφυλλο του Θ΄(1921) τόμου.

Στο κείμενο του Προγράμματος που υπάρχει στον Θ΄ τόμο⁴⁸⁹ υπογραμμίζονται οι ιδέες του Ομίλου για τη ριζική αναμόρφωση της παιδείας ολόκληρου του έθνους. Οι νοηματικοί άξονες στους οποίους στηρίζονται οι ιδέες του Ομίλου είναι: 1.Σκοπός της παιδείας η ανάπτυξη των σωματικών, πνευματικών και ψυχικών δυνάμεων του ατόμου 2.Τα αγαθά της παιδείας κτήμα όλων των ατόμων της κοινωνίας 3. Θεμέλια της παιδείας ο γνήσιος νεοελληνικός κόσμος, που είναι η ζωντανή γλώσσα, η λαϊκή παράδοση και η δημιουργική λογοτεχνία, με προσανατολισμό προς τις κατακτήσεις του σύγχρονου πολιτισμού 4.Σκοπός του σχολείου παράλληλα με την επίγνωση του ηθικού κόσμου και η κατάκτηση του φυσικού κόσμου 5.Οργάνωση συμπληρωματικών σχολείων για το λαό – σχολεία «δεύτερης ευκαιρίας» σήμερα – και επαγγελματικών για πιο άμεσες και χρήσιμες, ειδικές γνώσεις για τους τεχνίτες και τη μέση αστική τάξη 6.Γνώμονας για την αναμόρφωση της παιδείας η επιστημονική γνώση των όρων της ελληνικής παιδείας και τα διδάγματα της παιδαγωγικής επιστήμης.

Ο Τριανταφυλλίδης κάνοντας μια αναδρομή στα γεγονότα που προηγήθηκαν από την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και που άπλωσαν τη γλωσσική ιδέα μνημονεύει τον Ψυχάρη, τον Φωτιάδη, τον Δελμούζο στο σχολείο του Βόλου και την ομάδα των κοινωνιολόγων. Πρόδρομος της ιδέας του Ομίλου ήταν ένα γράμμα που συντάχθηκε από δύο ομοϊδεάτες το Σεπτέμβριο του 1909 στη Ζυρίχη και στη συνέχεια κυκλοφόρησε στη Φραγκφούρτη, στη Ρώμη⁴⁹⁰, στην Αθήνα, στο Βόλο, στην Πόλη, στη Λειψία και στο Μόναχο. Το γράμμα αυτό υπογράμμιζε την αναγκαιότητα της γλωσσικής μεταρρύθμισης και ζητούσε τη συνδρομή «φωτισμένων φίλων». Οι ομοϊδεάτες των Αθηνών νιώθοντας την ανάγκη για αμεσότερη δράση, το Μάρτιο του 1910, προχωρούν στη σύσταση της εφορίας του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου και συγχρόνως αναγγέλλουν πως θα οργανωθεί κι ένας Εκπαιδευτικός Όμιλος που ιδρύεται λίγους μήνες αργότερα. Οι αρχές και οι επιδιώξεις του Ομίλου παρουσιάζονται καθαρότερα και πιο προγραμματικά στους προλόγους των τόμων του

⁴⁸⁹ Στη δημοσίευση του 1921 έχουν παραλειφθεί κάποιες φράσεις, συγκεκριμένα οι υπογραμμισμένες φράσεις, από την ενότητα 1: να είναι δημοκρατική (η οργάνωση της παιδείας) και το σύστημα των σχολείων (να μη θυσιάζει τη μόρφωση του μεγαλύτερου μέρους του έθνους...) και από την ενότητα 2: (... για ν' ανθήσει πλούσια και πολύτροπη η ζωή,) με βάση τον ανθρωπισμό και τον εθνισμό. Βλ. και Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 62

⁴⁹⁰ «...από τη Ρώμη ο Δραγούμης ανακοίνωσε τις σκέψεις του στο εγκύκλιο γράμμα που είχε κινήσει από τη Γερμανία...» Δ.Ε.Ο. τ. Θ΄(1921), σ. 22

περιοδικού του και σε δημοσιεύματα με γενικότερο χαρακτήρα, ενώ παράλληλα με το γενικότερο εκπαιδευτικό του πρόγραμμα κρυσταλλώνεται γρήγορα και παρουσιάζεται ήδη από το 1913 στα διάφορα δημοσιεύματα του Ομίλου ο γραπτός τύπος της κοινής γλώσσας που θα ζητηθεί να γίνει και γλώσσα σχολική.

Περνώντας, στη συνέχεια, ο Τριανταφυλλίδης στη δράση του Ομίλου, σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ο Όμιλος είχε ιδρυθεί για να συστήσει ένα Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο και να βοηθήσει την αναγέννηση της παιδείας στην Ελλάδα»⁴⁹¹. Μετά την αποτυχία της προσπάθειας για την ίδρυση του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου, ύστερα από τις γλωσσικές ταραχές του 1911, το έργο του Ομίλου περιορίζεται στη διαφώτιση της κοινωνίας και των δασκάλων για την ανάγκη της εκπαιδευτικής αλλαγής καθώς και στην ετοιμασία των βιβλίων. Το περιοδικό του Ομίλου με τη δημοσίευση παιδαγωγικών, γλωσσοεκπαιδευτικών και κριτικών μελετών συμβάλλει στο έργο του Ομίλου, ενώ με την αποκλειστική καλλιέργεια της μητρικής γλώσσας στις στήλες του συντελεί στη διαμόρφωσή της. Το Δελτίο βοηθάει ώστε να ωριμάσει πιο γρήγορα και για την επιστημονική σκέψη κι έκφραση η γλώσσα που θα αξίωνε να γίνει όργανο της παιδείας. Παράλληλα, η διαφώτιση της κοινής γνώμης για τους σκοπούς του Ομίλου επιδιώκεται με τη Διαφωτιστική Βιβλιοθήκη η οποία όμως υπολειτουργεί, λόγω οικονομικών προβλημάτων όπως ακριβώς και στην προηγούμενη περίοδο (1911-1914), «εργάστηκε σε πολύ λιγότερο βαθμό από ό,τι ήταν ανάγκη να γίνει ... έτσι, κυκλοφόρησαν μόνο, αναδημοσιευμένα από το περιοδικό του Ομίλου, εννέα φυλλάδια, όλα όλα απάνω κάτω 8000 αντίτυπα, και στάλθηκαν, ιδίως στα χρόνια 1915-1916, χάρισμα στους δημοδιδασκάλους πολλών επαρχιών.»⁴⁹².

Η έκδοση σειράς παιδικών βιβλίων θεωρείται από την αρχή της ίδρυσης του Ομίλου, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, μια από τις μεγαλύτερες ανάγκες. Η Παιδική Βιβλιοθήκη περιλαμβάνει βιβλία με λογοτεχνική αξία γραμμένα στη «ζωντανή γλώσσα» και ως το 1916 εκδίδονται οκτώ σειρές. Ιδιαίτερη μνεία για την προσφορά τους στην Παιδική Βιβλιοθήκη γίνεται για την κ. Π. Δέλτα, την κ. Δραγούμη⁴⁹³ και την κ. Ζαρίφη⁴⁹⁴. Η προσπάθεια για τη δημιουργία Σχολικής

⁴⁹¹ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 7-8

⁴⁹² ό.π. σ. 8

⁴⁹³ Προφανώς πρόκειται για τη Δραγούμη Ιουλία το γένος Πασπάτη, λογοτέχνη, μέλος στον Εκπαιδευτικό Όμιλο κατά τα έτη 1916, 1918, 1921-1926, βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 105.

Βιβλιοθήκης με την προκήρυξη διαγωνισμού για ένα αλφαβητάριο δεν ευδοκιμεί ως το 1916, «το δεύτερο σχέδιό μας, να συνταχτεί το αλφαβητάρι από τις δυνάμεις του Ομίλου, πραγματοποιήθηκε λίγο αργότερα από το κράτος»⁴⁹⁵.

Πριν ολοκληρώσει την αναφορά του στη δράση του Ομίλου, ο Τριανταφυλλίδης υπενθυμίζει και τις προφορικές εργασίες του Ομίλου, τις διαλέξεις, τα μαθήματα και τις συγκεντρώσεις⁴⁹⁶, ενώ εξετάζει κριτικά την εργασία που έγινε στους οκτώ πρώτους τόμους του Δελτίου. Στο υλικό του περιοδικού δεν υπάρχει μεγάλη ποικιλία, ενώ με τη συνεχή καθυστέρηση της έκδοσής του παίρνει τον τύπο επετηρίδας. Στο σημείο αυτό, ο ομιλητής επαναλαμβάνει αυτό που είχε τονίσει και στην ανασκόπηση του έργου των πέντε χρόνων, ότι δηλαδή η κύρια αιτία της δυσκολίας του περιοδικού να εξασφαλίσει καλύτερη συνεργασία είναι η έλλειψη παιδαγωγικής ζωής, ενώ ως δευτερεύουσες αιτίες αναφέρονται η έλλειψη υποστήριξης με υλικά μέσα από το αναγνωστικό κοινό με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν μεγάλα οικονομικά ελλείμματα στον Όμιλο⁴⁹⁷. Επιπλέον, οι λόγοι που εμπόδισαν γενικά τη δράση του Ομίλου συσχετίζονται με τρεις παράγοντες: 1. με την επάρκεια, και στον αριθμό των προσώπων και στο ποσό της εργασίας, «εκείνων που θα μπορούσαν να συνεργαστούν κάτω από τη σημαία του Ομίλου»⁴⁹⁸, 2. την οικονομική βάση, και 3. την υποστήριξη της κοινωνίας, την υλική και την ηθική.

Μετά την παρουσίαση της δράσης του Ομίλου, ο ομιλητής απαριθμεί τα αποτελέσματα που σημειώθηκαν και αναφέρει πρώτα το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Ομίλου που θεμελιωμένο στις αρχές της κοινωνιολογίας, της παιδαγωγικής επιστήμης, του γνήσιου νεοελληνικού κόσμου και του σύγχρονου πολιτισμού «αχτινοβόλησε» στα νομοσχέδια και τη νομοθεσία του κράτους. Το δεύτερο που κατόρθωσε ο Όμιλος είναι η συμβολή του στην καλλιέργεια της δημοτικής γλώσσας κι έξω από τα σύνορα της λογοτεχνίας, στην επιστημονική σκέψη εξασφαλίζοντας

⁴⁹⁴ Πρόκειται για τη Ζαρίφη Λιλή (Αιμιλία) το γένος Ρίζου Ραγκαβή, μέλος στον Εκπαιδευτικό Όμιλο κατά τα έτη 1916-1919, 1921-1926, βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 110.

⁴⁹⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 9

⁴⁹⁶ Στο σημείο αυτό αναφέρεται: «Στις προφορικές έχομε να καταλέξομε τις διαλέξεις που οργανώθηκαν σε παλαιότερες ιδίως εποχές, μια σειρά μαθήματα που έγιναν μια χρονιά, για δασκάλους και χωριστά για ιδιώτες, και τέλος τις εβδομαδιαίτες συγκεντρώσεις, που σε διάφορες εποχές και τώρα πάλι τελευταία έφεραν σε στενότερη επαφή τα μέλη του Ομίλου κι έδωσαν αφορμή συχνά να συζητηθούν διάφορα θέματα.» και πιο κάτω: «... για να γίνει έργο τ' όνειρο του Ομίλου χρειάζομαστε στη θέση λίγων αραιών μονωμένων και σποραδικών εκδηλώσεων, μια συστηματική, μελετημένη, πλατιά και πολυμερή εργασία...», ό.π. σ. 9, 11. Δεν παρουσιάζεται, επομένως, έντονη δραστηριότητα στον τομέα της «προφορικής» προπαγάνδας του Ομίλου στη χρονική περίοδο 1915-1920.

⁴⁹⁷ Αναφέρεται ότι στους οκτώ πρώτους τόμους του περιοδικού εξασφαλίστηκαν μόνο «150-200 πεντόδραχμες συνδρομές», ό.π. σ. 9

⁴⁹⁸ ό.π. σ. 12

έτσι την επάρκεια για την καθολική της καθιέρωση στους κύκλους της κοινωνικής ζωής. Παρόλο που η εργασία του Ομίλου, ισχυρίζεται ο Τριανταφυλλίδης, ήταν σε πολύ περιορισμένη κλίμακα, όμως πραγματοποιήθηκε μέρος από το πρόγραμμά του που συντέλεσε στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, μια σημαντική εργασία που αφιερώθηκαν σ' αυτήν αποκλειστικά δυνάμεις του Ομίλου.

Παρουσιάζοντας αναλυτικότερα τη μεταρρύθμιση, ο Τριανταφυλλίδης αρχίζει πρώτα από τη γλωσσική. Ο τύπος της γλώσσας των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου, εισηγητική έκθεση του νόμου 1332⁴⁹⁹, κανονίζεται από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο σύμφωνα περίπου με το γλωσσικό ιδανικό του Ομίλου, σχετικά με το γλωσσικό τύπο ο ομιλητής αναφέρει: «εφαρμόστηκε το γλωσσικό πρόγραμμα που χρόνια τώρα ακολουθεί ο Όμιλος, και που και θεωρητικά υποστηρίχτηκε στους τόμους του περιοδικού του»⁵⁰⁰. Το 1917 εκδίδονται τα νέα αναγνωστικά για την Α' και Β' τάξη του Δημοτικού Σχολείου, ενώ το 1918 εκδίδεται για τη Γ', το 1919 για τη Δ' και το 1920 για την Ε' τάξη. Ακόμη, συντάσσονται τα νέα αναλυτικά προγράμματα για τις πέντε πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου (1919) και στη συνέχεια δημοσιεύεται σε δύο ξεχωριστά έντυπα το σχετικό μέρος της γραμματικής της δημοτικής γλώσσας για τη διδασκαλία της ορθογραφίας και της γραμματικής στις τέσσερες πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου. Σύμφωνα με το πρόγραμμα που εφαρμόζεται στο Δημοτικό Σχολείο διατηρείται και ο τύπος της καθαρεύουσας στις δύο ανώτερες τάξεις όπου προβλέπεται μόνο ανάγνωση από ιδιαίτερο αναγνωστικό⁵⁰¹, με σκοπό την κατανόηση της καθαρεύουσας από τους απόφοιτους του Δημοτικού Σχολείου.

Ο Τριανταφυλλίδης μιλώντας για το περιεχόμενο των 13 νέων αναγνωστικών της δημοτικής τονίζει τη διάκριση που πρέπει να γίνει μεταξύ εκείνων των βιβλίων που «βιαστικότητα μέσα σε τρεις μήνες γράφηκαν ή μεταφράστηκαν από την καθαρεύουσα, κρίθηκαν κι εγκρίθηκαν από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν, το φθινόπωρο του 1917, και που μόνο για τον κανονισμό της γλώσσας τους είχαν το δικαίωμα να ενδιαφερθούν οι διορισμένοι μετά την έγκρισή τους μόνο ανώτεροι επόπτες, των άλλων, που γράφηκαν αργότερα και κρίθηκαν με

⁴⁹⁹ Ο νόμος 1332 «περί διδακτικών» καθιέρωνε γλώσσα των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου, και γενικά γλώσσα σχολική, την κοινή ομιλουμένη (δημοτική γλώσσα) με τύπο στηριγμένο στο πανελλήνιο γλωσσικό αίσθημα του προφορικού λόγου και τα πρότυπα των μεγάλων ποιητών της νεότερης Ελλάδος. Βλ. και Δ.Ε.Ο. τ. Θ'(1921), σ. 12

⁵⁰⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Θ'(1921), σ. 15

⁵⁰¹ Το 1920 έχει ήδη δημοσιευτεί αναγνωστικό Ε' τάξης ξεχωριστό για τη διδασκαλία της καθαρεύουσας, βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Θ'(1921), σ. 13

περισσότερη άνεση, προσοχή κι ευκολία επιλογής, ύστερα από το 1917 και τέλος εκείνων που συντάχτηκαν από την ιδιαίτερη επιτροπή των αναγνωστικών του κράτους»⁵⁰². Στα πρώτα αναγνωστικά εκτός από τη φυσικότητα του γλωσσικού τύπου της δημοτικής είναι δύσκολο να αναζητήσει κανείς περιεχόμενο σημαντικά διαφορετικό από τα παλιά και ανάλογο με τις προσδοκίες του δημοτικισμού. Στα δεύτερα αναγνωστικά, όπως κατά σειρά περιγράφονται πιο πάνω, η συντακτική επιτροπή φροντίζει ώστε να είναι με λογοτεχνική αξία, χωρίς διδακτική τάση και δογματισμό, σύμφωνα με την ψυχολογική και πνευματική κατάσταση των παιδιών της τάξης που θα τα διαβάσουν και στηριγμένα στα μορφωτικά στοιχεία που παρέχει ο νεοελληνικός κόσμος, η λαϊκή παράδοση και η δημιουργική λογοτεχνία. Στο σημείο αυτό μνημονεύεται το όνομα του Καρκαβίτσα, «ξεφυλλίζοντας κανείς ένα από τα βιβλία που στολίζει τ' όνομα του Καρκαβίτσα μπορεί ν' ανακαλύψει θησαυρούς από τη ζωή και την έκφραση του λαού μας»⁵⁰³. Επικρίνοντας ο ομιλητής την κοινή γνώμη, κατά τη χρονική περίοδο που κυκλοφορούν τα νέα αναγνωστικά, χαρακτηρίζει λυπηρό το γεγονός που οι πολλοί ασχολούνται με τους ιδιοματισμούς και τον «μπολοσεβικισμό» των νέων αναγνωστικών παρά με τα μορφωτικά στοιχεία που προσφέρουν στη νέα γενιά.

Παράλληλα με την κυκλοφορία των νέων αναγνωστικών προβλέπεται και οργανώνεται η επιμόρφωση των δασκάλων που γίνεται στο συνέδριο των επιθεωρητών, την άνοιξη του 1919 με διάρκεια πέντε εβδομάδες, για τους δασκάλους της Αθήνας και του Πειραιά και στη συνέχεια για τους δασκάλους της περιφέρειας στα επαρχιακά συνέδρια, μέρος των οποίων παρακολουθούν οι ανώτεροι επόπτες. Ο Τριανταφυλλίδης υπογραμμίζει τις μελέτες που εκπονούνται από τους εμπνευστές της μεταρρύθμισης αλλά και από δασκάλους, προκειμένου να «στερεωθεί» η μεταρρύθμιση στη συνείδηση της κοινωνίας, και οι οποίες δημοσιεύονται στο Δελτίο του 1919 και του 1920⁵⁰⁴.

Οι επικρίσεις που διατυπώθηκαν για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση είναι, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, «διπλές και αντίθετες». Συγκεκριμένα, από τη μια πλευρά επικρίθηκε η μεταρρύθμιση ως μη επαναστατική και από την άλλη ως υπερβολικά ριζοσπαστική. Οι επικριτές αναφέρονται στον τύπο της γλώσσας που καθιερώθηκε, στην έκταση της μεταρρύθμισης, στη σχέση της με τα ιδανικά της

⁵⁰² ό.π. σ. 13

⁵⁰³ ό.π. σ. 14

⁵⁰⁴ Διεξοδική ανάλυση σ' αυτές θα γίνει στις επόμενες σελίδες της μελέτης αυτής.

ελληνικής κοινωνίας και στον τρόπο που εφαρμόστηκε. Οι «αδιάλλαχτοι δημοτικιστές» κατακρίνουν τη γλώσσα των αναγνωστικών και τη χαρακτηρίζουν «μιχτή», «χωρίς γραμματική»⁵⁰⁵ και μη σύμφωνη με τους φωνητικούς και μορφολογικούς κανόνες της γλώσσας του λαού. Ο Τριανταφυλλίδης απαντά στις επικρίσεις αυτές υποστηρίζοντας ότι, όσον αφορά στο θέμα της φωνητικής, τα λόγια στοιχεία στα αναγνωστικά στηρίζονται στην κοινή προφορική και λογοτεχνική χρήση της γλώσσας, επικαλούμενος στο σημείο αυτό ως αποδεικτικό στοιχείο το γεγονός ότι κι οι πιο ορθόδοξοι οπαδοί της δημοτικής άρχισαν να εφαρμόζουν αυτό το γλωσσικό σύστημα, «χωρίς ποτέ να ομολογήσουν πως το κρίνουν δυνατό ν' ακολουθήσουν πιστά το φωνητικό σύστημα της λαϊκής γλώσσας»⁵⁰⁶. Η πρώτη καθιέρωση της δημοτικής ως γλώσσας σχολικής είχε ουσιαστικές δυσκολίες, παραδέχεται ο Τριανταφυλλίδης, οι οποίες όμως αντιμετωπίστηκαν με τροποποιήσεις στο γλωσσικό τύπο που καθιερώθηκε, όχι ξένο στη γλωσσοκοινωνική συνείδηση του έθνους, τονίζοντας εδώ ο ομιλητής την «αλήθεια του γλωσσικού ιδανικού» του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Αναφερόμενος στις αντίθετες κατηγορίες, που προέρχονται από τους συντηρητικούς δημοτικιστές, ο ομιλητής μνημονεύοντας τους πολύχρονους αγώνες του δημοτικισμού και επισημαίνοντας την καλλιέργεια της δημοτικής από τους «καλύτερους μας λογοτέχνες» τονίζει την ευθύνη των πρωτεργατών της μεταρρύθμισης απέναντι στο γλωσσικό τύπο που καθιέρωσε η δημιουργική εργασία ολόκληρης γενιάς λογίων, ενώ παράλληλα υπογραμμίζει λόγους εκπαιδευτικούς και διδακτικούς για τους οποίους δεν έπρεπε να δοθεί στη σχολική γλώσσα συντηρητικότερος τύπος. Για εκατό σχεδόν χρόνια ελληνικής παιδείας, κατά τον Τριανταφυλλίδη, έμεινε το λαϊκό σχολείο χωρίς γλώσσα και γραμματική, θυσιάζοντας και το εκφραστικό του ακόμη όργανο μαζί με την αυτοτέλειά του σε γυμνασιακές και πανεπιστημιακές ανάγκες. Το αττικιστικό ή αρχαϊστικό ιδανικό, όσο κι αν τροποποιήθηκε και περιορίστηκε, στη θεωρία τουλάχιστον, κατά τη διάρκεια τριών γενιών, στην πράξη όμως οδηγούσε στην άρνηση της σύγχρονης γλώσσας και της γραμματικής της έκφρασης. Σχολιάζοντας τ' αναγνωστικά του 1914 ο ομιλητής αναφέρει: « με τη μοιραία όσο και άτυχή τους γλωσσική απλοποίηση διαπίστωσαν ποιο γραμματικό χάος δημιουργεί ο αμέθοδος υποκειμενισμός μιας ανακατωμένης αθεμέλιωτης γλώσσας, και πόσο πολλαπλασιάζονται οι αναγνωστικές και ορθογραφικές προπάντων δυσκολίες, όσο δε σπα κάπου η τυφλή προσήλωση στην

⁵⁰⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Θ'(1921), σ. 15

⁵⁰⁶ ό.π. σ. 15

αρχαία παράδοση για να θεμελιωθεί με ανάλογη πίστη στη σύγχρονη εθνική ζωή»⁵⁰⁷. Όσο αφορά στον ορθογραφικό κανονισμό, ο ομιλητής υπογραμμίζει την αναγκαιότητα μιας «πιο ευκολομάθητης και σύμμετρης με τις ανάγκες» ορθογραφίας με παράλληλη διατήρηση της ιστορικής αρχής.

Διατυπώθηκαν επικρίσεις σχετικά με την ουσία της μεταρρύθμισης, δηλαδή τη θέση της γλωσσικής αλλαγής μέσα στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Συγκεκριμένα, υποστηρίχτηκε ότι έπρεπε να περιορισθεί η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην αλλαγή της σχολικής γλώσσας, «αφού λείπουν τα ουσιαστικά στοιχεία για μια αναγέννηση εκπαιδευτική (μεγάλα λογοτεχνικά έργα, κοινωνική ζωή με αξίες πολιτισμού)...»⁵⁰⁸. Αντίθετη στάση εκδήλωσαν άλλοι επικριτές της μεταρρύθμισης που την είδαν ως γλωσσική μεταρρύθμιση αποκλειστικά, ενώ σύμφωνα μ' αυτούς παραμελήθηκε η μόρφωση των νέων δασκάλων και η μετεκπαίδευση των παλιών καθώς και η σχολική υγιεινή. Ο Τριανταφυλλίδης απαντώντας στις παραπάνω κατηγορίες μιλά για αντικειμενικές δυσκολίες που συνδέονται με τους κείμενους νόμους, την επάρκεια και τη δύναμη που μπορούσαν οι πρωτεργάτες της μεταρρύθμισης να διαθέσουν μέσα στο υπουργείο με συγκροτημένη ιεραρχία, για να αλλάξει η κατεύθυνση της κρατικής μηχανής. Ακόμη, ο ομιλητής υπογραμμίζει ότι η μεταρρύθμιση δεν είναι μόνο γλωσσική αλλά γίνεται προσπάθεια με μαθήματα προς το διδακτικό προσωπικό αλλά και με τα αναγκαία νομοθετήματα να γίνει η μεταρρύθμιση πλατύτερη και ουσιαστικότερη, με βασική προϋπόθεση τη συνεργασία και την κοινή θέληση όλων των κρατικών παραγόντων και δυνάμεων. Η ίδρυση παιδαγωγικής ακαδημίας για τη μόρφωση των καθηγητών των διδασκαλείων αποβλέπει στις επιδιώξεις αυτές.

Σχετικά με τα ιδανικά της ελληνικής κοινωνίας, οι επικριτές της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης κατηγορούν τα νέα αναγνωστικά για κοσμοπολιτισμό, αθεΐα και μπολσεβικισμό ενώ διακηρύσσουν ότι ανατρέπονται τα θεμέλια της ελληνικής οικογένειας και κοινωνίας. Ο Τριανταφυλλίδης κρίνει αδικαιολόγητες αυτές τις επικρίσεις και σημειώνει χαρακτηριστικά: «το επιχείρημα της αφιλοπατρίας δεν είναι καν καινούργιο. Και αν κι άλλοτε κατηγορήθηκε το αναγνωστικό του Παπαμάρκου, που για λόγους παιδαγωγικούς και κείνο δε μιλούσε σε παιδιά οχτώ χρονών, αγεωγράφητα ακόμη, για την έννοια της πατρίδας, δεν πρέπει να παραπονεθούμε που τριάντα χρόνια ύστερα η ίδια κατηγορία χτύπησε τα Ψηλά

⁵⁰⁷ ό.π. σ. 17

⁵⁰⁸ ό.π. σ. 17

βουνά, βιβλίο πλημμυρισμένο ωστόσο από Ελλάδα, σ' εποχή που για να χτυπηθεί ο δημοτικισμός δείχτηκαν ανίσχυρα πια τα γλωσσικά επιχειρήματα μόνα τους.»⁵⁰⁹. Αντιδράσεις για τα νέα αναγνωστικά εκδηλώνονται και από τις πανεπιστημιακές κορυφές της παιδαγωγικής και της φιλολογίας. Συγκεκριμένα, από τη φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών πληροφορούν το κοινό πως τα νέα αναγνωστικά είναι «έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως» που «ουδ' εις καπηλεία έχουσι θέσιν» και πως η γλώσσα τους έχει γραμματική «τερατώδη» και «είναι απαίσιον, τραγελαφικόν και ανύπαρκτον γλωσσικόν κατασκεύασμα υπ' ουδενός ομιλούμενον και εις ουδεμίαν επαφήν με τον βίον του έθνους ευρισκόμενον»⁵¹⁰. Ο Τριανταφυλλίδης με αφορμή τις κατηγορίες αυτές ισχυρίζεται ότι η εκπαιδευτική αναγέννηση παρόλο που αντιμετωπίζει τόσες προλήψεις, με την ωρίμανση της ιδέας της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, την αλλαγή των γλωσσικών προϋποθέσεων της κοινωνίας και τη σταδιακή τροποποίηση της γλωσσοκοινωνικής συνείδησης θα οδηγήσει στην τελική απαλλαγή από τη διγλωσσία. Μνημονεύοντας στη συνέχεια ο ομιλητής τον Βλαστό που πρώτος συνέδεσε το γλωσσικό ζήτημα με την πολιτική, υπογραμμίζει την πεποίθησή του ότι το γλωσσικό θα λυθεί μέσα στην πολιτική.

Ολοκληρώνοντας ο Τριανταφυλλίδης τον απολογισμό του έργου του Εκπαιδευτικού Ομίλου και πριν ανακοινώσει το μελλοντικό πρόγραμμα, κάνει αναφορά στα πρόσωπα που χάθηκαν, Γ. Δραγούμη, Κ. Χατζόπουλο και Ν. Πολίτη, επισημαίνοντας το κενό που δημιουργείται στον Όμιλο από την απουσία τους καθώς και στην παραίτηση του ταμία και μέλους της διοικητικής επιτροπής, Δ. Πετροκόκκινου. Το «αυριανό πρόγραμμα» του Ομίλου παραμένει το ίδιο με το παλιό, συμπληρωμένο από την πείρα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Οι οικονομικοί πόροι του Ομίλου, τη χρονική αυτή στιγμή του απολογισμού των δέκα χρόνων, συνεχίζουν να είναι πενιχροί και ο Τριανταφυλλίδης μιλά για «μοναδική έκδοση το περιοδικό, κουτσουρεμένο κι αυτό...»⁵¹¹, προγραμματίζονται όμως οι παρακάτω εκδόσεις: 1.αναγνωστικά για τις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, 2.γραμματική σχολική και μια άλλη μεγαλύτερη, για κοινή χρήση, 3.τα πρακτικά από το συνέδριο των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης, 4.βοηθητικά βιβλία για τους

⁵⁰⁹ ό.π. σ. 19

⁵¹⁰ ό.π. σ. 20

⁵¹¹ ό.π. σ. 24

δημοδιδασκάλους στη δημοτική, 5.ένα εβδομαδιαίο ή δεκαπενθήμερο φύλλο για τους δημοδιδασκάλους και 6.βιβλία με ωφέλιμες γνώσεις για το λαό στη γλώσσα του.

Για να μεγαλώσει «η ηθική επιβολή» του Ομίλου είναι ανάγκη, κατά τον Τριανταφυλλίδη, να πολλαπλασιαστούν τα μέλη του αντιπροσωπεύοντας διαφορετικές κοινωνικές τάξεις κάτω από τη «στημένη σημαία του δημοτικισμού». Στο τέλος του απολογισμού ο Τριανταφυλλίδης εκφράζει τους φόβους του για μια επερχόμενη αλλαγή στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που θα σημάνει οπισθοδρόμηση στο ελληνικό σχολείο αλλά ταυτόχρονα υποστηρίζει με βεβαιότητα ότι η εκπαιδευτική αναγέννηση θα επικρατήσει, «...μπορούμε με βέβαιη ελπίδα να ευχηθούμε, ο ομιλητής που ύστερα από άλλα δέκα χρόνια θ' ανασκοπήσει, καθώς σήμερα, τη δεύτερη δεκαετία του σωματείου μας, να έχει να πανηγυρίσει πλατύτερη και ουσιαστικότερη εφαρμογή του εκπαιδευτικού μας προγράμματος μέσα στο κράτος και νέες νίκες της ζωντανής γλώσσας»⁵¹².

2. 5 Προτάσεις στο Κοινοβούλιο για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Σημαντικά αιτήματα του δημοτικισμού αναγνωρίζονται στην έκθεση της κοινοβουλευτικής επιτροπής για τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του Τσιριμώκου (1913) που δημοσιεύεται στο Δελτίο του 1915⁵¹³. Πρόεδρος της επιτροπής είναι ο Κ. Ζαβιτσάνος, ενώ ανάμεσα στα μέλη είναι και οι Α. Αλεξανδρής, Κ. Σπυρίδης, Κ. Λιδωρίκης και Κ.Β. Γόντικας, υπουργοί της Παιδείας κατά τα έτη 1910-1912, 1924-1925, 1916 και 1923 αντίστοιχα⁵¹⁴. Βασικό στοιχείο της προτεινόμενης μεταρρύθμισης, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, είναι η επιδίωξη προς την αυτοτέλεια του Δημοτικού Σχολείου, ενώ συγχρόνως υπογραμμίζεται η σημασία της προαγωγής της «θετικότερης» μόρφωσης των παιδιών του λαού. Η

⁵¹² ό.π. σ. 26

⁵¹³ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 253-266

⁵¹⁴ Α.Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ.Β' σ. 316-317

εκπαίδευση και η αγωγή του λαού, κατά τη γνώμη της επιτροπής, δεν αποτελεί μόνο στοιχειώδες καθήκον των δημοκρατούμενων κρατών αλλά αποτελεί επιπλέον και στοιχειώδη μέριμνα για τους πολιτικούς θεσμούς, αφού η τύχη των δημοκρατούμενων πολιτειών εξαρτάται από την υγεία του νου και της ψυχής του λαού.

Η επιτροπή υποστηρίζει ότι για τη θλιβερή εικόνα της εκπαίδευσης ευθύνεται όχι μόνο το «τετραετές» της δημοτικής εκπαίδευσης και η έλλειψη ικανότητας του δασκάλου αλλά κυρίως το σύστημα της διδασκαλίας. Ελλείπει η εποπτική διδασκαλία, «η δια των πραγμάτων διδασκαλία», που αποτελεί το άλφα της παιδαγωγικής επιστήμης και που σε όλα τα έθνη του κόσμου καταγίνονται στο να την τελειοποιήσουν στη δημοτική εκπαίδευση. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στην «αφηρημένη» διδασκαλία στο Δημοτικό Σχολείο: «εις το Δημοτικόν Σχολείον ευρίσκεται ο μαθητής προ νέων λέξεων τας οποίας δεν γνωρίζει, δια πράγματα τα οποία γνωρίζει. Ρίπτεται ούτω εις πέπλος σκοτεινός επί των πραγμάτων, θολώνεται η πραγματικότητα, και κάμνομεν το παιδί να μαντεύει μόνον τα πράγματα, να μη αισθάνεται τας λέξεις, και, νομίζον ότι η πρόοδος συνίσταται εις την μηχανικήν εκμάθησιν λέξεων, προσηλούται εις τούτο, επί βλάβη των εννοιών και της ουσίας.»⁵¹⁵. Η μέθοδος αυτή της «αφηρημένης» διδασκαλίας, σύμφωνα με την κρίση των μελών της κοινοβουλευτικής επιτροπής, είναι καταστρεπτική για την πνευματική ανάπτυξη αλλά και το χαρακτήρα του παιδιού ενώ σ' αυτήν οφείλεται η έλλειψη ακριβολογίας που χαρακτηρίζει τον Έλληνα επιστήμονα, η λατρεία των λέξεων χωρίς έννοια, ο σεβασμός που τρέφει ο σκεπτόμενος Έλληνας σε όσους «ολιγότερον εννοεί» και στους επιδεικτικούς στη φρασεολογία. Ένα τέτοιο εκπαιδευτικό σύστημα διαστρέφει το χαρακτήρα, γιατί το παιδί με τις λέξεις καλύπτει ό,τι δεν εννοεί, κι αυτό είναι μια συνήθεια «ήτις ενοργανωμένη ασυνειδήτως, παρακολουθεί και τας πράξεις κατόπιν του ανδρός εις τον κοινωνικόν βίον, όθεν η κακή πίστις»⁵¹⁶. Η Ελλάδα, κατά την επιτροπή, αναμένει τον μεγάλο παιδαγωγό, ο οποίος μετά από τη ψυχολογική μελέτη του ελληνικού χαρακτήρα, των ελαττωμάτων και προτερημάτων του, θα καθορίσει την αρμόζουσα ειδική αγωγή και εκπαίδευση για τον ελληνικό χαρακτήρα, για την καταπολέμηση των φυσικών του ελαττωμάτων αλλά και την ανάπτυξη των αναμφισβήτητων μεγάλων προτερημάτων του Έλληνα. Η επιτροπή παμψηφεί, πλην ενός μέλους αυτής, προτείνει να γίνεται η διδασκαλία κατά τα

⁵¹⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 256

⁵¹⁶ ό.π. σ. 256

τέσσερα πρώτα έτη του Δημοτικού Σχολείου, με λέξεις κοινής χρήσης και απλής γλώσσας, και κατόπιν να αρχίσει βαθμιαία η μετάβαση προς την καθαρεύουσα, η οποία τότε θα γίνει και με ακριβολογία αλλά και με περισσότερη σκοπιμότητα, γιατί θα έχει ήδη συνηθίσει ο μαθητής να προσέχει στην ουσία. Έτσι, προτείνεται να προστεθεί στο πρώτο άρθρο, μετά την απαρίθμηση των διδασκομένων μαθημάτων, η εξής παράγραφος: «Η διδασκαλία και η σύνταξις του αναγνωστικού βιβλίου των μαθητών των τεσσάρων πρώτων ετών του Δημοτικού Σχολείου γίνεται δι' απλής και κοινής ομιλουμένης γλώσσης»⁵¹⁷.

Η επιτροπή της Βουλής συνιστά στην κυβέρνηση ιδιαίτερη προσοχή και μέριμνα για την επιλογή εμπνευσμένων δασκάλων και αποστολή αυτών στην αλλοδαπή προς τελειοποίηση της μόρφωσής τους, προκειμένου να διοριστούν στις θέσεις των επιθεωρητών. Παράλληλα, προτείνει την αποστολή για επιμόρφωση στην Ευρώπη δασκάλων για χρονικό διάστημα διαμονής τριών ετών, ενώ διχογνωμεί η επιτροπή για τη σκοπιμότητα της ίδρυσης μονοταξίων διδασκαλείων αφού κρίνει την τριετή φοίτηση σ' αυτά ανεπαρκή. Στο θέμα των σχολικών κτιρίων υπογραμμίζεται η σημασία της ύπαρξης κατάλληλων διδακτηρίων αλλά και παιδικού κήπου σε κάθε σχολείο, για την ανάπτυξη της καλαισθησίας και της εξημέρωσης των ηθών. Η επιτροπή θεωρεί καθήκον της να συστήσει στην κυβέρνηση να υποβάλει νόμο για σύναψη ειδικού δανείου⁵¹⁸ για την ταχεία ανέγερση κατάλληλων διδακτηρίων.

Επείγουσα όμως ανάγκη θεωρεί η επιτροπή τη συμπλήρωση της δημοτικής εκπαίδευσης με την καθαρά επαγγελματική μόρφωση των παιδιών εκείνων που είναι προορισμένα για «χειροτεχνικά» επαγγέλματα. Η πραγματική επαγγελματική μόρφωση δεν είναι μόνο προορισμένη να προσδώσει τα μέσα για ανετότερη ζωή στις εργαζόμενες τάξεις, να τονώσει τη βιομηχανία και να εξυπηρετήσει τα οικονομικά συμφέροντα του τόπου, αλλά κυρίως να σώσει την ψυχική και σωματική υγεία χιλιάδων παιδιών, ιδίως των πόλεων, που φθείρουν ψυχή και σώμα περιφερόμενα στους δρόμους ή υπηρετώντας τους εργοδότες, πρόσωπα που αδιαφορούν για την αγωγή των παιδιών αυτών. Η υποχρεωτική επαγγελματική μόρφωση, κατά την επιτροπή, αποδείχτηκε ως το μόνο «τελέσφορον» φάρμακο κατά της παιδικής εγκληματικότητας. Η οργάνωση της εργασίας, η διδασκαλία των εργαζόμενων

⁵¹⁷ ό.π. σ. 257

⁵¹⁸ Αναφέρεται ότι υπάρχει δυνατότητα πληρωμής του δανείου από τα καταβαλλόμενα υπό του Δημοσίου ενοίκια στα μισθωμένα σπίτια που είναι ακατάλληλα για διδακτήρια. Αυτό το σημείο είχε υπογραμμιστεί και στη διάλεξη που έγινε στον Όμιλο, την 1^η Απριλίου του 1912, όπου συζητήθηκε το θέμα της κτιριακής υποδομής των σχολείων του Δήμου Αθηναίων (βλ. κεφ. 1, *Μια εικόνα από τα σχολεία του Δήμου Αθηναίων*, σ. 133-134).

παιδιών από τους επαγγελματίες υπό την εποπτεία και τις υποδείξεις του κράτους, ενώ ταυτόχρονα τα παιδιά παρακολουθούνται από ειδικά σωματεία, είναι το πρώτο βήμα για την επιτυχία πρότυπων επαγγελματικών σχολείων, η ίδρυση των οποίων είναι γεγονός στην Αγγλία και στη Νέα Υόρκη. Η επιτροπή κρίνει ότι δεν αρκεί να ιδρυθούν επαγγελματικές σχολές, αλλά πρέπει να μελετηθεί ποια επαγγέλματα είναι προσοδοφόρα και από ποια έχει ανάγκη ο τόπος, προκειμένου να οργανωθεί ανάλογα και η επαγγελματική εκπαίδευση. Προτείνεται να συσταθεί στη Βουλή μικτή επιτροπή από βουλευτές και άλλους ειδικούς προς μελέτη του ζητήματος της επαγγελματικής εκπαίδευσης και καθορισμό σχεδίου εργασίας του κράτους σε συνδυασμό με την ιδιωτική πρωτοβουλία.

Προχωρώντας η επιτροπή στην κατ' άρθρο μελέτη του νομοσχεδίου υποβάλλει ειδικότερες προτάσεις, όπως την πρόταση για προσθήκη στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου μαθημάτων στοιχείων καθηκόντων και δικαιωμάτων του πολίτη καθώς και την πρόταση για χορήγηση στον νομάρχη του δικαιώματος της άμεσης επίβλεψης και παρακολούθησης της λειτουργίας της δημοτικής εκπαίδευσης⁵¹⁹. Τέλος, τα μέλη της επιτροπής λαμβάνοντας υπόψη τα παράπονα του κλάδου των δασκάλων για την οικονομική τους κατάσταση, μελέτησαν το θέμα σε σύγκριση με τις μισθοδοσίες των δασκάλων άλλων ευρωπαϊκών κρατών⁵²⁰ και θεωρούν ότι τα περισσότερα απ' τα παράπονα των δασκάλων είναι αβάσιμα.

Η γνώμη της κοινοβουλευτικής επιτροπής για τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του υπουργού της Παιδείας Τσιριμώκου δημοσιεύεται σε μια έκθεση στις 5 Μαΐου του 1914, ενώ λίγο πιο πριν το Μάρτιο της ίδιας χρονιάς η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών υποβάλλει υπόμνημα προς την κυβέρνηση για τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια και ανάμεσα στα άλλα δηλώνει: «...ου μόνον δεν θα βελτιώσωσι τα κακώς κείμενα εν τη παρ' ημίν εκπαιδεύσει, αλλά και θα

⁵¹⁹ Η επιτροπή προτείνει ότι πρέπει να προστεθεί στα άρθρα 14 και 16 διάταξη σύμφωνα με την οποία να δύναται μόνον ο νομάρχης να χορηγεί άδειες και να προτείνει μεταθέσεις των δασκάλων, ενώ θεωρεί επιβεβλημένη, για το συμφέρον της μόρφωσης των δασκάλων, την υποχρεωτική μετάθεση αυτών που υπηρέτησαν πλέον της τριετίας στα μεγάλα αστικά κέντρα, αφού έτσι εκ περιτροπής μεγάλος αριθμός δασκάλων θα υφίσταται την εκπολιτιστική επιρροή των μεγάλων αστικών κέντρων αλλά και την αμεσότερη εποπτεία των προϊσταμένων τους (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ε' σ. 266)

⁵²⁰ Παρατίθεται συγκριτικός πίνακας των μισθοδοσιών των δασκάλων άλλων κρατών, τα στοιχεία του οποίου είναι από την εισηγητική έκθεση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής στη Γαλλική Γερουσία το 1913 (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ε' σ. 265). Είναι εμφανές από τα στοιχεία που παρατίθενται ότι ο ετήσιος μισθός του δασκάλου στην Ελλάδα, κατά την προαναφερθείσα χρονική περίοδο, είναι υψηλότερος σε σχέση με τους ετήσιους μισθούς των δασκάλων άλλων ευρωπαϊκών κρατών.

επιδεινώσωσι την κατάστασιν»⁵²¹, υπογραμμίζοντας τα σημεία εκείνα που αναφέρονται στην οργάνωση των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης και στον περιορισμό της σπουδής της αρχαίας ελληνικής. Λίγο αργότερα, την ίδια χρονιά, υποβάλλει προς την κυβέρνηση και ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος υπόμνημα το οποίο υπογράφει ως αντιπρόεδρος του συλλόγου και ο Ανδρέας Σκιάς⁵²². Η πλειοψηφία των λειτουργών της μέσης εκπαίδευσης κρίνει τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του Τσιριμώκου άστοχα, εστιάζοντας τις παρατηρήσεις της στη γυμνασιακή εκπαίδευση που τη θεωρεί ανεπαρκή λόγω από τη μια του περιορισμού της διάρκειάς της σε 6 έτη ενώ απ' την άλλη λόγω της μάταιης και επιζήμιας για τους μαθητές παραμονής στην πέμπτη και έκτη τάξη του Δημοτικού σχολείου, στο οποίο «μέλλει να διδάσκει ως επί το πολύ εις μόνος διδάσκαλος εις εξ τάξεις...»⁵²³.

2. 6 Προς τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Το πρόγραμμα για τη μεταρρύθμιση της γλώσσας της παιδείας είχε αρχίσει να ωριμάζει έξω από τους επίσημους κρατικούς κύκλους ενώ η λογοτεχνία από καιρό ετοιμάζε αθόρυβα τ' όργανο της νέας σχολικής γλώσσας. Ύστερα απ' αυτή τη ζύμωση το ίδιο το κράτος αποφάσισε να λύσει το γλωσσοεκπαιδευτικό πρόβλημα σύμφωνα με τα αιτήματα του δημοτικισμού. Οι επίσημες κυβερνητικές πράξεις φανερώνουν το σκοπό και το πρόγραμμα της μεταρρύθμισης.

Το Διάταγμα 2585 «Περί διδακτικών βιβλίων»⁵²⁴, δημοσιευμένο στην εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης στις 30 Μαΐου 1917, δεν πρόφτασε να εφαρμοστεί από την Προσωρινή Κυβέρνηση, αλλά δυο μήνες αργότερα, με βάση αυτό το Διάταγμα επεξεργασμένο όμως από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και

⁵²¹ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β', σ. 98-100

⁵²² ό.π., σ. 100-101

⁵²³ ό.π., σ. 100

⁵²⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919), σ. 136

συνοδευμένο με ιδιαίτερη αιτιολογική έκθεση, θεσπίζεται το Νομοθετικό Διάταγμα Αθηνών. Λίγο αργότερα ψηφίζεται από τη Βουλή ο νόμος 827 και δημοσιεύεται στην εφημερίδα της κυβέρνησης στις 5 Σεπτεμβρίου 1917, που κυρώνει το Νομοθετικό Διάταγμα, κωδικοποιημένος αργότερα σε τροποποιημένη μορφή, ύστερα από πράξη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και το υπόμνημα των ανώτερων εποπτών για τη βαθμιαία εισαγωγή της δημοτικής, στο νόμο 1332⁵²⁵, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα της κυβέρνησης στις 15 Μαΐου 1918. Ο νόμος 827 καθορίζει την εισαγωγή της δημοτικής στις τέσσερες πρώτες τάξεις, χωρίς να «εγκαταλείπεται αυτή αποτόμως» στις δυο ανώτερες τάξεις, όπου θα «εποικοδομηθεί» κι η καθαρεύουσα, «εφ' όσον κρίνεται αναγκαία». Ο νόμος 1332 ορίζει αναλυτικότερα ότι από τις δυο πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου «θ' ανεβαίνει η δημοτική κάθε χρόνο κι από μία τάξη του Δημοτικού Σχολείου», ενώ θα διδάσκεται στην πέμπτη και έκτη τάξη παράλληλα προς τη δημοτική και η καθαρεύουσα. Ακόμη, ορίζεται από τον ίδιο νόμο ότι για το χρόνο της εισαγωγής της κοινής ομιλουμένης στα αναγνωστικά των τριών ανώτερων τάξεων και για τη γλώσσα στην οποία θα είναι γραμμένα, αποφασίζει το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο «δια πράξεων αυτού εκδιδόμενων εν καιρώ και δημοσιευμένων εν τη εφημερίδι της κυβερνήσεως». Στην πέμπτη και έκτη τάξη του Δημοτικού Σχολείου μπορούν να εισαχθούν με απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και βοηθητικά βιβλία προς εμπέδωση της διδασκαλίας καθώς και το κείμενο της Καινής Διαθήκης σε πρωτότυπο.

Η αλλαγή του νόμου 827, που όριζε την άμεση εισαγωγή της δημοτικής στις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου - ενώ ο νόμος 1332 ορίζει να καθιερωθεί σιγά σιγά, ανεβαίνοντας από μια τάξη κάθε χρόνο - ζητήθηκε από τους ανώτερους επόπτες στις 20 Νοεμβρίου 1917, με ιδιαίτερο υπόμνημα προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο το οποίο αποφάσισε ομόφωνα (1 Δεκεμβρίου 1917), «όπως η δημοτική γλώσσα, εισαχθείσα κατά το παρόν σχολικόν έτος εις τα αναγνωστικά της Α' και Β' τάξεως του Δημοτικού Σχολείου, εισαχθεί εφεξής βαθμιαίως εις τα αναγνωστικά βιβλία των λοιπών τάξεων αυτού...»⁵²⁶.

Στην αιτιολογική έκθεση του Ν.Δ. «Περί διδακτικών βιβλίων»⁵²⁷ υπογραμμίζεται το θέμα των αναγνωστικών για τις τέσσερες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου συνδεδεμένο με το μεγάλο παιδαγωγικό πρόβλημα της διδασκαλίας της

⁵²⁵ ό.π. σ. 139

⁵²⁶ ό.π. σ. 139-140

⁵²⁷ ό.π. σ. 136-137

μητρικής γλώσσας ιδίως για τους Έλληνες που έχουν ως μητρική, ξένη γλώσσα. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι τα βιβλία που προορίζονται για τις τέσσερες τάξεις οφείλουν να είναι γραμμένα στην κοινή ομιλουμένη γλώσσα απαλλαγμένη «παντός αρχαϊσμού και ιδιωτισμού». Ακόμη, σημειώνεται ότι η γλώσσα των αναγνωστικών πρέπει να συμφωνεί με το πανελλήνιο γλωσσικό αίσθημα του προφορικού λόγου και με τα πρότυπα που προβάλλονται από τα δημοτικά άσματα και τα έργα των μεγάλων ποιητών της νεότερης Ελλάδας, «να αποφεύγει πάσαν τάσιν είτε προς καθαρισμόν ή αρχαϊσμόν είτε προς τον καλούμενον μαλλιαρισμόν». Προβλέπεται δε στην ίδια έκθεση μια σειρά οδηγιών, εγκυκλίων αλλά και μαθημάτων που θα γίνουν προς τους επιθεωρητές και τους δασκάλους προκειμένου να αντιληφθούν τη σημασία της εισαγόμενης μεταρρύθμισης και να εργαστούν σύμφωνα με το πνεύμα της. Τα νέα βιβλία, γραμμένα στη δημοτική, κυκλοφόρησαν τον Οκτώβριο του 1917 και είναι τα ακόλουθα: για την Α΄ Δημοτικού, Αλφαβητάριο Παπαμιχαήλ (α΄ και β΄ μέρος) και Συκώκη (β΄ μέρος), για τη Β΄ τάξη, Αναγνωστικό Κουρτίδη-Παπαμιχαήλ, *Πέτρος Λάρας*, Καζαντζάκη, *Οι τρεις φίλοι*. Το Δεκέμβριο του 1918 κυκλοφόρησαν και τα νέα αναγνωστικά της Γ΄ τάξης, *Η Οδύσσεια* των Κουρτίδη, Κονιδάρη, Καλλαρά, το αναγνωστικό Καρκαβίτσα-Παπαμιχαήλ και τα *Ψηλά Βουνά* της συντακτικής επιτροπής που όρισε το Υπουργείο⁵²⁸.

Με το νόμο 826/1917 κι αργότερα τον τροποποιημένο νόμο 1439/1918 «Περί διοικήσεως της μέσης και δημοτικής εκπαιδεύσεως»⁵²⁹ ιδρύεται ο θεσμός των ανώτερων εποπτών για τη μελέτη και εισήγηση της μεταρρύθμισης αλλά και την προετοιμασία του διδακτικού προσωπικού. Διορίζονται δυο ανώτεροι επόπτες της δημοτικής εκπαίδευσης για την παιδαγωγική και επιστημονική εποπτεία του έργου του προσωπικού των διδασκαλείων της δημοτικής εκπαίδευσης και των νηπιαγωγών, των Δημοτικών Σχολείων και των Νηπιαγωγείων καθώς και των επιθεωρητών των Δημοτικών Σχολείων. Οι ανώτεροι επόπτες μετέχουν στα γενικά συνέδρια του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου με δικαίωμα ψήφου στα ζητήματα που σχετίζονται με τη δημοτική εκπαίδευση, εισηγούνται κάθε μέτρο προς βελτίωση της δημοτικής εκπαίδευσης και υποβάλλουν εκθέσεις προς το Συμβούλιο «περί των εκ της υπ'αυτών ασκουμένης εποπτείας και των εκάστοτε επιθεωρήσεων συναγομένων πορισμάτων».

Ο διορισμός του Μ. Τριανταφυλλίδη το 1917 μαζί με τον Αλ. Δελμούζο ως ανώτερου επόπτη της δημοτικής εκπαίδευσης, είναι ένα γεγονός καθοριστικό για τις

⁵²⁸ ό.π. σ. 142

⁵²⁹ ό.π. σ. 140-141

εξελιξείς στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Τα νέα αναγνωστικά δίνουν εξ αρχής τον τύπο της νέας σχολικής γλώσσας, «με γραμματική ενότητα και ορθογραφικό σύστημα»⁵³⁰. Οι γενικές αρχές που οδήγησαν στον κανονισμό της γλωσσικής μορφής των νέων αναγνωστικών, έργο προφανώς του Μ. Τριανταφυλλίδη, βρίσκονται διατυπωμένες σε ιδιαίτερο σημείωμα⁵³¹ των ανώτερων εποπτών προς το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, που δείχνει ποιο είναι το πρότυπο που καθιερώνεται ως σχολική γλώσσα, σύμφωνα με το πανελλήνιο γλωσσικό αίσθημα, τον κοινό τύπο που έχει διαμορφωθεί στη σύγχρονη λογοτεχνία και στις πρακτικές ανάγκες της κοινωνίας και του σχολείου. Με τα νέα αναγνωστικά εφαρμόστηκαν πρώτη φορά στην πράξη αιτήματα που είχαν μόνο αξιωθεί θεωρητικά, ή που δοκιμάστηκαν σε πολύ περιορισμένο κύκλο, στο σχολείο του Βόλου και στον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Το Υπουργείο Παιδείας σε συστηματική έρευνα⁵³², με τη μέθοδο των γραπτών ερωτήσεων στο διδακτικό προσωπικό σε διάφορες επαρχίες, για τις δυσκολίες που συνάντησε στη διδασκαλία με τα νέα αναγνωστικά, στο λεξιλόγιο, στη γραμματική, στην ορθογραφία, διαπίστωσε ότι ακόμη και οι δάσκαλοι με αντίθετες γλωσσικές ιδέες και με πολύχρονη διδακτική εμπειρία στην καθαρεύουσα, αφού χρησιμοποίησαν λίγους μήνες τα νέα βιβλία, αναγνώρισαν ανεπιφύλακτα πως με τη νέα σχολική γλώσσα διαβάζουν τα παιδιά καλύτερα, ευκολότερα και με περισσότερη ευχαρίστηση.

Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση πραγματοποιείται και με τις επίσημες πράξεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, οι οποίες δημοσιεύονται στην εφημερίδα της κυβέρνησης. Το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο κατόπιν εισήγησης των ανώτερων εποπτών της δημοτικής εκπαίδευσης, προβαίνει σε μια σειρά ενεργειών, που έχουν άμεση σχέση με την υλοποίηση της μεταρρύθμισης, όπως, ορίζει ποια αναγνωστικά θα είναι σε καθαρεύουσα και ποια θα είναι τα βοηθητικά βιβλία⁵³³, αποφασίζει για την κατάργηση των διατάξεων που αναφέρονται στη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στα Δημοτικά Σχολεία⁵³⁴ καθώς και για τη μεταρρύθμιση του αναλυτικού

⁵³⁰ ό.π. σ. 142

⁵³¹ Το στοιχείο αυτό αναφέρεται από τον ίδιο τον Μ. Τριανταφυλλίδη στη μελέτη του *Quo-usque tandem ή η νέα σχολική γλώσσα και ο κ. Γ. Χατζιδάκις*, βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919) σ. 143. Σχετικά με τη μορφή της νέας σχολικής γλώσσας γίνεται αναφορά στις επόμενες σελίδες.

⁵³² ό.π. σ. 143

⁵³³ Εφημ. Κυβερν. Β', 22 Μαΐου 1918, αρ. 37

⁵³⁴ Εφημ. Κυβερν. Α', 19 Ιουνίου 1918, αρ. 136

προγράμματος για τη γραμματική διδασκαλία στις τέσσερες πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου⁵³⁵.

2. 7 Η νέα σχολική γλώσσα και η αντίδραση

Η γλωσσική μεταρρύθμιση της ελληνικής παιδείας είναι γεγονός από τον Οκτώβριο του 1917, όταν τα νέα βιβλία, γραμμένα στη δημοτική, διδάσκονται στην Α΄ και Β΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου και η ζωντανή γλώσσα καθιερώνεται για όργανο όλης της διδασκαλίας μέσα στο Δημοτικό Σχολείο. Έτσι γεννιέται η ελπίδα ότι μαζί με τη δημοτική γλώσσα η παιδεία θα δεχτεί και θα καθιερώσει ολόκληρο το νεοελληνικό κόσμο και τα στοιχεία του πολιτισμού του που με την καθαρύουσα είχαν μείνει παραμερισμένα. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αναγνωρίζει τη νίκη αυτή του δημοτικισμού και ως δική του νίκη⁵³⁶, τονίζοντας ότι είναι και νίκη της Ιδέας που πρώτος ο Ψυχάρης θεμελίωσε βαθιά στην εθνική συνείδηση.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης στην εισαγωγή της μελέτης του *Quo-usque tandem ή η νέα σχολική γλώσσα και ο κ. Γ. Χατζιδάκις*⁵³⁷ σημειώνει χαρακτηριστικά για τη μεταρρύθμιση: «Θα ήταν δύσκολο να καταλάβει κανείς τη μεγάλη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, σε όλη της τη σημασία και με την

⁵³⁵ Εφημ. Κυβερν. Α΄, 12 Απριλίου 1919, αρ. 78. Οι οδηγίες για τη γραμματική διδασκαλία δημοσιεύονται σε παράρτημα του Δελτίου του Υπουργείου, αρ. 3 (1919)

⁵³⁶ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ΄ (1916), σ. 1-5

⁵³⁷ Στη μελέτη αυτή ο Μ. Τριανταφυλλίδης επισημαίνει με πολλά παραδείγματα τη λεξιλογική ανάμιξη και τη γραμματική ακαταστασία της σχολικής καθαρύουσας σε αντιπαράθεση με τη νέα σχολική γλώσσα της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης κι ανταπαντά στις κυριότερες κατηγορίες του Γ. Χατζιδάκι για τη γλώσσα των νέων αναγνωστικών. Για το νόημα του *quo-usque tandem* ο ίδιος ο Μ. Τριανταφυλλίδης γράφει αργότερα σε κείμενο που δημοσιεύεται στο Δελτίο του 1921 (Δ.Ε.Ο. τ. Θ΄ σ. 79): «Αυτό ήταν όλο το νόημα του *quo-usque tandem*. "Ως πότε τέλος πάντων" [...] είχα θελήσει να εκφράσω την έκπληξη και τη δυσφορία όλων των φίλων της λαϊκής μας γλώσσας, που ο κ. Χατζιδάκις δε βαρέθηκε ύστερα από 35 ολόκληρα χρόνια γλωσσικών αγώνων να πολεμά την επικράτησή της όταν πρωτοστατούν γι' αυτήν άλλοι, και ξαναπαρουσιάζεται αντίμαχος της τη στιγμή που νικήτρια πια στη σύγχρονή μας λογοτεχνία και στηριγμένη στους ώμους της, ετοιμάζεται να κατακτήσει και να ζωντανέψει και το δημοτικό μας σχολείο».

αδιάσειστη πια θέση που της ασφάλισε τ' ωρίμασμά της στη φωτισμένη συνείδηση του έθνους μας, αν δεν πάει τριάντα και σαράντα χρόνια πίσω, να παρακολουθήσει από τότε ως σήμερα τη γοργή εξέλιξη που έφεραν οι αγώνες για να καθιερωθεί η ζωντανή εθνική γλώσσα.»⁵³⁸. Κάνοντας την ιστορική αναδρομή στους γλωσσικούς αγώνες, αναφέρεται ιδιαίτερα, ο Μ. Τριανταφυλλίδης, στους Βαλαωρίτη, Κόντο, Βερναδάκη, Χατζιδάκι και Ψυχάρη θεωρώντας τους αντιπροσωπευτικούς τύπους στην ιστορία της γλώσσας. Επισημαίνει τη διαρκή προσπάθεια για την απλούστευση της καθαρεύουσας, κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, καθώς και την αναζήτηση μιας απλούστερης γλώσσας για τα διδακτικά βιβλία. Τα διδακτικά βιβλία, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, οφείλουν να είναι γραμμένα στη ζωντανή γλώσσα του λαού, τη δημοτική, αφού μελετηθούν πρώτα «τα ιδιώματα» και οι νόμοι της δημοτικής γλώσσας.

Πιο αναλυτικά, για το θέμα της μελέτης της δημοτικής γλώσσας ο Μ. Τριανταφυλλίδης αναφέρεται και στη στάση που κράτησε ο Γ. Χατζιδάκις ο οποίος από τη μια ζήτησε να γραφεί η δημοτική, «...ας αρχίσουμε να μαζεύουμε και να ετοιμάζουμε το υλικό της δημοτικής ... τότε μόνον θα ευρεθεί ας το ελπίζομεν και ο αρχιτέκτων Σαίξπηρ ή Δάντης όστις θα ιδρύσει το περίβλεπτον οικοδόμημα της γλώσσας. Είθε!»⁵³⁹, ενώ από την άλλη αρνήθηκε στους συγχρόνους του το δικαίωμα να γράψουν τη δημοτική αμέσως, «κι έμοιαζε σα να μην αισθάνθηκε για το έθνος την ανάγκη να καθιερωθεί η δημοτική μια ώρα αρχύτερα»⁵⁴⁰. Η ανάγκη για τη γλωσσική ανακαίνιση είναι μεγάλη, υποστηρίζει ο Μ.Τριανταφυλλίδης σημειώνοντας: «ο Βερναδάκης είχε πει: "Βαθμηδόν και αδιακόπτως", και ν' αρχίζομε αμέσως, χωρίς να χάνομε πολύτιμο καιρό. Ο Χατζιδάκις αντιπροτείνει: "...διαμιάς θα γίνει, μα όχι τώρα, περιμένετε. Να τη μελετήσομε πριν, να την αγαπήσομε." -Μπορούσε όμως να περιμένει το έθνος, που άρχιζε να καταλαβαίνει την ανάγκη της λογοτεχνίας και μιας φιλολογικής γλώσσας;...Πότε θα τελείωνε η μελέτη αυτή της εθνικής γλώσσας και πότε θ' αποφάσιζαν οι λόγιοι να την αγαπήσουν, όσο δεν την έβλεπαν ποτέ γραμμένη, κι όσο δε θα δοκίμαζαν οι ίδιοι την παραμικρή απλοποίηση; Η μελέτη κι η γραμματική είναι που θα ετοιμάζαν τη γλώσσα, ή πρώτα πρώτα η πραχτική της καλλιέργεια θα έδειχνε και τη γραμματική; Πότε θα έδινε ο Χατζιδάκις την άδεια ν'

⁵³⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919) σ.86

⁵³⁹ Γ. Χατζιδάκι, *Μελέτη επί της νέας ελληνικής ή βάσανος του ελέγχου του ψευδαπτικισμού*, 1884, σ. 95-96

⁵⁴⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919) σ.91

αφήσομε την τεχνητή γλώσσα;...»⁵⁴¹. Ο Ψυχάρης ξαναλέγοντας εντονότερα κι επιστημονικότερα ό,τι και άλλοι είχαν ζητήσει πριν απ' αυτόν, ομολογεί πως μόνο μ' ένα «γερό σπρώξιμο» θα μπορέσουμε να ξεφύγουμε τη διγλωσσία και να καθιερώσουμε την εθνική μας γλώσσα. Μετά τον Ψυχάρη η ιδέα του δημοτικισμού εξελίσσεται μέχρις ότου ο δημοτικισμός από αίρεση γίνεται θρησκεία.

Στην ίδια μελέτη⁵⁴² ο Μ. Τριανταφυλλίδης περιγράφει τη νέα σχολική γλώσσα παρουσιάζοντας τα χαρακτηριστικά της ως προς τη μορφή. Βάση της μένει η λαϊκή γλώσσα, στον κοινό της τύπο, με πρότυπο τα υποδείγματα που διαμόρφωσε η λογοτεχνία. Σύμφωνα όμως με τις πνευματικές ανάγκες και τις αξιώσεις της σύγχρονης κοινωνίας η δημοτική που υψώνεται σ' εθνική γραφόμενη δε διατηρεί παντού την πρωτόγονη καθαρότητα της αγνής λαϊκής γλώσσας. Όχι μόνο διατηρεί μεγάλο μέρος από το λεξιλόγιο της καθαρεύουσας αλλά και στη φωνητική καθιερώνονται αναγκαστικά αρκετοί «δασκαλισμοί» και στο τυπικό «πολιτογραφούνται» λίγοι λόγιοι τύποι. Η μορφή αυτή της νέας γραφόμενης γλώσσας, καθώς την έχει διαμορφώσει η συγγραφική πείρα έπειτα από ποικίλες δοκιμές και αντιδράσεις και θεωρητικές αναζητήσεις, εφαρμόστηκε και από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο στις εκδόσεις του, σύμφωνα με το πρόγραμμα που υποστηρίχτηκε στο Δελτίο του⁵⁴³. Η γραμματική διαμόρφωση της λογοτεχνικής γλώσσας παρουσιάζει ενότητα και επάρκεια. Πιο συγκεκριμένα, στο τυπικό ακολουθεί τη λαϊκή γλώσσα, στη φωνολογία δείχνει κάποια συστηματικότερη απομάκρυνση, κυρίως στις λόγιες λέξεις. Ως προς το λεξιλόγιο, δε δημιουργούνται συστηματικά λέξεις, ενώ σε αρκετές περιστάσεις μένουν διπλές λέξεις, από την καθαρεύουσα και τη δημοτική, κάποτε με διαφορετική απόχρωση στη σημασία τους. Η σύνταξη, τέλος, της νέας γραφόμενης γλώσσας δεν έχει διαμορφωθεί τελειωτικά. Για να γίνει αυτό, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, και για να κανονιστούν και τ' άλλα γραμματικά ζητήματα, σύμφωνα με τις φραστικές ανάγκες, πρέπει να γράψουν πολλοί, το έργο είναι μεγάλο και η γραπτή γλώσσα ενός έθνους δεν ωριμάζει μόνη της. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των χαρακτηριστικών της νέας γλώσσας εκφράζει την πίστη του για το «ωρίμασμα» και τη μεγαλύτερη ενότητα της νέας γλώσσας και σημειώνει: «θα τα φέρει πιο κοντά μόνο μια νέα γενιά,

⁵⁴¹ ό.π. σ.92

⁵⁴² *Quo-usque tandem ή η νέα σχολική γλώσσα και ο κ. Γ. Χατζιδάκις*, βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919) σ.95-96

⁵⁴³ Δ.Ε.Ο. τ. Α'(1911), σ.23-27, τ. Β'(1912), σ. 267-268 και σ. 57

διαπαιδαγωγημένη όμως στα πρώτα της τουλάχιστον χρόνια με τη μητρική της γλώσσα.»⁵⁴⁴.

Φυσικό ήταν η γλωσσική μεταρρύθμιση, αφού τόσο γρήγορα απλώθηκε στην εκπαίδευση και ήρθε με τη βαρύτητα της κυβερνητικής επιβολής, να δημιουργήσει αντιδράσεις γιατί, με την έκταση που πήρε στην ελληνική παιδεία και την εφαρμογή της νέας γλώσσας στην πράξη, θίχτηκαν άμεσα άτομα και ομάδες αλλά και ζωτικά συμφέροντα. Στο Δελτίο που κυκλοφόρησε δυο χρόνια μετά την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο Δημοτικό Σχολείο, ο Α. Δελμούζος παρουσιάζει στις σελίδες της *Επιθεώρησης*⁵⁴⁵ την αντίδραση που σημειώθηκε για τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και κάνοντας συγχρόνως κριτική επισκόπηση της πραγματικότητας διαπιστώνει ότι τα γεγονότα διαστρεβλώνονται μέσα από τις εκτιμήσεις, κρίσεις και τις επικρίσεις αρκετών προσώπων με ολοφάνερη πρόθεση για συκοφαντία και διασυρμό.

Η αντίδραση, κατά τον Α. Δελμούζο, δεν εκδηλώνεται μόνο από τους υποστηρικτές της καθαρεύουσας αλλά και από τους δημοτικιστές. Από τους «καθαρευουσιάνους» ελάχιστοι είναι εκείνοι που «ξέρουν τι ζητούν», καταδικάζουν το νόμο για την εισαγωγή της δημοτικής και βασικά αντιπροσωπεύονται από τον καθηγητή Σκιά αλλά και από τις εφημερίδες *Ελεύθερος τύπος*, *οι Καιροί* και *αι Αθήναι*⁵⁴⁶. Οι περισσότεροι όμως «καθαρευουσιάνοι» ακολουθούν τον Γ. Χατζιδάκι για τον οποίο ο Α. Δελμούζος σημειώνει χαρακτηριστικά: «αυτός αντιδρά σήμερα σύμφωνα με την ψυχολογία του και την παράδοσή του. Ο κ. Χατζιδάκις είναι ο άρρωστος εγωϊσμός που πάντα αρνείται, χωρίς να παρουσιάζει στο έργο του καμιά ενιαία σταθερή κατεύθυνση ... αντίθετα με τον κ. Σκιά, ο Κ. Χατζιδάκις γενικά δεν ξέρει τι ζητεί ... έτσι βλέπομε τον κ. Χατζιδάκι στις μεγάλες γλωσσικές συγκρούσεις στην αρχή, Μιστριώτου άρχοντος, ν' ανέχεται συνειδητά ανήθικα όπλα· και ύστερα, όσο περνά μάλιστα η ηλικία και προβάλλει εντονότερα η εγωπάθεια, τον βλέπομε να καταφεύγει ο ίδιος σ' αυτά⁵⁴⁷. Έτσι και τώρα. Αρχίζει να εφαρμόζεται στο κράτος γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που θα μπορούσε να είχε βγει και από τις

⁵⁴⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919), σ.98

⁵⁴⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919), σ.225-236

⁵⁴⁶ ό.π. σ. 226

⁵⁴⁷ Ο Α. Δελμούζος αναφέρεται στα συλλαλητήρια και την οχλοκρατία και περιγράφει την απόπειρα του Χατζιδάκι στο μητροπολιτικό μέγαρο να ξεσηκώσει το λαό διακηρύσσοντας ότι κινδυνεύει η θρησκεία, η πατρίδα και η οικογένεια με το βιβλίο του κράτους *Τα ψηλά βουνά* που το χαρακτηρίζει ως μπολσεβίκικο βιβλίο (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ', σ.227).

φωτεινές στιγμές του κ. Χατζιδάκι. Εφαρμόζεται όμως χωρίς αυτόν από πρόσωπα που ξέρουν κάπως τι ζητούν, με σύστημα και συνέπεια.»⁵⁴⁸

Η μεγάλη αντίδραση για τη γλώσσα των νέων βιβλίων και γενικότερα για τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση εκδηλώνεται από τον Γ. Χατζιδάκι στην εισήγησή του στο Σεβαστοπούλειο αγώνα τον Απρίλιο του 1918⁵⁴⁹, όπου χρησιμοποίησε την επίσημη πανεπιστημιακή γιορτή για να αποδοκιμάσει στ' όνομα της παιδείας του ελληνικού λαού τη λαϊκή γλώσσα, που καθιερώθηκε σύμφωνα με το πρόγραμμα της κυβέρνησης. Πιο συγκεκριμένα, ο επικριτής βεβαιώνει πως η γλώσσα των αναγνωστικών δεν πήρε τον τύπο της κοινής ομιλουμένης και δεν είναι η σωστή γλώσσα για τους ακόλουθους λόγους: α) δεν είναι η κοινή γλώσσα. Απόδειξη: έχει λέξεις και τύπους λέξεων ή σημασίες που δεν είναι πανελλήνιες, όπως *γνέθω*, *στάνη*, *σανός*, *χίμηξε*, *τζάκι*, *ζυγώνω* β) δεν είναι η γλώσσα που μιλιέται συνήθως. Απόδειξη: παρουσιάζει βίαιους κανονισμούς, ή στη φωνητική, καθώς το *αλφαβητάριο* χωρίς το ν στο τέλος, ή στη μορφολογία καθώς *παραθαλάσσια* (αντί *παραθαλασσίαν*) και *Όθωνας* (αντί *Όθων*) γ) τ' αναγνωστικά αποφεύγουν συστηματικά κάθε λέξη ή τύπο που έτυχε να μην έχει αλλάξει από την αρχαία εποχή. Απόδειξη: το *χλιμίντρισμα* αντί *χρεμέτισμα* δ) εκείνοι που κανόνισαν τη γλώσσα των αναγνωστικών άρχισαν ανάποδα, αντί με τη γραμματική να καταγράψουν μόνο τη γλωσσική χρήση, προσπαθούν με τη βοήθειά της να νομοθετήσουν και να εξομαλύνουν.

Δυο μέρες αργότερα εφημερίδα⁵⁵⁰ με μεγάλη κυκλοφορία δημοσιεύει ολόκληρη την εισήγηση του Γ. Χατζιδάκι, με τίτλο «Η έντονος διαμαρτυρία του Γ. Χατζιδάκι, εναντίον της νομοθετούμενης γλωσσικής μεταρρυθμίσεως. Καταγγέλλω αυτούς ότι παραβαίνουν τας επιθυμίας της κυβερνήσεως». Την ίδια μέρα στη Βουλή ο πρωθυπουργός αναιρεί τις γλωσσικές θεωρίες του καθηγητή της γλωσσολογίας και δικαιώνει την κεντρική υπηρεσία του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας εκπαιδεύσεως⁵⁵¹.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης μετά την έντονη διαμαρτυρία του Γ. Χατζιδάκι επιδιώκει την αποκατάσταση της αλήθειας σχετικά με τη γλώσσα των νέων βιβλίων και προβαίνει στην επιστημονική ανασκευή των κύριων κατηγοριών⁵⁵². Οι ουσιαστικότερες, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, από τις κατηγορίες του Γ. Χατζιδάκι

⁵⁴⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.226

⁵⁴⁹ ό.π. σ. 147

⁵⁵⁰ Ελεύθερος τύπος, 3 Απριλίου 1918, σ. 1-2

⁵⁵¹ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.147

⁵⁵² ό.π. σ. 148 κ.ε.

είναι οι ακόλουθες: 1. η κυβέρνηση δεν είχε σκοπό να καθιερώσει τη δημοτική γλώσσα 2. γίνεται η προσπάθεια από την κεντρική υπηρεσία του υπουργείου να εφαρμοστεί το νέο γλωσσοεκπαιδευτικό πρόγραμμα ύπουλα και καιροσκοπικά, όλο και σε πλατύτερη σφαίρα και σε μεγαλύτερη κλίμακα 3. η δημοτική των αναγνωστικών δεν είναι γλώσσα που υπάρχει, ούτε μπορεί καμιά γραμματική να κανονίσει μια γλώσσα πριν τη διαμορφώσει και την καθιερώσει η χρήση στην κοινωνία και μέσα στο σχολείο και 4. εφαρμόζεται ορθογραφία στραβή. Παράλληλα με την κριτική αυτή και την απόλυτη άρνηση του γλωσσικού τύπου των αναγνωστικών, ο Γ. Χατζιδάκις αντιτάσσει τη δική του θεωρία για τη γλώσσα των πόλεων της Ελλάδας και της Τουρκίας, καθώς τη μιλούν «εις τας αρίστας και επισημοτάτας οικίας» οι «καλώς ανατεθραμμένοι», που μόνο αυτή η γλώσσα μπορεί να «συνάψει εις εν εθνικόν σύνολον» όλα τα ελληνόπουλα και που έχει διάφορες βαθμίδες και ποικιλίες, όταν τη χρησιμοποιούμε «εν ταις αιθούσαις», στο διήγημα, στη βουλή και στα δικαστήρια, στις εφημερίδες και στην επιστήμη. Ο Γ. Χατζιδάκις είχε συστήσει ν' απλοποιηθεί η καθαρεύουσα, «την απλοποίησιν καθόλου του γραπτού ημών λόγου»⁵⁵³, και αυτό είχε γίνει και στα διδακτικά βιβλία, τα αλφαβητάρια και τα αναγνωστικά⁵⁵⁴.

Την τακτική και την αντίδραση του Γ. Χατζιδάκι για τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση ακολουθούν ή παρασύρονται πολλοί, «συντηρητικοί από ιδιοσυγκρασία και ιδεολογία», κατά τον Α. Δελμούζο, όπως ο Ζαμάνης⁵⁵⁵ που «αγωνίστηκε να κρατηθεί σε επιστημονική επίκριση των νέων αναγνωστικών. Κινήθηκε μέσα στο επιστημονικό οπλοστάσιο του κ. Χατζιδάκι, και πλούτισε κάπως τη Χατζιδάκεια συλλογή από τις διαλεκτικές τάχα λέξεις που παρουσιάζουν τα βιβλία. Προσπαθώντας όμως να στηριχτεί και σε γενικές αρχές, κατέφυγε στην πρωτευουσιάνικη γλώσσα του κ. Pernot ... η κριτική του κ. Ζαμάνη στάθηκε στον αέρα και ο συγγραφέας της δεν τόλμησε να δώσει κανένα θετικό υπόδειγμα λόγου γραπτού.»⁵⁵⁶

Όπως προαναφέρθηκε, η αντίδραση εκδηλώνεται και σε κύκλους δημοτικιστικούς όπου ξεχώρισαν τρία ονόματα, η Γαλάτεια Καζαντζάκη, το

⁵⁵³ ό.π. σ. 149

⁵⁵⁴ Είναι τα αναγνωστικά του 1914, για τα οποία ο Μ. Τριανταφυλλίδης έχει κάνει μνεία υπογραμμίζοντας τη γλωσσική αναρχία που έχει επικρατήσει σ' αυτά και την «απλή τους τάχα» γλώσσα (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ', σ. 133)

⁵⁵⁵ Υπεύθυνος έκδοσης του περιοδικού *Εκπαιδευτική Επιθεώρησης*, διευθυντής του Μαρασλείου Διδασκαλείου από το 1917 έως το 1920.

⁵⁵⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.227

περιοδικό *Νουμάς* και ο Σπύρος Μελάς. Η αντίδραση της Καζαντζάκη συνδέεται με το γεγονός της απόρριψης του βιβλίου της από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, « ... πολλά από τα βιβλία που είχαν υποβληθεί στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο απορρίφθηκαν. Απόρριψη βιβλίων θα πει ζημία σημαντική, και φυσικά τέτοια ζημία δεν είναι μικρή δοκιμασία για το κάθε άτομο. Στη δοκιμασία αυτή η κ. Καζαντζάκη νικήθηκε, και άρχισε την αντίδραση ... πριν ακόμη γίνει το πραξικόπημα στη μητροπολιτική αίθουσα, είχε ετοιμάσει η κ. Καζαντζάκη τα οχλοκρατικά μέσα στην πολεμική που έκαμε σε κάποια εφημερίδα για *Τα ψηλά βουνά* και τα άτομα που εφαρμόζουν τη μεταρρύθμιση: " Εκεί μέσα χτυπούν τη θρησκεία, δεν κάνουν προσευχή, παραλύουν τους οικογενειακούς θεσμούς, καταστρέφουν την πατρίδα..."»⁵⁵⁷.

Ως προς τη γλωσσική μορφή η μεταρρύθμιση βρίσκει αντίδραση από τους δημοτικιστές, που έχουν προσκολληθεί στο άκαμπτο κανονιστικό σύστημα του Ψυχάρη, ενώ ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός προσπαθεί να συμβιβάσει τον ψυχαρισμό με τη γλωσσική πραγματικότητα. Ο Α. Δελμούζος σημειώνει: «ως προς τη φωνητική, η μεταρρύθμιση στέκει σε αντίληψη μεταψυχαρική, όπου το επιβάλλει και η επιστήμη και η ζωή – χωρίς βέβαια μ' αυτό να παραγνωρίζει την ιστορική και προσωπικότητα του Ψυχάρη και την ξεχωριστή σημασία του έργου του»⁵⁵⁸. Στον κύκλο του περιοδικού *Νουμάς* είναι συγκεντρωμένοι οι δημοτικιστές που ασπάζονται το σύστημα του Ψυχάρη. Όταν ο *Νουμάς* ύστερα από μακρόχρονη διακοπή ξαναρχίζει την έκδοσή του⁵⁵⁹, βρίσκει το μεταρρυθμιστικό έργο αρκετά προχωρημένο και στερεωμένο, « η επιτυχία του και η επιβολή του ήταν βέβαια αποτέλεσμα όλων των αγώνων που έκαμε ο δημοτικισμός έναν ολόκληρο αιώνα, και σ' αυτούς ο *Νουμάς* έπαιξε μια εποχή ρόλο σημαντικό. Το έργο όμως αυτό έγινε κι εξακολουθούσε να γίνεται απάνω στο δρόμο που για χρόνια είχε ακολουθήσει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, και γινόταν κατά μέγα μέρος από μέλη του, χωρίς τη νουμαδική κηδεμονία ή τουλάχιστο τη συνεργασία. Τέτοιο πραξικόπημα προσβάλλει τον εγωκεντρισμό του *Νουμά* ...»⁵⁶⁰. Ενώ στο πρώτο φύλλο μετά την επανέκδοση ο *Νουμάς* χαιρετίζει με ενθουσιασμό τη μεταρρύθμιση, στο επόμενο φύλλο αρχίζει προσωπική επίθεση στα άτομα που πρωτοστάτησαν στη μεταρρύθμιση, με στόχο «να

⁵⁵⁷ ό.π. σ. 228

⁵⁵⁸ ό.π. 228-229

⁵⁵⁹ Γ. Καλογιάννη, *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931)*, σ. 204, 215 και 221

⁵⁶⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.229

κλονίσει την ηθική υπόσταση της τριανδρίας»⁵⁶¹. Στο άρθρο του Κ. Παρορίτη με τίτλο *Εσείς κ' εμείς, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Νουμάς*⁵⁶² δίνεται απάντηση στις κατηγορίες ότι η τακτική του *Νουμά* είναι ασυνεπής και αντιφατική. Σ' αυτό το άρθρο υποστηρίζεται ότι η εκπαιδευτική αλλαγή είναι πρόωρη, αφού το έθνος δε φωτίστηκε και η γλώσσα δε διαμορφώθηκε οριστικά. Η ερμηνεία του πολέμου που κήρυξε ο *Νουμάς* στη μεταρρύθμιση πρέπει να λάβει υπόψη της και τα προσωπικά ελατήρια που επηρέασαν τα άτομα του κύκλου του *Νουμά*. Ο Γ. Κορδάτος⁵⁶³ υποστηρίζει ότι ο Ταγκόπουλος, υπεύθυνος για την ύλη και τη "γραμμή" του *Νουμά* στα διάφορα ζητήματα⁵⁶⁴, περίμενε από τον Γληνό να τον βάλει σε κάποια θέση ή να του αναθέσει να γράψει αναγνωστικά βιβλία για να τακτοποιηθεί οικονομικά κι επειδή παραγκωνίστηκε άρχισε τον πόλεμο κατά της μεταρρύθμισης. Η στάση του Ταγκόπουλου και του *Νουμά* σχετίζεται όχι μόνο με τις προσωπικές πικρίες αλλά και με τις ποικίλες επιδράσεις που δεχόταν. Είναι γνωστό ότι ο Ταγκόπουλος ανήκε στον κύκλο των πιστών "ψυχαρικών" της διασποράς⁵⁶⁵ και αφοτού ο Ψυχάρης με τον Εφταλιώτη απέρριψαν το πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου επειδή καθιέρωνε τη "μιχτή", ήταν επόμενο να ακολουθήσει και ο ιδεολογικά συγγενικός τους *Νουμάς* που έβλεπε με μεγάλη συμπάθεια την προοπτική του σοσιαλισμού στην Ελλάδα.

Το τρίτο όνομα που ξεχώρισε στους δημοτικιστές εκείνους που αντέδρασαν στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση είναι ο δημοσιογράφος Σπύρος Μελάς, γνωστός με το ψευδώνυμο Φορτούνιο, που δρα μέσα από το στρατόπεδο των αντιπολιτευόμενων και εκμεταλλεύεται το γλωσσικό ζήτημα. Ο Σ. Μελάς υποστηρίζει ότι το μεταρρυθμιστικό έργο του Βενιζέλου στη γλώσσα, αλλά και στην παιδεία, στη θρησκεία, στην οικογένεια, στο στρατό, είναι αντίθετο με την ελληνική παράδοση και τον ελληνικό χαρακτήρα. Στο φύλλο της 13^{ης} Ιουνίου του 1919 της καθημερινής πρωινής εφημερίδας *Εμπρός*, σημειώνει στο χρονογράφημά του με τίτλο *Μερικαί αντιφάσεις* : «...Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δεν εμφανίζεται ως κάτι ξεκάρφωτο αυτήν την στιγμήν. Εμφανίζεται ως οργανικόν μέρος ενός ριζοσπαστικού προγράμματος εσωτερικής πολιτικής, του οποίου αν όχι σκοπός αλλ' αναπόφευκτον αποτέλεσμα θα είναι, κατά την κρίσιν μας, η χαλάρωσις του συνόλου των συνεκτικών δεσμών, οι οποίοι αποτελούν την δύναμιν της εθνικής μας αντιστάσεως...

⁵⁶¹ ό.π. σ. 230

⁵⁶² *Νουμάς*, τ. ΙΣΤ' (1919), σ. 591-593

⁵⁶³ Γ. Κορδάτου, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, σ.186

⁵⁶⁴ Γ.Χ.Καλογιάννη, *Ο Νουμάς και η εποχή του*, σ. 215

⁵⁶⁵ ό.π. σ. 227

επιχειρουμένη (η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση) εν ονόματι επιστημονικών δήθεν ιδεών τείνει πρακτικώς, ως απεδείξαμεν άλλοτε, εις αποκοπήν παντός θρησκευτικού ορίζοντος, με την πρόφασιν της λεγομένης ανεξαρτήτου σκέψεως και ανεξαρτήτου ηθικής...». Ενώ, σ' άλλο προγενέστερο χρονογράφημά του με τίτλο *Προλήψεις*, που δημοσιεύτηκε την 16^η Φεβρουαρίου του 1919 στην ίδια εφημερίδα, υπογραμμίζει : «...Ετέθη ως βάσις (αυτό είναι βέβαιον) ότι τα βιβλία δια τους μικρούς πρέπει να συγγράφονται "μακράν θεοκρατικών αντιλήψεων" ...»⁵⁶⁶.

Ο Α. Δελμούζος αμυνόμενος στις επικρίσεις αυτές επιδιώκει να δώσει μια ερμηνεία για το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Σ. Μελάς και ιδιαίτερα για τη φράση "μακράν θεοκρατικών αντιλήψεων". Κατά τον Α. Δελμούζο, ο Σ. Μελάς διατύπωσε την παραπάνω φράση στηριγμένος⁵⁶⁷ στο επίσημο πρακτικό της συντακτικής επιτροπής για τα αναγνωστικά βιβλία στο οποίο γίνεται η αναφορά στη θρησκευτική μόρφωση ως εξής: «Η πραγμάτωσις του θρησκευτικού σκοπού των αναγνωστικών θα επιτευχθεί αναλόγως προς την ψυχικήν εξέλιξιν, την αντιληπτικότητα των παιδων και το επιδεκτικόν αληθούς θρησκευτικής συγκινήσεως όσον το δυνατόν αγνοτέρας. Εκκλησιαστικά τελεταί, οίον η λειτουργία των Χριστουγέννων, της Αναστάσεως, του επιταφίου θα δώσωσιν αφορμήν εις την υπό καλαισθητικήν μορφήν πρόκλησιν θρησκευτικής συγκινήσεως. Προσέτι δε και το θαυμάσιον ή εκπληκτικόν ή περικαλλές εις την φύσιν θα υποβοηθήσει την ανύψωσιν του μαθητού προς το θείον.»⁵⁶⁸.

Μέχρι το 1919, όταν κυκλοφόρησαν και τα νέα αναγνωστικά της Γ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου, δημοσιεύτηκαν σ' εφημερίδες και περιοδικά αρκετές μελέτες για τη νέα σχολική γλώσσα. Στο περιοδικό *Εκπαιδευτική Επιθεώρησις* δημοσιεύονται οι μελέτες του Ζαμάνη *Τα μαθήματα των Ανωτέρων εποπτών της Δημοτικής εκπαιδεύσεως* και *Μια επιστολή περί των μαθημάτων των Ανωτέρων εποπτών*, στο *Νέος αιών* η μελέτη του Παλαμά *Δημοτικισμός*, στην εφημερίδα *Εμπρός* η μελέτη του Παπαζαχαρίου *Το ζήτημα των αναγνωστικών βιβλίων. Το παιδαγωγικό μέρος και η γλώσσα*, στο *Εκπαιδευτικός Ερευνητής* του Ζηρογιαννόπουλου *Η εκπαιδευτική*

⁵⁶⁶ Η παρένθεση και τα εισαγωγικά είναι του χρονογράφου.

⁵⁶⁷ Ο Α. Δελμούζος αναφέρει την πρόταση που έγινε στον Σ. Μελά για τη συγγραφή του αναγνωστικού βιβλίου της Δ' τάξης, «...την πρόταση που του είχα κάνει άλλοτε να γράψει το αναγνωστικό της Δ' . Ποτέ δε μου είχε δοθεί αφορμή να μελετήσω το χαρακτήρα του, ήξερα μόνο τα έργα του, και αναγνωρίζοντας σ' αυτά σπάνια χαρίσματα του έκαμα κάποτε τέτοια πρόταση. Του έδωσα να διαβάσει γραμμένες τις κεντρικές σκέψεις της συντακτικής επιτροπής για τ' αναγνωστικά βιβλία... Ο κ. Μελάς αρνήθηκε, και όπως φάνηκε αργότερα, το έκαμε για να μην εμποδιστεί στην πολιτική του.»(βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' σ. 234).

⁵⁶⁸ Δελτίον υπουργείου Παιδείας αριθ. 3, Μάρτιος 1919.

μεταρρύθμισεις και τα νέα αναγνωστικά, και *Τα εγκριθέντα αναγνωστικά*⁵⁶⁹. Σ' άλλες μελέτες κρίνεται ευνοϊκά η γλωσσική μορφή των νέων αναγνωστικών και γενικά η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ενώ στη μελέτη του Παπαζαχαρίου, εκπαιδευτικού, διατυπώνονται αρνητικά σχόλια για τη νέα σχολική γλώσσα, «οι κ. συγγραφείς (των Ψηλών βουνών) κατήργησαν την γραμματικήν, σχηματίζοντας τους διαφόρους τύπους με την ελευθερίαν του τσοπάνη και μανάβη, επομένως εις ουδένα κανόνα, εις ουδέν μέτρον υπόκειται η γλώσσα του βιβλίου». Αντίθετη άποψη έχει ο Ζαμάνης που τη βρήκε «κανονισμένη σύμφωνα με τους γραμματικούς κανόνες της δημοτικής. Σημειωτέον ότι οι κριτές των *Ψηλών βουνών* στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο εκφράστηκαν με θετικά σχόλια για τη νέα γλώσσα των βιβλίων, «η γλώσσα εξ άλλου του βιβλίου είναι αρίστη δημοτική» και « η γλώσσα φαίνεται σχεδόν πανταχού η πρέπουσα» είναι τα σχόλια των Λάμψα και Τραυλαντώνη⁵⁷⁰.

Ο Βενιζέλος μίλησε διεξοδικά για το θέμα της νέας σχολικής γλώσσας σε μέλη από τους φιλολογικούς δημοτικιστικούς συλλόγους στην Αλεξάνδρεια, όταν είχε ταξιδέψει στην Αίγυπτο το 1914. Αποσπάσματα από τις ομιλίες εκείνες είχαν καταχωρηθεί στην εφημερίδα *Νέα Ζωή* και στην αλεξανδρινή εφημερίδα *Τα Νέα*⁵⁷¹ όπου γίνεται φανερή η θέση του υπέρ της εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας στα Δημοτικά Σχολεία. Μερικά από τα αποσπάσματα αυτά είναι τα ακόλουθα: «Χρειάζεται κάποια εφεκτικότης εις τακτικήν. Αλλά προκειμένου περί της παιδαγωγικής απόψεως του ζητήματος είμαι υπέρ της εισαγωγής της αμιγούς δημοτικής εις τα Δημοτικά Σχολεία», ενώ σε άλλο σημείο τονίζει : «...γνωρίζετε πολύ καλά πόσον βραδέως εισχωρεί και επιβάλλεται μια ιδεολογία, έστω και η πλέον αναμφισβήτητα αληθινή. Δια τούτο είμαι υπέρ της μετριοπαθείας και της πολιτικής μεθόδου δια την διάδοσιν της δημοτικής γλώσσας. Πρέπει να λάβομεν υπ' όψιν το παραμορφωμένον αίσθημα των πολλών, την συνήθειαν, την παράδοσιν. Είναι εμπόδια που πρέπει πολύ να λογαριασθούν. Εγώ είμαι δημοτικιστής. Ήμην εν πεποιθήσει ανέκαθεν τοιούτος. Επερίμενα ν' αποκτήσω γόητρον και κύρος επί του ελληνικού λαού δια ν' απευθυνθώ προς αυτόν και να του φωνάξω απερίφραστα πόσον παρασύρεται και απατάται υπό των δημαγωγών, όταν στιγματίζει ως προδότας εκείνους που του μανθάνουν την πραγματικά εθνικήν του γλώσσαν, όταν κλοτσά την αληθινήν του φιλολογίαν...».

⁵⁶⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.150-151

⁵⁷⁰ ό.π. σ.151

⁵⁷¹ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 133 και τ. Ζ' (1917-1919), σ.153

2. 8 Τα νέα αναγνωστικά

Τις αρχές για τη σύνταξη⁵⁷² των νέων αναγνωστικών βιβλίων καθόρισε επιτροπή⁵⁷³ από τους Δ. Λάμψα, Α. Τραυλαντώνη, εκπαιδευτικό και λογοτέχνη⁵⁷⁴, Ζ. Παπαντωνίου, Α. Δελμούζο, Μ. Τριανταφυλλίδη και Δημοσθ. Ανδρεάδη, επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων, στους οποίους ανατέθηκε και η σύνταξη των βιβλίων⁵⁷⁵. Η πρώτη αρχή αφορά στον κύριο σκοπό των αναγνωστικών που είναι αναγνωστικός και γλωσσικός προκειμένου να ασκηθούν οι μαθητές στην άπταιστη, φυσική και αβίαστη ανάγνωση αλλά και να καλλιεργηθεί το γλωσσικό αίσθημα. Για το σκοπό αυτό πρέπει το ύφος των βιβλίων να είναι ζωντανό, προσαρμοσμένο στην ηλικία του μαθητή και την ψυχική του ανάπτυξη, να κυριαρχεί ο μικροπερίοδος λόγος, ο φυσικός διάλογος και η διηγηματική περιγραφή. Ακόμη, η πλοκή του λόγου, η σύνταξη και η φρασεολογία να είναι σε κάθε βαθμίδα ανάλογη προς τη γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού. Η γλώσσα οφείλει να είναι πρότυπη, κυριολεκτική, κλασσική, όπως ακριβώς η γλώσσα στα αληθινά λογοτεχνήματα. Επιπλέον, μέσα από το περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων επιδιώκεται η θρησκευτική, η ηθική και η εθνική αγωγή. Γι' αυτό, το περιεχόμενό τους πρέπει να στηρίζεται στη θρησκευτική αντίληψη των Ελλήνων μαθητών, σε μια ανώτερη γενικά ανθρώπινη ηθική και στην εθνική συνείδηση, αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στην έξαρση των φυλετικών προτερημάτων και την καταπολέμηση των ελαττωμάτων.

⁵⁷² Σε δημοσίευμα του *Νουμά* (τ. ΙΣΤ', 1919, σ. 106) εξαπολύεται σφοδρή επίθεση κατά της τριανδρίας (Γληνού, Δελμούζου, Τριανταφυλλίδη) του Υπουργείου Παιδείας επειδή απέκλεισε από την κριτική επιτροπή για τα αναγνωστικά βιβλία τους ορθόδοξους δημοτικιστές-ψυχαρικούς Ρ.Γκόλφη, Κ.Παρορίτη, Β.Ρώτα, Δ.Πανάγο και Μ.Φιλίηνα.

⁵⁷³ Η επιτροπή ορίστηκε με το βασιλικό διάταγμα της 13^{ης} Φεβρουαρίου 1918

⁵⁷⁴ Ο Α. Τραυλαντώνης υπηρέτησε στο Υπουργείο Παιδείας από το 1911 ως το 1924 (βλ.Α. Δημαρά, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927* σ.188

⁵⁷⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1920), σ.145-151.

Η δεύτερη αρχή αφορά στο ενιαίο της ύλης, δίνοντας έμφαση στην πραγματική εσωτερική ενότητα. Υποστηρίζεται ότι το αναγνωστικό δεν πρέπει να είναι κατατεμαχισμένο σε μικρά διηγήματα και άλλα κείμενα εγκυκλοπαιδικού περιεχομένου άσχετα μεταξύ τους αλλά να αποτελείται από μια συνεχή διήγηση ή να περιορίζεται σε λίγες εκτενείς διηγήσεις που όλες μαζί να υπάγονται στην κεντρική ιδέα ή στις κεντρικές ιδέες του αναγνωστικού. Το αναγνωστικό, υπογραμμίζεται από την επιτροπή, τόσο καλύτερα επιτυγχάνει τους ποικίλους σκοπούς του, όσο ελκυστικότερο είναι για το μαθητή και διεγείρει το ενδιαφέρον του με την ανθρώπινη δράση και την ποικιλία.

Η τρίτη αρχή σχετίζεται με το θρησκευτικό σκοπό των αναγνωστικών⁵⁷⁶ ενώ η τέταρτη αρχή αναφέρεται στον ηθικό και εθνικό σκοπό. Σύμφωνα με την τελευταία αρχή το περιεχόμενο των βιβλίων πρέπει να στηρίζεται σε σύστημα ιδεών που θα πηγάζει από τη δράση χωρίς να προσφέρεται δογματικά. Στη βάση αυτού του συστήματος των ιδεών θα αναπτυχθεί βαθμιαία μέσα από τα αναγνωστικά βιβλία όλων των τάξεων του Δημοτικού Σχολείου, το σύνολο των κοινωνικών και ατομικών αρετών που θα αποδίδουν μέσα από διαφορετικούς τύπους και χαρακτήρες τον πολυσύνθετο και ιδανικό τύπο του Έλληνα και γενικότερα του ανθρώπου. Η όλη ανάπτυξη του ιδεολογικού συστήματος θα είναι σύμφωνη με την ψυχολογική και την πνευματική κατάσταση και εξέλιξη του παιδιού. Αρετές, όπως η ευσέβεια, η φιλαλήθεια, η ευγένεια, η εργατικότητα, η ευγνωμοσύνη και η ευθύτητα δεν υπόκεινται, κατά την κρίση της επιτροπής, σε περιορισμούς λόγω της ηλικίας και της ανωριμότητας των μαθητών. Η υλοποίηση του εθνικού σκοπού του αναγνωστικού επιτυγχάνεται και έμμεσα, σύμφωνα με τη συντακτική επιτροπή, με το να αντλήσουμε το περιεχόμενο των βιβλίων από την εθνική ζωή, από τη φύση της πατρίδας μας, από τα ελληνικά ήθη και έθιμα, τα παραμύθια, τους θρύλους, τις εθνικές παραδόσεις και άμεσα με τη διδασκαλία στηριγμένη στην εθνική ιστορία. Η επιτροπή επισημαίνει τον κίνδυνο του σωβινισμού που είναι υπαίτιος για αισθήματα μίσους και εκδικητικότητας κατά των άλλων λαών, υπογραμμίζοντας ότι η φιλοπατρία πρέπει να θεμελιωθεί στην αληθινή αγάπη της πατρίδας και της ελευθερίας, στην εκτίμηση του εθνικού πολιτισμού και τον πόθο για τη συντήρηση και την προαγωγή του. Ακόμη, η επιτροπή τονίζει ότι πρέπει να δοθεί προσοχή ώστε

⁵⁷⁶ Ο θρησκευτικός σκοπός αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, 2.7

να μη συγχέονται οι θρύλοι, τα παραμύθια και οι παραδόσεις με τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες που πρέπει να εκριζωθούν από την ψυχή του παιδιού.

Η πέμπτη αρχή στην οποία πρέπει να στηρίζονται τα αναγνωστικά σχετίζεται με το πολυσύνθετο του χαρακτήρα της πραγματικής ζωής που πρέπει να προβάλλεται στα βιβλία σε αντίθεση με τη μονομέρεια και την ακαμψία. Οι χαρακτήρες πρέπει να διαγράφονται πραγματικοί και να εμφανίζουν τις αντιθέσεις της ζωής. Η έκτη και τελευταία αρχή αφορά στη λογοτεχνική μορφή των βιβλίων που κρίνεται απαραίτητη προκειμένου τα αναγνωστικά βιβλία να είναι μορφωτικά βιβλία.

Οι ατομικές και οι κοινωνικές αρετές που προβάλλονται από τα αναγνωστικά εκδηλώνονται μέσα σε κοινωνικές και πολιτειακές οργανώσεις αναγκαίες για τη δράση του ανθρώπου. Για το λόγο αυτό, σύμφωνα με την επιτροπή, πρέπει να παρουσιάζεται στο μαθητή η δράση του ατόμου εντός τέτοιων οργανώσεων. Έτσι, στην Α΄ τάξη η δράση θα περιστραφεί μέσα στον κύκλο της οικογένειας με σκοπό την ανάπτυξη της οικογενειακής ζωής, ενώ θα τονιστούν από τις ατομικές αρετές αυτές που συμβάλλουν στην αυτοσυντήρηση, όπως καθαριότητα, εγκράτεια, θάρρος και φιλοπονία και από τις κοινωνικές η αγάπη προς τους γονείς και τους αδερφούς, η φιλαλληλία, η πειθαρχία, η αξιοπρέπεια και η αγάπη προς τα ζώα. Στη Β΄ τάξη θα επιδιωχθεί το «κορύφωμα της ατομικής αυθυπαρξίας», σε συνδυασμό προς την αλληλοβοήθεια και αλληλεγγύη. Στη Γ΄ τάξη ως κύρια ιδέα θα χρησιμεύσει η προαγωγή της κοινοτικής αλληλεγγύης παράλληλα με την ανάπτυξη της ατομικότητας. Στη Δ΄ τάξη ως κύρια ιδέα θα χρησιμεύσει η γνώση και η αγάπη της πατρίδας ως συνόλου ενώ στην Ε΄ τάξη η υπέρ της πατρίδας αυτοθυσία, η αυτοθυσία ως θυσία ζωής για την ελευθερία και την άμυνα της πατρίδας και τα ιδανικά της αλλά και ως θυσία των ατομικών αγαθών υπέρ των κοινών αγαθών και του εθνικού και γενικά του ανθρώπινου πολιτισμού. Εκτός από τις άλλες αρετές τονίζεται η υπερίσχυση των καθηκόντων προς το σύνολο και η "ιδιάζουσα" στην ελληνική ιστορία σχέση της θρησκευτικής πίστης προς την αγάπη της πατρίδας. Στην ΣΤ΄ τάξη ως κύρια ιδέα θα χρησιμεύσει η πολιτειακή οργάνωση, αναγκαία για τη συντήρηση και προαγωγή του συνόλου των υλικών και πνευματικών αγαθών. Η πολιτεία δεν θα εμφανιστεί ως το κράτος μιας κοινωνικής τάξης, αλλά του συνόλου, θα είναι ο ύπατος ρυθμιστής των συμφερόντων του συνόλου και ο φρουρός των δικαιωμάτων κάθε πολίτη, απαιτώντας τον αμοιβαίο σεβασμό των δικαιωμάτων και επιβάλλοντας την εκπλήρωση των καθηκόντων προς τους άλλους πολίτες και προς την πολιτεία. Η πολιτεία επειδή ρυθμίζει τις κοινωνικές αντιθέσεις και τα αλληλοσυγκρουόμενα

συμφέροντα, εξελίσσεται προοδευτικά. Έτσι, η έννοια της προόδου, κατά την επιτροπή, θα τονιστεί ως προϊόν της καλώς εννοουμένης και τηρουμένης πολιτειακής τάξης.

Με τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση δόθηκε ευκαιρία, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, να εισαχθεί στ' αναγνωστικά του λαϊκού σχολείου η πολύτιμη γλωσσική εργασία του λαού και της λογοτεχνίας και να χρησιμοποιηθούν πολλές φράσεις και ιδιωτισμοί, και όχι ιδιωματισμοί, της ζωντανής γλώσσας⁵⁷⁷. Για το λεξιλόγιο των νέων αναγνωστικών μίλησε για πρώτη φορά ο Μ. Τριανταφυλλίδης στο συνέδριο των επιθεωρητών⁵⁷⁸, αγγίζοντας πολλά ζητήματα χωρίς να εξαντλεί το θέμα, όπως ο ίδιος σημειώνει στο Δελτίο του 1920⁵⁷⁹. Πιο αναλυτικά για τις λέξεις των νέων αναγνωστικών αναφέρεται ο Μ. Τριανταφυλλίδης στη μελέτη *Quo usque tandem*⁵⁸⁰, ενώ η σχετική μελέτη του⁵⁸¹ που δημοσιεύτηκε στο Δελτίο του 1920, λόγω των πολλών και ποικίλων κριτικών που έγιναν στις λέξεις των νέων αναγνωστικών, έχει απολογητικό χαρακτήρα.

Οι λέξεις μιας γλώσσας, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, δεν έχουν τόση σπουδαιότητα όσο η μορφολογία της και η σύνταξη, ωστόσο στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση οι λέξεις έγιναν αντικείμενο έντονης κριτικής. Η κοινή γνώμη, όπως εκφράστηκε στο συνέδριο των επιθεωρητών, υποστήριξε ότι το λεξιλόγιο των νέων αναγνωστικών είναι σύμφωνο με την κοινή νεοελληνική γλώσσα ενώ οι κριτικές που έγιναν από εκπαιδευτικούς αναφέρονται στη χρήση διπλών λέξεων ή τύπων, στο φτωχό λεξιλόγιο των αναγνωστικών, στη χρήση ιδιωματισμών, στη χρήση λέξεων "που είναι πρόωρες για μια τάξη, ανώτερες από την αντιληπτικότητα των παιδιών της" και στη χρήση νεολογισμών. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης απαντώντας στις παραπάνω παρατηρήσεις παραθέτει παραδείγματα από το λεξιλόγιο των αναγνωστικών, που δείχνουν πόσο αστήριχτες είναι οι κατηγορίες, και επισημαίνει την συνύπαρξη λόγιων και λαϊκών λέξεων στην κοινή χρήση, που κλίνονται σύμφωνα με τη γραμματική της κοινής. Ακόμη, υποστηρίζει ότι τα νέα αναγνωστικά δεν πρέπει να βασιστούν μόνο στο λεξιλόγιο όσων κατοικούν στις πόλεις, διότι «αποξενωμένοι αυτοί σε πολλά από την εθνική ζωή και μορφωμένοι στο παλιό σχολείο με την καθαρεύουσα ή και με ξένες γλώσσες, δεν μπορούν να μας

⁵⁷⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Η' (1920), σ.126-127

⁵⁷⁸ Εκτενής αναφορά στο συνέδριο των επιθεωρητών γίνεται στο κεφάλαιο 2.9.

⁵⁷⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Η' (1920), σ.116. Ολόκληρη η συζήτηση για το λεξιλόγιο και τη γλώσσα των νέων αναγνωστικών δημοσιεύτηκε στον Εκπαιδευτικό Ερευνητή, 1919, αρ. 47-53.

⁵⁸⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.164-176

⁵⁸¹ Δ.Ε.Ο. τ. Η' (1920), σ.116-127

γίνουν αποκλειστικό κριτήριο για τη σχολική εθνική γλώσσα, ούτε το λεξιλόγιό τους υπογραμμός και φραγμός για τη γλώσσα των νέων αναγνωστικών και τα ιδανικά που έχουν να εξυπηρετήσουν»⁵⁸². Ανάλογη άποψη είχε εκφράσει και ο καθηγητής Σκιας για τη γλώσσα "των αιθουσών", «οι μορφωμένες μας τάξεις με την αγωγή που παίρνουν στα σχολεία μας και στο σπίτι τους, αποξενωμένες συχνά από την ελληνική ζωή και βουτηγμένες σε ξένες φιλολογίες, πολλές φορές αγνοούν ελληνικές λέξεις γνώριμες, για να μεταχειριστούν στη θέση τους, όταν έχουν τις σχετικές έννοιες, τις αντίστοιχες λέξεις από άλλες γλώσσες, ακόμη και όταν μιλούν ελληνικά»⁵⁸³.

Παίρνοντας αφορμή ο Μ. Τριανταφυλλίδης από την κατηγορία που διατυπώθηκε από τον Γ. Χατζιδάκι ότι τα νέα αναγνωστικά έχουν λέξεις με τύπους και σημασίες που δεν είναι πανελλήνιες, όπως στάνη, ρόβη, γνέθω, δικράνι και άλλες, αναλύει τους λόγους για τους οποίους πρέπει να θεωρούνται οι λέξεις αυτές λέξεις της κοινής γλώσσας⁵⁸⁴. Ειδικότερα, για τη λέξη στάνη αφιερώνει εκτενή μελέτη αποδεικνύοντας ότι η συγκεκριμένη λέξη έχει μεγάλη διάδοση, υπάρχει σ' όλα τα λεξικά της ελληνικής γλώσσας, παρουσιάζεται στον καθημερινό τύπο, και μάλιστα σε φύλλα συντηρητικά στη γλώσσα τους, συναντιέται σε λογοτεχνικά κείμενα αλλά και στα αναγνωστικά του 1914. Βέβαια, παράλληλα με τη χρήση, προφορική και λογοτεχνική, και τη γεωγραφική διάδοση, υπάρχουν κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη κι άλλα κριτήρια για την επιλογή λέξεων για τα αναγνωστικά, όπως το κριτήριο της παραγωγικότητας και της μεγαλύτερης ομοιότητας με τους αρχαίους τύπους, όμως είναι δύσκολο και άστοχο να καθιερώσει η σχολική γλώσσα έναν μόνον τύπο λέξης "χωρίς να βγει από τη δικαιοδοσία της".

Από τους κριτές της γλώσσας των νέων αναγνωστικών υποστηρίχτηκε ότι πρέπει να αντικαθίστανται οι λέξεις εκείνες που χρησιμοποιούνται μεν στη νεοελληνική κοινή, έχουν όμως ξένη καταγωγή, από λέξεις που έχουν ελληνική καταγωγή. Η θέση που παίρνει στο ζήτημα αυτό ο Μ. Τριανταφυλλίδης είναι πολύ ενδιαφέρουσα : «Σε κάποια πολύ περιορισμένα όρια γίνεται και αυτό σ' αναγνωστικά, όπου βρίσκουμε λ.χ. κοντά στο κοινό καζάνι το πολύ ολιγότερο γνωστό λεβέτι (πβ. Αναγνωστικό Γ' Καρκαβίτσα-Παπαμιχαήλ : "ένα μεγάλο καζάνι γεμάτο γάλα ζεστό", σ.117, "σωστό λεβέτι αναποδογυρισμένο", σ.122)⁵⁸⁵. Δε νομίζω όμως έργο των αναγνωστικών να συνεχίσει το παλαιό έργο της καθαρεύουσας, και αν σ'

⁵⁸² Δ.Ε.Ο. τ. Η' (1920), σ.120

⁵⁸³ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.168

⁵⁸⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.168-176

⁵⁸⁵ Οι παρενθέσεις στο απόσπασμα αυτό από το πρωτότυπο

εκατό χρόνια καθαρισμού το *καζάνι* δεν έγινε ούτε *λέβης* ούτε *λέβητας*, δεν κρίνω πολύ σκοπιμότερη για λέξεις τέτοιου είδους τη νέα αυτή σταυροφορία. Ακόμη και το *λεβέτι* αυτό το άκουσα να κατακρίνεται ως άγνωστο και ιδιοματικό, (καθώς κατακρίθηκε και το ελληνικότατο *αλιχτώ* που είχε γραφεί κάπου κοντά στο *γαβγίζω*)... Μόνο όταν η λιγότερο γνωστή ελληνική λέξη δεν κάνει πολύ ιδιοματική εντύπωση, είναι κάπως εύκολο να χρησιμοποιείται, τουλάχιστο κοντά στην αντίστοιχη ξένης καταγωγής.»⁵⁸⁶.

Καταλήγοντας ο Μ. Τριανταφυλλίδης υπογραμμίζει ότι η νέα σχολική γλώσσα δεν έχει αποκλείσει από το σχολείο κανένα "αληθινά μορφωτικό λεξιλογικό στοιχείο" και προσθέτει ότι ο κανονισμός της σχολικής γλώσσας πρέπει να σέβεται και τη χρήση που δίνουν δόκιμοι συγγραφείς αναγνωστικών. Δείγματα της γλωσσικής μορφής των νέων και των παλιών αναγνωστικών παραθέτει ο Μ. Τριανταφυλλίδης στη μελέτη του *Quo usque tandem*⁵⁸⁷. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται από τα νέα αναγνωστικά αποσπάσματα από το αναγνωστικό της Β΄ τάξης Δημοτικού της Γ. Καζαντζάκη, *Οι τρεις φίλοι*, από το αναγνωστικό της Β΄ τάξης επίσης, του Α. Κουρτίδη, , από το *Αλφαβητάρι* της συντακτικής επιτροπής του κράτους και από το αναγνωστικό της Γ΄ τάξης, *Οδύσσεια*, των Α.Κουρτίδη, Κ.Κονιδάρη, Γ.Καλαρά, ενώ από τα παλιά αναγνωστικά παρατίθενται το αντίστοιχο απόσπασμα από την *Οδύσσεια* των Γ.Κονιδάρη και Γ.Καλαρά, εγκεκριμένο για τα έτη 1905-1911, αποσπάσματα από το *Αλφαβητάριο*, μέρος β΄, εγκεκριμένο για τα έτη 1914-1918, καθώς και από το αναγνωστικό της Ε΄ τάξης των Μ.Σακελλαροπούλου, Χ.Κυριακάτου, Ελ.Ρουσοπούλου, εγκεκριμένο το 1914, στα οποία είναι εμφανής η διαφορά της γλωσσικής μορφής.

Τον επόμενο χρόνο μετά την έκδοση των νέων αναγνωστικών για την Α΄ και Β΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου, η Π. Δέλτα γράφει μια εκτενή κριτική⁵⁸⁸ για τα καινούρια αναγνωστικά. Η Σύνταξη δημοσιεύει την κριτική αυτή μελέτη σε συνέχειες στα Δελτία του 1919 και του 1920⁵⁸⁹ τονίζοντας όμως σε υποσημείωση ότι δεν συμφωνεί απόλυτα με την κριτική⁵⁹⁰.

⁵⁸⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Η΄(1920), σ. 125

⁵⁸⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ΄(1917-1919), σ.143-146

⁵⁸⁸ Η κριτική μελέτη αναφέρεται στα αναγνωστικά: Καζαντζάκη Γ. *Οι τρεις φίλοι*, αναγνωστικό Β΄ Δημοτικού, Κουρτίδη Α. αναγνωστικό Β΄ Δημοτικού, Παπαμιχαήλ Ε. *Πέτρος Λάρας*, αναγνωστικό Β΄ Δημοτικού, Παπαμιχαήλ Ε. *αλφαβητάριο* και Συκώκη Ι. *αλφαβητάριο*. Τα αναγνωστικά αυτά εκδόθηκαν το 1917.

⁵⁸⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ΄(1917-1919), σ.44-73 και τ. Η΄(1920), σ.19-30

⁵⁹⁰ Τα αναγνωστικά που κρίνει η Π. Δέλτα είναι εκείνα που εκδόθηκαν την πρώτη χρονιά, όταν πρωτομπήκε στα σχολεία η δημοτική, και είναι γνωστό ότι γράφτηκαν πολύ βιαστικά.

Η Π. Δέλτα υπογραμμίζει τη σημασία του αναγνωστικού στο σχολείο δίνοντας όμως προβάδισμα στην προσωπικότητα και το έργο του δασκάλου, «προτιμότερο καλός δάσκαλος με κακό βιβλίο παρά καλό βιβλίο με κακό δάσκαλο»⁵⁹¹. Το αναγνωστικό παρουσιάζει, κατά την Π. Δέλτα, συγκεντρωμένα τα στοιχεία του πολιτισμού, την ιδεολογία και την ηθική αντίληψη που το έθνος έχει να μεταδώσει στη νέα γενιά. Η Πολιτεία, παρατηρεί η Π. Δέλτα, δεν κατόρθωσε ύστερα από έναν ολόκληρο αιώνα ελεύθερης ζωής να δώσει στα παιδιά το βιβλίο που θα βοηθούσε στη μόρφωσή τους στο σχολείο γιατί η γλώσσα είχε παραλύσει κάθε προσπάθεια του παιδαγωγού να φτάσει στο πνεύμα του παιδιού. Η προσπάθεια όμως για την αναμόρφωση της παιδείας δεν πρέπει να περιορίζεται, κατά την Π. Δέλτα, στην αλλαγή της γλώσσας, δηλαδή στην αλλαγή των τύπων, αλλά και στην αλλαγή του περιεχομένου των βιβλίων.

Με κύρια αναφορά στο περιεχόμενο των αναγνωστικών, η Π. Δέλτα επισημαίνει ότι τα βιβλία αυτά φαίνονται ζωντανότερα από τα παλιά λόγω της γλώσσας και της άμεσης επίδρασής της στη διατύπωση, στην ουσία όμως παρουσιάζουν τις ίδιες ελλείψεις και τα ίδια σοβαρά ελαττώματα με τα παλιά αναγνωστικά, με εξαίρεση το αναγνωστικό της Γ. Καζαντζάκη. Ειδικά για το αλφαβητάριο του Ε. Παπαμιχαήλ γράφει χαρακτηριστικά: «"Το τέλειο είναι μόλις καλό για το παιδί" είπε κάποιος. Εμείς όμως φαίνεται να μη δίνουμε και τόση σημασία στο ηθοπλαστικό ρόλο του παιδικού βιβλίου. Δεν εξετάζω τη μεθοδική άποψη στο αλφαβητάριο του κ. Παπαμιχαήλ, που ενδιαφέρει ειδικούς. Το ηθοπλαστικό του όμως μέρος, που ιδιαιτέρως εξετάζεται εδώ, θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως παράδειγμα του "πως δεν πρέπει να γράφεται"»⁵⁹². Συγκεκριμένα, η Π. Δέλτα παραθέτοντας αποσπάσματα από το αλφαβητάριο υπογραμμίζει την πρόστυχη φρασεολογία και σκέψη, την περιαυτολογία, την επανάληψη του "εγώ" σε προτάσεις⁵⁹³, ενώ περιγράφοντας σκηνές από τα κείμενα του αλφαβηταρίου επισημαίνει την έλλειψη σεβασμού των παιδιών προς τη μητέρα αλλά και την έλλειψη αγωγής της ίδιας της μητέρας. Στο αναγνωστικό της Β΄ τάξης *Πέτρος Λάρας* η Π. Δέλτα ασκεί οξεία κριτική αναφέροντας: «...παράδειγμα ελεεινό για το παιδί είναι ολόκληρος ο *Πέτρος*

⁵⁹¹ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.44

⁵⁹² ό.π. σ. 46

⁵⁹³ Ο Ε. Παπαμιχαήλ, με το ψευδώνυμο Νώντας Έλατος, απαντά στην κριτική αυτή σχετικά με την επανάληψη του "εγώ" σε προτάσεις του αλφαβηταρίου και αναφέρει σχετικά: «... βρίσκει (η Π. Δέλτα) εγωϊστικό να μιλεί η Δαφνούλα όλο με το εγώ. Θα ήταν σωστό αν φαινόταν πως μιλεί με εγωϊστικό σκοπό. Αυτό όμως δε φαίνεται παρά πως μιλεί, όπως μιλούν όλα τα παιδιά της ηλικίας της που πρώτη φορά παίρνουν συνείδηση της ατομικότητάς τους.», (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Η΄, σ. 161).

Λάρας. Από την αρχή ως το τέλος η προστυχιά του Πέτρου Λάρα μας ξαφνίζει και μας αηδιάζει...όλο το βιβλίο είναι μια μακρινή και βαρετή διήγηση του πώς ο Πέτρος φροντίζει να φάγει και τι κάνει για να φάγει καλύτερα...από σκέψη και αισθήματα ανώτερα τίποτα...»⁵⁹⁴. Αρνητικά σημεία στο περιεχόμενο υπογραμμίζει η Π. Δέλτα και στο αναγνωστικό του Α. Κουρτίδη κατακρίνοντάς το για καλλιέργεια του «ποταπού σαρκικού φόβου» και για προβολή της ταπεινότητας του φτωχού, «σε διάφορα κεφάλαια απαντώμε φτωχούς κι ελεημοσύνη· και παντού νιώθουμε την ταπεινοσύνη του φτωχού με το σκυφτό κεφάλι, που δέχεται τη μεγαλοδωρία του αντιπαθητικού "πλούσιου" του βιβλίου, επίσης και την προστυχούτσικη τάση της αμοιβής για κάθε καλή σκέψη ή πράξη ... η χορδή της πονοψυχιάς και της αμοιβής καλλιεργείται αδιάκοπα στο σχολικό βιβλίο· η χορδή όμως της υπερηφάνειας μένει ακαλλιέργητη τέλεια»⁵⁹⁵. Ο ψευτορομαντισμός και η ιδέα του φόβου τονίζεται υπερβολικά, κατά την Π. Δέλτα, και στο αναγνωστικό *Πέτρος Λάρας*, στο αλφαβητάριο του Ι. Συκώκη αλλά και στο αναγνωστικό *Τρεις φίλοι*, «ούτε οι *Τρεις φίλοι* δεν μπορούν να ξεφορτωθούν τον ψευτορομαντισμό "Μέσα από το σκοτάδι διακρίναμε πως ο άνθρωπος μας χαιρετούσε. Ήταν ο θεός μου. Ο πατέρας έκλαιγε από τη χαρά του και ψιθύριζε –Αδερφέ μου, αδερφέ μου! Ο πατέρας τον αγκάλιασε και έκλαιγαν τα δυο αδέρφια πολλή ώρα δίχως να μιλούν. Κι εγώ χωρίς να ξέρω γιατί έκλαιγα...". Τα δάκρυα της χαράς είναι σύντομα, είναι στιγμιαία. Από τη σκηνή αυτή λείπει ειλικρίνεια...»⁵⁹⁶. Η Π. Δέλτα υποστηρίζει ότι η τάση αυτή που καλλιεργεί την αρρωστιάρικη ψευτοευαισθησία, τις κλάψεις, τη δειλία, την αγάπη και τη λύπη για το *εγώ*, πρέπει πια να λείψει από το παιδικό βιβλίο γιατί η επίδρασή της ακολουθεί το παιδί κι όταν μεγαλώσει.

Τα θέματα πατρίδα και θρησκεία προσεγγίζονται, κατά την Π. Δέλτα, με αντιπαιδαγωγικό τρόπο στα σχολικά βιβλία. Το παιδί μαθαίνει στερεότυπα πως η πατρίδα είναι "γλυκιά" και πως ο Θεός είναι "καλός", γιατί η θρησκεία και ο πατριωτισμός του αναγνωστικού δεν πηγάζουν από τη θρησκευτικότητα και τον πατριωτισμό του συγγραφέα, «τι ήταν όμως ο Ιησούς, γιατί κατέβηκε στον κόσμο, πόση αγάπη και συγχώρεση και σπλαχνιά έχει μέσα της η θρησκεία που άφησε στους ανθρώπους, τι δύναμη για να υποφέρουν καρτερικά τις αναπόφευκτες κακομοιρίες

⁵⁹⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919), σ.49-51. Ο Ε. Παπαμιχαήλ απαντώντας στην κριτική για το αναγνωστικό *Πέτρος Λάρας* υποστηρίζει ότι το βιβλίο αυτό είναι διασκευή του Ροβινσώνα του Δανιήλ Φω και ότι έχει σκοπό να διδάξει στα παιδιά τους αγώνες της ανθρωπότητας για την ανάπτυξη του πολιτισμού, (βλ.Δ.Ε.Ο. τ. Η' σ. 162).

⁵⁹⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ'(1917-1919), σ.53

⁵⁹⁶ ό.π. σ. 58

της ζωής, τι γλύκα και αγάπη σκορπούσε η διδαχή του, τι παρηγοριά είναι ο λόγος του για τους τυραννισμένους και τους δυστυχισμένους, τίποτα απ' αυτά δε μας αναφέρει το βιβλίο, και τα θαύματα του Ιησού αραδιάζονται σαν κατορθώματα κάποιου επιτήδειου θαυματοποιού... δε ζητούμε βέβαια από το σχολικό βιβλίο δόγματα, ούτε θρησκευτική διδαχή. Εκείνο που χρειάζεται όμως είναι όταν μιλεί για θρησκεία ή πατρίδα, να βγαίνει από τη διήγηση αίσθημα θρησκευτικό, αίσθημα πατριωτικό, που να συγκινεί το παιδί ώστε μονάχο του να βγάζει το συμπέρασμα πως ο Θεός είναι καλός και δίκαιος, και πως η πατρίδα είναι γλυκιά. Αλλ' αυτό θα γίνει μονάχα αν ο ίδιος ο συγγραφέας αισθάνεται όσα λέγει, αν τη συγκίνηση που θέλει να μεταδώσει στο παιδί τη βγάλει από μέσα του»⁵⁹⁷. Η αντίληψη των αναγνωστικών, παρατηρεί πολύ εύστοχα η Π. Δέλτα, να φορτώνουν τα πάντα στον Θεό, οδηγεί το παιδί στη μοιρολατρεία και την τεμπελιά, προετοιμάζει το πνεύμα του για τις αμέτρητες προλήψεις που είναι ριζωμένες στην ψυχή του λαού ώστε να μη μένει θέση για την αληθινή ανώτερη θρησκεία.

Κρίνοντας την έκφραση και το ύφος των βιβλίων η Π. Δέλτα υποστηρίζει ότι τα καινούρια αναγνωστικά, εξαιρουμένου του αναγνωστικού της Γ. Καζαντζάκη, χαρακτηρίζονται από φτώχεια εκφράσεων, υπερβολική χρήση υποκοριστικών, επανάληψη φράσεων, ανώμαλο και επιτηδευμένο ύφος. Ειδικά στο αναγνωστικό της Γ. Καζαντζάκη επαινείται το "στρωτό" ύφος αλλά επισημαίνονται απροσεξίες, λάθη παιδαγωγικά και ψυχολογικά, που είναι σοβαρότερα, και πολλές αδυναμίες στο διηγηματικό μέρος του βιβλίου. Ολοκληρώνοντας την κριτική της η Π. Δέλτα υπογραμμίζει τη μεγάλη σημασία που έχουν τα ηθικά μαθήματα των σχολικών βιβλίων στη μόρφωση του παιδιού, « ... ηθικά μαθήματα να διδάσκουν τα σχολικά μας βιβλία, αλλά να τα διδάσκουν χωρίς ποτέ να προέχει το διδακτικό· χωρίς να νιώσει το παιδί πως διδάσκεται, παρά μονάχο του, ως συμπέρασμα να βγάζει το ηθικό μάθημα.»⁵⁹⁸.

Η κριτική της Π. Δέλτα ξεχωρίζει απ' όλες τις κριτικές που γράφτηκαν για τα νέα αναγνωστικά εξετάζοντας ουσιώδη θέματα και προβλήματα των αναγνωστικών, σε επίπεδο ηθικό, συμβάλλοντας έτσι στην προσπάθεια βελτίωσης των σχολικών βιβλίων και στην αναμόρφωση της παιδείας σύμφωνα με τις ιδέες του δημοτικισμού, αλλά και με τις αρχές που καθόρισαν το 1918 τα μέλη της επιτροπής για τη σύνταξη των αναγνωστικών.

⁵⁹⁷ ό.π. σ. 61

⁵⁹⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Η' (1920), σ.30

Το αναγνωστικό *Τα ψηλά βουνά* της Γ΄ τάξης, που εκδόθηκε το 1918 με συντακτική επιτροπή τους Δ. Ανδρεάδη, Α. Δελμούζο, Π. Νιρβάνο, Ζ. Παπαντωνίου και Μ. Τριανταφυλλίδη⁵⁹⁹, δέχεται δριμύτατη κριτική από τον Γ. Χατζιδάκι. Συγκεκριμένα, ο γλωσσολόγος καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής στο φυλλάδιό του *Γενηθήτω Φως - Ο Μαλλιαρισμός εις τα Δημοτικά Σχολεία*⁶⁰⁰, που κυκλοφόρησε το 1920, αποτιμά αρνητικά το αναγνωστικό *Τα ψηλά βουνά* κρίνοντας ότι «περί των μεγάλων ιδανικών, της πατρίδος, της θρησκείας, ουδείς γίνεται λόγος», άποψη που έχει διατυπώσει και η Γ. Καζαντζάκη⁶⁰¹. Σκηνές από *Τα ψηλά βουνά*, όπως η απομάκρυνση των παιδιών από το σπίτι και την οικογένεια για χρονικό διάστημα δύο μηνών, η απουσία προσευχής κατά τις καθημερινές τους συνήθειες αλλά και κατά τις δύσκολες στιγμές τους και "ο αποκλεισμός παντός λόγου περί πατρίδος και θρησκείας" δίνουν αφορμές στον Γ. Χατζιδάκι να επικρίνει τους ανώτερους επόπτες της δημοτικής εκπαίδευσης για προσβολή των οικογενειακών δεσμών, της θρησκείας, της πατρίδας και του έθνους. Ο αποκλεισμός των εννοιών πατρίδα και θρησκεία από *Τα ψηλά βουνά* φαίνεται να συμφωνεί, κατά την κρίση του καθηγητή, με το πρακτικό της επιτροπής του 1918 για τη σύνταξη των αναγνωστικών. Στο πρακτικό⁶⁰² εκείνο αναφέρεται ότι, προκειμένου να προβληθούν οι ατομικές και κοινωνικές αρετές από τα αναγνωστικά, παρουσιάζεται η δράση του ατόμου σε κοινωνικές και πολιτειακές οργανώσεις και ότι ενώ στην Α΄ τάξη η δράση αυτή περιορίζεται στον κύκλο της οικογένειας, στη Γ΄ τάξη η κύρια ιδέα είναι η προαγωγή της κοινοτικής αλληλεγγύης παράλληλα με την ανάπτυξη της ατομικότητας. Ο Γ. Χατζιδάκις σχολιάζοντας αρνητικά τις παραπάνω αρχές σημειώνει χαρακτηριστικά: «... έγινε εις την Α΄ τάξιν περί της οικογενείας αρκετός λόγος, ώστε να μη χρειάζεται πλέον τίποτε δια την Γ΄ και δι' αυτό εδιδάχθησαν οι μαθηταί της Γ΄ να μη φροντίζουν περί των γονέων των, αλλά μόνον περί της κοινότητος αυτών, του Soviet; Πρόσθετες τούτοις ότι ουδαμού εις το σχεδιογράφημα τούτο φαίνεται η θρησκεία, φαίνεται ότι κατηργήθη και εις την κοινότητα ή το Soviet των παιδιών τούτων, όπως και εις τα των συντρόφων εν Ρωσία ...»⁶⁰³.

Αρνητική κριτική με απροκάλυπτη ειρωνεία για τους συγγραφείς των διδακτικών βιβλίων, ιδίως για τον Ζ. Παπαντωνίου και *Τα ψηλά βουνά* δημοσιεύεται

⁵⁹⁹ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β΄, σ.127

⁶⁰⁰ ό.π. σ. 126-129

⁶⁰¹ Αναφορά στην αντίδραση της Γ. Καζαντζάκη γίνεται στη σ. 196 της παρούσας μελέτης.

⁶⁰² Βλ. σ. 202 της παρούσας μελέτης

⁶⁰³ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β΄, σ.128

σε φύλλο του περιοδικού *Νουμά*⁶⁰⁴ που κυκλοφόρησε το 1919. Ο *Νουμάς* κατηγορεί τα νέα διδακτικά βιβλία γιατί γράφτηκαν από λόγιους και δημοσιογράφους και διορθώθηκαν γλωσσικά εκ των υστέρων από ειδικούς τρίτους. Ο Α. Δελμούζος στην κριτική του επισκόπησε⁶⁰⁵ για τις επικρίσεις που γράφτηκαν για τα νέα αναγνωστικά χαρακτηρίζει την αντίδραση ως εκδήλωση πάθους με ολοφάνερη πρόθεση για συκοφαντία και διασυρμό, ενώ παράλληλα μιλάει για διαστρέβλωση της πραγματικότητας. Για το αναγνωστικό *Τα ψηλά βουνά* ο Α. Δελμούζος σημειώνει: «... είναι όμως η πρώτη αληθινά δημιουργική προσπάθεια για ν' ανοιχτεί ο δρόμος στο ιδανικό ελληνικό σχολικό βιβλίο. Η προσπάθεια αυτή, με όλη την αναντίρρητη επιτυχία της, έχει βέβαια λάθη, ίσως και ουσιαστικά, καθώς π.χ. τη μονομέρεια...»⁶⁰⁶.

2.9 Μαθήματα στο διδακτικό προσωπικό

Για να πετύχει η μεταρρύθμιση δεν αρκούσε μόνο να γραφούν αναγνωστικά στη δημοτική και κατάλληλες διδακτικές οδηγίες σε βιβλία και φυλλάδια, που η ωφέλειά τους είναι συχνά αμφίβολη, αλλά έπρεπε να αντιμετωπιστούν οι προλήψεις και να παρουσιαστεί η εκπαιδευτική πραγματικότητα με τη ζωντανή και συστηματική διδασκαλία και κυρίως με την ελεύθερη και συστηματική συζήτηση. Σύμφωνα με τις σκέψεις αυτές το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο οργανώνει μαθήματα και φροντιστηριακές ασκήσεις για το διδακτικό προσωπικό αλλά και τους επιθεωρητές των Δημοτικών Σχολείων.

Τα μαθήματα αρχίζουν την άνοιξη του 1918 και γίνονται πρώτα στους δασκάλους της Αθήνας και τον επόμενο χρόνο στους δασκάλους του Πειραιά, διαρκούν τρεις μήνες και διδάσκονται από τους Δ. Γληνό, Α. Δελμούζο και Μ. Τριανταφυλλίδη τα κυριότερα μέρη από τρεις κύκλους μαθημάτων. Συγκεκριμένα,

⁶⁰⁴ Περιοδ. *Νουμάς*, τ. ΙΣΤ' (1919). Σ. 549

⁶⁰⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.234-235

⁶⁰⁶ ό.π. σ. 234

σύμφωνα με το σχετικό σημείωμα⁶⁰⁷ που υπέβαλαν οι ανώτεροι επόπτες στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, οι τρεις κύκλοι μαθημάτων και οι αντίστοιχες κατά κύκλο ενότητες που διδάχτηκαν είναι: Α΄ Γλώσσα. Η γένεση της νέας ελληνικής και η γραμματική της. - Οι γλωσσικές ανάγκες του σχολείου και η νέα σχολική γλώσσα(λεξιλόγιο αναγνωστικών, ορθογραφία, ορθογραφικοί κανόνες, φωνητική και πρώτη γλωσσική διδασκαλία) – Ενότητα της δημοτικής, διάλεκτοι και ιδιώματα, κοινή γλώσσα και καθαρεύουσα. Οι σχέσεις τους και η θέση τους στο σχολείο. – Η δημοτική από σχολική άποψη. Β΄ Φιλολογία. Ιστορικές βάσεις της νεοελληνικής φιλολογίας και ιδίως της λογοτεχνίας. – Δημοτικοί θησαυροί. – Κρητική και Ιόνιος σχολή, σχολή Κων/πόλεως, παλαιότερη και νεότερη σχολή Αθηνών με τους σπουδαιότερους αντιπροσώπους τους και τα πλέον σημαντικά τους έργα. – Τα νέα ρεύματα στη νεοελληνική λογοτεχνία. Ανάλυση και εκτίμηση λογοτεχνικών έργων από αισθητική, κοινωνική και ιδίως παιδαγωγική άποψη. Γ΄ Παιδαγωγική. Σύσταση της σημερινής κοινωνίας. – Σχέση κοινωνίας, κράτους και σχολείων ιστορικά και συγχρονικά εξεταζόμενη. – Διάρθρωση των σχολείων "πηγάζουσα" από τη σχέση κοινωνίας και σχολείου. – Προγράμματα σχολείων. Η εξέλιξη της σύγχρονης επιστήμης. – Οι σύγχρονες αντιλήψεις και μέθοδοι. – Τα κυριότερα πορίσματα των νεότερων ερευνών. – Διδακτικές αντιλήψεις και μέθοδοι "πηγάζουσαι" από τα πορίσματα των νεότερων ερευνών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα θέματα που επιλέχτηκαν για συζήτηση στις γενικές φροντιστηριακές ασκήσεις που έγιναν στην Αθήνα. Τα θέματα αυτά ήσαν⁶⁰⁸: 1.Κεντρικές ιδέες του Φωτιάδη στο βιβλίο του *Το γλωσσικόν ζήτημα κι' η εκπαιδευτική μας αναγέννησις*, 2.Δημοτικά τραγούδια και η σχολική τους χρήση. 3.Ο εθνικός ύμνος. 4.Γκύζη, *Το κρυφό σχολειό*, *Η παραμυθού* και *Ο μικρός σοφός* και του Λύτρα *Ο Κανάρης*. Ειδικά για το βιβλίο του Φωτιάδη η Σύνταξη του Δελτίου σημειώνει: «Το φροντιστήριο για το προφητικό βιβλίο του Φωτιάδη κράτησε τέσσερα απογέματα, και σ' αυτό με τη ζωνρότατη συμμετοχή πολλών δασκάλων εξετάστηκε το γλωσσικό ζήτημα από τις διάφορες απόψεις του και μάλιστα την εκπαιδευτική».

Στις πρώτες σελίδες του Δελτίου του 1920 δημοσιεύεται με τον τίτλο *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση*⁶⁰⁹ η εισήγηση του Α. Δελμούζου στο πρώτο από τα μαθήματα των ανώτερων εποπτών, καθώς και η εισήγηση του Μ. Τριανταφυλλίδη

⁶⁰⁷ ό.π. σ. 212

⁶⁰⁸ ό.π. σ. 213

⁶⁰⁹ ό.π. σ. 1-43

που έγινε στο πρώτο από τα γλωσσικά μαθήματα. Ο Α. Δελμούζος στην πρώτη αυτή συνάντηση μιλά για την ουσία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης υπογραμμίζοντας το σκοπό των μαθημάτων και των φροντιστηρίων. Συγκεκριμένα, στην αρχή της ομιλίας του προσφωνώντας "τον κυβερνήτη του ελληνικού έθνους" και τον υπουργό Παιδείας Δ. Δίγκα, που παρευρίσκονται στη συγκέντρωση, υπογραμμίζει τη σημασία της προσπάθειας για τη ριζική αλλαγή της ελληνικής παιδείας που έχει αρχίσει να εφαρμόζει η συγκεκριμένη πολιτική ηγεσία. Για πρώτη φορά, κατά τον Α. Δελμούζο, το ελληνικό κράτος επιδιώκει να θεμελιώσει το σχολείο, που είναι από τα σημαντικότερα όργανα για την ευημερία των πολιτών, στη σύγχρονη νεοελληνική πραγματικότητα. Με τον όρο πραγματικότητα ο Α. Δελμούζος εννοεί πρώτον το νεότερο γλωσσικό και ιστοριοφιλολογικό κόσμο, δεύτερον το φυσικό κόσμο, που εκτός από τα κοινά με όλους τους τόπους γνωρίσματα έχει και τις ιδιαίτερες ιδιότητες που ξεχωρίζουν την ελληνική φύση από άλλους τόπους, τρίτον τη νεότερη κοινωνία με τις ιδιαίτερες ανάγκες και την ψυχολογία της, όπως την έχουν διαμορφώσει ιστορικοί, κλιματολογικοί, γεωγραφικοί και άλλοι φυσικοί όροι, και τέλος το "ελληνόπουλο" με την ατομική του ψυχολογία και τον ατομικό του χαρακτήρα. Ο Α. Δελμούζος υπενθυμίζει την αποξένωση του σχολείου κατά την προηγούμενη χρονική περίοδο από τα πραγματικά μορφωτικά στοιχεία, δίνοντας έμφαση στον αποκλεισμό της έντεχνης δημιουργικής λογοτεχνίας από τα σχολικά προγράμματα, λόγω γλωσσικής πρόληψης. Το παρελθόν, κατά τον Α. Δελμούζο, σφραγίζεται με τον κλασικό χαρακτηρισμό "προγονοπληξία".

Με το επαναστατικό κίνημα του 1909 αρχίζει μια προσπάθεια αναδημιουργίας σε όλους τους κλάδους και, κατά τον Α. Δελμούζο, με δυο κεντρικές αρχές: 1.τη μελέτη της πραγματικότητας κάτω από το φως και τα πορίσματα της σύγχρονης επιστήμης και 2.την προάσπιση των συμφερόντων όλων των κοινωνικών τάξεων, «έτσι έχουμε πρόγραμμα γεωργικής πολιτικής που ζητεί να ελευθερώσει τους σκλάβους της μεγάλης ιδιοκτησίας, πρόγραμμα εργατικό που προσπαθεί να υψώσει την εργατική τάξη, πρόγραμμα διοικητικό θεμελιωμένο στην τόσο ελληνική κοινότητα, πρόγραμμα εκπαιδευτικό κ. ά., όλα εμπνευσμένα από φιλελεύθερο και πραγματικιστικό πνεύμα.»⁶¹⁰. Ιδιαίτερα στον εκπαιδευτικό κλάδο εξετάζεται η νεοελληνική κοινωνία, η ψυχολογία της και οι ανάγκες της και πάνω στην επιστημονική και τη συστηματική αυτή έρευνα στηρίζεται η νέα οργάνωση της

⁶¹⁰ ό.π. σ. 11

ελληνικής παιδείας. Τα σχολεία οργανώνονται σε βάση φιλελεύθερη και δημοκρατική, έτσι που να υπηρετούν όλους τους Έλληνες, και όχι μόνο τ' αγόρια αλλά και την "όλως διόλου παραπεταμένη ως τότε ελληνίδα", ενώ ως θεμέλιο χρησιμεύει το Δημοτικό Σχολείο και σ' αυτό στηρίζεται η μέση εκπαίδευση. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση συμβάλλει, κατά τον Α. Δελμούζο, στη δημιουργία νεοελληνικής παιδαγωγικής κίνησης με φορείς "εργάτες και συνεργάτες" από όλες τις κοινωνικές τάξεις και ολόκληρο το διδασκαλικό κόσμο και με ιδεολογία αντίθετη από εκείνη που επικράτησε τα προηγούμενα χρόνια και με την οποία μορφώθηκε το διδακτικό προσωπικό. Για το λόγο αυτό κρίνεται από τον ομιλητή απαραίτητο οι δάσκαλοι να γνωρίσουν πιο διεξοδικά και πιο συστηματικά μέσα από αυτά τα μαθήματα το υλικό για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Παράλληλα με κάθε μάθημα οργανώνεται και ένα φροντιστήριο για την εμπέδωση των νέων γνώσεων.

Ο Α. Δελμούζος υπογραμμίζοντας το πρόβλημα της υλικής υποδομής των σχολείων σε σχέση με τη γενική προσπάθεια για την ανανέωση της ελληνικής παιδείας, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Το ξέρω ότι μερικοί θα κινήσουν δύσπιστα το κεφάλι τους : «Εμείς εδώ δεν έχουμε ακόμη τα πιο στοιχειώδη, σχολικά κτίρια, σχολικά όργανα και σκεύη, το πρώτο υλικό, την απαραίτητη προϋπόθεση για κάθε κανονική λειτουργία σχολείου. Αυτά να διορθωθούν πρώτα και ύστερα τ' άλλα.». Αν σε ιδεολογικούς αγώνες που είχαν ν' αντικρύσουν βουνά από προλήψεις, μικροφιλοδοξίες και οικονομικά συμφέροντα, κάθε ατομική ή μικροομαδική προσπάθεια αναγκαζόταν συχνά να γονατίζει εμπρός στη φορά και τη δύναμη των πραγμάτων, σε ελλείψεις υλικές που τη σημασία τους την αναγνωρίζει όλη η κοινωνία, μπορούσε η ομαδική προσπάθεια άνετα να υψωθεί απάνω από την κατάσταση και να επιβληθεί. Γι' αυτό όμως χρειαζόταν έντονη ενέργεια, και αυτή μόνον από τους αμέσως ενδιαφερομένους μπορούσε και έπρεπε να γίνει. Και οι κατ' εξοχήν ενδιαφερόμενοι, Εσείς, τόσο μεγαλύτερη επιβολή θα έχετε, όσο πιο στενά ενωμένοι θα παρουσιάζεστε.»⁶¹¹.

Ο εισηγητής τονίζει ιδιαίτερα τη σπουδαιότητα των σωματείων για την επιτυχία του εκπαιδευτικού έργου, «αν για πράγματα που όλοι τα καταλαβαίνουν, τους μιλούσατε έτσι, όχι ως άτομα αλλά ως σωματείο, και με την πίστη, την επιμονή και την υπομονή σας κάνατε και πολιτεία και κοινωνία να δει στο σωματείο σας το φορέα ιδανικών, από χρόνια τώρα δε θα είχαμε την σημερινή κατάσταση των

⁶¹¹ ό.π. σ. 18

σχολείων και τη φριχτή τους γύμνια. Γιατί η αγαθή θέληση δεν έλειψε ποτέ, της έλειψε μόνον η δύναμη και η αντοχή, που η δική σας ομαδική και εντατική ενέργεια μπορούσε να σφυρηλατήσει. Και η τέτοια ομαδική και εντατική ενέργεια, ενώνοντας με ειλικρίνεια τον ιδανισμό με τον πραγματικισμό, δε θα σας άφηνε τόσα χρόνια στην υλική κατάσταση που βρίσκεται ο κλάδος μας. Αν έγιναν λιγοστές προσπάθειες ως τώρα να ενωθείτε, οι προσπάθειες αυτές ήταν αδύναμες, γιατί περιορίστηκαν στο οικονομικό ζήτημα και σκόνταβαν σε μικροφιλοδοξίες και τίτλους ... Στην οικονομική ανύψωση του δασκαλικού κλάδου έχομε μια από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την κανονική λειτουργία των σχολείων, και πιο πολύ για τη ριζική αναμόρφωση της παιδείας...»⁶¹². Κάνοντας κανείς παραλληλισμούς και συγκρίσεις με τα σημερινά δεδομένα στους συνδικαλιστικούς συλλόγους των εκπαιδευτικών θα διαπιστώσει πόσο επίκαιρο και συγχρόνως απλό και συγκλονιστικό είναι το μήνυμα που εκφράζει το παραπάνω χωρίο.

Ολοκληρώνοντας το εναρκτήριο μάθημα⁶¹³ προς τους δασκάλους, ο Α. Δελμούζος δίνει έμφαση στην εσωτερική επανάσταση του δασκάλου ως ατόμου, που θα τον οδηγήσει στα μεγάλα ιδανικά: «Πιο πολύ όμως υψωθείτε προς την ιδεολογία, και ζητήσετε την πνευματική και την ψυχική σας αλλαγή, την εσωτερική επανάσταση. Η πολιτεία για πρώτη φορά Σάς δίνει τα μέσα που διαθέτει για την ελευθερία Σας. Κατακτήσετε την ελευθερία και δημιουργήσετε Σεις αφθονότερα τα μέσα. Όχι μοιρολάτρες, αλλά δημιουργοί της μοίρας Σας, μιας μοίρας όμως που να κρατεί στο χέρι τη λαμπάδα με το ζωογόνο φως. Ανοίγεται ο δρόμος προς το σχολείο, που στηριζόμενο στην ελληνική αλήθεια, εκτός από το άτομο, την κοινωνία και το δικό του πολιτισμό, έχει ακόμη να υπηρετήσει παράλληλα με την παιδεία των πολιτισμένων λαών, την ανθρώπινη αλήθεια και γενικά τον άνθρωπο. Είστε, κύριοι, πρέπει να είστε φορείς μεγάλων ιδανικών.»⁶¹⁴.

Το εναρκτήριο μάθημα του Α. Δελμούζου προς τους δασκάλους επικρίνει ο Γ. Χατζιδάκις στο πρώτο από μια σειρά άρθρων του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που δημοσιεύονται στην εφημερίδα *Εμπρός*, ένα χρόνο μετά τη λήξη των μαθημάτων προς το διδακτικό προσωπικό των Δημοτικών Σχολείων, με τίτλο *Οι υπονομευταί της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής ανατροφής ο κ. Γ. Ν. Χατζιδάκις*

⁶¹² ό.π. σ. 19

⁶¹³ Το εναρκτήριο αυτό μάθημα του Α. Δελμούζου δημοσιεύτηκε σε ιδιαίτερο παράρτημα του Δελτίου του Υπουργείου (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Η', σ. 166).

⁶¹⁴ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ.20

αποκαλύπτει και κατηγορεί ⁶¹⁵. Η Σύνταξη του Δελτίου δημοσιεύει ολόκληρο το παραπάνω άρθρο του Γ. Χατζιδάκι με τη σημείωση: «Αντί για κάθε άλλη κριτική ξαναδημοσιεύουμε στις στήλες του Δελτίου μας ολόκληρο αυτό το άρθρο, γιατί μ' αυτό ο Κ. Χατζιδάκις "αποκαλύπτει" κάτι που ήταν πια καιρός να ξεσκεπαστεί και για τον πολύν κόσμο· "αποκαλύπτει" τον κ. Χατζιδάκι και ως επιστήμονα και ως χαρακτήρα.»⁶¹⁶.

Σύμφωνα με την κριτική που άσκησε ο γλωσσολόγος καθηγητής, καταργούνται οι έννοιες *θρησκεία, πατρίδα, ιστορία* στο εκπαιδευτικό σύστημα που εφαρμόζεται στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και που από το 1910 είχε καλλιεργηθεί και διατυπωθεί στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, και εισάγεται η έννοια της νεοελληνικής πραγματικότητας⁶¹⁷ με στοιχεία μη ορθά, «...ταύτα φαίνονται ακρίτως παρελημμένα εκ Γερμανικού βιβλίου και ουδέν άλλο...»⁶¹⁸. Ακόμη, ο Γ.Χατζιδάκις σχολιάζοντας την αναφορά του Δελμούζου για τις "νέες παιδαγωγικές και κοινωνιολογικές απόψεις που παρουσιάζουν τα προβλήματα της αγωγής" σημειώνει: «...τας κοινωνιολογικάς απόψεις, ήτοι τον σοσιαλισμόν ή μάλλον τον μολσεβικισμόν. Και, ως φαίνεται, κάμνουν αληθώς τούτο, αφού διδάσκουν κεκλεισμένων των θυρών! Πάντες γινώσκομεν ότι μεγάλη πανταχού της Εσπερίας και της Αμερικής διενεργείται προπαγάνδα υπέρ της εξαπλώσεως των ποικιλομόρφων σοσιαλιστικών τούτων θεωριών· αλλά καθ' όσον ηξεύρω, εξαιρουμένων βέβαια των σοσιαλιστικών και μολσεβικικών Κυβερνήσεων, μόνον εν Ελλάδι διεξάγεται η προπαγάνδα αυτή υπό ανωτέρων λειτουργών της παιδείας, τρόπον τινά υπ' αυτού του Κράτους, και το μάλιστα αξιοσημείωτον, προς τους μικρούς, τους ανίκανους να κρίνουν μαθητάς των δημοτικών σχολείων. Η τοιαύτη προπαγάνδα μεταξύ των ανηλίκων τούτων καταντά επιβολή, αυτόχρημα βία. Ερωτάται δε τώρα : Τοιαύτην τινά ηθέλησεν η Κυβέρνησις και η βουλή την εκπαιδευτικήν μεταρρύθμισιν;»⁶¹⁹.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης στο πρώτο από τα γλωσσικά μαθήματα προς τους δασκάλους εξιστορεί τις τύχες της γλώσσας του ελληνικού έθνους που οδήγησαν στη γλωσσική "διφυΐα", τη διγλωσσία, και υπογραμμίζει τη γλωσσική πρόληψη του "λογιωτατισμού", «...βασιλεύει η γλωσσική πρόληψη λογιωτατισμού που δεν

⁶¹⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1920), σ. 166-169

⁶¹⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1920), σ. 166

⁶¹⁷ Αναφορά στο περιεχόμενο του όρου, έτσι όπως τον όρισε ο Α. Δελμούζος, γίνεται σε προηγούμενη σελίδα.

⁶¹⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Η'(1920), σ. 167

⁶¹⁹ ό.π. σ. 168

μπορούσε να καταλάβει την ανάγκη και τη σημασία πολιτισμού που να εκφράζεται στη δική του γλώσσα με τη δική της μορφή»⁶²⁰. Μόνο η λαϊκή γλώσσα, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, μπορεί και πρέπει να χρησιμοποιηθεί στο Δημοτικό Σχολείο ως όργανο της διδασκαλίας για να μορφώσει τα παιδιά ενός λαού και να μεταδώσει στη νέα ηλικία τα πνευματικά αγαθά του πολιτισμού. Η γλώσσα όμως του Δημοτικού Σχολείου, κατά τον ομιλητή, είναι εκτροχιασμένη, «...φτάνει να θυμηθούμε πως ακολουθεί τα γλωσσικά ιδανικά της κοινωνίας. Ότι για δεκαετηρίδες πολλές φιλοδοξεί να βοηθήσει για να πλησιάσει η γλώσσα του λαού στην αττική διάλεκτο, και πως απομένει έπειτα ξεκρέμαστη και χωρίς βάση, όταν έπεσε πια το ιδανικό της επιστροφής ...»⁶²¹. Οι γραμματικές της "γραφομένης και της ομιλουμένης" γλώσσας, που εγκρίθηκαν από την Πολιτεία, παρουσίαζαν, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, μια μάταιη προσπάθεια να συστηματοποιήσουν για το σχολείο το χάος της γλωσσικής αναρχίας, ενώ τα αναγνωστικά και μάλιστα τα αλφαβητάρια δεν ήταν προσαρμοσμένα στις γλωσσικές ανάγκες των παιδιών. Το γλωσσικό αυτό πρόγραμμα για το Δημοτικό Σχολείο που ματαίωνε κάθε προσπάθεια να υψωθεί και να εξευγενιστεί ο λαός, προκάλεσε αδιάκοπες, έντονες και κατηγορηματικές διαμαρτυρίες που εκφράστηκαν, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, από τον ποιητή του εθνικού ύμνου στο έργο του *Διάλογος*, από τον πρωθυπουργό και ιστορικό Σ. Τρικούπη, από τον ποιητή Τερτσέτη που έγραφε πάντα στην απλή γλώσσα του λαού πιστεύοντας στη δύναμή της, « ...αν από τα Εικοσιένα ... οι σοφοί της φυλής μας εκαταγίνοντο να γράφουν απλά, ... θα είχε το έθνος σήμερα δύναμιν μεγάλην, διπλήν, τετραπλήν ...»⁶²². Ακόμη, η φωνή της διαμαρτυρίας ακούστηκε και από τους Σ.Ζαμπέλιο, Ε.Ροΐδη, Γ.Τυπάλδο, Α.Λασκαράτο, Δ. Βερναδάκη και Γ.Βιζυηνό. Η διαμαρτυρία του γλωσσολόγου καθηγητή Γ.Χατζιδάκι προστέθηκε στην πολύφωνη διαμαρτυρία ποιητών και λογίων, « ... αναγνωρίζει τότε ο Χατζιδάκις πως ο απώτερος σκοπός του γλωσσικού καθαρισμού, στον οποίο είχε θυσιαστεί ολόκληρη η λαϊκή παιδεία, είναι όχι μόνο ανέφικτος μα και βλαβερός ...»⁶²³.

Η συνείδηση για το γλωσσοεκπαιδευτικό πρόβλημα οξύνεται, κατά τον Τριανταφυλλίδη, με το *Ταξίδι* του Ψυχάρη και με το *Το γλωσσικόν ζήτημα κι η εκπαιδευτική μας αναγέννησις* του Φωτιάδη, ενώ η πραγματοποίηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης κορυφώνεται με την καθιέρωση της δημοτικής που

⁶²⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ. 23

⁶²¹ ό.π. σ. 29

⁶²² ό.π. σ. 33

⁶²³ ό.π. σ. 35

αποτελεί σταθμό στην ιστορία της νεοελληνικής παιδείας και της πνευματικής ζωής της ελληνικής φυλής. Ο ομιλητής υποστηρίζει ότι η αποκατάσταση της γλωσσικής αρμονίας μεταξύ λαού και εθνικής παιδείας είναι εχέγγυο και αφετηρία για να αναπτυχθούν όλες οι δυνάμεις του λαού, τέχνη, επιστήμη και εθνικός πολιτισμός.

Περιγράφοντας ο Μ. Τριανταφυλλίδης τον ειδικό σκοπό των γλωσσικών μαθημάτων αναφέρει: «Ειδικότερα, τα γλωσσικά μαθήματα θα έχουν σκοπό να σας γνωρίσουν τη μητρική γλώσσα, και απολύτως ως γλώσσα, και ως γλώσσα σχολική. ... Αν είναι σωστά τα λόγια του Κοραή, πως η γλώσσα είναι ο λαός, τότε, η αρχή και αφετηρία για την εθνική μας επίγνωση, το κλειδί που θα ανοίξει τους κρυμμένους εθνικούς θησαυρούς, τη λογοτεχνία, λαϊκή και έντεχνη, και όλα τα στοιχεία του πολιτισμού μας, δεν μπορεί να είναι άλλο παρά η μελέτη της δημοτικής ... ένας τρίτος σκοπός των γλωσσικών αυτών μαθημάτων θα είναι να βοηθήσουν την ιστορική κατανόηση των γλωσσικών φαινομένων· να δείξουν την εξέλιξη στη γλώσσα, και να τονώσουν τη συνείδησή της ...»⁶²⁴. Η μητρική γλώσσα, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, είναι η μοναδική έκφραση της λαϊκής ψυχής που «έχει οδηγό φωτεινό για τη χρήση της στον καθένα μας: *το γλωσσικό του αίσθημα*. Στους λίγους και απλούς γραμματικούς κανόνες θα βρούμε τότε *αποτυπωμένους* τους όρους, που το ίδιο το αίσθημά μας αποζητεί και θεσπίζει, και όχι την επιβολή της γραμματικής που δε βγαίνει από τη γλώσσα την ίδια και που δεν εκφράζει τη γλωσσική ζωή του σημερινού έθνους.»⁶²⁵.

Ολοκληρώνοντας την εισήγησή του ο Μ. Τριανταφυλλίδης υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα του έργου των δασκάλων ως συνεργατών για τη θεμελίωση της βάσης για την πνευματική ανανέωση της φυλής, « ... τώρα που δεν πρόκειται πια, μαζί με την πρώτη διδασκαλία να διορθώνουμε στο παιδί αδιάκοπα τη γλώσσα του σπιτιού, και να θυσιάζουμε από την Α' τάξη τη μόρφωση στο αρχαίο ιδανικό, τώρα που το εθνικό σχολείο υψώνεται και υψώνει την εθνική γλώσσα σε αληθινά μορφωτικό μέσο, φροντίσετε να επικοινωνήσετε αμεσότερα με την ψυχή των παιδιών, φροντίσετε να τα διαπλάσετε συμφωνότερα με τις πραγματικές ανάγκες της ελληνικής ζωής. Προσέξτε προπάντων να εννοήσετε ότι γίνεται, ότι θα βοηθήσετε και σεις να γίνει, μια ριζική αλλαγή. Ότι δεν πρόκειται ν' αντικατασταθούν εκατόν ή διακόσιες λέξεις στ' αναγνωστικά ... ότι δεν αλλάζουν μόνο μερικοί γλωσσικοί τύποι. Είμαστε ο κατεξοχήν λαός των τύπων, ο τόπος όπου οι τύποι τρώγουν την

⁶²⁴ ό.π. σ. 40-41

⁶²⁵ ό.π. σ. 42

ουσία. Αλλά δεν πρέπει την ώρα που καταργούμε τους αρχαίους τύπους για να υψώσουμε στη θέση τους ουσία, να δούμε στη γλωσσική μεταρρύθμιση την αλληλοδιαδοχή μόνο δυο τυπικών. Οι τύποι χρειάζονται και θα διδαχτούν. Πίσω όμως απ' αυτούς πρέπει ν' αντικρύζουμε αδιάκοπα την ουσία, το πνεύμα, και στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση να βλέπομε την προσπάθεια δημιουργίας και την επικράτηση ζωής. Η δημοτική στο σχολείο, ως αφετηρία ζωής και δημιουργίας, είναι το σύνθημα που σας καλεί να συνεχίσετε με περισσότερη πίστη το έργο σας.»⁶²⁶.

Τον Απρίλιο και το Μάιο του 1919 γίνεται στην Αθήνα το πρώτο εκπαιδευτικό συνέδριο των επιθεωρητών των Δημοτικών Σχολείων⁶²⁷ στο οποίο διεξάγονται μαθήματα⁶²⁸ και διαλέξεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Από το Φεβρουάριο του ίδιου έτους οι ανώτεροι επόπτες, Α. Δελμούζος και Μ. Τριανταφυλλίδης, έχουν στείλει προς τον κάθε επιθεωρητή χωριστά επιστολή πρόσκλησης και "βοηθήματα" για την προετοιμασία του, "ίνα δυνηθεί μετ' επιτυχίας να λάβει μέρος εις τας σχετικές συζητήσεις". Ακόμη, ο κάθε επιθεωρητής είναι υποχρεωμένος να επιλέξει και να μελετήσει ένα συγκεκριμένο θέμα προκειμένου να το εισηγηθεί κατά τη διεξαγωγή των φροντιστηρίων⁶²⁹. Στην επίσημη έναρξη του συνεδρίου ο υπουργός Παιδείας, Δ. Δίγκας, τόνισε μεταξύ άλλων: «... Η κυβέρνησις των φιλελευθέρων, ήτις την όλην πολιτειακήν οργάνωσιν αντιλαμβάνεται επί το δημοκρατικότερον και μάλλον σύμφωνον προς την ψυχήν του Έλληνος, δεν ήτο δυνατόν παρά να ζητήσει και εν τω θέματι τούτω την επί το δημοκρατικότερον

⁶²⁶ ό.π. σ. 43

⁶²⁷ Είναι το πρώτο συνέδριο των επιθεωρητών από το 1895, όταν με το νόμο ΒΤΜΘ' ιδρύθηκε ο θεσμός των επιθεωρητών της Δημοτικής εκπαίδευσης (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Η', σ. 155).

⁶²⁸ Τα μαθήματα για τους επιθεωρητές έγιναν σύμφωνα με το πρόγραμμα των τριών κύκλων, γλώσσας-φιλολογίας-παιδαγωγικής, όπως είχαν γίνει και για το διδακτικό προσωπικό, από τους Δ. Λάμψα, Δ. Γεωργακάκη, Ι. Βαχαβιόλο, εκπαιδευτικό-φιλόλογο, στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο από το 1911 (βλ. Α. Δημαρά, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ.91), Ι. Χρυσάφη, τμηματάρχη του υπουργείου Παιδείας, και Σ. Ιασεμίδη, τμηματάρχη του υπουργείου Γεωργίας (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Η', σ. 154).

⁶²⁹ Τα θέματα των φροντιστηρίων είναι: 1.Τα *Ψηλά βουνά*, ανάλυση του έργου από πλευράς περιεχομένου, 2.οι νεοελληνικές δημοτικές παραδόσεις, κύριο βοήθημα Πολίτου, *Νεοελληνικά Παραδόσεις*, 3.οι γραπτές συνθέσεις των μαθητών του Δημοτικού Σχολείου, βοήθημα Καλιάφα, *Το μάθημα των συνθέσεων* 4.το βιβλίο *Γλώσσα και Ζωή* του Ελ. Γιαννίδη, βοηθήματα Φ. Φωτιάδη, *Το γλωσσικόν ζήτημα και η εκπαιδευτική μας αναγέννησις*, και Α. Δελμούζου, *Τρία χρόνια δάσκαλος*, 5.Το λεξιλόγιο των νέων αναγνωστικών των τριών πρώτων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου, 6.Ο Εθνικός Ύμνος στο Δημοτικό Σχολείο, βοηθήματα Προλεγόμενα Ι. Πολυλά στην έκδοση των ποιημάτων του Σολωμού και Προλεγόμενα Κ. Παλαμά στα έργα του Σολωμού, 7.Η ορθογραφία των νέων αναγνωστικών των τριών πρώτων τάξεων του Δημοτικού Σχολείου, βοήθημα Μ. Τριανταφυλλίδη, *Η ορθογραφία μας* (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Η', σ. 154).

ρύθμισιν της δημοτικής εκπαίδευσως, συμφώνως προς τας πραγματικάς του λαού ανάγκας.»⁶³⁰.

Η σημασία των μαθημάτων αυτών προς τους επιθεωρητές ήταν μεγάλη λόγω της ιδιαίτερης θέσης που κατείχαν οι επιθεωρητές στην ιεραρχία των λειτουργιών του κράτους αλλά και λόγω της οικονομίας του εκπαιδευτικού έργου. Παράλληλα με τα μαθήματα που σχετίζονταν με τη γλωσσική μεταρρύθμιση, το πρόγραμμα περιέλαβε και μαθήματα σχετικά με τη νομολογία και το έργο των επιθεωρητών, φυσιολογικά μαθήματα, υπογραμμίζοντας το θετικιστικό πνεύμα της γλωσσικής μεταρρύθμισης, μαθήματα για το νέο αναλυτικό πρόγραμμα της γυμναστικής και μαθήματα για τους συνεταιρισμούς, μια εκπολιτιστική ιδέα με μοναδικό απόστολό της το δάσκαλο. Η γλωσσική μεταρρύθμιση, εκτός από την ανάγκη αντικατάστασης των αρχαίων τύπων και γενικότερα την ανάγκη αλλαγής της γλωσσικής μορφής των αναγνωστικών, εξέφραζε κυρίως την ανάγκη της ζωής και την προσπάθεια της ελεύθερης από γλωσσικά δεσμά δημιουργίας.

2. 10 Ο αγώνας για το δημοτικισμό

Στο κέντρο της πνευματικής ζωής της Ελλάδας κατά τη χρονική περίοδο που μελετάται σ' αυτό το κεφάλαιο, 1915-1920, όπως και κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δεκαπέντε χρόνων, βρίσκονται οι αγώνες για να "μορφωθεί μια νέα εθνική γραφομένη γλώσσα". Μέσα σε ατέλειωτους γλωσσικούς αγώνες ακούγονται πολλές γνώμες ενώ στο κάθε βήμα για την επικράτηση της νέας γλώσσας προκύπτουν πολλά ζητήματα. Σύμφωνα με τον Μ. Τριανταφυλλίδη⁶³¹, η εργασία που παρουσιάζει ο δημοτικισμός ως αγώνας είναι τριπλή: πολεμική, διαφωτιστική, κανονιστική. Η πολεμική επιδιώκει να κλονίσει την τεχνητή γλώσσα, να δείξει τι της λείπει και ν' αποκαταστήσει μέσα στους διανοούμενους κύκλους τα δίκαια της δημοτικής.

⁶³⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Η' (1920), σ. 156

⁶³¹ Δ.Ε.Ο. τ. ΙΣΤ' (1916), σ.106

Παράλληλα, η διαφωτιστική εργασία επιδιώκει να ενισχύσει την πίστη στη μητρική γλώσσα και να εξηγήσει τους λόγους που επιβάλλουν την καθιέρωσή της. Η κανονιστική εργασία προσαρμόζει το έργο του λογοτέχνη με το έργο της επιστήμης, ώστε σ' έργα συστηματικά να ετοιμαστεί ο γραμματικός καθορισμός της νέας γραπτής γλώσσας. Ο κανονισμός της νέας γραπτής γλώσσας έχει τη μεγαλύτερη σημασία και αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις για τη γλωσσική μεταρρύθμιση. Γι' αυτό και η έκδοση της γραμματικής, που θα συστηματοποιήσει και θα κανονίσει τους κανόνες της νέας γλώσσας είναι από τα κυριότερα αιτήματα του δημοτικισμού.

Η ανάγκη της απλοποίησης της ορθογραφίας γίνεται περισσότερο αισθητή όσο απλώνεται κι επικρατεί η δημοτική. Η ανάγκη αυτή αρχίζει να ωριμάζει στην κοινή γνώμη γονέων και δασκάλων⁶³², ωστόσο υπάρχουν, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, σημαντικά εμπόδια λόγω έλλειψης πνευματικής κίνησης για την ωρίμανση της λύσης του ορθογραφικού ζητήματος. Το ζήτημα της ορθογραφίας ανακινείται με τη μελέτη⁶³³ του Μ. Τριανταφυλλίδη, όπου οι κυριότερες προτάσεις του αφορούν στη φωνητική γραφή των νεωτερικών τύπων και στην απλοποίηση του τονισμού. Η νέα αυτή βάση δε γέννησε αντιλογίες στους πολυάριθμους οπαδούς της ετυμολογικής αρχής. Μόνο ο Χατζιδάκις υπερασπίστηκε γενικά την παράδοση και ο Σκιάς αντέδρασε έντονα⁶³⁴. Για την απλοποίηση του τονισμού είναι πλέον έτοιμη η

⁶³² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ψήφισμα των δασκάλων του Πειραιά για την απλοποίηση της ορθογραφίας και την κατάργηση των τόνων, «... ο περιορισμός όμως αυτών εις εν και η διατήρησις μόνον της οξείας ή ιουδιήποτε σημείου δηλωτικού της τονιζομένης συλλαβής κρίνεται απαραίτητος. Ως χαρακτηριστικόν της ανάγκης ταύτης αναφέρομεν ότι, εκ των 33 ορθογραφικών κανόνων των νέων αναγνωστικών, οίτινες εδόθησαν εν προχείρω αντιγράφω εις τα σχολεία Πειραιώς, τυπώνονται δε ήδη δια να σταλούν εις όλα τα σχολεία, οι 18 αναφέρονται εις την χρήσιν των τόνων...», που υποβλήθηκε στο υπουργείο και στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο στις 15 Απριλίου 1915 (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' σ. 214-215). Ακόμη, στο πρώτο συνέδριο των επιθεωρητών για την απλοποίηση του τονισμού εκφράστηκε η ευχή για την κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων, «Το Συνέδριον των Επιθεωρητών της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως του Κράτους στηριζόμενον εις τα πορίσματα της πείρας και της εμπειριστατωμένης ερεύνης και συζητήσεως, επιθυμούν εξ άλλου, όπως απαλλάξει την σπουδάζουσαν νεολαίαν από μίαν άσκοπον κατανάλωσιν πολυτίμου χρόνου και από μίαν ανυπόφορον πληγήν, οποία τυγχάνει η δυσκολία περί τους τόνους και τα πνεύματα, καταλήγει εις το συμπέρασμα, όπως, εν τη πεποιθήσει, ότι προσφέρει μεγίστην εκδούλευσιν και ευκολίαν εις την Λαϊκὴν Εκπαίδευσιν, προτείνει την ολοσχερήν κατάργησιν των πνευμάτων και των τόνων ... Τούτων ένεκα υποβάλλει μετά της προσηκούσης ευλαβείας την κάτωθι ευχήν προς το Σεβαστόν Υπουργείον : "Εν τοις Δημοτικοίς σχολείοις να καταργηθώσι τα πνεύματα, τα δε εν χρήσει τονικά σημεία ν' αντικατασταθώσι δια μιας στιγμής. Εις δε τας μονοσυλλάβους λέξεις να καταργηθώσιν οι τόνοι"». Το ιστορικό αυτό έγγραφο για την απλοποίηση του τονισμού, που υποβλήθηκε στο υπουργείο στις 24 Μαΐου 1919, υπογράφουν 55 Επιθεωρητές των Δημοτικών Σχολείων του κράτους (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ', σ.215).

⁶³³ Στη μελέτη *Η ορθογραφία μας* (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Γ', σ. 28-195) ο Μ. Τριανταφυλλίδης διατυπώνει το ορθογραφικό σύστημα του Εκπαιδευτικού Ομίλου, όπως και ο ίδιος σημειώνει σ' επόμενη μελέτη του *Η νεοελληνική ορθογραφία και οι αντιλογίες του κ. Σκιά* (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' σ. 74-85).

⁶³⁴ Α. Σκιάς, *Δευτερολογία περί του ζητήματος της απλοποιήσεως της γραφομένης γλώσσης και της ορθογραφίας*, Επιστημονική Επετηρίς του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, έτος 1915-1916, 1916, σ.101

κοινή γνώμη και μόνο η πρωτοβουλία χρειάζεται από εκδότες και συγγραφείς, ή από το υπουργείο της παιδείας⁶³⁵. Η επίσημη φιλολογική αντίληψη, όπως υποστηρίζεται από τον Χατζιδάκι, συμφωνεί με την ιδέα ότι «το ζήτημα δεν είναι εύκολη ή δύσκολη ορθογραφία, παρά μόνο αν θα γράφομε όπως οι αρχαίοι ή θα χωρίσομε τη γλώσσα μας από τη δική τους.»⁶³⁶. Σ' αυτά αντιτάσσεται από τον Μ. Τριανταφυλλίδη η ακόλουθη άποψη: «Οι εκπαιδευτικές, λαϊκές και κοινωνικές ανάγκες απαιτούν κάποια μεταρρύθμιση· ιδίως με την καθιέρωση της δημοτικής το ιστορικό ιδανικό της "ιστορικής" ορθογραφίας καταντά ανέφικτο. Απόλυτη συνέπεια ή ετυμολογική διαφάνεια δε μας ενδιαφέρουν. Πρώτα πρώτα, ορθογραφία εύκολη και ευκολομάθητη. Φυσικά, αφού αναγνωρίζομε τη σημασία για μας της αρχαίας γλώσσας, κι έχομε και την καθαρεύουσα, δεν μπορούμε να εγκαταλείψομε την ιστορική αρχή. Θα επιδιώξομε όμως κάθε γραφή και κάθε μεταρρύθμιση που δε μας φέρνει σε άμεση αντίθεση με την "αρχαία" ορθογραφία.»⁶³⁷. Ο Χατζιδάκις δίνει ένα ξεκαθαρισμένο ορθογραφικό πρόγραμμα – "ιστοριστικό", συντηρητικό, αντιλαϊκό – ενώ ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει μια εξελικτική, πιο δημοκρατική και κοινωνική άποψη. Στο μεταξύ η χρήση της ζωντανής γλώσσας γενικεύεται όλο και περισσότερο χωρίς όμως ένα ενιαίο ορθογραφικό σύστημα. Αρκετοί δημοτικιστές ακολουθούν το σύστημα του Ψυχάρη, μερικές εκδόσεις δέχονται το σύστημα του Εκπαιδευτικού Ομίλου⁶³⁸, ενώ οι φιλόλογοι ακολουθούν τις ιστορικές γραφές⁶³⁹.

Η διάδοση της ιδέας του δημοτικισμού έχει να αντιμετωπίσει τη βαθειά πρόληψη γι' αυτό απαιτείται επίμονη συστηματική δουλειά για να φωτιστεί η κοινή γνώμη. Μαζί με τη δημιουργική εργασία στη δημοτική γλώσσα είναι απαραίτητα διαφωτιστικά φυλλάδια και βιβλία για να δείξουν την αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης. Παρουσιάζεται όμως ένα εξαιρετικό εμπόδιο στον αγώνα αυτόν, άγνωστο σε κάθε άλλο πνευματικό αγώνα : Το όργανο του δημοτικισμού, η μητρική γλώσσα, είναι εκείνο που οι "αντίγνωμοι" πολεμούν και που δε θέλουν να δουν

⁶³⁵ Με απλοποιημένο τόνο (οξεία μόνο) βγαίνει στη Θεσσαλονίκη μια σειρά από διηγήματα παιδικά και δημοσιεύεται η Γραμματική του Βλαστού, η Οδύσεια του Σιδέρη και διάφορα άρθρα του *Νουμά* (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΙΣΤ' σ. 108).

⁶³⁶ Δ.Ε.Ο. τ. ΙΣΤ' (1916), σ. 108

⁶³⁷ ό.π. σ. 109

⁶³⁸ Το ορθογραφικό σύστημα του Εκπαιδευτικού Ομίλου σχολιάζει ένας δάσκαλος σ' επιστολή του προς το Δελτίο ως εξής: «Από το Δελτίο που μου στείλατε καθώς και από την *Ορθογραφία* του κ. Τριανταφυλλίδη επιτρέψτε μου να σχηματίσω τη γνώμη, πως ο Εκπαιδευτικός Όμιλος που διευθύνει τη γλωσσική μεταρρύθμιση περπατεί πολύ συντηρητικό δρόμο. Εμείς τουλάχιστο, ο δυστυχισμένος κλάδος που υπόφερε πολλά και υποφέρει ακόμη από την έρμη καθαρεύουσα περιμέναμε τον Όμιλο πλιο ριζοσπαστικό και μάλιστα στη φοβερή ορθογραφία...» (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Η' σ. 183).

⁶³⁹ Έτσι έχουμε την περίφημη *Ελιά* του Μαβίλη που έγινε *Ελαιά* και η *Βοσκοπούλα* του Ζαλοκώστα που έγινε *Βοσκοπούλλα*.

γραμμμένο⁶⁴⁰. Έτσι το κυριότερο στοιχείο της γλωσσικής προπαγάνδας, το βιβλίο, χάνει μέρος από τη δύναμή του και την αποδεικτικότητα του. Οι ομιλίες που οργάνωσε το 1914 ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, αν και μόνο έμμεσα έκαναν λόγο για τη γλώσσα, ήταν όμως με τη γλωσσική τους μορφή και με το διαλεχτό κόσμος που τις ακολουθούσε μοναδική βεβαίωση για την πρόοδο της γλωσσικής ιδέας μέσα στην αθηναϊκή κοινωνία.

Κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου 1915-1916, όπως και ο ίδιος ο Μ. Τριανταφυλλίδης σημειώνει στη μελέτη *Η γλώσσα μας στα χρόνια 1914-1916*⁶⁴¹, οι γλωσσικοί αγώνες χάνουν τον εριστικό τους χαρακτήρα και μέσα στο στρατόπεδο του δημοτικισμού όλη σχεδόν η εργασία αφιερώθηκε σε άλλους σκοπούς. Το άστρο του Μιστριώτη και του Χατζιδάκι το διαδέχεται ο Σκιάς που πολεμά όχι μόνο τους τυπικότερους αντιπροσώπους του δημοτικισμού αλλά και τον Χατζιδάκι, συνήγορο πάλι της απλής γλώσσας⁶⁴². Ο Σκιάς υποστηρίζει πως ό,τι προτείνει ο Χατζιδάκις είναι αντιφατικό, τελείως ανεφάρμοστο, χωρίς σχέδιο και χωρίς κατεύθυνση και οδηγεί σε αδιέξοδο⁶⁴³. Την απλοποίηση της γλώσσας την κηρύττει κι ένας άλλος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, ο Σωτηριάδης, και δοκιμάζει μάλιστα να γράψει μια απλούστερη γλώσσα στην Ιστορία που έβγαλε για τα Δημοτικά Σχολεία⁶⁴⁴.

Από τα χαρακτηριστικότερα όργανα της ορθοδοξίας του καθαρισμού είναι τα *Πάτρια*⁶⁴⁵ και ο *Σεβαστοπούλειος διαγωνισμός*. Ο τελευταίος, που παρουσιάζεται με περισσότερο ακαδημαϊκό κύρος, ιδρύθηκε στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη από ένα κληροδότημα που θα βράβευε απαρέμφατα, ευκτικές και μονολεκτικούς μέλλοντες, κι έτσι "μέλλει χρησιμεύειν ως βραβείον εις διαγωνισμόν υπέρ της

⁶⁴⁰ Ο Μ. Τριανταφυλλίδης σημειώνει στο Δελτίο του 1917-1919 σχετικά με την άρνηση δημοσίευσης μελετών γραμμένων στη δημοτική : «Η σημερινή απάντηση είχε ετοιμαστεί το καλοκαίρι του 1917, άργησε όμως να δημοσιευτεί γιατί εκτός από το Δελτίο άλλα ειδικά επιστημονικά περιοδικά δε δέχονται γλωσσικές μελέτες γραμμένες στη δημοτική.» (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' σ. 75).

⁶⁴¹ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' (1916), σ. 112

⁶⁴² «Έτσι ενώ προ λίγων ακόμη χρόνων έβρισκε πως οι τύποι *λαμπάδα* (αντί *λαμπάς*), *πατρίδα*, *φύση*, *πόλη*, είναι αδικαιολόγητοι, αδύνατοι και ακαλαίσθητοι, και θεωρούσε τύπους σωστούς, πρότυπους και καθόλου εξεζητημένους το *δύο ώρας*, *του καλλιτέχνου*, *του ποιητού*, *την ηγάπα*, *ετόλμα*, *εφύσα*, και πίστευε ακόμη πως με το να γράφομε τέτοιους και ανάλογους τύπους θα μπορούσε να ξαναγυρίσει αυτή η απλοποιημένη κάπως γλώσσα σε αυστηρότερη καθαρεύουσα, δείχνει σήμερα στο συνάδελφό του καθηγητή (Σκιά) πως η γλώσσα που γράφομε απλοποιείται ολοένα, ότι άρχισαν και τα τριτόκλιτα να "εκβάλλονται" και πως κάθε μέρα βλέπομε να γράφουν *του μαθητή*, *ο πατέρας*, *οι τιμές*, *τες τιμές* και ακούμε να λένε *άντρας*, *εδέχουμον*, *του εισαγγελέα*, όσο κι αν προσπαθεί το σχολείο να μάθει στο λαό την αρχαία γραμματική.» (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 113).

⁶⁴³ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' (1916), σ. 113

⁶⁴⁴ Γ. Σωτηριάδη, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος*, Σιδέρης, 1915

⁶⁴⁵ *Πάτρια*, τ. 12, 1914, τ. 13, 1915 (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 114)

ελληνικής γλώσσης"⁶⁴⁶. Το Πανεπιστήμιο – καθώς και η Μεγάλη σχολή στην Κωνσταντινούπολη – αποδέχτηκε το κληροδότημα για να βοηθήσει σύμφωνα με την επιθυμία του αγωνοθέτη τη "βελτίωση της σημερινής γλώσσας". Κατ' αυτόν τον τρόπο, δόθηκε ευκαιρία με τους διαγωνισμούς αυτούς ν' ακουστούν από καθηγητικά χείλη σε πανηγυρικές πανεπιστημιακές γιορτές, μεσαιωνικές γνώμες για τη μητρική μας γλώσσα και οι πιο αδικαιολόγητες αναλήθειες για τον αγώνα του δημοτικισμού⁶⁴⁷.

Ο αγώνας του δημοτικισμού έχει ν' αντιμετωπίσει τη δύναμη που κρύβεται στην παράδοση, όχι τόσο ουσιαστική και δημιουργική όσο κυρίως εξωτερική και κοινωνική. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει ότι είναι δύσκολο να κινηθεί στην κοινωνία το άτομο και ακόμα δυσκολότερο να δράσει ομαδικά και να συνεργαστεί κοινωνικά, γιατί «δεν έχουν ξεκαθαριστεί προγράμματα ιδεολογικά, απάνω από τα πρόσωπα που έτυχε να τα υποστηρίζουν ή που τους έγιναν φορείς ... στα 1911 έλεγα πως ο φωτισμός της κοινής γνώμης γίνεται με το παραπάνω σιγά, γιατί δεν είχαν δείξει ως τότε οι δημοτικιστές πολλή οργανωτική ιδιοφυία, δεν μπορώ ούτε σήμερα, με την πείρα που έδωσε εργασία ολιγόχρονη στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, να μη συμφωνήσω με το Σκληρό, που στην τελευταία αξιολογη μελέτη του⁶⁴⁸ κατηγορεί αναλυτικά το δημοτικισμό, για ό,τι ως σήμερα δεν κατόρθωσε. Φταίει κατά το φωτεινό συγγραφέα ο νεοελληνικός ατομισμός, που πιο πολύ γίνεται οικογενειακός εγωισμός, χωρίς να μπορεί ν' απλωθεί και να υψωθεί σε γενική κοινωνική ιδέα, και που κρύβει διαλυτικές αποκεντρωτικές τάσεις, και φταίει ακόμη η αδιαφορία για τον κατώτερο λαό, η έλλειψη από μόρφωση θετική και αυστηρά πειθαρχημένη σκέψη, η ανικανότητα για σοβαρή δημιουργική επιστημονική εργασία, η μονομερής λογοτεχνική ποιητική δράση ...»⁶⁴⁹. Το ζήτημα για τον γλωσσολόγο μελετητή είναι να διαπιστωθεί ποια στοιχεία της φυλετικής ιδιοσυγκρασίας μπορούν ν' αλλάξουν και

⁶⁴⁶ « ... Το διαγώνισμα τούτο σκοπόν θέλει έχειν την μόρφωσιν της σημερινής ελληνικής γλώσσας και την κατά το εφικτόν προσέγγισιν προς το πάντοτε θαυμαζόμενον ύφος των αρχαίων λαμπρών συγγραφέων μας δια το σύντομον και ευκρινές, δια της χρήσεως απαραιτήτου, ευκτικής εγκλίσεως και του μέλλοντος χρόνου...», (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 114).

⁶⁴⁷ Στην Έκθεση του 1916 (Σκιάς: εισηγητής, Χατζιδάκις, Ευαγγελίδης) διατυπώνεται η βέβαιη ελπίδα πως "εάν μεταξύ των μετεχόντων του διαγωνισμού ευρεθώσι τινές υπέροχον ευφυϊαν εκκτημένοι και ούτοι εντεύθεν λαμβάνοντες την πρώτην παρόρμησιν φιλοτιμηθώσι ... κτλ. κτλ. ... τότε εκ των αυτοσχεδίων δοκιμίων μέλλουσιν αναμφιβόλως να παραχθώσιν εν τε τω πεζώ λόγω και εν τη ποιήσει λογοτεχνικά αριστουργήματα, ικανά ν' αναδείξωσι την γραφομένην ημών γλώσσαν τελείως ανανταγώνιστον, ώστε να λυθεί και δια των πραγμάτων το γλωσσικόν ζήτημα" (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 117).

⁶⁴⁸ Σκληρού Γ. *Απόσπασμα από το κοινωνικόν μας ζήτημα*. Νέα Ζωή, τ. 10, και *Νουμάς*, τ. 14, αρ. 595-597

⁶⁴⁹ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' (1916), σ. 119

πως θα διαπαιδαγωγηθούν οι Έλληνες στην κοινωνική δράση, ενώ είναι βέβαιο ότι δεν θα επικρατήσει η δημοτικιστική ιδέα όσο δεν αφομοιώνεται και δεν υποστηρίζεται από μερίδα κοινωνική. Η ελληνική κοινωνία, επισημαίνει ο Γ. Παπανδρέου στην κριτική του μελέτη για τη δίκη του Ναυπλίου⁶⁵⁰, είναι πνευματικά καθυστερημένη, στα ζητήματα μάλιστα της γλώσσας και της θρησκείας έχει μια ευπάθεια, ένα φανατισμό παθολογικό, τον οποίο κάθε δημαγωγός μπορεί εύκολα να εκμεταλλευτεί και να εξάψει, και μόνο ο αγώνας για την κατάκτηση της ελευθερίας του λόγου, που είναι υποχρέωση των ανθρώπων της σκέψης, θα οδηγήσει στο φωτισμό της κοινωνίας.

2.11 Η δημοτική στη λογοτεχνία, στην κοινωνική ζωή και στην επιστήμη

Με οδηγό τη λογοτεχνική και φιλολογική ζωή των χρόνων από το 1914 έως το 1916, ιδίως τις εκδόσεις⁶⁵¹, ο Μ. Τριανταφυλλίδης εξετάζει τη θέση και τη κατάσταση της νέας γλώσσας στη λογοτεχνία, στην κοινωνική ζωή και στην επιστήμη σε εκτενή μελέτη που δημοσιεύεται στο Δελτίο⁶⁵². Στο χώρο της λογοτεχνίας, κατά το γλωσσολόγο μελετητή, η γλωσσική μεταρρύθμιση "έδωσε τις πρώτες μάχες" και η νίκη της δημοτικής οφείλεται στη φωτισμένη κρίση των συγγραφέων που ανέδειξαν την παραγνωρισμένη μητρική γλώσσα. Η μετάφραση στη δημοτική των ποιημάτων του Παπαρρηγόπουλου⁶⁵³ αλλά και η έκδοση της *Πολεμικής ανθολογίας* του Α. Καραβία με 183 ποιήματα, από τα οποία μόνο τρία είναι γραμμένα στην καθαρεύουσα, είναι από τα πρώτα σημάδια της αναγνώρισης της αναγκαιότητας

⁶⁵⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 205

⁶⁵¹ Στην αρχή της μελέτης *Η γλώσσα μας στα χρόνια 1914-1916* που δημοσιεύτηκε στο Δελτίο του 1916 (σ. 33-120), παρατίθεται εκτενής βιβλιογραφία με τις εκδόσεις έργων με γλωσσικό ενδιαφέρον, χωρισμένες σε πέντε κατηγορίες : Α. Λογοτεχνία, Β. Δημοτικισμός, Γ. Θεωρητική έρευνα, Δ. Παιδικά βιβλία, Ε. Γλώσσα και παιδεία.

⁶⁵² Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' (1916), σ. 43-78

⁶⁵³ Δ. Παπαρρηγοπούλου, *Τραγούδια μεταφρασμένα στη δημοτική γλώσσα*, 1915

της δημοτικής. Ακολουθούν οι ποιητικές συλλογές του Μαβίλη, του Δροσίνη, το έργο *Βωμοί* του Παλαμά, όπου ο ποιητής ξεσκεπάσει με τέχνη τη δύναμη και την πλαστικότητα της γλώσσας του λαού και το έργο του Σικελιανού⁶⁵⁴ που δείχνει πλούσια γνώση της μητρικής γλώσσας. Η καλλιέργεια της δημοτικής πραγματοποιείται, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, καλύτερα στον πεζό λόγο, γιατί είναι πλατύτεροι οι ορίζοντες και λείπει η ποιητική άδεια και φαντασία που οδηγούν στην κατάργηση των νόμων της γλώσσας. Συνολικότερη εικόνα για τη νέα λογοτεχνική γλώσσα δίνουν τα λογοτεχνικά περιοδικά όπου φανερώνεται μια ευοίωνη καλλιέργεια της δημοτικής⁶⁵⁵.

Ανάμεσα σ' αυτούς που πρωτοστάτησαν, κατά το γλωσσολόγο μελετητή, για να καθιερωθεί η νέα γλώσσα είναι οι Βλαχογιάννης, Νιρβάνας, Ίδας, Μελάς, Παρορίτης, Θεοτόκης, Χατζόπουλος, Ποριώτης, Παλαμάς, Μαβίλης, Κογεβίνας και Πάλλης, και τα έργα τους παρουσιάζουν μια φιλολογική γλώσσα που ακολουθεί την ίδια γραμματική και έχει φωνητική ομοιομορφία. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει ότι η γλώσσα αυτή ακολουθεί στο τυπικό σχεδόν πάντοτε το ιδανικό της πρότυπο, τη λαϊκή γλώσσα, ενώ στη φωνητική παρουσιάζει συστηματικότερη απομάκρυνση από τον κανόνα της δημοτικής και ιδίως τον τύπο που ζήτησε να καθιερώσει ο Ψυχάρης.

Η λογοτεχνία γράφεται όχι μόνο με τη δημοτική γλώσσα αλλά και με διάμεσους γλωσσικούς τύπους. Παράδειγμα τέτοιας γραφής έχουμε στα διηγήματα του Ξενοπούλου ο οποίος αποφεύγει κάθε δημοτικότερο φωνητικό τύπο που θα ξάφνιαζε ένα μέσον όρο αναγνώστες, ενώ μεταχειρίζεται ελεύθερα λόγιες λέξεις αναφομοιώτες στη φωνητική και στο τυπικό. Επιπλέον, στη λογοτεχνία γράφεται και η απλοποιημένη καθαρεύουσα των δημοσιογραφικών χρονογραφήματων⁶⁵⁶, «είναι καθαρεύουσα ζωντανεμένη εδώ και κει από του δημοτικισμού το φύσημα, με αρκετές όμως ανομοιομέρειες και ασυνέπειες ... βάση μένει η παράδοση, και η γλώσσα είναι με το παραπάνω τεχνητή, ακανόνιστη, αφύσικη και καθυστερημένη.»⁶⁵⁷. Είναι φυσικό, σύμφωνα με το γλωσσολόγο μελετητή, να χρησιμοποιούνται στη λογοτεχνική γλώσσα πολλαπλοί γλωσσικοί τύποι αλλά ο "καλλιτέχνης συγγραφέας"

⁶⁵⁴ Α.Σικελιανού, *Πρόλογος στη Ζωή, Η συνείδηση της γης μου, Η συνείδηση της φυλής, Η συνείδηση της γυναίκας*

⁶⁵⁵ Αναφέρονται τα περιοδικά: *Νουμάς, Κριτική και Ποίηση, Φύλλα, Αρμονία, Σφίγγα, Χαραυγή, Γράμματα, Νέα Ζωή, Φοίνικας, Πάπυροι, Κερκυραϊκή Ανθολογία.*

⁶⁵⁶ Απλοποιημένη καθαρεύουσα παρουσιάζουν τα έργα του Νιρβάνα και του Κονδυλάκη (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 33,34)

⁶⁵⁷ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ'(1916), σ. 49

πρέπει να επιλέγει κάποια γλωσσική μορφή, όπου να μην "ανακατώνονται" τα πιο ανόμοια γλωσσικά στοιχεία.

Ιδιαίτερος κλάδος της λογοτεχνικής παραγωγής είναι οι μεταφράσεις από τα αρχαία και από τις ξένες φιλολογίες. Ξεχωρίζουν οι μεταφράσεις⁶⁵⁸ του Θεοτόκη, του Χατζόπουλου, του Ποριώτη, του Παλαμά, του Πάλλη, του Μαβίλη, του Κογεβίνα καθώς και μεταφράσεις στην *Κριτική και ποίηση*⁶⁵⁹ και στ' αλεξανδρινά περιοδικά. Η σημασία που έχει για τη φιλολογία, κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ο εξελληνισμός των αριστουργημάτων από ξένες ώριμες φιλολογίες είναι μοναδική. Για τη μεταφραστική εκδοτική εργασία ο Μ. Τριανταφυλλίδης σημειώνει : « ... είναι καιρός να μελετηθεί μια πλατύτερη και συστηματικότερη μεταφραστική εκδοτική εργασία με τη συνεργασία των δόκιμων μεταφραστών μας, αφού όμως πρώτα εξασφαλιστεί μια οικονομική βάση ώστε να μην καταστρέψει η εμπορική άποψη την καλλιτεχνική, ένα τέτοιο έργο θα έχει και για τη γραφομένη που μορφώνουμε σημασία μεγάλη ...»⁶⁶⁰. Σταθμός για την καλλιέργεια της δημοτικής, κατά το γλωσσολόγο μελετητή, είναι οι μεταφράσεις του Γκαίτε, *Φάουστ*, και του Γκέιγκερσταμμ, *Το βιβλίο του μικρού αδερφού*, από τον Χατζόπουλο⁶⁶¹. Στο μεταφραστικό έργο του Χατζόπουλου διακρίνεται η προσπάθεια να βρεθεί ο τύπος της κοινής εξευγενισμένης δημοτικής, ενώ στο παράλληλο έργο του Θεοτόκη η επίδραση της κερκυραϊκής παράδοσης είναι έντονη. Τα μεταφραστικά αυτά έργα δείχνουν τη δυνατότητα της περιφρονημένης εθνικής γλώσσας να εκφράσει όλη τη σκέψη και το αίσθημα που έχει ένα έργο της σύγχρονης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας.

Ένα από τα σημαντικότερα στηρίγματα της δημοτικής, κατά τη χρονική αυτή περίοδο, είναι το θέατρο. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης διαπιστώνει ότι το 1916, παρόλο που τα Ορεστειακά και οι αγώνες του Μιστριώτη δεν είναι μακριά χρονικά κι όμως ο κόσμος ακούει ακόμη και τις αρχαίες τραγωδίες στη δημοτική χωρίς να ενοχλείται. Σ' αυτό συνέβαλε η πολύτιμη μεταφραστική εργασία του Χατζόπουλου, του Ποριώτη καθώς και τα πρωτότυπα έργα που παίχτηκαν, όπως του Ξενόπουλου και του Χορν, που απέδειξαν την καθολική και τελειωτική επικράτηση της δημοτικής. Ακόμη, η ζωντανή γλώσσα παρουσιάζεται στα θεατρικά έργα της Εταιρείας των Ελλήνων

⁶⁵⁸ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ'(1916), σ. 50

⁶⁵⁹ Φιλολογικό περιοδικό (1915-1916)

⁶⁶⁰ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ'(1916), σ. 51

⁶⁶¹ ό.π. σ. 34

θεατρικών συγγραφέων⁶⁶². Η επικράτηση της νέας γλώσσας στο θέατρο δε σημαίνει μόνο σημαντική νίκη της δημοτικής γλώσσας αλλά και επιτυχία στο θέατρο, αφού θεμελιώνεται η βάση για να προσεγγίσει το θέατρο «την αλήθεια στη συγκίνηση, τη φυσικότητα στην έκφραση και τη μορφή στην τέχνη»⁶⁶³.

Η έρευνα της λογοτεχνικής γλώσσας μαρτυρεί την ύπαρξη και άλλων γλωσσικών διάμεσων τύπων, που ανήκουν στην καθαρεύουσα, παράλληλα με τους τύπους της δημοτικής, όπως σημειώθηκε πιο πριν, σαν έναν πρόσκαιρο συμβιβασμό με το παλιό γλωσσικό καθεστώς ή και κάποια αναγνώριση για τις ανάγκες που δημιουργήθηκαν.

Η εικόνα αλλάζει αν παρατηρήσει κανείς τη γλώσσα που γράφεται έξω από τους κύκλους της λογοτεχνίας, σε όλη την άλλη ζωή, στον τύπο, στις συναλλαγές, στην κοινωνική ζωή και σε κάθε εκδήλωση του κράτους. Στο σημείο αυτό εξετάζεται από το γλωσσολόγο μελετητή χωριστά η επιστημονική γλώσσα, με αναφορά στη σοβαρότερη πεζογραφία, και χωριστά ό,τι άλλο γράφεται σε κάθε άλλη περίπτωση, στην καθημερινή επικοινωνία, στο εμπόριο, στη συγκοινωνία και στον τύπο, «όσο δηλαδή φεύγουμε από τα καθημερινά της ζωής προς τ' άδυτα της επιστήμης και της σκέψης, σε τόσο μεγαλύτερες ουσιαστικές δυσκολίες φτάνομε για τη διαμόρφωση της νέας γλώσσας, και τόσο περισσότερες γίνονται οι αξιώσεις που θα κρίνουν το ωρίμασμά της»⁶⁶⁴. Την καλύτερη εικόνα της γλώσσας που γράφεται τη δίνει ο καθημερινός τύπος, στ' άρθρα, τα τηλεγραφήματα, τα χρονογραφήματα, τις επιφυλλίδες και τις αγγελίες. Η πρόχειρη δημοσιογραφική γλώσσα δεν έχει μείνει ανεπηρέαστη από την επικράτηση της δημοτικής αλλά γράφεται χωρίς πρόγραμμα και σύστημα και χωρίς καμιά ομοιομορφία ή γραμματική ενότητα⁶⁶⁵.

Δείγματα της επικράτησης της δημοτικής στην κοινωνική ζωή δίνονται σε ιδιαίτερη ενότητα στους τόμους Ε' και ΣΤ' του Δελτίου⁶⁶⁶. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται στοιχεία που θεωρούνται σταθμοί στο άπλωμα του δημοτικισμού, όπως η σύσταση του βασιλιά προς αξιωματικούς του στρατού για τη χρήση της ζωντανής γλώσσας, «... η οποία σφυρηλατεί την οικειότητα και θεμελιώνει την

⁶⁶² Τα θεατρικά αυτά έργα είναι : Αννίνου Μπ. *Ζητείται υπηρέτης*, κωμωδία, Μαρή Μ. *Το θάρρος της αγνοίας*, κωμωδία, Πολέμη Ι. *Η γυναίκα*, έμμετρος κωμωδία και Καλομοίρη Μ. *Ο πρωτομάστορας*, μουσική τραγωδία, διασκευή από την τραγωδία του Π. Ψηλορείτη.

⁶⁶³ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ'(1916), σ. 52

⁶⁶⁴ ό.π. σ. 53

⁶⁶⁵ Οι εφημερίδες *Εφημερίς των εργατών*, *Λαός*, *Ριζοσπάστης*, *Εργατικός αγώνας*, εργατικές εφημερίδες, παρουσιάζουν προγραμματισμένη προσπάθεια για την απλή γλώσσα (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 54)

⁶⁶⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 131-143 και τ. ΣΤ'(1916), σ. 217-221

αληθινήν οικογενειακήν σχέσιν εις το στράτευμα...»⁶⁶⁷, η δήλωση του πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου, «... παντού η καθαρεύουσα εμετριάσθη και δέχεται τα ζωντανά στοιχεία της ομιλουμένης. Από δεκαπενταετίας όλα τα άξια λόγου φιλολογικά έργα εγράφησαν εις την δημοτικήν...»⁶⁶⁸, καθώς και έντυπα της Γεωργικής Εταιρείας και εγκύκλιοι οδηγίες της φυτοπαθολογικής υπηρεσίας του υπουργείου της Εθνικής Οικονομίας που απευθύνονται στους αγρότες με απλή γλώσσα. Αν τα παραπάνω δείγματα είναι από τους χώρους εκείνους όπου η άμεση εξάρτηση από το κράτος κάνει δυσκολότερη τη χρήση της απλής γλώσσας, είναι φυσικό και επόμενο να παρουσιάζονται πολύ συχνότερα όμοια περιστατικά στους εκτός της δικαιοδοσίας του κράτους χώρους, όπως σε συλλόγους, εφημερίδες, αγγελίες και σε όλη τη κοινωνική ζωή. Ειδικά για τη γλώσσα των εφημερίδων ο Μ. Τριανταφυλλίδης σημειώνει στο Δελτίο του 1915 : «Αυτή η περιβόητη πια γλώσσα των εφημερίδων αρχίζει, βλέπει κανείς, να παρουσιάζει όλο και πιο ανακατεμένο λεξιλόγιο και πιο πολύπλοκη γραμματική – μα φαίνεται πως δεν υπάρχει απλούστερος τρόπος να γίνει σιγά σιγά η γλώσσα τους πιο απλή. Φυσικά, όσο πιο απλή η γλώσσα γίνεται, τόσο μεγαλώνει η ζωντάνια της και η πρωτοτυπία που μπορεί να δείξει ο συντάχτης μιας αγγελίας, και ανάποδα : όσο πρωτοτυπότερες ρεκλάμες, συντάσσονται, τόσο και η γλώσσα, θέλοντας και μη, απλουστεύει.»⁶⁶⁹. Ακόμη και οι εφημερίδες που ήσαν συντηρητικές στο θέμα της γλώσσας προσαρμόζονται με τη νέα αυτή κατάσταση και δέχονται κείμενα γραμμένα απλά ή χαρακτηρίζουν πολύ ηπιότερα τη γλώσσα των βιβλίων που βγαίνουν στη δημοτική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δημοσίευση ποιήματος του Παλαμά στα *Πάτρια*⁶⁷⁰.

Όλη αυτή η κίνηση που φανερώνεται στα παραπάνω αποσπάσματα είναι φυσικό να γεννήσει και δυσαρέσκεις. Πρώτα έχουμε στο Πανεπιστήμιο μια νέα αποκήρυξη της δημοτικής από τον καθηγητή της χειρουργικής κλινικής Κ. Μέρμηγκα «...μάλιστα δ' ου μόνον ως προς την διδακτικήν αλλά και ως προς την εν γένει ρητορικήν η κυριαρχία της καθαρευούσης είναι και θα είναι απόλυτος...»⁶⁷¹. Για το ζήτημα που γεννήθηκε με τις παραδόσεις σε απλή γλώσσα του Σωτηριάδη, καθηγητή της μεσαιωνικής και νεοελληνικής φιλολογίας, γράφεται στον καθημερινό τύπο :

⁶⁶⁷ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 132

⁶⁶⁸ Εφημερ. *Τα Νέα*, 15 Απριλίου 1915

⁶⁶⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 139

⁶⁷⁰ Εφημερ. *Πάτρια* 11 Απριλίου 1915, δημοσιεύτηκαν οι στίχοι: "Μικροκάμωτη Νύφη, ω Πολιτεία/ Κι η ξεγνοιασιά κακή, δειλία κι η σκέψη./ Πίστευε, αγάπα, τόλμα, τη θυσία/ μην τη φοβάσαι· θα σε γιγαντέψει."

⁶⁷¹ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 140

«πληροφορηθείς (ο υπουργός) ότι ο κ. Σωτηριάδης μεταχειρίζεται εις τας διαλέξεις του και τας παραδόσεις του γλώσσαν υπερδημώδη, εκάλεσε τον κοσμήτορα της Φιλοσοφικής σχολής κ. Α. Σκιάν, προς τον οποίον έδωκεν εντολήν να καλέσει τον κ. Σωτηριάδην και υποδείξη αυτώ να μετριάσει τον υπερδημώδη χαρακτήρα του λόγου του, καθόσον γλώσσα τοιαύτη δεν είναι η αρμόζουσα εν τω Πανεπιστημίω»⁶⁷². Το ζήτημα της γλώσσας παρουσιάζεται και στη Βουλή σε μια συζήτηση, στις 24 Μαρτίου 1916, για το *Ιστορικό Λεξικό της ελληνικής γλώσσης*, που έχει αναλάβει το υπουργείο της Παιδείας. Η απάντηση του υπουργού Α. Μιχελιδάκη σε παράπονο βουλευτή σχετικά με την περισυλλογή "βρωμολογιών" εκ μέρους των συνταχτών του λεξικού, είναι χαρακτηριστική : «αι λέξεις, είτε αισχραί, είτε σεμναί, είτε σώφρονες, είναι αναγκαίαι εις την γλώσσαν.»⁶⁷³.

Ενώ η δημοτική γλώσσα των δόκιμων συγγραφέων απλώνεται σε ολόκληρη τη λογοτεχνική χρήση και η ζύμωση στην καθημερινή "γραφομένη" δείχνει, λόγω της γλωσσικής αναρχίας, ότι είναι άγνωστο το είδος του δρόμου που θα ακολουθήσει η γλωσσική εξέλιξη, στο χώρο της επιστήμης είναι πιο συνειδητή, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη⁶⁷⁴, η γλωσσική εργασία που γίνεται. Διαγράφονται δυο δρόμοι, ο ένας είναι η απλοποίηση της καθαρεύουσας και ο άλλος η συχνότερη χρήση της δημοτικής. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε διάφορα περιοδικά, με περιορισμένη διάδοση, όπου γράφεται η δημοτική, όπως το πλούσιο σε επιστημονική ύλη *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* και ο *Νουμάς*, το γνωστό φιλολογικό και πολιτικοκοινωνικό περιοδικό, το πρώτο στη δημοτική έπειτα από την *Τέχνη* του Χατζόπουλου, που από το 1903 ύψωσε τη σημαία του δημοτικισμού και βοήθησε το άπλωμά του. Στη δεύτερη περίπτωση έχουμε την *Κριτική και ποίηση* και τα *Σοσιαλιστικά φύλλα*, που η γλώσσα τους κυμαίνεται σε πλατύτερα όρια με κυρίαρχο στοιχείο την προσπάθεια για την προσέγγιση της ζωντανής γλώσσας. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει ότι για να παρουσιαστούν σε ολόκληρη τη πεζογραφία τα έργα στη νέα γλώσσα, πρέπει να περάσουν αρκετά χρόνια, ώσπου να εκτονωθεί η παλιά αντιδραστική ατμόσφαιρα και μόνο μια νέα γενιά έπειτα από είκοσι τριάντα χρόνια θα δει τη δημοτική γλώσσα κυρίαρχη, στην τελειωτική της μορφή.

⁶⁷² Εφημερ. *Νέα Ημέρα*, 25 Ιανουαρίου 1916. Για το ίδιο θέμα ο Μ. Τριανταφυλλίδης σημειώνει στην ενότητα *Επιθεώρηση* του Δελτίου: «Οι πληροφορίες αυτές φαίνεται πως δεν είναι σωστές. Αληθινά, όμως γέννησε, φαίνεται στους επίσημους κύκλους κάποια δυσφορία η απλή γλώσσα στην επιστήμη, και είπε στην υπηρεσία του υπουργείου ο υπουργός, πως καλό θα ήταν να μετριάσει ο κ. καθηγητής τη δημοτική του» (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ε' σ. 141).

⁶⁷³ Δ.Ε.Ο. τ. Ε'(1915), σ. 141

⁶⁷⁴ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ'(1916), σ. 57

Όσο απλώνεται η χρήση της νέας γλώσσας στην επιστήμη παρουσιάζονται δυσκολίες στη γραμματική που δείχνουν ότι το ιδανικό της καθαρής δημοτικής είναι ανεφάρμοστο. Η αδυναμία να εφαρμοστούν όλοι οι κανόνες της καθαρής λαϊκής γλώσσας και συγχρόνως να διαμορφωθεί ένας δημοτικός τύπος περισσότερο εναρμονισμένος με τη γλωσσική και τη γλωσσικοκοινωνική συνείδηση είναι γεγονός. Συγκρίνοντας τη δημοτική των νεότερων έργων προς τη γλώσσα των πρώτων χρόνων του δημοτικισμού, ο Μ. Τριανταφυλλίδης παρατηρεί ότι οι διάφορες τάσεις συγκλίνουν σ' ένα ρεύμα σύμφωνα με το οποίο παρουσιάζεται ως προς το λεξιλόγιο επικράτηση διπλών τύπων, με διαφορετική συνήθως απόχρωση στη σημασία, και περιορισμός της δημιουργίας νέων λέξεων, των νεολογισμών, για την ορθότητα των οποίων στην επιστημονική γλώσσα ο γλωσσολόγος μελετητής αμφιβάλλει.

Στη γλώσσα των επιστημονικών και κριτικών μελετών συναντιούνται αρκετοί "δασκαλισμοί" και στο τυπικό παρουσιάζονται λόγιοι τύποι. Την εικόνα αυτή παρουσιάζουν οι περισσότερες μελέτες⁶⁷⁵. Στο σημείο αυτό ο Μ. Τριανταφυλλίδης υπογραμμίζει τη γενικότερη σημασία της εργασίας του Εκπαιδευτικού Ομίλου για τη χρήση της νέας γλώσσας στην επιστήμη. Υποστηρίζει ότι η ποικιλία των άρθρων του περιοδικού του Ομίλου έδωσε ευκαιρία να μελετηθεί η επάρκεια της δημοτικής σε όρια πλατύτερα από τα συνηθισμένα, γιατί παρουσιάστηκε ένα κίνημα ομαδικό από ανθρώπους φωτισμένους εξ αρχής για τη σημασία του δημοτικισμού, «μα και καλεσμένους να δοκιμάσουν στη ζωή της θεωρητικής αλήθειας τους καρπούς»⁶⁷⁶.

Σχετικά με την εσωτερική υφή, τη σύνταξη, της γλώσσας στην επιστήμη διακρίνεται, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, η προσπάθεια για απλή δημοτική διατύπωση, ενώ οι συγγραφείς γράφουν με μικρότερη καλλιτεχνική συνείδηση από τους λογοτέχνες, ή με λιγότερο σωστή αντίληψη για τη γλωσσική καθαρότητα. Ο γλωσσολόγος μελετητής θεωρεί βέβαιο ότι το επιστημονικό ύφος δεν αναδείχτηκε εφάμιλλο με το λογοτεχνικό, γιατί οι δόκιμοι διηγηματογράφοι, που κατεξοχήν καλλιέργησαν τη δημοτική, δεν επεδίωξαν να την καλλιεργήσουν και σε άλλα είδη πεζού λόγου. Γενικά, διακρίνεται στα επιστημονικά έργα η φροντίδα για τη γραμματική ενότητα, με κανόνα τη νέα γλώσσα, που στηρίζεται στους νόμους της ζωντανής εθνικής γλώσσας αλλά και στην αστική γλωσσική συνείδηση και τη

⁶⁷⁵ Ο Μ. Τριανταφυλλίδης στη μελέτη του *Η γλώσσα μας στα χρόνια 1914-1916* παραθέτει παραδείγματα από συγγραφείς που μεταχειρίζονται στα πεζά τους τη δημοτική γλώσσα, παρουσιάζοντας τις διαφορές της γλώσσας και ως προς τη φωνητική και ως προς το τυπικό (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 65-67).

⁶⁷⁶ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ'(1916), σ. 66

γλωσσική της χρήση. Αυτή η γραμματική, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, κωδικοποιεί τη χρήση που διαμορφώνεται σταδιακά μέσα στους λογοτεχνικούς και φιλολογικούς κύκλους. Το κύριο ζήτημα είναι στο τυπικό της γλώσσας, όπου η γραμματική αυτή σε μερικές περιστάσεις αναγνωρίζει διπλούς τύπους, είτε γιατί η δημοτική έχει και τους δυο κοινούς, όπως *αγαπιούμαι* και *αγαπιέμαι*, *δενόσουν* και *δένουσουν*, *φοβούνταν* και *φοβόταν*, και η λογοτεχνική χρήση δεν έδειξε καμιά οριστική προτίμηση, είτε γιατί ο λογοτεχνικός τύπος δεν κατόρθωσε να βγάλει από την κοινή χρήση το λόγιο τύπο, όπως *βρύσες βρυσών* και *συνειδήσεις συνειδήσεων*. Η δύναμη της παράδοσης στη νέα γλώσσα είναι μικρότερη μέσα στα όρια της λογοτεχνίας. Για το θέμα αυτό ο γλωσσολόγος μελετητής σημειώνει : «είναι εύκολο σχετικά στο λογοτέχνη να συλλογιστεί ρωμαίικα και ν' αποφύγει αρκετά λόγια στοιχεία, ενώ η επιστημονική γλώσσα, πιο δεμένη και περιεχτική, λιγότερο πλαστική και περισσότερο αφηρημένη μάς αναγκάζει – αναγκάζει και τον ίδιο ακόμη το λογοτέχνη, καθώς βλέπομε, λ.χ. συγκρίνοντας του Χατζόπουλου τα διηγήματα με τις κριτικές – να μεταχειριστούμε και τύπους που θα τους ξεφεύγαμε όσο θ' αποβλέπαμε μόνο στις δημοτικής την καθαρότητα.»⁶⁷⁷. Αναφέρεται ως χαρακτηριστικό παράδειγμα το έργο του Γ. Βλαχογιάννη, όπου παρουσιάζεται γλωσσική διαφορά ανάμεσα στα διηγήματά του και στις ιστορικές του διατριβές. Παρατηρείται ότι στα μικρά διηγήματα ο συγγραφέας βρίσκει επάρκεια με τα εκφραστικά μέσα της δημοτικής, δεν αναγκάζεται να πειράζει το γλωσσικό αίσθημα με καμιά βιασμένη φωνητική αφομοίωση, ούτε και παρουσιάζει παραδείγματα φωνητικής από την καθαρεύουσα, ωστόσο, στην ιστορική του μελέτη *Τα πρώτα ταχυδρομεία Α' 1821-1827*, αναγκάζεται να μεταχειριστεί αρκετούς φωνητικούς τύπους από την καθαρεύουσα.

Η επάρκεια της νέας "γραφομένης" γλώσσας για κάθε είδος λόγου και ο συγχρονισμός της με την ευρωπαϊκή σκέψη είναι θέματα που, κατά το γλωσσολόγο μελετητή, δεν έχουν προσεγγιστεί από τη θεωρητική έρευνα. Η νέα "γραφομένη" γλώσσα δεν είναι μια γλώσσα που θα εκφράσει μόνο τις πρόχειρες χρήσεις της καθημερινής ζωής, αλλά μια γλώσσα γραπτή, που είναι όργανο κάποιου πολιτισμού. Η γλώσσα που μιλιέται με φράσεις συνήθως παρατακτικές και νοήματα απλά, ακαλλιέργητη, δεν είναι εύκολο να χρησιμοποιηθεί για να εκφράσει πολυπλοκότερες συντακτικές σχέσεις και όλη τη σύγχρονη σκέψη⁶⁷⁸. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης εκφράζει

⁶⁷⁷ ό.π. σ. 69

⁶⁷⁸ Αυτό φαίνεται καλύτερα με παραδείγματα από τη χρήση των αφηρημένων ουσιαστικών και της παθητικής ενεστωτικής μετοχής. Σ' ένα αφηρημένο θέμα συνηθίζουμε πολύ τ' αφηρημένα ουσιαστικά

την πεποίθηση ότι η γλωσσική συνείδηση θα ωριμάσει σταδιακά ενώ η θεωρητική έρευνα θα συμβάλει στην ωρίμανση αυτή, γιατί θα μελετήσει τα διάφορα ζητήματα, τα σχετικά για παράδειγμα με τη χρήση της ενεργητικής μετοχής στη δημοτική, τη χρήση των προθέσεων και των συνδέσμων στις εξαρτημένες προτάσεις, προσεγγίζοντας γενικά το θέμα της επάρκειας των φραστικών μέσων της δημοτικής και συγχρόνως το θέμα της βοήθειας που μπορούμε και πρέπει να πάρουμε από την καθαρεύουσα.

Η πρακτική καλλιέργεια της νέας γλώσσας στα επιστημονικά έργα παράλληλα με τη θεωρητική έρευνα είναι, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, απαραίτητη για την εσωτερική διαμόρφωση της επιστημονικής γλώσσας. Όσο φανερώνεται στην ελληνική επιστήμη πρωτότυπη σκέψη και αληθινή δημιουργία, τόσο πιο ειλικρινής θα είναι η προσπάθεια να γίνει ελληνικό το γλωσσικό όργανο της επιστήμης και σύμμετρο προς το περιεχόμενό του. Επισημαίνεται ότι η διαμόρφωση της νέας γλώσσας θα πετύχει και θα προκόψει, όσο περιορίζεται η επιπόλαια μίμηση από τις ξένες και ωριμάζει η πεποίθηση στις εθνικές δυνάμεις. Υπογραμμίζεται έτσι ο κοινωνικός χαρακτήρας του γλωσσικού ζητήματος.

Η δεύτερη τάση που φανερώνεται στην επιστημονική πεζογραφία, η απλοποίηση της καθαρεύουσας, σχετίζεται πρώτα με την αδυναμία χρήσης της δημοτικής σε κάθε είδος επιστημονικών έργων, λόγω της συνθετότητας της σκέψης, και δεύτερον με τις δυσκολίες που έχουν οι πολλοί επιστήμονες να μελετήσουν τη γλωσσική εργασία που έχει γίνει στη νέα γλώσσα, όταν δεν έχουν και βαθύτερη επίγνωση της σκοπιμότητάς της. Η προσπάθεια για την απλοποίηση αυτή παρατηρείται σε πολιτικά ή επιστημονικά περιοδικά⁶⁷⁹ και σε βιβλία του Ν. Χατζιδάκη, όπως το *Εισαγωγή εις την αναλυτικήν θεωρίαν των επιφανειών*. Για μια

σε –ις –εως –εις –εων , όπως *συνείδηση, εξέλιξη, κίνηση, προϋπόθεση*, ενώ ο λαός και μαζί του η λογοτεχνική γλώσσα, συλλογίζεται απλούστερα, συνήθως με ρήματα. Το υποκείμενο όμως ή το αντικείμενο του ρήματος γίνεται στην επιστημονική γλώσσα γενική εξαρτημένη από το αφηρημένο ουσιαστικό και από αυτήν πρέπει να εξαρτηθεί και άλλη γενική, όπως στο παράδειγμα *το να νιώθει κανείς τις τάσεις*, που γίνεται *η συνείδηση των τάσεων*. Είναι αδύνατο ν' αποφύγουμε σε επιστημονική μελέτη την αφηρημένη διατύπωση, όσο κι αν περιορίσουμε τη χρήση της. Ακόμη, έχουμε ανάγκη από την ενεστωτική μετοχή. Η δημοτική τη μεταχειρίζεται πλουσιότερα για τα ενεργητικά ρήματα, όπως *ήρθα τρέχοντας*, τη μετοχή αυτή τη χρειαζόμαστε πολύ περισσότερο γράφοντας σοβαρότερα θέματα με συνθετότερη σκέψη, ωστόσο εκεί, στα παθητικά και στ' αποθετικά ρήματα, η δημοτική δε μας δίνει αντίστοιχους τύπους, όπως για παράδειγμα οι μετοχές *διηγώντας, γράφοντας* δε γράφονται τόσο εύκολα στον πεζό λόγο. Έτσι καθιερώνεται ως αναγκαίο μέτρο και ο αρχαίος τύπος, όπως φαίνεται στο παράδειγμα *υποστηρίζοντας την παράδοση και αρνούμενος κάθε νεωτερισμό*. Και στα δυο παραδείγματα διαπιστώνεται ότι πλαταίνοντας τη συντακτική χρήση δεχόμαστε και λόγιους τύπους (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 71).

⁶⁷⁹ Αναφέρονται οι μελέτες του Ι. Δραγούμη, Α. Παπαναστασίου και Δ. Κυριαζή (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ' σ. 75).

ουσιαστική απλοποίηση της καθαρεύουσας είναι απαραίτητο, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, ένα αναλυτικό διάγραμμα βγαλμένο από την πείρα, με πολλά παραδείγματα, «που θα δείξει πώς θα απλοποιηθεί η στρυφνότητα και η εσωτερική υφή της επιστημονικής καθαρεύουσας. Αλλιώς, τόση είναι η δύναμη της καθαρεύουσας, για όσους σ' αυτήν και στις ξένες γλώσσες έμαθαν να εκφράζουν την επιστήμη τους, ώστε έπειτα από μερικές μάταιες λοξοδρομίες ξανακυλούμε πάλι στη δική της διατύπωση ...»⁶⁸⁰. Ο δρόμος που θα πάρει η φυσική εξέλιξη της γλώσσας είναι, κατά το γλωσσολόγο μελετητή, ο ακόλουθος: «Από τη μια θα πληθαίνουν τα έργα στη δημοτική, και από την άλλη η καθαρεύουσα θα γίνεται όλο και πιο απλή ... η αντίθετη γνώμη μοιάζει σα να μη πιστεύει κανείς βαθιά στου δημοτικισμού την αλήθεια, νομίζοντας πως μια απλοποιημένη καθαρεύουσα θα σβήσει την ανάγκη για μια ριζικότερη μεταρρύθμιση.»⁶⁸¹.

2. 12 Γλώσσα και εθνική ενότητα

Η γλώσσα ως πρωταρχικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας, των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που διαφοροποιούν ένα έθνος από τα άλλα, είναι η ένυλη έκφραση του πολιτισμού μιας χώρας αφού παρέχει τη δυνατότητα πρόσβασης στο παρελθόν και στον πολιτισμό. Οι "υλικές" λεγόμενες κατηγορίες, που είναι η φυλή, η γλώσσα και οι παραδόσεις, είναι οι βασικοί συνεκτικοί δεσμοί ανθρώπων που συγκροτούν ένα έθνος, καθώς είναι αναλλοίωτες "ουσίες" της εθνικής οντότητας, που «αποτελεί ζώσαν ύπαρξιν ήτις αναπτύσσεται υπό την επήρειαν υπερτέρας δυνάμεως ην συνιστά η εθνική ιδιοφυΐα»⁶⁸². Η δημοτική γλώσσα είναι ο μεγαλύτερος συνδετικός κρίκος ανάμεσα στην αρχαία και τη νεοελληνική παράδοση, «η επιβεβαίωση της

⁶⁸⁰ Δ.Ε.Ο. τ. ΣΤ'(1916), σ. 76

⁶⁸¹ ό.π. σ.78

⁶⁸² Γ. Τενεκίδης, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, τ. Α' σ. 112

συναρμογής των δυο πολιτισμών, το βυζαντινό γεφύρωμα· εν ολίγοις, είναι η κατεξοχήν απόδειξη της αδιάλειπτης συνέχειας του ελληνισμού»⁶⁸³.

Με το άπλωμα της δημοτικής οι οπαδοί της λόγιας παράδοσης, όπως αποκαλούνται οι αρχαϊστές και οι καθαρευουσιάνοι, επιδιώκουν να κινήσουν τα πλήθη εναντίον των δημοτικιστών κατηγορώντας τους πως θέλουν να διασπάσουν την εθνική ενότητα και την ιστορική παράδοση της φυλής. Γνωρίζοντας πόσο ευαίσθητος είναι ο λαός για τα ιερά του αυτά και ανεκτίμητα αγαθά, τον πείθουν πως κινδυνεύει η εθνική του ταυτότητα και τον παρασύρουν σε άγρια κινήματα όπου σταματά η σκέψη και λειτουργούν μόνο τα ένστικτα⁶⁸⁴. Η σοβαρή αυτή κατηγορία κατά των οπαδών της δημοτικής γλώσσας που διατυπώθηκε από επώνυμους, όπως πανεπιστημιακούς καθηγητές, ανώτατους δικαστικούς και ανώτατους κληρικούς, δεν αποδείχθηκε με επιχειρήματα, αποδεικτικά στοιχεία ή σοβαρούς συλλογισμούς, αρκούσε για απόδειξη μόνο το επιστημονικό κύρος, η εντιμότητα, ο πατριωτισμός και η υψηλή θέση των κατηγορών. Τον κίνδυνο για τη διάσπαση του έθνους τον διακηρύσσει και ο πρώτος εισηγητής της γλωσσικής επιστήμης στην Ελλάδα και σημαντικός αντιπρόσωπός της, ο καθηγητής Χατζιδάκις, παρόλο που πρώτος αυτός επικύρωσε τις επιστημονικές αλήθειες ως προς τη δημοτική και τις οδήγησε προς την επιστημονική έρευνα, πολέμησε όμως από την άλλη μεριά με όλο το κύρος του για να γίνει χωρισμός της επιστημονικής αλήθειας από τη γλωσσική πράξη.

Ενώ οι δημοτικιστές δεν προσπάθησαν σοβαρά να αναιρέσουν την κατηγορία αυτή, κρίνοντάς την ως ανάξια λόγου και έχοντας πεποίθηση στην επιστημονική έρευνα της δημοτικής και γενικά στην ιστορική κριτική, ο Δ. Γληνός θεωρώντας ότι η κατηγορία για τη διάσπαση της εθνικής ενότητας και της ιστορικής παράδοσης της ελληνικής φυλής ζημιώνει το δημοτικισμό και επομένως και το έθνος ολόκληρο, αφιερώνει εκτενή μελέτη⁶⁸⁵ για το σκοπό αυτό, την αναίρεση δηλαδή της σοβαρής κατηγορίας.

Η επιστημονική γλωσσική και ιστορική έρευνα κατόρθωσε, κατά τον Δ. Γληνό, να διαγράψει πολλές προλήψεις. Αυτή έδειξε πως η δημοτική γλώσσα είναι η μόνη γνήσια θυγατέρα της αρχαίας κοινής, όπως εξελίχτηκε φυσιολογικά στο στόμα του λαού, που τη μιλάει χωρίς διακοπή δύομισι χιλιάδες χρόνια ενώ η εξέλιξή της

⁶⁸³ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική* σ.181

⁶⁸⁴ Τα επεισόδια των *Ευαγγελιακών* και των *Ορεσטיακών*, 1901 και 1903, μαρτυρούν τα πιο άγρια κινήματα με αφορμή το γλωσσικό ζήτημα, που οδήγησαν σε μεγάλη πολιτική κρίση.

⁶⁸⁵ Τη μελέτη αυτή υπογράφει ο Δ. Γληνός με το ψευδώνυμο Δ. Φωτεινός (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ε', σ. 47-62 και τ. Ι', σ. 47-93)

έγινε σύμφωνα με τους νόμους που κυβερνούν την αλλαγή όλων των ζωντανών γλωσσών. Ακόμη, η ιστορική έρευνα έδειξε πώς η γλώσσα αυτή, που συνδέθηκε με όλες τις περιπέτειες της ελληνικής φυλής και φέρνει τα σημάδια της ιστορικής της ζωής, είναι το πιο αναντίρρητο τεκμήριο της εθνικής γνησιότητας. Δεν αρκεί, κατά τον Δ. Γληνό, η ύπαρξη της γλωσσικής αλήθειας για να αναιρεθούν οι κατηγορίες για τον κίνδυνο της εθνικής ενότητας και της ιστορικής συνέχειας της φυλής, αλλά χρειάζεται και εφαρμογή της γλωσσικής αλήθειας σε μια λεπτομερή εξέταση της διπλής αυτής κατηγορίας. Έτσι, εξετάζοντας ο παιδαγωγός και φιλόσοφος Δ. Γληνός τον όρο εθνική ενότητα ερευνά ποια είναι τα στοιχεία που την αποτελούν, ποιοι οι όροι για την ύπαρξή της και ποια σημασία έχει γι' αυτήν η δημοτική και η καθαρεύουσα γλώσσα.

Την εθνική ενότητα τη δημιουργεί κυρίως η συνείδηση και η πίστη των ομοεθνών ανθρώπων, πως ανήκουν στο ίδιο έθνος έχοντας ιδιαίτερους δεσμούς και ομοιότητες μεταξύ τους. Η ψυχική αυτή ομοιότητα έχει απώτερη βάση της, τουλάχιστον για τον πυρήνα του έθνους, τη φυλετική καταγωγή, το ίδιο αίμα, τον ίδιο φυσιολογικό οργανισμό, με τις ψυχικές του προδιαθέσεις και ικανότητες, που παρά τις επιμιξίες έχει διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό την αρχική φυλετική υπόσταση. Χαρακτηριστικά σημάδια, γενετικά αίτια και αποτελέσματα της ψυχικής ομοιότητας, δημιουργήματα και της μακρόχρονης κοινής ζωής στον ίδιο τόπο, είναι η γλώσσα, τα κοινά ήθη και έθιμα, οι ιστορικές παραδόσεις, οι κοινοί εθνικοί πόθοι, και η κοινή θρησκεία. Ο Δ. Γληνός υποστηρίζει ότι κανένα απ' αυτά δεν αρκεί μόνο του να χαράξει τα σύνορα της περιοχής ενός έθνους, ενώ σημαντικότερα απ' όλα για την εθνική συνείδηση και την ψυχική συγγένεια είναι η γλώσσα που μιλούν οι άνθρωποι, τα κοινά ήθη και έθιμα, οι ιστορικές παραδόσεις και τα κοινά ιδεώδη. Πολλοί λαοί τείνουν να θεωρήσουν ως πρώτιστο τεκμήριο εθνικότητας τη γλώσσα⁶⁸⁶, αν και δεν πρέπει να παραβλέπει κανείς τη δύναμη και των άλλων συντελεστών, γιατί λαοί που μιλούν την ίδια γλώσσα έχουν πολλές φορές διαφορετική εθνική συνείδηση⁶⁸⁷. Ιστορικά και κοινωνικά αίτια επηρεάζουν ένα ή περισσότερα από τα χαρακτηριστικά της εθνικής ενότητας και γενικά την εθνική συνείδηση των λαών. Απαραίτητο και κυρίαρχο χαρακτηριστικό, κατά τον Δ. Γληνό, παραμένει η συνείδηση της συγγένειας

⁶⁸⁶ Οι Γερμανοί εθνικιστές έχουν ως σύμβολό τους το γνωστό στίχο του Arndt "So weit die deutsche Zunge klingt, das, wackerer Deutscher, nenne dein", ως εκεί που η γερμανική γλώσσα αντηχεί, γενναίε Γερμανέ, ονόμαζε το δικό σου (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ε' σ. 52).

⁶⁸⁷ Οι Ελβετοί, για παράδειγμα που μιλούν γερμανικά δε θεωρούν ότι ανήκουν στο γερμανικό έθνος, επίσης οι Αμερικανοί ενώ έχουν την ίδια γλώσσα και θρησκεία και συνείδηση καταγωγής με τους Άγγλους, αποτελούν ξεχωριστή εθνότητα.

και η ομόρροπη θέληση των ανθρώπων. Όταν αυτά συντελούν ώστε να "ξυπνήσει και να ζωντανέψει" η εθνική συνείδηση, τότε η γλώσσα είναι το πιο σημαντικό από τα γνωρίσματα και τα στηρίγματα της εθνικής συνείδησης. Το ζήτημα που προκύπτει στο σημείο αυτό, σύμφωνα με τον Δ. Γληνό, είναι η σημασία που έχει η γραπτή γλώσσα για την εθνική ενότητα αφού δεν είναι πάντα και τεκμήριο εθνικής ενότητας⁶⁸⁸. Όταν όμως η εθνική ενότητα υπάρχει, τότε είναι μεγάλο απόκτημα για κάθε λαό να έχει μια κοινή γραπτή εθνική γλώσσα. Κάθε λαός θεωρεί αναγκαίο για την αυτοσυντήρηση και την πρόοδό του να έχει ένα όργανο γλωσσικό για να συνεννοούνται καλύτερα οι ομοεθνείς, ν' αποκρυσταλλώνουν τους στοχασμούς και τα αισθήματά τους οι τεχνίτες του λόγου, να διατυπώνουν την επιστημονική γνώση οι επιστήμονες, να εκφράζουν τη διανόησή τους οι φιλόσοφοι, να μορφώνουν το λαό οι δάσκαλοι και να τη μεταχειρίζονται γενικά οι κοινωνικοί οργανισμοί. Αυτό το όργανο γίνεται σημαντικό στήριγμα στην εθνική ζωή και δένει με ψυχικούς δεσμούς τους ομόγλωσσους. Αυτή είναι η σημασία που έχει η κοινή γραπτή γλώσσα για την εθνική ενότητα. Άρα, η κοινή γραπτή γλώσσα πρέπει να μπορεί, κατά τον Δ. Γληνό, να εκφράσει κάθε σχέση της ζωής, σύμφωνα και με το γλωσσικό αξίωμα «μια γλώσσα, ήτις μόνον γράφεται, ουδαμού δε ομιλείται, δεν είναι δυνατόν να γίνει γλώσσα εθνική»⁶⁸⁹.

Ο Δ. Γληνός αναφερόμενος στο κίνημα του δημοτικισμού το χαρακτηρίζει ως ιστορικό γεγονός και σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ο δημοτικισμός δεν είναι δημιούργημα της φιλοδοξίας μερικών ανισορρόπων. Κάποια βαθειά ιστορική αναγκαιότητα, έκφραση αναγκών ψυχικών γέννησε και κράτησε ζωντανό το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα αιώνες τώρα, ενώ ήρθαν εποχές που όλοι πίστευαν πως βαδίζομε στην ανάσταση της αρχαίας Αττικής γλώσσας ... το ιστορικό αυτό δεδομένο και αρνητικά εξεταζόμενο μας φανερώνει ένα τουλάχιστον πράμα, που μας ενδιαφέρει εδώ, τη διαρκή αίσθηση της ανεπάρκειας της καθαρεύουσας. Η αίσθηση αυτή γεννήθηκε πρώτα πρώτα και ανέκαθεν σε κύκλους που βρίσκονται σε άμεση και στενή σχέση με το λόγο, στους ποιητές ... η τέχνη πηγάζοντας από τα κατάβαθα της εθνικής συνείδησης είναι το πιο ουσιαστικό και το πιο άμεσο φανέρωμα της εθνικής ψυχής.»⁶⁹⁰. Η ανεπάρκεια της καθαρεύουσας, κατά τον Δ. Γληνό, έγινε συνειδητή και στο σχολείο που είναι το σπουδαιότερο εργαστήριο της εθνικής ενότητας, γιατί εκεί

⁶⁸⁸ Ακόμη λιγότερο από την κοινή γραπτή γλώσσα μπορεί, κατά τον Δ. Γληνό, να είναι απόλυτο τεκμήριο εθνικής ενότητας η επίσημη γλώσσα (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ε' σ. 54).

⁶⁸⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 55

⁶⁹⁰ ό.π. σ. 58

μέσα προπάντων καλλιεργείται και διαμορφώνεται ο πιο ισχυρός συντελεστής της, η εθνική συνείδηση. Οι υπηρεσίες που προσφέρει το σχολείο ως προς τη γλώσσα χωρίζονται σε δυο κύκλους ενέργειας, ο πρώτος αναφέρεται στα παιδιά που έχουν μητρική γλώσσα την ελληνική και ο δεύτερος στα ελληνόπουλα που έχουν μητρική γλώσσα ξένη. Και στα δυο επίπεδα η ανεπάρκεια της καθαρεύουσας κηρύχτηκε από επιστήμονες, από δασκάλους, από γονείς και από πολιτικούς. Η αποτυχία της καθαρεύουσας για τους ξενόφωνους της Μακεδονίας ήταν μεγάλη, «παντού όπου στη Μακεδονία συγκρούστηκε η καθαρεύουσα με μια άλλη ζωντανή γλώσσα, νικήθηκε. Ο βουλγαρόφωνος προσπαθούσε με χίλιες θυσίες και κόπους και με επιμονή αξιοθαύμαστη να μάθει τη γλώσσα, που του παρουσίαζεν ο δάσκαλος, ο αντιπρόσωπος του έθνους. Κιαν κατάφερνε να διαβάζει και να καταλαβαίνει οπωσδήποτε τα βιβλία, έβρισκεν ύστερα πως στην προσωπική επικοινωνία προς τους άλλους ομοεθνείς του ήταν άχρηστη ... έτσι αν και είχε μαζί της η καθαρεύουσα πολύτιμο βοηθό την ασύγκριτη δύναμη της εθνικής ιδέας και τη λάμψη της ελληνικής ιστορικής παράδοσης, και τη γλώσσα της εκκλησιάς και την επιβολή της θρησκείας, βρίσκονταν ανίσχυρη μπροστά στη ζωή.»⁶⁹¹.

Καταλήγοντας στην έρευνά του για την εθνική ενότητα ο Δ. Γληνός συμπεραίνει ότι ενώ η καθαρεύουσα ως όργανο της εθνικής ενότητας καταγγέλλεται από τα γεγονότα για την αποτυχία της στα σημαντικότερα εκφραστικά μέσα της εθνικής συνείδησης, την εθνική λογοτεχνία και το εθνικό σχολείο, η δημοτική γλώσσα παρουσιάζει όλα τα προτερήματα εθνικής γραπτής γλώσσας, «για όλους τους Έλληνες είναι ασύγκριτα πιο ευκολομάθητη από την καθαρεύουσα, γιατί είναι γλώσσα ζωντανή με όλα τα προτερήματα των ζωντανών γλωσσών ... για τους Έλληνες που έχουν μητρική γλώσσα ξένη, η δημοτική θα τους μπάξει αμέσως στον ελληνικό κόσμο το σημερινό, με τα ήθη του, τα έθιμά του, τα τραγούδια του, τις παροιμίες του, τα παραμύθια του, στοιχεία καθώς είδαμε πολυτιμότερα της εθνικής ενότητας και ακόμα θα τους δίνει με την εθνική λογοτεχνία την ανώτερη έκφραση της εθνικής ζωής, την έκφραση των πόθων και των ιδανικών της φυλής μας. Γι' αυτό η δημοτική γλώσσα είναι η μόνη που μπορεί ν' αντισταθεί και να πολεμήσει τις ξένες επιρροές, η μόνη που μπορεί να δυναμώσει την ελληνική συνείδηση στους ξενόφωνους και να τους αφομοιώσει γλωσσικά.»⁶⁹².

⁶⁹¹ ό.π. σ. 61

⁶⁹² ό.π. σ. 62

2. 13 Το ζήτημα της γλωσσικής διδασκαλίας στους ξενόφωνους

Για το ζήτημα των ξενόφωνων ο Μ. Τριανταφυλλίδης στην εκτενή μελέτη του *Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας*⁶⁹³ υπογραμμίζει την αποτυχία του ελληνικού κράτους στο ζήτημα του εξελληνισμού με αποτέλεσμα να χαθούν πολύτιμες εθνικές δυνάμεις. Ως αιτίες της αποτυχίας αυτής αναφέρονται η κακοδιοίκηση του ελληνικού κράτους, η ανεπάρκεια παιδείας και διδακτικού προσωπικού και κυρίως η σχολική γλώσσα. Η γλωσσική αφομοίωση, που είναι η βασική προϋπόθεση για το άπλωμα της φυλής και σε ξένους λαούς, δεν μπορεί να επιτύχει, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, αν η γλώσσα, το κυριότερο όπλο για μια πνευματική κατάκτηση, δεν είναι φορέας ενός ανώτερου πολιτισμού, μιας καλλιεργημένης φιλολογίας και μιας αληθινής παιδείας. Στη δημοτική γλώσσα φανερώνεται, κατά το γλωσσολόγο μελετητή, η εσωτερική ύπαρξη του έθνους, είναι σχεδόν η αποκλειστική εκδήλωση για κάθε μεγάλο, όμορφο, γνήσιο κι εθνικό που δημιουργήθηκε και είναι η γνήσια έκφραση της εθνικής ψυχής. Αντίθετα η καθαρεύουσα είναι η άρνηση της δημοτικής και η περιφρόνησή της. Είναι γλώσσα κατεξοχήν χάρτινη που δε στηρίχτηκε στη λαϊκή γλώσσα και δεν μπορεί να γίνει εθνική. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει ότι το ελληνικό κράτος προσπαθεί να εξελληνίσει με την επίσημή του γλώσσα στηρίζοντας την εθνική συνείδηση με ένα ιδίωμα που «ούτε για φιλολογική γλώσσα δε δείχτηκε άξιο»⁶⁹⁴. Έτσι, έγινε η

⁶⁹³ ό.π. σ. 11-46. Σημειωτέο ότι αφιέρωση της μελέτης αυτής αποδέχτηκε ο βασιλιάς, ενώ ο πρίγκιπας Νικόλαος εξέφρασε το ενδιαφέρον του για τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη σε επιστολή προς τον Α. Μυλωνά, μέλος και ιδρυτή του Εκπαιδευτικού Ομίλου και Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου της Εθνικής Οικονομίας. Ακόμη, ο πρίγκιπας Νικόλαος με αφορμή τη μελέτη *Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας* και σκοπεύοντας να βοηθήσει τις προσπάθειες του Εκπαιδευτικού Ομίλου τον ενίσχυσε χρηματικά με την παράκληση να σταλούν κατάλληλα αναγνωστικά για τα παιδιά στους τόπους εκείνους που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ε' σ.150-151).

⁶⁹⁴ ό.π. σ. 15

πρόληψη η γλωσσική αιτία να χάνεται μέγιστο μέρος κάθε "εξελληνιστικής" εργασίας και να πηγαίνουν χαμένες για πάντα ανυπολόγιστες εθνικές δυνάμεις.

Φωνές διαμαρτυρίας ακουστήκαν από όλους όσοι εργάστηκαν σε ελεύθερες ελληνικές περιοχές κατοικημένες από ξενόφωνους Έλληνες. Στο Δελτίο του 1915 δημοσιεύονται μια σειρά άρθρων δασκάλων, παιδαγωγών, λογοτεχνών, πολιτικών και δημοσιογράφων – Ελλήνων και ξένων – που εκφράζουν τη γνώμη τους για τη δημοτική γλώσσα ως γλώσσα εξελληνισμού των ξενόφωνων. Συγκεκριμένα, ο επιθεωρητής Θ. Μούζος στο άρθρο του με τίτλο *Η Μακεδονική γλώσσα*, γραμμένο στις 30 Νοεμβρίου του 1915, υπογραμμίζει ως βασική αιτία της θλιβερής αυτής κατάστασης στα χωριά κυρίως της Μακεδονίας, όπου ομιλούνται ξένες γλώσσες και όχι η ελληνική, τη διδασκαλία της καθαρεύουσας στα Δημοτικά Σχολεία της Μακεδονίας, « ... η γλώσσα μας όπως διδάσκεται σήμερα απελπίζει τους μαθητάς σε τέτοιο βαθμό, που προτιμούν μια ξένη γλώσσα παρά εκείνη ... υπήρξε εποχή που όλοι οι Μακεδόνες είχαν αίσθημα ελληνικό και μόνο η γλώσσα τους έλειπε για να γίνουν σωστοί Έλληνες. Και όμως η καθαρεύουσα που θελήσαμε να τους διδάξουμε αντί να τους προσελκύσει τους εψύχρανε σε τέτοιο βαθμό που οι άνθρωποι είπαν εμείς δεν είμαστε για γράμματα ...»⁶⁹⁵. Στο ίδιο άρθρο τονίζεται η αναγκαιότητα εφαρμογής ιδιαίτερου εκπαιδευτικού συστήματος στα βουλγαρόφωνα μέρη της Μακεδονίας με γλώσσα διδασκαλίας τη δημοτική, «η ομιλουμένη δημοτική μας γλώσσα έχει μεγάλη αφομοιωτική δύναμη, όπως φάνηκε σε πολλά χωριά της Θράκης όπου χιλιάδες Βούλγαροι χάθηκαν και μόνο τα ονόματα των παιδιών τους δείχνουν την καταγωγή τους ... μεγάλη θα είναι η μέρα που θα ιδεί το διάταγμα της γλωσσικής μας μεταρρυθμίσεως, και θ' αξίζει να εορτάζεται σαν η μέρα της πνευματικής απελευθερώσεως του έθνους»⁶⁹⁶. Σε άρθρο δασκάλου⁶⁹⁷, που υπογράφεται με τα αρχικά του ονόματός του, παρουσιάζονται στοιχεία που δείχνουν, στον πληθυσμό κυρίως αλύτρωτων περιοχών, πολύ μεγάλη αναλογία των Ελλήνων που δεν έχουν τα ελληνικά για μητρική τους γλώσσα. Ο μεγάλος όγκος των ξενόφωνων μένει στον τόπο του αμετακίνητος και αμετάβλητος, ανάμεσα σε ξένους πληθυσμούς, εχθρικούς, με γλώσσα ξένη, χωρίς δυνατή συνοχή με το υπόλοιπο έθνος, και δεν μπορεί να παρακολουθήσει την εθνική ζωή. Από κάθε ξενόφωνη κοινότητα και σωματείο έγιναν προσπάθειες για το γλωσσικό εξελληνισμό της

⁶⁹⁵ ό.π. σ. 18

⁶⁹⁶ ό.π. σ. 21-22

⁶⁹⁷ ό.π. σ. 23-27

περιφέρειάς τους. Όπως ήταν φυσικό, μέσα σ' αυτούς τους κύκλους δε βρέθηκαν οι άνθρωποι εκείνοι που θα μπορούσαν να αντικρύσουν το ζήτημα του γλωσσικού εξελληνισμού σε όλες του τις διαστάσεις και να καθορίσουν ενέργειες μεθοδικές και επιστημονικές.

Στο Δελτίο δημοσιεύονται δυο γράμματα γραμμένα από δασκάλους που εργάζονται στη Μακεδονία, ο ένας στη Θεσσαλονίκη και ο άλλος στην Καστοριά, μέρη όπου ο ανταγωνισμός με τους γείτονες και τη γλώσσα τους είναι εντονότατος. Βεβαιώνουν οι επιστολογράφοι με χαρακτηριστικά λόγια την αδυναμία τους να εργαστούν αποτελεσματικά μέσα στο σχολείο τους με την επίσημη γλώσσα του κράτους, «θα ιδείτε ελληνόπουλα να μιλούν και να διαβάζουν βουλγάρικα, και να γράφουν ακόμα σε ένα ή δυο το πολύ χρόνια, ενώ ούτε σε έξι χρόνια δεν κατορθώνουν να μάθουν ελληνικά. Αν εξακολουθήσει αυτό το σύστημα φοβούμαι ότι για πολύ ακόμα θα είναι τα βουλγαρικά η γλώσσα των κατοίκων της Μακεδονίας, και οι βουλγαρόφωνοι θα εξακολουθούν να στέλνουν τα παιδιά των στα ξένα σχολεία και όχι στα ελληνικά, όπως συμβαίνει τώρα στις πόλεις προπάντων. Ας ελπίσομε πως η κυβέρνηση επί τέλους θα καταπεισθεί ότι είναι απραγματοποίητο όνειρο να κάμει τους ξενοφώνους υπηκόους της να μιλούν σαν καθηγηταί πανεπιστημίου.»⁶⁹⁸.

Η εταιρεία *Η εθνική γλώσσα*⁶⁹⁹ στην προκήρυξή της "Προς το ελληνικό κοινό της Εταιρείας" υπογραμμίζει τη μεγάλη σημασία του σχολείου για τη γλωσσική αφομοίωση των ξενόφωνων πληθυσμών και την εθνική ενότητα στη Μακεδονία σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «... Το ίδιο γίνεται και με τους σλαβοφώνους και βλαχοφώνους Έλληνες της Μακεδονίας. Κι αυτούς τους χάνει το γένος, γιατί το σχολείο δεν είναι ικανό να τους μεταβάλει σ' ελληνόφωνους, αφού τους μαθαίνει γλώσσα νεκρή»⁷⁰⁰. Ακόμη, στην προκήρυξη του *Συλλόγου δημοτικιστών Ηρακλείου Κρήτης ο Σολωμός*⁷⁰¹ τονίζεται μεταξύ άλλων: «η καθαρεύουσα με το να θέλει να διαδοθεί σ' όλους τους Έλληνες και με το να εμποδίζει μια γλώσσα πανελλήνια να μορφωθεί και να κυριαρχήσει, κατορθώνει να διασπά την εθνική μας ενότητα και κατορθώνει ακόμη όχι μόνο να μην μπορούμε να επικοινωνούμε πνευματικώς με τους αλύτρωτους αδερφούς μας, μα και να μας τους στερεί και να μας τους αποδιώχνει.». Τη σπουδαιότητα της αποκλειστικής διδασκαλίας της δημοτικής ως προφορικής και

⁶⁹⁸ ό.π. σ. 28

⁶⁹⁹ Η εταιρεία αυτή ήταν η πρώτη ένωση των δημοτικιστών (βλ. Δ.Ε.Ο. Ε' σ. 33)

⁷⁰⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 33

⁷⁰¹ *Νουμάς*, τ. 7 (1909), αρ. 347

γραπτής γλώσσας για την ελληνικότητα της Μακεδονίας⁷⁰² υπογραμμίζει και ο νομάρχης Φλωρίνης Αλ. Βαμβέτσος, ο οποίος περιοδεύοντας σε ολόκληρη τη Μακεδονία διατυπώνει το πόρισμα της μελέτης του για την κατάσταση που επικρατεί και το υποβάλλει στο Υπουργείο.

Για το ζήτημα της γλωσσικής διδασκαλίας στα σχολεία της Μακεδονίας γίνεται λόγος στον καθημερινό τύπο και εκφράζεται γενικό ενδιαφέρον ενώ το ζήτημα ανάγεται σε πρόβλημα εθνικής σημασίας. Στην *Πολιτική Επιθεώρηση* δημοσιεύεται το άρθρο του Δ. Κυριαζή, οικονομολόγου⁷⁰³, στο οποίο τονίζεται ότι το πρώτο βήμα για τη γλωσσική αφομοίωση των ξενόφωνων της Μακεδονίας, που είναι μια εθνική εργασία, πρέπει να είναι μια εκπαιδευτική πολιτική που να εκπληρώνει αληθινά το μεγάλο της προορισμό. Ακόμη, η εφημερίδα *Εστία*⁷⁰⁴ επαινεί τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη, υπογραμμίζοντας ότι μ' αυτήν τη μελέτη ανακινήθηκε ζήτημα "υψίστης σπουδαιότητας"⁷⁰⁵.

Ο Δ. Γληνός⁷⁰⁶ σε επιστολή του προς το Δελτίο εκφράζει αρνητική κρίση για τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη *Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας*, γιατί η μελέτη ασχολείται μόνο με την απλή αναγνώριση της πραγματικότητας⁷⁰⁷. Η θετική εργασία, που λείπει από τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη, κατά τον Δ. Γληνό, πρέπει να αποβλέπει: « α) εις μελέτην του γλωσσικού ζητήματος καθ' εαυτό· β) εις μελέτην της μεθόδου της γλωσσικής διδασκαλίας δια τους ξενοφώνους· γ) εις μελέτην του επί τη βάσει των οργανωτικών ειδικών αναγκών καταλληλοτέρου των σχολείων συστήματος· δ) εις μελέτην περί των καταλλήλων διδακτικών βιβλίων, και την προπαρασκευήν αυτών μεταρρυθμιζομένου καταλλήλως του νυν υφισταμένου νόμου, όστις κατά την γνώμην μου από πολλών απόψεων είναι νοσηρόν νομοθέτημα, και ε) εις μελέτην των ποικίλων ζητημάτων, τα οποία σχετίζονται με το προσωπικόν των εν Μακεδονία σχολείων και με τον καταρτισμόν των καταλλήλων δια τα τοιαύτα σχολεία διδασκάλων.».

⁷⁰² Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 43-46

⁷⁰³ Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ.129

⁷⁰⁴ *Εστία*, 17 Μαΐου 1916

⁷⁰⁵ Για το ίδιο ζήτημα έγραψαν: *Ακρόπολη* (9 Μαρτίου 1916), *Νέα Ελλάς* (9 Μαΐου), *Πατρίς* (10 Μαΐου), *Σκριπ* (11 Μαΐου), *Αθήναι* (11 Μαΐου), *Χρόνος* (18 Μαΐου), *Αθήναι* (19 Μαΐου), *Έθνος* (20 Μαΐου), *Πατρίς* (21 Μαΐου), *Σκριπ* (21 Μαΐου), *Βήμα* (Θεσσαλονίκης, 21 Μαΐου).

⁷⁰⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 331-332. Η επιστολή αυτή στέλνεται στη διεύθυνση του Δελτίου το Μάρτιο του 1916, όταν ο Δ. Γληνός ήταν διευθυντής του Διδασκαλείου της Μέσης Εκπαίδευσης.

⁷⁰⁷ Η αρνητική αυτή κρίση είναι προάγγελος της Διάσπασης του 1927.

Ο Α. Παπαναστασίου σε επιστολή του προς το Δελτίο με αφορμή τη παραπάνω μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη σημειώνει: «... Για λόγους εθνικιστικούς, υποστηρίζουν, πρέπει να επιβάλουμε την καθαρεύουσα. Αλλά εθνικισμός σημαίνει επιβολή του εθνικού εγώ και απορρέει από την πεποίθηση στις πνευματικές, ηθικές και υλικές ικανότητες του έθνους. Γι' αυτό παντού τα εθνικιστικά κινήματα σήκωσαν ψηλά τις ζωντανές γλώσσες. Πώς μπορεί λοιπόν να συμβιβασθεί ο ελληνικός εθνικισμός με την περιφρόνηση της γλώσσας που μιλεί το ελληνικό έθνος και την επιβολή μιας τεχνητής γλώσσας που δεν ανταποκρίνεται ούτε στην ψυχολογία του, ούτε στη διάνοησή του;»⁷⁰⁸

Στο Δελτίο του 1917, δυο χρόνια μετά τη δημοσίευση της μελέτης του Μ. Τριανταφυλλίδη, δημοσιεύεται η εισήγηση στο συνέδριο των επιθεωρητών του Π. Πύρζα, επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων στην περιφέρεια Σιδεροκάστρου. Ο επιθεωρητής υπογραμμίζει την αναγκαιότητα δραστικών μέτρων για τους ξενόφωνους της Μακεδονίας σημειώνοντας μεταξύ άλλων: «Κι όμως και σήμερα ακόμη η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στα ξενόφωνα μέρη δεν προχωρεί ως εκεί που πρέπει. Πρώτα είναι ανάγκη εθνική, είναι ανάγκη απόλυτη να ιδρυθούν νηπιαγωγεία σε όλα τα ξενόφωνα χωριά, όσο μικρά κιαν είναι έστω κιαν έχουν είκοσι μόνο νήπια. Έπειτα είναι ανάγκη να λειτουργεί σε κάθε ξενόφωνο χωριό και νυχτερινό σχολειό, από τον Οχτώβρη τουλάχιστο ως το Μάρτη. Σ' αυτό υποχρεωτικά να φοιτούν τα μεγάλα παιδιά, που δεν ξέρουν την ελληνική γλώσσα. Θα προσέρχονται με μεγάλη προθυμία, γιατί σε λίγο θα παν στρατιώτες και ξέρουν απ' τους μεγάλους πόση αξία έχει η γλώσσα. Το πρόγραμμα της ύλης να έχει ως περιεχόμενο τις ασχολίες των κατοίκων κάθε χωριού. Όλοι ξέρομε πως το μικρό παιδί μεγαλώνοντας μαθαίνει και μιλά τη γλώσσα της μάνας του. Γι' αυτό είναι επίσης σπουδαίο ή μάλλον αναγκαιότατο να υποχρεωθούν οι δασκάλες των ξενόφωνων μερών να μαζεύουν τις Κυριακές και τις γιορτές τα κορίτσια των χωριών, τις μέλλουσες μητέρες που δε φοιτούν σχολειό, και να τα μαθαίνουν με γλώσσα ελληνική πώς να μαγειρεύουν, πώς να κεντούν, να υφαίνουν κ.τ.λ., να τους μαθαίνουν χορούς ελληνικούς, τραγούδια ελληνικά κ.τ.λ. Δε φαντάζεστε με πόση προθυμία τρέχουν τα μεγάλα κορίτσια των χωριών στη δασκάλα και πόση μεγάλη επίδραση μπορεί να εξασκήσει η δασκάλα στα κορίτσια αυτά»⁷⁰⁹.

⁷⁰⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 333

⁷⁰⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1917-1919), σ. 207-208

2. 14 Λειτουργία σχολείων δεύτερης ευκαιρίας

Το πρώτο "Κυριακόν Σχολείον" στην Αθήνα για εργαζόμενα κορίτσια ιδρύεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα υπό την προστασία "της Βασιλίσσης μητρός", με ιδρύτριες τις Ι. Λάμπρου, Σχλήμαν, Κυπαρίσση, Βλάχου, Κινδύτη, Σκορδέλη, Βασιλειάδου, Κεχαγιά και Παρρέν⁷¹⁰. Η διδασκαλία γίνεται τις Κυριακές και ο αριθμός των μαθητριών που φοιτούν κάθε χρόνο φθάνει στις διακόσιες πενήντα. Όλες οι μαθήτριες είναι εργαζόμενες, ως υπηρέτριες ή εργάτριες στα εργοστάσια. Στην Αθήνα, μετά το 1910 λειτουργούν και δυο εσπερινά σχολεία για εργάτριες, το ένα στο γυμνάσιο της συνοικίας Αγίου Παντελεήμονα και το άλλο στη σχολή Διαλεισμά στη συνοικία Πλάκας. "Κυριακά Σχολεία" λειτουργούν μετά το 1910 και σε επαρχιακές πόλεις, όπως στην Πάτρα, στα Χανιά και στη Σύρο. Στον Πειραιά επίσης λειτουργεί, από τη δεκαετία του 1890, το "Κυριακόν Σχολείον Εργατιδών" υπό την προεδρία της Ξανθάκη, στο οποίο φοιτούν πάνω από τριακόσιες εργάτριες των εργοστασίων του Πειραιά. Το πρώτο "Κυριακόν Σχολείον" έδωσε αφορμή, λόγω της εκμετάλλευσης, και κατά τις Κυριακές, της εργασίας των φτωχών κοριτσιών από τα εργοστάσια, να ζητηθεί από την Επαναστατική Βουλή του 1911 η προσθήκη άρθρου στο νόμο "περί Κυριακής αργίας των εργατών". Το σχετικό άρθρο εισήχθη από τον βουλευτή Αγ. Σχλήμαν και ψηφίστηκε με παμνηφία.

Τον Οκτώβριο του 1911 ιδρύεται στην Αθήνα το "Κυριακό Σχολείο Εργατριών" με πρωτοβουλία του Εργατικού Κέντρου Αθηνών και με το σκοπό «να δώσει εις τας εργατριάς την μόρφωσιν την οποίαν εστερήθησαν ένεκα της βιοπάλης και της μη αυστηράς εφαρμογής του άρθρου 16 του Συντάγματος περί υποχρεωτικής

⁷¹⁰Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ. 335

στοιχειώδους εκπαιδύσεως»⁷¹¹. Το Εργατικό Κέντρο Αθηνών αναθέτει την οργάνωση και την εφορία του σχολείου στην Α. Θεοδοροπούλου, καθηγήτρια του Ωδείου Αθηνών και ιδρυτικό στέλεχος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας⁷¹². Τα μαθήματα γίνονται τις Κυριακές και δίνεται προτεραιότητα, όπως η ίδια η Α. Θεοδοροπούλου αφηγείται σε επιστολή της προς το Δελτίο⁷¹³, στα κορίτσια που δεν ξέρουν ούτε το αλφάβητο. Εκτός από τη στοιχειώδη εγκυκλοπαιδική μόρφωση περιλαμβάνονται στο πρόγραμμα και οι απαραίτητες γνώσεις της υγιεινής, γνώσεις που λείπουν συνήθως από τα προγράμματα των σχολείων. Η διεύθυνση του σχολείου, θέλοντας να δώσει την ευκαιρία να φανερωθούν κρυμμένες καλλιτεχνικές τάσεις, χώρισε τις μαθήτριες σε δυο τάξεις, της μουσικής και της ζωγραφικής, σύμφωνα με την ιδιαίτερη επίδοση της κάθε μαθήτριας.

Παρόλο που η διδασκαλία στο "Κυριακό Σχολείο Εργατριών" του Εργατικού Κέντρου Αθηνών είναι ευχάριστη, χωρίς καμιά σχολαστικότητα, γιατί το πνεύμα που κυριάρχησε από την αρχή ήταν ελευθερωμένο από κάθε σχολαστικότητα και κάθε δασκαλισμό, όμως μεγάλος αριθμός μαθητριών εγκαταλείπουν το σχολείο από τον πρώτο κιόλας χρόνο. Οι αιτίες της απομάκρυνσης αυτής των κοριτσιών από το σχολείο, κατά την Α. Θεοδοροπούλου, σχετίζονται πρώτα με την επιπολαιότητα, «η επιπολαιότητα η φυσική του λαού μας, που τρέχει από περιέργεια σε ότι καινούριο, χωρίς νάχει απόφαση ορισμένη να καταπιαστεί κάτι σοβαρά κι έτσι σε λίγο το βαριέται και το παρατά»⁷¹⁴, και έπειτα με την πλεονεξία των εργοδοτών που υποχρέωναν και την Κυριακή ακόμη τα κορίτσια να εργάζονται. Την εργασία της Κυριακής την πολέμησε αρκετά η εφαρμογή του νόμου "περί Κυριακής αργίας των εργατών", οι καταγγελίες που έγιναν από τις ίδιες τις εργάτριες με το σωματείο τους και από την Επιθεώρηση της Εργασίας. Με αυτόν τον τρόπο κατορθώθηκε, κατά τα επόμενα χρόνια λειτουργίας του σχολείου, να αυξηθεί ο αριθμός των μαθητριών που φοιτούσαν μόνιμα κι έτσι το αποτέλεσμα της διδασκαλίας να είναι πολύ πιο σημαντικό.

Η κατάρτιση του προγράμματος του "Κυριακού Σχολείου Εργατριών" και γενικά ο καθορισμός των ορίων και του σκοπού της διδασκαλίας γίνεται με τη συνεργασία του Δ. Γληνού, ο οποίος έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για το σχολείο από την αρχή που ιδρύθηκε. Ο κύκλος των μαθημάτων θα διαρκούσε τρία χρόνια για μια

⁷¹¹ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ.76

⁷¹² Α. Δημαρά, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 115

⁷¹³ Δ.Ε.Ο. τ. Ε' (1915), σ.75-87

⁷¹⁴ ό.π. σ. 79

μαθήτρια που θα άρχιζε από την αρχή και θα παρακολουθούσε με επιμέλεια. Συγκεκριμένα, ο τελικός σκοπός των μαθημάτων θα ήταν να μάθει η εργάτρια: «1. Να διαβάσει και να γράφει την κοινή ομιλουμένη με ελεύθερη ή απλοποιημένη ορθογραφία. 2. Τις τέσσερες πράξεις των ακεραίων και των δεκαδικών, την αναγωγή στη μονάδα, τη μέθοδο των τριών, τον τόκο. 3. Απλή λογιστική και καταστιχογραφία. 4. Στοιχεία υγιεινής. 5. Στοιχεία παιδοκομίας. 6. Τραγούδι 7. Ιχνογραφία (οι δυο τελευταίες δραστηριότητες είναι ανάλογα με τη φυσική δεξιότητα της κάθε μαθήτριας)»⁷¹⁵.

Η Α. Θεοδωροπούλου υπογραμμίζει τη δυσκολία που συνάντησαν κατά την εργασία τους με τα αναγνωστικά τα εγκεκριμένα από το κράτος, γιατί δεν υπήρχε χρόνος για να μεταφράζεται η γλώσσα των αναγνωστικών βιβλίων προκειμένου να γίνει κατανοητή στις μαθήτριες. Χρησιμοποιώντας άλλα αλφαβητάρια, όπως του Β. Λασκαρίδη, δασκάλου από τη Μακεδονία, όχι εγκεκριμένο από το κράτος, καθώς και βιβλία που πρόσφερε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, οι δασκάλες του σχολείου παρατήρησαν ότι οι μαθήτριες μάθαιναν να διαβάζουν πιο γρήγορα όταν οι λέξεις τούς ήσαν γνωστές. Τα βιβλία που χρησίμευσαν ως αναγνωστικά ήσαν: «*Παραμύθια* Γεωργακάκη, *Παραμύθια* Γριμμ, *Παραμύθια* Άντερσεν, μετάφραση Γ. Δροσίνη, *Διηγήσεις αγωνιστού*, Γ. Δροσίνη, *Για την Πατρίδα*, Π.Σ.Δέλτα, *Παραμύθι χωρίς όνομα*, Π.Σ.Δέλτα, *Παραμύθια*, Έβαλτ, μετάφραση Α. Δελμούζου, *Αναγνωσματάριον* Α. Κουρτίδου και *Ανθοδέσμη* Κολοκοτσά». Το σχέδιο του Δ. Γληνού, που όμως δεν υλοποιήθηκε, ήταν να γίνει ένα αναγνωστικό αποκλειστικά για το σχολείο των εργατριών, σε γλώσσα απλή που να έχει μέσα ό,τι χρειάζεται να μάθει μια εργάτρια για τη φύση, για την κοινωνία και για τον εαυτό της, ώστε να συμβάλει στην ολοκληρωτική της μεταμόρφωση.

Παράλληλα με τη πνευματική μόρφωση επιδιώκεται στο "Κυριακό Σχολείο Εργατριών" και η ηθική μόρφωση. Για το ζήτημα της ηθικής μόρφωσης η Α. Θεοδωροπούλου σημειώνει : «γίνεται η ηθική μόρφωση και κυρίως, αφού το ζήτημα της ηθικής είναι πολύ δύσκολο να το ελέγξουμε, η μόρφωση καλής συμπεριφοράς, η καλή αγωγή. Για κάθε άνθρωπο, πιο πολύ όμως για κείνον που εξαρτάται από άλλους, και η καλή ή κακή του τύχη κρέμεται στα χέρια ενός προϊσταμένου, οι καλοί τρόποι είναι το μεγαλύτερο κεφάλαιο μαζί με την τεχνική επιδεξιότητα. Χωρίς να τονίσουμε ποτέ τον ωφελμιστικόν αυτό σκοπό, χωρίς συμβουλές άσκοπες και ηθικά

⁷¹⁵ ό.π. σ. 81

αποφθέγματα, χωρίς καμιά θεωρία, μονάχα με το παράδειγμα και μερικές αυστηρές απαιτήσεις μας για το καθαρό και απλό και καλό παρουσιαστικό, είδαμε μια καταπληχτική πρόοδο σ' αυτό το κεφάλαιο. Και είναι αυτό ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα του σχολείου μας που δεν μπορεί παρά νάχει τον αντίχτυπό του, και στην εργατική οικογένεια. Πόσες βάνουσες σκηνές, που δημιουργούν η φτώχεια και τα ταπεινά πάθη, μπορεί να τις προλάβει η καλοσύνη, η ευγένεια, ένας καλός λόγος, επιτέλους και μια παρουσία ήμερη και καταπραϋντική.»⁷¹⁶.

Η Α. Θεοδωροπούλου εκφράζει την επιθυμία, μέσα από την επιστολή της προς το Δελτίο, να δει στο μέλλον το "Κυριακό Σχολείο Εργατριών" να αλλάζει μορφή και σκοπό. Οραματίζεται ένα σχολείο που θα είναι λαϊκό μορφωτικό ίδρυμα στο οποίο θα δίνεται μόρφωση μετασχολική και επαγγελματική. Στενά με τη μόρφωση του λαού, κατά την Α. Θεοδωροπούλου, σχετίζεται το ζήτημα των εργατικών ωρών, «όσο περισσότερες ελεύθερες ώρες έχουν στη διάθεσή τους εργάτριες κι εργάτες, τόσο περισσότερο μπορούν να ευδοκιμήσουν βραδινά σχολεία, λαϊκές ομιλίες, χορωδίες λαϊκές ... συστηματική διδασκαλία στην τέχνη του (εργάτη-εργάτριας), που δεν τους τη δίνει κανένας εργοδότης, με το σημερινό σύστημα μαθητείας της τέχνης (apprentissage), εφαρμοσμένη ζωγραφική, διακοσμητική, χορωδία, που μ' αυτήν μπορεί να προσθέτει κάποια ομορφιά στη ζωή της και κάτι στο τιποτένιο της μεροκάματο, όλα αυτά έχουν τη θέση τους σ' ένα τέτοιο σχολείο ...»⁷¹⁷. Επισημαίνεται ότι η ψυχαγωγία, η ακρόαση διαλέξεων, η επικοινωνία με την τέχνη, τη φιλοσοφία και τη ζωή ανοίγουν καινούριους ορίζοντες, δημιουργούνται νέες ανάγκες, που είναι το πρώτο ελατήριο του πολιτισμού, ενώ η Ελληνίδα εργάτρια νιώθοντας τις υποχρεώσεις που έχει ως μητέρα και τα δικαιώματά της ως γυναίκα, πρέπει να αναπτύξει όλες τις διανοητικές, ψυχικές, ηθικές και σωματικές της δυνάμεις για να γίνει αντάξια του μεγάλου της προορισμού.

⁷¹⁶ ό.π. σ. 83

⁷¹⁷ ό.π. σ. 86

2. 15 Παιδεία και Τέχνη στα σχολεία της Αγγλίας

Στο Δελτίο του 1915 δημοσιεύεται απόσπασμα από δημοσιευμένη στον ξένο τύπο έκθεση του καθηγητή Gaston Servette⁷¹⁸, όπου προσεγγίζεται το θέμα της τέχνης στο αγγλικό σχολείο και συγκεκριμένα, η εκπαίδευση στη φύση, ο στολισμός στις σχολικές αίθουσες καθώς και ο χορός και το τραγούδι στο σχολείο.

Η Αγγλία στοχεύοντας στην ποιότητα της ζωής των πολιτών της βάζει τα παιδιά σε περιβάλλον όπου κυριαρχεί η υγεία και η ομορφιά. Έτσι, υπογραμμίζεται η ηθική αξία του κάθε ανθρώπου, γιατί κατά τον καθηγητή, «η ευχαρίστηση που μας δίνει το ωραίο, μας μαθαίνει πως υπάρχει κάτι που λέγεται γερή ζωή, που αξίζει τον κόπο να τη ζεις. Το παιδί μεγαλώνοντας θα νιώσει σιγά σιγά, πως αυτό που δίνει αξία στη ζωή είναι η ενέργεια των ψηλότερων από τις δυνάμεις μας, δηλαδή ο θαυμασμός και η αγάπη.»⁷¹⁹. Στο σχολείο τα μαθήματα γίνονται όσο το δυνατό περισσότερο στην ύπαιθρο, ή σε τάξεις που τα παράθυρά τους μένουν ανοιχτά κατά το μεγαλύτερο μέρος της χρονιάς. Η διδασκαλία της φύσης αποτελεί μεγάλη απασχόληση του Άγγλου παιδαγωγού και η πρωτοτυπία στο αγγλικό σχολείο είναι ότι το παιδί διδάσκεται συγχρόνως να γνωρίζει το φυτό, να το θαυμάζει, να το αγαπά και να το ιχνογραφεί. Χάρη στον ποιητή και χάρη στον ιχνογράφο ή στο φωτογράφο γεννιέται μέσα στο παιδί ο θαυμασμός και η αγάπη για το αντικείμενο του μαθήματός του, «είμαστε έτσι καμωμένοι ώστε δεν αρχίζομε ν' αγαπούμε παρά από τη στιγμή που βλέπομε ζωγραφισμένα τα πράγματα, που κοιτάξαμε χίλιες φορές και ποτέ δεν τα προσέξαμε. Ζωγραφισμένα έχουν πιο μεγάλη αξία, τουλάχιστο για εμάς, κι αυτό είναι το ουσιαστικό. Απ' αυτό δημιουργήθηκε η τέχνη ...», κατά τον ποιητή Browning⁷²⁰. Ο καθηγητής Gaston Servette σημειώνει χαρακτηριστικά για τη δύναμη της φύσης : «Η Φύση, απλωμένη έτσι κάτω απ' τα μάτια του μικρού μαθητή θα τον γοητεύσει και θα τον μαγεύσει, γιατί η νιότη του φυσικά τρέχει προς το κάθε ζωντανό πράγμα και το ένστικτό του τον παρασέρνει προς το καθετί που είναι ωραίο.»⁷²¹.

Η ανατροφή με την επίδραση του ωραίου αρχίζει από τη μέρα που χαράζεται το σχέδιο του σχολείου. Το παιδί παίρνει το πρώτο μάθημα αισθητικής αγωγής κατά

⁷¹⁸ ό.π. σ. 97-111

⁷¹⁹ ό.π. σ. 97

⁷²⁰ ό.π. σ. 98

⁷²¹ ό.π. σ. 99

την ώρα που θα πατήσει το κατώφλι του "καλοφωτισμένου", του "καλοαερισμένου" και του "πεντακάθαρου" σχολείου. Σύμφωνα με την έκθεση του καθηγητή, σχεδόν όλα τα σχολεία στην Οξφόρδη και στο Λονδίνο είναι χτισμένα με το ακόλουθο σχέδιο : «Στο κέντρο ένα μεγάλο χαγιάτι, όπου μαζεύονται το χειμώνα τα παιδιά ή για να παίξουν, ή για το μάθημα της σουηδικής γυμναστικής, ή για το μάθημα του τραγουδιού ... το χαγιάτι, όπως και όλες οι τάξεις, είναι στολισμένες με όμορφες εικόνες μέσα σε κορνίζες ... οι τοίχοι είναι στολισμένοι με ζωγραφιές τέχνης. Πουθενά δεν είδα τάξη στολισμένη με πίνακες για τα σταθμά και τα μέτρα, και με αναπαραστάσεις του εντερικού σωλήνα του ανθρώπου, ή με λυπηρές σκηνές από τον αλκοολισμό. Ο αγγλικός στολισμός εμπνέει τη δύναμη και τη χαρά, είναι ή πατριωτικός, ή ευχάριστος.»⁷²². Οι εικόνες που προορίζονται για τα σχολεία αποτελούν πολυάριθμη και θαυμαστή συλλογή. Η *Εταιρεία για την τέχνη στο σχολείο*⁷²³ έχει ως έργο την προμήθεια εικόνων με φθηνές τιμές στα σχολεία, την παραγωγή αντιγράφων έργων τέχνης και αντίτυπων σε μικρές τιμές, το δανεισμό ή και το χάρισμα σειρών από εικόνες στα φτωχά σχολεία καθώς και προφορικές ερμηνείες για τα έργα τέχνης των αγγλικών μουσείων αλλά και για τις εικόνες που προμηθεύει στα σχολεία η εταιρεία. Ακόμη, για το στολισμό των αιθουσών διδασκαλίας ο καθηγητής σημειώνει : «Παρεκτός από τις εικόνες τέχνης ο τοίχος είναι γυμνός, βαμμένος με ανοιχτό χρώμα και τέλεια καθαρός. Αποφεύγουν το μεγάλο ελάττωμα να κολνούν στους τοίχους ανάκατα φωτογραφίες, φύλλα από καταλόγους, και κομμάτια από καθημερινές εφημερίδες, ελεεινό σύνολο που προδίδει ότι εκείνος που το ετοίμασε δεν έχει ούτε την πιο στοιχειώδη αισθητική ανατροφή. Τα κάδρα στην τάξη είναι λιγοστά, μακριά το ένα από το άλλο και σε θέση που να φαίνονται καλά. Συνήθως είναι 4 ή 6, ποτέ περισσότερα. Το ιδανικό στην περίπτωση αυτή είναι να παρουσιάζουν κάθε φορά λίγες ζωγραφιές καλές, να τις ερμηνεύουν και να τις αλλάζουν όσο το δυνατό περισσότερες φορές το χρόνο. Σε μερικά κέντρα πραγματοποίησαν το ιδανικό αυτό. Έτσι το μουσείο του Manchester έχει 60 συλλογές περιφερόμενες για τη χρήση των σχολείων της περιφέρειας.»⁷²⁴.

Πολύ ενδιαφέρον είναι το έργο της σχολής των λαϊκών χορών του Statford-sur-avon⁷²⁵. Οι μαθητές της είναι δασκάλες και δάσκαλοι που φοιτούν στη σχολή για να διδάχουν τους χορούς που θα μεταδώσουν σε όλους τους πληθυσμούς της

⁷²² ό.π. σ. 100

⁷²³ ό.π. σ. 101

⁷²⁴ ό.π. σ. 103

⁷²⁵ ό.π. σ. 104

Αγγλίας. Το τραγούδι διδάσκεται κάθε μέρα σε πλήρη αρμονία με τους χορούς, με σκοπό να αναπαύσει τους μαθητές ύστερα από το "μακρύ" μάθημα του χορού. Το σχολικό τραγούδι είναι μέσο για την ανατροφή, «πόσα μεγάλα αισθήματα, που η εξήγησή τους φαίνεται στο παιδί ψυχρή και βαρετή, δεν μπαίνουν τάχα στην ψυχή του με τη βοήθεια της μουσικής και της ποιήσεως. Τραγουδώντας το παιδί τους χορούς θα μάθει ν' αγαπά τον τόπο που γεννήθηκε, τη μικρή του πατρίδα κι έπειτα τη μεγάλη. Όταν θ' ακούει τραγούδια του επαγγέλματος η δουλειά θα του φανεί ελαφρότερη.»⁷²⁶

Ένα ακόμη διδακτικό αντικείμενο στα πλαίσια της διδασκαλίας χορού και τραγουδιού είναι τα μιμικά τραγούδια που προορίζονται για τα πολύ μικρά παιδιά. Τα μιμικά αυτά τραγούδια έχουν μεγάλη παράδοση και η αρχή τους είναι έξω από τον κύκλο της παιδικής ζωής. Τα μιμικά τραγούδια, κατά τον καθηγητή, είναι αναπαράσταση με δραματική μορφή περιστατικών από την κοινωνική ζωή παλαιότερων χρόνων και η πηγή τους βρίσκεται στη μακρινή εκείνη εποχή κατά την οποία το χωριό είχε "κοινωνισμό" και για τις τελετές, όπως το γάμο και τις κηδείες, ενδιαφερόταν όλη η κοινότητα. Σε όλες τις εποχές τα παιδιά ασχολήθηκαν με τέτοιες μιμήσεις, το γεγονός όμως ότι τα μιμικά αυτά τραγούδια αλλά και οι χοροί, που εκφράζουν κι αυτοί πράξεις από την κοινωνική ζωή, διατηρήθηκαν με την πάροδο του χρόνου οφείλεται, κατά την Gomme, Αγγλίδα που δημοσίευσε εκτενή μελέτη με θέμα τα μιμικά τραγούδια⁷²⁷, στο ότι ανταποκρίνονται στο λαϊκό ένστικτο και στο πάθος του λαού για τη δραματική μορφή, «ο λαός αγαπά να εκφράζει, ή να βλέπει να εκφράζουν με τη φωνή και με χειρονομίες αισθήματα ερωτικά, χαράς, λύπης, μίσους, που αποτελούν το βάθος της ανθρωπότητας. Οι χοροί και οι φιγούρες συντροφιασμένοι από το τραγούδι είναι μικρογραφήματα δραματικών έργων».

Στην Αγγλία, χώρα όπου γίνονται οι πιο μεγάλες εμπορικές επιχειρήσεις αλλά κι όπου καλλιεργούνται τα άνθη με πάθος, διδάσκοντας το τραγούδι το "συντροφεμένο" με χειρονομίες, που είναι το έμβρυο της κωμωδίας και του δράματος, ευεργετείται, κατά τον καθηγητή, το παιδί γιατί οι κινήσεις είναι η καλύτερη γυμναστική και ο ρυθμός φέρνει τη χαρά, που είναι αναγκαία για την υγεία του παιδιού. Ο καθηγητής Gaston Servette καταλήγοντας προτείνει στους παιδαγωγούς να στοχεύουν σε μια διδασκαλία λιγότερο αφηρημένη και λιγότερο δογματική, «ας δώσομε στη διδασκαλία μας λιγότερη επισιμότητα και περισσότερη

⁷²⁶ ό.π. σ. 107

⁷²⁷ ό.π. σ. 109

ζωή. Βαρεία δουλειά για τους δασκάλους και δυνατή μοναχά για κείνους που δεν έχουν τάξη με πολλούς μαθητές. Από παντού βεβαιώνουν πως η φυσική ηρεμία και η δύναμη της προσοχής των παιδιών ελαττώνεται προπάντων στα λαϊκά κέντρα, σαν αποτέλεσμα που το φέρνει η νευροπάθεια των γονέων, τα ξενύχτια κτλ. Το ελκυστικό σχολείο παρουσιάζεται σα μια ανάγκη. Από την επιτηδειότητα των δασκάλων εξαρτάται να καταντήσει το μάθημα διασκέδαση πνευματική και ωφέλιμη.»⁷²⁸.

⁷²⁸ ό.π. σ. 111

Κεφάλαιο 3

ΤΟ Δ.Ε.Ο. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1921-1924

Ανατροπή της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης

3.1 Η κατάσταση

Το αποτέλεσμα των εκλογών της 1^{ης} Νοεμβρίου του 1920 δίνει νίκη στα αντιβενιζελικά κόμματα. Σε μια κρίσιμη στιγμή για την Ελλάδα ο Βενιζέλος τίθεται στο περιθώριο. Έτσι η Ελλάδα χάνει τον αναντικατάστατο εκπρόσωπό της στις σχέσεις της με τις νικήτριες Δυνάμεις. Μετά από δημοψήφισμα επιστρέφει ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Οι αιφνίδιες και άκαιρες αυτές μεταβολές που απομάκρυναν από την αρχή τον Βενιζέλο, τον μόνο άξιο πολιτικό για τις κρίσιμες εκείνες στιγμές, επρόκειτο να έχουν ολέθρια αποτελέσματα στην εξέλιξη των ελληνικών πραγμάτων⁷²⁹.

Η κρισιμότητα της κατάστασης, μετά την κλιμάκωση των επιχειρήσεων στη Μ. Ασία από την κυβέρνηση του Δ. Γούναρη και την αποτυχία της προέλασης των ελληνικών στρατευμάτων προς τον Σαγγάριο ποταμό, δημιουργεί εστίες πολιτικού προβληματισμού. Το Φεβρουάριο του 1922 οι *Δημοκρατικοί Φιλελεύθεροι* του Α. Παπαναστασίου κυκλοφορούν το *Δημοκρατικό Μανιφέστο* που έκανε βαθύτατη αίσθηση στην ελληνική κοινή γνώμη, « Αι σύμμαχοι μεγάλοι Δυνάμεις, βλέπουσαι κατά ποίον τρόπον επεδίωκαν τα κυβερνώντα κόμματα να λύσουν το δυναστικόν ζήτημα, εδήλωσαν επισήμως ότι : [...] η παλινόρθωσις επί του θρόνου της Ελλάδος, ενός ηγεμόνος του οποίου η όχι νομιμόφρων στάσις και διαγωγή απέναντι των συμμάχων κατά την διάρκειαν του πολέμου, εγένετο δι' αυτούς πηγή δυσχερειών

⁷²⁹ Α. Βακαλόπουλος, *νέα ελληνική ιστορία 1204-1985*, ζ' έκδοση, εκδ. Βανιάς, Θεσσαλονίκη 1993

και απωλειών σοβαρών, δεν θα ηδύνατο να θεωρηθεί παρ' αυτών ειμή ως κύρωσις παρά της Ελλάδος των εχθρικών πράξεων του Βασιλέως Κωνσταντίνου ...»⁷³⁰. Η κυβέρνηση αντιδρώντας καταδικάζει στη δίκη της Λαμίας τον Α. Παπαναστασίου, οι διώξεις εναντίον των βενιζελικών συνεχίζονται, ενώ η οικονομία κλυδωνίζεται από τις δαπάνες που απαιτεί η μικρασιατική εκστρατεία. Ο Δ. Γούναρης ακολουθεί αντιλαϊκή δημοσιονομική πολιτική, συνάπτοντας εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο, το Μάρτιο του 1922. Η οικονομική αιμορραγία που ακολουθεί την πολεμική φτάνει σε αδιέξοδο, αφού καμιά ενίσχυση δεν έχει γίνει από το εξωτερικό, ούτε προβλέπεται να γίνει μελλοντικά⁷³¹. Το αδιέξοδο των πολεμικών επιχειρήσεων και τα οικονομικά προβλήματα νεκρώνουν κάθε κυβερνητική δραστηριότητα κατά τα έτη 1921-1922. Η μικρασιατική καταστροφή δημιουργεί έκρυθμη κατάσταση στην Ελλάδα, ακολουθεί η στρατιωτική επανάσταση με επικεφαλής τους Πλαστήρα, Γονατά, Φωκά, η παραίτηση του βασιλιά και η εκτέλεση των έξι, στις 28 Νοεμβρίου του 1922, προκαλώντας βαθιά συγκίνηση και αντιδράσεις τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό⁷³². Η ανάθεση των διαπραγματεύσεων για συνομιλότητα ειρήνης με την Τουρκία στον Βενιζέλο έχει ως αποτέλεσμα τη σύγκληση συνδιάσκεψης στη Λωζάννη της Ελβετίας που καταλήγει στην υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης, 24 Ιουλίου 1923, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας με όρους ικανοποιητικούς για την τότε κατάσταση. Η ήττα του 1922 όμως και η συνθήκη της Λωζάννης περιορίζουν αρκετά τις ελληνικές βλέψεις και δείχνουν την ανεδαφικότητα και τον απατηλό χαρακτήρα της Μεγάλης Ιδέας⁷³³.

Οι εκλογές του Δεκεμβρίου του 1923, με αποχή των φιλομοναρχικών κομμάτων, δίνουν τη νίκη στους φιλελεύθερους. Τα δημοκρατικά κόμματα έχουν με το μέρος τους το στρατό και το ναυτικό, εχθρικά διατεθειμένα προς τη δυναστεία, που τη θεωρούν υπεύθυνη της Μικρασιατικής καταστροφής⁷³⁴. Ο βασιλιάς υποχρεώνεται να αναχωρήσει στο εξωτερικό κι ο ναύαρχος Κουντουριώτης αναλαμβάνει την αντιβασιλεία. Ο Βενιζέλος, που δεν ήταν καθόλου υπέρ της

⁷³⁰ Α. Παπαναστασίου *Μελέτες, λόγοι, άρθρα*, σ. 296

⁷³¹ Κ. Παπαρηγόπουλου, Π. Καρολίδη-Γ. Αναστασιάδη, *Ιστορία του ελληνικού έθνους* εκδ. Αλέξανδρος, σ. 280.

⁷³² Αρκετά χρόνια αργότερα, 31 Μαρτίου 1931, κατά τη διάρκεια συζήτησης στη Βουλή για την εκτέλεση των έξι, ο Βενιζέλος, πολιτικός αντίπαλος των εκτελεσθέντων, θα αποκαταστήσει με δήλωσή του τη μνήμη τους, καταδικάζοντας ταυτόχρονα την πράξη αυτών που τους είχαν οδηγήσει στο θάνατο (βλ. Γ. Αναστασιάδη-Κ. Βακαλόπουλου, *20ός αιώνας, Τα κορυφαία γεγονότα*, εκδ. Αλέξανδρος, σ. 78).

⁷³³ Ν. Γ. Σβορώνου, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, εκδ. Θεμέλιο, σ. 298

⁷³⁴ Ν. Γ. Σβορώνου, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, σ. 127

αβασίλευτης Δημοκρατίας προσπαθεί ξαναπαίρνοντας την εξουσία, να αναβάλει τη λύση του καθεστωτικού ζητήματος αλλά μπροστά στη σταθερή δημοκρατική αντιπολίτευση που έχει ως ηγέτη της τον Α. Παπαναστασίου, αναγκάζεται να υποχωρήσει. Ο Α. Παπαναστασίου σχηματίζει νέα κυβέρνηση κι η Βουλή κηρύττει τη Δημοκρατία στις 25 Μαρτίου 1924, που επικυρώνεται με το δημοψήφισμα της 13^{ης} Απριλίου του 1924⁷³⁵. Οι προγραμματικές δηλώσεις του Α. Παπαναστασίου, 24 Μαρτίου 1924, είναι το ριζοσπαστικότερο κείμενο που ως τότε είχε εκφωνηθεί στη Βουλή, «Η Δημοκρατία είναι το φυσικόν και ευτυχές τέρμα ενός μακρού εσωτερικού αγώνος τον οποίον κατέστησεν αναπότρεπτον η καταπάτησις των λαϊκών ελευθεριών, η αθέτησις των διεθνών μας υποχρεώσεων, η περιφρόνησις των εθνικών δικαίων. Κύρια πηγή των κακών τούτων τα οποία απέληξαν εις την εθνικήν συμφοράν υπήρξαν η αθέμιτος εκμετάλλευσις του βασιλικού θεσμού, θεσμού απηρχαιωμένου, εις τον οποίον επί πλέον εδόθη μεσαιωνικόν περιεχόμενον. Με την Δημοκρατίαν αποδίδεται η Ελλάς εις τους Έλληνας ...»⁷³⁶.

Η Δημοκρατία που εγκαθιδρύεται στην Ελλάδα είναι ασταθής. Η αδυναμία αποτελεσματικής αντιμετώπισης του προσφυγικού προβλήματος σε συνδυασμό με την οικονομική καχεξία δημιουργεί αποσταθεροποιητικές τάσεις που κλονίζουν το πολίτευμα. Η Ελλάδα δέχεται στο έδαφός της πλήθη προσφύγων και περικλείει στα σύνορά της ένα σχεδόν απόλυτα ομοιογενή από άποψη γλώσσας και θρησκείας λαό⁷³⁷. Από τον Αύγουστο του 1922 ως την υπογραφή της συμφωνίας για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, τον Ιανουάριο του 1923, είχαν ήδη φθάσει στην Ελλάδα 900.000 περίπου πρόσφυγες από τη Μ. Ασία και την ανατολική Θράκη⁷³⁸.

Η εισροή των προσφύγων στην Ελλάδα λειτουργεί τονωτικά για την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Οι πρόσφυγες προσφέρουν ένα τεράστιο και κυρίως φτηνό εργατικό δυναμικό. Η υπερπροσφορά εργατικού δυναμικού συμπιέζει τα ημερομίσθια προς τα κάτω, γεγονός που σημαίνει υψηλά κέρδη για το βιομήχανο. Οι ώρες απασχόλησης κυμαίνονται από 10 έως 12 ημερησίως και ενώ η κυβέρνηση ανέλαβε με διεθνή σύμβαση από το 1923 να εφαρμόσει την οκτάωρη εργασία, δε ρύθμισε νομοθετικά αυτή την υποχρέωση. Οι όροι εργασίας είναι ανυπόφοροι, παιδιά ανήλικα και

⁷³⁵ Σπ. Β. Μαρκεζίνη, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1922-1924*, τ. Β', εκδοτικός οργανισμός Πάπυρος, σ. 459.

⁷³⁶ Α. Παπαναστασίου *Μελέτες, λόγοι, άρθρα*, σ. 381

⁷³⁷ Α. Βακαλόπουλος, *Καίρια θέματα της ιστορίας μας*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 282

⁷³⁸ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεότερος Ελληνισμός από το 1913 ως 1941*, εκδοτική Αθηνών α.ε., τ. ΙΕ', σ. 301

γυναίκες χρησιμοποιούνται σε βαριές και ανθυγιεινές εργασίες. Η τιμή της εργασίας διαμορφώνεται σύμφωνα με το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης και δεν υπάρχει καμιά ασφάλεια υγείας και σύνταξης⁷³⁹.

Οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις της διετίας 1920-1922 δεν κάνουν κανένα σχεδόν βήμα προς την κατεύθυνση της εφαρμογής των μέτρων του 1917 για τους ακτήμονες καλλιεργητές. Τον Αύγουστο του 1921, κάτω από την ισχυρή πίεση των γαιοκτημόνων, ο Δ.Γούναρης αναγκάζεται να αποσύρει από τη Βουλή σχέδιο νόμου που προέβλεπε τη συνέχιση των απαλλοτριώσεων. Η κυβερνητική αυτή απόφαση εγκατάλειψης του προγράμματος της αγροτικής μεταρρύθμισης προκαλεί μεγάλης έκτασης αναταραχές στη Θεσσαλία, που για την καταστολή τους χρειάστηκε να χρησιμοποιηθούν μονάδες του στρατού. Έτσι, η εφαρμογή των μέτρων του 1917 δεν άρχισε ουσιαστικά πριν από το τέλος του 1922. Παράλληλα, η σχετική πτώση της τιμής των αγροτικών προϊόντων μετά το 1923 συμβάλλει στην αύξηση της αγροτικής παραγωγής. Η αύξηση όμως υπήρξε κατά το μεγαλύτερο μέρος συνάρτηση της μεγάλης προσφοράς εργασίας και σε πολύ μικρότερο βαθμό αποτέλεσμα της χρησιμοποίησης περισσότερο αποτελεσματικών μεθόδων καλλιέργειας ή της εκμετάλλευσης νέων εδαφών. Η αλλαγή αυτή στο συνολικό όγκο της γεωργικής παραγωγής είναι εμφανής, ήδη από το 1923, όταν αρχίζουν να λειτουργούν σε συνδυασμό η αγροτική μεταρρύθμιση και ο εποικισμός των προσφύγων στην ύπαιθρο της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Κρήτης⁷⁴⁰.

Με την αλλαγή της κυβέρνησης, μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, η αντίδραση προς την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση εκδηλώνεται πάλι βίαια και αποτελεσματικά. Λίγες μέρες μετά τις εκλογές διορίζεται μια "Επιτροπεία προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων", στην οποία μετέχουν ανάμεσα σε άλλους δυο γνωστοί και φανατικοί πολέμιοι της δημοτικής, οι καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Α. Σκιάς και Ν. Εξαρχόπουλος. Τρεις μήνες αργότερα η Επιτροπεία δημοσιεύει τα πορίσματά της, ένα κείμενο που έμεινε στην ιστορία για την εμπάθεια των συντηρητικών δυνάμεων μπροστά στον "κίνδυνο" της "μεταρρύθμισης", «να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι [...] τα σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα αναγνωστικά βιβλία ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως» και «να καταδιωχθώσι ποινικώς οι υπαίτιοι των προς

⁷³⁹ Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακόπουλου, Ν. Κόνδη, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, σ. 196

⁷⁴⁰ Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, σ.154

διαφθοράν της ελληνικής γλώσσας και παιδείας τελεσθέντων πραξικοπημάτων»⁷⁴¹. Η Βουλή την 9^η Ιουλίου 1921 ψηφίζει νόμο⁷⁴² "Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων". Η διαμάχη περιορίζεται στο γλωσσικό, στο σημείο που προκαλεί τις εντονότερες συναισθηματικές αντιδράσεις και δημιουργεί πιο εύκολα εντυπώσεις. Στο κείμενο της έκθεσης της "Επιτροπείας" είναι ελάχιστα τα τμήματα εκείνα όπου ελέγχονται ζητήματα μεθοδολογικά ή σχετικά με το περιεχόμενο των βιβλίων, ο μεγάλος όγκος καλύπτεται από επικρίσεις για τη γλωσσική τους μορφή. Χαρακτηριστικό είναι το σχόλιο του *Νουμά*, στις 20 Μαρτίου του 1921, στο σχετικό δημοσίευσμά του, όταν το Υπουργείο Παιδείας έδωσε στη δημοσιότητα ολόκληρη την έκθεση της "Επιτροπείας". Στο σημείωμα αυτό τονίζεται η επιστημονική γύμνια των συντακτών της έκθεσης που δεν μπόρεσαν να παρουσιάσουν ούτε ένα νέο επιχείρημα κι απλώς προσπάθησαν εκμεταλλευόμενοι την αμάθεια του λαού να θορυβήσουν σε βάρος της γλώσσας του⁷⁴³. Στην έκθεση της "Επιτροπείας" απαντούν ο Μ. Τριανταφυλλίδης με τη μελέτη *Πριν Καούν* και ο Δ. Γληνός, με το ψευδώνυμο Α. Γαβριήλ, με τη μελέτη *Οι χοίροι υΐζουσι, τα χοιρίδια κοΐζουσι, οι όφεις υΐζουσι*, που είναι φράσεις από ένα από τα επαναφερόμενα αλφαβητάρια. Αυτή η προσήλωση στα παλιά έχει σοβαρότερες συνέπειες καθώς απομακρύνει το εκπαιδευτικό σύστημα από τις ανάγκες και την πραγματικότητα της ζωής.

Η σύγχυση και η ταραχή στους πνευματικούς και δημοτικιστικούς κύκλους που έχει προκαλέσει η ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920 καθώς και η απομάκρυνση από την εξουσία του κόμματος που επέβαλε την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, είναι εμφανής στον τύπο της περιόδου αυτής. Συγκεκριμένα, οι εφημερίδες *Πολιτεία*, *Νέα Ημέρα* και *Ριζοσπάστης* αλλά και το περιοδικό *Νουμάς* προσπαθούν να διασώσουν τη μεταρρύθμιση τονίζοντας την ανάγκη να αποδεσμευθεί η εκπαιδευτική πολιτική από τον κομματικό ανταγωνισμό και θεωρώντας το γλωσσικό ζήτημα όχι πολιτικό αλλά εθνικό⁷⁴⁴. Η ανασύσταση της *Φοιτητικής Συντροφιάς*, το Δεκέμβριο του 1920 δίνει ελπίδες, ενώ τονίζεται από τον τύπο το χρέος του φοιτητικού συλλόγου να συνδυάσει τη γλωσσική με την κοινωνική απελευθέρωση του λαού. Η ίδρυση της οργάνωσης με την επωνυμία *Ένωση*

⁷⁴¹ Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημ. Εκπαιδύσεως, *Έκθεσις της Επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων*, Αθήνα 1921, σ. 157

⁷⁴² Νόμος 2678, 10 Αυγούστου 1921, (βλ. Α. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β', σ.134)

⁷⁴³ *Νουμάς*, τ. ΙΗ' (1921), σ. 185

⁷⁴⁴ Περιοδ. *Νουμάς*, τ. ΙΖ' (1920), σ. 306

Σοσιαλιστών Φοιτητών Ελλάδας σηματοδοτεί νέα δεδομένα στο φοιτητικό χώρο. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι γλωσσικές απόψεις της αριστεράς καθώς και η τακτική της απέναντι στο γλωσσικό ζήτημα, που περιλαμβάνονται στην απάντηση της *Ένωσης Σοσιαλιστών Φοιτητών* στη *Φοιτητική Συντροφιά*⁷⁴⁵. Σύμφωνα με την απάντηση αυτή η γλώσσα είναι για τους κομμουνιστές εκδήλωση της κοινωνικής κατάστασης κάθε εποχής, η καθαρεύουσα είναι όργανο της αστικής τάξης και θα εξαλειφθεί μόνο με την κοινωνική επανάσταση. Η ύπαρξη δυο φοιτητικών συλλόγων με διαφορετικές ιδεολογικές κατευθύνσεις δείχνει τον πολιτικό και κοινωνικό διχασμό που αρχίζει να παρατηρείται στην ελληνική κοινωνία και που έπειτα από μερικά χρόνια, 1927, θα οδηγήσει ως τη διάσπαση το ενιαίο ακόμα δημοτικιστικό στρατόπεδο. Ανάμεσα στα θέματα που συζητούνται ήδη το 1924 από τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου είναι το θέμα της αυτόνομης Μακεδονίας⁷⁴⁶ και κυρίως το θέμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης σε σχέση με τον κοινωνικό μετασχηματισμό, γεγονός που μαρτυρεί τις ριζοσπαστικές τάσεις που έχουν πλέον παρατηρηθεί στο χώρο του Ομίλου⁷⁴⁷.

Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 υποβάλλουν την παραίτησή τους από τις θέσεις τους που κατείχαν στο Υπουργείο οι τρεις πρωτεργάτες της Εκπαιδευτικής Επιτροπής⁷⁴⁸. Ο Α. Δελμούζος φεύγει για τη Γερμανία όπου μένει περίπου για δυο χρόνια, ως το Φεβρουάριο του 1923, τον ακολουθεί σε λίγο και ο Μ. Τριανταφυλλίδης⁷⁴⁹, ενώ η επικοινωνία ανάμεσα στον Α. Δελμούζο και Δ. Γληνό κατά την περίοδο 1921-1923 είναι εντατική, όπως προκύπτει από το δημοσιευμένο τμήμα της αλληλογραφίας τους⁷⁵⁰. Στα χρόνια της απουσίας του Α. Δελμούζου στη Γερμανία ο Δ. Γληνός στηρίζει τον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Ο Α. Δελμούζος επιστρέφει στις αρχές της άνοιξης του 1923 - όταν αρχίζει η δεύτερη μεταρρυθμιστική περίοδος που εγκαινίασε η βενιζελική παράταξη στο χώρο της εκπαίδευσης κατά το χρονικό διάστημα 1923-1925 - και από το φθινόπωρο του 1923 αναλαμβάνει το Μαράσλειο Διδασκαλείο ενώ ο Δ. Γληνός θα αναλάβει αργότερα, 5 Νοεμβρίου 1924, την

⁷⁴⁵ ό.π. τ. ΙΗ' (1921), σ. 98

⁷⁴⁶ Α. Ελεφάντη, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1979, σ.36

⁷⁴⁷ Ν.Π.Τερζής, *Η Παιδαγωγική του Αλέξανδρου Π. Δελμούζου*, σ.114

⁷⁴⁸ Ε. Π. Παπανούτσου, *Αλέξανδρος Δελμούζος. Η ζωή του. Επιλογή από το έργο του*, σ.79

⁷⁴⁹ Γ.Κ. Γάτου, *Δεκαπέντε γράμματα του Γληνού στον Αλέκο Δελμούζο*, περ. *Επιθεώρηση Τέχνης*, τεύχος 119-120 σ.501

⁷⁵⁰ ό.π. σ. 497-532

Παιδαγωγική Ακαδημία⁷⁵¹. Η προσπάθεια αυτή και των δυο ανδρών να καταλάβουν τις θέσεις αυτές πιστοποιεί την σημασία και προτεραιότητα που δίνουν κατά την περίοδο αυτή στη μόρφωση των εκπαιδευτικών. Οι εκπαιδευτικοί που έζησαν τις διαφορετικές περιόδους, 1917-1920 και 1920-1922, είχαν μέτρο σύγκρισης και εκδήλωναν θετικότερη στάση απέναντι στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Το Μαράσλειο Διδασκαλείο με τα Πρότυπα Δημοτικά Σχολεία που είχε στη διάθεσή του επιδιώκει να δώσει στην ελληνική κοινωνία εκπαιδευτικούς για τη Δημοτική Εκπαίδευση καλύτερους από ό,τι άλλοτε. Η Παιδαγωγική Ακαδημία πάλι του Δ. Γληνού λειτουργεί παράλληλα κι αυτή υποταγμένη στον ίδιο στόχο, να προετοιμάσει κυρίως τους καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης που θα επάνδρωναν τα Διδασκαλεία όλης της χώρας. Ο κύκλος που σκοπεύουν να επηρεάσουν με την εργασία τους άμεσα οι δυο παιδαγωγοί εξακολουθεί να περιορίζεται στη Δημοτική Εκπαίδευση, αφού το χώρο της Μέσης Εκπαίδευσης τον μονοπωλούσε το Πανεπιστήμιο της Αθήνας, που ακολουθεί βασικά τον προσανατολισμό της Φιλοσοφικής Σχολής.

Η αύξηση της επιρροής του Πανεπιστημίου και κυρίως της Φιλοσοφικής Σχολής στα θέματα της γενικής εκπαίδευσης είναι γεγονός. Το 1922 το Πανεπιστήμιο αναλαμβάνει τη μετεκπαίδευση των δασκάλων ενώ η Φιλοσοφική Σχολή αποκτά έμμεσα τον έλεγχο του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαίδευσης. Κατά τη χρονική αυτή περίοδο ιδρύονται και οι δυο μεγάλες Ομοσπονδίες, η Διδασκαλική το 1922 και των Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης το 1924. Οι πολιτικο-κοινωνικές προεκτάσεις όμως της δομής και του περιεχομένου του εκπαιδευτικού συστήματος δεν έχουν ακόμη προσδιοριστεί με ακρίβεια. Όπως και στις προηγούμενες περιόδους, έτσι και τώρα δεν μπορεί κανείς εύκολα να διακρίνει τις σχέσεις που συνέδεαν τον ιδεολογικό προσανατολισμό των εκάστοτε κυβερνήσεων με τα μέτρα που πήραν και τις στάσεις που υιοθέτησαν στα εκπαιδευτικά ζητήματα.

⁷⁵¹ Ο Δελμούζος και ο Γληνός παραμένουν στις θέσεις τους και μετά το πραξικόπημα και την επικράτηση του Θ. Πάγκαλου, τον Ιούνιο του 1925. Μόνο τον Ιανουάριο του 1926 απομακρύνονται από το Μαράσλειο Διδασκαλείο και την Παιδαγωγική Ακαδημία αντίστοιχα (βλ. Ε. Π. Παπανούτσου, *Αλέξανδρος Δελμούζος. Η ζωή του. Επιλογή από το έργο του*, σ.85.).

3.2 Τα περιοδικά

Η γενική αυξητική τάση που διαγράφεται στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα σχετίζεται με τη μαζικοποίηση της εκπαίδευσης και την ανάλογη διόγκωση του σώματος των εκπαιδευτικών. Οι ενώσεις άλλωστε των εκπαιδευτικών, συνδικαλιστικές ή επιστημονικές, αποτελούν την πλειονότητα των εκδοτών. Ο τύπος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού ηγεμονεύει ποσοτικά και ποιοτικά από το 1923 και μετά και σπουδαιότερος εκφραστής του αναδεικνύεται η «Εργασία» του Παπαμαύρου (1923-25) που συμπληρώνεται με διδασκαλικά έντυπα όπως η «Αυγή» (1923-25), το «Φως» (1924-27) ή το «Διδασκαλικόν Βήμα» (1924-31), ενώ στο αντίπαλο συντηρητικό στρατόπεδο κυριαρχεί ο «Ερμής» (1920-46)⁷⁵².

Πιο αναλυτικά, τη χρονική περίοδο 1921-1924 εκδίδονται 10 νέα περιοδικά, εκ των οποίων τα 2 κυκλοφορούν για πρώτη φορά το 1921, 1 το 1922, 4 το 1923 και 3 το 1924. Στο ίδιο χρονικό διάστημα σταματά η κυκλοφορία και η έκδοση συνολικά 9 περιοδικών, ενώ συνεχίζουν να εκδίδονται εκτός από το «Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου», το «Δελτίον του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως», ο «Διδασκαλικός Αγών», και ο «Ερμής». Οι νέες περιοδικές παιδαγωγικές εκδόσεις που κυκλοφορούν από το 1921 έως το 1924 με τη χρονική σειρά έκδοσής τους, είναι οι παρακάτω :

«Νέα Αγωγή»⁷⁵³, όργανο της «Διδασκαλικής Ενώσεως», εκδίδεται στην Κωνσταντινούπολη κατά τα έτη 1921 και 1922, κάθε τρεις μήνες, από τον Κ.Λ.Στυλιανόπουλο. Πρωταρχικός σκοπός του περιοδικού είναι η προώθηση των επαγγελματικών συμφερόντων των δασκάλων, προβάλλεται όμως ο παιδαγωγικός και ο εθνικός σκοπός, η συστηματική καλλιέργεια εθνικής συνείδησης. Τα θέματα που προσεγγίζονται είναι ζητήματα διδακτικής, σχολικής υγιεινής, εθνικής αγωγής, ενώ παρουσιάζονται στατιστικά στοιχεία για την εκπαίδευση της Θράκης κατά τα έτη 1919-1920. Συνεργάτες του περιοδικού αναφέρονται οι Ε. Λαμπρίδη, Μ.Κ. Καλυβόπουλος, Γ.Καρατζάς, Χ.Ι.Δάλλας, ιατρός, Ε.Σκαλλέρη, ιατρός, και Ν.Καλαμαρτζής.

⁷⁵² Α. Δημαρά, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Βιβλιογραφία 1831-1974 Α΄ Φάση*, σ. 30-31

⁷⁵³ ό.π. σ. 296-297

«Ο Παιδαγωγός»⁷⁵⁴, αποτελεί συνέχεια του περιοδικού «Εκπαιδευτικός Ερευνητής» με τον ίδιο υπεύθυνο έκδοσης, τον Χ.Κυριακάτο. Εκδίδεται στη Αθήνα από τον εκδοτικό οίκο Ελευθερουδάκη δυο φορές το μήνα, ενώ από το τεύχος 12-13 κάθε μήνα, και η διάρκειά του είναι από το Μάιο του 1921 έως το Σεπτέμβριο του 1922. Ο Χ. Κυριακάτος, παρά το γεγονός ότι συμφωνεί με το έργο της Επιτροπείας, δε συμμερίζεται την απόφασή της να καούν τα βιβλία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, να καταδιωχθούν ποινικώς οι αίτιοι του γλωσσικού πραξικοπήματος και να εισαχθούν στα σχολεία μόνο τα προ του 1917 βιβλία, υποστηρίζοντας ότι η αναστάτωση που θα προκαλούσαν τέτοιου είδους ενέργειες θα είχε δυσάρεστες συνέπειες για την εκπαίδευση. Ανάμεσα στα θέματα του περιοδικού περιλαμβάνονται παιδαγωγικά ή ψυχολογικά άρθρα, πληροφορίες για τα εκπαιδευτικά συστήματα ξένων χωρών, κείμενα εκπαιδευτικής πολιτικής, λογοτεχνικές σελίδες και εκπαιδευτικές ειδήσεις. Τα άρθρα του περιοδικού υπογράφουν πανεπιστημιακοί, όπως οι Α. Σκίας και Π. Δουμπόας, επιθεωρητές, ανώτεροι επόπτες, όπως ο Θ. Μιχαλόπουλος, εκπαιδευτικοί σύμβουλοι, όπως οι Ι. Βαχαβιόλος, Δ. Γεωργακάκις και Ι. Βαϊνόπουλος, δάσκαλοι και παιδαγωγοί, όπως οι Α. Κουρτίδης, Μ. Παπαμαύρος, ενώ τα άρθρα που είναι χωρίς υπογραφή ανήκουν στο διευθυντή Χ. Κυριακάτο.

«Η Αγωγή»⁷⁵⁵, περιοδικό που εκδίδεται στη Λευκωσία κατά τα έτη 1922-1927.

«Αυγή»⁷⁵⁶, δεκαπενθήμερο περιοδικό που εκδίδεται στην Αθήνα, από το 1923 έως το 1925, από συνδικαλιστικά ενεργούς δημοτικιστές δασκάλους. Ως μαχητικό στρατευμένο έντυπο προβάλλει συστηματικά τις δημοτικιστικές ιδέες, υποστηρίζει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και δρα στο συνδικαλιστικό πεδίο συμβάλλοντας μαζί με άλλες δυνάμεις στην τελική προσχώρηση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας στο μεταρρυθμιστικό στρατόπεδο. Υπεύθυνοι της έκδοσης είναι ο Χ. Ράικος και η Ε. Στεργιοπούλου, ενώ συνεργάτες του περιοδικού είναι οι δημοτικιστές παιδαγωγοί, Δ. Γληνός, Α. Δελμούζος και Μ. Τριανταφυλλίδης καθώς και δάσκαλοι, κυρίως συνδικαλιστές, μετεκπαιδευόμενοι και μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Τα θέματα που προβάλλονται από το περιοδικό είναι ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός, μισθολογικά ζητήματα των δασκάλων και τρέχοντα θέματα συνδικαλιστικής αντιπαράθεσης. Ακόμη συνεργάζονται αρκετοί συνδικαλιστές, όπως οι Γ.

⁷⁵⁴ Σ. Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 249-253

⁷⁵⁵ Α. Δημαρά, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Βιβλιογραφία 1831-1974 Α' Φάση*, σ. 37

⁷⁵⁶ Χ. Αθανασιάδη, *Δάσκαλοι και Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός: Το περιοδικό «Αυγή» (1923-1925)* και Σ. Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 263-269

Ντεγιάννης, Όλγα Οικονόμου, Β. Παράσχος και Α. Ρουχωτάς, επιθεωρητές, όπως οι Π. Παυλούρος, Σ. Φασιανός και Τζ. Τσαγκιάς, η Α. Ταμπακοπούλου, συγγραφέας σχολικών εγχειριδίων και ο Γ. Ταλαγάνης, στέλεχος του ΚΚΕ, γνωστός ευρύτερα με το ψευδώνυμο Γ. Ζεύγος.

«Ελληνικά Σπουδαί»⁷⁵⁷, περιοδικό που εκδίδεται στην Αθήνα μόνο για ένα χρόνο, το 1923.

«Εργασία»⁷⁵⁸, περιοδικό που εκδίδεται στην Αθήνα κάθε δεκαπέντε μέρες με υπεύθυνο τον Μ. Παπαμαύρο και από το 3^ο τεύχος κάθε μήνα με υπεύθυνο τον Β. Αγγελόπουλο. Συνολικά η διάρκειά του κρατά από το 1923 έως το 1925 και επιδιώκει να «γίνει όργανο της προόδου» και «το κυριότερο όργανο της επιστημονικής παιδαγωγικής συζήτησης». Απευθύνεται όχι μόνο στους εκπαιδευτικούς αλλά φιλοδοξεί ο προβληματισμός του να αγκαλιάσει ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Αν και η «Εργασία» δεν είναι συνδικαλιστικό περιοδικό όμως αγωνίζεται για την υλική εξασφάλιση του κλάδου των δασκάλων. Ακόμη στοχεύει να διαμορφώσει δασκάλους φορείς των ιδεών του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σχόλιο της επιστολής του Δ. Γληνού προς το περιοδικό που δημοσιεύεται στο πρώτο τεύχος : «Η έρευνα λοιπόν των προβλημάτων της νεοελληνικής παιδείας, που γεννιούνται από τη θέση μας μέσα στο σύγχρονο Ευρωπαϊκό κόσμο και από τα αντικειμενικά δεδομένα της ζωής μας [...] ίσως το κυριότερο στάδιο αγώνων και μελετών και διαφωτισμού, όπου η «Εργασία» κοντά στο «Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου» που από χρόνια δουλεύει απάνω σ' αυτό το πρόγραμμα είναι προορισμένη με τη συχνή της επικοινωνία με τους δασκάλους να φέρει τους πιο γόνιμους καρπούς». Στην ύλη του περιοδικού περιλαμβάνονται παιδαγωγικές μελέτες, άρθρα διδακτικής μεθοδολογίας, εγκύκλιοι, νόμοι και διατάγματα, οδηγίες υγιεινής, εκπαιδευτικές ειδήσεις, βιβλιοκρισίες σχολικών και άλλων βιβλίων, επιστολές αναγνωστών, ενώ στο τέλος κάθε τεύχους σε συνέχειες μετάφραση από τον Μ. Παπαμαύρο του έργου *Έξοχοι Παιδαγωγοί* του Kurt Kessler. Εκτός από τον Δ. Γληνό και τον Μ. Παπαμαύρο οι βασικότεροι συνεργάτες του περιοδικού είναι οι : Ρ. Ιμβριώτη, φιλόλογος-εκπαιδευτικός, Σ.Καλλιάφας, μετέπειτα καθηγητής της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Georg Weiss, καθηγητής των Παιδαγωγικών στο Πανεπιστήμιο της Ιένας (Γερμανία), Ε.Λαμπαδάριος,

⁷⁵⁷Α. Δημαρά, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Βιβλιογραφία 1831-1974 Α' Φάση*, σ. 41

⁷⁵⁸Σ. Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 254-262

τμηματάρχης του Τμήματος Σχολικής Υγιεινής του Υπουργείου Παιδείας, Μ.Κλεάνθους, διευθύντρια Ανωτέρου Τμήματος Νηπιαγωγών Καλλιθέας, Ε.Λαμπρίδη, παιδαγωγός, οι επιθεωρητές Α.Ραφτόπουλος, Π.Μπατσούτας, Γ.Σπετσιέρης και Β.Γ.Παπαγεωργίου καθώς και αρκετοί δάσκαλοι, όπως οι Ο. Οικονόμου, Ε. Ρώτα, Ε.Παντελάκη και Γ. Ντεγιάννης, μετέπειτα γ.γ. της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας.

«Μηνιαίον Δελτίον των Διδασκάλων της Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Γόρτυνος Κρήτης»⁷⁵⁹, περιοδικό που εκδίδεται στο Ηράκλειο της Κρήτης για ένα μόνο χρόνο, το 1923.

«Δελτίον της Α΄ Εκπαιδευτικής Περιφέρειας [Αθηνών-Μ.Ε.]»⁷⁶⁰, περιοδικό που εκδίδεται στην Αθήνα για ένα μόνο χρόνο, το 1924.

«Διδασκαλικόν Βήμα»⁷⁶¹, το επίσημο όργανο της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας της Ελλάδος, εβδομαδιαίο και κατά περιόδους δεκαπενθήμερο περιοδικό, εκδίδεται στην Αθήνα με υπεύθυνη την εκάστοτε διοίκηση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδος. Η έκδοσή του αρχίζει το 1924 και συνεχίζεται μέχρι το 1936, όταν η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου διαλύει τη Διδασκαλική Ομοσπονδία και απαγορεύει την κυκλοφορία του εντύπου. Επανεκδίδεται στις αρχές του 1943, μετά την ανασύσταση της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας και η κυκλοφορία του περιοδικού συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Με την έκδοσή του το Διοικητικό Συμβούλιο αποβλέπει σε δυο σκοπούς, πρώτα να «εξασφαλίσει στα χέρια της Ομοσπονδίας [...] το όπλο της δημοσιότητας» και δεύτερον «ν' αποκτήσει η Ομοσπονδία το όργανο αυτό που θα αναπτύξει την εσωτερική της ζωή». Κυρίαρχα ζητήματα που απασχολούν τον κλάδο, εκτός από την εδραίωση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, είναι η βαθμολογική και μισθολογική ένταξη των δασκάλων στην ευρύτερη υπαλληλική διαβάθμιση και η αυτοδιοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης. Το «Διδασκαλικό Βήμα» δεν είναι μόνο το κατ' εξοχήν συνδικαλιστικό όργανο του κλάδου αλλά παράλληλα και μια ολοζώντανη παιδαγωγική επιθεώρηση, αφού από τις στήλες του διατυπώνονται παιδαγωγικές θεωρίες και δίνονται μεταφράσεις φιλοσοφικών κειμένων σχετικών με το έργο της αγωγής. Στα πρωτοσέλιδα κύρια άρθρα δημοσιεύονται κείμενα κριτικής της τρέχουσας εκπαιδευτικής πολιτικής, άλλοτε ενυπόγραφα και άλλοτε ανυπόγραφα,

⁷⁵⁹ Α. Δημαρά, *Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Βιβλιογραφία 1831-1974 Α΄ Φάση*, σ. 43

⁷⁶⁰ ό.π. σ. 39

⁷⁶¹ Χ. Σακελλαρίου, «Διδασκαλικόν Βήμα», λήμμα στην *Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1991 και Σ. Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ.270-278

που απηχούν τις απόψεις των μελών της εκάστοτε Διοίκησης της Ομοσπονδίας. Με το περιοδικό συνεργάζονται παιδαγωγοί και καθηγητές Πανεπιστημίου, όπως οι Δ. Γληνός, Μ.Παπαμαύρος, Σ.Καλλιάφας, Ν.Εξαρχόπουλος, επιθεωρητές και δάσκαλοι, όπως οι Π.Δ.Παναγόπουλος, Γ.Σπετσιέρης, Δ.Κοντογιάννης, Ι.Φωτόπουλος, Τ. Παπαθεοδώρου, Ε.Παπαϊωάννου, Π.Παυλούρος, Μ.Π.Μιχαλόπουλος και Ο. Οικονόμου.

«Το Φως»⁷⁶², περιοδικό με υπότιτλο «Δεκαπενθήμερο εκπαιδευτικό εγκυκλοπαιδικό περιοδικό» που εκδίδεται στο Ηράκλειο της Κρήτης με διευθυντή τον Σ. Αλοΐζο. Η διάρκειά του είναι από το 1924 μέχρι το 1927, οπότε διακόπτεται η κυκλοφορία του για να συνεχιστεί το έτος 1934 και να διαρκέσει μόνο για ένα χρόνο. Το περιοδικό κατά τον έκτο χρόνο της κυκλοφορίας του, το 1934, αποτελεί το δημοσιογραφικό όργανο του Διδασκαλικού Συλλόγου Ηρακλείου. Μέσα από την αρθρογραφία του προβάλλει τα πάγια οικονομικά αιτήματα του κλάδου, παράλληλα όμως επιδιώκει την ενημέρωση και την καλλιέργειά των εκπαιδευτικών πάνω σε ζητήματα παιδαγωγικά ή διδακτικής. Τάσσεται ανεπιφύλακτα υπέρ της δημοτικής γλώσσας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Στην ύλη του περιλαμβάνονται εκτός από τα ζητήματα της εκπαιδευτικής επικαιρότητας και θέματα παιδαγωγικά, φιλοσοφικά, ειδικής διδακτικής, αλληλογραφία σε επίκαιρα ζητήματα του κλάδου, συνδικαλιστικές και εκπαιδευτικές ειδήσεις και σχόλια, βιβλιογραφίες, βιβλιοκρισίες και διαφημίσεις. Με το περιοδικό συνεργάζονται καθηγητές του Διδασκαλείου Ηρακλείου αλλά και άλλοι εκπαιδευτικοί.

Η παρουσίαση των παιδαγωγικών περιοδικών που κυκλοφόρησαν για πρώτη φορά κατά τη χρονική περίοδο 1921-1924 οδηγεί σε συγκεκριμένες διαπιστώσεις, ανάλογες με εκείνες που αναφέρθηκαν και στις χρονικές περιόδους 1911-1914 και 1915-1920. Τα παιδαγωγικά περιοδικά που εκδίδονται στην τρίτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα στοχεύουν γενικά στην έρευνα και μελέτη παιδαγωγικών θεμάτων, στην κατάρτιση των εκπαιδευτικών αλλά και στην προάσπιση των επαγγελματικών δικαιωμάτων των εκπαιδευτικών. Η πολιτικά ταραγμένη περίοδος με τις κυβερνητικές ανατροπές, τις ακυρώσεις νόμων και τις διώξεις αντιπάλων, επηρεάζει τα περιεχόμενα των περιοδικών της τελευταίας περιόδου, 1921-1924. Τα ιδεολογικά σχήματα που διαμορφώνονται στον ευρύτερο δημόσιο πολιτικό χώρο έχουν οπαδούς και αναζητούν τρόπους επηρεασμού της κοινής γνώμης. Η στράτευση σε

⁷⁶²Σ. Μπαλτά, *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, σ. 279-286

αγωνιστικούς ιδεολογικούς χώρους είναι μέσα στο πλαίσιο της εποχής και χαρακτηρίζει και την αρθρογραφία των εντύπων. Στρατευμένα και τα παιδαγωγικά έντυπα στην προοδευτική ή στη συντηρητική ιδεολογική άποψη την προβάλλουν και την υποστηρίζουν ξεκάθαρα μέσα από επιστημονικές προτάσεις που κατά περίπτωση γίνονται θέσεις και θεωρίες παιδαγωγικής ή προγράμματα εκπαιδευτικά, αιτήματα συνδικαλιστικά και επαγγελματικά. Ακόμη, κατά τη χρονική περίοδο που εξετάζεται, λόγω της γενικότερης κρίσης δεν εξασφαλίζονται οι καλύτερες προϋποθέσεις για την εκδοτική κίνηση των περιοδικών, γι' αυτό πολλά απ' αυτά αναγκάζονται να συγχωνεύουν τεύχη, ν' αναβάλλουν την κυκλοφορία τους ή και να τη διακόπτουν. Ο τόπος έκδοσης για τα περισσότερα περιοδικά είναι η Αθήνα, ενώ παιδαγωγικά περιοδικά εκδίδονται και στην περιφέρεια, όπως στην Κρήτη και στην Κύπρο. Οι υπεύθυνοι των περιοδικών είναι κυρίως εκπαιδευτικοί, συνδικαλιστές αλλά και Ομοσπονδία των εκπαιδευτικών. Συνεργάτες των εντύπων είναι εκτός από πρόσωπα γνωστά, που στην πλειοψηφία τους είναι παιδαγωγοί, επιθεωρητές, καθηγητές και δάσκαλοι, και νέα πρόσωπα που είναι και φορείς νέων ιδεών και απόψεων.

3.3 Οι θεματικοί προσανατολισμοί

Κατά τη χρονική περίοδο 1921-1924 κυκλοφόρησαν τρεις τόμοι του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Συγκεκριμένα, ο Θ' τόμος, με υπεύθυνο τον Μ. Τριανταφυλλίδη, για το έτος 1921 κυκλοφόρησε τον Ιούνιο και το Σεπτέμβριο του 1921 σε δυο τεύχη με 352 σελίδες συνολικά, ο Ι' τόμος, με υπεύθυνο τον Δ. Γληνό, για το έτος 1922 κυκλοφόρησε τον Αύγουστο του 1923 σ' ένα τεύχος με 288 σελίδες και ο ΙΑ' τόμος, με υπεύθυνο πάλι τον Δ. Γληνό, για τα έτη 1923 και 1924 κυκλοφόρησε το Φεβρουάριο του 1925 σ' ένα τεύχος με 270 σελίδες. Η σελιδαρίθμηση είναι συνεχής ανά τόμο, οι σελίδες έχουν σταθερό σχήμα 22,5X15 εκ. Ο συνολικός χώρος που καταλαμβάνουν όλα τα τεύχη των τόμων που κυκλοφόρησαν

κατά τα έτη 1921-1924 είναι 910 σελίδες. Στα εξώφυλλα των τόμων αυτών δημοσιεύονται:

- Πληροφορίες για τους περασμένους τόμους του Δελτίου καθώς και για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, όροι εγγραφής, μέρος του καταστατικού⁷⁶³, το Πρόγραμμα του 1914 καθώς και η έκκληση του Εκπαιδευτικού Ομίλου για ηθική και υλική υποστήριξη από όλες τις κοινωνικές τάξεις, έξω από κάθε κομματική αντίθεση προκειμένου να βαδίσει σταθερά στον τελειωτικό του σκοπό, την ηθική και πνευματική εξύψωση του λαού⁷⁶⁴.
- Αφιέρωση στον νεκρό Ι. Δραγούμη⁷⁶⁵.
- Πληροφορίες για την οργάνωση των συνεταιρισμών, έργο του Υπουργείου της Εθνικής Οικονομίας, που απευθύνονται στον κάθε δάσκαλο "ως καταλληλότερο απόστολο κάθε εκπολιτιστικής ιδέας"⁷⁶⁶. Ακόμη, στο εξώφυλλο του Ι' τόμου προβάλλεται η ανώνυμη εταιρία *Τράπεζα Αθηνών*, ενώ στα εξώφυλλα του ΙΑ' τόμου καταλαμβάνουν αρκετές σελίδες οι διαφημίσεις για τις παρακάτω εταιρίες : *ανώνυμη ελληνική εταιρία Χημικών προϊόντων και λιπασμάτων*, *Τράπεζα Βιομηχανίας*, *Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος*, *Γενική Τράπεζα της Ελλάδος*, *"Βιο" Γενική Βιομηχανική εταιρία*, *Β.Ε.Α.Ο.Σ. Ανώνυμος Βιομηχανική εταιρία Λιπαρών Ουσιών και Σαπώνων*, *"Έργων" Ανώνυμος εταιρία Οδοποιίας και Τεχνικών κατασκευών* και η εταιρία *"Βότρυς" ελληνική εταιρία Οίνων και Οινοπνευμάτων*.
- Ανακοίνωση της *Φιλοδασικής ένωσης* σύμφωνα με την οποία ζητείται η υλική και ηθική υποστήριξη του κόσμου και κυρίως των δασκάλων για "την αναδάσωση των ξερών βουνών της πατρίδας μας". Αξιοσημείωτη είναι η προτροπή για τη δημιουργία σχολικών κήπων : «Στο έργο αυτό ο δάσκαλος είναι καλεσμένος να γίνει πολύτιμος συνεργάτης και απόστολος της

⁷⁶³ Ολόκληρο το καταστατικό του Ομίλου, συνολικά 17 άρθρα, δημοσιεύεται στον ΙΑ' τόμο (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΙΑ' σ. 267-269).

⁷⁶⁴ Η έκκληση δημοσιεύεται στο εξώφυλλο του Θ' τόμου (1921) του Δελτίου και το κείμενο της έκκλησης υπογράφουν τα μέλη της διοικητικής επιτροπής : Ι. Θεοδωρίδης (πρόεδρος), Αλ. Βαμβέτσος (αντιπρόεδρος), Δ. Γληνός (γενικός γραμματέας), Ελένη Κορύλλου (ταμίας), Κυρ. Βαρβαρέσος, Αλ. Δελμούζος, Αύρα Θεοδοροπούλου, Ευάγγελος Ιωάννου, Άριστος Καμπάνης, Δημ. Λαμπράκης, Βέρθα Λέκκα, Δημ. Σαπουντζής, Αλ. Σβώλος, Μανόλης Τριανταφυλλίδης και Γεώργιος Χαριτάκης. Στον ίδιο τόμο, σ. 347, αναφέρονται ως αναπληρωματικά μέλη: Πηνελόπη Δέλτα, Β. Αγγελόπουλος, Κ. Τριανταφυλλόπουλος, Αλ. Φωκάς και Κ. Τσαλδάρης. Ακόμη, στο εξώφυλλο του ΙΑ' τόμου αναγράφονται ως αντιπρόσωποι του Εκπαιδευτικού Ομίλου στα Γιάννενα, στην Κύπρο και στην Καβάλα, αντίστοιχα οι : Χρ. Σούλης, καθηγητής, Στ. Αντωνιάδης, δημοδιδάσκαλος στη Μεσόγη Πάφου και Γ. Κριμιτσάς, δημοδιδάσκαλος.

⁷⁶⁵ Στο εξώφυλλο του Θ' τόμου του Δελτίου η αφιέρωση έχει ως εξής : «Στον Ίωνα Δραγούμη από τους πρωταγωνιστές της ιδέας του δημοτικισμού και του Ομίλου ο τόμος αυτός αφιερώνεται».

⁷⁶⁶ Εξώφυλλο του Θ' τόμου του Δελτίου.

Φιλοδοσικής Ιδέας [...] όποιος δάσκαλος επιθυμεί να συστήσει ένα σχολικό κήπο θα λάβει χάρισμα, αν αποταθεί στη *Φιλοδοσική Ένωση* ή στο Υπουργείο της Εθνικής Οικονομίας, οδηγίες και σπόρους.»⁷⁶⁷.

- Σύντομη κριτική παρουσίαση των έργων του Κ. Παλαμά, *Τραγούδια της Πατρίδος μου, Ύμνος εις την Αθηνάν, Τα μάτια της ψυχής μου, Ταμβοι και ανάπαιστοι, Ο Τάφος, Η ασάλευτη ζωή, Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου, Η φλογέρα του Βασιλιά, Οι Καημοί της Λιμνοθάλασσας, Η Πολιτεία και η Μοναξιά, Βωμοί, Τρισεύγενη, Θάνατος Παλικαριού, Τα πρώτα κριτικά, και Γράμματα*. Η κριτική των παραπάνω έργων γίνεται μεταξύ άλλων και από τους : Ο. Wilde, Ν. Πολίτη, Γ. Καλοσγούρο, J. Μορέα, Π. Βλαστό, Ρ. Γκόλφη, Γρ. Ξενόπουλο, Eu. Clément, Κ. Χατζόπουλο, Α. Βαλαωρίτη, Α. Καμπάνη και Κρούμπαχερ⁷⁶⁸. Ακόμη παρουσιάζονται τα παρακάτω έργα : Ε. Γιανίδη *Γλώσσα και ζωή*, Μ. Τριανταφυλλίδη *Quo-usque tandem, Το λεξιλόγιο των νέων αναγνωστικών, Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση, Η ορθογραφία μας, Πριν καούν, Δέκα χρόνια, Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας*, Φ. Φωτιάδη *Το γλωσσικόν ζήτημα κι η εκπαιδευτική μας αναγέννησις*, Ε. Ροΐδη *Τα Είδωλα*, Α. Δελμούζου *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση*, Α. Γαβριήλ (Δ. Γληνού) *Οι χοίροι υΐζουσιν, οι όφεις υΐζουσιν, τα χοιρίδια κοΐζουσιν*, Δ. Γληνού *Έθνος και Γλώσσα, Η κρίση του δημοτικισμού και Ο σκοπός της Παιδαγωγικής Ακαδημίας*.

Είναι φανερό ότι υπάρχει διαφοροποίηση ως προς το περιεχόμενο των σελίδων στα εξώφυλλα του Θ' τόμου, με υπεύθυνο τον Μ. Τριανταφυλλίδη, και των τόμων Ι' και ΙΑ' με υπεύθυνο τον Δ. Γληνό, όπου η προβολή διαφόρων ανωνύμων εταιριών καλύπτει μεγάλο τμήμα των εξωφύλλων, ενώ αντίθετα στον Θ' τόμο αφιερώνεται ο αντίστοιχος χώρος για την παρουσίαση λογοτεχνικών έργων. Τα περισσότερα βιβλία και έντυπα που δημοσιεύονται στα εξώφυλλα του περιοδικού κατά την περίοδο 1921-1924 αφορούν στο δημοτικισμό και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Το Δελτίο, λόγω οικονομικών δυσκολιών αλλά και των πολεμικών ανωμαλιών των χρόνων της τελευταίας αυτής περιόδου που εξετάζεται, εκδίδεται με καθυστέρηση, ενώ περιλαμβάνει εκτός από θέματα με γλωσσοεκπαιδευτικό περιεχόμενο, μελέτες λογοτεχνικές, ψυχολογικές, φιλοσοφικές και παιδαγωγικές, σε μεγαλύτερο ποσοστό απ' ότι στα τεύχη των προηγούμενων περιόδων, ιδιαίτερα στους

⁷⁶⁷ Εξώφυλλο του Θ' τόμου του Δελτίου

⁷⁶⁸ ό.π. εξώφυλλο

δυο τελευταίους τόμους. Η ταξινόμηση των θεμάτων στους τόμους Θ΄, Ι΄ και ΙΑ΄ ακολουθεί το ίδιο περίπου σχήμα μ΄ αυτό των προηγούμενων τόμων, δηλαδή *Μελέτες, Άρθρα, Επιθεώρηση, Απ΄ όσα μας γράφουν και Διάφορα*⁷⁶⁹. Τα άρθρα που κατατάσσονται στις δυο πρώτες ενότητες υπογράφονται από τα βασικά στελέχη του Ομίλου και συνεργάτες του περιοδικού, εκπαιδευτικούς, λογοτέχνες, επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων, όπως Μ. Τριανταφυλλίδη, Ε. Γιανίδη, Χ. Θρακιά, Δ. Γληνό, Λ. Παλαμά, Τ. Άγρα, Γ. Σπαταλά, Μ. Παπαμάρο, Ε. Κακούρο, Α. Θρύλο, Κ. Σωτηρίου, Ό. Οικονόμου, Δ. Αναγνωστόπουλο, Γ. Ιμβριώτη, Χ. Θεοδωρίδη, Χ. Καρούζο και Μ. Φιλήντα. Αφορούν στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, την ορθογραφία, τη ζωή και το έργο του Ί. Δραγούμη, θέματα λογοτεχνίας, ψυχολογίας, παιδείας και διδακτικής των εκθέσεων. Η ενότητα *Επιθεώρηση* παρακολουθεί την πνευματική κίνηση της εποχής και συγχρόνως αποκαλύπτει και τη στάση βασικών συντελεστών του Δελτίου με την κριτική που ασκούσαν στις νέες εκδόσεις. Οι βιβλιοκρισίες στην ενότητα αυτή χωρίζονται στις κατηγορίες *Παιδεία, Γλωσσικό ζήτημα, Λογοτεχνία, Νεοελληνική Φιλολογία, Επιστήμες και Νομοθεσία* με βασικούς συνεργάτες στον Θ΄ τόμο τους Δ. Γληνό, Μ. Τριανταφυλλίδη, Κ. Παλαμά και Κ. Τριανταφυλλόπουλο, στον Ι΄ τόμο τον Ε. Ιωάννου⁷⁷⁰ στην κατηγορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, τους Κ. Δ. Σωτηρίου, Π. Δέλτα, Μ. Φιλήντα και Α. Δελμούζο στην κατηγορία των Παιδαγωγικών και στον ΙΑ΄ τους Άλκη Θρύλο (ψευδώνυμο της Ε. Νεγρεπόντη - Ουράνη), Χ. Θεοδωρίδη και τον άγνωστο συνεργάτη που υπογράφει με τα αρχικά Γ. Μ. Στην ενότητα *Απ΄ όσα μας γράφουν* δημοσιεύονται γράμματα αναγνωστών που αναφέρονται σε θέματα σχετικά με τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, τα αναγνωστικά της δημοτικής και τη γλωσσοεκπαιδευτική πολιτική των ξενοφώνων. Στα *Διάφορα* περιλαμβάνονται εκτός από τις νέες εκδόσεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου, η εκδοτική κίνηση της εποχής, ψήφισμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου για το θάνατο του Ί. Δραγούμη⁷⁷¹, εργασίες του

⁷⁶⁹ Στον Ι΄ τόμο παραλείπονται οι ενότητες *Απ΄ όσα μας γράφουν* και *Διάφορα*, περιλαμβάνεται όμως στην ύλη του εκτενής βιβλιογραφία για τα βιβλία που εκδόθηκαν κατά τα έτη 1921, 1922 και 1923 καθώς και για τα περιοδικά που κυκλοφόρησαν κατά τα έτη 1922-1923 (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ι΄ σ.286-288). Ακόμη, στον ΙΑ΄ τόμο παραλείπονται οι ενότητες *Άρθρα* και *Διάφορα*.

⁷⁷⁰ Ψευδώνυμο Τέλλος Άγρας, ενώ στα άρθρα του στον τόμο Ι΄ υπογράφει ως Μ. Εσπερινός.

⁷⁷¹ Το ψήφισμα δόθηκε σε διάφορες εφημερίδες και δημοσιεύτηκε στο Έθνος το ακόλουθο: «Η διοικητική επιτροπή του Εκπαιδευτικού Ομίλου όταν έμαθε το θάνατο του Ί. Δραγούμη, ενός απ΄ τους ιδρυτάς του Ομίλου, σε έκτακτη συνεδρία των μελών της στις 3 Αυγούστου αποφάσισε 1) να εκφράσει την αγανάκτησή της για το φόνο ανθρώπου αδικάστου και την πεποίθηση ότι η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων θα επιδιώξει άμεση και παραδειγματική τη δημιουργία των ενόχων. 2) να εκφράσει τη βαθύτατη λύπη της για την απώλεια ενός από τους αγνούς πρωταγωνιστάς του δημοτικισμού.» (βλ.

Εκπαιδευτικού Ομίλου καθώς και ο απολογισμός εσόδων – εξόδων του έτους 1920 και προϋπολογισμός για το 1921⁷⁷².

Όλα τα κείμενα των τόμων Θ', Γ' και ΙΑ' επιμερίστηκαν στις κατηγορίες: *Γλωσσικά, Εκπαιδευτικά, Νομοθετικές διατάξεις, Εργασίες Ε.Ο. και Διάφορα*, με κριτήριο το περιεχόμενό τους και με μονάδα μέτρησης τον αριθμό των σελίδων τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου των τόμων Θ', Γ' και ΙΑ' του Δ.Ε.Ο.

Αναλυτική κατηγορία	Σελίδες	
	Αριθμός	Ποσοστό(%)
Γλωσσικά	321,74	35,4
Εκπαιδευτικά	112,89	12,4
Νομοθετικές διατάξεις	7,00	0,8
Εργασίες Ε.Ο.	31,42	3,4
Διάφορα	436,95	48,0
ΣΥΝΟΛΟ	910,00	100

Από τον πίνακα 12 γίνεται φανερό ότι η κατηγορία *Διάφορα*, όπου έχουν ενταχθεί σελίδες με μελέτες λογοτεχνίας, μουσικής, ψυχολογίας και φιλοσοφίας, δημοσιευμένες συνήθως και σε άλλα έντυπα, καλύπτει το 48 % της ύλης των τριών τελευταίων τόμων του Δελτίου, ποσοστό ιδιαίτερα αυξημένο κατά την περίοδο αυτή, στοιχείο που ερμηνεύεται από το γεγονός ότι το περιοδικό είχε δυσκολίες "ως προς την εξασφάλιση συνεργασιών που θα του επέτρεπαν ν' ακολουθήσει το χαραγμένο δρόμο", όπως είχε αναφέρει ο Μ. Τριανταφυλλίδης στον απολογισμό του 1921 και

Δ.Ε.Ο. τ. Θ' σ. 166). Για τη ζωή και το έργο του Ί. Δραγούμη δημοσιεύτηκε κείμενο του Λ. Παλαμά στον ίδιο τόμο.

⁷⁷² Σημειωτέον ότι στους δυο τελευταίους τόμους δεν δημοσιεύτηκαν απολογισμοί-προϋπολογισμοί παρά μόνον οι δωρεές που δόθηκαν σε δραχμές στον Όμιλο για τις χρονιές 1922, 1923 και 1924 (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. ΙΑ' σ. 266). Ανάμεσα στα πρόσωπα που κατέθεσαν αξιόλογα χρηματικά ποσά για τον Εκπαιδευτικό Όμιλο είναι οι Π. Δέλτα, Γ. Χαριτάκης, Ι. Θεοδωρίδης, Δ. Σαπουντζής, Ε. Νεγρεπόντη και Κ. Τσαλδάρης. Ακόμη, στον τελευταίο προϋπολογισμό, που δημοσιεύτηκε στον Θ' τόμο και αφορά στο έτος 1921, καταγράφεται έλλειμμα 4.576 δραχμών επί συνολικών εσόδων 12.400 δραχμών (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Θ' σ. 346).

είχε τονίσει τα "τεράστια ελλείμματα των τελευταίων χρόνων"⁷⁷³. Έτσι το Δελτίο στους τελευταίους τόμους του περιλαμβάνει υλικό που δεν είναι πάντα επίκαιρο και το καλύτερο δυνατό. Τα κείμενα που αναφέρονται στην κατηγορία *Γλωσσικά* καλύπτουν το 35,4 % της ύλης, ποσοστό μειωμένο σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο (1915-1920), ενώ τα εκπαιδευτικά θέματα είναι αρκετά περιορισμένα, καλύπτοντας μόλις το 12,4 % της ύλης των τόμων της εξεταζόμενης περιόδου.

Προσεγγίζοντας τα ερευνητικά ερωτήματα αυτής της μελέτης επιβάλλεται να γίνει αναφορά στους συντάκτες των κειμένων και πρώτα στους συντάκτες της κατηγορίας *Γλωσσικά*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας Γλωσσικά

Όνομα	Ιδιότητα	Σελίδες	
		Αριθμός	Ποσοστό(%)
Γληνός Δ.	Εκπ/κός-Φιλολόγος	89,00	27,7
Καρούζος Χρ.	Αρχαιολόγος	10,70	3,3
Σύνταξη		39,20	12,2
Τριανταφυλλίδης Μ.	Γλωσσολόγος	166,80	51,8
Φιλήντας Μ.	Γλωσσολόγος	16,00	5,0
ΣΥΝΟΛΟ		321,70	100

Όπως φαίνεται από τον πίνακα 13 το μεγαλύτερο ποσοστό των κειμένων (51,8) έχει συνταχθεί από τον Μ. Τριανταφυλλίδη. Συγκεκριμένα, δημοσιεύονται οι μελέτες του *Πριν καούν* και *Για την ιστορία* στον Θ' τόμο του περιοδικού. Ο Δ. Γληνός, υπεύθυνος του Δελτίου κατά τα έτη 1922-1924, δημοσιεύει αυτήν την περίοδο στο περιοδικό κείμενά του με γλωσσικό περιεχόμενο όπως *Έθνος και Γλώσσα* στον Ι' τόμο⁷⁷⁴ και *Κρίση δημοτικισμού* στον ΙΑ' τόμο. Στον τελευταίο τόμο (ΙΑ') δημοσιεύεται στην ενότητα *Μικρές μελέτες* το κείμενο με τίτλο *Ορθογραφία* του γλωσσολόγου Μ. Φιλήντα⁷⁷⁵ στο οποίο ο συντάκτης ακολουθεί το δικό του ορθογραφικό σύστημα παρουσιάζοντας τις θέσεις του για το ορθογραφικό θέμα αλλά

⁷⁷³ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 6-7

⁷⁷⁴ Είναι το β' μέρος της μελέτης του, το α' μέρος έχει δημοσιευτεί στον Ε' τόμο του Δελτίου.

⁷⁷⁵ Ο Μένος Φιλήντας είναι μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου κατά τα έτη 1924-1927 (βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 192)

και κρίνοντας τη μελέτη *Η Ορθογραφία μας* του Μ. Τριανταφυλλίδη. Ακόμη, ο αρχαιολόγος Χρ. Καρούζος, μέλος στον Εκπαιδευτικό Όμιλο κατά τα έτη 1923-1927, γράφει στον ΙΑ΄ τόμο του Δελτίου το κείμενο με τίτλο *Απ' αφορμή ενός βιβλίου* όπου υποστηρίζει ότι η δημοτική γλώσσα είναι η μόνη κατάλληλη απ' όλες τις νεότερες ν' αποδώσει τους αρχαίους ποιητές, παίρνοντας αφορμή από το βιβλίο *Στέφανος, εκλογαί αρχαίων ποιημάτων κατά μετάφρασιν Σίμου Μενάνδρου* που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1924, όπου ο Σίμος Μενάνδρος θέτει το ζήτημα αν η δημοτική είναι ικανή ν' αποδώσει τους αρχαίους ποιητές. Με ευθύνη της Σύνταξης, στις ενότητες *Επιθεώρηση* και *Απ' όσα μας γράφουν* δημοσιεύονται κείμενα σχετικά με το γλωσσικό, συλλόγων, συνεργατών και αναγνωστών του Δελτίου, κυρίως εκπαιδευτικών, όπως του Εκπαιδευτικού Ομίλου της Αιγύπτου και της Δημοτικιστικής ομάδας του Καΐρου⁷⁷⁶, των δημοδιδασκάλων Χίου, του Ι. Κ. Ιωσηφίδη από τη Γεωργιανή Δημοκρατία⁷⁷⁷, ανώνυμου αναγνώστη με αρχικά Σ. Α.⁷⁷⁸ και του Κ. Παλαμά, στο κείμενο του οποίου τονίζεται ότι το γλωσσικό είναι πρώτα απ' όλα ζήτημα εκπαιδευτικό⁷⁷⁹. Ακόμη, στον ΙΑ΄ τόμο δημοσιεύονται κείμενα του Β. Γ. Παπαγεωργίου, επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων Κεφαλληνίας, του Ι. Καλλιγά, επιθεωρητή Δράμας και του Στ. Τριανταφυλλίδη, δάσκαλου στη Νεγοβάνη Φλώρινας. Στα κείμενα αυτά οι συντάκτες τους εκφράζονται υπέρ της γλωσσικής μεταρρύθμισης επικαλούμενοι μαρτυρίες από την εκπαιδευτική τους εμπειρία.

Εξετάζοντας την κατηγορία *Εκπαιδευτικά*, όπου εντάχθηκαν εκείνα τα κείμενα του περιοδικού που σχετίζονται με εκπαιδευτικά θέματα, είναι ενδιαφέρον να ερευνηθεί ποιοι είναι οι συντάκτες αυτών των κειμένων κατά τη χρονική περίοδο που εξετάζεται (βλ. πίνακα 14).

⁷⁷⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Θ΄ (1921), σ. 136-137

⁷⁷⁷ ό.π. σ. 142-143

⁷⁷⁸ ό.π. σ. 162-165

⁷⁷⁹ ό.π. σ. 162

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Συντάκτες των κειμένων της κατηγορίας *Εκπαιδευτικά*

Όνομα	Ιδιότητα	Σελίδες	
		Αριθμός	Ποσοστό (%)
Αναγνωστόπουλος Δ.	Φιλολόγος	17,0	15,0
Γληνός Δ.	Εκπ/κός - Φιλολόγος	12,7	11,2
Δελμούζος Α.	Παιδαγωγός	2,2	1,9
Δέλτα Π.	Λογοτέχνης	2,0	1,8
Θεοδωρίδης	Φιλολόγος	20,0	17,8
Κακούρος Ευάγγελος	Φιλολόγος	11,7	10,4
Κ. Α.		5,3	4,7
Κ. Ο.		17,0	15,0
Παπαμαύρου Μ.	Εκπαιδευτικός	6,4	5,7
Σωτηρίου Κ.	Εκπ/κός - Φιλολόγος	5,2	4,6
Τριανταφυλλίδης Μ.	Γλωσσολόγος	9,6	8,5
Φιλήντας Μ.	Γλωσσολόγος	3,8	3,4
ΣΥΝΟΛΟ		112,9	100,0

Από τον πίνακα 14 διαπιστώνεται ότι στην περίοδο αυτή συναντάμε κείμενα γνωστών συνεργατών, κυρίως εκπαιδευτικών, όπως του Δ. Γληνού, ο οποίος εκτός από το άρθρο του στο Θ' τόμο με τίτλο *Παιδεία και πολιτική, Έργα και ημέρες του υπουργείου της παιδείας*,⁷⁸⁰ γράφει στον ίδιο τόμο και στην ενότητα *Επιθεώρηση* κείμενα βιβλιοκρισίας που εντάσσονται από τη Σύνταξη στον τομέα της Παιδείας, του Μ. Τριανταφυλλίδη, ο οποίος γράφει επίσης στον Θ' τόμο κείμενα βιβλιοκρισίας στον τομέα της Παιδείας, του Μ. Φιλήντα, του Μ. Παπαμαύρου το κείμενο *Η ζωή της μαθητικής κοινότητας*⁷⁸¹, της Π. Δέλτα, του Χ. Θεοδωρίδη⁷⁸², φιλολόγου, τη μελέτη *Πανεπιστήμιο*, του Δ. Αναγνωστόπουλου⁷⁸³, φιλολόγου, τη μελέτη *Ο σκοπός και η*

⁷⁸⁰ ό.π. σ. 94-98

⁷⁸¹ Δ.Ε.Ο. τ. Ι' (1922), σ. 227-233

⁷⁸² Καθηγητής στην Παιδαγωγική Ακαδημία κατά τα έτη 1924-1926 και το 1926 στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου κατά τα έτη 1923-1927 (βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 114).

⁷⁸³ Καθηγητής στο Μαράσλειο επί Δελμούζου και μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου κατά τα έτη 1924-1927 (βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 80)

διδασκαλία των εκθέσεων⁷⁸⁴, του Ε. Κακούρου⁷⁸⁵, φιλολόγου, τη μελέτη *Στοχασμοί για το ζήτημα των εκθέσεων*⁷⁸⁶, του Κ. Σωτηρίου, εκπαιδευτικού - φιλολόγου⁷⁸⁷. Ο παιδαγωγός Α. Δελμούζος στην κατηγορία *Εκπαιδευτικά* την περίοδο αυτή παρουσιάζεται μόνο στον Ι΄ τόμο και στην ενότητα *Επιθεώρηση* στις βιβλιοκρισίες⁷⁸⁸. Ακόμη στην κατηγορία *Εκπαιδευτικά* συναντάμε κείμενα ανωνύμων όπως των Κ. Α. και Κ. Ο. που υπογράφουν τα κείμενα με τίτλο *Τραγούδια του λαού μας ανθολογημένα για τα παιδιά* και *Από τη ζωή του σχολείου*, αντίστοιχα⁷⁸⁹.

3.4 Οι εργασίες στον Εκπαιδευτικό Όμιλο

Μετά την πολιτική μεταβολή του Νοεμβρίου του 1920 το έργο του Εκπαιδευτικού Ομίλου γίνεται αναγκαιότερο για την πρόοδο της ελληνικής παιδείας. Μέρος από το πρόγραμμά του είχε αρχίσει να εφαρμόζεται από το κράτος τα τρία προηγούμενα χρόνια. Το νέο υπουργείο Παιδείας από τη πρώτη στιγμή δείχτηκε εχθρικό σ' αυτό το έργο. Από τις πρώτες μέρες εξαγγέλθηκε ότι τα "μαλλιαρά" βιβλία και ο "μαλλιαρισμός" θα φύγουν από τα σχολεία. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος είναι υποχρεωμένος ν' αγωνιστεί για το πρόγραμμά του, να διαφωτίσει την κοινωνία και για ό,τι έγινε και για ό,τι πρέπει στο μέλλον να γίνει, να διαφωτίσει τους δασκάλους, ν' απλώσει τις ιδέες του παντού και συγχρόνως να τις αναλύσει και να τις στερεώσει, δείχνοντας ότι το πρόγραμμά του δεν είναι μονόπλευρο, γλωσσικό μόνο, παρά πολύπλευρο αλλά και ενιαίο. Είναι ακόμη υποχρεωμένος να προετοιμάζει το υλικό για τη συμπλήρωση του έργου του μέσα στο κράτος, όταν θα έρθει η κατάλληλη ώρα

⁷⁸⁴ Δ.Ε.Ο. τ. ΙΑ΄ (1923-1924), σ. 137-153

⁷⁸⁵ Υπηρέτησε στο υπουργείο Παιδείας από το 1922 και από το 1926 σε ανώτερες θέσεις του Υπουργείου, αργότερα από τους κύριους εισηγητές της "Μεταρρύθμισης του 1929", μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου κατά τα έτη 1923-1926 (βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 118)

⁷⁸⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Ι΄ (1922), σ. 234-245

⁷⁸⁷ Μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου κατά τα έτη 1913 και 1924-1927 (βλ. Α. Δημαράς, *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος Μελών 1910-1927*, σ. 186)

⁷⁸⁸ Ο Α. Δελμούζος την περίοδο αυτή είναι στη Γερμανία, από το Νοέμβριο του 1920 μέχρι το Φεβρουάριο του 1923, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 3.1

⁷⁸⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Θ΄ (1921), σ. 327 κ.ε. και τ. Ι΄ (1922), σ. 94-111

να συνεχίσει έξω από το κράτος, τη δημιουργία των μέσων για τη μεταρρύθμιση, όπως είναι τα αναγνωστικά βιβλία για τα παιδιά και τα βοηθητικά για τους δασκάλους και ακόμη να εκδώσει τη γραμματική της νέας σχολικής γλώσσας. Αυτοί είναι οι σκοποί της αμεσότερης δράσης του. Για να πραγματοποιηθεί αυτό το πρόγραμμα ήταν ανάγκη να γίνει κάποια αναδιοργάνωση στον Όμιλο.

Στην έκτακτη Γενική Συνέλευση, 8 Ιανουαρίου 1921, αποφασίζεται να γίνουν οι ακόλουθες αλλαγές στο καταστατικό⁷⁹⁰ : Άρθρο 5. «Τα μέλη του Ομίλου πληρώνουν το λιγότερο 20 δραχμές το χρόνο και οι δημοδιδάσκαλοι και φοιτητές 10 δραχμές. Τα μέλη έχουν ψήφο στις συνελεύσεις του σωματείου και παίρνουν το Δελτίο του Ομίλου χάρισμα. Ο χρόνος αρχίζει την 1^η Ιανουαρίου». Άρθρο 6. «Τον Όμιλο διοικεί διοικητική επιτροπή από 15 μέλη». Άρθρο 8. «Η διοικητική επιτροπή εκλέγει από τα μέλη της έναν πρόεδρο και έναν αντιπρόεδρο για κάθε χρόνο, έναν ταμία και ένα γενικό γραμματέα για τρία χρόνια [...] η διοικητική επιτροπή εκλέγει ακόμη από μέλη της ή από άλλα μέλη του Ομίλου, ειδικά για την εφαρμογή του σκοπού του Ομίλου, μια Εκτελεστική επιτροπή για τρία χρόνια. Η Εκτελεστική επιτροπή αποτελείται από 5-7 μέλη και έχει έργο να εφαρμόζει όσες αποφάσεις της αναθέτει η διοικητική επιτροπή και ιδιαίτερα να φροντίζει για τα δημοσιεύματα, τις διαλέξεις, τα μαθήματα, τα φροντιστήρια και για κάθε τι που σχετίζεται με την επιτυχία του σκοπού του Ομίλου. Η Εκτελεστική επιτροπή εκλέγει έναν πρόεδρο από τα μέλη της και συνεδριάζει κάθε φορά που την καλεί ο πρόεδρος, αν είναι παρόντα τρία τουλάχιστον μέλη της και αποφασίζει με σχετική πλειονοψηφία. Η Εκτελεστική επιτροπή άμα την καλέσει ο πρόεδρος της διοικητικής επιτροπής παρευρίσκεται στις συνεδριάσεις και λογοδοτεί για τις εργασίες της με γραπτή έκθεση κάθε χρόνο το Δεκέμβριο». Άρθρο 10. «Τον Εκπαιδευτικό Όμιλο τον αντιπροσωπεύει ο πρόεδρος της διοικητικής επιτροπής ή ο αντιπρόεδρος, άμα λείπει ή εμποδίζεται ο πρόεδρος». Άρθρο 11. «Η διοικητική επιτροπή συνεδριάζει όταν την καλέσει ο πρόεδρος, αν είναι παρόντα τουλάχιστον 7 μέλη της, και αποφασίζει με σχετική πλειονοψηφία».

Στην αίθουσα του Εκπαιδευτικού Ομίλου συνεχίζονται οι συγκεντρώσεις των μελών κάθε Παρασκευή, από τα μέσα Νοεμβρίου έως τις αρχές του Μαΐου. Στο Δελτίο του 1921 σημειώνεται για τις συγκεντρώσεις της χρονιάς αυτής: «Οι συγκεντρώσεις είχαν φέτος μεγάλη επιτυχία. Κάθε φορά ήταν η σάλα γεμάτη και πολλές φορές έγιναν πολύ ενδιαφέρουσες συζητήσεις. Στις συγκεντρώσεις αυτές,

⁷⁹⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 347

αφορμή για να βλέπονται, να γνωρίζονται, να συζητούν και να διατυπώνουν γνώμες, σκέψεις, συμβουλές, ιδίως τα μέλη του Ομίλου, συνήθως ένα μέλος έκανε εισήγηση για ένα θέμα και ακολουθούσε συζήτηση. Τα θέματα δεν αναγγέλλονταν συνήθως από πριν. Στις Παρασκευές αυτές οχτώ φορές συζητήθηκε το πρόγραμμα και η δράση του Ομίλου με εισηγητή τον κ. Γληνό, δυο φορές έγινε συζήτηση απάνω στα παλιά και τα νέα αναγνωστικά με εισηγητή τον κ. Γληνό, συζητήθηκε ακόμη το εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Συνδέσμου ελληνίδων υπέρ των δικαιωμάτων της γυναίκας με εισηγήτρια την κ. Θεοδοροπούλου, ο κ. Λώλος μίλησε για τη δημοτική στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης, ο κ. Τζούφης διηγήθηκε αναμνήσεις από τη διδασκαλική του πείρα, προπάντων με τους ξενοφώνους, ο κ. Γληνός μίλησε για το πρόγραμμα της Université Nouvelle των Γάλλων Compagnons, οι κ. κ. Φραγκούδης, Σβώλος και Δοξιάδης με θέμα *η παιδεία στον υπόδουλο ελληνισμό*, ο κ. Βάρναλης με θέμα *σοσιαλισμός και δημοτικισμός*, τρεις φορές, και τέλος ο κ. Σωτηρίου με θέμα *τα ψηλά βουνά και η έκθεση της επιτροπείας του υπουργείου*.»⁷⁹¹.

3. 5 Οι δημοτικιστές απέναντι στην πολιτική μεταβολή

Στις 5 Νοεμβρίου του 1920 παρουσιάζονται στο νέο υπουργό Παιδείας, Θ. Ζαΐμη, οι Δ. Γληνός, Α. Δελμούζος και Μ. Τριανταφυλλίδης και του υποβάλλουν ο καθένας χωριστά την ακόλουθη παραίτηση⁷⁹²:

«Προς το Σεβαστόν υπουργείον επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως.

Κύριε Υπουργέ,

⁷⁹¹ ό.π. σ. 348

⁷⁹² Ο Δ. Γληνός είχε πριν παραιτηθεί από γενικός γραμματέας, η παραίτησή του αυτή αναφέρεται στη μόνιμη θέση του εκπαιδευτικού συμβούλου. Οι Α. Δελμούζος και Μ. Τριανταφυλλίδης παραιτήθηκαν από τη θέση του ανώτερου επόπτη της δημοτικής εκπαίδευσης, ισότιμη με τη θέση του εκπαιδευτικού συμβούλου.

Επειδή η εν τω υπουργείω της Παιδείας υπηρεσία μου συνδέεται αναπόσπαστα με ορισμένον πρόγραμμα γλωσσικής και εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως, το οποίον από τριών και πλέον ετών εφηρμόζετο υπό της Κυβερνήσεως των φιλελευθέρων, και επειδή δεν δύναμαι να γνωρίζω εάν η Σεβαστή Κυβέρνησις πρόκειται να συνεχίσει το πρόγραμμα τούτο, επιθυμών να διευκολύνω Υμάς εις την λήψιν σχετικής αποφάσεως, λαμβάνω την τιμήν να υποβάλω την από της θέσεώς μου παραιτήσιν μου.»⁷⁹³.

Δυο μέρες αργότερα, 7 Νοεμβρίου 1921, υπογράφεται το Βασιλικό Διάταγμα με το οποίο γίνονται δεκτές οι παραιτήσεις.

Στις 8 Νοεμβρίου 1921 η εφημερίδα *Πολιτεία* δημοσιεύει κύριο άρθρο με τον τίτλο *Να μη χαθεί ό,τι εκερδήθη*, υποστηρίζοντας τη γλωσσική μεταρρύθμιση. Ύστερα από το άρθρο αυτό οι Α. Δελμούζος, Μ. Τριανταφυλλίδης και Δ. Γληνός στέλνουν στο διευθυντή της *Πολιτείας*, Νικολούδη, επιστολή όπου δηλώνουν την προθυμία να βοηθήσουν την «Κυβέρνηση που θα ήθελε να διατηρήσει το έργο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και να το συμπληρώσει»⁷⁹⁴.

Σαν απάντηση στην έκθεση της «επιτροπείας»⁷⁹⁵ των αναγνωστικών, επιδίδεται στις 3 Ιανουαρίου 1921 στον πρωθυπουργό Δ. Γούναρη⁷⁹⁶ από επιτροπή δημοτικιστών υπόμνημα⁷⁹⁷ στο οποίο υπογραμμίζεται η ανάγκη της διατήρησης των αναγνωστικών της δημοτικής. Αναλυτικότερα, στο υπόμνημα αυτό η επιτροπή δημοτικιστών ζητά από την κυβέρνηση να διακρίνει τα "σημεία της εξυπηρετήσεως ευτελών κομματικών συμφερόντων" από τα "ολίγα υγιά μέτρα" της τελευταίας περιόδου. Πρωτεύουσα θέση, κατά την επιτροπή, μεταξύ των υγιών μέτρων κατέχει η εκπαιδευτική νομοθεσία η οποία πρέπει να διατηρηθεί και να τελειοποιηθεί. Οι δημοτικιστές ισχυρίζονται ότι το πολύ χαμηλό επίπεδο της λαϊκής μόρφωσης οφείλεται στην εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόστηκε από την περίοδο που συστήθηκε το βασίλειο της Ελλάδας. Η πολιτική αυτή συνίστατο στα παρακάτω τέσσερα σημεία. Πρώτον, η δημιουργία ενός μόνον τύπου εκπαιδευτικού συστήματος αρχίζοντας από την πρώτη τάξη του Δημοτικού Σχολείου και τελειώνοντας στην τελευταία τάξη του Γυμνασίου, αποτελώντας έτσι συστηματική προετοιμασία των μαθητών για το πανεπιστήμιο, αγνοούσε εντελώς ότι η μεγαλύτερη πλειοψηφία των

⁷⁹³ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 339

⁷⁹⁴ ό.π. σ. 340

⁷⁹⁵ Περίληψη της έκθεσης είχε δημοσιευτεί στον τύπο εβδομάδες πριν κυκλοφορήσει η έκθεση.

⁷⁹⁶ Υπουργό τότε ακόμη

⁷⁹⁷ Το υπόμνημα δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Πρωτεύουσα* στις 5 Φεβρουαρίου 1920.

μαθητών ελάμβανε στοιχειώδη μόνον εκπαίδευση. Στο σημείο αυτό η επιτροπή υποστηρίζει ότι το Δημοτικό Σχολείο πρέπει να αποτελέσει σταθμό του πρώτου πλήρους κύκλου της διδασκαλίας του μεγάλου μέρους των Ελλήνων μαθητών. Δεύτερον, η ανεπαρκής φροντίδα του κράτους για την επιμόρφωση του διδακτικού προσωπικού της στοιχειώδους εκπαίδευσης αποτελούσε εμπόδιο για την άνοδο του επιπέδου της λαϊκής μόρφωσης. Τρίτον, η παραγνώριση της νεοελληνικής ιστορίας και παράδοσης της δημοτικής ποίησης και της δημιουργικής λογοτεχνίας ήταν ένας ανασταλτικός παράγοντας για τη μόρφωση του λαού. Τέταρτον, η διδασκαλία από την πρώτη τάξη του Δημοτικού Σχολείου της καθαρεύουσας, με λεκτικό και προ πάντων τυπικό και σύνταξη κατά μεγάλο μέρος διαφορετικό από την κοινή γλώσσα, συντελούσε στο να περιορίζεται η λαϊκή εκπαίδευση στη ξηρή διδασκαλία της καθαρεύουσας γλώσσας με καθαρό γλωσσικό σκοπό θέτοντας σε δευτερεύουσα μοίρα τον κύριο σκοπό του Δημοτικού Σχολείου και καταδικάζοντας σε ατελή μόρφωση το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού λαού. Η μόρφωση όμως του λαού, κατά την επιτροπή, συνδέεται άμεσα με τη γενική πρόοδο του έθνους, την άσκηση λαϊκής εξουσίας καθώς και την ανάπτυξη γνήσιου ελληνικού πολιτισμού. Τα μέτρα, κατά την κρίση των δημοτικιστών, που θα πρέπει να ληφθούν για μια υγιή εκπαιδευτική πολιτική συνοψίζονται στις παρακάτω προτάσεις:

1) Να εφαρμοστεί η υποχρεωτική εξαετής εκπαίδευση, 2) Να ληφθεί φροντίδα για την πνευματική και υλική εξύψωση του διδακτικού προσωπικού της στοιχειώδους εκπαίδευσης, 3) Κάθε απόφαση που θίγει θεμελιωδώς τη στοιχειώδη εκπαίδευση να μελετηθεί προηγουμένως από επιτροπή "αποτελουμένης εξ οπαδών των ανωτέρων τεθισών αρχών", 4) "και το μάλλον επείγον, να διατηρηθούν τα σήμερον εν χρήσει αναγνωστικά ή και να εισαχθούν άλλα τελειότερα επί των αυτών όμως παιδαγωγικών αρχών και με βάση την αποκλειστικήν διδασκαλίαν της δημοτικής γλώσσας εν τη στοιχειώδει εκπαιδεύσει". Μεταξύ των 39 δημοτικιστών που υπογράφουν το υπόμνημα είναι και οι Βαλαωρίτης Α., Βαμβέτσος Α., Βάρναλης Κ., Δραγούμης Φ., βουλευτής, Παρρέν Καλιρρόη, Πολίτης Φ. και Πορφύρας Λ.

Παράλληλα με την άλλη δημοτικιστική κίνηση έδρασε και η νέα Φοιτητική Συντροφιά⁷⁹⁸, συνέχεια της παλιάς Φοιτητικής Συντροφιάς του 1910 -1911, που συστήθηκε το Δεκέμβριο του 1920 με σκοπό την ανώτερη πνευματική ανάπτυξη των μελών της, τη δημιουργία μιας στενότερης φιλίας και αλληλοβοήθειας μεταξύ τους

⁷⁹⁸ Ανάμεσα στους ιδρυτές της νέας Φοιτητικής Συντροφιάς εμφανίζονται οι Π. Χάρης, Τ. Άγρας, Π. Γλέζος, Π. Καλλιγιάς, Σπ. Πάλλης (βλ. Γ. Χ. Καλογιάννη, *Ο Νουμάς και η εποχή του*, σ. 254).

και την υποστήριξη της δημοτικής γλώσσας. Η δράση της άρχισε με μια προκήρυξη στο Πανεπιστήμιο με το ακόλουθο περιεχόμενο: «Η Φοιτητική Συντροφιά που ιδρύθηκε από σπουδαστές και φοιτητές, έτοιμη να εργαστεί για την πνευματική μας ανύψωση, για το ξεσκλάβωμα από το ζυγό της σχολαστικότητας που μας πνίγει, έρχεται τώρα σε Σας, τα ζωντανά τα νιάτα, για να προσκαλέσει σιμά της, για να γυρέψει την πολύτιμη βοήθειά Σας [...] έχουμε καθήκον κοντά στ' άλλα να υπερασπισθούμε τη ζωντανή μας γλώσσα, τη γλώσσα που γράφτηκε ο *Ύμνος της ελευθερίας* από ένα Σολωμό. Όλοι όσοι νιώθετε μέσα σας τον παλμό της ζωής, όσοι δε φοβάστε ν' αντικρίσετε μ' ορθάνοιχτα τα μάτια το θείο φως της αλήθειας, ελάτε! ελάτε! Στα νιάτα πάντα ριζοβολούν οι μεγάλες ιδέες και τα νιάτα γίνονται οι ενθουσιασμένοι απόστολοί τους»⁷⁹⁹.

Στις 11 Ιανουαρίου 1921 ο Σύλλογος Ελληνίδων για τα δικαιώματα της γυναίκας υποβάλλει προς την Εθνική συνέλευση και την κυβέρνηση υπόμνημα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο οποίο ζητά από το κράτος να επιστήσει όλη του την προσοχή στο ζήτημα της δημοτικής εκπαίδευσης. Στο υπόμνημα σημειώνεται μεταξύ άλλων : «Με την εισαγωγή της μητρικής γλώσσας εις το Δημοτικόν Σχολείον κατορθώνετο να εξοικονομηθεί πολύτιμος χρόνος, ο οποίος εχρησιμοποιείτο πλέον δια την ουσιαστικήν μόρφωσιν του μαθητού. Ο δεσμός μεταξύ σχολείου και οικογενείας καθίστατο συγχρόνως στενότερος, το παιδί του χωρικού δεν θα ελησμονούσε μέσα εις το περιβάλλον του σπιτιού του τας γνώσεις που θα αποκτούσε εις το σχολείον, ούτε θα εδιδάσκετο να περιφρονεί μαζί με την μητρικήν του γλώσσαν και τους απλοϊκούς γονείς του. Μία άλλη άποψις του ζητήματος της δημοτικής εκπαίδευσεως είναι και εκείνη, η οποία μας ενδιαφέρει επίσης ζωτικά ως γυναίκας αγωνιζομένας υπέρ της κοινωνικής ανυψώσεως της Ελληνίδος και της πολιτικής της εξισώσεως με τον άνδρα. Η μεταρρυθμίσις της δημοτικής εκπαίδευσεως, τελειοποιουμένη και συμπληρουμένη θα εξησφάλιζε την εξάπλωσιν της μορφώσεως εις τας εργατικάς ιδίως τάξεις, και πολύ γρήγορα η ελληνίς θα καθίστατο ικανή να διεκδικήσει τα πολιτικά και κοινωνικά της δικαιώματα και να τα εξασκήσει ευσυνειδήτως και επωφελώς [...] και τώρα, αντιλαμβανόμεναι ότι το όνειρον αυτό, το οποίον μόλις είχε αρχίσει να μεταβάλλεται εις πραγματικότητα, κινδυνεύει να σβήσει, αν επηρεαστεί η δημοτική εκπαίδευσις από πολιτικάς μεταβολάς, αι οποίαι θα έπρεπε να είναι εντελώς άσχετοι προς την παιδείαν,

⁷⁹⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 338

λαμβάνομεν την τιμήν να ζητήσωμεν από την Γ' Εθνικήν Συνέλευσιν, όπως όχι μόνον προλάβει πάσαν ενδεχομένην τάσιν προς ανατροπήν του ισχύοντος ήδη προγράμματος της δημοτικής εκπαιδεύσεως, οποθενδήποτε προερχομένην, αλλά και φροντίσει, όπως συμπληρωθεί και τελειοποιηθεί το έργον της αναδιοργανώσεως της δημοτικής εκπαιδεύσεως σύμφωνα με την χαραχθείσαν ήδη κατεύθυνσιν.»⁸⁰⁰.

Ψήφισμα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση υποβάλλει προς την Εθνική Συνέλευση και προς την κυβέρνηση και η *Κεντρική Ένωσις των Λαϊκών Πολιτικών Συλλόγων*. Συγκεκριμένα, στην έκτακτη Γενική Συνέλευση της 25^{ης} Μαΐου 1921 η *Κεντρική Ένωσις των Λαϊκών Πολιτικών Συλλόγων* διατυπώνει τις αποφάσεις της σε ψήφισμα ως εξής : « ... εν σχέσει προς την μελετωμένην μεταρρύθμισιν των περί περί γλώσσης άρθρων του Συντάγματος, λαβούσα υπ' όψει τας ολεθρίας συνεπειάς του εκχυδαϊσμού της γλώσσης επί της Εθνικής ενότητος των απανταχού Ελλήνων, απειλουμένης να διασπασθεί. Ότι η γενομένη εισαγωγή εν τοις εκπαιδευτηρίοις της κατωτάτης εκπαιδεύσεως του χυδαίου γλωσσικού κατασκευάσματος είναι καταστρεπτική εις τους Ελληνόπαιδας, ως καθισταμένους αγραμμάτους και αποκλειομένους της περαιτέρω ελληνικής μορφώσεως [...] ψηφίζει ομοφώνως: α)Ν' ανακοινωθεί [...] ότι επιθυμία και παράκλησις του Λαού είναι 1) Όπως επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι η κατά τον γλωσσικόν τύπον του Συντάγματος τοιαύτη, απαγορευμένης απολύτως πάσης προς παραθοράν αυτής αποπείρας, καθ' ας διατάξεις θέλει ορίσει Νόμος ψηφιζόμενος υπό της πρώτης συγκληθησομένης τακτικής Βουλής και 2) Όπως εν τοις Σχολείοις διδάσκηται συστηματικώς μόνη η επίσημος γλώσσα του Κράτους εν η και θα συγγράφονται τα διδακτικά βιβλία, δυνάμενα να περιέχωσι μόνον και δημώδη άσματα. β)Να τονισθεί ότι μετά την κατάλυσιν της τυραννίας, ήτις είχεν ως έν των συμβόλων αυτής τον μαλλιαρισμόν, σκοπόν δε την υπονόμευσιν πάσης Ελληνικής ηθικής αρχής και παντός ιερού και οσίου του Έθνους, ο Λαός, αντλών μαθήματα εκ των παθημάτων του της τελευταίας τετραετίας, έχει απόφασιν αμετάκλητον να φρουρήσει εφεξής αγρύπνως ου μόνον τας ελευθερίας του, αλλά και την γλώσσαν και την θρησκείαν του και όλα τα ιερά της Φυλής Θέσμια, πατάσσων αμειλίκτως και παραδειγματικώς πάντα οιονδήποτε ανίερν υπονομευτήν αυτών [...] δ)Να δηλωθεί ακόμη, ότι εφ' όσον τα εν παραγράφω α' του παρόντος διατυπούμενα δύνανται να περιφρουρήσωσι την γλώσσαν κατά πάσης μελλοντικής προς αλλοιώσιν της αποπείρας, ευχή και

⁸⁰⁰ ό.π. σ. 340-341. Το υπόμνημα υπογράφεται από την αντιπρόεδρο του Συλλόγου Αύρα Σ. Θεοδωροπούλου και τη γ. γραμματέα Μ. Δεσύπρη.

παράκλησις του Λαού είναι να περιληφθώσι ταύτα ως έχουσιν εν τω Συντάγματι άνευ μακρών συζητήσεων επί του ζητήματος, τερματιζομένου ως τάχιστα, λόγω των επικειμένων και των αναμενομένων υπό του Λαού μεγάλων και υπερφροσύνων, θεία επινεύσει, εθνικών γεγονότων»⁸⁰¹.

Ένα μήνα πιο πριν, 12 Απριλίου 1921, είχε δημοσιευτεί στον τύπο⁸⁰² άρθρο με τίτλο *Δια την θρησκείαν και την γλώσσαν. Μια διαμαρτυρία προς την Συνέλευσιν*, που περιλάμβανε αναφορά προς την Γ΄ Εθνική Συνέλευση των Ελλήνων, του Κεντρικού Λαϊκού Πολιτικού Συλλόγου Αθηνών εναντίον του μαλλιαρισμού και υπέρ της εξασφάλισης της εθνικής γλώσσας⁸⁰³.

Το περιοδικό *Νουμάς*⁸⁰⁴ δημοσιεύει συνοπτική έκθεση των πορισμάτων της *Επιτροπείας* της διορισμένης από το Υπουργείο Παιδείας για την εξέταση του γλωσσικού με τον εύγλωττο τίτλο *Ολοταχώς προς το Μεσαίωνα*. Το κείμενο παρουσιάζει τις απόψεις των αντιμεταρρυθμιστών για τη γλώσσα καθώς και τις προτάσεις τους "περί του πρακτέου" από τις οποίες ξεχωρίζει η εξής: «Να κηρυχθώσιν άκυροι, ως αντισυνταγματικοί οι νόμοι, καθ' ους εγένετο η αλλαγή της γλώσσας των αναγνωστικών βιβλίων της δημοτικής εκπαιδεύσεως, μετά πάντων των εις εκτέλεσιν αυτών αφορώντων Β. Διαταγμάτων, Εγκυκλίων και Οδηγιών».

Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, 1921, ψηφίζεται στη Βουλή το νομοσχέδιο⁸⁰⁵ "Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων". Οι εφημερίδες *Αθηναϊκή* και *Εστία* στα φύλλα της 9^{ης} Ιουλίου 1921 δημοσιεύουν στιγμιότυπα από την άδοξη συνεδρία της Εθνοσυνέλευσης κατά την οποία καταργήθηκε ο νόμος για την δημοτική γλώσσα. Χαρακτηριστικές είναι οι σκηνές ανάμεσα στους Βαρβούτη και τον υπουργό Ζαΐμη, «Ενώ μιλούσε ακόμη ο κ. Βαρβούτης πολλοί πληρεξούσιοι εξανίστανται κατά του ρήτορος, τον αποκαλούν μωρόν και τον απειλούν παντοιοτρόπως. Εις δε των συναδέλφων του ορμά να τον καταβιβάσει του βήματος. –Μαλλιαρέ! Φωνάζουν πολλοί. Αυτά μόνον βενιζελικοί μπορούν να τα λέγουν. Ο κ. Βαρβούτης, προ του πανδαιμονίου, αναγκάζεται να κατέλθει του βήματος. Αλλ' οι ψυχραιμότεροι τον υποστηρίζουν διαμαρτυρόμενοι δια την παρακώλυσιν της

⁸⁰¹ ό.π. σ. 341. Το ψήφισμα υπογράφουν ο Φ. Ν. Φωτιάδης, για τη διευθύνουσα επιτροπή, και ο Ι. Τζίβας, ως γενικός γραμματέας.

⁸⁰² Εφημερίδα *Εμπρός*, φύλλο της 12^{ης} Απριλίου 1921

⁸⁰³ Δ.Ε.Ο. Θ΄(1921), σ. 156-157. Το κείμενο της αναφοράς υπογράφεται από τον πρόεδρο του συλλόγου Κ. Βιδάλη και τον γραμματέα Ι. Τζίβα.

⁸⁰⁴ Περιοδ. *Νουμάς*, ΙΗ΄(Α΄), 1921, σ. 50

⁸⁰⁵ Νόμος 2678 (10 Αυγούστου 1921)

ελευθερίας του λόγου. - Τι υστερισμοί είναι αυτοί! Φωνάζει ο κ. Μπούσιος. Συνεχίζει εκ νέου ο κ. Βαρβούτης, αλλ' αι φωνασκίαι επαναλαμβάνονται. Ο ιατροχειρουργός κ. Ζαΐμης, απαντών εις τον κ. πληρεξούσιον Κοζάνης, ομιλεί εν αρχή περί κληρονομικότητος από καθαράς επιστημονικής απόψεως και κατόπιν προσθέτει ότι αυτός γνωρίζει άριστα την δημοτικήν, διότι επί 41 έτη διετέλεσεν ιατρός νοσοκομείου λαϊκού, εις το οποίον ενοσηλεύετο το προλεταριάτον. Αλλά η δημοτική, η γνησία δημοτική, είναι γλώσσα πτωχή. -Δεν δυνάμεθα να συρώμεθα προς τα κάτω, προς την βαρβαρότητα! Εις πληρεξούσιος ερωτά τον κ. Ζαΐμην, αν, ως υπουργός της Παιδείας, έχει την γνώμην ότι η δημοτική αποτελεί βαρβαρότητα. Ο κ. Ζαΐμης αποφεύγει ν' απαντήσει και συνεχίζει ...: -Συνεζήτησα, λέγει περαιτέρω, με κάποιον εκ των εξεχόντων δημοτικιστών και τον ηρώτησα, πώς θα είπει εις την δημοτικήν τας λέξεις ιλαρότης και άγνοιαν, τον ηρώτησα επί πλέον πούθε το παίρνετε τούτο και εκείνο ... Εις το άκουσμα του υπουργικού "πούθε" κάποιος πληρεξούσιος, διακόπτων, ερωτά εις ποίαν άραγε διάλεκτον αγορεύει τώρα ο κ. υπουργός της Παιδείας. Εν τέλει ο κ. Ζαΐμης λέγει ότι έκαμεν εις το ζήτημα τούτο ό,τι επεβάλλετο»⁸⁰⁶.

3.6 Παιδεία και Πολιτική

Η πολιτική μετάπτωση της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920 φέρνει πολλές μεταβολές στο υπουργείο Παιδείας. Εκτός από τις προσωπικές μεταβολές στο ανώτερο προσωπικό, υποβιβάζονται σε γραφεία τα τμήματα γραμμάτων και καλών τεχνών και της γυμναστικής. Ακόμη, στην εκκλησία παύεται ο μητροπολίτης Αθηνών για να αποκατασταθεί στο θρόνο ο πρώην και στο πανεπιστήμιο ξαναγυρίζουν όλοι οι καθηγητές που είχαν παυτεί τον Ιανουάριο του 1918 και παύονται όλοι όσοι διορίστηκαν από τον Ιούνιο του 1917. Εκεί που οι προσωπικές μεταβολές παίρνουν

⁸⁰⁶ Δ.Ε.Ο. Θ'(1921), σ. 342

το χαρακτήρα δημόσιου κινδύνου και κινούν γενική αγανάκτηση είναι στη δημοτική και μέση εκπαίδευση. Γενικοί επιθεωρητές, γυμνασιάρχες, διευθυντές διδασκαλείων, καθηγητές γυμνασίων και διδασκαλείων, επιθεωρητές δημοτικών σχολείων και δημοδιδάσκαλοι παύονται ή μετατίθενται. Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Δ. Γληνός: «είναι ζήτημα αν το 30% από τους "λειτουργούς της παιδείας" έμειναν στη θέση τους· ακόμη και νεκροί μετακινήθηκαν»⁸⁰⁷.

Εκκλησία, επιστήμη και παιδεία πολύ λίγο ταρασσονται στην Ελλάδα από αίτια εσωτερικά στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Τέτοιοι αγώνες θα ήσαν σημάδια δικής τους ζωής, αλλά οι οργανισμοί αυτοί ζουν μέσα σ' επίσημα και καθιερωμένα δεσμά. Ο Δ. Γληνός γράφει ύστερα από τη θητεία του στο υπουργείο Παιδείας, ως γενικός γραμματέας και εκπαιδευτικός σύμβουλος : «Στο υπουργείο της Παιδείας υπήρχαν καθαυτό πιστοχρεωτικά βιβλία, δούνα και λαβείν. Έργο δασκαλικό δεν υπήρχε, σημειώσεις βουλευτικές, υπέρ και κατά, ήταν τα προσόντα και τα κριτήρια. Η κοινή συνείδηση που αηδίασε την κατάσταση αυτή, έφερε τους αποκεντρωτικούς νόμους για τη μέση και τη δημοτική εκπαίδευση (1895,1905, 1911) και για μια δεκαετία η πρόοδος ήταν σταθερή. Ο διοικητικός μηχανισμός γίνονταν ολοένα τελειότερος, άρχισε να δημιουργείται κάποια παράδοση. Οι άνθρωποι των παλιών συνηθειών, που με κάποια αυταρέσκεια ονόμαζαν τον εαυτό τους "φαυλοκράτη", αν και δεν είχαν εκτοπιστεί ολότελα από το υπουργείο της Παιδείας, ήταν για κάμποσο καιρό ακίνδυνοι.»⁸⁰⁸.

Η τάση αυτή για τον εξαγνισμό από την πολιτική εξαχρείωση γρήγορα ξεθυμαίνει και στο λαό και στους πολιτικούς. Η πολιτική κρίση που άρχισε το 1915 δίνει όπλα και ορμή στην αντίδραση. Βαθύτερα αίτια χωρίζουν αυτή τη φορά τους Έλληνες. Η εθνική σταδιοδρομία, η πλήρωση των ονείρων της φυλής φαίνεται εξαρτημένη από την πορεία που θα ακολουθήσει το κράτος. Το ενδιαφέρον αυτό χωρίζει και τον εκπαιδευτικό κλάδο. Το κράτος νομίζει πως είναι υποχρεωμένο να λογαριαστεί με τις αντιθέσεις αυτές. Αυτό φανερώνεται πολύ έντονα το 1917, όταν η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης εγκαθίσταται στην Αθήνα. Τότε γίνονται οι γνωστοί διωγμοί και εκκαθαρίσεις των υπαλλήλων. Στην πολιτική μεταβολή δίνεται βαρύτερη σημασία, κατά την κρίση του Δ. Γληνού, απ' ό,τι αληθινά είχε. Το 1920 γίνονται οι απολύτως αναγκαίες μεταβολές, αφού όλοι οι Έλληνες είναι πια σύμφωνοι για την εθνική πορεία. Η βαθύτερη αιτία του διχασμού έχει λείψει. Και όμως με το πρόσχημα

⁸⁰⁷ ό.π. σ. 95

⁸⁰⁸ ό.π. σ. 96

ν' αποκατασταθούν οι "παθόντες" οργανώνονται νέοι διωγμοί, σε πολύ μεγαλύτερη έκταση από τους διωγμούς του 1917. Τα αποτελέσματα είναι ολέθρια. Τα σχολεία κλείνουν, το ίδιο το κράτος με την πρόφαση της επιστράτευσης κλείνει και τυπικά τα σχολεία στις 10 Μαΐου του 1921. Σ' όλο το κράτος το σχολικό έτος 1920-1921 πάει χαμένο. Ούτε μια ομαδική διαμαρτυρία δε φανερώνεται για την ασέβεια και την περιφρόνηση με την οποία το κράτος μεταχειρίζεται τους "λειτουργούς της παιδείας". Ο εκφυλισμός των χαρακτήρων και κάθε έννοιας επαγγελματικής αξίας και ιεραρχίας είναι γεγονός. Οι άξιοι και αξιοπρεπείς σιωπώντας πέφτουν θύματα και παραμερίζονται. Οι πολιτικοί οποιασδήποτε παράταξης αδυνατούν να σταματήσουν αυτήν την κατάσταση. Ο Δ. Γληνός στο άρθρο του *Παιδεία και Πολιτική Έργα και Ημέρες του Υπουργείου της Παιδείας* αμφιβάλλει για την ικανότητα των δασκάλων να σταματήσουν τον φαύλο αυτό κύκλο. Σημειώνει χαρακτηριστικά: «Η ιστορία τους ως τώρα δικαιολογεί κάθε αμφιβολία. Ίσως μάλιστα το δηλητήριο του πολιτικού φατριασμού να μπήκε τόσο βαθιά στο αίμα τους, ώστε κάθε φορά οι μισοί να βλέπουν με ικανοποίηση τους άλλους μισούς συναδέλφους των διωγμένους, εξευτελισμένους, ταπεινωμένους. Ίσως σε πολλούς ν' αρέσει ο τρόπος αυτός της "προαγωγής" και ίσως οι θορυβώδεις φιλοδοξίες ανίκανων και ανάξιων δασκάλων να βοηθήσουν τους πολιτικούς, που άλλο δε θέλουν παρά να καταργήσουν και τυπικώς τους αποκεντρωτικούς νόμους για να ξαναφέρουν ολότελα το δάσκαλο δουλοπάροικο στα πολιτικά τους λιβάδια, κι έτσι να παρουσιαστεί και η δολοφονία αυτή της παιδείας ως επιθυμία του κλάδου [...] Και όμως το κακό πρέπει να σταματήσει και πρέπει να το σταματήσουν οι δάσκαλοι. Δεν πρέπει καμιά κυβέρνηση στο μέλλον, με όποια και να είναι τα προσχήματα, να οργιάσει με τέτοιον τρόπο απάνω στη παιδεία [...] αν οργανωθούν οι δάσκαλοι κάθε βαθμού, αν οργανωθούν μ' ενωτικό δεσμό τη βαθιά επίγνωση του έργου τους και της σημασίας του για την κοινωνία, αν ενωθούν γύρω σε ιδέες και όχι μόνο γύρω σε μικροσυμφέροντα, αν πιστέψουν στον εαυτό τους και στην αποστολή τους, μπορούν να κατορθώσουν όχι μόνο το σεβασμό να εμπνεύσουν, μα και όλη την παιδεία και ολόκληρο το λαό να υψώσουν.»⁸⁰⁹.

⁸⁰⁹ ό.π. σ. 97-98

3.7 Γλωσσική διαμάχη Χατζιδάκι - Τριανταφυλλίδη

Ο καθηγητής Γ. Χατζιδάκις την άνοιξη του 1918, όπως έχει αναφερθεί και στο προηγούμενο κεφάλαιο⁸¹⁰, αποδοκιμάζει σε επίσημη πανεπιστημιακή τελετή τη νέα σχολική γλώσσα που καθιερώνεται με τα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου από το φθινόπωρο του 1917. Το γεγονός αυτό αποτελεί αφορμή για να εκπονήσει ο Μ. Τριανταφυλλίδης την εκτενή μελέτη του *Quo-usque tandem ή η νέα σχολική γλώσσα και ο κ. Χατζιδάκις*. Ως απάντηση αυτής της μελέτης Ο Γ. Χατζιδάκις κυκλοφορεί κείμενο με τίτλο *Γ. Ν. Χατζιδάκι, Απάντησις εις τους ανωτέρους επόπτας*⁸¹¹, όπου γίνεται λόγος για ζητήματα που τίγονται από τον Μ. Τριανταφυλλίδη και αφορούν στη νέα σχολική γλώσσα.

Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 ο Μ. Τριανταφυλλίδης προκειμένου ν' αποκαταστήσει την αλήθεια, όπως ο ίδιος δηλώνει⁸¹², δίνει μια δεύτερη απάντηση στον Γ. Χατζιδάκι⁸¹³, όπου σχολιάζει μεταξύ άλλων την εξήγηση που έδωσε ο γλωσσολόγος καθηγητής στη λατινόγλωσση επικεφαλίδα της γλωσσικής του μελέτης, *Quo-usque tandem*, «ο κ. Χατζιδάκις της έδωσε πολύ σοβαρότερη εξήγηση, νομίζοντας πως πήρα, εγώ, μ' αυτήν "πρόσωπον άρχοντος, υπάτου, της πολιτείας", που είχε εξαντληθεί η υπομονή μου απέναντι των κακουργημάτων του κ. Χατζιδάκι. Τόσο που να συλλογιστεί μια στιγμή πως μου χρωστά και χάρη, που δε διέταξα να ριφθεί εις το δεσμοτήριον ίνα φονευθεί»⁸¹⁴. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης εκφράζει τη λύπη του γι' αυτήν την παρεξήγηση σημειώνοντας: «... πόσο λυπηρή είναι αυτή η παρεξήγηση. Όσο κιαν δεν έχει σημασία για τα έθνη η ζωή των ατόμων μπρος στη δική τους τη ζωή και τις αξίες του πολιτισμού που έχουν να πραγματοποιήσουν, για το άτομο όμως δεν υπάρχει, είναι ο κανόνας, τίποτε πολυτιμότερο από τη ζωή του· και θα έπρεπε να είναι κανείς ολότελα πνιγμένος από τυφλό πάθος, για να ευχηθεί τον όλεθρο άλλου ανθρώπου, που η περίσταση τον έφερε αντίπαλο σ' έναν πνευματικό

⁸¹⁰ Βλ. κεφάλαιο 2.7 *Η νέα σχολική γλώσσα και η αντίδραση*

⁸¹¹ Ολόκληρη η απάντηση δημοσιεύεται σε σειρά φύλλων της εφημερίδας *Εμπρός* (Οι υπονομευταί της ελληνικής γλώσσης. Ο καθηγητής κ. Γ. Χατζιδάκις απαντά προς τους ανωτέρους επόπτας, *Εμπρός*, 20 Φεβρουαρίου 1920).

⁸¹² Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 78

⁸¹³ ολόκληρη η απάντηση δημοσιεύεται στο Δελτίο (Δ.Ε.Ο. τ. Θ', σ. 77-93)

⁸¹⁴ ό.π. σ. 79

αγώνα. Ωστε όχι μόνο – η απροσδόκητη όσο και αδικαιολόγητη παρεξήγηση του κ. Χατζιδάκι με υποχρεώνει να κάμω την κάπως αστεία αυτή δήλωση – όχι μόνο δε μου πέρασε η ιδέα, γράφοντας την ιστορική πια και παροιμιώδη επικεφαλίδα της μελέτης μου, πως θα έπρεπε ο εισηγητής του Σεβαστοπουλείου να φυλακιστεί και να σκοτωθεί, όπως είχε γίνει με τον Κατιλίνα δυο χιλιάδες χρόνια νωρίτερα, μα και του εύχομαι να ζήσει πολλά ακόμη χρόνια, καλλιεργώντας, θεωρητικά τουλάχιστο, τη γλώσσα που τόσο πολέμησε την επικράτησή της.»⁸¹⁵.

Μια δεύτερη παρεξήγηση γίνεται από τον Γ. Χατζιδάκι σχετικά με τον τρόπο και το χαρακτήρα της κριτικής εργασίας του Μ. Τριανταφυλλίδη. Παραπονιέται, δηλαδή ο Γ. Χατζιδάκις πως ο συγγραφέας του *Quo-usque tandem* "αρπάζει απ' εδώ κ' απ' εκεί λέξεις και φράσεις" δικές του και "αποσπά φράσεις τινάς", με τρόπο που ν' αλλάζει το νόημα των όσων έχει πει ο Γ. Χατζιδάκις σε διάφορες εποχές. Πολύ χαρακτηριστικά ο Μ. Τριανταφυλλίδης απαντά σ' αυτήν τη δεύτερη παρεξήγηση ως εξής: «Με λύπησε βαθύτατα και η παρεξήγηση αυτή, γιατί θεωρώ ο ίδιος αποτόματο να γίνεται αυτό – καθώς δα βλέπομε συχνότατα να γίνεται στην Ελλάδα, όχι μόνο στον καθημερινό τύπο μα και σε επιστημονικές διατριβές. Πίστευα όμως κι εξακολουθώ να πιστεύω πως το παράπονο αυτό είναι εντελώς αστήριχτο. Ιδιαίτερος όσο πρόκειται για τον κ. Χατζιδάκι [...] έχω παραθέσει με υπερβολική σχεδόν κατάχρηση ολόκληρες περικοπές – κάποτε και σελίδες ολόκληρες – από τα έργα του, και πάντοτε τότε τα ίδια του τα λόγια [...] το ίδιο έγινε με θρησκευτική, θάλαγα, προσοχή κι ευλάβεια και στο *Quo-usque tandem*»⁸¹⁶.

Η συχνότερη και δραστικότερη ίσως κατηγορία που ακούστηκε για τη γλώσσα των νέων αναγνωστικών είναι ο ιδιωματισμός τους, οι άπειρες άγνωστες και παράξενες λέξεις. Η κατηγορία αυτή βρίσκει ζωηρότατη απήγηση στην πρώτη διαμαρτυρία του Γ. Χατζιδάκι και η αναίρεσή της έχει δώσει αφορμή στον Μ. Τριανταφυλλίδη να εξετάσει αν πράγματι παρουσιάζει η σχολική γλώσσα ιδιωματισμούς ή όχι. Συγκεκριμένα, για το θέμα των ιδιωματισμών υποστηρίζεται από τον Μ. Τριανταφυλλίδη ότι στη μεταβατική εποχή που περνά η διαμόρφωση της γλώσσας φυσικό είναι να μην υπάρχει ενιαίο λεξιλόγιο, όπως ακριβώς έγινε και σε άλλες γλώσσες. Στο σημείο αυτό ο Γ. Χατζιδάκις ανασκευάζοντας τα επιχειρήματα του Μ. Τριανταφυλλίδη αναφέρεται στους αιώνιους ιστορικούς λόγους που «έκαμαν ν' αποχτήσωμε γραπτή γλώσσα διαφορετική απ' ότι σχηματίστηκαν οι γλώσσες των

⁸¹⁵ό.π. σ. 79

⁸¹⁶ό.π. σ. 80

άλλων λαών»⁸¹⁷, ενώ χαρακτηρίζει αρκετές λέξεις των νέων αναγνωστικών ως ιδιοματισμούς και συγκεκριμένα για τη λέξη *σάνη* παρουσιάζει την αμφίβολη ετυμολογία της, ως πιθανής ξένης προέλευσης. Ο Γ. Χατζιδάκις, τέλος, πιστοποιεί τα αρνητικά σχόλια που έγιναν για το αναγνωστικό *Ψηλά βουνά*, προβάλλοντας ως απόδειξη της "γενικής αποδοκμασίας" που υποδέχτηκαν τα *Ψηλά βουνά* τη γνώμη οπαδού της δημοτικής δημοσιευμένη στο Δελτίο του Ομίλου, που ισχυρίστηκε την ακαταλληλότητά τους, υπονοώντας το άρθρο της Π. Δέλτα για τα καινούρια αναγνωστικά⁸¹⁸. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης σημειώνει γι' αυτήν την κατηγορία: «Απρόσεχτα και αδικαιολόγητα ο κ. Χατζιδάκις στραβομεταφράζει τα λόγια αυτά⁸¹⁹ στην καθαρεύουσα, προσθέτει τα εισαγωγικά και, το σημαντικότερο, δίνει στα λόγια της κ. Δέλτα νόημα που δεν είχαν, που ούτε η ίδια βέβαια θα το δέχονταν, που ούτε καν ήταν δυνατό να το είχε διατυπώσει τότε γράφοντας, αφού τα *Ψηλά βουνά* δεν είχαν συγγραφεί καν τότε ...»⁸²⁰.

Ολοκληρώνοντας ο Μ. Τριανταφυλλίδης τη δεύτερη απάντησή του προς τον Γ. Χατζιδάκι επισημαίνει: «ο γλωσσικός αγώνας, εκτός από τις ουσιαστικές – γλωσσικές και ψυχολογικές – δυσκολίες που έχει να νικήσει, είναι υποχρεωμένος ν' αντικρίζει κάθε τόσο κι εμπόδια πλάνης, υψωμένα απροσδόκητα απέναντί του από κείνους ακριβώς, που άσχετα με τη θέση τους στον αγώνα θα έπρεπε με περισσότερη προσοχή κι επιστημοσύνη να φωτίζουν το κοινό για το σημαντικό αυτό ζήτημα [...] είναι αυτό παλιά αλήθεια που βγήκε από την πατρίδα μας, και το *semper aliquid haeret* (πάντα κάτι ακολουθεί) μένει για κακή τύχη αιώνια σωστό. Ίσως μάλιστα να γίνεται αυτό σε μεγαλύτερο βαθμό εδώ παρά σε άλλους, πιο πολιτισμένους τόπους, όπου η σκέψη και το βιβλίο κυκλοφορούν περισσότερο κι ευκολότερα, και το κύρος αυθεντιών δεν έχει πια τόσο αποπνιχτική δύναμη»⁸²¹.

⁸¹⁷ ό.π. σ. 83

⁸¹⁸ Δ.Ε.Ο. τ. Ζ' (1919), σ. 46

⁸¹⁹ Η Π. Δέλτα αναφερόμενη στα νέα αναγνωστικά που κυκλοφόρησαν το 1917, λέει τ' ακόλουθα λόγια, συνοψίζοντας την εντύπωσή της από τα πρώτα αναγνωστικά της δημοτικής: «Η γλωσσική μεταρρύθμιση αποφασίστηκε το περασμένο καλοκαίρι. Μέσα σε λίγες εβδομάδες έπρεπε να γραφούν, να κριθούν και να τυπωθούν τα νέα βιβλία, που θα έμπαιναν στο σχολείο με το φετινό σχολικό χρόνο. Το περιεχόμενό τους δεν είναι βέβαια τόσο εύκολο ν' αλλαχθεί όσο η γλώσσα τους, αλλά θα έπρεπε να δούμε μαζί με τη νέα γλώσσα την προσπάθεια τουλάχιστον για ένα νέο καλύτερο περιεχόμενο, όσο βιαστικά και αν γράφηκαν τα νέα αυτά βιβλία.» (βλ. Δ.Ε.Ο. τ. Ζ', σ. 46).

⁸²⁰ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 89

⁸²¹ ό.π. σ. 91-92

3.8 Απολογισμός για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης τον Ιούλιο του 1921, όταν πλέον με νόμο καταργούνται τα αναγνωστικά που γράφτηκαν στη δημοτική γλώσσα και μαζί τους καταργείται και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, εκπονεί μελέτη με τίτλο *Πριν καούν* και με υπότιτλο *η αλήθεια για τ' αναγνωστικά της δημοτικής* αφιερώνοντάς την στους δασκάλους που τα δίδαξαν. Οι πρώτες σελίδες αυτής της μελέτης, πριν από την εισαγωγή, έχουν ως αποκλειστικό θέμα την ευθύνη των δασκάλων για τα εκπαιδευτικά ζητήματα και γενικά για την τύχη του σχολείου.

Οι δάσκαλοι του Δημοτικού Σχολείου είναι εκείνοι που ήρθαν σε πρώτη επαφή με τα νέα αναγνωστικά και τη νέα σχολική γλώσσα, αφού τους δόθηκε η ευκαιρία να τα διδάξουν για τρία χρόνια στο σχολείο τους. Πολλοί από αυτούς, ακόμη και όσοι δεν έμεναν ευχαριστημένοι με τα παλιά τους αναγνωστικά βιβλία, ίσως να δυσκολεύτηκαν στην αρχή με την ασυνήθιστη αυτή σχολική γλώσσα, που δεν υπάκουε στους κανόνες της αρχαίας γραμματικής. Όσο συνήθιζαν όμως με τα νέα αναγνωστικά παρατηρούσαν ότι τα παιδιά του σχολείου τους διάβαζαν πολύ πιο εύκολα, εξωτερικεύοντας έτσι μ' αυτή τη γλώσσα, που είναι πιο κοντά στη μητρική τους, τις σκέψεις τους προφορικά και γραπτά. Η μητρική γλώσσα των παιδιών, η κοινή γλώσσα όλων εκτός από ασήμαντες συνήθως μικροδιαφορές στο λεξιλόγιο, είναι, κατά τον Μ.Τριανταφυλλίδη, το καλύτερο και το μοναδικό όργανο του λαϊκού σχολείου. Αναφερόμενος ο Μ. Τριανταφυλλίδης στις δυσκολίες που οι δάσκαλοι συναντούν στη νέα σχολική γλώσσα και τους εμποδίζει να την αγαπήσουν, υποστηρίζει ότι δεν ευθύνεται η γλώσσα αλλά οι ίδιοι οι δάσκαλοι αφού για πολλά χρόνια είχαν διδάξει αλλά και είχαν διδάξει την άλλη γλώσσα και την αρχαία γραμματική της, επηρεαζόμενοι έτσι στην κρίση τους για την εξάρτηση του λαϊκού σχολείου από το ελληνικό και το γυμνάσιο.

Σχολιάζοντας ο Μ. Τριανταφυλλίδης την κρίση της επιτροπής για το περιεχόμενο των νέων αναγνωστικών και απευθυνόμενος προς τους δασκάλους που τα δίδαξαν σημειώνει: «δεν ήρθαν να κλονίσουν κανένα θεμέλιο της ελληνικής οικογένειας και κοινωνίας, καθώς το κήρυξαν οι ανίδεοι και οι ασυλλόγιστοι, και πως το καινούριο που έφεραν στις σκοτεινόκλειστες αίθουσες του ελληνικού σχολείου,

ήταν κάποια πνοή ζωής, η προσπάθεια για ομορφιά και για χαρά, για μια αληθινότερη και μεγαλύτερη Ελλάδα.»⁸²². Παραλληλίζοντας στη συνέχεια την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με εδάφιο από το κείμενο του ευαγγελιστή Ματθαίου προσθέτει: «Το νέο κρασί, είπε ο Χριστός, χρειάζεται καινούρια ασκιά. Είναι δυνατόν ένας δάσκαλος ζυμωμένος μ' ένα σύστημα και μελετημένος μ' ένα είδος βιβλία, να προσαρμοστεί γρήγορα σ' ένα σύστημα καινούριο και να χρησιμοποιήσει βιβλία διαφορετικά, μένοντας αυτός ίδιος και απaráλλαχτος όπως ήταν πριν ; Αλήθεια "ρήγγουνται οι ασκοί, και ο οίνος εκχέεται και οι ασκοί απόλλονται" (Ματθ. 9,17)».

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, δεν προοριζόταν να σταματήσει στην έκδοση των αναγνωστικών βιβλίων. Είχαν να γίνουν πολλά ακόμη για να δημιουργηθεί ένα λαϊκό σχολείο άξιο του ελληνικού έθνους, να εξυψωθούν πνευματικά και υλικά οι λειτουργοί του και να οδηγήσουν προς την αναγέννηση της εθνικής παιδείας. Με την πολιτική αλλαγή του 1920 όχι μόνο φαίνεται ότι εμποδίστηκαν και ξεχάστηκαν οι προσπάθειες για την εξύψωση της παιδείας, αλλά χάνεται μαζί με τα νέα αναγνωστικά και η λαϊκή τους γλώσσα, ένα σπουδαίο απόκτημα του λαϊκού σχολείου. Πάνω όμως από τις κυβερνήσεις και τις εφήμερες αποφάσεις τους, σύμφωνα με τον γλωσσολόγο μελετητή, στέκονται οι βαθύτερες ανάγκες της κοινωνίας και η "μυριόστομη κραυγή της ελληνικής παιδείας". Μια μεταρρύθμιση που ζητήθηκε τόσο κατηγορηματικά από την πιο φωτισμένη ελληνική διανόηση δεν μπορεί να γίνει λεπτομέρεια της ιστορίας. Δεν είναι δυνατόν, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, ο διδασκαλικός κόσμος να μένει βουβός, να μένει αδιάφορος θεατής στον αγώνα που γίνεται μέσα στην κοινωνία για να μορφωθεί ο λαός, για να εξυψωθεί το λαϊκό σχολείο και να αναγεννηθεί η εθνική παιδεία. Η βαθύτερη συνείδηση μιας αλήθειας που φώτισε, επιβάλλει και μεγαλύτερες υποχρεώσεις. Ο μοναδικός δρόμος για τους δασκάλους, αν θέλουν να υψωθούν οι ίδιοι και να υψώσουν το σχολείο, μιμούμενοι τους συναδέλφους τους των πολιτισμένων εθνών, είναι, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, να παρακολουθούν στην πρώτη γραμμή την πνευματική και κοινωνική κίνηση της πατρίδας τους και να πρωτοστατούν στους αγώνες για την πρόοδο και τον πολιτισμό, « ... Να διψάσετε για τη γενική και την ειδικότερα επαγγελματική σας μόρφωση. Να εργαστείτε γι' αυτή με βιβλιοθήκες, ατομικές και κοινές, κινητές ή μόνιμες, με συζητήσεις και συνέδρια, έτσι που ν' αποκτήσετε σιγά σιγά γνώμη έγκυρη για όσα σχετίζονται με

⁸²² ό.π. σ. 178

σας και με το σχολείο σας. Να συνενωθείτε σε τοπικούς πρώτα κι ύστερα και σε γενικότερους συλλόγους, και να πάρετε όλο και βαθύτερη συνείδηση της τάξης σας. Να υψωθείτε και να δυναμώσετε, σαν άτομα και σα σώμα, μέσα στην κοινωνία, και να τη φωτίσετε για τα εκπαιδευτικά ζητήματα.»⁸²³.

Στην εισαγωγή της μελέτης του ο Μ. Τριανταφυλλίδης παρουσιάζει την περίληψη από το κείμενο *Έκθεσις της επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων* που δημοσιεύεται και κυκλοφορεί σε είκοσι χιλιάδες αντίτυπα⁸²⁴ την άνοιξη του 1921. Στην περίληψη αυτή, που ανακοινώνεται από το υπουργείο στον τύπο⁸²⁵ δυο μήνες πριν από τη δημοσίευση της έκθεσης, αναφέρεται ότι η "επιτροπεία", προκειμένου να εκφράσει τη γνώμη της για το ζήτημα της εθνικής γλώσσας που πρέπει να διδάσκεται στα σχολεία, μετά από επιστημονική ανάλυση των συναφών ζητημάτων, καταλήγει στις παρακάτω θέσεις: 1) Διγλωσσία υπάρχει σ' όλους τους πολιτισμένους λαούς. Παντού συνυπάρχουν δυο πολύ διαφορετικές γλωσσικές παραλλαγές από τις οποίες η μία χρησιμεύει για πρόχειρη συνεννόηση "περί κοινών υποθέσεων", ενώ η άλλη "διερμηνεύουσα τα σπουδαιότερα διανοήματα και τεχνικώς διαμεμορφωμένη ήτις και γράφεται". 2) Παντού θεωρείται ως κύρια γλώσσα του έθνους όχι η γλώσσα των "απαιδευτών" αλλά η γλώσσα των "πεπαιδευμένων τάξεων". Η "επιτροπεία" αποφαινεται ότι στα σχολεία πρέπει να διδάσκεται η καθαρεύουσα γλώσσα υποδεικνύοντας τους τρόπους σύμφωνα με τους οποίους πρέπει να προάγεται ο μαθητής βαθμιαία, χωρίς άλματα από τη διαλεκτική μητρική γλώσσα στη γλώσσα "των πεπαιδευμένων". Ακόμη, η "επιτροπεία" τονίζει ότι οι νομοθέτες της νέας σχολικής γλώσσας δεν έλαβαν υπόψη τους τα πορίσματα της επιστήμης και τα διδάγματα της πείρας των άλλων κρατών αλλά η προσπάθειά τους απέβλεπε στο να επιβάλλουν στο σχολείο και μέσω του σχολείου στο έθνος γλώσσα που, ενώ οι ίδιοι τη χαρακτήρισαν ως δημοτική και ζωντανή γλώσσα, είναι "τραγελαφικόν και ανύπαρκτον γλωσσικόν κατασκευάσμα, υπ' ουδενός ομιλούμενον και εις ουδεμίαν επαφήν προς τον βίον του έθνους ευρισκόμενον". Την έκθεση αυτή ο Μ. Τριανταφυλλίδης χαρακτηρίζει ως «κατώτερη κάθε κριτικής και θλιβερό μνημείο της νεοελληνικής σκέψης κι επιστήμης»⁸²⁶, κρίνοντας την επιτροπή που συνέταξε αυτή την έκθεση «απροσανατόλιστη στα πνευματικά ρεύματα της σύγχρονης ελληνικής ζωής».

⁸²³ ό.π. σ. 183

⁸²⁴ Το κάθε αντίτυπο περιλαμβάνει 160 σελίδες

⁸²⁵ Εφημερίδα *Πολιτεία* 15 Ιανουαρίου 1921

⁸²⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Θ'(1921), σ. 185

Στην εισαγωγή της μελέτης *Πριν καούν* ο συντάκτης της παρουσιάζει επιπλέον τη γενικότερη δομή της σύμφωνα με την οποία η μελέτη διαρθρώνεται σε τέσσερα κύρια μέρη: 1. Άγνοια-Διαστροφή-Διαβολή 2. Αδικία-Ακρίσια 3. Φαιδρολογία και 4. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Συγκεκριμένα, παρουσιάζοντας ο γλωσσολόγος μελετητής στο πρώτο μέρος της μελέτης του τις απόψεις και τις ιδέες της επιτροπής υποστηρίζει ότι αυτή έχει άγνοια και διαπράττει διαστροφή και διαβολή. Κι αυτό διότι η επιτροπή πρώτον, αγνοεί τα γλωσσοεκπαιδευτικά προβλήματα και άλλα σχετικά ζητήματα, δεύτερον, διαστρέφει το κείμενο των κρινόμενων αναγνωστικών, στη μορφή τους κυρίως αλλά και στο περιεχόμενο, και τρίτον, διαβάλλεται η εργασία που έγινε με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Στο δεύτερο μέρος της μελέτης ο συντάκτης της δείχνει ότι η κριτική του περιεχομένου των αναγνωστικών, που έχει εμπνεύσει όλη την κρίση, δε στηρίζεται σε δίκαιες προϋποθέσεις κι έτσι η έκθεση αδικεί τ' αναγνωστικά παραγνωρίζοντας τους όρους που αναγκαστικά συνοδεύουν την εμφάνισή τους, καταδικάζοντας άκριτα τα περισσότερα με κριτήρια ελάχιστα και δευτερεύουσας σημασίας. Στο τρίτο μέρος της μελέτης εξετάζονται οι φαιδρολογίες της επιτροπής για τη διδασκαλία της σχολικής γλώσσας και για τ' "ανήθικα" μέσα που μεταχειρίστηκε η μεταρρύθμιση για να πετύχει. Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος της μελέτης του ο Μ. Τριανταφυλλίδης εξετάζει τους γενικούς στόχους της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης καταλήγοντας στο γενικότερο απολογισμό της.

Παρουσιάζοντας κανείς αναλυτικότερα τη διατριβή του Μ. Τριανταφυλλίδη *Πριν καούν* οφείλει να επισημάνει τις θέσεις του γλωσσολόγου μελετητή στα επιμέρους ζητήματα του γλωσσοεκπαιδευτικού προβλήματος. Καταρχάς ο συντάκτης της μελέτης αποδεικνύει την άγνοια της επιτροπής σχετικά με τη ζωντανή γλώσσα, την κοινή νεοελληνική γλώσσα, καθώς διαμορφώθηκε με τη γλωσσοπλαστική εργασία του ελληνικού γένους μέσα στην εξέλιξη δύο χιλιάδων χρόνων και περισσότερο, με μορφολογία σε πολλά διαφορετική από την αρχαία, καθώς καθρεφτίζεται στις αρχαίες γραμματικές. Έτσι, τη γραμματική διατύπωση της γλώσσας που μιλάει σήμερα το έθνος μας, και που περιλαμβάνει φυσικά τύπους όπως *ο περιβολάρης, του περιβολάρη, οι περιβολάρηδες, ο καφές, του καφέ, τον καφέ, οι καφέδες*, και άλλες ανάλογες, η επιτροπή θεωρεί τόλμημα, αφού καταργούνται οι συνηθισμένες κλίσεις των ονομάτων της ελληνικής γλώσσας, χαρακτηρίζοντας τους τύπους αυτούς και όλες τις κοινές λέξεις με τις οποίες ο ελληνικός λαός αιώνες τώρα εκφράζεται – λέξεις όπως *το φιλί, και το ψωμί, το λιβάνι και το θυμάρι* – υβριστικές

και ασεβείς ονομασίες. Για το ζήτημα των "χρδαίων" αυτών χαρακτηρισμών της επιτροπής διαμαρτύρεται στον τύπο σε άρθρο του και ο Α. Σβώλος⁸²⁷, ενώ ο ίδιος ο καθηγητής της γλωσσολογίας, Γ. Χατζιδάκις, παλαιότερα είχε σχολιάσει αρνητικά τους χαρακτηρισμούς αυτούς των κοινών λέξεων⁸²⁸.

Η επιτροπή που διορίστηκε για την εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας στο Δημοτικό Σχολείο, αγνοεί επιπλέον, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, και το έργο της νεοελληνικής δημιουργικής λογοτεχνίας, που παρακάμπτοντας την αρχαϊστική και τη φαναριώτικη παράδοση διαμόρφωσε με την απρόσωπη δημιουργική εργασία αξιόλογων συγγραφέων, στηριγμένη στο υλικό και τους κανόνες της ζωντανής γλώσσας, τύπο νέας φιλολογικής γλώσσας. Ο τύπος αυτός, μοναδική αντικειμενική βάση για τη σχολική γλώσσα, έπρεπε να γίνει βάση και για τα νέα αναγνωστικά.

Ακόμη, η επιτροπή, κατά τον γλωσσολόγο μελετητή, αγνοεί ότι υπάρχει στην Ελλάδα ζήτημα γλωσσικό. Και όμως το 1789 ο Δ. Καταρτζής έδειχνε ότι η σύγκριση της ελληνικής διγλωσσίας με τις γλώσσες των εθνών της πολιτισμένης Ευρώπης δεν έχει την ίδια βάση. Η γλωσσική μας εξέλιξη, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, δικαίωσε όλο και περισσότερο τη γνώμη εκείνη, ενώ τα φωτεινότερα μυαλά της Ελλάδας από την εποχή του Βηλαρά, του Σολωμού και του Σ. Τρικούπη, αναγνώρισαν και καταδίκασαν τη διγλωσσία και ευχήθηκαν τη θεραπεία της. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει ότι στις τελευταίες δεκαετίες η διπλή, θεωρητική και πρακτική συμβολή λόγιων και συγγραφέων άρχισε να ετοιμάζει την καθιέρωση της μιας γλώσσας, νικήτριας ήδη στη λογοτεχνία, ενώ «χτες ακόμη απόδειχνε ο καθηγητής της γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκις, καθαρευουσιάνος ο ίδιος, στον αμεταδίδαχτο συνάδελφό του κ.Σκια, πως αντίθετα μ' όσα φαντάζεται και υποστηρίζει ο ίδιος "η γραφομένη ημών γλώσσα διαφέρει όντως εν πολλοίς των άλλων νεωτέρων γλωσσών", αφού η καθαρεύουσα έχει "ικανόν αριθμόν", "επέκεινα των τριακοσίων", τύπους που τους γράφομε μα δεν τους λέμε, ούτε οι αγράμματοι ούτε οι "πεπαιδευμένοι", ενώ "τοιούτοι τύποι είναι ως γνωστόν ελάχιστοι ή και ελλείπουσιν όλως εν ταις γλώσσαις της Δυτικής Ευρώπης"⁸²⁹. Επιπλέον, οι προγραμματικές

⁸²⁷ Εφημερίδα *Πατρίς* 5 Μαΐου 1921, *Η έκθεσις της "επιτροπείας" δια την γλώσσαν*

⁸²⁸ «Αι φράσεις : βάρβαρον, διεφθαρμένον, ελεεινόν, ιδίωμα και διάλεκτος ή γλώσσα, λεγόμεναι επί της δημόδους, της απλής λαλουμένης ημών γλώσσης, είναι και ασεβείς και αμαρτημέναί ... Η μητρική ημών γλώσσα [...] εγένετο εν ημίν σάρξ και αίμα, εδρεύει εν τη καρδιά ημών, και είναι εικονικωτάτη και ζωηροτάτη, πάντοτε επί των χειλέων μας, ουδέποτε εγκαταλείπουσα ημάς ... Δια ταύτης της γλώσσης και ουχί δι' άλλης μανθάνομεν κατά τα 3 ή 4 πρώτα έτη της ηλικίας ημών άνευ τίνος υπερβολής πολλώ πλείονα ή όσα κατά την τετραετή φοίτησιν εις το Πανεπιστήμιον ... Είναι και ηγιασμένη η γλώσσα αύτη ...» (Δ.Ε.Ο. τ. Θ' σ. 188).

⁸²⁹ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 189-190

σκέψεις για τη γραμματική διδασκαλία στο Δημοτικό Σχολείο του Σκιά, δίνουν αφορμή στον συνάδελφό του καθηγητή της γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκι να παρατηρήσει ότι «ο κ. Σκιάς συσταίνει ανεφάρμοστη γραμματική αγνοώντας τις μεγάλες της δυσκολίες, γιατί ο ίδιος ποτέ δε δίδαξε μικρά παιδιά, και ότι "πας πείραν τινά κεκτημένος των σχολειακών ημών πραγμάτων" βλέπει πως θα ματαιοπονήσει όποιος ζητήσει να εφαρμόσει το σύστημα του κ. Σκιά»⁸³⁰.

Η έκθεση της επιτροπής αγνοεί ακόμη και το νόμο "περί διδακτικών" σύμφωνα με τον οποίο θεσπίζεται η ομιλουμένη δημοτική γλώσσα κατά τα πρότυπα των μεγάλων ποιητών της "νέας Ελλάδας" και διατηρείται και η διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο ανώτερες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου. Έτσι, η επιτροπή προτείνει να διωχτούν ποινικώς οι εφαρμοστές του νόμου 1332⁸³¹, ενώ – μην αναγνωρίζοντας τη μεγάλη μορφολογική διαφορά μεταξύ ομιλουμένης και καθαρεύουσας – δεν κάνει λόγο για την καθαρεύουσα, που σύμφωνα με το νόμο και με τις αποφάσεις του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου διατηρείται στους γλωσσικούς σκοπούς του Δημοτικού Σχολείου και ύστερα από την καθιέρωση της δημοτικής. Σχολιάζοντας ο Μ. Τριανταφυλλίδης τη στάση αυτή της επιτροπής σημειώνει : « η επιτροπή όχι μόνο έμεινε ξένη ή απροσανατόλιστη στη γλωσσοεκπαιδευτική μας κίνηση και στα πορίσματα που σιγά σιγά κρυσταλλώθηκαν στους διανοούμενους κύκλους, μα κι επιχείρησε να κρίνει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση χωρίς καν να φροντίσει να μάθει τα επίσημα κείμενα και τα δημοσιεύματα της κεντρικής υπηρεσίας, τα μόνα που θα τη διαφώτιζαν έγκυρα και τελειωτικά για τους σκοπούς που επιζητήθηκαν με τη μεταρρύθμιση και τα μέσα με τα οποία θα πραγματοποιούνταν [...] δεν είναι όμως μόνο τα επίσημα κείμενα που αγνοεί η επιτροπή. Αγνοεί και όσα γράφηκαν στα τελευταία χρόνια από μένα για τη σχολική γλώσσα, είτε γενικά, είτε ειδικότερα για τη γλώσσα των νέων αναγνωστικών, ως απάντηση σε κριτικές που της είχαν γίνει [...] έτσι λ.χ. γίνεται στην έκθεση συχνά λόγος για το λεξιλόγιο των αναγνωστικών, για τη φωνητική τους, για το τυπικό τους και για την ορθογραφία τους, ενώ στα ίδια ακριβώς επιχειρήματα, και με παραδείγματα τις ίδιες συχνά λέξεις, έδωσα ήδη την απάντηση απαντώντας σε άλλες κριτικές»⁸³².

⁸³⁰ ό.π. σ. 190

⁸³¹ Βλ. κεφάλαιο 2.6 *Προς τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση*

⁸³² Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 194

Ιδιαίτερα για τον Σκιά, μέλος της επιτροπής, ο Μ. Τριανταφυλλίδης γράφει : « ο μόνος απ' όλα τα μέλη της επιτροπής που ανακατώθηκε ως τώρα στο γλωσσικόν αγώνα και διάβασε πολλά απ' όσα γράφηκαν – έχω να ειπώ πως γενικά για τη γλώσσική του θεωρία συμμερίζομαι εντελώς στις γενικές της γραμμές την αρνητική θέση που πήρε απέναντί της ο κ. Χατζιδάκις, καθώς πάλι συμφωνώ και στα περισσότερα απ' όσα είπε ο κ. Σκιάς δείχνοντας πόσο αθεμέλιωτη είναι η θετική άποψη του κ. Χατζιδάκι και οι προτάσεις του για μια απλοποιημένη ή όλο και απλοποιούμενη γλώσσα, χωρίς τελικό σκοπό και βάση [...] ο κ. Σκιάς δημοσίεψε έπειτα και μian απάντηση στο φυλλάδιό μου *Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας*. Στο φυλλάδιο αυτό, γραμμένο με ιδιαίτερο σκοπό, έγινε καθώς το είδα αργότερα, κάποια υπερτίμηση εκ μέρους μου ως προς το σχολικό παράγοντα στο ζήτημα του εξελληνισμού των ξενοφώνων. Σ' αυτό έχει δίκαιο ο κ. Σκιάς στην επίκρισή του, στ' άλλα όμως, ξαναϊδωμένα με το πρίσμα των δικών του γλωσσικών θεωριών, όχι.»⁸³³.

Στη δεύτερη ενότητα του πρώτου μέρους της διατριβής του ο γλωσσολόγος μελετητής αποδεικνύει τη διαστροφή που έχει κάνει η επιτροπή σχετικά με το περιεχόμενο των νέων αναγνωστικών, τη γραμματική τους και τη γλώσσα τους, υπογραμμίζοντας την επιπολαιότητα και την απροσεξία με την οποία η επιτροπή παρουσιάζει το περιεχόμενο των αναγνωστικών διαφορετικό απ' ότι είναι, για να το χαρακτηρίσει αντιπαιδαγωγικό και ανήθικο⁸³⁴. Στην έκθεση της επιτροπής υπογραμμίζεται και η άποψη ότι τ' αναγνωστικά της δημοτικής αναγκάζονται ν' αποκλείσουν μορφωτικά στοιχεία, θυσιάζοντας έτσι σε καθαρά γλωσσικούς λόγους και σκοπούς τη λαϊκή μόρφωση. Την άποψη αυτή ο Μ. Τριανταφυλλίδης χαρακτηρίζει ως διαβολή υποστηρίζοντας ότι η μητρική γλώσσα των παιδιών, στην οποία βασίζεται η νέα σχολική γλώσσα, δε δημιουργεί κανένα εμπόδιο στη μόρφωση των παιδιών, όπως άλλωστε έχει αποδειχθεί στη διατριβή του με τίτλο *Το λεξιλόγιο των νέων αναγνωστικών*⁸³⁵. Παραδείγματα από τα νέα αναγνωστικά δείχνουν ότι στις μεγαλύτερες τάξεις ο κύκλος από τις έννοιες που δίνει το βιβλίο μεγαλώνει, όχι μόνο ως προς το λεξιλογικό πλούτο αλλά και ως προς το είδος των γραμματικών κατηγοριών, ενώ δίνονται λέξεις από την καθαρεύουσα για γνωστές ήδη έννοιες.

⁸³³ ό.π. σ. 195

⁸³⁴ Στην ίδια ενότητα ο Μ. Τριανταφυλλίδης αναφέρεται στις διπλοτυπίες που παρουσιάζει η γραμματική της σχολικής γλώσσας, όπως *αγαπιόμουν-αγαπιούμουν* και παρατηρεί ότι είναι η μόνη περίπτωση όπου η γλωσσική πολεμική της επιτροπής χωρίς να είναι σωστή παρουσιάζει "γνώμη συζητήσιμη". (Δ.Ε.Ο. τ. Θ' σ. 202)

⁸³⁵ Δ.Ε.Ο. τ. Η' (1920), σ. 118 και 124

Επιπλέον, στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου είχε αρχίσει να διδάσκεται σε ιδιαίτερες ώρες και η καθαρεύουσα, από ιδιαίτερα αναγνωστικά με σκοπό ο απόφοιτος του Δημοτικού Σχολείου όχι μόνο να κατανοεί την καθαρεύουσα αλλά και να επικοινωνεί με όσα αξιόλογα έργα είναι γραμμένα στη γλώσσα αυτή.

Η επιτροπή εξετάζοντας το περιεχόμενο των νέων αναγνωστικών αποφαίνεται ότι περιορίζεται η ύλη μόνο σε περιγραφές του βίου των "απαιδευτών" και σε "δημώδεις" μύθους και παραμύθια, ώστε ν' αναγκάζονται όσον το δυνατόν σπανιότερα να χρησιμοποιούν την καθαρεύουσα γλώσσα, «δηλαδή προετίμησαν να περιορίσωσι την μόρφωσιν των παιδων, μη διδάσκοντες αυτούς μηδέ τας απαραίτητους στοιχειώδεις επιστημονικάς γνώσεις, και όλως αδιαφορούντες περί του ποιού των εν τοις αναγνωστικοίς βιβλίοις περιεχομένων, να διαδώσωσι δι' αυτών την βαρβαρότητα, την μωρίαν και την δεισιδαιμονίαν, αλλά να μη μεταχειρισθώσι την καθαρεύουσαν»⁸³⁶. Απαντώντας στην κατηγορία αυτή ο Μ. Τριανταφυλλίδης τονίζει ότι στα νέα αναγνωστικά δε βρίσκονται μόνο περιγραφές από τη ζωή των αγραμμάτων "και δημώδεις μύθοι και παραμύθια και τα τοιαύτα", καθώς το πρόχειρο ξεφύλλισμα των βιβλίων πείθει τον αναγνώστη για το αντίθετο. Από την άλλη μεριά, επειδή τ' αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου κατά το 90% αποτείνονται σε παιδιά του λαού των οποίων η μόρφωση περιορίζεται στις γνώσεις που θα τους δώσει το λαϊκό σχολείο, είναι αναγκαίο τα αναγνωστικά να οικοδομήσουν τη γνώση πάνω στο γνωστό κόσμο των παιδιών. Για τους ίδιους ακριβώς λόγους δεν έλειπε νεοελληνικό λαογραφικό υλικό ούτε από τ' αναγνωστικά της καθαρεύουσας. Ακόμη, ο Μ. Τριανταφυλλίδης υποστηρίζει ότι με τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση επιδιώχθηκε : 1)να μορφώνεται ο μαθητής του Δημοτικού Σχολείου με τη μητρική του γλώσσα, καθώς γίνεται σε όλους τους πολιτισμένους λαούς, κατάλληλα πλουτισμένη με όσα λόγια στοιχεία είναι απαραίτητα, 2)να μπορεί ο μαθητής να καταλαβαίνει όσα γράφτηκαν στην καθαρεύουσα – τουλάχιστον όσα θα του χρησιμεύσουν στη μόρφωση και τη ζωή του.

Όπως εφαρμόστηκε η μεταρρύθμιση, κατά την κρίση του Μ. Τριανταφυλλίδη, δεν είχε μόνο εκπαιδευτική μόνο σημασία και χαρακτήρα, αλλά και βαθύτερα κοινωνική, αφού το Δημοτικό Σχολείο με όργανό του τη δημοτική και με περιορισμένη τη θέση της καθαρεύουσας στο πρόγραμμα του σχολείου, έπαυε να έχει όργανο και σκοπό του την αρχαϊστική γλώσσα, «πρώτη φορά όμως έπαιρνε η λαϊκή

⁸³⁶ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 217

μόρφωση τέτοια υπόσταση, τώρα που έκανε όργανό της τη λαϊκή γλώσσα· κι ύστερα από τους θλιβερούς καρπούς του παλιού σχολείου με την καθαρεύουσά του, καταντά αστείο να υποστηρίζει τώρα η έκθεση πως με το να καθιερωθεί η μητρική γλώσσα – αφού μάλιστα διατηρήθηκε στο αναγκαίο μέτρο και η καθαρεύουσα – χάθηκε η λαϊκή μόρφωση.»⁸³⁷.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης σ' αυτή τη διατριβή παραθέτει και τις απόψεις του σχετικά με το έργο του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, θέσεις ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες και επίκαιρες. Σύμφωνα μ' αυτές ένα από τα έργα του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου είναι να εγκρίνει για τη σχολική χρήση, απ' όσα αναγνωστικά υποβάλλονται στην κρίση του, τα σχετικά καλά, με κριτήρια όχι απόλυτα – γιατί τότε οι περισσότερες τάξεις του σχολείου θα έμεναν χωρίς βιβλία – αλλά με κριτήρια στηριγμένα στη σύγχρονη πραγματικότητα. Έτσι, απομένει στην κρίση του διδακτικού προσωπικού και στον ελεύθερο συναγωνισμό να επιδικάσει στα πιο καλά την τελική επικράτηση, συντελώντας και στη βαθμιαία τους βελτίωση. Ακόμη, κατά την κρίση του Μ. Τριανταφυλλίδη, όταν το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο εγκρίνει, ή είναι υποχρεωμένο να εγκρίνει ένα βιβλίο, γιατί δεν υπάρχει καλύτερο απ' αυτό, πρέπει να κάνει στο συγγραφέα του τις υποδείξεις του, στηριγμένο συνήθως στις κρίσεις των εισηγητών, για τα σημεία εκείνα που πρέπει να τροποποιηθούν. Κατά την καθιερωμένη όμως συνήθεια, οι υποδείξεις αυτές δεν μπορεί να επιδιώκουν ριζικές αλλαγές και συγγραφή νέου βιβλίου, ούτε πρέπει να πάρουν χαρακτήρα συνεργασίας των συγγραφέων με το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο.

Η επιτροπή, όμως, που διορίστηκε για την εξέταση της γλωσσικής διδασκαλίας στα Δημοτικά Σχολεία και στην έκθεσή της κατηγορεί το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο επειδή έχει εγκρίνει αναγνωστικά με πολλά και σοβαρά ελαττώματα, «θα έπρεπε να μας πει αν τα βιβλία αυτά εγκρίθηκαν στη θέση άλλων ανώτερων, που να είχαν και αυτά υποβληθεί στην κρίση του· ή τουλάχιστον (αφού θα μπορούσε να υποστηρίξει ίσως η επιτροπή πως στη δημοτική ήταν αδύνατον να γραφούν ή να υποβληθούν καλά βιβλία) έχει την υποχρέωση την ώρα που προτείνει να καούν τα σημερινά δια να δώσουν τη θέση τους στα τόσο καλύτερα τάχα παλιότερα, ν' αποδείξει πως όσα θα τ' αντικαταστήσουν είναι αληθινά ανώτερά τους.»⁸³⁸.

Αναφερόμενος στο ζήτημα της "εξωτερικής θρησκευτικότητας" των αναγνωστικών βιβλίων, ο γλωσσολόγος μελετητής, παραδέχεται ότι τα "άφθονα

⁸³⁷ό.π. σ. 219

⁸³⁸ό.π. σ. 222

σταυροκοπήματα και η λοιπή θρησκευτική σκηνοθεσία" δεν αναπτύσσουν στο μαθητή το θρησκευτικό συναίσθημα, ενώ παραθέτοντας αποσπάσματα από αναγνωστικά της καθαρεύουσας παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο τα βιβλία αυτά διδάσκουν στο σχολείο την ευσέβεια και τη θρησκευτικότητα. Οι συγγραφείς πραγματεύονται συχνά στα βιβλία τους με επιφανειακό τρόπο τα κεφάλαια θρησκεία και πατρίδα, μόνο και μόνο για να ανταποκριθούν στους όρους της προκήρυξης για τη συγγραφή αναγνωστικών βιβλίων και να ικανοποιήσουν το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, που θα κρίνει και θα εγκρίνει το βιβλίο τους.

Η προκατάληψη και η τυφλωμένη μανία της επιτροπής για το διωγμό των αναγνωστικών της δημοτικής διαπιστώνεται, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, από το γεγονός ότι «καταδικάζει μαζί μ' αυτά βιβλία εγκριμένα και πριν από τα 1917, γραμμένα όμως τότε σε καθαρεύουσα [...] το πιο παράξενο όμως, το απίστευτο είναι πως δύο από τα βιβλία αυτά έχουν εγκριθεί σε περασμένους διαγωνισμούς από δύο από τα μέλη της σημερινής επιτροπής»⁸³⁹. Ακόμη, στην ενότητα *Ακρισία* της διατριβής, γίνεται λόγος για τη πολύ συνοπτική και στηριγμένη σ' ελάχιστα στοιχεία διαδικασία σύμφωνα με την οποία καταδικάζονται τ' αναγνωστικά βιβλία. Η καταδίκη στο κάψιμο θεμελιώνεται σε ελάχιστα στοιχεία, συχνά δυο τρία παραδείγματα "περικοπές τινας", που δεν μπορούν ν' αποδείξουν ότι ολόκληρο το βιβλίο είναι ακατάλληλο, αντίθετα όμως μπορεί να δώσουν το δικαίωμα να χαρακτηρίσει κανείς συκοφαντικό το σύστημα αυτό της γενικευμένης κριτικής. Στην ίδια ενότητα της μελέτης ο συντάκτης της εξετάζει διεξοδικά τα νέα αναγνωστικά συγκρίνοντάς τα με τα παλαιότερα και παραθέτει χαρακτηριστικά αποσπάσματα απ' αυτά θεμελιώνοντας έτσι τη θέση του για την "ακρισία" της επιτροπής.

Ιδιαίτερη όμως ανάλυση γίνεται για το αναγνωστικό βιβλίο της πρώτης τάξης του Δημοτικού Σχολείου, όπου ο γλωσσολόγος μελετητής σημειώνει : «Θαύμα όμως επιστημονικής κριτικής και το κορύφωμα μαζί άκριτης και σχολαστικής σοφίας είναι τα μνημειώδη λόγια με τα οποία η επίσημη νεοελληνική παιδαγωγική του Εικοσιένα, του 1921, αποσταγμένη στην "επιτροπεία" του υπουργείου των εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαίδευσεως, χαιρέτησε το αλφαβητάριο του κράτους του 1918, το "αλφαβητάρι με τον ήλιο", καθώς τ' ονόμασαν οι μικροί του αναγνώστες σε πολλά μέρη. Νομίζω αναγκαίο να επιμείνω περισσότερο στην κριτική της πολεμικής που του έγινε, γιατί εδώ φαίνεται καθαρότερα το ιδεολογικό, παιδαγωγικό και

⁸³⁹ ό.π. σ. 228-229

επιστημονικό βάθος της κρίσης, μα και γιατί πρόκειται για αναγνωστικό της συνταχτικής επιτροπής, όπου ζητήθηκε να εφαρμοστούν οι κεντρικές ιδέες της μεταρρύθμισης, υιοθετημένο από το ίδιο το κράτος [...] και ήρθε το αλφαβητάριο του 1918. Εκείνο που προσπάθησαν οι συντάχτες του να κάμουν : 1) να είναι ελληνικό, καθρεφτίζοντας την ελληνική ζωή· 2) να είναι καλογραμμένο, ζωντανό λογοτεχνικό έργο, ώστε να ελκύσει το μαθητή, με ποιηματάκια και με τραγούδια ακόμη, και να πετύχει καλύτερα το σκοπό του· 3) να είναι για το λόγο αυτό, βιβλίο εφαρμογής μόνο, αφήνοντας στον πίνακα και στην ιδιαίτερη εργασία του δασκάλου εκεί την ανάλυση και σύνθεση των στοιχείων του – έτσι που να διατηρηθεί στο βιβλίο ο χαρακτήρας μιας όμορφης ιστορίας· 4) ν' αποτελεί από την αρχή ως το τέλος ένα σύνολο με ενότητα, μ' όλη την ποικιλία της καθημερινής ζωής των τριών παιδιών που παρουσιάζει· 5) να χρησιμοποιήσει συνυφασμένες με το κείμενο και όσο γίνεται αφθονότερα τις εικόνες που θα ξυπνήσουν την παιδική καλαισθησία – απαραίτητες για να συμπληρώσουν και να ζωντανέψουν τα πρώτα μαθήματα με τη διδασκαλία των πρώτων ψηφίων· 6) Να έχει περιεχόμενο παιδικό και φαιδρό, από την καθημερινή ζωή του παιδιού, γεμάτο κίνηση και ζωή, έτσι που να ταιριάζει καλύτερα στις ψυχικές του ανάγκες· 7) ν' αποφεύγει έννοιες και διδασκαλίες ανώτερες από την αφομοιωτική δύναμη των μαθητών έξι χρονών, παρουσιάζοντας το καθετί σύμφωνα με την ψυχολογική και πνευματική τους κατάσταση· 8) να χρησιμοποιήσει όσο γίνεται κοινά πανελλήνια παιδικά στοιχεία – κοινωνικά, γεωγραφικά, γλωσσικά – γνώριμα σε κάθε παιδί· 9) ν' αποφεύγει κάθε δογματισμό, διδαχτική τάση και άμεση ηθικολογία, δίνοντας την ηθική διδασκαλία αβίαστα, καθώς βγαίνει από τη ζωή· 10) ν' αφήσει τις καθιερωμένες πια πρότυπες, αρχοειδείς λέξεις, ασυμβίβαστες με την έννοια του νέου βιβλίου. Γιατί αυτό δε θα έχει σκοπό τις λέξεις παρά θα καθρεφτίσει τη ζωή και τη γλώσσα της, και γι' αυτό μόνο προτάσεις ολόκληρες θα παρουσιάζονται εξαρχής σ' αυτό· 11) να ξαναγυρίζει σε κάθε μάθημα στα ήδη διδαγμένα, κιαν είναι δυνατό σε κάθε μάθημα μαζί με το νέο να ξαναπαρουσιάζονται όλα τα γνωστά ως εκεί γράμματα· 12) Να κανονίσει τη σειρά των διδασκόμενων γραμμάτων κατά τις φωνητικές τους κυρίως δυσκολίες· 13) να θεμελιωθεί στην προφορά της ζωντανής γλώσσας· 14) να καθρεφτίσει τη μητρική γλώσσα των παιδιών· 15) να δώσει την ορθογραφία της κοινής γλώσσας και να διδάξει τις αναγνωστικές της δυσκολίες· 16) Να ελαττώσει τη διαφορά γραπτών και τυπωμένων

γραφικών συμβόλων χρησιμοποιώντας ένα διάμεσο κοινό τύπο ψηφίων.»⁸⁴⁰. Η "επιτροπεία" καταδικάζει το νέο αλφαβητάριο για τρεις λόγους, για τη "χυδαία" γλώσσα του, για το περιεχόμενό του και για τα μεθοδολογικά λάθη του. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης παραθέτοντας παραδείγματα από το νέο αλφαβητάριο και από τα παλαιότερα, που είχαν εγκριθεί, αποδεικνύει τα προτερήματα του συστήματος που εφαρμόστηκε κατά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, τονίζοντας ότι η στάση της επιτροπής απέναντι στο αλφαβητάριο δε στηρίζεται σε επιστημονικά κριτήρια.

Στο τρίτο μέρος της μελέτης του ο Μ. Τριανταφυλλίδης αναφέρεται στις κεντρικές ιδέες του αναγνωστικού *Τα Ψηλά βουνά* και στην κρίση της επιτροπής, στο αναγνωστικό *Διγενής Ακρίτας*, στο γλωσσικό ιδανικό της επιτροπής, τις γλωσσοεκπαιδευτικές της θεωρίες, και στα μέσα με τα οποία εφαρμόστηκε η μεταρρύθμιση. Τέλος, στον επίλογο γίνεται ανασκόπηση και συνολική κρίση του έργου της "επιτροπείας" που ζήτησε να κρίνει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Για να συνεχιστεί απρόσκοπτα το πρόγραμμα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης από οποιαδήποτε κυβέρνηση, κατά το γλωσσολόγο μελετητή, είναι αναγκαίες πολλαπλές προϋποθέσεις. Πρώτον χρειάζεται θέληση του κράτους που θα στηρίζει το πρόγραμμα, δεύτερον είναι απαραίτητη υπηρεσία στο κέντρο του υπουργείου ικανή για να το εμπνεύσει, έπειτα "σώμα διδασκαλικό φωτισμένο, υψωμένο και ενωμένο, για να διεκδικήσει τα δίκαια του σχολείου του", ενώ μια κοινωνία περισσότερο φωτισμένη, με μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη μόρφωση των παιδιών της και τη λαϊκή παιδεία θα αποτελέσει την κινητήρια δύναμη για μια μεταρρύθμιση.

Οι ανώτεροι υπάλληλοι που διορίστηκαν μέλη της επιτροπής⁸⁴¹ για να "φωτίσουν" τον υπουργό σχετικά με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, γνωστοί όλοι για τις αντίθετες συντηρητικές τους ιδέες, ήσαν απροσανατόλιστοι⁸⁴² στην τάση της εποχής. Παιδαγωγοί σχεδόν όλοι τους, χωρίς να παρακολουθήσουν όμως, κατά τον Μ. Τριανταφυλλίδη, τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του υπουργείου και κυρίως χωρίς να φροντίσουν να έρθουν σε επαφή με την προγενέστερη υπηρεσία του υπουργείου προκειμένου να έχουν στοιχεία χρήσιμα για την κρίση τους, εφάρμοσαν

⁸⁴⁰ ό.π. σ. 247-248. Οι αρχές αυτές είναι διατυπωμένες στο πρακτικό της συντακτικής επιτροπής αλλά και στις οδηγίες που συνοδεύουν το αλφαβητάριο, στην έκδοση *Βιβλίο του δασκάλου*.

⁸⁴¹ Μέλη της επιτροπής ήταν οι : Σ. Σακελλαρόπουλος, γενικός γραμματέας του υπουργείου, Α. Σκιάς, καθηγητής του Πανεπιστημίου, Ν. Εξαρχόπουλος, καθηγητής του Πανεπιστημίου, Θ. Μιχαλόπουλος, διευθυντής Διδασκαλείου, Ι. Μεγαρεύς, τμηματάρχης της Δημοτικής Εκπαίδευσης, Χρ. Οικονόμου, Εκπαιδευτικός Σύμβουλος.

⁸⁴² Για το χαρακτηρισμό αυτό ο Μ. Τριανταφυλλίδης σημειώνει : « ... ήταν απροσανατόλιστοι (αν εξαιρέσουμε εν μέρει τον κ. Σκιά) στην κίνηση που τη δημιούργησε, χωρίς τον παραμικρό αντίλαλο μέσα στην ψυχή τους γι' αυτή.»(Δ.Ε.Ο. τ. Θ' σ. 309).

τη συνηθισμένη μέθοδο των νεοελληνικών κρατικών υπηρεσιών, που χωρίς αρκετό σεβασμό προς το δημόσιο λειτούργημα και την παράδοση των προσπαθειών που γίνονται από τους υπαλλήλους για το κοινό καλό, προτιμούν να θεωρήσουν τον προκάτοχό τους "πεθαμένο καλύτερα παρά να καταφύγουν σ' αυτόν και τα φώτα του". Με τις προϋποθέσεις αυτές ανέλαβε η επιτροπή να κρίνει τη μεταρρύθμιση. Δεν είναι βέβαια ούτε η πρώτη ούτε η τελευταία φορά που το γλωσσικό ζήτημα γέννησε στην Ελλάδα συζήτηση και "αντιγνωμία", όμως η έκθεση της "επιτροπείας" αποτελεί θλιβερό σταθμό στην ιστορία των αγώνων που έγιναν και είχαν για την Ελλάδα βαθύτερη κοινωνική και εκπολιτιστική σημασία.

Ο Μ. Τριανταφυλλίδης στον επίλογο της διατριβής του χαρακτηρίζει την έκθεση της επιτροπής ως εξής: «η "Έκθεσις" της αποτελεί μνημείο ιστορικό για τη σύγκρουση των δύο αντίθετων και πάντα ακόμη ασυμβίβαστων κόσμων, κοντά στα Πραχτικά με τη γλωσσική συζήτηση της Αναθεωρητικής βουλής του 1911, και τα Πραχτικά της περίφημης δίκης του Ναυπλίου. Η τελευταία όμως έκθεση μας γυρίζει πίσω μακρύτερα ακόμη κι από κείνα. Γιατί ενώ στη συζήτηση για το γλωσσικό άρθρο στο σύνταγμα είχαν ακουστεί οι ανεύθυνες ρητορικές θεωρίες ανίδεων αντιπροσώπων του λαού, κι ενώ στη δίκη του Ναυπλίου δημιουργήθηκε κι επισκοτίστηκε ένα ζήτημα από τα προσωπικά, πολιτικά και καλογηρικά πάθη μικρής κοινωνίας αμόρφωτης, ξεπετιέται στη γλωσσική έκθεση ανάλογη διανόηση και η ίδια ιδεολογία, διατυπωμένα όμως τώρα πια υπεύθυνα στ' όνομα της φωτεινής, αντικειμενικής και ψυχραιμής επιστήμης από ανώτερούς της λειτουργούς.»⁸⁴³.

Αυτήν την έκθεση επικαλέστηκε ο υπουργός Παιδείας Θ. Ζαΐμης, όταν στις 9 Ιουλίου 1921, στη μία το πρωί, καταργούνταν στη Συνέλευση των Ελλήνων ο θεσμός της δημοτικής και κήρυξε ο εισηγητής του νέου νόμου ότι "δεν δυνάμεθα να συρώμεθα προς τα κάτω, προς την βαρβαρότητα". Ο γλωσσολόγος καθηγητής L. Roussel διατυπώνει επιγραμματικά στη λιγισέλιδη κριτική του τις κυριότερες κρίσεις του για τους συντάκτες της έκθεσης: « α) οι συντάκτες δε γνωρίζουν καλά τη γλώσσα που κατακρίνουνε, β) οι συντάκτες δεν ξέρουν καλά το γλωσσικό ζήτημα, γ) η παιδαγωγική των συνταχτών είναι στενή κι επιπόλαιη δ) οι συντάκτες δεν έχουν το καλλιτεχνικό και φιλολογικό αίσθημα και ε) οι συντάκτες δε ζούνε μες στην εποχή τους»⁸⁴⁴.

⁸⁴³ Δ.Ε.Ο. τ. Θ' (1921), σ. 310

⁸⁴⁴ ό.π. σ. 314

Συμπεράσματα

Η καταγραφή και παρουσίαση όλων των τευχών του Δ.Ε.Ο. που κυκλοφόρησαν κατά τη χρονική περίοδο από το 1911 έως το Φεβρουάριο του 1925 για τα έτη από το 1911 μέχρι και το 1924, καθώς και η παρακολούθηση των θεμάτων γλώσσας, γλωσσικής και εκπαιδευτικής πολιτικής, όπως αναπτύχθηκαν στην αρθρογραφία του περιοδικού, επιτρέπουν τη διατύπωση των παρακάτω συμπερασμάτων, τα οποία απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν και λειτούργησαν ως άξονες εργασίας.

Η φυσιογνωμία, ο ρόλος και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του Δ.Ε.Ο. διαμορφώνονται από τους βασικούς συντελεστές του και τη σχέση που αναπτύσσει το ίδιο το περιοδικό με την εκπαιδευτική και πολιτική πραγματικότητα της εποχής του. Η αφετηρία της πορείας που οδήγησε αρχικά στην ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και κατέληξε στην κυκλοφορία του Δελτίου, ανάγεται στους διανοούμενος-δημοτικιστές που αποτέλεσαν την Εφορία του Πρότυπου Σχολείου και δημοσιοποίησαν Εγκύκλιο με την οποία "εξωτέρικευαν τον πόθο πολλών να ιδρύσουν Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο". Ο σκοπός του περιοδικού είναι η παρουσίαση του έργου του Εκπαιδευτικού Ομίλου, του οποίου αποτελεί το επίσημο δημοσιογραφικό όργανο, καθώς και η καλλιέργεια της νέας γλώσσας. Η ταυτότητά του διαγράφεται με σαφήνεια στο σύνολο των άρθρων του αλλά και στα απολογιστικά κείμενα του 1915 και 1921 του Μ. Τριανταφυλλίδη, που διαβάστηκαν στα γραφεία του Ομίλου κατά τη διάρκεια της επετείου των πέντε και δέκα χρόνων λειτουργίας του Ομίλου και δημοσιεύτηκαν στο Δελτίο. Σ' αυτά διαπιστώνεται ότι το περιοδικό είχε δυσκολίες στην εξασφάλιση συνεργασιών και στην ετοιμασία του υλικού, γεγονός που αποδόθηκε, σύμφωνα με τον Μ. Τριανταφυλλίδη, στην έλλειψη της παιδαγωγικής ζωής αλλά και στον απόλυτο χαρακτήρα του περιοδικού. Παράλληλα, υπογραμμίζεται και η έλλειψη μόνιμης φροντίδας για την διεύθυνση του Δελτίου. Οι δυσκολίες αυτές σε συνδυασμό με τις πολεμικές ανωμαλίες της χρονικής περιόδου κατά την οποία κυκλοφόρησε στο περιοδικό, ανάγκαζαν το Δελτίο να παίρνει συχνά τη μορφή επετηρίδας και το υλικό του να μην είναι πάντα ποικίλο και

το καλύτερο δυνατό. Η πολύχρονη διάρκεια του περιοδικού έδειξε ότι τα προβλήματα αυτά αντιμετωπιζόνταν, η εκδοτική του πορεία συνεχιζόταν και το περιοδικό έμεινε ως το τέλος ένα επιστημονικό έντυπο, όπως ήταν η επιθυμία των ιδρυτών του.

Στους τόμους του Δελτίου φιλοξενούνται αξιόλογες μελέτες επιστημονικές ή διαφωτιστικές αλλά και συνταγματικές διατάξεις, γλωσσικές και εκπαιδευτικές, νομοσχέδια, εκθέσεις επιτροπών της Βουλής επί του γλωσσικού ζητήματος με εκτενή σχόλια, υπηρετώντας το έργο του Ομίλου, το διαφωτισμό της κοινής γνώμης για τα εκπαιδευτικά και γλωσσικά ζητήματα. Ακόμη, από τις σελίδες του Δ.Ε.Ο προκηρύσσεται διαγωνισμός για αλφαβητάριο και παρουσιάζονται τα βιβλία που περιλαμβάνονται στη Διαφωτιστική, την Επιστημονική, τη Λογοτεχνική και την Παιδική Βιβλιοθήκη, που είχε ιδρύσει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, γεγονός που συντελεί στη "γρήγορη μεταστροφή της κοινής γνώμης υπέρ της γλώσσας των βιβλίων του Εκπαιδευτικού Ομίλου", σχόλιο που δημοσιεύτηκε στον αθηναϊκό τύπο και μάλιστα σε συντηρητική εφημερίδα. Στους πρώτους τόμους το βάρος πολλών άρθρων έπεσε στο Πρότυπο Σχολείο και στη δημοτική γλώσσα, αργότερα στα περιεχόμενα εντάχθηκαν και μελέτες για πρόσωπα και θέματα από τη Νεοελληνική λογοτεχνία. Μετά το 1920 στις σελίδες του περιοδικού βρίσκουμε και άρθρα που λειτουργούν ως προάγγελοι των ιδεολογικών ανακατατάξεων που εντοπίζονται στα μέλη του Ομίλου και θα οδηγήσουν τελικά στη διάσπαση του 1927 (*Έθνος και γλώσσα και Η κρίση του δημοτικισμού* του Δ. Γληνού).

Το Δ.Ε.Ο. παίρνοντας θέση ως προς τη μορφή της γλώσσας που ακολουθούν τα βιβλία και οι δημοσιεύσεις του Ομίλου υπογραμμίζει ότι ως προς τη σχολική γλώσσα και τη γλώσσα των παιδικών βιβλίων δόθηκε ο τύπος εκείνος που κρίθηκε από τον Όμιλο ως κατάλληλος για να καθιερωθεί στο σχολείο. Ως προς την επιστημονική γλώσσα υπογραμμίζεται ότι έχει οριστεί από το 1913 να μη δημοσιεύονται στο περιοδικό του Ομίλου μελέτες που δεν είναι γραμμένες στη "ζωντανή γλώσσα", τη δημοτική, αν και, κατά παρατήρηση του Μ. Τριανταφυλλίδη, "η επιστημονική γλώσσα έχει συχνά και πολυσυνθετότερη σκέψη από εκείνη που έτυχε να βρίσκεται στις μελέτες του Δελτίου". Κατορθώθηκε, σύμφωνα με τον Μ. Τριανταφυλλίδη, οι γραμματικές διαφορές στις μελέτες που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό να περιοριστούν στο ελάχιστο, χωρίς να οριστεί αποκλειστικά ένας μόνος γλωσσικός τύπος για τις δημοσιεύσεις στο Δελτίο. Έτσι, καλλιεργήθηκε στο Δελτίο μια επιστημονική γλώσσα, που παρά τα λόγια στοιχεία "είχε τη γραμματική της,

όμοια σχεδόν με τη νέα γλώσσα και το κυριότερο, έδειξε την επάρκεια να εκφράσει ό,τι έπρεπε."

Μέσα από τις σελίδες του περιοδικού επιχειρείται να δοθεί μια λεπτομερέστερη απάντηση για τη μορφή της γλώσσας στην οποία γράφεται το Δ.Ε.Ο. και για τα αρνητικά σχόλια του καθηγητή Σκιά, ο οποίος χαρακτήρισε τη γλώσσα του περιοδικού παρωδία της καθαρεύουσας και ψευδοδημοτική. Παράλληλα, με αφορμή τις μελέτες του Μ. Τριανταφυλλίδη για τη γλώσσα, την ορθογραφία και τη γραμματική της Νέας Ελληνικής αρκετοί εκπαιδευτικοί αλλά και πανεπιστημιακοί δάσκαλοι εξέφρασαν σε επιστολές που έστειλαν στο Δελτίο την δική τους άποψη.

Την ευθύνη της σύνταξης των άρθρων του περιοδικού είχαν οι ιδρυτές του Ομίλου, στην πράξη όμως το βάρος έπεσε στους Δελμούζο, Τριανταφυλλίδη και Γληνό που διαδοχικά πήραν τη διεύθυνση του Δελτίου και διαμόρφωσαν την ύλη και τη φυσιογνωμία του περιοδικού. Τα δύο πρώτα χρόνια την ευθύνη της σύνταξης είχε ο Δελμούζος με την ενεργητική συμπαράσταση του Δ. Γληνού. Ο παιδαγωγός Δελμούζος έχοντας την εμπειρία από τη λειτουργία του Ανώτερου Παρθεναγωγείου του Βόλου δημοσιεύει στο Δελτίο το περιεχόμενο της παιδαγωγικής που εφάρμοσε στο σχολείο του Βόλου. Ακόμη, στα άρθρα του τονίζει ότι η βάση και τα θεμέλια της εργασίας των μελών της Εφορίας είναι το Δημοτικό Σχολείο, από όπου θα αρχίσει η αναμόρφωση της ελληνικής δημοτικής εκπαίδευσης χαρακτηρίζοντας το Πρότυπο Σχολείο ως εθνικό πείραμα. Ο Τριανταφυλλίδης απέκτησε την ευθύνη του περιοδικού από το 1913 έως το 1921 και έδωσε στο έντυπο την έμφαση στο γλωσσικό ως μορφή και ως περιεχόμενο. Ο Δ. Γληνός ανέλαβε τους τόμους Ι' και ΙΑ', όταν αποχώρησε ο Μ. Τριανταφυλλίδης και από τον Όμιλο και από το Δελτίο. Η περίοδος της ταυτόχρονης συνεργασίας και των τριών στο περιοδικό ήταν μικρή.

Το Δ.Ε.Ο. φιλοξενεί στις σελίδες του κείμενα που υπηρετούν πιστά την ιδεολογία και τους στόχους που είχε θέσει προγραμματικά. Τα κείμενα που αναφέρονται στα γλωσσικά και στα εκπαιδευτικά θέματα καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της ύλης του. Κατά την Α' και Β' χρονική περίοδο, 1911-14 και 1915-1920, τα κείμενα με γλωσσικό περιεχόμενο καλύπτουν ποσοστό 47,5% και 50% της ύλης του, ενώ στην τελευταία περίοδο μειώνεται και φτάνει στο 35,4%. Τα κείμενα με εκπαιδευτικό περιεχόμενο κατά την Α' χρονική περίοδο, 1911-14, καλύπτουν το 39,7% της ύλης, κατά τη Β' περίοδο το 25,5% ενώ στη Γ' περίοδο μόλις το 12,4%. Οι διαφοροποιήσεις αυτές στα ποσοστά των γλωσσικών και εκπαιδευτικών κειμένων

κατά τις τρεις χρονικές περιόδους που εξετάζονται, σχετίζονται με τα πρόσωπα που διαδοχικά είχαν την ευθύνη της σύνταξης των άρθρων του περιοδικού.

Το γλωσσικό ζήτημα, όπως παρουσιάζεται στα περιεχόμενα του περιοδικού, συναρτάται με γεγονότα ευρύτερου πολιτικού ενδιαφέροντος, «φανερώθηκαν μέσα στους πνευματικούς μας κύκλους και άλλες τάσεις [...] οι πρώτες συζητήσεις φάνηκαν στο *Νουμά* [...] μα το ζήτημα ακόμη δεν έχει ξεκαθαριστεί για τους περισσότερους» (βλ. Δ.Ε.Ο. , τόμος Δ', σ. 300). Η αναζωπύρωση του γλωσσικού στις σελίδες του Δ.Ε.Ο. συμπίπτει με γεγονότα αρνητικά για τον δημοτικισμό, όπως η δραστηριότητα που δείχνουν ο Μιστριώτης και οι καθαρευουσιάνοι για τη συνταγματική προστασία της καθαρεύουσας από την αναθεωρητική Βουλή. Όλα σχεδόν τα κείμενα, ως προς την προσέγγιση του γλωσσικού ζητήματος, διάκινται θετικά προς τις δημοτικιστικές ιδέες, ενώ οι συντάκτες τους παραθέτουν πολλές φορές κείμενα γραπτού λόγου μαθητών του Δημοτικού Σχολείου, όπου διαπιστώνεται όχι μόνο η αποτυχία εκμάθησης της καθαρεύουσας αλλά και η γλωσσική σύγχυση των μαθητών καθώς και η απώλεια της φυσικότητάς τους. Οι κύριοι συντάκτες τους είναι ο Μ. Τριανταφυλλίδης και ο Α. Δελμούζος.

Ακόμη, το θέμα της σχολικής διγλωσσίας και της γλωσσικής πολιτικής απασχολεί συχνά πολλούς αρθρογράφους του περιοδικού, αφού υποχρεωτική διγλωσσία επιβεβλημένη από το κράτος υπάρχει στην Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το σχολείο αναγκάζεται από την πολιτεία να έχει ως επίσημο όργανό του διαφορετική γλώσσα από εκείνη που μιλούν τα παιδιά. Με το φαινόμενο αυτό ασχολήθηκε ο Μ. Τριανταφυλλίδης δημοσιεύοντας στο Δ.Ε.Ο. μια σειρά μελετών και άρθρων σχετικά με τη γλώσσα του σχολείου υπογραμμίζοντας τις συνέπειες της γλωσσικής διγλωσσίας. Το θέμα των ξενόφωνων ομογενών, ως προς τη γλωσσική του διάσταση, αντικείμενο της εκπαιδευτικής πολιτικής, ιδιαίτερα της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, απασχόλησε τους αρθρογράφους του Δελτίου περισσότερο την Α' και Β' χρονική περίοδο (1911-14 και 1915-20). Η σύνταξη του Δ.Ε.Ο. διατυπώνοντας την άποψή της για το θέμα των ξενόφωνων υποστηρίζει ότι η γλωσσική αυτή κατάσταση "ζημιώνει, κοντά στ' άλλα, και στους φυλετικούς μας αγώνες στη Μακεδονία και τ' άλλα μέρη, όπου έχομε να αφομοιώσομε με το εθνικό σχολείο τους ξενόγλωσσους".

Η σύνταξη του Δελτίου κάνει αναφορά για πρώτη φορά στο Δελτίο του 1913 στο παιδικό βιβλίο και την Παιδική Βιβλιοθήκη που ίδρυσε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος. Οι συντάκτες υπογραμμίζουν τη δυσκολία ανεύρεσης ενός χρήσιμου και ελληνικού

παιδικού βιβλίου, συνδέοντας το πρόβλημα αυτό με την ιδιαιτερότητα της δημιουργίας παιδικής φιλολογίας, κενό που έρχεται να καλύψει ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αποφασίζοντας να τυπώσει μια σειρά βιβλία για παιδιά με τον τίτλο *Βιβλία για τα ελληνόπουλα*.

Σύμφωνα με ρητές δηλώσεις των μελών του Εκπαιδευτικού Ομίλου η σύνταξη των προγραμμάτων του 1912 είναι ατομικά έργα κατά το ένα μέρος του Δ. Γληνού και κατά το άλλο του Α. Δελμούζου. Ο ίδιος ο Δ. Γληνός γράφει στο Δελτίο πολύ αργότερα, το 1922, ότι το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου είναι γραμμένο από αυτόν. Στο περιοδικό προβάλλονται οι επισημάνσεις της ειδικής επιτροπής που ο Εκπαιδευτικός Όμιλος συνέστησε, τον Ιανουάριο του 1912, όταν το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο της Δημοτικής Εκπαιδύσεως μελετώντας μεταρρυθμίσεις στο πρόγραμμα των μαθημάτων που διδάσκονται στα Δημοτικά Σχολεία, τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία και τα Διδασκαλεία των θηλέων, ζητά τη συνδρομή του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Οι επισημάνσεις για τη γλωσσική διδασκαλία επικεντρώνονται στα παρακάτω:

Σκοπός της γλωσσικής διδασκαλίας: Καλλιέργεια του οργάνου της προφορικής και γραπτής επικοινωνίας, που είναι η κοινή ομιλουμένη νέα ελληνική γλώσσα, η γλώσσα της δημιουργικής λογοτεχνίας.

Η γλωσσική διδασκαλία αποτελείται από την ανάγνωση, την ομιλία, τη γραφή, τη γραμματική, τις εκθέσεις και την ορθογραφία.

Ανάγνωση: Το ζήτημα εδώ είναι το αναγνωστικό βιβλίο. Υποστηρίζεται η πρόταση που θέλει το περιεχόμενο του αναγνωστικού όχι αποτελούμενο από πολλά μικρά κομμάτια ή από ένα μόνο ανάγνωσμα αλλά έχοντας μια ενδιάμεση μορφή.

Γραμματική: Εδώ σκοπός είναι η καλλιέργεια του σωστού συναισθήματος στη γλώσσα. Η Γραμματική ως μέσο, όχι ως σκοπός, να μη διδάσκεται ως ξεχωριστό μάθημα αλλά μέσα από τα παραδείγματα να συνειδητοποιούνται τα φαινόμενα της γλώσσας ώστε τα παιδιά να βρίσκουν μόνα τους τον κανόνα και να τον καταγράφουν. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι οι προτάσεις αυτές της επιτροπής του Εκπαιδευτικού Ομίλου που αφορούν στη διδασκαλία της Γραμματικής υλοποιήθηκαν μετά από αρκετά χρόνια, μόλις τη δεκαετία του 1980.

Εκθέσεις: Υπογραμμίζεται ως ένα από τα σημαντικότερα σημεία της γλωσσικής διδασκαλίας που έχει ως σκοπό την εκμάθηση της γραπτής έκφρασης, ενώ ορίζεται η διδασκαλία της να αρχίζει από την Γ' τάξη.

Ορθογραφία: Συστηματική άσκηση από τη Β΄ τάξη. Προτείνεται απλοποίηση των τόνων και των πνευμάτων και υποστηρίζεται ότι η ορθογραφία πρέπει να μαθαίνεται με την αντιγραφή, με υπαγόρευση αλλά και με αποστήθιση.

Η επιτροπή προτείνει ύλη αρκετά υψηλού επιπέδου για κάθε μάθημα. Για την Ιστορία χαρακτηριστικά σημειώνεται «το κορύφωμα της ιστορικής διδασκαλίας πρέπει να είναι η κατανόηση της σημερινής κοινωνίας, που μέσα σ' αυτήν προορίζεται να κινηθεί και να ενεργήσει κάθε πολίτης» (βλ. Δ.Ε.Ο. τόμος Β΄, σ. 222). Γενικά, η φιλοσοφία του προγράμματος του Εκπαιδευτικού Ομίλου καθορίζεται από την άποψη ότι στη θέση του ψευδοκλασικισμού, της στροφής στην αρχαιότητα ή στο παρελθόν μπαίνει το παρόν, ο νέος ελληνισμός που αποτελεί και τη φιλοσοφία του εκπαιδευτικού δημοτικισμού.

Το περιοδικό δημοσιεύει τις διαλέξεις που γίνονταν κατά διαστήματα στα γραφεία του Ομίλου, τις ομιλίες των μελών του όταν οι Ανώτεροι Επόπτες, Α. Δελμούζος και Μ. Τριανταφυλλίδης, ανέλαβαν την προώθηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917 και τις απαντήσεις σε επικρίσεις που έβλεπαν το φως της δημοσιότητας σε εφημερίδες και άλλα περιοδικά της εποχής.

Η σύνταξη του Δ.Ε.Ο. δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην ενότητα *Επιθεώρηση* όπου παρακολουθεί την πνευματική κίνηση της εποχής και δίνει την ευκαιρία στους συνεργάτες του περιοδικού να παρεμβαίνουν, στον τομέα του ο καθένας, με σχόλια ή με βιβλιοκριτική σε έργα, ελληνικά και ξένα, που κατά καιρούς έρχονταν στο προσκήνιο. Έτσι αποκαλύπτεται και η στάση βασικών συντελεστών του Δελτίου με την κριτική που ασκούσαν στις νέες εκδόσεις.

Στην ενότητα *Απ' όσα μας γράφουν* οι αναγνώστες του περιοδικού έχουν τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν, να υποβάλλουν ερωτήματα, να διατυπώνουν τη γνώμη τους σχετικά με εκπαιδευτικά θέματα της επικαιρότητας. Έτσι δημιουργείται μια γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στη σύνταξη και στο αναγνωστικό κοινό. Στα *Διάφορα* εντάσσεται η εκδοτική κίνηση της εποχής, όπου καταγράφονται οι νέες εκδόσεις βιβλίων και περιοδικών καθώς και τα έργα της βιβλιοθήκης του Ομίλου.

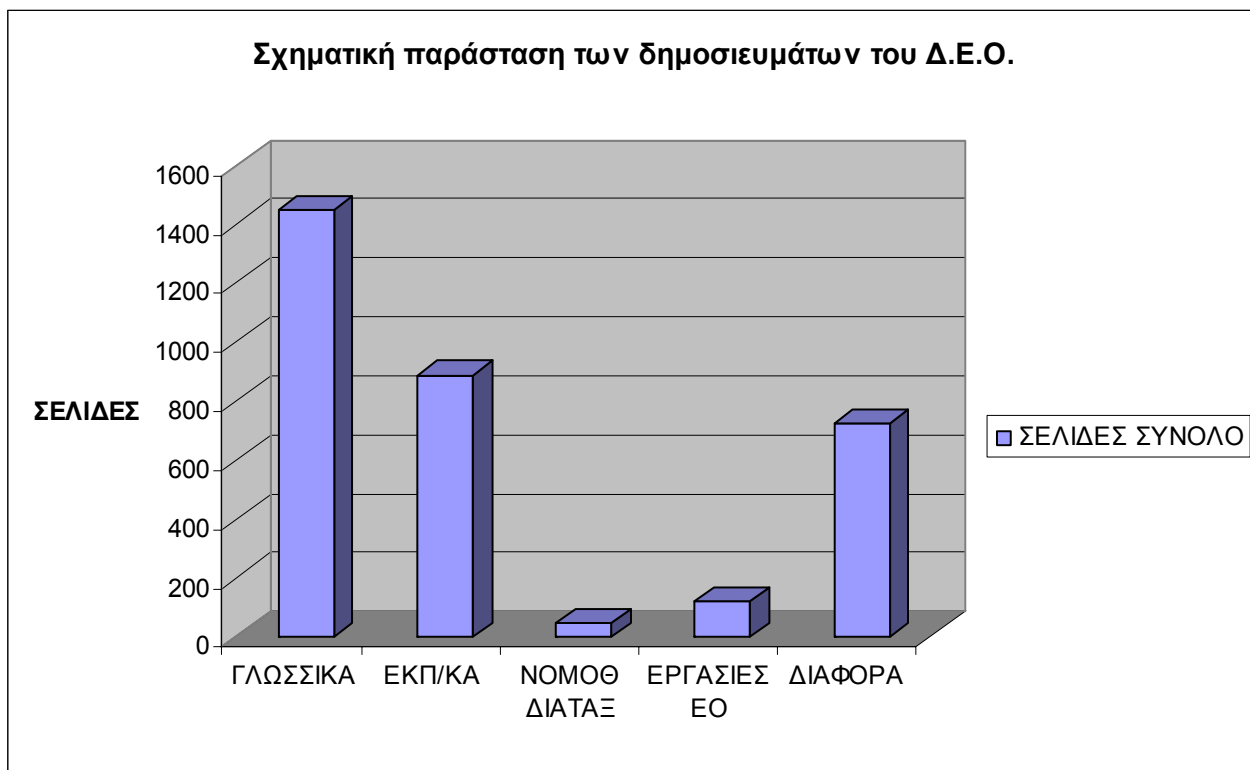
Το Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου προετοίμασε την κοινή γνώμη για να δεχτεί την προσπάθεια για την αναμόρφωση της παιδείας και την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας. Με τους έντεκα τόμους του φωτίζει πτυχές της εκπαιδευτικής μας ιστορίας. Κοινό γνώρισμα όλων των συνεργατών του και ενοποιητικό στοιχείο, πέρα από τις ενδεχόμενες διαφορές τους ήταν η πίστη και η αφοσίωση στην ενιαία και κάπως απροσδιόριστη έννοια της δημοτικής που εξασφάλιζε τη συνύπαρξη στις

στήλες του περιοδικού μεταρρυθμιστών που ανήκαν σε διαφορετικά, ιδεολογικά και πολιτικά, ρεύματα όπως Μ. Τσιριμώκου, Π. Βλαστού, Ι. Δραγούμη, Κ. Χατζόπουλου και άλλων. Τις επιμέρους διαφορές κάλυπταν η αντίθεση προς την καθαρεύουσα και τους προκλητικούς υπερασπιστές της αλλά και ο πόνος και η αναγκαιότητα που προκαλούσε στον κάθε σκεπτόμενο Έλληνα η απογοητευτική κατάσταση της ελληνικής παιδείας με το αναχρονιστικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Στο Δ.Ε.Ο. εκφράστηκαν οι μετριοπαθείς μεταρρυθμιστικές αντιλήψεις, όταν η ενότητα του δημοτικιστικού στρατοπέδου δοκιμάστηκε στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και εμφανίστηκε ένας διπλός διχασμός, γλωσσικός και κοινωνικός. Αποστασιοποιημένο το Δ.Ε.Ο. από θέσεις πολιτικής φύσης συνδράμει στο καθαρό εκπαιδευτικό – επιστημονικό πεδίο εκφράζοντας τη θέση του Ομίλου για την επιστημονική – εκπαιδευτική εργασία. Υπογραμμίζεται από αρθρογράφους, κυρίως εκπαιδευτικούς, η αναγκαιότητα της συστηματικής και μεθοδικής κίνησης για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που δεν πρέπει να περιοριστεί στη γλωσσική μορφή του διδακτικού βιβλίου του Δημοτικού Σχολείου.

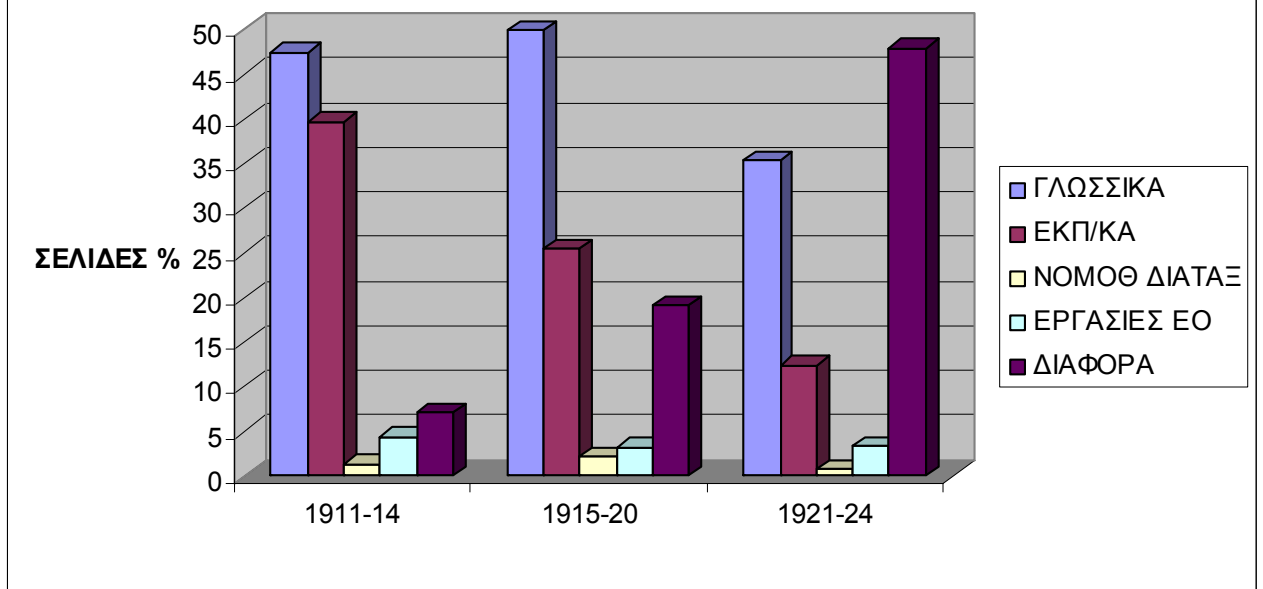
Το Δ.Ε.Ο. αν και θεωρείται όργανο του Εκπαιδευτικού Ομίλου και έκφραση συλλογικών προσπαθειών, η ζωή του και η δράση του συνδέεται με την προσωπικότητα και τις ιδέες των τριών ανδρών που διαδοχικά το διηύθυναν, Α. Δελμούζου, Μ. Τριανταφυλλίδη και Δ. Γληνού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

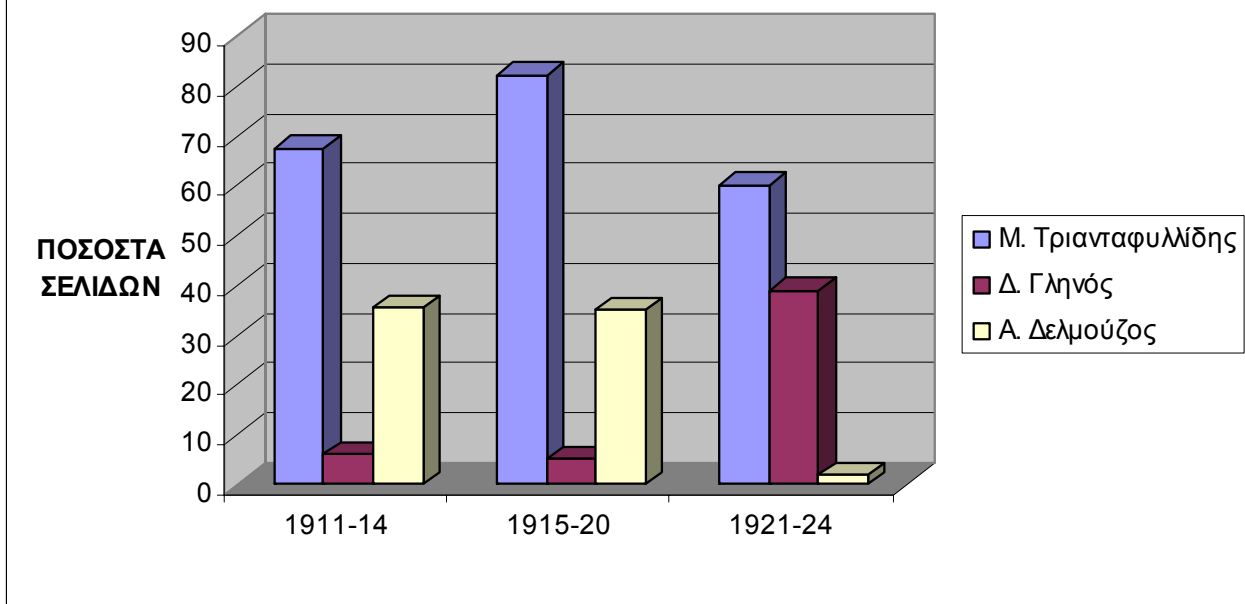
Πηγή: Πίνακες 4,8 και 12

Σχηματική παράσταση των αυξομειώσεων των δημοσιευμάτων του Δ.Ε.Ο. κατά τις τρεις περιόδους, Α' (1911 - 14), Β' (1915 - 20), Γ' (1921 - 24)

Πηγή: Πίνακες 4,8 και 12

Σχηματική παράσταση των αυξομειώσεων των δημοσιευμάτων των Μ. Τριανταφυλλίδη, Δ. Γληνού, Α. Δελμούζου στο Δ.Ε.Ο. κατά τις τρεις περιόδους, Α΄ (1911 - 14), Β΄ (1915 - 20), Γ΄ (1921 - 24)

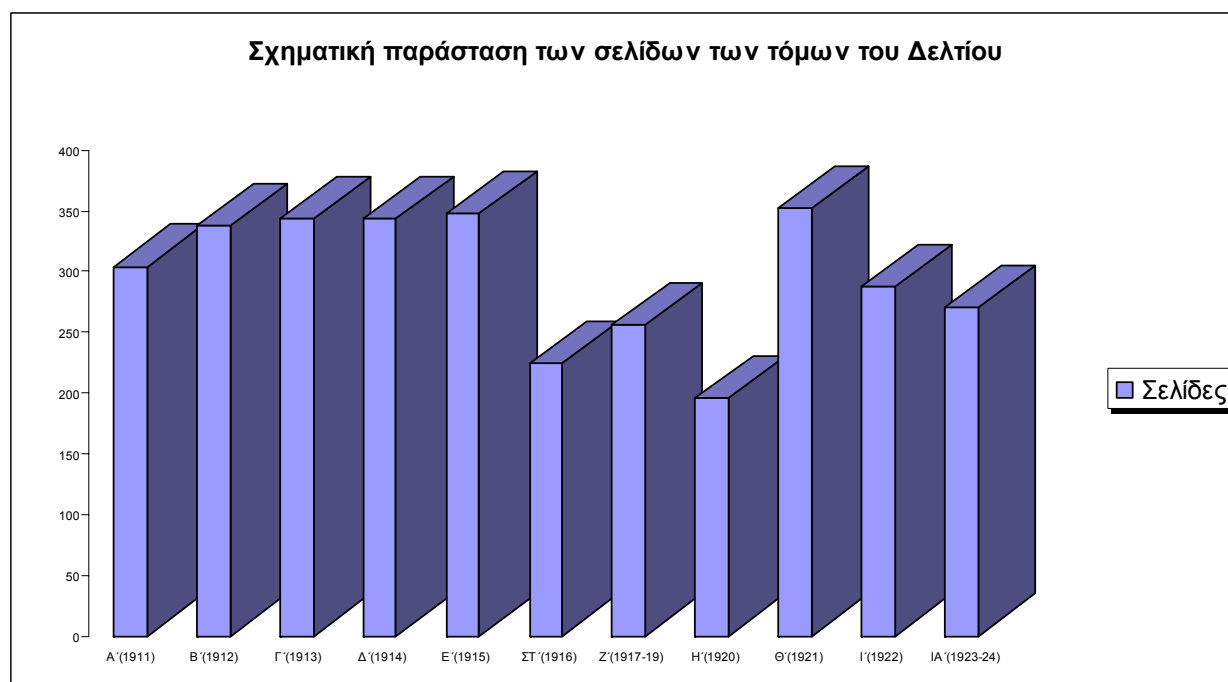

Πηγή : Πίνακες 5,6,9,10,13 και 14

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Σελίδες ανά τόμο στο Δελτίο

Τόμος	Σελίδες
Α'(1911)	304
Β'(1912)	338
Γ'(1913)	344
Δ'(1914)	344
Ε'(1915)	348
ΣΤ'(1916)	224
Ζ'(1917-19)	256
Η'(1920)	196
Θ'(1921)	352
Ι'(1922)	288
ΙΑ'(1923-24)	270

Πηγή: Πίνακας 15

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
A.B.	Αργυρόπουλος Μιχαήλ	Ρήγα Ραγιά: Τραγούδια του Γένους	Βιβλιοκρισία	Γ/-/287-288	1913 [1914]
A.Δ.	Δελμούζος Αλέξανδρος	G. Kerschesteiner: Έννοια του σχολείου εργασίας ή το σχολείον του μέλλοντος, μτφρ. Δ. Γεωργακάκης	Βιβλιοκρισία	Ε/-/301-310	1915 [1916]
A.Δ.	Δελμούζος Αλέξανδρος	M. Offner: Η πνευματική των μαθητών κόπωση, μτφρ. Δ. Γεωργακάκης	Βιβλιοκρισία	Ε/-/301-310	1915 [1916]
A.Δ.	Δελμούζος Αλέξανδρος	Γρηγορίου Ξερόπουλου: Η αδελφούλα μου	Βιβλιοκρισία	Ι/-/283-285	1922 [1923]
A.Δ.	Δελμούζος Αλέξανδρος	Εικόνες από τα σχολεία μας [σχολική γλώσσα]		Γ/-/257-263	1913 [1914]
A.Δ.	Δελμούζος Αλέξανδρος	M. Φιλήντα: Παιδιού έρωτες και άλλα τέπια	Βιβλιοκρισία	Ι/-/281-283	1922 [1923]
A.Δ.	Δελμούζος Αλέξανδρος	Π.Σ. Δέλτα: Τ' ανεύθυνα	Βιβλιοκρισία	Ι/-/279-280	1922 [1923]
A.Π.		A. Thumb: Οι σημερινοί Έλληνες και η καταγωγή τους [απόσπασμα]		Γ/-/306-308	1913 [1914]
A.Π.		A. Δελμούζου: Σαν παραμύθι - Κ. Τριανταφυλλόπουλου: Θεός και Θέμις	Σχόλιο	Γ/-/308-309	1913 [1914]
Άγρας Τέλλος		Ο ποιητής Κ.Π. Καβάφης		Ι/-/3-46	1922 [1923]
Αναγνωστόπουλος Δ.		Ο σκοπός και η διδασκαλία των εκθέσεων		ΙΑ/-/137-153	(1923-1924)[1925]
ανών.		A. Thumb: Im Bergland der Sphakioten auf Kreta [Στα βουνά των Σφακιανών στην Κρήτη], ανατύπωση από την "Deutsche Rundschau"	Αγγελία	Δ/-/323	1914

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
ανών.	Από τα ξένα περιοδικά και για τα ξένα βιβλία [η Jeanne Colin και η Παιδική Βιβλιοθήκη της, η "Εταιρεία της Δευτέρας" στο Neuchatel, η Maria Montessori και οι "παιδικοί κήποι"]		Δ/-/305-306	1914
ανών.	Βιβλία για το γλωσσικό ζήτημα [Ελισαίος Γιαννίδης: "Γλώσσα και Ζωή", Φώτης Δ. Φωτιάδης: "Το γλωσσικό ζήτημα κι η εκπαιδευτική μας αναγέννησις", Γ. Ψυχάρης: "Το ταξίδι μου", Ε. Ροϊδης: "Τα είδωλα", Π. Νιρβάνας: "Γλωσσική αυτοβιογραφία", Κ. Krumbacher: "Das Problem der neugriechischen Schriftsprache"]	Παρουσίαση	Γ/-/337-339	1913 [1914]
ανών.	Γ. Σωτηρίου: Ο Χριστός εν τη τέχνη	Βιβλιοκρισία	Δ/-/316-317	1914
ανών.	Για τα βιβλία των παιδιών μας [περιστατικό σε τάξη δημοτικού]		Γ/-/323-324	1913 [1914]
ανών.	Είναι υποχρεωτικό το σχολείο; [αναδ. από εφ. "Νέα Ημέρα"]		Γ/-/282	1913 [1914]
ανών.	Ένας δάσκαλος για το σχολείο του	Επιστολή	Γ/-/331	1913 [1914]
ανών.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης Η γλώσσα μας στην κοινωνική ζωή		Δ/-/323-328	1914
ανών.	Η καθαρεύουσα στη μέση εκπαίδευση [σχολάρχης το 1917]	Επιστολή	Ζ/-/238-239	(1917-1919)
ανών.	Θεοδώρου Κ. Κοντουρά: Αι πρώται επιγραφαί των Ευαγγελίων	Βιβλιοκρισία	Δ/-/316	1914

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
ανών.	Κώστ. Χατζόπουλου: Τάσω, Στο Σκοτάδι - Ο πύργος του Ακροποτάμου - Υπεράνθρωπος - Γκαίτε, Ιφιγένεια εν Ταύροις - Γκαίτε, Φάουστ [αποσπάσματα δημοσιευμένων κριτικών]		Ε/-/164α-β	1915 [1916]
άδηλος	Ντοστογιέφσκυ: Το έγκλημα και η τιμωρία	Αγγελία	Γ/-/343	1913 [1914]
ανών.	Οι ξενόφωνοι και τα σχολεία μας [απ' το Μοναστήρι για τα εκπαιδευτικά μας χάλια]	Επιστολή	Γ/-/324-326	1913 [1914]
ανών.	Παιδαγωγική Φιλολογία: "Ανατολή" [περ. του Εμμ. Ιακωβίδη] - William James Παιδαγωγικές Ομιλίες, μτφρ. Γ. Γρατσιάτος	Παρουσίαση	Α/-/158	1911
ανών.	Παιδαγωγική Φιλολογία: "Σάλπιγξ" [περ.] - "Ασπίς" [περ.] - Α. Ν. Σκιάς: "Γλωσσική προπαγάνδα" [σειρά άρθρων]	Παρουσίαση	Α/-/230-232	1911
ανών.	Παιδαγωγική Φιλολογία: Β. Λασκαρίδης, Το Αλφαβητάριο της "Μακεδονικής Βιβλιοθήκης" του Μοναστηρίου [αναδ. από την εφ. "Το Φως"]	Βιβλιοκρισία	Α/-/300-301	1911
ανών.	Παιδαγωγική Φιλολογία: Γ. Ι. Καφφετζάκι: Έρβαρτος - Α. Παπαζαχαρίου: Περί σκοπιμωτέρας μεταρρυθμίσεως της διδασκαλίας εν τη στοιχειώδει εκπαιδεύσει - Αικατερίνης Βαρουζάκη: Υγιά σώματα, υγιείς ψυχαί	Βιβλιοκρισία	Β/-/84-87	1912
ανών.	Παιδαγωγικός τύπος ["Ανατολή", "Επετηρίς του εν Σμύρνη Ελληνογερμανικού Λυκείου", "Σάλπιγξ", "Ασπίς", "Σχολείον και Οικογένεια"]	Παρουσίαση	Β/-/87-91	1912
ανών.	Σπ. Λαγοπάτη: Γερμανός ο Β' Πατριάρχης Κων/πόλεως-Νίκαιας (1222-1240). Βίος, συγγράμματα και διδασκαλία αυτού. Ανέκδοτοι ομιλίες και επιστολαί το πρώτον εκδιδόμεναι		Δ/-/317-319	1914

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
ανών.	Τα αναγνωστικά μας [απ' αφορμή τη μελέτη της Π. Δέλτα]	Επιστολή	Δ/-/329	1914
ανών.	Τα αναγνωστικά μας [άρθρο του Π. Νιρβάνα, ανατ. από τη Νέα Ελλάδα]		Δ/-/329-331	1914
Β.	Η Φοιτητική Συντροφιά		Θ/-/337-339	1921
Β.Γ.	"Λαογραφία". Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας	Βιβλιοκρισία	ΣΤ/-/215-216	1916 [1918]
Β.Γ.	Γεωργίου Σωτηριάδου: "Εκλογαί ιερών ύμνων της Ελληνικής Εκκλησίας κατά το επίσημον πρόγραμμα των εν τοις σχολείοις και γυμνασίοις του κράτους διδακτέων μαθημάτων"	Βιβλιοκρισία	Ε/-/129-130	1915 [1916]
Β.Γ.	Λεωνίδα Ζ. Ζώη: "Αναγραφή συγγραφών και εκδόσεων (1887-1914)"	Βιβλιοκρισία	ΣΤ/-/213	1916 [1918]
Β.Γ.	Π.Μ. Κοντογιάννη: "Οι πειραταί και η Θάσος"	Βιβλιοκρισία	Ε/-/129-130	1915 [1916]
Β.Γ.	Π.Μ. Κοντογιάννη: "Οι προστατευόμενοι"	Βιβλιοκρισία	ΣΤ/-/213-215	1916 [1918]
Β.Γ.	Στεφάνου Α. Ξανθουδίδου: "Βιτζέντζου Κορνάρου, Ερωτόκριτος"	Βιβλιοκρισία	ΣΤ/-/210-213	1916 [1918]
Β.Π.	Οι ξένες λέξεις και η "επίσημη" γλώσσα	Επιστολή	Ζ/-/241	(1917-1919)
Βαϊανός Χ.	Ο πρώτος μαλλιάρος στο εσωτερικό της Μικρασίας. [Αφήγηση "ενός νέου" (ανώνυμα) από τη Σίλλια της Καπαδοκίας για τη γλώσσα που μιλούν στο χωριό του]		Ε/-/234-237	1915 [1916]

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Βιζυηνός Γ.		"Διατί η μηλιά δεν έγινε μηλέα" [ανατύπωση από το περ. "Εβδομάς", 1885]		Γ/-/269- 275	1913 [1914]
Βίος Σ. [δ]		Γλωσσικές πεινιές [Χιώτικα αστεία]		Η/-/169- 171	1920
Γ.Α.		Ένας υποδιδάσκαλος για τη μεταρρύθμιση	Επιστολή	Θ/-/344	1921
Γ.Μ.		Αύρας Σ. Θεοδωροπούλου: Ιστορία της Μουσικής, τόμ. Α΄	Βιβλιοκρι σία	ΙΑ/-/254- 255	(1923-1924)[1925]
Γ.Π. Παπανδρ έου Γεώργιος		Η δίκη του Ναυπλίου		Ε/-/194- 205	1915 [1916]
Γ.Π. Παπανδρ έου Γεώργιος		Τα όρια του δημοκρισμού		Δ/-/297- 300	1914
Γ.Σ.		Π. Καβαδαία: Προϊστορική αρχαιολογία	Βιβλιοκρι σία	Δ/-/315- 316	1914
Γιαλούρη ς Α.		Το γλωσσικό ζήτημα στην Πόλη		Η/-/133- 139	1920
Γιανίδης Ελισαίος Σταμάτης	Σταματιάδης	Η βυζαντινή μουσική και η εναρμόνισή της		Θ/-/27-58	1921
Γιανίδης Ελισαίος Σταμάτης	Σταματιάδης	Η διδασκαλία της καθαρεύουσας στο επίσημο σχολείο		Β/-/13-30	1912
Γκ. Γκιώνης Μιχαήλ		Για τα μέλη της Φοιτητικής Συντροφιάς		Γ/-/341	1913 [1914]

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Γκόλφης Ρήγας	Δημητριάδης Δημήτριος	Κωνσταντίνου Χατζόπουλου: Τάσω, Στο σκοτάδι κι άλλα διηγήματα [αναδ. αποστ. κριτικών]		Ε/-/164α	1915 [1916]
Γληνός Δ.		Έθνος και Γλώσσα [Η γλώσσα και η ιστορική ενότητα του έθνους]		Ι/-/47-93	1922 [1923]
Γληνός Δ.		Η κρίση του δημοτικισμού		ΙΑ/-/3-45	(1923-1924)[1925]
Γρηγόριου Ευθ.		Η καλύτερη γλώσσα για το δημοτικό σχολείο		Ε/-/63-74	1915 [1916]
Γρηγόριου Ευθ.		Τα δικατάληκτα επίθετα σε -ος, -ον στο δημοτικό σχολείο		Η/-/128-132	1920
Δ.		Γλωσσικές και εκπαιδευτικές διάταξεις στο νέο Σύνταγμα		Α/-/225-229	1911
Δ.Γ.	Γληνός Δημήτρης	Hermann Rohleder: Η γενετήσιος ορμή και η περί αυτής διδασκαλία της νεολαίας, μτφρ. Σωτ. Λάμψα	Βιβλιοκρισία	Θ/-/114-115	1921
Δ.Γ.	Γληνός Δημήτρης	James L. Hughes: Σφάλματα εν τη διδασκαλία, μτφρ. Δ.Γ. Ζήση	Βιβλιοκρισία	Θ/-/115	1921
Δ.Γ.	Γληνός Δημήτρης	Δημ. Μωραΐτου: Τα ιδεώδη των μαθητών και μαθητριών - Πείραμα ψυχολογικών	Βιβλιοκρισία	Θ/-/323-327	1921
Δ.Κ.	Κυριαζής Δαμιανός	A. Poulimenos [Πουλημένος]: "Die Soziale Frage in Griechenland" [Κοινωνικό ζήτημα]	Βιβλιοκρισία	Ε/-/318-322	1915 [1916]
Δ.Κ.	Κυριαζής Δαμιανός	Δ. Καψάλη: Μελέτη περί της δημοσιονομικής πολιτικής του Βίσμαρκ [Bismarck]	Βιβλιοκρισία	Δ/-/314-315	1914

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Δ.Ν.		Γλωσσικές πενιές		Γ/-/309-313	1913 [1914]
Δ.Φ.	Γληνός Δημήτρης	Δ.Ι. Σαράτση, Περί υπαιθρίων σχολείων και υπαιθρίου διδασκαλίας	Βιβλιοκρισία	Γ/-/279-280	1913 [1914]
Δ.Φ.	Γληνός Δημήτρης	Αχ. Τζαρτζάνου: Οδηγία προς μεθοδικήν διδασκαλίαν των εν τοις ελληνικοίς σχολείοις και γυμνασίοις διδασκομένων μαθημάτων	Βιβλιοκρισία	Γ/-/280-281	1913 [1914]
Δ.Φ.	Γληνός Δημήτρης	Ιωάννου Ν. Βαϊνοπούλου: Μαθήματα ειδικής διδακτικής των στοιχειωδών μαθηματικών	Βιβλιοκρισία	Γ/-/281-282	1913 [1914]
Δ.Φ.	Γληνός Δημήτρης	Ν.Γ. Πολίτου: Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού	Βιβλιοκρισία	Γ/-/289-290	1913 [1914]
Δ.Φ.	Γληνός Δημήτρης	Παιδεία και Πολιτική - Έργα και ημέρες του υπουργείου της παιδείας		Θ/-/94-98	1921
Δ.Φ.	Γληνός Δημήτρης	Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια		Γ/-/276-279	1913 [1914]
Δελμούζος Π. Αλέξανδρος		Από το Κρυφό Σχολειό [γράμμα στις μαθήτριές του Ανώτερου Δημοτικού Παρθεναγωγείου Βόλου]		Α/-/271-292	1911
Δελμούζος Π. Αλέξανδρος		Η αντίδραση [στη γλωσσικοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση]		Ζ/-/225-236	(1917-1919)
Δελμούζος Π. Αλέξανδρος		Οι κλασικοί σε μετάφραση		ΣΤ/-/121-182	1916 [1918]
Δελμούζος Π. Αλέξανδρος		Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση		Ζ/-/1-20	(1917-1919)

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Δελμούζο ς Π. Αλέξανδρ ος	Σαν πρόλογος [στον Γ΄ τόμο του Δελτίου]		Γ/-/ε΄-η΄	1913 [1914]
Δελμούζο ς Π. Αλέξανδρ ος	Το πρότυπον δημοτικών σχολείων και οι επικριταί του		Α/-/14-52	1911
Δελμούζο ς Π. Αλέξανδρ ος	Τρία χρόνια δάσκαλος [από τη θητεία του στο Α.Δ. Παρθεναγωγείο Βόλου]		Γ/-/1-27 * Δ/-/197- 283	Γ:1913 [1914] * Δ: 1914
Δέλτα Πηνελόπη Σ.	Στοχασμοί περί της ανατροφής των παιδιών μας		Α/-/80-89	1911
Δέλτα Πηνελόπη Σ.	Τα αναγνωστικά μας		Γ/-/232- 256	1913 [1914]
Δέλτα Πηνελόπη Σ.	Τα καινούρια αναγνωστικά μας		Ζ/-/44-73 * Η/-/19- 30	Ζ:(1917-1919) * Η: 1920
Δημοδιδά σκαλοι Αργολίδο ς	Υπόμνημα [Συνεδρίου - Αίτημα να εδραιωθεί και να επεκταθεί η Μεταρρύθμιση - (1919;)]		Η/-/164- 165	1920
Δραγούμ ης Φ. ι	Οι ιδέες του Chamberlain για το μεσαιωνικό και νέο ελληνισμό		Ε/-/206- 218	1915 [1916]
Ε.Γ. ι	Η γλωσσική μεταρρύθμιση	Επιστολή	Η/-/185	1920
Εκπαιδευ τικός Όμιλος	"Γράμματα" [αγγελία για τη νέα έκδοση με ολόκληρο το έργο του Μαβίλη]		Γ/-/343	1913 [1914]
Εκπαιδευ τικός Όμιλος	"Δάσκαλοι, βοηθήσετε το έργο του υπουργείου της Εθνικής Οικονομίας"		Ε/-/348α	1915 [1916]

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εκπαιδευτικός Όμιλος	"Εκκλησιαστικός Φάρος" Αλεξανδρείας [περιεχόμενα τευχών 88-90, 1914]		Ε/-/162	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	"Προοδευτικό Κέντρο", Πόλη [πληροφορίες ότι ιδρύθηκε σύλλογος για την καθιέρωση της δημοτικής]		Γ/-/341	1913 [1914]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	"Σε ειδικούς και μη" [Ιδρυτική απόφαση Προτύπου Δημοτικού Σχολείου. Απόφαση έκδοσης του Δελτίου. Ερωτήματα για τη σύνταξη του προγράμματος του Δημοτικού Σχολείου]		Α/-/9-13	1911
Εκπαιδευτικός Όμιλος	"Υπόμνημα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Ο Σύλλογος Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας προς την Εθνική Συνέλευση και την Κυβέρνηση" [αντιπρόεδρος Αύρα Σ. Θεοδωροπούλου - γραμματέας Μαρία Δεσύπρη]		Θ/-/340-341	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	"Φιλοδασική Ένωσις" ["Δάσκαλοι, βοηθήσετε να ξαναγεμίσουμε την Ελλάδα με δάση"]		Ε/-/348β	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	"Χαραυγή" [παρουσίαση του λογοτεχνικού περ. της Μυτιλήνης]		Γ/-/343	1913 [1914]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Από τη σχολική καθιέρωση της δημοτικής [επίσημες πράξεις σχετικές με τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση-πρακτικό της συντακτικής επιτροπής των αναγνωστικών του κράτους]		Η/-/140-151	1920
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Από την ιστορία της σχολικής μας γλώσσας [διάταγμα του 1853, εγκύκλιοι]		Ζ/-/210-211	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Απόσπασμα από τη μετάφραση του "Φάουστ" [του Goethe από τον Κ. Χατζόπουλο]		Ε/-/164δ	1915 [1916]

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Αρχείο. Μια πρόκληση [πρόθεση του Ομίλου να φτάξει αρχείο από άρθρα σχετικά με γλωσσικό, εκπαίδευση, πνευματική-κοινωνική ζωή]		Γ/-/339-340 * Δ/-/339 * Ε/-/160	Γ:1913 [1914] * Δ:1914 * Ε:1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Για να γνωρίσωμε τη φιλολογία μας [Έργα του Κ. Παλαμά και κρίσεις γι' αυτά]		Ε/-/348γ-η	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Για την κατάσταση του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα [διαμαρτυρία επιστημόνων στο περ. "Suddeutsche Monatshefte" για την καταπίεση της δημοτικής στην Ελλάδα]		Β/-/139-141	1912
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Για το αρχείο [παραιτούνται από Εκπ. Σύμβουλοι οι Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης - άρθρο της εφ. "Πολιτεία"]		Θ/-/139-141	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Γλωσσικές πενιές [Η γλώσσα μας όπως γράφεται, - πού διδάσκεται]		Ε/-/143-146 * ΣΤ/-/327-330 * Ζ/-/221-222 * Θ/-/221-225 * Θ/-/160-161, 333-334	Ε:1915 [1916] * ΣΤ:1916 [1918] * Ζ:(1917-1919) * Θ:1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Γληνός Δημήτρης Δήλωση [για ποιο σκοπό ιδρύθηκε ο ΕΟ, γιατί παρεξηγείται από καθαρευουσιάνους και δημοτικιστές]		Α/-/233-234	1911
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Δήλωση [Ο Όμιλος θα επιμένει στο σκοπό του]		Α/-/65	1911
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Δήλωση [Παράκληση του Ε.Ο. προς τους "σεβαστούς του επικριτάς" να σταματήσουν τη δημοσιογραφική πολεμική]		Α/-/63-64	1911
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Δημοτικιστική Ομάδα, Κάιρο - Εκπαιδευτικός Όμιλος [της Αιγύπτου], Αλεξάνδρεια		Θ/-/136-137	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Γληνός Δημήτρης Διαγωνισμός για Αλφαβητάριο [Προκήρυξη, αποτελέσματα κλπ.]		Β/-/93-4, 167-8, 270, 335 * Γ/-/332 * Δ/-/332	Β:1912 * Γ:1913 [1914] * Δ:1914

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Διαλέξεις για τον Όμιλο		A/-/66-79 * B/-/92, 151-155, 176-201 * Γ/-/332- 334 * Θ/-/ 348	A:1911 * B:1912 * Γ: 1913 [1914] * Θ: 1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Έκθεση της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια Τσιριμώκου		E/-/253- 266	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Έκθεσις της επί του γλωσσικού ζητήματος εξεταστικής επιτροπής της Βουλής		B/-/71-83	1912
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Εκπαιδευτικά Χρονικά [Κεντρική υπηρεσία Υπουργείου Παιδείας - Επιθεωρήσεις γενικές και δημοτικής εκπαιδύσεως - (ονόματα)]		ZI-/236- 237	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Ένας δάσκαλος για τη δημοτική [χαιρετισμός του δασκάλου [Αριστοτέλη;] Ράλλη στη Συνέλευση του ΕΟ]		Θ/-/348- 349	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Ένας δάσκαλος για τη σχολική γλώσσα [ανατ. από εφ. "Ακρόπολις", 11-12-1913]		Γ/-/298- 300	1913 [1914]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Ένας υπουργός για τη δημοτική μας γλώσσα [Ο Παπαναστασίου, αναπληρωτής του υπουργού παιδείας, κατά την απονομή του Αριστείου Γραμμάτων και Τεχνών στον Μ. Καλομοίρη]		ZI-/220- 221	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Εφημερίδα από τον Καύκασο στη ζωντανή γλώσσα [πολιτική και φιλολογική εφ. "Νέα Ζωή"]		Θ/-/152- 153	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η "Βιβλιοθήκη του Εκπαιδευτικού Ομίλου" [απόφαση για ίδρυση βιβλιοθήκης που θα εκδίδει βιβλία σχετικά με παιδεία, γλώσσα και πνευματική κίνηση]		Δ/-/332	1914
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας [επιστολές Δ. Γληνού, Α. Μυλωνά, Α.Π. Παπαναστασίου, Ι. Αθανασάκη, Σ. Λοβέρδου]	Επιστολή	E/-/331- 334	1915 [1916]

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η γλωσσολογική μεταρρύθμιση στην Πόλη [αναδ. από πολιτικές εφ. - η αντίδραση στη δημοτική]		Θ/-/146-147	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η επίσημη γλώσσα [έγγραφο Νομάρχη γραμμένο στη δημοτική, οδηγίες Ιατροσυνεδρίου "κατά της γρίππης" - σχόλιο της εφ. "Εμπρός" για τις οδηγίες]		Ζ/-/220-221	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η επιστήμη κι η γλώσσα της [σχόλιο, απ' αφορμή την κριτική κατά του Κ. Τριανταφυλλόπουλου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών]		Θ/-/152	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η καθαρεύουσα στα σχολεία των ξενογλωσσών [αναδ. από επιστολή του δημοδιδασκάλου Α. Τζιόβα]		Ζ/-/219	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η νέα σχολική γραμματική στη Βουλή και στον τύπο (1920) [επερώτηση του βουλευτή Α. Χρυσοστάλη και το άρθρο "Η γραμματική του φρενοκομείου" της εφ. "Αθήναι"]		Θ/-/140-142	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η παιδική βιβλιοθήκη του Ομίλου [αποσπ. από επιδοκιμαστικά άρθρα σε εφημερίδες]		Ε/-/151-154	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η παιδική γλώσσα [αποσπ. από επιστολές που έλαβε ο ΕΟ]		Ε/-/147-149	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η παιδική μας βιβλιοθήκη [έλλειψη παιδικού βιβλίου - απόφαση του Ε.Ο. για παιδικά βιβλία - ποια βιβλία βγήκαν στο τέλος του 1913]		Γ/-/334-337	1913 [1914]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Η σχολική γλώσσα στη Μακεδονία [απόσπ. άρθρων και κρίσεων του τύπου για τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]		Ε/-/337-339	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Κατάλογος βιβλίων σχετικών με το εκπαιδευτικό και γλωσσικό ζήτημα		Α/-/61-62	1911

Συγγραφέας Ταύτιση Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Καταστατικό και Διοίκηση του ΕΟ	A/-/5-6 * Δ/-/338 * Θ/-/347-348 * IA/-/267-269	A:1911 * Δ:1914 * Θ:1921 * IA:(1923-1924) [1925]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Λογοδοσία και απολογισμός Ε.Ο. [Οικονομικά - Ταμιακή κίνηση, απολογισμοί, δωρεές κλπ.]	A/-/161-165 * B/-/169-175 * Γ/-/342-343 * Δ/-/332-338 * E/-/154-159 * Z/-/246-249 * H/-/186-191 * Θ/-/345-348 * IA/-/266	A:1911 * B:1912 * Γ:1913 [1914] * Δ:1914 * E:1915 [1916] * Z:(1917-1919) * H:1920 * Θ:1921 * I:1922 [1923] * IA:(1923-1924) [1925]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Μια άδοξη συνεδρία στην Εθνοσυνέλευση - Πώς καταργήθηκε ο νόμος για τη δημοτική γλώσσα	Θ/-/342	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Μια βασιλική αφιέρωση [ο Βασιλέας δέχεται τη μελέτη "Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας" που του αφιέρωσε ο Μ. Τριανταφυλλίδης]	E/-/150	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Μια εξήγηση [Δήλωση του υπουργού παιδείας Α. Αλεξανδρή, ότι "εν αγνοία του" περιελήφθη στους ιδρυτές του Ε.Ο. - η απάντησή του στην πρόσκληση του Δ.Π. Πετροκόκκινου, ένα χρόνο πριν - το 1910]	A/-/159-160	1911
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Νέα βιβλία και περιοδικά [κατάλογος - οι βιβλιοκρ. ευρετηριάζονται κατά κριτή]	Δ/-/340 * E/-/162-164, 340-345 * ΣΤ/-/222-223 * Ζ/-/250-255 * Η/-/192-195 * Θ/-/166-168, 350-351 * I/-/286-288 * IA/-/262-265	Δ:1914 * E:1915 [1916] * ΣΤ:1916 [1918] * Z:(1917-1919) * H:1920 * Θ:1921 * I:1922 [1923] * IA:(1923-1924) [1925]
Εκπαιδευτικός Όμιλος Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Νίκη [καθιέρωση της δημοτικής στο δημοτικό]	ΣΤ/-/1-5	1916 [1918]

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Ο "Κεντρικός Λαϊκός Πολιτικός Σύλλογος Αθηνών" για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση [αναδ. από την εφ. "Εμπρός" - υπέρ της εθνικής γλώσσας]		Θ/-/156-157	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Ο πρίγκιπ Νικόλαος για τη σχολική γλώσσα στη Μακεδονία		Ε/-/150-151	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Οι καθαρευουσιάνοι της Σμύρνης [ψήφισμα κατά της δημοτικής απ' αφορμή τα νέα αναγνωστικά - Μητροπολίτης Χρυσόστομος]		Θ/-/145-146	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Οι νεκροί του Ομίλου [Λαυρένπος Μαβίλης, Φιφίκος Μάτσας, Χρ. Μακρής, Κώστας Γούναρης, που "απέθαναν για την πατρίδα"]		Β/-/337	1912
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Οι ξένοι φίλοι του δημοτικισμού και ο Ε.Ο. [Ο Ε.Ο. παραθέτει γεύμα στους ξένους Ανατολιστές, που συνεδριάζουν στην Αθήνα - οι προπώσεις]		Β/-/155-156	1912
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Οι ξενόφωνοι και η σχολική γλώσσα [ο Γεν. Διοικητής Δ. Μακεδονίας Ι. Ηλιάκης προς το Υπουργείο Δημοσίας Εκπαιδεύσεως]		Ζ/-/218-219	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Περασμένοι τόμοι του Δελτίου [Περιεχόμενα μέχρι και τον Δ' τόμ.]		Δ/-/340 * Ε/-/161-162	Δ:1914 * Ε:1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος Δημήτρης Γληνός - Αλέξανδρος Δελμούζος	Πρόγραμμα Δημοτικού Σχολείου, Ανώτερου Παρθεναγωγείου και Διδασκαλείου Κοριτσιών - Υπόμνημα του Ε.Ο. προς το Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως		Β/-/202-263	1912
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Προκαταρκτική εργασία του Ομίλου [εγκύκλιος, επιστολές, καταστατικό]		Α/-/3-8	1911
Εκπαιδευτικός Όμιλος Γληνός Δημήτρης	Προλεγόμενα στον Β' τόμο του Δελτίου		Β/-/3-12	1912

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Προσθήκη στη μελέτη του κ. Τριανταφυλλίδη [για κρίση του Χατζιδάκι για τη δημόδη γλώσσα, διατυπωμένη στα 1883, που πρέπει να προστεθεί στη σ. 30 του Ε τόμου, στη μελέτη: "Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας"]		Ε/-/161	1915 [1916]
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Σημεία των καιρών [Η δημοτική κατατάει έδαφος - αναφορές, εγκύκλιοι, εκθέσεις σε προϊσταμένους στη ζωντανή γλώσσα]		Θ/-/148-152	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Στους Συνδρομητάς/ές του Δελτίου [Ανακοινώσεις σε συνδρομητές, αναγνώστες, συνεργάτες για τη γλώσσα των άρθρων κλπ.]		Β/-/336 * Γ/-/342 * Δ/-/339 * Ε/-/160, 339-40 * Ζ/-/250 * Η/-/192	Β:1912 * Γ:1913 [1914] * Δ:1914 * Ε:1915 [1916] * Ζ:(1917-1919) * Η:1920
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Συντροφιά των εννιά [πληροφορία για την καλλιτεχνική εταιρεία που ιδρύθηκε στην Κέρκυρα]		Δ/-/338-339	1914
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Σχολή Σπετσών [απόφαση για ίδρυση σχολής που θα σπάσει τη σχολική παράδοση]		Ζ/-/216-217	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Τα βιβλία μας [εκδόσεις του Ομίλου, βιβλία που χαρίζει ή πουλάει ο Όμιλος]		Γ/-/340-341 * Δ/-/341 * Ε/-/336 * ΣΤ/-/222 * Η/-/192 * Θ/-/166	Γ:1913 [1914] * Δ:1914 * Ε:1915 [1916] * ΣΤ:1916 [1918] * Η:1920 * Θ:1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Τα μαθήματα των Ανωτέρων Εποπών στους δημοδιδασκάλους Αθηνών και Πειραιώς		Ζ/-/212-214	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Το Διάταγμα της Θεσσαλονίκης και ο εξελληνισμός των ξενοφώνων [απόσπ. υπομνήματος του Γ. Ηλιάκη, πρώην νομάρχη]		Θ/-/137	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος	Το πρώτο συνέδριο των επιθεωρητών για την απλοποίηση του τονισμού. Ένα ιστορικό έγγραφο [(1919)]		Ζ/-/215-216	(1917-1919)

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εκπαιδευτικός Όμιλος		Το συνέδριο των επιθεωρητών [απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου για σειρά μαθημάτων και συζητήσεων με τους Επιθεωρητές της δημοτικής εκπαίδευσως, με σκοπό τη μύησή τους στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση]		Η/-/152-159	1920
Εκπαιδευτικός Όμιλος		Υπόμνημα δημοκιστών στην κυβέρνηση για να διατηρηθούν τ' αναγνωστικά της δημοτικής [αναδ. από εφ. "Πρωτεύουσα"]		Θ/-/153-156	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος		Ψήφισμα του Ε.Ο. για τον θάνατο του Ι. Δραγούμη [αναδ. από την εφ. "Έθνος"]		Θ/-/166	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος		Ψήφισμα των "Λαϊκών Πολιτικών Συλλόγων" προς την Εθνική Συνέλευση και προς την Κυβέρνηση για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση		Θ/-/341	1921
Εκπαιδευτικός Όμιλος		Ψήφισμα των δημοδιδασκάλων Πειραιώς για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση		Ζ/-/214-215	(1917-1919)
Εκπαιδευτικός Όμιλος		Ψήφισμα των δημοδιδασκάλων Χίου για τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση		Θ/-/137-139	1921
Έλατος Νώντας	Παπαμιχαήλ	Για τα νέα αναγνωστικά του 1914 και την κριτική της κ. Επαμεινώνιδας		Η/-/160-164	1920
Εσπερινός Μ. Σ	Ιωάννου Ευάγγελος	Αθαν. Κυριαζής: Στιγμές που ζω, ποιήματα	Βιβλιοκρισία	Ι/-/246-247	1922 [1923]
Εσπερινός Μ. Σ	Ιωάννου Ευάγγελος	Ανδρ. Καλογηράς, Φωτογραφίες [σάπυρα]	Βιβλιοκρισία	Ι/-/272-273	1922 [1923]
Εσπερινός Μ. Σ	Ιωάννου Ευάγγελος	Γ. Αθάνας: Αγάπη στον Έπαχτο, ποιήματα	Βιβλιοκρισία	Ι/-/261-265	1922 [1923]

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Εσπερινό ς Μ. ς	Ιωάννου Ευάγγελος	Γ. Αθάνας: Καιρός Πολέμου, ποιήματα	Βιβλιοκρι σία	Ι/-/258- 261	1922 [1923]
Εσπερινό ς Μ. ς	Ιωάννου Ευάγγελος	Γεωργίου Δελή: Απάνεμα βράδου, ποιήματα	Βιβλιοκρι σία	Ι/-/249- 252	1922 [1923]
Εσπερινό ς Μ. ς	Ιωάννου Ευάγγελος	Εικοσιοχτώ ποιήματα του Κλέωνος Παράσχου και εικοσιδύο του Baudelaire	Βιβλιοκρι σία	Ι/-/254- 258	1922 [1923]
Εσπερινό ς Μ. ς	Ιωάννου Ευάγγελος	Θρασύβουλος Σταύρου [Μελικέρτης]: Δρόμοι και Μονοπάτια, ποιήματα	Βιβλιοκρι σία	Ι/-/247- 249	1922 [1923]
Εσπερινό ς Μ. ς	Ιωάννου Ευάγγελος	Κ.Γ. Καρυωτάκη: Νηπενθή, ποιήματα	Βιβλιοκρι σία	Ι/-/252- 254	1922 [1923]
Εσπερινό ς Μ. ς	Ιωάννου Ευάγγελος	Κλεαρέτης Δίπλα - Μαλάμου: Στο διάβα μου, ποιήματα	Βιβλιοκρι σία	Ι/-/269- 272	1922 [1923]
Εσπερινό ς Μ. ς	Ιωάννου Ευάγγελος	Στέλιος Σπεράντζας: Όταν φεύγουν οι ώρες, ποιήματα	Βιβλιοκρι σία	Ι/-/265- 269	1922 [1923]
Ξερβός Ι.		Η ορθογραφία μας [απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]	Επιστολή	Γ/-/328- 329	1913 [1914]
Θεοδωρίδ ης Χαράλαμ πος		Πανεπιστήμιο		ΙΑ/-/184- 203	(1923-1924)[1925]
Θεοδωρο πούλου Αύρα Σ.		Μουσικά		Γ/-/300- 302	1913 [1914]
Θεοδωρο πούλου Σ. Αύρα		Το "Κυριακό σχολείο εργατριών"		ΕΙ/-/75-87	1915 [1916]

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Θεοφανόπουλος	Απόστολος Μ.	Ένας δημοδιδάσκαλος για τη γλωσσολογική μεταρρύθμιση	Επιστολή	Η/-/178-179	1920
Θρακιάς Χρίστος	Θεοδωρίδης Χαράλαμπος	Η σημερινή θέση της ψυχολογίας		Ι/-/112-183	1922 [1923]
Θρακιάς Χρίστος	Θεοδωρίδης Χαράλαμπος	Ο Stefan George, ο λυρικός ποιητής		Θ/-/59-76	1921
Θρύλος Αλκης	Ελένη Νεγρεπόντη-Ουράνη	Δ. Τανάλιας [= Κ. Βάρναλης]: Το φως που καίει	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/234-238	(1923-1924)[1925]
Θρύλος Αλκης	Ελένη Νεγρεπόντη-Ουράνη	Ζ. Παπαντωνίου: Πεζοί ρυθμοί	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/231-234	(1923-1924)[1925]
Θρύλος Αλκης	Ελένη Νεγρεπόντη-Ουράνη	Π. Πικρού [= Πέτρος Γεναρόπουλος]: Χαμένα κορμιά	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/238-242	(1923-1924)[1925]
Θρύλος Αλκης	Ελένη Νεγρεπόντη-Ουράνη	Σολωμός		ΙΑ/-/46-93	(1923-1924)[1925]
Θρύλος Αλκης	Ελένη Νεγρεπόντη-Ουράνη	Φ. Κόντογλου: Πέτρος Κάζας	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/242-245	(1923-1924)[1925]
Ι.Κ.		Για ν' αγαπηθεί η δημοτική από τους δασκάλους	Επιστολή	Η/-/177-178	1920
Ίδας	Δραγούμης Ίων	Ένα φυλλάδιο [Ευθ. Μπουντώνα: Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος και οι κίνδυνοι της καθαρειούσης]		Α/-/147-157	1911
Ιμβριώτης Γιάννης		Ψυχανάλυση - Έκθεση των θεωριών του S. Freud		ΙΑ/-/154-183	(1923-1924)[1925]

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Ιωσηφίδης Ι.Κ.		Οι Έλληνες της Γεωργίας [στη Ρωσία] για τη γλωσσολογική μεταρρύθμιση	Επιστολή	Θ/-/142-143	1921
Κ - ά.		F. Froebel: Παιδαγωγική των μικρών παιδιών και του παιδικού κήπου, μτφρ. Α. Παπαζαχαρίου	Βιβλιοκρισία	Θ/-/116-120	1921
Κ.		Από τις εισιτήριες γυμνασιακές εξετάσεις [γραμματικές παρατηρήσεις που δόθηκαν σε μαθητές σχολαρχείου]	Επιστολή	Ζ/-/238	(1917-1919)
Κ. Παλ. Κωστής	Παλαμάς Κωστής	Ίδα [= Ιων Δραγούμης]: Μαρτύρων και ηρώων αίμα	Βιβλιοκρισία	Δ/-/310-311	1914
Κ.Α.		Τραγούδια του λαού μας, ανθολογημένα για τα παιδιά - [ΕΟ Αιγύπτου]	Βιβλιοκρισία	Θ/-/327-332	1921
Κ.Δ.Σ. Κ.Δ.	Σωτηρίου Κ.Δ.	A. Binet, Αι νέαι ιδέαι περί του παιδίου, μτφρ. Χριστοδούλου Β. Λέφα	Βιβλιοκρισία	Ι/-/273-278	1922 [1923]
Κ.Κ.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	"Η Εκπαιδευτική Ανόρθωσις". Άρθρα του κ. Δ. Γληνού [αποσπάσματα]	Βιβλιοκρισία	Δ/-/301-304	1914
Κ.Κ.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Η γλώσσα μας στην κοινωνική ζωή		ΣΤ/-/217-221	1916 [1918]
Κ.Κ.		Η γλώσσα που γράφθηκαν τα Ευαγγέλια. [Μ. Τριανταφυλλίδης, Τα Ευαγγέλια και ο Απικισμός]	Βιβλιοκρισία	Γ/-/290-291	1913 [1914]
Κ.Κ.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Η γλώσσα που θέσπισε το Σύνταγμα		Γ/-/295-298	1913 [1914]
Κ.Κ.Κ.		Εντυπώσεις από τα σχολεία του Δήμου Αθηναίων		Β/-/176-201	1912

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Κ.Ο.		Από τη ζωή του σχολείου		Ι/-/94-111	1922 [1923]
Κ.Π.		"Ο Λόγος", μηνιαίο περιοδικό, Πόλη, τόμ. 1-2	Παρουσίαση	Θ/-/124-127	1921
Κ.Π.		[ένας αναγνώστης]: Πότε θα καταργηθούν οι τόνοι;	Επιστολή	Η/-/183	1920
Κ.Π.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Απολογία της Δημοτικής [Ανθολογία]		Δ/-/46-196	1914
Κ.Π.	Παλαμάς Κωστής	Δ.Σ. Μπαλάνου: Ο Απόστολος Μακράκης - Δ.Σ. Μπαλάνου: Αι θρησκευτικά ιδέαι του Αδαμαντίου Κοραή	Βιβλιοκρισία	Θ/-/130-135	1921
Κ.Π.	Παλαμάς Κωστής	Οι ομιλίες του "Παρνασσού" - [κριτική παρουσίαση]		Ε/-/323-327	1915 [1916]
Κ.Τ.	Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντίνος	Γ. (Ιωαννίδη) Βαμπακιά: Σημειώματα διοικητικά	Βιβλιοκρισία	Δ/-/321-323	1914
Κ.Τ.	Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντίνος	Λ[ουκά] Νάκου: Εισαγωγή εις την κοινωνιολογικήν εγκληματολογίαν	Βιβλιοκρισία	Ε/-/316-318	1915 [1916]
Κ.Τ.	Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντίνος	Μεταρρυθμίσεις στο αστικό μας δίκαιο		Θ/-/135-136	1921
Κ.Χ.	Χατζόπουλος Κωσταντίνος	"Κερκυραϊκή Ανθολογία" [δίμηνο Φιλολογικό περ. της Συντροφιάς των Εννιά]	Βιβλιοκρισία	Ε/-/127-128	1915 [1916]
Κ.Χ.	Χατζόπουλος Κωσταντίνος	Kalevala, Poema nazionale finnico, tradotto nel metro originale da Pavolini	Βιβλιοκρισία	Δ/-/312	1914

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Κ.Χ.	Χατζόπουλος	Κωνσταντίνος Κωσαντίνοβιτς	Βιβλιοκρισία	Ε/-/124-125	1915 [1916]
Κ.Χ.	Χατζόπουλος	Κωνσταντίνος Κωσαντίνοβιτς	Βιβλιοκρισία	Ε/-/123-124	1915 [1916]
Καζαντζάκη	Γαλάτεια	Τι διαβάζουν τα παιδιά μας [κριτική των περ.: "Η Εφημερίς των Παιδων", "Διάπλασις των Παιδων", "Παιδικός Αστήρ", "Ελληνόπαις"]		Γ/-/216-231	1913 [1914]
Καζαντζάκης Ν.		H. Bergson		Β/-/310-334	1912
Κακούρος	Ευάγγελος	Στοχασμοί για το ζήτημα των εκθέσεων		Ι/-/234-245	1922 [1923]
Καλλιγιάς	Ι.	Δημοτική γλώσσα		ΙΑ/-/259-260	(1923-1924)[1925]
Καλογηράς	Ανδρ.	Η Μουσική στο σχολείο [και σχετικό σημείωμα του Α. Δελμούζου]		Γ/-/196-207	1913 [1914]
Καλομοίρης	Μ.	Η τέχνη μου και οι πόθοι μου - Η μουσική στο σχολείο - [περιέχει και το "Η μουσική ή σωστότερα η ωδική στα σχολεία μας" του Α. Δελμούζου]		Γ/-/196-207	1913 [1914]
Καρούζος	Χρ.	Απ' αφορμή ενός βιβλίου ["Στέφανος", εκλογαί αρχαίων ποιημάτων κατά μετάφρασιν Σίμου Μενάρδου]	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/204-214	(1923-1924)[1925]
Κοκκίνης	Γ.Π.	Προς την απλοποίηση του τονισμού. Η καθαρεύουσα ύστερ' από τη γλωσσολογική μεταρρύθμιση	Επιστολή	Η/-/181-182	1920
Κοντογιάννης	Δημ.	Δάσκαλοι πύργων και δάσκαλοι που φεύγουν [=ο παλιός και ο νέος τύπος δασκάλου]	Επιστολή	Ζ/-/243-244 * Η/-/172-174	Ζ:(1917-1919) * Η: 1920

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Κωνσταντίνος Χ.		Οι νεοελληνικές παραδόσεις στο δημοτικό σχολείο		Η/-/31-48	1920
Λ.Π.	Παλαμάς Λέαντρος	Α. Σοφιστή [Λευτέρης Αλεξίου]: Σονέτα	Βιβλιοκρισία	Ε/-/313-314	1915 [1916]
Λ.Π.	Παλαμάς Λέαντρος	Αριστομένους Προβελεγγίου: Ποιήματα	Βιβλιοκρισία	Ε/-/311-313	1915 [1916]
Λ.Π.	Παλαμάς Λέαντρος	Γρηγορίου Ξενοπούλου: Ο Κόκκινος Βράχος	Βιβλιοκρισία	Ε/-/310-311	1915 [1916]
Λ.Π.	Παλαμάς Λέαντρος	Ιουλίου Τυπάλδου: Ποιήματα	Βιβλιοκρισία	Ε/-/125-127	1915 [1916]
Λ.Π.	Παλαμάς Λέαντρος	Κ. Ράδου: Νικόλαος Τσεσμελής ή Παπάζογλου (1758-1819), εξ ελληνικών, γαλλικών και αραβικών πηγών	Βιβλιοκρισία	Ε/-/315-316	1915 [1916]
Λ.Π.	Παλαμάς Λέαντρος	Κωσταντίνου Χατζόπουλου: "Τάσω, Στο σκοτάδι και άλλα διηγήματα"	Βιβλιοκρισία	ΣΤ/-/207-209	1916 [1918]
Λ.Π.	Παλαμάς Λέαντρος	Π. Βλαστού: Κριτικά ταξίδια	Βιβλιοκρισία	Δ/-/306-310	1914
Λ.Π.	Παλαμάς Λέαντρος	Σήμ Μπενέλλη [Benelli]: "Ο Δείπνος με τα σκώμματα" - Μτφρ. Ν. Ποριώτης	Βιβλιοκρισία	ΣΤ/-/209	1916 [1918]
Λέκα Β.		Τα αναγνωστικά μας [απ' αφορμή τη μελέτη της Π.Σ. Δέλτα]	Επιστολή	Γ/-/319-321	1913 [1914]
Λογοθέτη Μέλπω		Η ελληνική μουσική και η θέση της στο σχολείο		ΣΤ/-/194-198	1916 [1918]

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Λογοθέτη Μέλπω		Η μουσική στα σχολεία		Γ/-/208- 215	1913 [1914]
Λομπρόζ ο [Lombros ο] Πάολα	Χατζόπου λος Κ. [Lombros ο] Πάολα	Για την ψυχολογία των φτωχών παιδιών [από το βιβλίο της "Η ζωή των παιδιών"]		ΣΤ/-/199- 203	1916 [1918]
Λομπρόζ ο [Lombros ο] Πάολα	Χατζόπου λος Κ. [Lombros ο] Πάολα	Παιδικά ιχνογραφήματα [από το βιβλίο της "Η ζωή των παιδιών"] - Με εισαγωγικό σημ. του π. για τη συγγραφέα και το κείμενο		Ε/-/88-96 267-279	1915 [1916]
Λορεντζά τος Π.		Η ορθογραφία μας (γνώμη, απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη)		Γ/-/328 Βλ. 002-328	1913 [1914]
Μ.Λ. Μέλπω	Λογοθέτη Μέλπω	Αύρας Θέρου: Μουσικές ομιλίες	Βιβλιοκρι σία	Ε/-/323	1915 [1916]
Μ.Λ. Μέλπω	Λογοθέτη Μέλπω	Για τα βιβλία των παιδιών μας	Επιστολή	Γ/-/322- 323	1913 [1914]
Μ.Λ. Μέλπω	Λογοθέτη Μέλπω	Μ. Καλομοίρη: "Ο Πρωτομάστορας", μουσική τραγωδία	Κριτική	Ε/-/130- 131	1915 [1916]
Μ.Ν. Μέλπω		Λ.Μ. Καλβοκορέση: "Ιστορία του Παππού, 1822", Χίος 1914	Βιβλιοκρι σία	Δ/-/319- 321	1914
Μ.Τ. Μανόλης	Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	"Byzantinisch - Neugriechische Jahrbucher"	Παρουσία ση	Θ/-/337	1921
Μ.Τ. Μανόλης	Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	"Byzantinische Zeitschrift"	Παρουσία ση	Θ/-/336- 337	1921
Μ.Τ. Μανόλης	Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	"Η γραμματική διδασκαλία των τριών πρώτων τάξεων του δημοτικού σχολείου" - "Η γλωσσική διδασκαλία της Δ' τάξεως του δημοτικού σχολείου"	Βιβλιοκρι σία	Θ/-/109- 113	1921

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Aug. Heisenberg: Dialekte und Umgangssprache in Neugriechischen	Βιβλιοκρισία	Θ/-/127-129	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	E. Schwyzer: Genealogische und Kulturelle Sprachverwandschaft	Βιβλιοκρισία	Δ/-/313-314	1914
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	H. Pernot: Grammaire du Grec Moderne [langue parlée]	Βιβλιοκρισία	ΣΤ/-/204-206	1916 [1918]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	L. Roussel: Les reformes dans l' enseignement primaire grec	Παρουσίαση	Θ/-/323	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	L. Roussel: Η γλωσσική διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία	Παρουσίαση	Θ/-/323	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	P. Kretschmer: Neugriechischen Marchen	Παρουσίαση	Θ/-/336	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	R.M. Dawkins: Modern Greek in Asia Minor	Βιβλιοκρισία	Ε/-/284-289	1915 [1916]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Αθ. Μπούτουρα: Επισκόπησις της ιστορίας του γλωσσικού ζητήματος και κριτική επί των σχετικών γνωμών	Βιβλιοκρισία	Θ/-/120-121	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Αθ. Μπούτουρα: "Ιστορία του ζητήματος της προφοράς της ελληνικής γλώσσας και των σχετικών αγώνων των φιλολόγων"	Βιβλιοκρισία	Θ/-/130	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Β. Σταματέλου: Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η γραμματική της κοινής δημοτικής	Βιβλιοκρισία	Θ/-/113-114	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Γ. Χατζηδάκι: Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσας	Βιβλιοκρισία	Ε/-/289-293	1915 [1916]

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Δ. Κοντογιάννη: Συλλογή δημοτικών παραδόσεων	Βιβλιοκρισία	Θ/-/114	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Δημοτικισμός και σοσιαλισμός	Σχόλιο	Γ/-/291-292	1913 [1914]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Δημοτικιστική ομάδα Καΐρου [Εκδόσεις]: α) Κ. Φλώρη: "Ο Ψυχάρης και το έργο του" β) "Για τη γλώσσα μας"	Βιβλιοκρισία	Θ/-/121-122	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Ελισαίου Γιαννίδη: Γλώσσα και ζωή	Βιβλιοκρισία	Ε/-/121-122	1915 [1916]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Η απλοποίηση της ορθογραφίας στην Αγγλία	Σχόλιο	Γ/-/293-294	1913 [1914]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Η γλώσσα μας στην κοινωνική ζωή		Ε/-/131-143	1915 [1916]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Κ. Αμάντου: Το γλωσσικόν ζήτημα	Βιβλιοκρισία	Θ/-/122-123	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Καρόλου Δίκενς [Dickens]: "Τα κάλαντα", μτφρ. Όλγας Κ. Βελλίνη	Βιβλιοκρισία	Ε/-/117-119	1915 [1916]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Λέκα Αρβανίτη Μαλλιάρου [= Αλέξανδρος Πάλλης], Κούφια καρύδια	Βιβλιοκρισία	Ε/-/293-297	1915 [1916]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Μ. Τριανταφυλλίδη: Υπομνήματα περί του Ιστορικού λεξικού (1916-1917)	Παρουσίαση	Θ/-/332-336	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Μ. Φιλήντα: Η ορθογραφία μας	Βιβλιοκρισία	Θ/-/123-124	1921

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Μια ανακοίνωση για τη γλώσσα μας		ΣΤ/-/216-217	1916 [1918]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	N. Πολίτου: "Λαογραφικά σύμμεικτα"	Παρουσίαση	Θ/-/336	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Ο Goethe και οι διάλεκτοι	Σχόλιο	Γ/-/292-293	1913 [1914]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Ο Λούθηρος και τα γερμανικά	Σχόλιο	Γ/-/293	1913 [1914]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Π. Βλαστού: Γραμματική της Δημοτικής - A. Thumb: Grammatik der neugriechischen Volssprache	Βιβλιοκρισία	Ε/-/280-284	1915 [1916]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Π. Παπαγεωργίου: "Η πατάτα" - Ν. Περόγλου: "Η φυσικιά" - Π. Νιρβάνα: "Το δάσος"	Βιβλιοκρισία	Ε/-/297-301	1915 [1916]
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Σ. Βίου: Χιακά γλωσσικά	Βιβλιοκρισία	Θ/-/129-130	1921
M.T.	Τριανταφυλλίδης Μανόλης	Χατζιδάκι Ν.: Εισαγωγή εις την αναλυτικήν θεωρίαν των επιφανειών	Βιβλιοκρισία	Ε/-/119-121	1915 [1916]
Μαλαξός		Κ.Δ. Τριανταφυλλοπούλου: Ο Φαλκιδίος νόμος εν τω Βυζαντινώ δικαίω	Σχόλιο	Γ/-/309	1913 [1914]
Μία		Τα αναγνωστικά μας [απ' αφορμή τη μελέτη της Π. Δέλτα]	Επιστολή	Γ/-/321-322	1913 [1914]
Μιχαηλίδης Κοσμάς		Οι δάσκαλοι. Πώς θα δουλέψουν καλύτερα και πώς θα μορφωθούν	Επιστολή	Η/-/174-177	1920

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Μπουντώνας Γ. Ευθ.		Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος και οι κίνδυνοι της καθαρειούσης		A/-/100-146, 204-224	1911
Αθαν. Χ. Μπούτουρας		Έν βλέμμα εις τον μαγικόν θάλαμον των γλωσσικών		B/-/31-40	1912
Αθαν. Χ. Μπούτουρας		Εξηγήσεις [το γλωσσικό]		A/-/179-187	1911
Αθαν. Χ. Μπούτουρας		Η ορθογραφία μας [απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]	Επιστολή	Γ/-/327	1913 [1914]
Αθαν. Χ. Μπούτουρας		Μεθοδολογία [το γλωσσικό]		A/-/293-299	1911
Αθαν. Χ. Μπούτουρας		Πώς πρέπει να εννοηθή και ποίαν μέθοδον να ακολουθήση η μεταρρυθμιστική μας κίνησις		A/-/53-60	1911
N.E.		Γλώσσα και σχολείο		Z/-/239-241	(1917-1919)
Ναυπλιώτη Ζαχαρούλα		Οι δημοτικές παραδόσεις στο σχολείο		Z/-/196-203	(1917-1919)
Νιρβάνας Αποστολίδης Παύλος Πέτρος		Κωσταντίνου Χατζόπουλου: "Τάσω, Στο σκοτάδι κι άλλα διηγήματα" [αναδ. από "Εστία", 22 Μαρτίου 1916]	Βιβλιοκρισία	E/-/164α	1915 [1916]
Ξενόπουλος Γρ.		Η ορθογραφία μας [απόσπ. άρθρου απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]		Γ/-/330-331	1913 [1914]
Οικονομίδης Γ. Βασίλ.		Για τη γλωσσοεκπαιδευτική πολιτική των ξενοφώνων	Επιστολή	Θ/-/165	1921

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Οικονομίδης Γ. Βασίλ.		Η γλώσσα του στρατού και οι ξενόφωνοι	Επιστολή	Θ/-/164	1921
Οικονόμος Π.Π.		Ένας παιδαγωγός για τη γλωσσολογική μεταρρύθμιση [αναδ. άρθρων]		Θ/-/143-145	1921
Οικονόμου Όλγα		Από την ψυχολογία του φτωχού παιδιού		ΙΑ/-/125-136	(1923-1924)[1925]
Ορθόδοξος		Η γλωσσική μεταρρύθμιση	Επιστολή	Η/-/183-185	1920
Π.Β. Βλαστός Πέτρος		Αισχύλου Αγαμέμνων, μτφρ. Ι.Ν. Γρυπάρη	Βιβλιοκρισία	Γ/-/286-287	1913 [1914]
Π.Β. Βλαστός Πέτρος		Γλωσσικά για τον πόλεμο και στην κοινωνική ζωή		Γ/-/313-318	1913 [1914]
Π.Β. Βλαστός Πέτρος		Ένα βιβλίο για τον Μαβίλη (αφιέρ. του περ. "Γράμματα")		Γ/-/284-286	1913 [1914]
Π.Β. Βλαστός Πέτρος		Κωστή Παλαμά: Τα πρώτα κριτικά	Βιβλιοκρισία	Γ/-/282-284	1913 [1914]
Π.Β. Βλαστός Πέτρος		Πώς προσπαθεί να γίνει πραχτικό το κράτος	Σχόλιο	Γ/-/294-295	1913 [1914]
Π.Κ.		Βλάσης Γαβριηλίδης	Νεκρολογία	Θ/-/157-160	1921
Π.Φ.		Άννας Κατσίγρα-Μελά: Οδηγία δια την ανατροφών των βρεφών	Βιβλιοκρισία	Γ/-/304-306	1913 [1914]

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Παλαμάς Κωστής	Αριστοτέλης Βαλαωρίτης		Δ/-/1-45	1914
Παλαμάς Κωστής	Ένα γράμμα [για την απουσία του από τη δεξίωση προς τιμήν των Πάλλη και Φωτιάδη]		Θ/-/162	1921
Παλαμάς Κωστής	Πώς τραγουδούμε το θάνατο της κόρης		ΣΤ/-/6-32	1916 [1918]
Παλαμάς Λέανδρος	Ίων Δραγουμής		Θ/-/99-108	1921
Παλαμάς Λέανδρος	Ο ποιητής Ι.Ν. Γρυπάρης		Η/-/1-18	1920
Παπαγεωργίου Γ. Βασίλ.	Ο Δημοτικισμός στην Κεφαλλονιά		ΙΑ/-/256-259	(1923-1924)[1925]
Παπαμαύρος Μιχ.	Η ζωή της μαθητικής κοινότητας. - Τρία παραδείγματα από τα εξοχικά παιδαγωγεία του Dr Lietz		ΙΙ/-/227-233	1922 [1923]
Παπαμαύρος Μιχ.	Ο Dr. Lietz και το έργο του		ΗΙ/-/100-115	1920
Παπασωτηρίου Γ.	Η ορθογραφία μας [απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]	Επιστολή	Γ/-/329-330	1913 [1914]
Παρρέν Κ.	Το Κυριακό σχολείο εργατριών [απ' αφορμή το άρθρο της Αύρας Θεοδωροπούλου]	Επιστολή	Ε/-/335	1915 [1916]
Πετρίδης Α.	Τα ελληνικά σχολεία και η μέση κοινωνική τάξη		Δ/-/284-293	1914

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Πετροκόκκινος Δ.Π.		Ένα πρότυπο δημοτικό σχολείο στην Αγγλία		B/-/119-124	1912
Πετροκόκκινος Δ.Π.		Η διδασκαλία της Ιστορίας στα δημοτικά σχολεία της Λόντρας		B/-/66-70	1912
Πύρζας Π.		Οι ξενόφωνοι της Μακεδονίας και η γλωσσική τους αφομοίωση		Z/-/204-208	(1917-1919)
Ραμάς Στέφανος	Τσιριμώκος Μάρκος	Απ' αφορμή τη μελέτη [του Ευθ. Γ. Μπουντώννα] Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος και οι κίνδυνοι της καθαρευούσης		A/-/235-270	1911
Ραμάς Στέφανος	Τσιριμώκος Μάρκος	Διάλεξη: Αν είχαμε παιδεία ελεύθερη		B/-/95-118	1912
Ραμάς Στέφανος	Τσιριμώκος Μάρκος	Διάλεξις - [Η γλώσσα του σχολείου]		A/-/66-79	1911
Σ.Α.		Για τη γλωσσική αφομοίωση των ξενοφώνων	Επιστολή	Θ/-/162-164	1921
Σ.Α.		Ένας αξιωματικός για τ' αναγνωστικά της δημοτικής	Επιστολή	Θ/-/165	1921
Σ.Κ.	Κυριακίδη Ν.Γ. Πολίτου:	"Γνωστοίς Στίλπωνποιηταί δημοικών ασμάτων"	Σχόλιο	ΣΤ/-/210	1916 [1918]
Σπαταλάς Γερ.		Ο Στέφανος Μαρτζώκης και το έργο του		I/-/184-226	1922 [1923]
Σωτηριάδης Γ.		Η ορθογραφία μας [απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]		Γ/-/329	1913 [1914]

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Σωτηρίου Κ.Δ.	Ψυχολογικά μελετήματα		ΙΑ/-/94- 124	(1923-1924)[1925]
Τζάρτζαν ος Αχιλλέας	Η ορθογραφία μας [απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]		Γ/-/328	1913 [1914]
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Quo-usque tandem ή Η νέα σχολική γλώσσα και ο κ. Γ. Χατζιδάκις		ΖΙ/-/86- 195	(1917-1919)
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Από ένα Ελβετικό παρθεναγωγείο [Ανώτερο Παρθεναγωγείο της Ζυρίχης]		ΒΙ/-/125- 138	1912
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Από τα ψυχολογικά της καθαρεύουσας		ΕΙ/-/238- 245	1915 [1916]
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Για την ιστορία [Απάντηση στον Γ.Ν. Χατζηδάκι για τη νέα σχολική γλώσσα. Δημοσιεύτηκε μόνο το α' μέρος]		ΘΙ/-/77-93	1921
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Δέκα χρόνια [απολογισμός για τις εργασίες του ΕΟ]		ΘΙ/-/5-26	1921
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Διδαχτικά βιβλία του Βηλαρά, ανέκδοτα		Γ/-/264- 268	1913 [1914]
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Ένα βιβλίο για τη γλώσσα μας [του Albert Thumb, Handbuch der neugriechischen Volkssprache, Grammatik, Texte, Glossar]	Βιβλιοκρι σία	ΒΙ/-/41-65	1912
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Η αρχή της γλώσσας και η Φροϊδιανή ψυχολογία [Freud]		ΕΙ/-/219- 231	1915 [1916]
Τριανταφ υλλίδη Μανόλης	Η γλώσσα μας στα σχολεία της Μακεδονίας		ΕΙ/-/11-46	1915 [1916]

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Η γλώσσα μας στα χρόνια 1914-1916		ΣΤ/-/33- 120 * Η/-/ 49-99	ΣΤ:1916 [1918] * Η: 1920
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Η νεοελληνική ορθογραφία και οι αντιλογίες του κ. Σκιά - [Δημοσιεύτηκε μόνο το α΄ μέρος]		ZI/-/74-85	(1917-1919)
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Η ορθογραφία μας		Γ/-/28-195	1913 [1914]
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Η παιδεία μας και η γλώσσα της - Α΄ Εικόνες από τα σχολεία μας		Β/-/271- 309	1912
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Ο Χαρίλαος Τρικούπης για το γλωσσικό ζήτημα		Ε/-/246- 252	1915 [1916]
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Πριν καούν. Η αλήθεια για τ΄ αναγνωστικά της δημοτικής		Θ/-/177- 322	1921
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση - Η σχολική γλώσσα		ZI/-/21-43	(1917-1919)
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Συμβολές στην ιστορία του δημοτικισμού		Ε/-/232- 233	1915 [1916]
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Το έργο του Ομίλου [πρόλογος στον Ε΄ τόμο του Δελτίου]		Ε/-/1-10	1915 [1916]
Τριανταφ υλλίδης Μανόλης	Το λεξιλόγιο των νέων αναγνωστικών		Η/-/116- 127	1920

Συγγραφέας Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Τριανταφυλλίδης Στέργιος	Τι γράφει ένας δάσκαλος για τη γλώσσα		ΙΑ/-/260-261	(1923-1924)[1925]
Τσακίρης Μερκούρης	Ένας δάσκαλος από τη Σεβαστούπολη για το ζήτημα της ορθογραφίας μας	Επιστολή	Ζ/-/241-243	(1917-1919)
Τσιριμώκος Μ.	Κωστής Τοπάλης	Νεκρολογία	Ε/-/112-116	1915 [1916]
Τσουντας Χρ.	Η ορθογραφία μας [απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]	Επιστολή	Γ/-/326	1913 [1914]
Φ.Δ.	J.B. Bury: A History of the Eastern Roman Empire, from the fall of Irene to the accession of Basil I [μτφρ. Αποσπάσματος για "τη γλώσσα και την παιδεία των Βυζαντινών"]		Γ/-/302-304	1913 [1914]
Φιλήντας Μ.	Για την ορθογραφία μας		Η/-/179-181	1920
Φιλήντας Μ.	Ορθογραφία		ΙΑ/-/215-230	(1923-1924)[1925]
Φουτρίδης Α.	Το φανέρωμα του Ησιόδου στον "Ασκραίο" του Κωστή Παλαμά, μτφρ. Λ.Π. [= Λέανδρος Παλαμάς]		ΣΤ/-/183-193	1916 [1918]
Φωτεινός Γληνός Δ. Δημήτρης	Δ.Μ. Γεωργακάκι και Δ.Γ. Παυλίδου, "Παραμύθια, ήτοι αναγνωστικόν βιβλίον [...]"	Βιβλιοκρισία	Β/-/142-146	1912
Φωτεινός Γληνός Δ. Δημήτρης	Jules Payot, "Προς τους διδασκάλους και τας διδασκαλίσσας. Συμβουλαί και οδηγίαι πρακτικαί", μτφρ. Ιάκωβος Βαχαβιόλος	Βιβλιοκρισία	Β/-/148-150	1912
Φωτεινός Γληνός Δ. Δημήτρης	Αντωνίου Καραγιάννη, "Περί ερευνής των παιδων και σχολικής πειθαρχίας"	Βιβλιοκρισία	Β/-/147-148	1912

Συγγραφέας	Ταύτιση Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Φωτεινός Δ. Δημήτρης	Γληνός (Έθνος και γλώσσα (μέρος α')		Ε/-/47-62 βλ. και 002-054	1915 [1916]
Φωτεινός Δ. Δημήτρης	Γληνός Πέτρος Βλαστός: "Φυσική - Μεταφρασμένη από τα Αγγλικά"	Βιβλιοκρισία	Β/-/264-269	1912
Χ.Θ. Χαράλαμπος [:]	Θεοδωρίδης Const. G. Papadopoulos [Παπαδόπουλος], "Les Privileges du Patriarcat Oecumenique dans l' Empire Othoman"	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/249	(1923-1924)[1925]
Χ.Θ. Χαράλαμπος [:]	Θεοδωρίδης Δ. Σάρρου: Ευριπίδου δράματα [μτφρ.]	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/250	(1923-1924)[1925]
Χ.Θ. Χαράλαμπος [:]	Θεοδωρίδης Ελισαίου Γιανίδη: "Οικοδόμοι και Εμπρηστές ή Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και η Έκθεση της Επιτροπείας [του 1921]"	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/249	(1923-1924)[1925]
Χ.Θ. Χαράλαμπος [:]	Θεοδωρίδης Ιωσήφ Ραφτόπουλου: Διαλεχτά [ποιήματα]	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/250-254	(1923-1924)[1925]
Χ.Θ. Χαράλαμπος [:]	Θεοδωρίδης Π.Κ. Βιζουκίδη: "Η δίκη του Σωκράτους"	Βιβλιοκρισία	ΙΑ/-/245-249	(1923-1924)[1925]
Χατζιδάκης Γ.Ν.	Οι υπονομευαί της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής ανατροφής [αναδ.]		Η/-/166-169	1920
Χατζιδάκης Γ.Ν.	Η ορθογραφία μας [απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]		Γ/-/328	1913 [1914]
Χατζιδάκης Γ.Ν.	Μια ματιά στα μαθηματικά βιβλία των γυμνασίων μας		Δ/-/294-296	1914
Ghibu O.	Γληνός Δ. Η σχολική διγλωσσία και η πολιτική - [απόσπ.]		Α/-/188-203	1911

Συγγραφέας	Ταύτιση	Τίτλος άρθρου	Κατηγορία	Τόμος-Σελίδες	Έτος
Horwath Endre		Η Φεγγαροντυμένη στον Κρητικό του Σολωμού		Θ/-/169- 176	1921
Sevrette Gaston	Τσιριμώκ ος Μάρκος	Η τέχνη στο αγγλικό σχολείο - [απόσπ.]		Ε/-/97- 111	1915 [1916]
Thumb A.		Η ορθογραφία μας [απ' αφορμή τη μελέτη του Μ. Τριανταφυλλίδη]		Γ/-/326- 327	1913 [1914]
Thumb A.		Οι νεοέλληνες και η καταγωγή τους		Ε/-/165- 193	1915 [1916]

Ο κατάλογος έχει διαμορφωθεί από στοιχεία της εργασίας *Συγκεντρωτικό Ευρετήριο Περιεχομένων Παιδαγωγικών Περιοδικών (1831-1991) Μορφή Γ' Είκοσι επτά περιοδικά*, Αθήνα Φεβρουάριος 2004, Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας.

Το έτος στην αγκύλη δηλώνει το έτος κυκλοφορίας του αντίστοιχου τόμου του Δ.Ε.Ο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, (1911-1924), Αθήνα

Νουμάς, εφημερίδα Πολιτική, Κοινωνική, Φιλολογική, Αθήνα 1909-1913 και 1917-1921 (χρησιμοποιήθηκαν τα τεύχη αυτών των περιόδων).

Εφημερίδες : *Αθήναι*, *Ακρόπολη*, *Ελεύθερος τύπος*, *Εστία*, *Εμπρός*, *Καιροί*, *Νέα Ελλάδα*, *Νέα Ημέρα*, *Πατρίς*, *Σκρίπ*, *Τα Νέα*, (χρησιμοποιήθηκαν φύλλα των χρονικών περιόδων από το 1911-1924).

Β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Αλληλογραφία της Π.Σ.Δέλτα (1906-1940), επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδης, Αθήνα 1956

Αθανασιάδη Χ., *Δάσκαλοι και Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός Το περιοδικό Αυγή (1923-1925)*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2001

Αναστασιάδη Γ. – Βακαλόπουλου Κ., *20ός αιώνας Τα κορυφαία γεγονότα*, εκδόσεις Αλέξανδρος, Θεσσαλονίκη 1999

Ανδρέου Α., *Βιβλιογραφικός Οδηγός για την Ιστορία της Εκπαίδευσης, πρώτη καταγραφή, περιοδικά, περιοδικό Σύγχρονη Εκπαίδευση, τεύχος 22*, Αθήνα, Μάης-Ιούνης 1985, σ. 97-101

Βακαλόπουλου Α. Ε., *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204-1985)*, Βανιάς, Θεσσαλονίκη 1987

Βακαλόπουλου Α. Ε., *Καίρια θέματα της ιστορίας μας*, Βανιάς, Θεσσαλονίκη 1988

Βεντήρη Γ., *Η Ελλάς του 1910*, τόμοι 2, Ίκαρος, Αθήναι 1970

Βεργόπουλου Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1993

Berelson B., *Content Analysis in Communication Research*, New York, University Press 1952

Βερέμη Θ. – Κολιόπουλου Γ., *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2005

Βούκαλη Δ., *Συνοπτική Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, ΙΩΝ – Μακεδονικές Εκδόσεις 2003

Βουρνά Τ., *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, τόμος Β΄, δεύτερη έκδοση, Πατάκης, Αθήνα 1998

Βώρου Φ. *Η Ιστορία που δε διδάσκεται*, περιοδικό *Νέα Παιδεία*, τεύχος 20 και 21, Αθήνα 1982, σ. 35-50 και 123-141

Cohen L. – Manion L., *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, μετάφραση Χ. Μητσόπουλου, Μ. Φιλοπούλου, Μεταίχμιο-Έκφραση, Εκπαιδευτική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1997

Γάτου Γ., *Δεκαπέντε ανέκδοτα γράμματα του Δ. Γληνού στον Αλέξ. Δελμούζο*, περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης*, τεύχος 119-120, Αθήνα, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1964, σ. 497-534

Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών, *Ο Ελληνικός Τύπος Παρελθόν και παρόν*, Αθήνα 1988

Γκίκα Σ., *Φιλοσοφικό Λεξικό*, Φελέκη, Αθήνα 1987

Γκότοβου Α. Ε., *Παράδοση και γλώσσα στο σχολείο*, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1991

Γληνού Δ., *Απαντα*, εκδοτική φροντίδα, εισαγωγή, σημειώσεις, Φ. Ηλιού, τόμος Α΄ (1898-1910), τόμος Β΄ (1910-1914), Θεμέλιο, Αθήνα 1983

Γληνού Δ., *Ένας άταφος νεκρός, Μελέτες για το εκπαιδευτικό μας σύστημα*, Ράλλης, Αθήνα 1925

«Γλώσσα», Robins R. H., Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Britannica, τόμος 18, Πάπυρος, Αθήνα 1996, σ. 357-360

Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Μετάφραση Α. Ξανθόπουλος, Δ΄ έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1998

Δελμούζου Α., *Το Κρυφό Σχολειό 1908-1911*, Γαλλικό Ινστιτούτο, Αθήνα 1950

Δελμούζου Α., *Μελέτες και πάρεργα*, 2 τόμοι, Αθήνα 1958

Δερτιλή Γ. Β., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, τόμος Α΄, Β΄ έκδοση, Εστία, Αθήνα 2004

Δημαρά Α., *Το Αλφαβητάρι με τον ήλιο*, Ερμής, Αθήνα 1972

Δημαρά Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, Τεκμήρια ιστορίας*, τόμος Α΄ (1821-1894), τόμος Β΄ (1895-1967), Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμής, Αθήνα 1973 και 1974.

Δημαρά Α., *Αστικός εκσυγχρονισμός και εκπαιδευτικά προγράμματα*, συλλογικός τόμος *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 21

Δημαρά Α., *Εκπαιδευτικός Όμιλος Κατάλογος μελών 1910-1927*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1994

Δημαρά Α. – Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου, *Από το κοντύλι στον υπολογιστή 1830-2000* *Εκατόν εβδομήντα χρόνια ελληνική εκπαίδευση με λόγια και εικόνες*, Μεταίχμιο με τη συνεργασία του ΕΛΙΑ, Αθήνα 2008

Δημαρά Α., *Εκπαίδευση 1913-1941, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 490

Δημαρά Κ. Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Ίκαρος, Αθήνα 1975

«Διδασκαλικόν Βήμα», Χ. Σακελλαρίου, Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1991

Δραγούμη Φ. Σ., *Ημερολόγιο Διχασμός 1916-1919*, Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1995

Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών, Γενική εποπτεία Β. Φίλιας, επιμέλεια πρώτου μέρους Π. Παππάς, Κοινωνική και Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη, Gutenberg, Αθήνα 1993

Εκθεσις της Επιτροπείας της διορισθείσης προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων, εκ του τυπογραφείου Μ. Μαντζεβελάκη, εν Αθήναις 1921

Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία – Οικονομία – Πολιτική στην εποχή του, επιμέλεια Θ. Βερέμης Γ. Γουλμής, Γνώση, Αθήνα 1980

Ελεφάντη Α., *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, Θεμέλιο, Αθήνα 1979

Ελλάς, η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα, Πάπυρος, Αθήνα 1998, σ. 148

Ελληνικά Παιδαγωγικά Περιοδικά 1831-1991 Βιβλιογραφία 1831-1974 Α΄ Φάση, εποπτεία Α. Δημαράς, Αθήνα 2004

Ερμής ο Λόγιος, τόμος Α΄ 1811, Πρόλογος Κ.Θ.Δημαράς, Εισαγωγή Ε.Ν.Φρασκίσκος, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1988

Η δίκη του Ναυπλίου (16-18 Απριλίου 1914). Στενογραφημένα πρακτικά. Η δικαίωση της δημοτικής γλώσσας και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, Διόνυσος, Αθήνα 1976

Holsti O., *Content Analysis for the social sciences and humanities*, Addison –Wesley Publishing company, U.S.A. 1969

Hill J. E. and Kerber A., *Models, Methods, and Analytical Procedures in Educational Research*, Wayne State University Press, Detroit, 1967

Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, *Νεοελληνική Γραμματική*, Θεσσαλονίκη 1988

Ιστορία του Ελληνικού έθνους, τόμοι ΙΔ΄ και ΙΕ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977

Καλογιάννη Γ.Χ., *Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1931) Γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1984

Καράογλου Χ. Λ., *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*, *Αθηναϊκά Περιοδικά (1901-1925)*, τόμος Α΄, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996

Καραφύλλη Α.Τ., *Νεοελληνική εκπαίδευση Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*, Κριτική, Αθήνα 2002

Καρπόζηλου Μ., *Τα ελληνικά οικογενειακά-φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα 1986

Κατάλογος της Βιβλιοθήκης της Βουλής, Εφορεία Β. Στάη, Α. Εφημερίδες ελληνικάί, Β. Περιοδικά ελληνικά.

Κατσιγέρα Μ., *Ελλάδα 20ός Αιώνας Οι πρώτες σελίδες*, Πρόλογος Τ. Λαμπρίας, Ποταμός, Αθήνα 2003

Κιτρομηλίδη Π., *Μοισιόδαξ Ιώσηπος*, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό
Κορδάτου Γ., *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1973

Κουμαριανού Αικ., *Ο Ελληνικός Προεπαναστατικός Τύπος Βιέννη – Παρίσι (1784-1821)*, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού 1995

Κριαρά Ε., *Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του δημοτικισμού*, τόμος Α΄, Καστανιώτης, Αθήνα 1986

Κριαρά Ε., *Λόγιοι και Δημοτικισμός*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1987

Κριαρά Ε., *Ο γιατρός Φώτης Φωτιάδης, 1849-1936, πρόδρομος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού*, περιοδικό *Φιλολόγος*, τεύχος 123 Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 2006

Λέφα Χ., *Ιστορία της εκπαίδευσης*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήναι 1942

Μάγερ Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τόμοι Α΄-Γ΄, Αθήνα 1957-1960

Μαρκεζίνη Σπ. Β., *Πολιτική Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδος, 1922-1924*, τ. Β΄, Πάπυρος, Αθήνα 1973

Μαστροδημήτρη Π.Δ., *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Φιλολογία*, Δόμος, Αθήνα 1996

Μέγα Α. Ε., *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, μέρος Α΄, (ανατύπωση από εκδόσεις Εστία, εν Αθήναις 1925) Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννενα 1997,

Μελανίτη Ν., *Η μέθοδος της Ιστορικής Παιδαγωγικής Ερεύνης*, εν Αθήναις 1957

Μπαλάσκα Κ. *Κοινωνική θεώρηση της παιδείας*, Αθήνα 1984

Μπαλτά Σ., *Τα Ελληνικά παιδαγωγικά περιοδικά (1898-1930). Από την εθνική αγωγή στη νέα αγωγή και το σχολείο εργασίας*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2000

Μπαμπινιώτη Γ., *Ελληνική Γλώσσα: παρελθόν-παρόν-μέλλον*, Gutenberg, Αθήνα 1994

Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998

Μπουζάκη Σ., *Νεοελληνική εκπαίδευση 1821-1998*, Ε΄ έκδοση, Gutenberg, Αθήνα 1999

- Νούτσου Χ., *Ιδεολογία και Εκπαιδευτική Πολιτική*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986
- Πάλλα Μ., *Η ανάλυση περιεχομένου*, περιοδικό *Φιλολογος*, τεύχος 67, Θεσσαλονίκη, Άνοιξη 1992, σ. 45-54
- Πανταζή Σ.Χ. *Διαπολιτισμική Αγωγή στο Νηπιαγωγείο*, Ατραπός, Αθήνα 2006
- Πανταζή Σ.Χ.- Ζάραγκα Χ.Κ., *Ανάγνωση και νοητικές εικόνες Ψυχοπαιδαγωγική Προσέγγιση*, Ατραπός, Αθήνα 2006
- Πανταζή Σ.Χ.- Μ.Ι. Σακελλαρίου, *Προσχολική Παιδαγωγική Προβληματισμοί – Προτάσεις*, Ατραπός, Αθήνα 2005
- Παπαϊωάννου Α., *Η διδασκαλία της Ιστορίας. Η Ιστορία της "μακράς διαρκείας"*, Λιβαδειά-Ιωάννινα 2002
- Παπαναστασίου Α., *Μελέτες, λόγοι, άρθρα*, επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδης, Αθήνα 1957
- Παπανούτσου Ε. Π., *Αλέξανδρος Δελμούζος. Η ζωή του. Επιλογή από το έργο του*, Αθήνα 1978
- Παπαρρηγοπούλου Δ., *Τραγούδια μεταφρασμένα στη δημοτική γλώσσα*, Αθήνα 1915
- Παπαρρηγόπουλου Κ., Καρολίδη Π.- Αναστασιάδη Γ., *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Εστία, Αθήνα 1999 (και εκδόσεις Αλέξανδρος)
- Παπαρίζου Χ. Α., *Γλωσσική πολιτική και γλωσσική παιδεία*, Gutenberg, Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη 12, Αθήνα 2004
- Πάτσιου Β., *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922) Το πρότυπο και η συγκρότησή του*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας 15
- Πετσάλη Ν. - Διομήδη, *Η Ελλάδα των δύο Κυβερνήσεων 1916-1917, Καθεστωτικά, Διπλωματικά και Οικονομικά προβλήματα του Εθνικού Διχασμού*, Φιλιππότη, Αθήνα 1988

Ρογάρη Γ. Π., *Αλέξανδρος Παπαναστασίου Η συμβολή ενός πολιτικού άνδρα στην εκπαίδευση*, Αθήνα 2002

Σαΐτη Χρ. Α. *Οργάνωση και Δίοικηση της Εκπαίδευσης*, Αθήνα 1992

Σβορώνου Ν. Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1976

Σβορώνου Ν. Γ., *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1982

Σκληρού Γ. *Το κοινωνικό μας ζήτημα*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1976

Σκληρού Γ. *Απόσπασμα από το κοινωνικόν μας ζήτημα*, Νέα Ζωή, τ. 10

Σκουλάτου Β.- Δημακόπουλου Ν.- Κόνδη Σ., *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, τεύχος Β', Ο.Ε.Δ.Β. Αθήνα 2002

Σταυρίδη Ρ.-Πατρικίου *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, Ολκός, Αθήνα 1999

Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά, Ευρετήρια Α': Αθηνά, Καλλιόπη, Μέλισσα, Το Μουσείον, επιμέλεια Α. Γαβαθά-Παναγιωτοπούλου, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1971

Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά, Ευρετήρια Β': Ερμής ο Λόγιος 1811-1821, επιμέλεια Ε. Ν. Φραγκίσκος, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1976

Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά, Ευρετήρια Γ': Ειδήσεις δια τα ανατολικά μέρη 1811 Ελληνικός Τηλέγραφος 1812-1836 Φιλολογικός Τηλέγραφος 1817-1821, επιμέλεια Ρ. Αργυροπούλου – Α. Ταμπάκη, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983

Τενεκίδη Γ., *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, τόμος Α', Παπαζήσης, Αθήνα 1978

Τερζή Ν., *Η Παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου, Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981

Τοπόλσκι Γ., *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, μετάφραση Μ. Μαραγκού-Γ. Μαραγκού, Θεμέλιο, Αθήνα 1983

Τριανταφυλλίδη Μ. *Οι νέοι και το γλωσσικό ζήτημα*, Δημητράκου, Αθήνα 1934

Τριανταφυλλίδη Μ., *Άπαντα, Γλωσσικό ζήτημα και Γλωσσοεκπαιδευτικά Β΄*, τόμοι : τέταρτος, πέμπτος, έκτος, Θεσσαλονίκη 1963

Τριανταφυλλίδη Μ. *Άπαντα, Νεοελληνική Γραμματική, Ιστορική εισαγωγή*, τόμος τρίτος, ανατύπωση με διορθώσεις, Θεσσαλονίκη 1993

Τρυπάνη Κ.Α., *Ο αττικισμός και το γλωσσικό μας ζήτημα*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 1984

Τσιριμώκου Μ., *Ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, περιοδικό *Νέα Εστία*, τ. Ι΄ (1927), σ.404-406, Αθήνα 1927

Τσικνάκη Κ.Γ., *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1915-1936) Καταγραφή*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας 5

Φραγκουδάκη Α., *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και ο γλωσσικός συμβιβασμός του 1911*, Παράρτημα της επιστημονικής επετηρίδας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 10, Ιωάννινα 1977

Φραγκουδάκη Α., *Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1978

Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι: Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Κέρδος, Αθήνα 1983

Φραγκουδάκη Α., *Η γλώσσα και το έθνος 1880-1980 Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001

Φραγκουδάκη Α., *Γλώσσα και Ιδεολογία Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1990

Χατζιδάκι Γ., *Ακαδημαϊκά αναγνώσματα*, Σακελλάριος, Αθήνα 1992

Χριστόπουλου Π.Φ., *Εφημερίδες αποκείμενες στη βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970) Περιγραφικός Κατάλογος*, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1994

Ψυχάρη Γ. *Το ταξίδι μου*, επιμέλεια Άλκης Αγγέλου, ανατύπωση, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμής, Αθήνα 1975